

दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश

नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय अनुसन्धान केन्द्र समक्ष

नेपाली विषयमा विद्यावारिधि

उपाधिका निमित्त

प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधार्थी

वासुदेव विष्ट

विद्यावारिधि दर्ता नं. २६५, २०७५

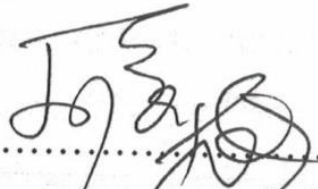
ने. सं. वि. अनुसन्धान केन्द्र

२०८१

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश शीर्षकको शोधप्रबन्ध श्री वासुदेव विष्टले मेरा गुरुकुलमा तयार पार्नुभएको हो । यस शोध सम्बन्धमा शोधकर्ताले शोधकार्य गरी दार्चुलेली भाषाका शब्द सङ्कलन, समाज भाषिक अध्ययन, दार्चुलेली भाषाको व्याकरण एवम् कोशीय अध्ययन गर्नु भएको छ । दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई अन्टोलोजी उपकरणको सहयोगमा शब्दहरू सङ्कलन गरी अर्थतात्त्विक निर्धारणमा उहाँको परिश्रम र लगनशीलता अनुशासनका साथै भाषिक कुशलता पनि अभिव्यक्त भएको छ । शोधार्थीले परिश्रमपूर्वक तयार गर्नु भएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोध प्रबन्धको प्रविधि मूल्याङ्कन, प्रस्तुति पूर्वगोष्ठी, विषयगत मूल्याङ्कन एवम् अन्तिम वाक्परीक्षासमेत भइसकेको र सो क्रममा प्राप्त सुझावहरू समावेश गरी आवश्यक परिमार्जन र परिष्कारसहित पेस गर्नु भएकोले शोधार्थी वासुदेव विष्टलाई विद्यावारिधि उपाधि प्रदान गर्नका लागि आवश्यक प्रक्रिया अगाडि बढाइदिनुहुन नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय अनुसन्धान केन्द्रसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

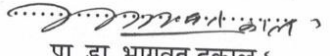
मिति:- २०८१\१२\ २१

.....
प्रा.डा. माधव प्रसाद पोखरेल
(शोध निर्देशक)

शोध विशेषज्ञको सिफारिस पत्र

दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश शीर्षकको शोधप्रबन्ध श्री वासुदेव विष्टले मेरो सुपरिवेक्षणमा तयार पार्नु भएको हो । शोधकर्ताले भाषिक अध्ययन क्षेत्रबाट सामग्रीको सङ्कलन, विश्लेषण र सत्यापनको यस कार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । यसमा उहाँको परिश्रम, लगनशीलता र अनुशासनको साथै भाषिक कुशलता पनि अभिव्यक्त भएको छ । शोधार्थी विष्टले मिहिनेतपूर्वक तयार पार्नु भएको यस शोधकार्यको प्रविधि मूल्याङ्कन, प्रस्तुति, पूर्वगोष्ठी, विषयगत मूल्याङ्कन र अन्तिम वाक्परीक्षासमेत सम्पन्न भई प्राप्त सुझावअनुसार शोधप्रबन्धलाई आवश्यक परिष्कार, परिमार्जन गरी पेस गर्नु भएकोले शोधार्थी वासुदेव विष्टलाई नेपाली भाषा शिक्षा विषयमा विद्यावारिधि उपाधि प्रदान गर्नका लागि आवश्यक प्रक्रिया अगाडि बढाइदिनहुन नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय अनुसन्धान केन्द्रसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

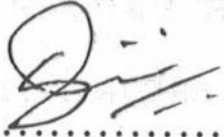
मिति: - २०८१।१२।२१

प्रा. डा. भागवत ढकाल
(शोध विशेषज्ञ)

शोध विशेषज्ञको सिफारिस पत्र

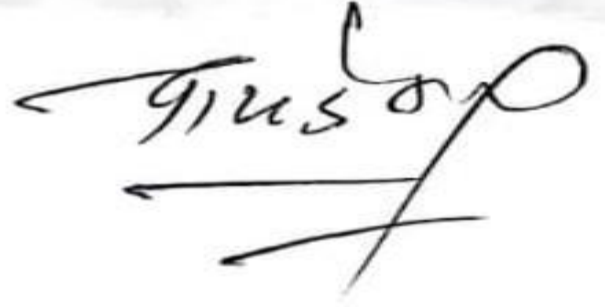
दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश शीर्षकको शोधप्रबन्ध श्री वासुदेव विष्टले मेरो सुपरिवेक्षणमा तयार पार्नु भएको हो । शोधकर्ताले भाषिक अध्ययन क्षेत्रबाट सामग्रीको सङ्कलन, विश्लेषण र सत्यापनको यस कार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । यसमा उहाँको परिश्रम, लगनशीलता र अनुशासनको साथै भाषिक कुशलता पनि अभिव्यक्त भएको छ । शोधार्थी विष्टले मिहिनेतपूर्वक तयार पार्नु भएको यस शोधकार्यको प्रविधि मूल्याङ्कन, प्रस्तुति, पूर्वगोष्ठी, विषयगत मूल्याङ्कन र अन्तिम वाक्परीक्षासमेत सम्पन्न भई प्राप्त सुझावअनुसार शोधप्रबन्धलाई आवश्यक परिष्कार, परिमार्जन गरी पेस गर्नु भएकोले शोधार्थी वासुदेव विष्टलाई नेपाली भाषा शिक्षा विषयमा विद्यावारिधि उपाधि प्रदान गर्नका लागि आवश्यक प्रक्रिया अगाडि बढाइदिनहुन नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय अनुसन्धान केन्द्रसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति: - २०८१/१२/२१

.....
डा. शैलजा पोखरेल
(शोध विशेषज्ञ)

प्रतिबद्धता पत्र

प्रस्तुत 'दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश' शीर्षकको शोधप्रबन्ध नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय अनुसन्धान केन्द्र समक्ष नेपाली भाषा विषयमा विद्यावारिधि उपाधिका निमित्त तयार पारिएको हो । यो अनुसन्धान शोध निर्देशकको कुशल निर्देशनमा रही गरिएको मौलिक कार्य हो । मैले यस शोधप्रबन्धको कुनै पाठ पुस्तकको अंशका रूपमा प्रकाशित गरे गराएको छैन । यस शोधकार्यको प्रविधि मूल्याङ्कन, प्रस्तुति, पूर्वगोष्ठी, विषयगत मूल्याङ्कन र अन्तिम वाक्परीक्षासमेत सम्पन्न भई प्राप्त सुझावअनुसार शोधप्रबन्धलाई आवश्यक परिष्कार, परिमार्जन गरी पेस गरेको छु । यो पूर्ण रूपमा मौलिक र खोजमूलक रहेको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

कृतज्ञता ज्ञापन

मैले नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयबाट 'दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश' शीर्षकको प्रस्तुत विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध भाषाविद् आदरणीय गुरु प्रा. डा. माधव प्रसाद पोखरेलको गुरुकुलमा रही उहाँको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ। प्रथमतः परमादरणीय गुरुज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु। पूजनीय गुरुको हौसला, उत्साह, प्रेरणा र समुचित मार्गनिर्देशनले शोधकार्य सम्पन्न हुन सकेको हो। आफ्नो कार्यव्यस्तताको समेत पर्वाह नगरी अत्यन्त सहजता र आत्मीयताका साथ मार्गनिर्देशन गर्नु भएकोले उहाँप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

यस शोधकार्यको भाषिक अध्ययनलाई व्यवस्थित गर्न र भाषिक सामग्रीको सत्यापनमा सहयोग, सुझाव, सल्लाह दिनु हुने मेरो शोधका विशेषज्ञ लोक साहित्यविद् श्रद्धेय गुरु प्रा. डा. भागवत ढकाल ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। आदरणीय गुरुको अमूल्य सुझाव र सहयोगका निम्ति म सदा ऋणी रहने छु। कोशलाई व्यवस्थित बनाउन आवश्यक सूचनामूलक तथ्यात्मक जानकारी उपलब्ध गराई सल्लाह, सुझाव र मार्ग निर्देशन गर्नुहुने पूज्य गुरुआमा डा. शैलजा पोखरेलज्यूप्रति कृतज्ञ छु।

यस अध्ययनको प्रारम्भिक कार्य थालनीमा विद्यावारिधि सम्बन्धी आवश्यक प्रक्रिया बुझ्ने सन्दर्भमा सहयोग गर्नुहुने तत्कालीन कार्यकारी प्रमुख प्रा. डा. काशीनाथ न्यौपाने ज्यूप्रति हार्दिक आभारी छु। मेरो अनुसन्धान कार्यलाई गतिशील बनाउन सूचनामूलक, प्रशासनिक सहयोगका साथै उचित मार्गदर्शन गर्नु हुने अनुसन्धान केन्द्रका कार्यकारी निर्देशक आदरणीय गुरु प्रा. डा. सुधन कुमार पौडेलज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। अनुसन्धान केन्द्रका प्रशासकद्वय नारद पौडेल, नगेन्द्रराज रेग्मी तथा कार्यरत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूप्रति हार्दिक आभारी छु।

मेरो यस शोधकार्यको शब्दकोश निर्माणका क्रममा समस्या परेको बेला समस्याको गाँठो फुकाई समाधानका लागि प्रारम्भिक समय देखि नै सल्लाह, सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु प्रा. डा. दयाराम श्रेष्ठ, सहप्रा. डा. हर्क बहादुर शाही र सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्नुहुने सहप्रा. बट्टीप्रसाद बिनाडी, समय समयमा अध्ययनको गतिविधिका बारेमा सचेत गराई जानकारी प्रदान गर्नुहुने सहप्रा. डा. भवान सिंह चलाउने, सहप्रा. डा. रामचन्द्र बिनाडीबाट सहयोग पाएको छु। यसका लागि उहाँहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

मलाई शब्दकोश निर्माणका लागि सामग्री सङ्कलन र व्यवस्थापनमा सहयोग गर्नुहुने गुरु सहप्रा. गणेशराज जोशीज्यूप्रति हार्दिक आभारी छु। त्यसैगरी मलाई अध्ययनका लागि प्रेरणा दिइरहनुहुने मालिकार्जुन दार्चुला सेवा समितिका अध्यक्ष इ.महेन्द्र राज पन्तज्यूको सहयोगप्रति म सदा ऋणी रहेको छु। अनुसन्धानको बारेमा हौसला, प्रेरणा र प्राविधिक पक्षका समस्या समाधानका लागि सुझाउनु हुने सहप्रा. मोहनसिंह साउँदज्यूको सहयोग अविस्मरणीय रहेको छ। सन्दर्भ सामग्री उपलब्ध

गराई सहयोग गर्नु हुने भाषा आयोग नेपालका सदस्य मा. डा. पुष्करराज भट्ट र डा. सुरेन्द्र बमज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

दार्चुलेली भाषाका शब्द सङ्कलन गर्ने क्रममा सहयोग पुऱ्याउनु हुने रूपसिंह धामी, मीना महत्ता, नन्दराज विष्ट, जयसिंह महारा, दिलानन्द पन्त, दयाकृष्ण पन्त लगायतका थुप्रै व्यक्तित्वहरूको सहयोगप्रति म सदा सर्वदा कृतज्ञ छु । मेरो शोधकार्यमा सहयोग गर्ने साला दिपक भट्टलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । शब्दकोश निर्माणका क्रममा आवश्यक सन्दर्भ सामग्री उपलब्ध गराउने त्रि. वि. पुस्तकालय, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, कैलाली जनपुस्तकालय, सरस्वती माध्यमिक विद्यालयको पुस्तकालय, कैलाली बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालय र पुस्तकालयका कर्मचारीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । मलाई अध्ययनका लागि बिदाको व्यवस्था मिलाएर अध्ययनको गतिविधिका बारेमा हुटहुटी दिई प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने कैलाली बहुमुखी क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख प्रा. तोयराज भट्टज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

मेरो शिक्षा आर्जनका प्रेरणाका स्रोत ममतामयी आमा नारायणी देवी विष्ट, जेठी आमा पार्वती विष्ट र बुवा इन्द्रदेव विष्टज्यूप्रति सदा नतमस्तक रहेको छु । यस कोशको निर्माणका निमित्त सामग्री सङ्कलनमा समेत विशेष सहयोग प्रदान गर्नु हुने पूजनीय आमा बुबाप्रति म ऋणी छु ।

शब्दकोश निर्माण कार्यलाई सम्पन्न गर्नका लागि परिवारका सदस्यहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । पारिवारिक वातावरण मिलाई दिने जीवन सङ्गिनी यशोदा विष्ट, भाइ जनक विष्ट, राजेन्द्र विष्ट, सञ्जीव विष्ट, बुहारी गणेश विष्ट, गीता विष्ट, छोरा वैभव विष्ट, सफल विष्ट, गोविन्द विष्ट, चेतन विष्ट, छोरी वैभवी विष्ट र दिव्येश्वरी विष्टप्रति पनि आभारी रहेको छु । यस शोधकार्यमा प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण व्यक्तित्वहरू प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मिति: २०८१\१२\२१

शोधार्थी

वासुदेव विष्ट

शोध प्रबन्धको सार

प्रस्तुत शोध प्रबन्ध 'दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश' मा केन्द्रित रहेको छ । शब्दकोशमा भाषाका सबै शब्दहरू विभिन्न वर्ण वैज्ञानिक, शब्द वैज्ञानिक, वाक्य वैज्ञानिक, अर्थ वैज्ञानिक र समाज भाषावैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गरेर राखिने अनुशासन अनुसार दार्चुलेली भाषाको यस कोशमा पनि दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई यिनै आधारमा वर्गीकरण गरेर राखिएको छ । यो शोधमा अर्थवैज्ञानिक आधारमा शब्दको वर्गीकरण गर्दै शब्द सङ्कलन गर्ने एसआइएलले विकसित गरेर एसिया, अफ्रिका र ल्याटिन अमेरिकाका अनेक अलिखित भाषाहरूमा शब्द सङ्कलन गरेर कोश निर्माण गर्न प्रभावकारी सिद्ध भएको अन्टोलोजी नामक उपकरणको प्रयोग गरिएको छ । थप शब्दहरू दार्चुलेली भाषाका विभिन्न क्षेत्रका वक्ताहरूसँग अन्तर्वार्ता गरेर बटुलिएको छ । सङ्कलित शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा राखी कोश विज्ञानका सैद्धान्तिक (हार्टमन र जेम्सको कोश विज्ञानको कोश, १९९८) र प्रयोगात्मक ग्रन्थ (एटकिन्स र रून्डेल, २००८; फन्टेनिल, २००८) का आधारमा यो शब्दकोश बनाइएको छ । कोशमा व्यवस्थित शब्दहरूको वर्णवैज्ञानिक वर्गीकरण गर्न (पोखरेल, २०६४) को उपयोग गरिएको छ भने त्यसको व्याकरणात्मक वर्गीकरण गर्न (पोखरेल, २०५६) को उपयोग गरिएको छ । दार्चुलेलीमा १८ ओटा स्वर वर्ण र ३० ओटा व्यञ्जन वर्ण रहेका छन् । मानक नेपालीमा नभएको 'ण' वर्ण दार्चुलेली भाषामा रहेको छ । दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको व्याकरणात्मक कोटि छुट्ट्याइएको छ । कोशको प्रविष्टिमा परेका शब्दहरूलाई वर्णानुक्रमअनुसार राखी उच्चारण, अक्षर संरचना, अर्थ दिएर विश्लेषण गरिएको छ । यस भाषामा मानक नेपालीमा नपाइने अजन्तुवाचक शब्दहरूमा पनि पदसङ्गतिका आधारमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको भेद पाइएको छ । अर्थले पुलिङ्ग कतिपय शब्दहरू (भास् 'भाषा', भुणाइ 'भनाइ') पदसङ्गतिमा स्त्रीलिङ्गी देखिएका छन् (तेरि भास् निकि लागि 'तेरो भाषा राम्रो लाग्यो', तेरि भुणाइ न्यारि लागि 'तेरो भनाइ राम्रो लाग्यो') । यस भाषामा पुलिङ्गमा दुई र स्त्रीलिङ्गमा आदरका तीन तह रहेका छन् । वर्णानुक्रममा राखिएका शब्दहरूको अर्थ नेपाली भाषामा दिइएको छ । यस भाषामा अनेकार्थी र नानार्थक शब्दहरू बेग्ला बेग्लै प्रविष्टिमा रहेका छन् (बर१ 'रूख', बर२ 'दुलाहा', बर३ 'आशीर्वाद', जिउँ१ 'ढोग', जिउँ२ 'सासू', जिउँ३ 'सम्मान बुझाउन प्रयोग हुने शब्द') । यी शब्दहरू लेखाइमा एउटै भए पनि उच्चारणमा भिन्न हुने नानार्थक शब्द हुन् । दार्चुलेली भाषाका बहुवचनान्त नाममा संस्कृतको अवशेष 'आन्' प्रत्यय पाइन्छ (बाचकान् 'वाचकहरू' चेलिन् 'छोरीहरू', गोरबाच्छान् 'गाईबाच्छा') । यस्ता अनेक भाषावैज्ञानिक आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषा एउटै भाषा होइनन् भन्ने प्रमाणित हुन्छ अर्थात् नेपाली भाषाको व्याकरण र नेपाली भाषाको कोशका आधारमा दार्चुलेली मातृभाषा बोल्ने केटाकेटीलाई दार्चुलेली भाषा बोल्न र लेख्न जान्ने बनाउन सकिँदैन अनि नेपाली भाषाको शब्दकोशले नै दार्चुलेली भाषाको पूर्ण प्रतिनिधित्व गर्न पनि सक्दैन ।

विषयसूची

शोध निर्देशकको सिफारिस	ख
शोध विशेषज्ञको सिफारिस	ग
शोध विशेषज्ञको सिफारिस	घ
प्रतिबद्धता पत्र	ङ
कृतज्ञता ज्ञापन	च
शोधसार	ज
सङ्क्षेप सूची	झ

पहिलो अध्याय

शोध परिचय

१.१ विषय प्रवेश	१
१.२ समस्या कथन	३
१.३ शोधप्रश्न	
१.४ शोधको उद्देश्य	३
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५.१ बालकृष्ण पोखरेलको भाषिका अध्ययन परम्परा	३
१.५.२ शब्दकोश निर्माणसँग सम्बन्धित समीक्षा	६
१.५.३ समाज भाषा विज्ञानसँग सम्बन्धित समीक्षा	११
१.६ अध्ययनको औचित्य	१९
१.७ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा	२०
१.७.१ सूचकको छनोट	२१
१.७.२ रुजुकर्ताको छनोट	२१
१.७.३ सामग्रीको सत्यापन	२१
१.८ शोध विधि	२१
१.८.१ सामग्री सङ्कलन विधि	२१

१.८.२ सामग्री व्यवस्थापन विधि	२२
१.९ कोश विज्ञानको सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक आधार	२२
१.१० शोध प्रबन्धको रूपरेखा	२४

दोस्रो अध्याय

दार्चुलेली भाषाको समाज भाषा वैज्ञानिक स्थिति

२.१ विषय प्रवेश	२६
२.२ दार्चुला जिल्लाको नामाकरण	२६
२.३ भौगोलिक र ऐतिहासिक परिचय	२७
२.४ सामाजिक जीवन र दार्चुलेली भाषाको प्रयोग	२९
२.५ दार्चुलेली भाषाको ऐतिहासिक सम्बन्ध	३०
२.६ भाषागत आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण	३२
२.७ भाषाका रूपमा दार्चुलेली	३३
२.८ अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक र भाषिक परिवेश	३३
२.९ दार्चुलेली भाषाका भौगोलिक भाषिकाहरू	३४
२.१० दार्चुलेली भाषाका सामाजिक भेद	३४
२.११ धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोक जीवन	४०
२.१२ निष्कर्ष	४२

तेस्रो अध्याय

दार्चुलेली भाषाको व्याकरण

३.१ विषय प्रवेश	४४
३.२ वर्ण व्याकरण	४६
३.२.१ स्वर वर्णहरू	४६
३.२.२ दार्चुलेली भाषाका व्यञ्जन वर्णको लघुतम युग्म	५०
३.२.३ दार्चुलेली भाषाका व्यञ्जन वर्णको सारांश	५४
३.२.४ दार्चुलेली भाषाका द्विस्वर (सन्ध्यक्षर)	५६

३.२.५ धातुको कोशीय रूपमा सन्धि नियम	५७
३.२.६ अक्षर संरचना	६२
३.३. दार्चुलेली भाषाको शब्द व्याकरण	६२
३.३.१ उपसर्गद्वारा निर्माण भएका शब्द	६२
३.३.२ प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण	६३
३.३.३ समास प्रक्रियाबाट शब्दको निर्माण	६६
३.३.४ द्वित्व प्रक्रियाबाट दार्चुलेली भाषाका शब्द निर्माण	६९
३.३.५ पदवर्ग	७०
३.४ वाच्य व्याकरण	७९
३.४.१ वाच्य	७९
३.४.२ प्रेरणार्थक प्रक्रिया	८२
३.४.३ भाव र अर्थ	८४
३.४.४ संयुक्त क्रिया	८७
३.४.५ काल	८८
३.४.६ पक्ष	९४
३.४.७ अकरण	९७
३.४.८ आदरार्थी	९८
३.४.९ पदसङ्गति	१०१
३.४.१० लिङ्ग	११९
३.४.११ वचन	१२४
३.४.१२ पुरुष	१२७
३.४.१३ कारक	१२८
३.४.१४ वाक्य रचना	१२९
३.५ निष्कर्ष	१२९

अध्याय चार

सङ्कलित शब्दहरूको व्याकरणात्मक कोटिको विश्लेषण

४.१ विषय प्रवेश	१३४
४.२ दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू	१३४
४.३ कोशीय वर्णानुक्रममा दार्चुलेली भाषाका शब्द	१३४
४.४ दार्चुलेली भाषाका उखानहरू	३५०
४.५ निष्कर्ष	३६०

अध्याय पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ विषय प्रवेश	३६७
५.२ सारांश	३६७
५.३ निष्कर्ष	३७१
५.४ भावी अनुसन्धानका शीर्षकहरू	३७१
पारिभाषिक शब्द र अर्थ	३७२
परिशिष्ट	
(क) सूचकहरूको तालिका	३७३
(ख) रुजुकर्ताको तालिका	३७४
(ग) नक्सा नं. १ नेपालको नक्सा	३७५
(घ) नक्सा नं. २ प्रदेशको नक्सा	३७६
(ङ) नक्सा नं. ३ शोध क्षेत्रको नक्सा	३७७
सन्दर्भसामग्री सूची	३७८

सङ्क्षेप सूची

उप	उत्तम पुरुष
अक्रि	अकर्मक क्रिया
अधिका	अधिकरण कारक
अनु	अनुकरणात्मक
अपु	अन्य पुरुष
इस	इस्वी सम्बत्
उ	उखान
एम.एड्	मास्टर अफ एजुकेसन
एवपु	एकवचन पुलिङ्ग
कका	कर्ता कारक
कवा	कर्म वाच्य
क्रसं	क्रम सङ्ख्या
क्रिवि	क्रिया विशेषण
विसं	विक्रम संवत्
टु	टुक्का
धाबो	धामी बोली
धारू	धातु रूप
ना	नाम

नाधा	नाम धातु
नायो	नामयोगी
नि	निपात
निषे	निषेधार्थक
पु	पुलिङ्ग
प्रेक्रि	प्रेरक क्रिया
मपु	ट
मा	~
मिक्रि	मिलित क्रिया
रि	रिठाचौपाता
वि	विशेषण
विभ	विभक्ति
विस्म	विस्मयादिबोधक
सक्रि	सकर्मक क्रिया
संयो	संयोजक
सुप	सुदूर पश्चिम
सर्व	सर्वनाम
स्त्री	स्त्रीलिङ्ग

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ विषय प्रवेश

दार्चुला नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेशको पहाडी जिल्ला हो। दार्चुला जिल्लामा दार्चुलेली भाषा बोलिन्छ। दार्चुलेलीहरूले घरव्यवहारमा, मेलापातमा, व्यापार गर्न, गीत गाउन, छलफल गर्न, पूजापाठ गर्न, कथा भन्न, पारिवारिक जमघटमा, गाउँको भेलामा, धार्मिक, सांस्कृतिक कार्यमा अनौपचारिक रूपमा दार्चुलेली भाषाको प्रयोग गर्दछन्। दार्चुलेली भाषा रूप र ध्वन्यात्मक स्वरूपमा अन्य भाषाभन्दा भिन्न रहेको छ। वर्ण, शब्द, पद, पदावली, वाक्यको तहमा समेत भिन्न तरिकाले प्रयोग हुन्छ। व्याकरणिक कोटि, लिङ्ग, वचन, पदसङ्गतिमा समेत भिन्न रहेको छ।

दार्चुलेलीहरूको मातृभाषा दार्चुलेली हो। दार्चुलेलीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दछन्। अर्थगत भिन्नता, व्याकरणिक नवीनता, शब्दभण्डारको पर्याप्तता, वक्ताको यथेष्टता र दार्चुलेली भाषाको आफ्नै स्वरूप र संरचनाले दार्चुलेली भाषा विचार विनिमयको पहिलो भाषा हो। दार्चुलेली भाषिक वक्तामा दार्चुलेली भाषाको जीवन्तता, बोलीको प्रभावकारिता, भाषा निर्माण र विकासको प्रबल इच्छाशक्ति रहेको पाइन्छ। विद्यालयमा मातृभाषाका माध्यमबाट पठनपाठनको व्यवस्था गर्न, भाषालाई मानक स्वरूपमा विकसित गर्न दार्चुलेली भाषाको व्याकरण र शब्दकोश निर्माण गर्नु आवश्यक रहेको छ।

बालकृष्ण पोखरेल (२०२२) ले दार्चुला जिल्लामा बोलिने मातृभाषालाई 'परपच्छिमा भाषिका' भन्ने नाम दिएका छन्। बालकृष्ण पोखरेलले 'परपच्छिमा' भनी दिएको नामलाई नै प्रस्तुत शोधमा 'दार्चुलेली भाषा' भनिएको छ।

'भाषा' र 'भाषिका' नामक दुवै शब्द समाज भाषाविज्ञानका पारिभाषिक शब्द हुन्। यी दुवै शब्दलाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्ने भाषावैज्ञानिक आधार पाइदैन। मातृभाषालाई 'भाषा' हो कि 'भाषिका' भनेर छुट्याउनका लागि राजनीतिलाई आधार बनाउनु पर्ने हुन्छ। भाषा र भाषिकालाई छुट्याउने आधार बोधगम्यता हो। डेभिड क्रिस्टल (सन् २००३) ले जुन भाषालाई राष्ट्रिय झन्डा र सेनाले परिभाषित गर्छ, त्यो चाहिँ 'भाषा' हो र जुन भाषा राष्ट्रिय झन्डा र सेनाले सुसज्जित हुँदैन, त्यो 'भाषिका' हो भनेका छन्। यसरी हेर्दा महाकाली वारिको दार्चुला र महाकाली पारिको कुमाउनी एउटै भाषा हो। दार्चुला नेपालको भौगोलिक सिमानाभित्र पर्ने हुनाले दार्चुलेली भाषा पहिले नेपाली भाषाको भाषिकाका रूपमा चिनिन्थ्यो।

दार्चुलेली भाषाले २०६८ को जनगणनापछि भाषाको मान्यता पाएको हो। नेपालमा राणा शासन, पञ्चायती व्यवस्था भए सम्म नेपालमा बोलिने भाषाहरू अछामी, जुम्ली, बझाडी, बैतडेली

नेपाली भाषाका भाषिकाका रूपमा मानिन्थे। वि.सं. २०६८ को जनगणनाले यी भाषाहरूलाई बेग्ला बेग्लै भाषाको मान्यता दिएपछि भाषिका नभएर भाषाका रूपमा चिनिन थाले। त्यसैगरी नेपालको संविधान २०७२ ले नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेपछि दार्चुलेली भाषिकाले 'भाषा' को मान्यता पाएको हो। वि.सं.२०६८ को जनगणनाले १२३ भाषाको अध्ययनका क्रममा 'दार्चुलेली भाषिका' लाई भाषाका रूपमा स्वीकारी ५७ औं स्थानमा सूचीकृत गरेको छ। नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यो भाषा बोल्नेको सङ्ख्या ५,९२८ रहेको छ। वर्तमान संविधान २०७२ सालमा भाषाको मान्यता पछि यस भाषामा अनुसन्धानमूलक लेख रचनाहरू प्रकाशित हुँदै छन् र तिनीहरूमा दार्चुलेलीलाई 'भाषिका' नभनेर 'भाषा' नै भनी उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यसैले प्रस्तुत शोध प्रबन्धमा दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश शीर्षक राखेर अध्ययन गरिएको छ।

'दार्चुला' भाषावैज्ञानिक नभई राजनीतिक विभाजन हो। दार्चुला जिल्लाको भौगोलिक सिमानाभित्र एकनासको दार्चुलेली भाषा बोलिदैन। जुनसुकै मातृभाषामा पनि केन्द्रमा जस्तै भाषाको प्रयोग सिमानातिर हुँदैन। भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण गर्दा केन्द्र देखि चारैतिरका पाँचओटा नमुना लिइन्छ। यिनै कारणले गर्दा एउटै जिल्ला भित्र पनि जुनसुकै ठाउँको दार्चुलेली मातृभाषा पनि अन्यत्रको भन्दा अलि अलि भिन्न हुनु स्वाभाविक हो।

कुनै पनि भाषाका मातृभाषाहरूमा भाषिक भेद फरक हुने हुनाले जुनसुकै मातृभाषालाई पनि शिक्षा, सञ्चार, राजकाज र कामकाज आदि प्रयोजनका लागि मानकीकरण गर्नुपर्छ। भाषाको मानकीकरण भाषाका विविध भेदमध्ये सबैभन्दा बढी प्रचलनमा आएको भाषिक भेदको गर्नुपर्छ। भाषाको अनेक रूपलाई एकरूपमा निर्धारण गरी मानकीकरणको सहमति र सम्झौता गरिन्छ। यसरी मानकीकरण गर्दा प्रायः बिचतिर र सदरमुकामको छेउछाउको भाषालाई क्षेत्रभरिको कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता दिइन्छ। यसकारण यस अनुसन्धानलाई दार्चुला जिल्लाको सदरमुकाम छेउछाउको भाषामै केन्द्रित गरिएको छ। शोधकर्ताको जन्मथलो र मातृभाषा पनि त्यही भएकाले अनुसन्धानलाई त्यसै क्षेत्रमा केन्द्रित गरिएको हो।

डोटेली मूल भाषा विवेचन अर्थात् पहाडी व्याकरण नामक पुस्तकको भूमिकामा संस्कृत, प्राकृत, अपभ्रंश भई खस अपभ्रंशबाट मूल पहाडी भाषाहरूको जन्म प्रक्रिया निरन्तर विकसित हुँदै आएको मानिएको छ। यस प्रक्रियासँगै मध्यकालीन सांस्कृतिक डोट्याली भाषाकै रूपमा दार्चुलेली भाषा पनि विकसित हुँदै आएको मानिन्छ।

२०६५ सालमा राष्ट्र कै सातौं धामको रूपमा घोषित मालिकार्जुन मन्दिर लेकममा अवस्थित रहेको छ। दार्चुला जिल्लामा रहेका तीनवटा गर्खा मध्ये लेकम क्षेत्र सबैभन्दा ठूलो रहेको छ। लेकम गर्खा यस जिल्ला कै धार्मिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक भाषिक केन्द्र मानिन्छ। लेकमलाई भाषा अध्ययनको केन्द्र र अन्य गर्खालाई परिधीय क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ। दार्चुला जिल्लामा मार्मा, लेकम र दुहुँ गरी

तीन ओटा गर्खा रहेका छन्। यो अध्ययन सदरमुकाम र लेकम क्षेत्रमा बोलिने भाषामा आधारित रहेको छ।

दार्चुलेली भाषामा ह्रस्व र दीर्घको व्यवस्थालाई शब्दकोशमा वर्ण वैज्ञानिक आधारमा प्रविष्टि दिइएको छ। नेपाली भाषामा ह्रस्व र दीर्घ वर्ण वैज्ञानिक छैन। नेपाली भाषाको ह्रस्व र दीर्घ समाज भाषावैज्ञानिक मात्र छ। दार्चुलेली भाषा वर्ण वैज्ञानिक छ। लघुतम युग्मबाट प्रमाणित भएका वर्णहरूका आधारमा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई शब्दकोशमा प्रविष्टि दिइएको छ। यसमा वर्ण वैज्ञानिक र समाज भाषावैज्ञानिक गरी दुई किसिमको नियम पाइन्छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू प्रचलित नियम अनुसार वर्ण वैज्ञानिक आधारमा लेखिएका छन्। शब्दकोशमा प्रविष्टि भएका दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको अर्थ चाहिँ समाज भाषावैज्ञानिक वर्णका आधारमा नेपाली भाषामा दिइएको छ।

यस अध्ययनमा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई कोशवैज्ञानिक रूपमा प्रविष्टि गरिएको छ। अन्टोलोजी उपकरणको प्रयोग गरी दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू सङ्कलन गरिएको छ। सङ्कलित शब्दहरूलाई कोशवैज्ञानिक आधारमा व्यवस्थित गरी अर्थ प्रस्तुत गरिएको छ।

१.२ समस्याकथन

भाषाका शब्दहरू, भाषाका वक्ता र तिनीहरूको सामाजिक पृष्ठभूमिसँग नडमासुको सम्बन्ध भएर आएका हुन्छन्। यस अध्ययनमा परेका शब्दहरू दार्चुलेली भाषासँग कति मिल्छन्, ती शब्दहरू दार्चुला जिल्लाका कुन कुन जातिले बोल्छन्, ती जातिहरू कुन कुन मातृभाषाको पृष्ठभूमिमा समेटिन्छन्, शब्दहरू कुन भौगोलिक पृष्ठभूमिसँग नजिकको साइनो राख्छन्, कुन जात, जातिले कुन शब्द रोज्छन्, कुन, उमेर, लिङ्ग भएका व्यक्तिहरूले कस्ता शब्द प्रयोग गर्छन्, कुन सामाजिक, सांस्कृतिक परिवेशमा कस्ता शब्दहरू प्रयोग गरिन्छन् भन्ने समस्याको समाधानका लागि दार्चुलेली भाषाको समाज भाषावैज्ञानिक स्वरूपको अध्ययन गर्नु आवश्यक रहेको छ।

शब्दकोशहरू अनेक प्रकारका छन्। ती शब्दकोशहरूमा थोरै शब्द छन्। शब्दकोशहरू वर्णवैज्ञानिक आधारमा वर्णको निर्धारण गरी शब्दकोश निर्माण भएका छैनन्। इकार, उकार, एकार, ओकार र आकारको फरकले अर्थमा फरक पर्दछ। संस्कृतमा इकार\ उकारमा मात्र ह्रस्व र दीर्घमा अर्थ भेद हुन्छ। दार्चुलेलीमा अर्थ भेद उच्चारण कालका आधारमा हुन्छ। संस्कृतमा 'ऋ' र 'अं' वर्ण छन्। 'ऋ' र 'अं' वर्ण नेपाली भाषाका वर्ण होइन तर नेपाली भाषामा संस्कृतका 'ऋ' र 'अं' वर्णलाई लिइएको छ। 'ऋ' र 'अं' वर्णलाई दार्चुलेली भाषामा लिइएको छैन। नेपाली भाषामा ह्रस्व र दीर्घ नियमका आधारमा लेखिन्छन् भने दार्चुलेली भाषामा ह्रस्व र दीर्घ अर्थ भेद र उच्चारण कालका आधारमा लेखिन्छ। दार्चुलेली भाषामा 'ज' वर्ण छैन। दार्चुलेली भाषाको 'ण' वर्ण छ। नेपाली भाषामा 'ण' वर्ण नभएर पनि लेखिन्छ भने दार्चुलेलीमा 'ण' वर्ण

भएकाले पनि नेपाली भाषाभन्दा फरक भाषाका रूपमा रहेको छ । नेपाली भाषामा नभएका संस्कृतका 'श', 'ष' वर्णलाई राखिएको छ। दार्चुलेली भाषामा 'श', 'ष' नभएकाले राखिएको छैन। 'क्ष', 'त्र', 'ज्ञ' वर्ण नेपालीमा र दार्चुलेलीमा छैनन्। 'क्ष', 'त्र', 'ज्ञ' नेपाली भाषामा राखिएका छन् भने दार्चुलेली भाषामा राखिएको छैन। पुराना कोशहरूमा यो कुरा स्पष्ट छैन। वर्ण र लघुतम युग्मका आधारमा दार्चुलेली भाषा फरक छ। वर्णवैज्ञानिक भेदलाई यो भन्दा अगाडिका शब्दकोशले नदेखाएकोले दार्चुलेली भाषाको वर्णवैज्ञानिक अध्ययनका आधारमा शब्दकोश निर्माण गर्नु आवश्यक रहेको छ।

दार्चुलेली व्याकरणमा लिङ्ग भेद पाइन्छ। अजन्तुवाचक नाममा निम्नानुसारको लिङ्ग भेद रहेको छ;

क. मेरि आसि निकि छ।

ख. मेरि गल्लि न्यारि छ।

ग. मेरि भाष निकि छ।

अजन्तुवाचक नाम शब्दमा देखिने यस किसिमको लिङ्ग भेद नेपाली भाषामा पाइदैन । जन्तुवाचकमा व्याकरणात्मक र प्राकृतिक लिङ्गमासमेत भेद रहेको छ;

क. कालो पाडो आयो।

ख. कालि पाडि आइ।

नेपालीमा 'पाडो' र 'पाडी' एउटै हो। नेपाली भाषामा जन्तुवाचक नाममा लिङ्ग भेद हुँदैन भने दार्चुलेली भाषामा जन्तुवाचक नाममा लिङ्ग भेद व्याकरणात्मक भेद हो। यस किसिमको भिन्न प्रयोग दार्चुलेली भाषामा रहेको भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोणबाट दार्चुलेली भाषाको अध्ययन गरिएको छ। दार्चुलेली भाषामा प्राकृतिक लिङ्गमा लिङ्ग भेद पाइदैन। जस्तै:

क. मेरो गोरू आयो।

ख. मेरो बल्लु आयो।

ग. मेरो भइसो आयो।

माथि दिइएका वाक्य पुलिङ्ग भएर नै वाक्यमा प्रयोग हुन्छन्। नेपाली भाषामा यस किसिमको भेद पाइदैन। त्यसैले दार्चुलेली भाषा नेपाली भाषाभन्दा भिन्न रहेको छ। यस किसिमको व्याकरणिक र प्राकृतिक लिङ्ग भेदले शब्दकोशीय प्रविष्टिमा दिने अर्थलाई प्रभावित पार्ने भएकोले शब्दकोश निर्माणमा दार्चुलेली भाषाको व्याकरणिक व्यवस्थालाई जोडेर समस्याका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

दार्चुलेली भाषामा आदरार्थीमा पदसङ्गति अनौठो किसिमको छ। जस्तै:

- क. मेरि भान्जि आइ ।
- ख. मेरि भान्जि आइन्।
- ग. मेरा भान्जि आया।

प्रस्तुत 'क' वाक्यमा प्रयुक्त 'आइ' स्त्रीलिङ्ग निम्न, वाक्य 'ख' मा प्रयुक्त 'आइन्' स्त्रीलिङ्ग मध्यम, वाक्य 'ग' मा 'आया' स्त्रीलिङ्ग उच्च आदरार्थीको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा पाइन्छ। यस किसिमको लिङ्ग भेद र आदरार्थीको प्रयोगको भेद नहेरीकन शब्द भेद पत्ता लगाउन सकिदैन। यस्ता समस्याहरूलाई पुराना शब्दकोशहरूले उठान गरेको पाइदैन। शब्दको स्वरूप र अर्थ हेरेर मात्र लिङ्गत र आदरगत भेद नदेखिने भएकोले दार्चुलेली भाषामा वाक्य व्याकरणको अध्ययन आवश्यक छ। शब्दकोश निर्माणका लागि व्याकरणिक पक्षको अध्ययन अनिवार्य भएकोले व्याकरणिक व्यवस्थालाई समस्याका रूपमा लिइएको छ ।

दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माणका लागि शब्दहरूको सङ्कलन गरी अर्थवैज्ञानिक आधारमा प्रविष्टि गर्नु पर्ने हुन्छ। शब्द सङ्कलन, शब्दहरूको वर्णानुक्रम, अक्षर संरचना, उच्चारण, शब्द वर्ग, लिङ्ग, अनेकार्थक, नानार्थक शब्द, शब्दको अर्थ र उदाहरण शब्दकोशमा व्यवस्थापन गरी प्रस्तुत गर्नु पर्ने भएकोले सङ्कलित शब्दहरूलाई अर्थवैज्ञानिक रूपमा व्यवस्थापन गर्ने समस्यालाई लिइएको छ।

१.३ शोधप्रश्न

दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माणसँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

- (क) दार्चुलेली भाषाको समाज भाषावैज्ञानिक स्वरूप के कस्तो छ ?
- (ख) कोश निर्माणका दृष्टिले दार्चुलेली भाषाको व्याकरण व्यवस्था के कस्तो छ ?
- (ग) कोश वैज्ञानिक दृष्टिले दार्चुलेली भाषाका सङ्कलित शब्दहरूको अर्थ वैज्ञानिक व्यवस्था कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.४ उद्देश्य

यस शोध प्रबन्धका उद्देश्यहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ:

- (क) दार्चुलेली भाषाको समाज भाषावैज्ञानिक स्वरूप निर्धारण गर्नु,
- (ख) कोश निर्माणका दृष्टिले दार्चुलेली भाषाको व्याकरण प्रस्तुत गर्नु,
- (ग) कोश वैज्ञानिक दृष्टिले दार्चुलेली भाषाका सङ्कलित शब्दहरूको अर्थ वैज्ञानिक व्यवस्था गर्नु,

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

भाषा मानव सभ्यता र संस्कृतिको द्योतक हो। यसले मानव सभ्यताको इतिहासलाई बचाएर राख्छ। मानव प्रयोगद्वारा नै भाषा जीवन्त बन्दछ। भाषा विभिन्न क्षेत्र, समुदाय, धर्म, संस्कृति, चालचलन तथा परम्परा अनुकूलको हुन्छ। संरचनात्मक दृष्टिले हेर्दा भाषा सङ्केत र अर्थको जोडकका रूपमा र अर्थतात्त्विक दृष्टिले सङ्केत र अर्थको समन्वयका रूपमा देखा पर्दछ। भाषा मानवको प्राण हो। प्राण वा आत्मतत्त्व बिना शरीरको सञ्चालन हुन नसके झैं भाषा नभइकन मान्छेले व्यक्तिगत र सामाजिक कार्य सम्पादन गर्न सक्दैन। कुनै पनि भाषा जति सम्पन्न र स्तरीय बन्न पुग्दछ त्यति नै त्यस देशको समृद्धि पनि हुने गर्दछ। भाषा विकासको निरन्तरताका क्रममा एउटै भाषा भित्र पनि समयको लामो अन्तराल भौगोलिक दूरी, बोधगम्यताको कारण भाषिक भेद उपभेद देखापर्दछन्। यी विविध भेदोपभेद मध्ये दार्चुलेली भाषा पनि एक हो। दार्चुलेली भाषाको अध्ययन हालसम्म हुन सकेको छैन। सुदूरपश्चिमेली वा अन्य मातृभाषाका बारेमा विद्वान एवम् अनुसन्धानकर्ताहरूले गरेको अध्ययनलाई निम्नानुसार पूर्वकार्यको समीक्षामा देखाउन सकिन्छ।

१.५.१ बालकृष्ण पोखरेलको भाषिका अध्ययन परम्परा

बालकृष्ण पोखरेल (२०१९) ले नेपालीका पूर्वेली अथवा गोरखाली (गोरखा देखि लिएर सिक्किम, आसाम र भोट सम्मका उपभेदहरू), केन्द्रीय अथवा पर्वती (पोखरा, पाल्पा, प्युठान, बाग्लुङ, स्याङ्जा र गुल्मीका उपभेदहरू) र पश्चिमा अथवा खसानी (सल्यान, हुम्ला, जुम्ला, दैलेख, डोटी, बझाङ, दार्चुला र बैतडी क्षेत्रमा बोलिने उपभेदहरू) गरी तीन भाषिकाको चर्चा गरेका छन्। उनको भाषिकाको निर्धारण सम्बन्धी धारणा २०२२, २०५५ सालका राष्ट्रभाषा भएकाले सोही अनुसार समीक्षा गर्नु उपयुक्त ठानिन्छ।

बालकृष्ण पोखरेल (२०२२) ले पूर्वेली, माझाली र पश्चिमा गरी नेपालीका तीन भाषिका उल्लेख गरेका छन्। उनले पश्चिमा नेपालीका केही विशेषताहरू कुमाउनी र गढवाली भाषासँग पनि मिल्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्। उनले डोटेली र गोरखाली भाषिकाका बिच तुलनात्मक अध्ययनका लागि नाम, सर्बनाम, विशेषण, अब्यय, कारक, लिङ्ग, क्रिया असमापिका र मिश्र क्रिया, भाव, निषेध आदि बोलीचालीमा प्रयोग हुने शब्दहरूको सङ्कलन गरेर सूचीकरण गरेका छन्। उनले प्राचीन नेपालीमा कर्तीरि, कर्मणि र भावे गरी तीन प्रकारका व्याकरणिक संरचनाको प्रयोग भएको चर्चा गरेका छन्। उनका अनुसार कर्ता अनुसार क्रिया भयो भने कर्तीरि, कर्म अनुसार क्रिया भयो भने कर्मणि र भावेमा भने कर्ता, कर्म जेसुकै भए पनि क्रिया एकवचन हुन्छ भनेर उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन्।

बालकृष्ण पोखरेलले नेपाली भाषाका पूर्वेली वर्ग, माझाली वर्ग, ओर पश्चिमा वर्ग, मझ पश्चिमा वर्ग र पर पश्चिमा वर्ग गरी पाँच ओटा भाषिका वर्गहरूको चर्चा गरेका छन्। पूर्वेली भाषा दैलेख, जाजरकोट र सल्यान देखि पूर्व खोटाङ र भारतका विभिन्न प्रान्तहरूमा बस्ने नेपालीहरूले पनि यही भाषिकाको व्यवहार गरेको पाइन्छ। उनले यस वर्गलाई खसानी, पर्वती एवम् गोरखाली गरी तीन भागमा बाँडेका छन्। खसानी भाषिका राप्ती अञ्चलका रुकुम, रोल्पा, सल्यान र भेरी अञ्चलका जाजरकोट,

दैलेख र सुर्खेतमा बोलिन्छ। यो भाषिका दक्षिणमा दाङ, देउखुरी, पच्छिमा चौखुट्ट्या (डोटी र अछामको सिमाना) र ठाँगा हिमाल, पूर्वमा महिकोट र भल्कोट लेक र उत्तरमा भोट बर्मेली भाषा अथवा जुम्ली भाषी इलाकासम्म फैलिएको पाइन्छ। पर्वती भाषिका महिकोट र भल्कोट लेक देखि पूर्वको धौलागिरि, लुम्बिनी एवम् गण्डकी अञ्चलमा बोलिन्छ। गोर्खाली भाषिका गोरखा देखि पूर्वको भागमा बोलिन्छ। पोखरेलले तीन वटै भाषिकाका उदाहरण प्रस्तुत गर्दै पूर्वेली भाषिकाका विशेषतालाई बुँदागत रूपमा चर्चा गरेका छन्।

पोखरेलले माझाली वर्गको भाषिकालाई केन्द्रीय भाषिका समूह मानेका छन्। यी भाषिकाहरू कर्णाली अञ्चलमा बोलिन्छन्। प्राचीन कालदेखि नै खस कुराको बाहुल्य भई आएको यस अञ्चलमा माझाली वर्गका धेरै भाषिकाहरू छन्। जसमा असीदराली, तिब्रीकोटी, हुम्ली, रास्कोटी मुख्य छन्। माझालीलाई जुम्ली भाषिका भन्न मिल्ने उनको मत रहेको छ। पच्छिमा कर्णाली नदी, उत्तरमा हुम्ला, सँगसँगै तन्किएर यो भाषिका वर्ग झन्डै महाकाली अञ्चलको सिरान सम्म पुगेको छ। उनले असीदराली तथा रास्कोटी उपभाषिकाका केही शब्दहरूलाई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्दै यस भाषिकाका विशेषताहरू उल्लेख गरेका छन्।

ओरपच्छिमा वर्गमा अछाम, बझाङ र बाजुराका भाषिकाहरू आउँछन्। डोटीको चौखुट्ट्या लेक देखि पूर्वको भाग ओर पश्चिमा वर्ग अन्तर्गत पर्दछ। पोखरेलले ओर पश्चिमा भाषिकालाई अछामी, बझाडी र बाजुराली गरी तीन भेदमा विभाजन गरी उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन्। उनले ओरपच्छिमा भाषिकाका माझाली र पर पश्चिमा भाषिकासँग मिल्दाजुल्दा केही विशेषताहरू र केही आफ्नै मौलिक विशेषताहरू भएको उल्लेख गरेका छन्। माझाली भाषिकामा (स) ध्वनि (ह) मा परिवर्तन भएको देखिन्छ भने ओर पश्चिमा भाषिकामा (स) ध्वनि जस्ताको त्यस्तै छ। त्यस्तै पर पश्चिमा भाषिकामा निर्जीव तथा सजीव दुवैमा लिङ्ग भेद देखिन्छ तर ओर पश्चिमा भाषिकामा सजीवमा मात्र लिङ्ग भेद पाइन्छ।

मझ पश्चिमा वर्ग अन्तर्गतका भाषिकाहरू डोटी र डडेल्धुरा जिल्लामा बोलिन्छन्। पोखरेलका अनुसार ओरपच्छिमा अन्तर्गतका भाषिका धेरै माझाली र थोरै परपच्छिमा भाषिकाहरूसँग मिल्ने जस्तै मझपच्छिमा अन्तर्गतका भाषिकाहरू पनि थोरै ओरपच्छिमा वर्गका भाषिकाहरूसँग र धेरै परपच्छिमा वर्गका भाषिकाहरूसँग समान देखिन्छन्। पोखरेलले यस भाषिका वर्ग अन्तर्गत पनि डुम्राकोटी, डडेल्धुराली र निरोली गरी तीन भेद देखाएका छन् र उदाहरणका रूपमा कथाकार गुरु प्रसाद मैनालीको 'नासो' कथाको पहिलो अनुच्छेद स्थानीय दान बहादुर शाहीलाई डुम्राकोटी भाषिकामा र हीरालाल भण्डारीलाई निरोली भाषिकामा अनुवाद गर्न लगाई प्रस्तुत गरेका छन्। डडेल्धुराली भाषिकामा पनि 'नासो' कथा कै उक्त अनुच्छेद अनुवाद गरी उदाहरण दिएका छन्। तर अनुवादकको नाम भने उल्लेख गरिएको छैन।

परपच्छिमा वर्गका भाषिका महाकाली अञ्चलको मल्लो सोराङ, बैतडी, दुहुँ, मार्मा, लेकम, चुहागढ, पुर्चौडी आदि इलाकामा बोलिने कुरा पोखरेलले आफ्नो अध्ययनमा उल्लेख गरेका छन्। उनका

अनुसार कुमाउनी भाषाबाट पनि यो भाषिका वर्ग प्रभावित छ। उनले अछाम जिल्लाको सेरा गाविस निवासी जगन्नाथ जोशीलाई 'नासो' कथा कै केही अंश अनुवाद गर्न लगाएर त्यसमा भएका शब्दहरूको नेपालीमा अर्थ समेत दिएका छन्। उनले केही शब्दहरू सङ्कलन गरी गोर्खाली, कुमाउनी र मझ पश्चिमा भाषिकासँग पर पश्चिमा भाषिकाको तुलना गरेका छन्। गोर्खाली र कुमाउनी भाषासँग तुलना गरे पनि यस भाषिकासँग ज्यादै मिल्ने र निकटका भाषिकाहरू मझपच्छिमा वर्ग कै भाषिका रहेको उनको मत छ। उनले परपच्छिमा भाषिकामा पाइने कर्मणि प्रयोग र व्याकरणात्मक लिङ्ग विधानको चर्चा गरेका छन्। यस वर्गका भाषिकाहरूमा सकर्मक क्रियाको भूतकालिक रूप कर्ता अनुसार नभई कर्म अनुसार हुने कुराको उल्लेख गर्दै उत्तम, मध्यम र अन्य पुरुषका केही उदाहरण गोर्खाली, कुमाउनी र मझपच्छिमासँग तुलना गरेका छन्।

बालकृष्ण (२०५५) ले पूर्वेली भाषिकाको अध्ययनलाई निकै विस्तार पूर्वक चर्चा गरेका छन्। उनले पूर्वेली भाषिका समूहबारे पुनर्विचार गर्दै पहिले मानिएका पूर्वेली भाषिका समूहलाई ओर पूर्वेली वर्ग, मझ पूर्वेली वर्ग, पर पूर्वेली वर्ग गरी तीन भागमा विभाजन गरेका छन्। ओर पूर्वेली वर्ग अन्तर्गत सिमताली, जाजरकोटी, दैलेखी, मझ पूर्वेली वर्ग अन्तर्गत प्युठानी, खँचेली, गुल्मेली, बाग्लुडी, पाल्पाली, पर्वती, लमजुडी, तनहुँली, स्याङ्जाली, कस्केली र पर पूर्वेली वर्ग अन्तर्गत गोर्खाली, उपत्यकाली (काठमाडौँ, ललितपुर र भक्तपुर), चोकली (काभ्रेपलानचोक, सिन्धुपालचोक र दोलखा), सैलुडी (रामेछाप र जिरी तथा सोलु पश्चिमको इलाका), गढेली (रोसी खोलापूर्व, सप्तकोसी पश्चिम र सुनकोसी दक्षिण), गडतिरेली (ओखलढुङ्गा, सोलु, खोटाङ), बास्सेली (कोसी अञ्चलको पहाडी भेक), माइभेकी (मेची अञ्चलको पहाडी इलाका इलाम, पाँचथर र ताप्लेजुङ), टिस्टेली (दार्जिलिङ), असमेली (भारतको आसाम), भाक्सुली भाषिका (भारतको भाक्सु) वनमनखी भाषिका (बिहारको पूर्णिया जिल्लामा पर्ने वनमनखी भन्ने ठाउँमा बसोबास गरेका गुरुङ र उत्तरी बिहारका राई, मगरले बोल्ने भाषा) भनेर तिनको संक्षिप्त परिचय दिनुका साथै भौगोलिक सिमाना र उदाहरण सहित सामान्य विशेषताहरूको चर्चा गरेका छन्।

उपर्युक्त समीक्षाबाट पोखरेल (२०५५) ले नेपालीका सात भाषिका वर्ग मान्नु पर्ने स्पष्ट तथ्य अघि सारेका छन्। वनमनखी भाषिकाको चर्चा गरेर उनले नेपालको मधेश-तराई भेगमा रहेका राजवंशी, मैथली, भोजपुरी, अबधी र थारू भाषाका वक्ता बसोवास गरेका छुट्टाछुट्टै भेगमा बस्ने नेपालीले छुट्टाछुट्टै भाषिका बोल्ने कुराको पनि सङ्केत गरेका छन्।

१.५.२ शब्दकोश निर्माणसँग सम्बन्धित समीक्षा

भीमदेव भट्ट र अर्जुनदेव भट्ट (२०१८) ले बैतडीका केही स्थानीय शब्दहरू नामक कृति वा पहिलो भाषिका कोश तयार पारेका छन्। उक्त कृतिमा बैतडेली भाषिकामा प्रचलित करिब पाँचसय शब्दहरूलाई वर्गीकृत गरी प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। यसमा भाषिक दृष्टिले शब्दको वर्गीकरण, व्युत्पत्ति तथा व्याकरण निर्देश गरिएको पाइदैन। शब्दहरूको आलेखन स्तरीय नेपाली भाषाको आलेखन विधिका

आधारमा गरिएको पाइन्छ। यसमा साइनो, उमेर, खाद्यपदार्थ, लुगाफाटो सम्बन्धी शब्दहरू राखिएका छन्। यसले भाषा, भाषिका शब्दकोश निर्माण गर्ने अध्येताहरूलाई निकै सहजता हुने देखिन्छ।

काशीनाथ तमोट (२०२८) ले *डोट्याली शब्द सँगाँल्लै जाँदा* शीर्षकको लेखमा डोटीका विभिन्न क्षेत्रमा बोलिने करिब सात सय शब्दहरू सङ्कलन गरी तिनको अर्थ समेत उल्लेख गरेका छन्। उनले सङ्कलन गरेका शब्दहरू डोटीका कुन कुन क्षेत्रका शब्द हुन् भनेर छुट्ट्याएका छैनन्। पदावलीलाई छोटो बनाएर बोल्दा आउने घरिनु (घर आउनु), काठिनु (काठ जस्तो हुनु), बिहाउनु (बिहा गर्नु) आदि डोट्याली भाषिकामा प्रचलित शब्दलाई पनि उल्लेख गरेका छन्। केही नाम र विशेषण जनाउने शब्दका साथै पदावली पनि सङ्कलन गरेर अर्थ प्रदान गरेका छन्। उनले डोट्यालीमा छ सात हजार शब्द हुन सक्ने सङ्केत समेत गरेका छन्। यसमा प्रयुक्त काठिनु, घरिनु आदि जस्ता शब्दको प्रयोगले अध्ययनलाई सहज हुने देखिन्छ।

हरिप्रसाद शर्मा पराजुली (२०३६) *बैतडेली भाषिकाको ध्वन्यात्मक शब्द सङ्कलन* नामक शीर्षकमा स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र तयार गर्ने प्रयोजन स्वरूप बैतडेली शब्द सङ्कलन गरेको पाइन्छ। यस शोधमा उच्चारणका आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण गर्दै व्याकरणात्मक कोटि छुट्ट्याउने र वर्णानुक्रमको ढङ्गले शब्दहरू प्रस्तुत गर्ने काम गरिएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माणको कार्य भएको पाइदैन।

वीरबहादुर चन्द (२०५१) ले *डोटेली शब्दभरण* नामक कोश सम्पादन गरेका छन्। यो कोश डोटेली भाषिकामा केन्द्रित भई तयार गरेको पाइन्छ। यस कोशमा डोटेली भाषाका शब्दवर्ग र डोटेली शब्दको नेपालीमा पर्यायवाची अर्थ दिइएको पाइन्छ। यसले दार्चुलेली भाषाको कोश निर्माणमा मद्दत पुग्ने देखिन्छ।

लावण्यप्रसाद ढुङ्गाना (२०५३) *आधारभूत शब्दावलीका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण* शीर्षकको शोधपत्रमा आधारभूत शब्दावलीका आधारमा नेपालीका १३ ओटा भाषिकाको निर्धारण गरेका छन्। ढुङ्गानाका अनुसार नेपाली भाषिकाहरूमा दार्चुलाली, बैतडेली, बाजुराली, अछामी, बझाङी, हुम्ली, डोटी- डडेलधुराली, मुगु- डोल्पाली, जुम्ली- सिंजाली, भेरी क्षेत्रीय, गण्डकेली र पूर्वेली गरी निर्धारण गरिएको पाइन्छ। यसले दार्चुलेली भाषाको अध्ययनमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ।

रामविक्रम सिंजापति (२०५४) ले *बैतडेली भाषिका शब्दसङ्ग्रह* नामक कृति तयार गरेका छन्। उक्त कृतिमा बैतडेली भाषिका मूल्याङ्कनका आधारहरूमा उक्त भाषिका देखि भिन्न व्यक्तित्व, आर्यत्व, भारोपेलीपन र खस-विशेषतालाई चर्चा गरेका छन्। भाषा सम्बन्धी परिचय, बैतडेली भाषिकाका ध्वनिगत विशेषताहरू, बैतडेली भाषिकामा उच्चारण हुने ध्वनिहरू र बैतडेली भाषिकाका शब्दहरूलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गर्ने काम गरेको पाइन्छ। उनले बैतडेली भाषिकामा कर्मणि प्रयोग र व्याकरणिक लिङ्ग विधानको उल्लेख गरेका छन्। उनले कर्मणि प्रयोगमा सकर्मक क्रियाको

भूतकालमा क्रियाको रूप कर्ता अनुसारको नभई कर्मको अनुसार हुन्छ भनेका छन्। बैतडेली भाषिकामा व्याकरणात्मक लिङ्ग विधान भएकाले निर्जीव पदार्थहरूलाई पनि स्त्रीलिङ्गी रूपमा उच्चारण गर्ने गरेको पाइन्छ। बैतडेली भाषिकाका ध्वनिहरूमा स्वर वर्ण र व्यञ्जन वर्णलाई पनि वर्गीकरण गरेका छन्। त्यस्तै उक्त भाषिकाका शब्दहरूलाई मानवीय प्रकृति तथा गुणहरूका आधारमा, शरीरका विभिन्न भागहरू, नाता-गोता तथा सामाजिक बनेटका आधारमा, अन्य मौलिक शब्दहरूलाई वर्गीकरण गरेका छन्। समग्रमा भन्दा बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपालीमा उच्चारणगत भिन्नता रहे पनि व्याकरणिक नियमका आधारमा समानता रहेको देखाउन सकिन्छ। यसमा घरबार, खाद्यपदार्थ आदि सम्बन्धी मौलिक शब्दहरू दिइएकाले शब्दकोशका लागि सहयोगी सामग्री बनेको छ।

बद्री शर्मा बिनाडी (२०५५) ले डोटेली भाषिकाको शब्दकोश नामक कोश सम्पादन गरेका छन्। यस शब्दकोशमा वर्णानुक्रम अनुसार शीर्ष शब्द, शब्दवर्ग, केही शब्दहरूको व्युत्पादन प्रक्रिया र डोटेली शब्दहरूको नेपालीमा समेत अर्थ दिइएको पाइन्छ। दार्चुला देखि अछाम सम्मका शब्दहरूले स्थान पाएका छन्। कुँणी, केलो, कोकाइ जस्ता मौलिक शब्दहरूको प्रयोग भएकोले शोधकार्यका लागि आधार सामग्री बनेको छ।

आर.डी. प्रभास चटौत (२०५८) ले डोट्याली बृहत शब्दकोश नामक कोश सम्पादन गरेका छन्। यो डोट्याली मातृभाषाको पहिलो बृहत् शब्दकोश हो। तत्कालीन डोटी राज्यबाट यसको नामकरण गरिएको डोटी राज्य र कर्णाली राज्यमा बोलिने भाषिकाहरूलाई यसले समेटेको छ। यसको नाम डोट्याली राखे पनि यसले बैतडेली भाषिका, कर्णाली प्रदेशमा बोलिने भाषिकाहरूलाई समेटेको छ। यसमा विभिन्न भाषिकाका साथै स्तरीय नेपाली भाषाका शब्दहरू पनि समावेश गरेको पाइन्छ। यस कोशमा उच्चारण अनुसार शीर्ष शब्द, शब्द वर्ग, अर्थ, चित्र एवम् सूक्ति वा प्रयोगस्थल देखाउने काम गरिएको छ। डोट्याली बृहत् शब्दकोश बेलु विश्व स्मृति प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित गरेका छन्। यस शब्दकोशमा डोट्याली भाषाका प्रचलित शब्दहरू र त्यसमा चिह्नको सङ्कलन गरी आवश्यक परिभाषा तथा उदाहरण दिएर निर्माण गरिएको पाइन्छ। यो शब्दकोश डोटी, बैतडी समेतका शब्दहरू सङ्कलन गरी तयार गरिएको प्रथम शब्दकोश हो। यस शब्दकोशले वर्णहरूलाई स्वर, व्यञ्जन र खण्डेत्तर वर्णमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ। स्वर वर्ण अन्तर्गत अ, आ, इ, उ, ए, ओ पर्दछन्। व्यतिरेकी सिद्धान्तको आधारमा ३० ओटा व्यञ्जन वर्णको पहिचान भएको पाइन्छ। यसमा क्, ख्, ग्, घ्, ङ्, च्, छ्, ज्, झ, ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्, त्, थ्, द्, ध्, न्, प्, फ्, ब्, भ्, म्, य्, र्, ल्, व्, स्, ह् हुन्। यसमा शब्दको अर्थ छोटकरीमा लेख्ने प्रयास गरिएको छ। पर्यायवाची अर्थ दिँदा अर्द्धविराम चिह्न दिएर लेखेको पाइन्छ। अति आवश्यक शब्दको अर्थ मात्र वर्णनात्मक शैलीमा दिएको पाइन्छ। यसमा सम्भव भएसम्म शब्दको पारिभाषिक अर्थ समेत दिएको छ। शब्दको स्थूल वा सूक्ष्म अर्थ स्पष्ट गर्नका लागि जनजीवनमा प्रचलित उखान, टुक्का, गाउँखाने कथा, लोक साहित्य, अन्य विविध साहित्य सूक्ति आदिका उदाहरणहरू राखेर शब्दकोश निर्माण गरेको पाइन्छ। यो शब्दकोश शोधकार्यका लागि आधार सामग्री बनेको छ।

माधव पोखरेल (२०५८) ले शुभकामनामा, डोट्याली बृहत् शब्दकोशको प्राक्कथनमा डोट्याली भाषिका सम्बन्धी चर्चा गरेका छन्। उनले डोट्याली भाषिकाको उच्चारण प्रक्रियाको चर्चा गरेका छन्। नेपाली भाषा झैं डोट्याली भाषामा पनि अधिकांश व्यञ्जनान्त शब्दहरू रहेको देखाएका छन्। त्यस्तै दुई स्वरका बिचमा पनि नेपालीमा घोष वर्ण भएका ठाउँमा डोट्यालीमा अघोष रहेको देखाएका छन्। उनले मूलतः डोट्याली भाषिकाका विशेषताहरूलाई पनि उल्लेख गरेका छन्। जस्तै: स्वरमध्यगत व्यञ्जनको लोप हुने प्रवृत्ति हुनु, डोट्यालीमा स्वर सङ्गति पाइनु, नासिक्य व्यञ्जन (ङ, न, म) पछाडिको ओकारको उकार उच्चारण हुने प्रवृत्ति नेपालीमा झैं डोट्याली भाषामा पाइने उल्लेख गरेका छन्। डोट्यालीमा प्रगत समीभवन पाइनु, अन्त्य स्वर लोप पनि डोट्यालीमा पाइनु, मानक नेपालीमा नपाइने बेग्लै संस्कृत शब्दबाट व्युत्पन्न भएका शब्दहरू पनि डोट्यालीमा पाइन्छन्। विभक्तिहरू नेपाली भन्दा डोट्यालीमा फरक पाइने उल्लेख गरेका छन्। यस कथनले शोधकार्यमा प्रेरणा प्रदान गरेको छ।

नेत्रप्रसाद पनेरू (२०६१) डोटेली शब्दघटक मा सुदूरपश्चिमका सम्पूर्ण भाषाहरूलाई डोटेली नामकरण गरेका छन्। यसमा डोटेली भाषाका वर्ण, अक्षर, रूप, उपसर्ग, प्रत्यय, विभक्ति, निपात, संयोजक, सन्धि आदिको विश्लेषण गरिएको छ। यसमा प्रयोग भएका शब्दहरूले शोधकार्यको अध्ययन सहज बनेको छ।

खगेन्द्रप्रसाद घोडासैनी (२०६४) ले अछामी भाषिकाको शब्दकोश निर्माण शीर्षकको एम. एड. शोधपत्रमा शब्दकोशको सैद्धान्तिक परिचय प्रस्तुत गरेका छन्। अछामी भाषिकाका शब्दहरूको सङ्कलन, व्युत्पादन, शब्द वर्ग र मानक नेपालीमा अर्थ दिएका छन्। शब्दको उच्चारण भने दिइएको पाइँदैन। यसले शब्दकोश निर्माणमा सहयोग भएको छ।

वासुदेव भट्ट भाइसाब (२०६६) ले डोटी प्रदेशको लोक वाङ्मय कोश नामक कृतिमा सु.प.को डोटी क्षेत्रमा बोलिने स्थानीय शब्दहरू र तिनका अर्थ समेत प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। राणाकाल र त्यो भन्दा अघिका दिनहरूमा सिलंगी डोटीलाई समग्र सुदूरपश्चिमको गौडायुक्त सरकारी कामकाजको क्षेत्र तोकेकाले परपश्चिमा भाषाका दार्चुला र बैतडीको संक्षिप्त इतिहासलाई समेटेको पाइन्छ। डोटेली भाषा, संस्कृति र साहित्यको इतिहास प्रस्तुत गरिएकाले दार्चुलेली भाषासँग मिल्दोजुल्दो देखिएकोले अध्ययनका लागि सहयोगी बनेको छ।

श्रीधर पन्त (२०६७) ले डोट्याली व्याकरण मा डोटेली जनजिब्रोले बोल्दै आएका शब्दहरूको वर्णविन्यास, शब्द परिचय, शब्दवर्गगत पहिचान आदिका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरी व्याकरण प्रस्तुत गरेका छन्। यसमा बालबोली, अनेकार्थी, पर्यायवाची, शब्दका प्रकारलाई समेटेर अध्ययन गरिएको छ। शब्द सङ्कलनमा यसले शोधकार्यलाई सहयोग गरेको छ।

टीकादत्त बराल (२०६८) ले *तत्सम नेपाली व्युत्पत्ति शब्दकोश* प्रकाशित गरेका छन्। यो तत्सम शब्दहरूको कोश मात्र हो। यसमा संस्कृत भाषा नेपाली भाषाको जननी भाषा हो भनी उल्लेख गरेका छन्। संस्कृतबाट नेपाली भाषामा आएका तत्सम शब्दहरूको व्युत्पत्ति विग्रह र प्रकृति प्रत्यय समेत देखाई तिनको अर्थ समेत दिइएको छ। यसमा धातु, प्रकृति, प्रत्यय, शब्द र अर्थ, सन्धि, समास, विग्रह, लिङ्गभेद, पदवर्ग छुट्टयाई सरल तरिकाले प्रस्तुत गरिएको छ। संस्कृत भाषा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूसँग मिल्दोजुल्दो भएकाले पनि कोश निर्माणका लागि आधार बनाइएको छ।

चूडामणि पाण्डेय (२०६९) ले बैतडेली भाषिकामा शब्दकोश निर्माण नामक शोधपत्र तयार पारेका छन्। उनले उक्त शोधकार्यमा बैतडेली भाषिकामा पाइने शब्दकोश पहिल्याउने, मौलिक शब्दहरूको सङ्कलन, वर्णानुक्रममा मिलाउने, शब्दहरूको उच्चारण र शब्दवर्ग निर्धारण गर्ने र अर्थलेखन कार्य गरेको पाइन्छ। यस भाषिकाका मल्लो स्वराड, बैतडी, दुहु, माम्रा, लेकम, चुवाँगड, तल्लो सोराड आदि क्षेत्रमा बोलिने कुरा उल्लेख गरेका छन्। यस भाषिकामा रूपगत र ध्वन्यात्मक विभेद रहेको देखाएका छन्। जस्तै: नेपालीमा स्वास्नी शब्दका लागि स्वाइनी, पुतारी, बैकिनी, घरवाली, घगरिया, बामनी जस्ता स्थानगत एवम् जातगत रूपमा प्रस्तुत भएको देखाएका छन्। बैतडेली कथ्य ध्वनिमा नासिक्य 'ज' नपाइनु तर 'ण' ध्वनि बढी पाइनु, 'य' वर्ण वैकल्पिक 'ज' उच्चारण हुनु, 'ल' ध्वनि 'लिनु' अर्थमा 'ल्हे' उच्चारण हुनु, 'क्ष' को उच्चारण क्ष्य, च्छे, हुनु कतै 'क' पनि हुनु, मुर्धन्य 'ष' को उच्चारणमा प्रायः 'ख' हुनु 'त्र' ध्वनि 'तर' हुनु, 'ज्ञ' ध्वनि 'ग्या' हुने कुरा देखाएका छन्। यसमा बैतडेली भाषिकाका शब्दको उच्चारण, व्युत्पत्ति, शब्दवर्ग, विभिन्न प्रकारले अर्थ निर्देश गर्ने कार्य गरेको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषा बैतडेली भाषाको केही स्थानसँग मिल्दो जुल्दो भएकाले शोधकार्यका लागि सहयोगी सामग्री बनेको छ।

नारायणी भट्ट (२०६९) ले बैतडी जिल्लाको पिपलकोट क्षेत्रमा बोलिने उपभाषिकाको *शब्दवर्गगत विश्लेषण* गरिएको छ। यसमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापददेखि लिएर निपात सम्मका शब्दवर्गको अध्ययन गरिएको छ। यसले दार्चुलेली भाषाको कोश निर्माणको अध्ययनका लागि सहयोग गरेको छ।

गणेशराज जोशी (२०७४) ले *सुदूर पश्चिमका उखान* शीर्षकको पुस्तक प्रकाशित गरेका छन्। यस पुस्तकमा सुदूर पश्चिम क्षेत्रमा बोलिने उखानको सङ्कलन गर्ने काम गरेका छन्। यसमा उखानको परिचय, उखानको व्युत्पत्ति दिई विशेषताका आधारमा वर्गीकरण गर्ने काम गरिएको छ। उखानको अर्थ भने प्रस्तुत गरेको छैन। सुदूर पश्चिमका भाषिका उखानहरूलाई रूपात्मक, बिषयात्मक, नीतिचेतना, लोक विश्वास र धर्म संस्कृति, प्रकृति, पशुपंक्षी आदिसँग सम्बन्धित गरेर प्रस्तुत गरिएको छ। यसले शब्द सङ्कलन र मौलिक उखानहरूको विशेषता प्रस्तुत गर्ने कार्य गरेकाले अध्ययनका लागि आधार सामग्री बनेको छ।

कुलासिंह वम (२०७६) ले सुदूरपश्चिम प्रदेशको बहुभाषिक शब्दकोश प्रकाशित गरेका छन्। यस शब्दकोशमा सुदूर पच्छिमा रहेका १९५ जातिहरूमा बोलिने मातृभाषाका १८ वटा भाषाको प्रयोग गरी शब्दकोश निर्माण गरेका छन्। यसमा जातिगत आधारमा भाषा सङ्कलक तयार गरी शब्दहरू बटुलेर १८ वटा भाषामा अनुवाद गरी शब्दहरूको अर्थ दिने काम गरिएको छ। यी भाषाहरूमा नेपाली, अंग्रेजी, अछामी, डडेल्धुरी, डोटेली, डंगौरा, पूर्वी कठरीया, मलवारा कठरीया, दडाहा, राना, दार्चुलेली, नेवारी, बाजुरेली, बझाङ्गी, बैतडेली, मगर, राजी रहेका छन्। यसमा दैनिक प्रयोगमा आउने शब्दहरू, नाता सम्बन्धी शब्दहरू, विभिन्न सामग्री सम्बन्धी शब्दहरू, धामी, झाँक्रीले बोल्ने शब्दहरू समेटिएका छन्। रूडा, गाज्यु, ससो, खेडिनु, इजर जस्ता दार्चुलेली भाषाका मौलिक शब्दहरूको प्रयोगले शोधकार्यका लागि सहयोग प्रदान गरेको छ।

नारायणी भट्ट (२०७८) ले बैतडेली भाषाका शब्दहरूको कोशीय अध्ययन शीर्षकमा नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयबाट विधावारिधिको शोध प्रबन्ध तयार पारेकी छिन्। बैतडेली भाषाको शब्दकोशीय अध्ययनका क्रममा प्रस्तुत शोध प्रबन्धमा बैतडेली भाषाका शब्दहरूको अर्थ वैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गर्ने काम गरेकी छिन्। बैतडेली भाषामा अर्थवैज्ञानिक आधारमा सङ्कलन गरिएका शब्दहरूलाई अकारादिक्रममा प्रस्तुत गरी पदवर्ग र अक्षर संरचना देखाइ अर्थ दिने काम गरिएको छ। यसले दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माणलाई सहयोग गरेको छ।

एम.एम.पटकर (१९८१) ले संस्कृत शब्दको इतिहास नामक कोश प्रकाशित गरेका छन्। यसमा अहिले सम्म प्रकाशित कोशहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको छ। पटकरले सन् १९३० मा भण्डारकर ओरिन्टियल रिसर्च इन्सिट्युट पुनामा काम गर्दा सरकारी पुस्तकालयमा संस्कृत शब्दकोशका पाण्डुलिपिहरू फेला पारेपछि संस्कृत शब्दकोशको खोजी गरेको पाइन्छ। केही संस्कृत शब्दकोशहरू प्रकाशित भएपनि मूल शब्दकोश र यसका विकासक्रमका बारेमा मतैक्य निरूपणका लागि वर्णानुक्रमको दृष्टिकोणबाट शोध अनुसन्धान गरेको पाइन्छ। संस्कृत भाषाको सबैभन्दा पुरानो बैदिक शब्दकोश निघन्टु हो। बैदिक शब्दकोशका रूपमा रहेको निघन्टुलाई निरुक्तले पहिलो पटक बैदिक शब्दसंग्रह गरी लेखिएको कोश भनी टिप्पणी गरेका छन्। यो शब्दकोश पाँच भागमा लेखिएको छ। संस्कृत साहित्य, व्याकरण, भाषा सबैको उत्पत्ति वेदबाटै भएको मान्नु नै निघन्टुमा सङ्कलित शब्दहरूको सङ्ग्रह हो भन्ने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

१.५.३ समाज भाषा विज्ञानसँग सम्बन्धित समीक्षा

चूडामणि उपाध्याय रेग्मी (२०४७) ले नेपाली भाषाको उत्पत्ति को चर्चाका क्रममा नेपालीका स्थानीय भेदहरूको अझै राम्ररी अध्ययन हुन नसकेकोले कुनै भाषिका भित्र राखिएका उपभाषिकाहरूमा भिन्नता आउँदा अर्को भाषिका मान्नु पर्ने अवस्था पनि आउन सक्ने तर्क दिँदै नेपालीका तीन भाषिका नभनेर भाषिका समूह भन्नु पर्ने राय दिएका छन्। उनले पश्चिमी नेपाली, केन्द्रीय नेपाली र पूर्वी नेपालीका रूपमा नेपालीका तीन भाषिका समूहलाई चिनाएका छन्। उनले नेपालका रूकुम, डोल्पा, दैलेख

जिल्लाहरू देखि लिएर पूर्वमा इलाम तथा झापासम्म र पश्चिमी बङ्गालको दार्जिलिङ, आसाम, सिक्किम र भुटान तथा भारतका विभिन्न राज्य, बर्मा, मलाया आदि विभिन्न ठाउँमा छरिएका नेपालीहरूका मातृभाषाहरूलाई पूर्वी नेपाली भाषिका समूह भित्र पर्ने नेपालीका भाषिकाहरू हुन् भन्ने मान्यता राखेका हुन्। उनले पश्चिमी नेपाली महाकाली र सेती अञ्चलका बैतडी, डडेल्धुरा, दार्चुला, डोटी, बाजुरा र बझाङमा बोलिन्छ भनेका छन्। प्रस्तुत अध्ययनमा भाषा, भाषिकाको सिर्जनाको चर्चाको आधारले अध्ययनलाई सहज बनाएको छ।

देवीप्रसाद गौतम (२०४९) ले नेपाली भाषा परिचय नामक कृति लेखेका छन्। उक्त कृतिमा पनि नेपाली भाषाका भेदका रूपमा परपच्छिमा वा बैतडेली भाषिकालाई उल्लेख गरेको पाइन्छ। उनले उक्त कृतिमा बैतडेली वा परपच्छिमा भाषिकाको परिचय र विशेषतालाई उल्लेख गरेका छन्। बैतडेली भाषिकामा 'न' ध्वनिका ठाउँमा 'ण' ध्वनिको प्रयोग, सामान्य वर्तमान कालिक क्रियामा 'अन्' को आगम कारक विभक्तिको विशिष्ट प्रयोग 'ए' वा 'ई' कृदन्त प्रत्ययका ठाउँमा इबरे, इबटि, इबटको प्रयोग स्वर मध्यगत दुई व्यञ्जन भए प्रायः समीभवन आदि विशेषताहरूलाई उल्लेख गरेका छन्।

यज्ञेश्वर निरौला (२०५०) ले क्रियाको रूप तत्त्वका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण शीर्षकको शोधपत्र तयार गरेका छन्। उनले उक्त शोधपत्रमा रूपतत्त्वका आधारमा नेपालीका बाह्रवटा भाषिका रहेको देखाएका छन्। उनका बाह्रवटा भाषिकामा दार्चुलेली, बैतडेली, डडेल्धुराली, बझाङ्गी, डोट्याली, बाजुराली, अछामी, जुम्ली-सिञ्जाली, दैलेखी, कालिकोटे, भेरी क्षेत्रीय, गण्डकेली र पूर्वेली हुन्। उनले बैतडेली भाषिकाका विशेषताहरूको चर्चा गरेका छन्। उनले बैतडेली भाषिकामा प्रयोग गरिने शब्दहरूका रूपहरू पनि उल्लेख गरेका छन्। उनले उक्त कृतिमा खासगरी क्रियाको रूप तत्त्वका आधारमा भाषिका निर्धारण गर्ने काम गरेका छन्। भाषिकाका क्रियाको अध्ययनले शोधकार्यलाई सहयोग पुगेको छ।

यमनाथ तिमिल्सिना (२०५०) ले संख्या र सार्वनामिक शब्दका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण शीर्षकको शोध पत्रमा सात ओटा भाषिकाको उल्लेख गरेका छन्। उनले निर्धारण गरेका भाषिकाहरूमा डोटी-डडेल्धुराली, दार्चुला- बैतडेली, अछामी- बझाङी, जाजरकोटे, हुम्ली, जुम्ली-सिञ्जाली र पूर्वेली हुन्। यसबाट शब्दकोश निर्माणमा सहयोग पुगेको छ।

सूर्यमणि अधिकारी (२०५६) ले नेपाली भाषाको इतिहास नामक अनुसन्धानात्मक कृति प्रकाशित गरेका छन्। उक्त कृतिमा मुख्य रूपमा भाषा परिचय, भाषा परिवार, प्राचीन खस जाति र भाषा, सिञ्जाली भाषा, पर्वती भाषा, गोर्खाली भाषा, राष्ट्रभाषा नेपाली र यसका भाषिकाहरूको अध्ययन गरेका छन्। उनले भाषिकाहरूको विकासलाई पनि उल्लेख गरेका छन्। उनले कुमाउँदेखि धरान सम्मका पर्वते भाषामा लेखिएका भाषाहरू सङ्कलन गरी भाषिक भेद निर्धारण गरेका छन्। उनले पर्वते भाषाका भेदका रूपमा डोटेली, जुम्ली र पूर्वेली ३ भाषिका रहेको उल्लेख गरेका छन्। डोटेली भाषिका सेती र महाकाली अञ्चलको पहाडी भागमा बोलिने गरेको देखाएका छन्। डोटेली भाषिकामा कुमाउनी भाषाको

प्रभाव परेको देखाएका छन्। त्यस्तै सिञ्जाली भाषा कालपछि जुम्ली भाषिकामा पनि स्थानीयता देखा परेको छ। अहिलेको कर्णाली अञ्चलका पाँचै जिल्ला हुम्ला, जुम्ला, डोल्पा, मुगु र कालिकोट मध्यकालीन जुम्ला राज्य अन्तर्गत थिए। त्यसै क्षेत्रमा जुम्ली भाषिका बोल्ने गरेको देखाएका छन्। वर्तमान भेरी अञ्चल देखि पूर्वमा बोलिने भाषिकालाई पूर्वेली भाषिका भनी नामाकरण गरेका छन्। भाषा भाषिकाको अध्ययनले शोधकार्यलाई मद्दत पुगेको छ।

महादेव अवस्थी (२०५८) ले बैतडेली भाषिकाका केही पक्ष नामक कृतिमा बैतडेली भाषिकाका सामग्रीको आलेखन गर्दा सके सम्म उच्चारणका नजिक जाने प्रयास गरिएको बताएका छन्। चार अध्याय र चार परिशिष्टमा विभाजित यस अध्ययनमा परिचय, वाक्य-सङ्गति र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, नाम पदावली र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग एवम् क्रिया पदावली र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग मूल पाठका रूपमा दिइएको छ। परिशिष्ट १ मा स्त्रीलिङ्गी मूल नाम पद, २ मा स्त्रीलिङ्गी अनुकरणात्मक शब्द, ३ मा स्त्रीलिङ्गी स्थानवाचक नाम पद र ४ मा क्रिया पदका रूपावली दिइएका छन्। क्रिया पदका रूपावली अन्तर्गत सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण वर्तमान, सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण र अज्ञात भूत तथा सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण भविष्यत् कालमा 'खा' धातुबाट बनेका प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष, एकवचन, बहुवचन, करण अकरण, पुलिङ्ग स्त्रीलिङ्गका रूपहरू उल्लेख गरिएका छन्। उनले पुरुषलाई प्रथम, द्वितीय र तृतीय नभनी प्रथम, मध्यम र अन्य पुरुष नाम दिएका छन्। स्त्रीलिङ्गी प्रयोगको मात्र अध्ययन गर्नु यस अध्ययनको सीमा रहेको छ। यसमा चलनचल्तीमा भएका प्राकृतिक र व्याकरणिक दुवै खाले लिङ्ग व्यवस्थालाई शब्दगत र वाक्यगत तहमा राखी विश्लेषण गरिएको छ। नपुङ्सक लिङ्गका लागि कतिपय ठाउँमा पुलिङ्ग र कतिपय ठाउँमा स्त्रीलिङ्गको प्रयोग हुने कुरा देखाएका छन्। यसबाट दार्चुलेली भाषाको शब्द सङ्कलन र स्त्रीलिङ्गी शब्दको पहिचानमा सहयोग पुगेको छ।

खगराज जोशी (२०५८) ले डोटेली भाषिका र नेपाली व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन गरेका छन्। उनले आफ्नो अध्ययन डोटेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक काल, पक्ष, भाव र वाच्यका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्ने काम गरेका छन्। उनले डोटेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको बिचमा रूप ध्वन्यात्मक तथा उच्चारणगत विविधता भए पनि अर्थगत रूपमा भाषिका र भाषामा समानता रहेको कुरा देखाएका छन्। यस सामग्रीले कोश निर्माणका लागि सहज भएको छ।

गंगादत्त पाण्डेय 'बैद्यराज' (२०६०) ले हमरी पुर्ख्यौली तथा लोक संस्कृति नामक कृति प्रकाशित गरेका छन्। यस कृतिमा व्रतबन्ध, विवाहमा गाइने फाग, सगुनको चर्चाका साथै सुदूर पश्चिमका विभिन्न चाडपर्वहरूमा गाइने दुस्को, चाचरी, गीत, होली, गौरा, धुमारी खेलको उल्लेख गरेका छन्। सुदूर पश्चिमेली संस्कृति परम्परासँग सम्बन्धित दुधौलो, लइझा, निरजला जस्ता शब्दको प्रयोगले शोधकार्यको अध्ययनलाई सहयोग पुगेको छ।

दिलानन्द पन्त (२०६१) ले श्री शैल मालिकार्जुन लोक महाकाव्य नामक पुस्तक प्रकाशित गरेका छन्। यसमा धार्मिक प्रयोजनका लागि परम्परागत रूपमा गाइने मालिकार्जुन र लटिनाथको लोक

कविता झोडोलाई सङ्कलन गरी प्रस्तुत गरिएको छ। यसमा छिप्ला, छायाडारि, अपुतारि, साङ्ला, गुसाइ, न्वाला, गाबकि, अपसेक आदि शब्दहरूको प्रयोगले शब्द सङ्कलनको लागि आधार सामग्री बनेको छ।

देवराज भट्ट (२०६१) ले डोटेली मूल भाषा विवेचन अर्थात् पहाडी व्याकरण नामक पुस्तकमा सुदूरपश्चिमका सम्पूर्ण भाषाहरूलाई डोट्याली नाम दिएको छ। यसमा ध्वनि परिचय, शब्द रचना, सन्धि, समास, विशिष्ट शब्द, पर्यायवाची शब्द, अनेकार्थक, एकार्थक, अनुकरणात्मक, द्वित्व, सांस्कृतिक शब्द, बालबोली, धामी, झाँक्रीले बोल्ने शब्द, उपसर्ग, प्रत्यय आदि दिएको छ। यी शब्दहरूलाई व्याकरणमा राखेर वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ। डोटेली मूल भाषा विवेचन अर्थात् पहाडी व्याकरण नामक पुस्तकको भूमिकामा संस्कृत, प्राकृत, अपभ्रंश भई खस अपभ्रंशबाट मूल पहाडी भाषाहरूको जन्म प्रक्रिया निरन्तर विकसित हुँदै आएको मानिएको छ। यस प्रक्रियासँगै मध्यकालीन सांस्कृतिक डोट्याली भाषाकै रूपमा दार्चुलेली भाषा पनि विकसित हुँदै आएको मानिन्छ। यस अध्ययनमा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू समेटिएकाले शोध लेखनका लागि आधार सामग्री बनेको छ।

गणेशदत्त भट्ट (२०६१) ले बैतडेली भाषिकाको एक अध्ययन शोधपत्रमा बैतडेली भाषिकाको व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरेका छन्। यसमा कारक र विभक्ति प्रयोगका माध्यमबाट समग्र बैतडेली भाषाको अध्ययन गरेको पाइन्छ। यसमा संस्कृत, हिन्दी, अंग्रजी र अन्य भाषा भाषिकाहरूबाट पनि बैतडेली भाषिकामा शब्दहरू सापट लिएको पाइन्छ। शोधार्थीले बैतडेली भाषिकामा पुरुष व्याकरणात्मक धारामा स्तरीय नेपालीमा जस्तै तीनवटा पुरुष रहेको र पुरुषको रूपायन समान रूपमा भएको पाइन्छ। द्वितीय र तृतीय पुरुषको अत्यन्त आदरवाचीमा प्रयोग नभएको देखाएका छन्। त्यस्तै वचनका रूपायनमा बहुवचन बनाउँदा स्तरीय नेपालीमा 'हरू' प्रत्यय जोडिन्छ भने बैतडेली भाषिकामा अन, ईन, ऊन र औन प्रत्यय जोडिन्छन्। बहुवचनमा पनि विभक्ति प्रयोगमा 'उन', र 'औन' प्रत्यय भने लाग्दैनन्। त्यस्तै लिङ्ग विधानमा हेर्दा स्तरीय नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीहरू र अन्य नपुङ्सक लिङ्गका नाम पदका क्रियापदसँग सङ्गति पुलिङ्ग सरह हुने भए तापनि बैतडेली भाषिकामा मानवेतर प्राणी र अन्य नपुङ्सक लिङ्गका पदहरूमा पनि प्राकृतिक व्याकरणात्मक लिङ्ग विधान अनुसार अधिकांश स्त्रीलिङ्गी प्रयोग देखाएका छन्। त्यस्तै कर्मणि र भावे प्रयोगका सन्दर्भमा बैतडेली भाषिका माउ भाषा संस्कृत र छिमेकी भाषा गढवाली, कुमाउनी तथा भगिनी भाषिकाहरू दार्चुलाली, डडेल्धुराली, डोट्याली, अछामी, बझाङ्गी आदिसँग नजिक रहेको देखाएका छन्। त्यस्तै काल र कालका पक्षहरूका सन्दर्भमा बैतडेली भाषिकामा स्तरीय नेपाली भाषासँग समान व्यवस्था भएको मानिए तापनि केही रूपायक तत्त्वहरूमा मात्र फरक पाइन्छ। ध्वन्यात्मक, अर्थगत र रूपगत हिसाबले केही विभक्तिहरू फरक देखाए पनि दुवै भाषा समान रहेको देखाएका छन्। यसले शोधकार्यको अध्ययनलाई मद्दत मिलेको छ।

कुमारी तारा बडू (२०६१) ले *दार्चुलेली स्थानीय भाषिका र नेपाली भाषा बिचको तुलनात्मक अध्ययन* शीर्षकमा शोधकार्य गरेको पाइन्छ। यसमा दार्चुलेली भाषिकाको परिचय, शब्दको रूपायन, वाक्यतत्त्व र कारक विभक्तिका विशेषता पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्य राखी शोधकार्य गरेको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषिका नेपाली भाषाभन्दा भिन्न नभए पनि ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न भएको देखाएका छन्। यस भाषिकामा नाम रूप भएको नाम र सर्वनाममा 'न' प्रत्यय लागेर बहुवचन बनेको पाइन्छ। यस भाषामा द्वितीय पुरुष सर्वनाम 'तम' ले नेपालीका तिमी, तपाइ, हजुर, यहाँ आदिको प्रतिनिधित्व गरेको देखाइएको छ। यी दुवैमा भाव, वाच्य तथा कारकमा समान व्यवस्था रहेको पाइए पनि प्रत्यय तथा विभक्ति चिह्न चयनमा भने केही रूपगत विविधता पाइने कुरा देखाएका छन्। यसबाट शब्द सङ्कलन र व्याकरणिक सहयोग भएको छ।

डिल्लीराम पन्त (२०६१) ले *डडेल्धुराली भाषिका: एक अध्ययन* नामक शीर्षकमा शोधकार्य गरेका छन्। यसमा डडेल्धुरेली भाषिकाको परिचय, स्वर, व्यञ्जन वर्णका उच्चारण व्यवस्थाको चिनारी, शब्दवर्ग र व्याकरणात्मक कोटिहरूका विशेषता पहिल्याउने काम गरेको पाइन्छ। नेपाली भाषाका क्षेत्रीय भाषिकाहरूको परिचय र विशेषता उल्लेख गरेका छन्। परपश्चिमा भाषिकाका विशेषतामा भूतकालिक सकर्मक क्रियाको अन्य पुरुषमा कर्म अनुसार क्रियाको प्रयोग गरिनु, निर्जीव पदार्थहरूमा पनि स्त्रीलिङ्गी वा पुलिङ्गी छुट्ट्याइनु 'न' ध्वनि 'ण' मा परिवर्तन भएको पाइनु, क्रियाको अगाडि 'नाई' थपेर अकरण बनाइने कुरा देखाएका छन्। यसमा स्वर र व्यञ्जन वर्णको उच्चारणमा भण (भन), जोगी (योगी), शास (श्वास), पछ्य (पक्ष), चडा (चरा), अर्खो (अर्को), अहू (गर्नु), जस्ता स्तरीय नेपाली भन्दा भिन्न ध्वन्यात्मक प्रवृत्ति भएका शब्दहरूलाई पनि देखाएका छन्। त्यस्तै स्तरीय नेपाली झैं एवम् डडेल्धुराली भाषिकामा पनि ओकार, आकारमा परिवर्तन भएर बहुवचनको बोध हुन्छ। जस्तै: बाखरो आयो (बाख्रो आयो), एकवचनको बाखरा आया (बाख्रा आया) बहुवचन हुन्छ। त्यस्तै भाव, वाच्य, कारक, विभक्तिमा सामान्य भिन्नता भए पनि केही समानता रहेको पाइन्छ। यस शोधले व्याकरणिक अध्ययनका लागि सहयोग पुग्ने देखिन्छ।

सुरेन्द्र बम (२०६२) ले *बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषिकाको व्यतिरेकी विश्लेषण* नामक शोधकार्य गरेका छन्। उनले उक्त शोधकार्य बैतडेली भाषिकाको परिचय, बैतडेली भाषिकाका विशेषता, बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्ने उद्देश्यका साथ तयार पारेको देखिन्छ। बैतडेली भाषिकालाई भिन्न तुल्याउने प्रमुख आधार उच्चारण प्रक्रियालाई देखाइएका छन्। खासगरी यो भाषिका स्तरीय नेपाली भन्दा पनि कुमाउनी भाषासँग निकट रहेको कुरालाई पनि देखाएका छन्। यस शोधमा बैतडेली भाषिकाका शब्दहरूको रूपायन प्रक्रिया पनि देखाएका छन्। नेपालीमा झैं बैतडेली भाषिकामा नाम शब्दको रूपायन लिङ्ग, वचन, र कारकका आधारमा भएको देखाएका छन्। यस शोधमा नेपालीमा नाम र सर्वनाममा (हरू) प्रत्यय थपेर बहुवचन बनाइन्छ भने बैतडेली भाषिकामा नाममा 'आन', इन्, औन, ऊन प्रत्यय थपेर बहुवचन बनाइएको कुरा देखाइएको छ। बैतडेली भाषिकामा नेपालीका सबै स्वर, द्विस्वर र व्यञ्जन वर्णहरू कथ्य रूपमा प्रस्तुत बैतडेली

भाषिकाको उच्चारण प्रक्रियामा स्वरगम हुन्छ भने कही स्वर लोप हुनु, बैतडेली भाषिकाको उच्चारण प्रायः समीभवन प्रवृत्ति पाइनु, बैतडेली भाषिकामा अल्पप्राण ध्वनि महाप्राण र महाप्राण ध्वनि अल्पप्राणमा उच्चरित हुनु, बैतडेलीमा कतिपय अघोष ध्वनि घोष र घोष ध्वनि अघोष उच्चरित हुनु, नासिक्यीभवन तथा अनासिक्यीभवन दुवै प्रवृत्ति पाइनु, बैतडेलीमा अन्तिम 'र' वर्ण प्रायः 'ड' ध्वनिमा परिणत हुनु, बैतडेली भाषिकामा नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाको रूपायन विभिन्न व्याकरणिक कोटिका आधारमा हुने गरेको देखाएका छन्। क्रियाका कालको पक्षका दृष्टिले बैतडेली भाषिका र नेपाली भाषामा प्रकारगत समानता पाइन्छ भने प्रत्ययगत भिन्नता पाइन्छ। नेपालीमा धातु + तै \दै + कालबोधक प्रत्यय लागेर अपूर्ण पक्ष जनाएको पाइन्छ भने बैतडेलीमा धातु+ल +कालबोधक प्रत्यय लागेर अपूर्ण पक्ष जनाएको पाइन्छ। यस व्यतिरेकी विश्लेषणको अध्ययन सन्दर्भपूर्ण देखिन आउँछ।

विजय चालिसे (२०६५) ले *डोटेली लोकसंस्कृति र साहित्य* नामक कृति प्रकाशित गरेका छन्। यस कृतिमा डोटीको सामाजिक अवस्था, रहनसहन, धार्मिक परम्परा, लोकसाहित्यको परिचय, श्रमगीत, देउडा गीत, फाग, गाउँखाने कथाका साथै मौलिक शब्दहरू उल्लेख गरेका छन्। सुदूर पश्चिमको लोकसंस्कृति र साहित्यलाई प्रकाशमा ल्याई चिनाउने काम यस कृतिको उल्लेखनीय पक्ष रहेको छ। कृतिको अन्त्यमा वर्णानुक्रममा डोटेली शब्दहरू राखिएकाले शोधका लागि आधार सामग्री बनेको छ।

दयाकृष्ण पन्त (२०६७) ले *दार्चुलाको इतिहास* शीर्षकको पुस्तक प्रकाशित गरेको छ। यस पुस्तकमा दार्चुलाको उत्पत्ति, यहाँका तालतलैया, पर्वत, नदी, राजा, रजवार, रजबारी शासन व्यवस्था, विभिन्न जातिको आगमनको इतिहास, शैक्षिक अवस्थाको बारेमा प्रकाश पारिएको छ। यसले दार्चुलाको सामाजिक अवस्थाको बोध गराउनुका साथै शब्द सङ्कलनमा सहयोग गरेको छ।

भोजसिंह धामी (२०६९) ले *दार्चुलेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिका तुलनात्मक अध्ययन* शीर्षकमा स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र तयार गरेका छन्। उनले यसमा दार्चुलेली भाषिकाको प्रयोग क्षेत्र, विशेषता र व्याकरणिक कोटिका बिचमा समानता र असमानता छुट्ट्याउने काम गरेको पाइन्छ। यस शोधपत्रमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भावका बिचमा तुलनात्मक कोटिगत अध्ययन गरी भिन्नता पहिल्याएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषिकाका केही शब्दहरूको सङ्कलनका साथै विभक्तिको प्रयोगको स्थिति देखाएको पाइन्छ। यस शोधमा नौलो, छाक्लो, भोल, बल्लु, बेल्या जस्ता शब्दहरू सङ्कलन गरी राखिएका छन्। यस शोधले शब्दहरूको परिपूर्तिका लागि सहजता प्रदान गरेको छ।

लक्ष्मीराज पण्डित (२०६९) ले *बझाडी नेपालीको अध्ययन* मा बझाडी नेपालीको वर्ण, शब्दरचना, शब्द वर्ग, व्याकरणात्मक कोटि र वाक्य व्यवस्थाको विश्लेषण मूलतः संरचनावादी भाषा वैज्ञानिकहरूले विकसित गरेको वर्णनात्मक पद्धतिमा आधारित भएर गरेका छन्। त्यस बाहेक उनले रूपान्तरणवादी पद्धति र परम्परागत व्याकरणात्मक मान्यतालाई पनि आफ्नो अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार बनाएका छन्। बझाड जिल्लाका चिरबुडल क्षेत्र बाहेकका तत्कालीन ३८ गाविसलाई अध्ययन

क्षेत्र बनाई तयार पारिएको यस शोधमा बझाडी नेपालीका थलारी, छान्नाली, तल्कोटि, जुजेली, व्यासी चैनपुरे गरी ६ ओटा भौगोलिक भेद र सामाजिक रूपमा ठकुरी, अन्य ठुला जाति र तथाकथित तल्लो जातिको बझाडी भाषामा विभेद रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ। उनले विभिन्न छिमेकी भाषिकासँग २१० आधारभूत शब्दहरूको तुलना गरी अछामी र बझाडी नेपाली बिच ६२% समानता रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन्। यसबाट अछामी र बझाडी बेग्ला बेग्लै भाषा भएको पुष्टि हुन्छ किनभने कुनै पनि भाषा त्यस भाषाको भाषिका हुनको लागि ६०% भन्दा बढी समानता हुनुपर्छ। बझाडी नेपालीको सामग्री सङ्कलनका लागि आधारभूत शब्दावलीको प्रयोग गरी वर्डसर्भ सफ्टवेयरको सहायताले छिमेकी भाषिका र जिल्ला भित्रका भाषिकाको निर्धारण गरिएको यस अध्ययनमा सामग्री कति विषयगत क्षेत्रबाट ल्याइयो त्यो कुरा छुटेको छ। यस अध्ययनले शोधकार्यको सामाजिक भाषिक स्वरूपको अध्ययनका लागि सहजता प्रदान गरेको छ।

हर्कबहादुर शाही (२०७०) ले *अछामी भाषाको अध्ययन* मा अछामी भाषाको समाज भाषा वैज्ञानिक अध्ययन, वर्ण निर्धारण, शब्दव्याकरण निर्माण, वाक्य व्याकरणको अध्ययन गरेका छन्। उनले अछाम जिल्लाको पान्सय दरा, सातसय दरा, आठसय दरा, पन्द्र बीस दरा, छब्बीस दरा, तल्लो भैसोल्याबाट सामग्री सङ्कलन गरी अध्ययन गरेका छन्। उनले विभिन्न भाषासँग २१० आधारभूत शब्दहरूको तुलना गरी अछामी र नेपाली बिच ४०% समानता रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन्। अछाम जिल्लाको बोली व्यवहारमा प्रचलित १८ वटा कथा शोध प्रबन्धमा समावेश गरेका छन्। अछाम जिल्लाको समाज भाषा वैज्ञानिक स्वरूपलाई प्रष्ट्याएका छन्। यसमा अछामी भाषाको समाजकेन्द्री वस्तुपरक अध्ययन गरिएको पाइन्छ। यसैले शोधका लागि आधार सामग्री बनेको छ।

नवराज पन्त (२०७२) ले *दार्चुलेली भाषिका एक अध्ययन* शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरेका छन्। यसमा दार्चुलेली भाषाको स्वरूप, लेकम,मार्मा र दुहुँ क्षेत्रमा बोलिने भाषिकाका बिचको समानता र असमानता र दार्चुलेली भाषामा कुमाउनी भाषाको प्रभावका बारेमा अध्ययन गरेका छन्। यस अध्ययनमा नाता, बार, फलफूल,तरकारी, भाँडाकुडा, चराचुरूङ्गी, खाना सम्बन्धी चिजबिजहरूको दार्चुलेली भाषामा नाम दिई नेपाली भाषामा अर्थ दिने काम गरिएको छ। यसमा बल्लु, गोरू, बाकरो, जोडा, स्याप, उप्प्या, मुण्डो, कांकुडो आदि जस्ता शब्दहरूको प्रयोग भएकाले दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माणका लागि सहयोगी सामग्री बनेको छ।

भवेन्द्र धामी (२०७३) ले *लेकमेली उपभाषिका र मानक नेपाली भाषाबिच पदसङ्गतिगत अध्ययन* शीर्षकमा स्नातकोत्तर उपाधिको लागि शोधपत्र तयार गरेका छन्। यसमा लेकमेली भाषाको परिचय, स्वरूप, मानक नेपाली भाषा र लेकमेली उपभाषिकाका बिचको समानता र असमानता, व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गरिएको छ। यसले दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माणमा सहयोग गरेको छ।

महाकाली साहित्य सङ्गम (२०७४) ले *आधारभूत डोट्याली व्याकरण* नामक पुस्तक प्रकाशित गरेको छ। डोट्याली भाषाको वर्ण व्यवस्था, शब्दवर्ग, वाक्य व्यवस्था र व्याकरणात्मक कोटिहरूको वर्गीकरण गरी विश्लेषण गरेर डोट्याली व्याकरण निर्माण गरिएको छ। डोट्याली भाषालाई लिपिबद्ध गर्न मानकीकरणको निर्माण गरी व्याकरण तयार गरिएको छ। यसले डोट्याली भाषाको अध्ययनको आधार बनाएकोले शब्दकोश निर्माणका लागि सहयोगी बनेको छ।

अमरसिंह कुँवर (२०७६) ले *दुहुँ दर्पण* नामक पुस्तक प्रकाशित गरेको छ। यस पुस्तकमा दुहुँको परिचय, सामाजिक, सांस्कृतिक र धार्मिक चाडपर्व, मालिकार्जुन, लटिनाथको झोडो प्रस्तुत गरेका छन्। देवभाषाका बोलीका शब्दहरू समेत उल्लेख गरिएको छ। धामी झाँक्रीले विणोमा बसी बोल्ने चिचो, ताकलो, किडो आदि शब्दहरूको उल्लेख यस पुस्तकमा गरिएकोले अध्ययनका लागि सहयोगी बनेको छ।

गोकर्ण जोशी (२०७८) को *स्कोलार्स पेयर् रिभ्यु जर्नलमा* प्रकाशित 'व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा दार्चुलेली र नेपाली भाषाको तुलना' शीर्षकको लेखमा दार्चुलेली भाषाको व्याकरणिक कोटि सम्बन्धी व्यवस्थाको उल्लेख गरिएको छ। व्याकरणिक कोटिका आधारमा मानक नेपाली भाषासित दार्चुलेली भाषाको शब्दगत, ध्वन्यात्मक तथा रूपगत आधारमा पर्याप्त भिन्नता रहेको देखाइएको छ। दार्चुलेली भाषामा आदरका दुई तह मात्रै रहेका छन् भने बहुवचनबोधक कोटिकर 'हरू' को सट्टामा 'राठ', 'न' र 'तनुन' कोटिकारको प्रयोग हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ। हुक्का फुटि, टोपि झडि, भाइराठ, निको, निका आदि जस्ता शब्दको प्रयोगले शोधकार्यलाई सहयोग गरेको छ।

सुरेन सापकोटा (२०१३) ले *अ सोसियोलिङ्ग्विस्टिक सर्भे अफ डोट्याली, अछामी, बैतडेली र दार्चुलेली* नामक भाषिक प्रतिवेदन त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय भाषाविज्ञान विभागमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। यस अध्ययनको निर्देशन भाषाविद् प्रा.डा. माधवप्रसाद पोखरेल र स्थलगत अध्ययन अनुसन्धाता सुरेन सापकोटा र हर्क बहादुर शाहीले पन्ध्र दिनको सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा यी जिल्लामा बोलिने मातृभाषाको अवस्था, भाषिक विविधता, धर्म, संस्कृति, साक्षरता, भाषिक सम्बद्धता, जातीयता र जनसांख्यिकीयहरूको अध्ययन विश्लेषण र पुनरावलोकनबाट बहुभाषिकताको अवस्था र जिल्लागत भाषिक अन्तरसम्बद्धताको अध्ययन विश्लेषण गरेको पाइन्छ। जिल्लागत रूपमा २१० ओटा शब्दहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरी शाब्दिक समानता र असमानता छुट्ट्याइएको छ। यस अध्ययनमा डोट्याली, डडेल्धुरेली, बैतडेली र दार्चुलेलीमा समानता अधिक रहेको र अछामी भिन्न भएको कुरा देखाइएको छ। यस अध्ययनलाई नौ ओटा अध्यायमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ। यसमा २१ वर्ष देखि ८१ वर्ष उमेर समूहका विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरूको छनोट गरिएको छ। यी भाषाहरू विवाह, बर्तबन्ध, घरायसी व्यवहार, गहना गुरिया, लोक गीत, धर्म र सामाजिक सांस्कृतिक क्रियाकलापमा प्रशस्त प्रयोग गरिएको पाइन्छ। यी भाषाहरूको प्रवर्धनका लागि स्थानीय भाषिक प्रतिष्ठान, विद्यालयमा मातृभाषाका माध्यमबाट पठनपाठनको व्यवस्था, व्याकरण, शब्दकोश, साक्षरता सामग्री र

साहित्य रचना हुनुपर्ने कुरा औंल्याइएको छ। महाकाली अञ्चलमा बोलिने भाषामा कुमाउनी भाषाको प्रभाव परेको देखाइएको छ। यस अध्ययनले दार्चुलेली भाषा मौलिक तर सामाजिक सांस्कृतिक रूपमा कुमाउनीसँग परस्परमा शाब्दिक रूपमा समानता देखिएकोले शोध कार्यलाई सहयोग गरेको छ।

दानराज रेग्मी (२०२१) ले *अ सोसियोलिङ्ग्विस्टिक सर्भे अफ द ल्याङ्ग्वेज अफ नेपाल: अ सिनोपसिस भोलुम II* नामक पुस्तकमा इन्डो आर्यन (खस), द्रविड र अष्ट्रोएसियाटिक भाषाहरूको अध्ययन गरिएको छ। यस अध्ययनलाई सात ओटा अध्यायमा बाँडिएको छ। यस अध्ययनमा पूर्वी खस आर्य अन्तर्गत अङ्गिका, बज्जिका, चितवानीया थारू, दनुवार, किसान, कोच र गनगाई, मगही, मैथली, माझी, राजवंशी र ताजपुरिया भाषाहरूको अध्ययन गरिएको छ। केन्द्रीय खस आर्य भित्र डगौरा थारू, कठरीया थारू, खुना, राना थारू, सोनहा भाषाको अध्ययन गरिएको छ। पूर्वी केन्द्रीय खस आर्य अन्तर्गत अबधि, बोटे, दैरे, कुमाल भाषाको अध्ययन गरिएको छ। उत्तरी खस आर्य अन्तर्गत बझाडी, बाजुरेली, डोट्याली, अछामी, बैतडेली र दार्चुलेली, जुम्ली नेपाली र नेपाली भाषाको अध्ययन गरिएको छ। द्रविडियन र एस्ट्रो एसियाटिक भित्र खडिया, सन्थाली, उरनव (Uranw) भाषाको अध्ययन गरिएको छ। यी भाषाहरूमा भाषिक जीवन्तता, बोलीको प्रभावकारिता, बहुभाषिकता, भाषा निर्माण र विकासको प्रबल इच्छाशक्ति, भाषागत, पेसागत विविधता रहेको पाइन्छ। यी भाषाहरूको प्रयोग गन्ती गर्न, गीत गाउन, छलफल गर्न, पूजा पाठ गर्न, झगडा गर्न, कथा, कहानी भन्न, पारिवारिक जमघटमा, गाउँको भेलामा अनौपचारिक रूपमा अत्यधिक प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ।

नेपालमा बोलिने पूर्वीय खस आर्य, केन्द्रीय खस आर्य, उत्तरी खस आर्य, पूर्वी केन्द्रीय खस आर्य भाषा र एस्ट्रो एसियाटिक भाषाहरू विभिन्न समुदायमा बोलिने भाषा हुन्। यसमा बज्जिका, चितवानीया थारू, मैथिली, राजवंशी, ताजपुरिया र डगौरा थारू भाषा भाषिक विकासको क्रममा रहेका पाइन्छन्। बोटे, माझी, दैरे, खडिया र उरनव भाषाहरू सङ्कटात्पन्न अवस्थामा रहेका छन्। दनुवार, कुमाल, सोनहा जस्ता भाषाहरू लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका छन्। डोट्याली, डडेल्धुरेली, अछामी, बझाडी, बाजुरेली, बैतडेली र दार्चुलेली भाषाहरू शैक्षिक, सामाजिक, पारिवारिक बहसका भाषाका रूपमा प्रयोग गरिएका पाइन्छन्। यी भाषाहरूमा भौगोलिक विविधता रहेको पाइन्छ। बझाडी र जुम्ली भाषाबाहेक अन्य भाषामा भौगोलिक विविधता बढी पाइन्छ। पारिवारिक भेटघाट, पारस्परिक सम्बन्धको व्यवहार सम्पादनका लागि मातृभाषाको अत्यधिक प्रयोग भएको पाइन्छ। औपचारिक निर्णय र निमन्त्रणा पत्रहरूमा मात्र नेपाली भाषाको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ। यी मातृभाषीहरूको भाषाप्रतिको लगाव सकारात्मक देखिएको छ। मातृभाषामा प्राथमिक शिक्षाको व्यवस्थाको अपेक्षा मातृभाषीहरूको रहेको पाइन्छ। मातृभाषाहरूलाई जीवन्त बनाउन प्राथमिक विद्यालयमा मातृभाषाको प्रयोग, साहित्यिक, सांस्कृतिक गतिविधि, शब्दकोश, व्याकरण र प्रचार-प्रसारमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ। यसमा नेपालमा बोलिने भाषाहरूलाई पाँच भागमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ। दार्चुलेली भाषा पनि सङ्कटात्पन्न भाषाका रूपमा रहेको छ। यस अध्ययनले दार्चुलेली भाषाको मार्गचित्र प्रस्तुत गरेकोले शोधकार्यका लागि सहयोगी बनेको छ।

माथि उल्लिखित कार्यविवरणका साथै भाषाविद्, अनुसन्धाता, शोधकर्ताहरूले भाषा, भाषिका सम्बन्धी थुप्रै अध्ययन अनुसन्धान गरेको पाइन्छ। सुदूरपश्चिमका भाषाहरूका बारेमा केही अनुसन्धान भए पनि अन्टोलोजी उपकरणको प्रयोग गरी दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माणको कार्य भएको पाइदैन।

सुदूरपश्चिमका विविध भाषाहरूसँगको भाषिक समन्वय गर्न, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, साहित्यिक, धार्मिक पक्षको उजागर गर्नुका साथै स्थानीय क्षेत्रमा व्यापक रूपमा बोलिने भएकाले भाषाको विकास, संरक्षण र प्रवर्धनका लागि यो अध्ययन आवश्यक हुने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ।

प्रस्तुत अध्ययन दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माणमा आधारित छ। नेपाली भाषिका निर्धारण सम्बन्धी भएका अध्ययन परम्परा र शब्दकोश सम्बन्धी अध्ययन परम्परालाई दुई भागमा विभाजन गरी पूर्वअध्ययनको समीक्षा गरिएको छ।

१.६ अध्ययनको औचित्य

बालकृष्ण पोखरेल (२०२२) देखि यता दार्चुलेली भाषामा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानहरू हुँदै आएको पाइन्छ। नेपाल राष्ट्रिय जनगणना २०६८ भन्दा पूर्व दार्चुलेली भाषालाई परपश्चिमा भाषिका वर्गमा राखिएको थियो। २०६८ को जनगणनाले दार्चुलेली मातृभाषालाई भाषाको रूपमा स्थापित गरेको छ। यस आधारमा पनि दार्चुलेली भाषाको अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ। यस क्षेत्रमा व्यापक प्रयोगमा आउने दार्चुलेली भाषाको अनुसन्धान कार्य हुन सकेको छैन। दार्चुलेली भाषा सम्बन्धी केही अध्ययन भएको पाइए पनि यस भाषाको क्षेत्र निर्धारण गरी अन्टोलोजीका आधारमा शब्द सङ्कलन गरी वर्णानुक्रममा राखेर विश्लेषण गरी अर्थ प्रस्तुत गर्ने कार्य भएको देखिदैन। यस भाषामा अन्टोलोजीको प्रयोग गरी शब्द सङ्कलन गर्ने कार्य पहिलो हो। नेपालमा बोलिने सम्पूर्ण भाषाहरू भाषिका नभएर भाषाका रूपमा रहेकाले राष्ट्रिय भाषाको मूल प्रवाहमा ल्याउन कोश वैज्ञानिक दृष्टिले लेखिएको अन्टोलोजी उपकरणको प्रयोग गरी शब्द सङ्कलन गर्ने काम महत्त्वपूर्ण छ। यस किसिमको अध्ययन दार्चुलेली भाषामा अहिलेसम्म नभएकाले शोधकार्यको औचित्य पुष्टि हुन्छ।

दार्चुलेली भाषा नेपाली भाषाकै भाषिका हो भन्ने सैद्धान्तिक धारणालाई दार्चुलेली भाषाको शब्दकोशले क्रमभङ्ग गरेको छ। भाषावैज्ञानिक दृष्टिमा दार्चुलेली भाषाको वर्णवैज्ञानिक, शब्दवैज्ञानिक, वाक्यवैज्ञानिक र अर्थवैज्ञानिक अध्ययनले पुष्टि गरेको छ। नेपाली धातुको क्रियामा जस्तै: नेपालीको 'बोल्नु' लाई 'बोल्नु'- 'बोल्नु', 'भन्नु' लाई 'भण्डु'- 'भण्डु', 'हिट्नु' लाई 'हिट्नु'- 'हिट्नु' मा त भिन्न प्रयोग रहेको छ भने वर्ण, शब्द, वाक्य र अर्थमा समेत भिन्नता रहेको छ। नेपाली भाषाभन्दा दार्चुलेली भाषा व्याकरणिक दृष्टिले समृद्ध रहेको छ। दार्चुलेली भाषाको व्याकरण र शब्दकोशको बारेमा कुरा हुँदैनथ्यो। नेपाली भाषा भनेपछि दार्चुलेली भाषा भन्नु पर्दैनथ्यो। त्यसैले परम्परागत मान्यतालाई क्रमभङ्ग गरी दार्चुलेली भाषालाई विकसित र विस्तार गर्न शब्दकोशको सैद्धान्तिक योगदान रहेको छ।

मातृभाषामा शिक्षा आजको आवश्यकता हो। बालबालिकाहरूले घरमा जुन भाषा बोल्छन्; त्यही भाषामा विद्यालयको प्राथमिक शिक्षा पाउनु पर्छ भन्ने अवधारणा मातृभाषा शिक्षाको हो । विद्यालयमा मातृभाषामा शिक्षा नदिई नेपाली भाषामा शिक्षा दिइएको छ। मातृभाषामा शिक्षा नदिदा नेपाली भाषा नबुझ्ने, पढ्न मन नगर्ने, विद्यालयमा रमाएर पढ्न नसक्ने, अनुत्तीर्ण हुने जस्ता समस्याहरू देखिएका छन्। घरमा बोलिने र विद्यालयमा पढाइ हुने नेपाली भाषाका बिचमा भिन्नता भएकाले सिकारूले अड्क कम ल्याउने, दण्ड, सजाय भोग्नु पर्ने स्थिति रहेको छ। दार्चुलेली बालबालिकाहरू उपहासका पात्र बनेका छन्। मातृभाषामा शिक्षाका लागि दार्चुलेली भाषाको व्याकरण, शब्दकोश आवश्यक छ। दार्चुलेली भाषामा यति ठूलो शब्दकोश नै छैन। अग्रज पुस्ताले मात्र दार्चुलेली भाषा प्रयोग गर्ने र नयाँ पुस्ताले बिसर्दै गएकाले पनि नयाँ पुस्ताका केटाकेटीहरूलाई दार्चुलेली भाषा सिकाउन शब्दकोशको व्यावहारिक प्रयोजन रहेको छ।

१.७ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा

दार्चुलेली मातृभाषी वक्ताहरू दार्चुलाकै विभिन्न क्षेत्रका अतिरिक्त ठूलो सङ्ख्यामा एक चकला बस्तीमा अन्यत्र पनि छरिएका छन् तर यस अध्ययनको प्रयोजनका लागि मूलतः दार्चुलाको लेकम क्षेत्रलाई केन्द्र मानिएको छ र मार्मा र दुहुँ क्षेत्रलाई चाहिँ अतिरिक्त स्रोतका रूपमा लिइएको छ। यही क्षेत्रका वक्ताहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा सामग्री सङ्कलनका स्रोत मानिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनका लागि दार्चुलाको लेकम क्षेत्रलाई अध्ययनको केन्द्रका रूपमा लिइएको छ। दार्चुलाको उत्तरी पश्चिमी सीमावर्ती क्षेत्रमा हिन्दी तथा कुमाउनी भाषाको प्रभाव र पुरानो तथा हालको सदरमुकाम क्षेत्रमा मिश्रित खालको भाषा पाइने हुनाले दार्चुलेली भाषाको अध्ययनका लागि लेकम क्षेत्रलाई मुख्य, मार्मा र दुहुँ क्षेत्रलाई परिधीय रूपमा लिइएको छ। यस अन्तर्गत दार्चुला जिल्लाका रिठाचौपाता, मालिकार्जुन, गोकुलेश्वर, लटिनाथ, धापलाई मुख्य क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ। त्यस वरिपरिका मार्मा, दुहुँ, नौगाड आदि क्षेत्रलाई अध्ययनको आधार बनाइएको छ। यी क्षेत्रहरू ५६ घण्टाको पैदल दुरीमा रहेका छन्। यहाँ बसोबास गर्ने जनताको रहनसहन, भाषिक व्यवहार र सामाजिक स्थिति उस्ता उस्तै छन्। यी क्षेत्रहरू भौगोलिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक दृष्टिकोणले समेत महत्त्वपूर्ण रहेका छन्। दार्चुलेली भाषाका विविध भाषिक भेद भए पनि दार्चुलेली भाषालाई सबैले बुझ्ने भएकाले यो मानक भाषाका रूपमा चिनिएको हो। दार्चुलेली भाषाका विभिन्न स्थानीय भेदहरूमध्ये लेकम क्षेत्रको भाषा दार्चुलेली बासीले बुझ्ने र प्रयोग गर्ने भएकाले पनि प्रतिनिधि नमुना क्षेत्रका रूपमा छनोट गरिएको हो। शोधार्थी जन्मेको, हुर्केको, विद्यालयीय शिक्षा हासिल गरेको र हाल स्थायी बसोबास रहेको क्षेत्र हो। त्यसैले यहाँको भूगोल र वक्ताको भाषासँग परिचित रहेकोले दार्चुलेली भाषाका सूचकको चयन, सामग्री सङ्कलन र सत्यापनमा सजिलो भएको थियो।

१.७.१ सूचकको छनोट

नमुना छनोट विधिका आधारमा विभिन्न जाति, लिङ्ग, उमेर, शिक्षा, पेसा तथा क्षेत्रका वक्ताको प्रतिनिधित्व हुने गरी २१ जना सूचकको चयन गरिएको छ। सूचकको विस्तृत विवरण परिशिष्ट 'क' मा दिइएको छ।

१.७.२ रुजुकर्ताको छनोट

सूचकबाट सङ्कलन गरी ल्याइएको सामग्रीलाई रुजु गर्ने व्यक्तिलाई रुजुकर्ता भनिन्छ। सामग्रीमा भएका कमजोरीलाई हटाई वैध र विश्वसनीय बनाउने कार्यका लागि रुजुकर्ताको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ। प्रस्तुत अध्ययनमा प्राप्त सामग्रीको सत्यापनका लागि उद्देश्यमूलक र नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरी ६ जना रुजुकर्ताको छनोट गरिएको छ। रुजुकर्ताको छनोट गर्दा भौगोलिक क्षेत्र, शिक्षा, लिङ्ग, उमेरलाई ध्यान दिइएको छ। यस कार्यका लागि दार्चुलेली भाषामा अध्ययन, अनुसन्धान, लेखन तथा प्रकाशन र शिक्षण कार्यमा सङ्लग्न व्यक्तिहरूसँग पनि परामर्श लिइएको छ। रुजुकर्ताको विस्तृत विवरण परिशिष्ट 'ख' मा दिइएको छ।

१.७.३ सामग्रीको सत्यापन

नोम चम्स्कीले कहिल्यै नसुनेको शब्द, वाक्य सुन्न, बोल्न र बुझ्न सक्ने क्षमता नै भाषा ज्ञान हो भनेका छन्। यो व्याकरण व्यक्ति भाषाको व्याकरण हो। सस्युरको जस्तो सामुदायिक भाषा ज्ञानलाई चम्स्कीले मान्दैनन्। आधारभूत रूपमा चम्स्कीको व्याकरण व्यक्ति भाषाको व्याकरण हो। यस आधारमा शोधार्थी म दार्चुलेली भाषाको वक्ता भएकोले आधारभूत सामग्री स्थलगत रूपमा सङ्कलन गरेको छु। यसरी सङ्कलन गरिएका सामग्रीलाई एउटा मातृभाषी सूचक तथा स्रोतबाट सङ्कलित सामग्रीलाई अर्को मातृभाषी सूचकबाट सत्यापन गरी अन्तिम रूप दिइएको छ। यसका लागि दार्चुलेली भाषिक वक्ता, साहित्यकार, प्राध्यापक, अनुसन्धातासँग छलफल गरी सत्यापन गरिएको छ। यसरी सत्यापन गरिएको सामग्रीलाई प्रस्तुत अनुसन्धानका निम्ति उपयोगमा ल्याइएको छ।

१.८ शोध विधि

यस अध्ययनलाई व्यवस्थित बनाउनका लागि निम्नानुसारको शोध विधि र प्रक्रियालाई अवलम्बन गरिएको छ:

१.८.१ सामग्री सङ्कलन विधि उपकरण

यस शोधको अध्ययनका लागि तथ्यहरूको सङ्कलन प्राथमिक स्रोतबाट गरिएको छ। दार्चुलेली भाषाका वर्ण व्यवस्थाका आधारमा अन्टोलोजीलाई प्रयोग गरेर शब्दहरूको सङ्कलन गरिएको छ। यसमा आफै सम्झेका शब्दहरू, परिवारका सदस्यहरू, साथीहरूसँग सोधेर र स्रोत व्यक्तिहरूले दिएका

शब्दहरू पनि सङ्कलन गरिएको छ। दार्चुलेली भाषासँग सम्बन्धित गीत, झोडो, कथा, गाउँखाने कथा, उखान टुक्का, आदिबाट शब्द सङ्कलन गरिएको छ। स्रोत व्यक्तिहरूको परिचय परिशिष्टमा राखिएको छ। दार्चुला जिल्लामा लेकम, मार्मा, दुहुँ गरी तीन गखा रहेका छन्। यी तीन गखा मध्ये लेकमलाई मुख्य र मार्मा, दुहुँलाई परिधीय रूपमा राखी अध्ययन कार्य गरिएको छ। लेकम क्षेत्रका शैल्य शिखर नगरपालिकाका गोकुलेश्वर, मिलमिली, मालिकार्जुन गाउँपालिकाका मड, पस्ती, औतालेक, लेकम गाउँपालिकाका रिठाचौपाता, समोली, लाली, महाकाली गाउँपालिकाका धाप, काकडालाई मुख्य क्षेत्रका रूपमा छनोट गरिएको छ। सीमान्तीकृत रूपमा मार्मा क्षेत्रका जुड्या, लटिनाथ, सिप्टी र दुहुँलाई समेटे शब्दहरू सङ्कलन गरिएको छ। यसमा मुख्यतया वृद्धवृद्धा, जातजाति, विभिन्न पेसा, व्यवसायी, गृहिणीहरूलाई प्रश्नावली सोधेर शब्द सङ्कलन गरिएको छ। यसरी शब्द सङ्कलन गर्दा सो क्षेत्रमा स्थायी बसोबास गर्ने, जनजिब्रोमा दार्चुलेली भाषिक व्यवहार नै भएका विभिन्न जात, जाति, पेसा, उमेरका व्यक्तिहरूलाई प्रतिनिधित्व गरिएको छ। यसरी शब्दहरू सङ्कलन गर्दा अन्टोलोजीमा बनाइएका प्रश्नावलीलाई आधार बनाई शब्दहरू सङ्कलन गरिएको छ। शब्दहरूलाई कोशीय आकारमा ल्याइए पनि परिभाषित गर्ने काम हुन सकेको छैन। दार्चुलेली भाषाका साथै अन्य भाषामा प्रकाशित सामग्रीहरूलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा लिइएको छ।

१.८.२ सामग्री व्यवस्थापन विधि

दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको सङ्कलन गर्न कम्प्युटर वैज्ञानिक टोम ग्रोबरद्वारा निर्माण गरिएको अन्टोलोजी उपकरण प्रयोग गरिएको छ। दार्चुलेली भाषाका वर्णहरूको लघुतम युग्मका आधारमा वर्णहरू लेखिएका छन्। दार्चुलेली भाषाको अध्याय तीनको पृ ३७ देखि ४५ मा लघुतम युग्मको आधारमा प्रमाणित भई आएका दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू लेखिएका छन्। अन्टोलोजीको आधारमा शब्दहरू सङ्कलन गरी वर्णानुक्रममा राखेर विश्लेषण गरिएको छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा राखी अक्षरसंरचना, उच्चारण थोप्लो (.) दिई देखाइएको छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको शब्दवर्ग दिइएको छ। शब्दवर्गसँगै स्त्री वा पुलिङ्गी कुन शब्द हो भनी छुट्टयाइएको छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको अर्थ नेपाली भाषामा दिइएको छ। शब्दकोशसँगै दार्चुलेली भाषामा प्रयोग हुने उखानलाई वर्णानुक्रममा राखी अर्थ दिइएको छ।

१.९ कोश विज्ञानको सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक आधार

कोशलाई व्यवस्थित गर्न लिइएको सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक आधारलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ:

क. चोम्स्कीको व्याकरणमा कोशको स्थान

नोम चोम्स्कीले आफ्ना वाक्य व्याकरण सिद्धान्तको सुरुवात (Chomsky, Syntactic structures, 1957) मा शब्दकोशलाई कुनै ठाउँ दिएका थिएनन्। दोस्रो किताब (Chomsky, Aspects

of the theory of syntax, 1965) मा मात्र उनले वाक्य व्याकरणमा शब्दकोशको सामान्य भूमिका भएको अनुभव गरेको देखिन्छ। चोम्स्कीको वाक्य व्याकरण सिद्धान्तको तेस्रो महत्त्वपूर्ण ग्रन्थ (Chomsky, Lectures on Government and Binding: Pisa lectures, 1981) मा शब्दहरूका व्याकरणात्मक वर्गीकरण कोशीय शब्दले नै वाक्यलाई दिन्छन् भन्ने धारणा राखेको देखिन्छ भने, चोम्स्कीका वाक्य व्याकरणको पछिल्लो सिद्धान्त (Chomsky, Minimalist program, 1995) मा चाहिँ रूपान्तरणका नियम जस्ता वाक्य व्याकरणको भूमिका एकदम कम भयो भने, शब्दकोशमै जुनसुकै भाषाका व्याकरणका अधिकांश सूचना समेटिएका हुन्छन् भन्ने धारणा महत्त्वपूर्ण भएको छ।

यसरी चोम्स्की (१९९५इ०) कै सबभन्दा विकसित सिद्धान्तले नै व्याकरणका आधारभूत सूचना शब्दका प्रविष्टिमै हुने धारणा राखेका हुनाले नै यस अध्ययनका सबै प्रविष्टिमा पनि व्याकरणात्मक सूचना दिइएको छ र कोशमा पनि व्याकरणलाई बेग्लै अध्याय छुट्टयाइएको छ।

ख. कम्प्युटर र सफ्टवेयर विकसित सामग्री 'अन्टोलोजी उपकरण' को उपयोग

अहिले कम्प्युटरका सहायताले सोझै शब्दकोश बनाउन र व्यवस्थित गर्न सक्ने प्रविधिको पनि विकास भएको छ (Granger & Paquot, 2012), तर यस कोशमा त्यसरी दार्चुलेली भाषाको कोश बनाइएको छैन। यसमा त खालि समर इन्स्टिच्युट अफ लिङ्ग्विस्टिक्सले अलिखित भाषाहरूमा शब्द सङ्कलन गर्न, शब्दकोश बनाउन र व्यवस्थित गर्न कम्प्युटर इन्जिनियर र भाषा वैज्ञानिकहरू मिलेर विकसित गरेको र एसिया, अफ्रिका र ल्याटिन अमेरिकाका अनेक अलिखित भाषाहरूमा शब्द सङ्कलन गर्न र शब्दकोशमा शब्दहरूको अर्थ वैज्ञानिक वर्गीकरण गर्न सजिलो पार्न बनाएको र परीक्षण गरेको 'अन्टोलोजी' नामको वर्गीकृत शब्दावलीको नेपालीमा अनूदित कृतिबाट दार्चुलेली भाषामा आंशिक रूपमा अनुवाद गरेर अनि आंशिक रूपमा त्यहीँ ठाउँ ठाउँमा राखिएका अतिरिक्त प्रश्नहरूको उत्तर खोज्दै दार्चुलेली मातृभाषीहरूका बोलचालमा प्रचलित शब्दहरू सङ्कलन गरिएको छ।

ग. सैद्धान्तिक कोश विज्ञान

यस अनुसन्धानमा कोश विज्ञानको आधारभूत सैद्धान्तिक धारणा बनाउन हार्टमन र जेम्सको कोश विज्ञानको कोश (Hartmann & James, 1998) को सहायता नै मुख्य रूपमा लिइएको छ।

घ. प्रायोगिक कोश विज्ञान

कोश बनाउँदा के के कुरामा र कुन कुन पक्षमा ख्याल राख्नु पर्छ भन्ने कुरामा चनाखो पार्न प्रायोगिक कोश विज्ञानका दुई ओटा किताबहरू (Atkins & Rundell, 2008; Fontenelle, 2008) लाई आवश्यक पर्दा उपयोग गरिएको छ। Werner Hüllen को A History of Roget's Thesaurus (2004), English Dictionaries 800 - 1700 The Topical Tradition (2006) र Networks and Knowledge in Roget's Thesaurus (2009) लाई समेत उपयोग गरिएको छ।

ड. संस्कृत कोश

संस्कृत कोशहरूमा एम पटकरको 'संस्कृत शब्दको इतिहास' (Patkar, 1981), कुलचन्द्र शर्माको अमरकोश (Sharma, 2065) लाई शब्द सङ्कलन र विश्लेषणका लागि उपयोग गरिएको छ।

च. कोशको नमुना

दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको सङ्कलन गर्न कम्प्युटर वैज्ञानिक टोम ग्रोबरद्वारा निर्माण गरिएको अन्टोलोजी उपकरणको प्रयोग गरिएको कुरा माथि नै उल्लेख गरियो। ती वैज्ञानिकहरूले आफ्नो उपकरण बनाउँदा धेरै मानक पर्यायवाची कोश (थेसारस) को उपयोग गरेको कुरा उल्लेख गरेका छन्। पच्छिमा बनेको पहिलो पर्यायवाची कोश 'रोजेट्स थेसारस' हो। त्यो थेसारस (Ivor, 2013) चाहिँ पाँचौँ शताब्दीमा बनेको (Patkar, 1981), संस्कृतको 'अमरकोश' (Sharma 2065) बाट प्रेरणा लिएर बनाइएको हो। यसरी अलिखित भाषामा छिटो शब्द सङ्कलन गर्न र शब्दहरूको अर्थवैज्ञानिक व्यवस्था गर्न विकास गरिएको र धेरै विकासशील देशका मातृभाषाहरूमा शब्द सङ्कलन गर्न र कोश बनाउन प्रभावकारी सिद्ध भएको 'अन्टोलोजी' उपकरण अप्रत्यक्ष रूपमा संस्कृतको 'अमरकोश' लाई नमुना बनाएर विकास गरिएको ठहर्छ।

यस अध्ययनमा शब्दका प्रविष्टिहरूको आन्तरिक व्यवस्थापन गर्न 'प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश' (निरौला, प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश, २०७९) लाई धेरैजसो ठाउँमा नमुना बनाइएको छ।

१.८.१ व्याकरण विश्लेषणको नमुना

हरेक कोशभित्र शब्दमात्र नभएर व्याकरण पनि हुन्छ। शब्दकोश र व्याकरण एक अर्काका पूरक हुन्। व्याकरणात्मक सूचनाहरू, पदसङ्गति, समास, वाच्य, कोटिकारको सामान्य परिचय दिनु आवश्यक ठानिएकोले दार्चुलेली भाषाको लघुतम युगमले प्रमाणित गरेका कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ। दार्चुलेली वाक्य व्याकरणसँग सम्बन्धित उदाहरणहरू दिइएको छ। वाक्यको स्रोतकर्ता शोधार्थी आफैलाई बनाइएको छ। कतिपय एकिन हुन नसकेका ठाउँमा भाषाविज्ञ, दार्चुलेली भाषिक वक्तालाई सोधेर स्पष्ट पारिएको छ। दार्चुलेली भाषाको व्याकरण विश्लेषणका लागि भाषाविद् प्रा.डा. माधव प्रसाद पोखरेलद्वारा लिखित नेपाली वाक्य व्याकरण (२०५६) र नेपाली ध्वनि विज्ञान र नेपालका भाषाका ध्वनि परिचय (२०६४) नामक पुस्तकहरूलाई सैद्धान्तिक आधार बनाई दार्चुलेली भाषाको वाक्य व्याकरणलाई प्रस्तुत गरिएको छ।

१.१० शोध प्रबन्धको रूपरेखा

दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश शीर्षकमा प्रस्तुत शोधकार्यको सङ्गठनात्मक स्वरूप निम्नानुसार रहेको छ;

पहिलो - अध्याय

यस अध्यायलाई शोध परिचय शीर्षकमा व्यवस्थित गरिएको छ। यस अध्यायमा पुरै शोध प्रबन्धको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ। यसमा शोध प्रबन्धको शीर्षक, विषय, समस्या कथन, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, औचित्य, सीमाङ्कन, अन्टोलोजीको परिचय, सामग्री विश्लेषण विधि र शोधको सङ्गठनात्मक स्वरूप बारे चर्चा गरिएको छ।

दोस्रो- अध्याय

दोस्रो अध्यायको शीर्षक दार्चुलेली भाषाको समाज भाषिक स्थिति रहेको छ। यस अध्यायमा दार्चुला जिल्लाको नामाकरण, भौगोलिक र ऐतिहासिक परिचय, सामाजिक जीवन र दार्चुलेली भाषाको प्रयोग, भौगोलिक भाषाहरू, सामाजिक भेद र धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोक जीवनको बारेमा विश्लेषण गरिएको छ।

अध्याय - तेस्रो

तेस्रो अध्यायमा दार्चुलेली भाषाको व्याकरण प्रस्तुत गरिएको छ। यस अध्यायमा दार्चुलेली भाषाको वर्णमाला, धातुको कोशीय रूपमा सन्धि नियम, शब्द व्याकरण, समास, द्वित्वद्वारा शब्द निर्माण, पदवर्ग, भाव, काल, पक्ष, वाच्य, लिङ्ग, पदसङ्गतिता बारेमा विश्लेषण गरिएको छ।

चौथो - अध्याय

चौथो अध्यायको शीर्षक सङ्कलित शब्दहरूको व्याकरणात्मक कोटिको विश्लेषण रहेको छ। यस अध्यायमा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा राखिएको छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको उच्चारण व्यवस्था छुट्याएको छ। उच्चारण छुट्याउनका लागि थोप्लोको प्रयोग गरिएको छ। यसमा शब्दहरूको पदवर्ग, लिङ्ग, सकर्मक, अकर्मक, धातु रूप छुट्याई नेपाली भाषामा अर्थ दिई विश्लेषण गरिएको छ।

अध्याय - पाँच

पाँचौँ अध्यायको शीर्षक सारांश तथा निष्कर्ष रहेको छ। यस अध्यायमा समग्र अध्ययनको अध्यायगत सारांशसहित निष्कर्ष दिइएको छ।

परिशिष्ट

सन्दर्भ सामग्री

अध्याय दुई

दार्चुलेली भाषाको समाज भाषावैज्ञानिक स्थिति

२.१ विषय प्रवेश

हुन त यो दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माण भएकाले समाज भाषावैज्ञानिक अध्याय सामान्य रूपमा हेर्दा अनावश्यक देखिन सक्छ, जुनसुकै भाषाका शब्दहरू त्यस भाषाका वक्ता र तिनीहरूको सामाजिक पृष्ठभूमिसँग नडमासु भएर मिलेको हुन्छ, त्यसैले यस अध्ययनमा परेका शब्दहरू राजनीतिक दार्चुलासँग कति मिल्छन्, कति मिल्दैनन्, ती शब्दहरू दार्चुला जिल्लाका कुन कुन जातिले बोल्छन्, ती जातिहरू कुन कुन मातृभाषाको पृष्ठभूमिमा समेटिन्छन्, शब्दहरू कुन भौगोलिक पृष्ठभूमिसँग बढ्ता नजिकको साइनो राख्छन्, कुन जातले कुन चाहिँ शब्द रोज्छन्, कुन सामाजिक र सांस्कृतिक परिवेशमा प्रयोग गरिन्छन् भन्ने सूचना पनि अभिन्न ठानेर यो अध्याय राखिएको हो।

यस अध्यायमा दार्चुला जिल्लाको भौगोलिक, ऐतिहासिक र समाज भाषिक परिचय दिइएको छ। दार्चुला जिल्लाको परिचय अन्तर्गत नामकरण, भौगोलिक र ऐतिहासिक परिचय, भाषागत आधारमा जनसङ्ख्या विवरण, सांस्कृतिक विशिष्टता, वसोबास, वेशभूषा, खानपानको चर्चा गरिएको छ।

२.२ दार्चुला जिल्लाको नामकरण

दार्चुला नेपालको सुदूर पश्चिम प्रदेशको महाकाली अञ्चलका चार जिल्ला मध्येको भारत र चीनसँग सिमाना जोडिएको जिल्ला हो। दार्चुला शब्द उच्चारण गर्दा 'दारचुला' भए पनि स्थानीय भाषाको दुईवटा शब्द धार र चुलाबाट विकसित भएको हो। स्थानीय भाषामा 'धार' को अर्थ पहाडको अग्लो चुचुरो र 'चुला' को अर्थ चुल्हो हुन्छ। यस भेगमा खाना पकाउन प्रयोग गरिने चुल्होहरू प्रायः एक समानका तीनवटा ढुङ्गाहरूमा माटो पोतेर चुचुरो आकारका बनेका हुन्छन्। यसरी तिनै चुचुरो (धार) जस्तो चुल्हो बनाई पकाउने ठाउँ जस्तो भएकाले 'धारचुला' रहेको पाइन्छ। 'धारचुला' पछि अपभ्रंश भई 'दार्चुला' बन्न गएको भन्ने एकथरी किंवदन्ती पाइन्छ।

यी तीनवटा पहाडका चुचुराहरू एउटा भारतमा र दुईवटा पहाड नेपालमा रहेका छन्। यी पहाडका फेदबाट हेर्दा स्थानीय चुल्हो आकारको 'धार' चुचुरो देखिन्छ। प्राचीन कालमा व्यास हिमालबाट व्यास ऋषि तपस्या गरी फर्कदा यी तीन धारहरूको प्रयोग गरी चुल्हो बनाई भात पकाइ खाएको हुनाले 'धारचुला' रहन गएको भन्ने अर्को भनाइ रहेको छ।

दार्चुला जिल्लाको सिमाना चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बतसँग जोडिएको छ। तिब्बतसँग व्यापार गर्ने प्रमुख नाकाको रूपमा व्यास क्षेत्र रहेको छ। व्यासबाट तिब्बत क्षेत्रमा आवत जावत गर्दा एउटा भन्ज्याङ पार गरी जानु पर्दछ। यस भन्ज्याङलाई तिब्बती भाषामा 'ला' भनिन्छ। यो भन्ज्याङ

तिब्बतसित व्यापार गर्ने द्वार (बाटो) भएकाले 'द्वार' र 'ला' मिली 'दार्चुला' नाम रहन गएको हो भन्ने भनाई समेत रहेको पाइन्छ। (समिति, २०७४, पृ. १०;११)

दार्चुला जिल्ला नेपालको सुदूर पश्चिम तर उत्तरमा अवस्थित हिमाली जिल्ला हो। यस जिल्लाको पश्चिम सिमाना भारत र उत्तर सिमाना चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बतको ताक्लाकोटसँग जोडिएको छ। महाभारत कालीन कवि वेद व्यासको नामबाट जोडिएको व्यास हिमाल यसै जिल्लामा पर्दछ। व्यास ऋषिको नामबाट विगतमा गाविस र अहिले व्यास गाउँपालिका नाम राखिएको छ। किंवदन्तीअनुसार व्यास ऋषि यस क्षेत्रमा बस्दा महाकाली नदीको पूर्व नेपालतर्फको पहाडी डाडा (धार) पश्चिमतर्फ भारतको पहाडी डाडा (धार) उत्तरतर्फ हिमाल जोडी चुल्हो जस्तै वनावट भएको हुनाले सो समय देखि 'धारचुला' भन्न थालिएको हो। नेपाल र भारत तर्फ ठूला-ठूला धार परेका डाडा हालसम्म पनि रहेकाले मानिसहरूले यस किंवदन्तीलाई विश्वास गर्दै आएका छन्। भारततर्फको भूमिलाई आज पनि 'धारचुला' नै भन्ने गरिएको पाइन्छ। नेपालतर्फ भने धारचुलाबाट अपभ्रंश हुँदै दार्चुला भएको पाइन्छ।

२.३ भौगोलिक र ऐतिहासिक परिचय

दार्चुला सुदूर पश्चिम प्रदेशको पहाडी जिल्ला हो। यस जिल्लाको पूर्वमा बझाङ जिल्ला, पच्छिममा भारतको उत्तराखण्ड प्रदेशको पिथौरागढ, उत्तरमा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बत र दक्षिणमा बैतडी जिल्ला रहेका छन्। दार्चुला जिल्ला र भारत बिचको सिमानालाई महाकाली नदीले छुट्ट्याएको छ। विश्व मानचित्रमा २९ डिग्री ३६ मिनेट उत्तर देखि ३० डिग्री १५ मिनेट उत्तरी अक्षांश र ८० डिग्री २२ मिनेट पूर्व देखि ८१ डिग्री ०९ मिनेट पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ। यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल २३२२ वर्ग कि. मि. छ। समुद्री सतहबाट ५१८ मि. देखि ७१३२ मिटरसम्म उचाइ रहेको छ। यस जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा लिम्पियाधुरा, कालापानी, लिपुलेक, टिंकर भन्ज्याङ पर्दछन्। यस जिल्लाको अपी हिमाल सबैभन्दा अग्लो चुचुरो हो। यसको उचाइ ७१३२ मिटर रहेको छ। अपीहिमाल, लिपु लेक आदि जिल्लाको आकर्षणको रूपमा रहेका छन्। अन्य हिमालहरूमा व्यास, लिपु र नाम्पा महत्त्वपूर्ण छन्। नाम्पा हिमालको उचाइ ६७५४ मिटर, व्यास हिमालको उचाइ ६७७० मिटर र लिपु हिमालको उचाइ ५००० मिटर रहेको छ। अपी हिमालको नामबाट अपी हिमाल गाउँपालिकाको नाम राखिएको छ। चीनको तिब्बत क्षेत्रमा अवस्थित हिन्दूहरूको महत्त्वपूर्ण तीर्थ स्थल एवम् पर्यटकीय महत्त्वको क्षेत्र मानसरोवर जाने बाटोको रूपमा पनि दार्चुला जिल्ला रहेको छ। यस जिल्लाको सदरमुकाम खलङ्गा महाकाली नदीको किनारमा भारतको धारचुलासित जोडिएर रहेको छ। यस जिल्लाको पूर्वी सिमानाबाट बग्ने चौलानी नदीमा ३० मेगावाट क्षमताको चमेलिया जलविद्युत आयोजनाको काम सम्पन्न भइसकेको छ। यस जिल्लाका मुख्य दुई ठूला नदी महाकाली र चौलानी हुन्। महाकाली नदीका सहायक नदीहरूमा लस्कुगाड, कालागाड, श्यामाखोला, टिंकरखोला, बढीगाड, दुम्लिङ गाड, वरपाली खोला, उकुगाड, लालीगाड पर्दछन्। जिल्लाको दक्षिणी सिमानामा पर्ने चौलानी नदीका सहायक नदीहरूमा बन्नोली खोला, नौगाड, नायल गाड, रिठेली गाड, अम्कुर खोला, दानोगाड आदि पर्दछन्।

आधुनिक नेपालको राजनैतिक विभाजन हुनु पूर्व यस जिल्लालाई लेकम, मार्मा, दुहुँ र व्यास क्षेत्र गरी चार क्षेत्रका रूपमा बुझिन्थ्यो। स्थानीय तह पुर्नसंरचनाअनुसार दार्चुला जिल्लामा एक संसदीय क्षेत्र, २ नगरपालिका, ७ गाउँपालिका गरी ६१ वटा वडाहरूमा विभाजित छ। व्यास गाउँपालिका भारत र चीनसँग जोडिएको छ भने दुहुँ, मालिकार्जुन, लेकम गाउँपालिका र महाकाली नगरपालिको सिमाना भारतसँग जोडिएको छ।

२०६८ सालको राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार दार्चुला जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या १३३२७४ रहेको छ। यसमा पुरुषको सङ्ख्या ६३६०५ रहेको छ भने महिलाको सङ्ख्या ६९६६९ रहेको छ। दार्चुला जिल्लाको कुल घरधुरी सङ्ख्या २४६१८ रहेको छ। दार्चुलाको औसत घरधुरी आकार ५.४१ र जनघनत्व ५७ प्रति वर्ग कि. मि. रहेको छ। दार्चुला जिल्लाको २०७२ को जिशिकाअनुसार कुल साक्षरता दर ९५.४ % रहेकोमा महिला साक्षरता दर ९६.४% र पुरुष साक्षरता दर ९४.६% रहेको छ।

अतिशीत, सितोष्ण, समसितोष्ण, अर्ध उष्ण, २३ लेकाली हावापानी भएको दार्चुलाको भू-उपयोगको अवस्थालाई हेर्दा कुल क्षेत्रफल २३२९५९.५ हेक्टर मध्ये खेतीयोग्य जमिन ६१२१५ हेक्टर, वनको क्षेत्र ७२९८२ हेक्टर, चरन क्षेत्र २४.९६४ हेक्टर, झाडिबुटा ६५५५.२ हेक्टर र अन्य ६७२४३ हेक्टर रहेको छ।

भौगोलिक विभाजनअनुसार समथर प्रदेश अन्तर्गत महाकाली, चौलानी र अन्य खोलानालाहरूको किनारमा अवस्थित भित्री मधेशसँग तुलना गर्न सकिने समथर फाँटहरू पर्दछन्। यस क्षेत्रलाई जिल्लाको अन्नभण्डारको रूपमा लिइन्छ। यहाँको जनघनत्व उच्च रहेको छ। उकू, लाली, दत्त, गोकुलेश्वर, शिखर, देथला, धाप आदि स्थानहरूलाई उदाहरणका रूपमा लिइन्छ। पहाडी प्रदेश अन्तर्गत जिल्लाको मध्य भागमा रहेको उच्च समस्थली भाग पर्दछ। यस क्षेत्रमा समथर भूभागको तुलनामा कम उत्पादन हुन्छ। शङ्करपुर, भगवती, समौली, रानीशिखर, रिठाचौपाता, ग्वानी, डाडाकोट, हिकिला आदि स्थानहरू पर्दछन्। लेकाली प्रदेश सौन्दर्यताले सिंगारिएको छ। यस क्षेत्रमा उब्जनी भने कम हुन्छ। यहाँको विशेषता हेमन्त ऋतुमा हिमपात हुनु हो। यस क्षेत्रमा सुन्सेरा, राप्ला, खण्डेश्वरी, घुसा, इयरकोट आदि स्थानहरू पर्दछन्। हिमाली प्रदेश अन्तर्गत जिल्लाको उत्तर पट्टिको चीनको स्वशासित तिब्बतसित सीमा जोडिएको बाह्रै महिना हिउँ पर्ने, उत्पादन कम हुने क्षेत्र हो। यहाँ मानिसहरूको बस्ती पनि नगण्य नै हुन्छ। हिउँदमा बेसी झर्ने र गृष्ममा फर्किने सौका समुदायको बसोबास रहेको छ। व्यास गाउँपालिका मुख्य हिमाली क्षेत्र हो।

यस जिल्लाको भौगोलिक बनावट जस्तै हावापानीमा पनि विविधता पाइन्छ। जिल्लाको पश्चिम दक्षिणमा नदीका समथर बेसीहरूमा उष्ण हावापानी पाइन्छ। ग्रीष्ममा धेरै गर्मी र हिउँदमा आंशिक रूपमा चिसो हुनु मुख्य विशेषता हो। गोकुलेश्वर, उकू, लाली, दत्त, आदि क्षेत्रहरू समुद्र सतहदेखि ५९८ मिटरको उचाइमा रहेकाले हावापानी यस्तो रहेको पाइन्छ। समशीतोष्ण हावापानी जिल्लाको मध्यवर्ती क्षेत्र

रिठाचौपाता, शङ्करपुर, छापरी आदि स्थानमा पाइन्छ। यस क्षेत्रमा हिउँदमा न धेरै चिसो, ग्रीष्ममा न धेरै तातो हुनु मुख्य विशेषता हो।

यस जिल्लामा ५ किसिमका वनहरू पाइन्छन्। कोणधारी, हार्डउड, मिश्रित, झाडी बुट्यान र अन्य रहेका छन्। यस जिल्लाको वनको कुल क्षेत्रफल ७२९८२.३ हेक्टर रहेको छ। यस जिल्लामा पाइने वनस्पतिहरूमा बाज, देवदार, सल्लो, साल, टुणी, उतीस, सिमल, चिउरी, लालीगुराँस, बाँस, कोइराल, साज, सानन, धुइयो, मौनेठी, पैयो, भ्यउल, जामुन, आदि पाइन्छन्। यासाँगुम्बा, पाँचऔले, झ्याउ, भुतकेश, भोजपत्र, भ्याकुर, दालचिनी, टिमुर, पाषाणवेद, पदमचाल, दारूहल्दी, तितेपाती, लोठसल्ला, गुच्चवी, च्याउ, कुमकुम, सिकाकाई, सतुवा, सेतक चिनी, कुटकी, काफलबोक्रा, ओखरबोक्रा, धुपीपात, तेजपात र रिठ्ठा आदि जटिबुटीहरू पाइन्छन्।

दार्चुला जिल्ला पर्यटकीय क्षेत्रमा धनी रहेको छ। यस जिल्लाका प्रमुख धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्रहरूमा अपी हिमाल ७१३२ मि. (घुषा), व्यास हिमाल ६७७० मि. (व्यास), महलको भग्नावशेष (उकू), सुरमासरोबर ताल (खण्डेश्वरी), लिपु लेक ५००० मिटर, धर्मी गुफा (खण्डेश्वरी), शिखर डाडा मालिकार्जुन, मालिकार्जुन मन्दिर मालिकार्जुन, हुनैनाथ मन्दिर औतालेक, हुनैनाथ मन्दिर समौली, जयपुर मन्दिर रिठाचौपाता, बन्तोली मन्दिर बोहोरीगाउँ, उकू महलको भग्नावशेष देवल, गोकुलेश्वर शिव मन्दिर गोकुलेश्वर, लटिनाथ मन्दिर लटिनाथ आदि रहेका छन्।

२.४ सामाजिक जीवन र दार्चुलेली भाषाको प्रयोग

दार्चुला जिल्लामा खास गरेर बाहुन, क्षेत्री र ठकुरीको प्राधान्य रहेको छ। त्यसैगरी सौका (भोटे) जातिको बसोबास पनि दार्चुला जिल्लामा रहेको छ। यस जिल्लाका बाहुनहरूमा उपाध्याय र जैशी (खट्केलो) बाहुन भन्ने चलन छ। बाहुन वर्गमा विष्ट, पन्त, जोशी, भट्ट, ओझा, अवस्थी, पाण्डेय आदि थरहरू पर्दछन्। क्षेत्रीहरूमा पाल, चन्द, ठकुरी, बम, सिंह, विष्ट, भण्डारी, साउँद, कार्की आदि पर्दछन्। यहाँ बसोबास गर्ने ठकुरीहरू कत्युरी वंशका हुन्। यिनीहरू गढवालबाट आएर राज्यभोग गरी बसेका पाइन्छन्। मूलतः ठकुरीहरूमा चन्द, बम, पाल, सिंह आदि भारतीय राजपुतहरूबाट हमला भइराख्ने स्थितिलाई सुधार्न आपसमा वैवाहिक सम्बन्ध पनि गाँसेको पाइन्छ। आफ्नो धर्मको रक्षा गर्न नेपाल पसेको कुरा ठकुरीहरूले बताउँछन्। हिन्दू र मुसलमानको लडाइबाट आजित भएपछि धर्मको रक्षार्थ नेपाल पसेको भन्ने भनाइ ठकुरीहरूको रहेको छ। यहाँ दमाई जस्तै अर्को जाति हुड्के पनि बसोबास गर्छन्। यिनको काम ब्रतबन्ध, विवाह आदि कार्यक्रममा बाजा, हुड्को बजाउने र नाच्ने रमाइलो गर्ने पेसालाई अँगालेका हुन्छन्। यस जिल्लाका बाजागाजामा झ्याली, दमाहा, बिकुल, सनाही, मिजरा, ढोल, मसकविन आदि बजाउने गर्दछन्। विवाह, ब्रतबन्ध, जात्रा आदि धार्मिक चाड पर्व र संस्कारका कार्यक्रमहरूमा बाजा बजाइ रमाइलो गर्दछन्। जातिअनुसार, कामको विभाजन र परम्परागत संस्कारअनुसार आ-आफ्नो काममा सुहाउँदो किसिमले काम गर्दछन्। दार्चुला जिल्लामा मुख्यतया लेकम, मारमा र दुहुँ गरी तीन ओटा गर्खा रहेका छन्। व्यास र दुहुँ क्षेत्रमा बम, जोशी, भट्ट, धामी, कार्की,

वडु, ताम्राकार, दमाई, बोहरा, महारा, शाही, सौका(भोटे) आदि छन्। त्यसैगरी मारमा अर्को गर्खा हो। यस गर्खामा सिंह, पन्त, जोशी, विष्ट, ठगुन्ना, धामी, कठायत, आदि छन् भने लेकममा पन्त, विष्ट, भण्डारी, जोशी, ठगुन्ना, रावल, कार्की, चन्द, पाल, मिश्र, रैखोला, चुनरा, ऐरी, वस्नेत, बगाल, धानुक, भट्ट, कुँवर, तितरा, थापा, खडायत, डाँगा, लावड, ल्वार, टमटा, पार्की, ढाँट, साउँद, खत्री, हुङ्के आदि रहेका छन्।

दार्चुलामा बसोबास गर्ने मानिसहरूले आपसी सामाजिक व्यवहार सम्पादन गर्दा दार्चुलेली भाषाको प्रयोग गर्दछन्। बजारमा किनमेल गर्दा, मेलापात जाँदा, पूजाआजा तथा अन्य कार्यमा यस भाषाको प्रयोग व्यापक रूपमा भएको पाइन्छ। दार्चुलेलीहरूको एक ठाउँमा भेट हुँदा आफ्नै मातृभाषामा भलाकुसारी गर्ने आपसी सद्भाव व्यक्त गर्दछन्। दार्चुला जिल्लामा हाल छ ओटा एफ. एम. सञ्चालनमा रहेका छन्। मालिकार्जुन, नयाँ नेपाल, सारथी, रेडियो सारथी, कालापानी, दार्चुला एफ. एम. सञ्चालनमा रहेका छन्। नयाँ नेपाल एफ. एम.ले स्थानीय दार्चुलेली भाषामा समाचार बेलुकी ८ बजे प्रसारण गर्दछ भने दिउँसो २ बजे हेलो कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याएको छ। मालिकार्जुन एफ. एम.बाट हुक्का चिलिम कार्यक्रम दार्चुलेली भाषामा सञ्चालनमा आएको छ। दार्चुलेली भाषाको प्रयोग व्यापार, गफ, मेलापात, टेलिफोन, घाँस दाउरा, कुराकानीमा साक्षर, निरक्षर सबैले प्रयोग गर्दछन्। पुरानो पुस्ताबाट नयाँ पुस्तामा भाषिक सञ्चार भएको पाइन्छ। फाग, सगुन, दुस्को, जागर, ठाडो खेल, देउडा आदि मौलिक सांस्कृतिक सम्पदाहरूमा पनि दार्चुलेली भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ। यस जिल्लामा कोथलो, सुप्पो, नाङ्लो, मोट्टा, दन, राडी, पाखी जस्ता घरेलु सामग्रीहरू निर्माण हुने गर्दछन्। सौका समुदायको बसोबास रहेको यस जिल्लामा भेडा, च्याङ्ग्रा पाल्ने र उनीहरूको उनबाट घरमै राडी, पाखी, दन, निर्माण गरी बिक्री वितरण गर्ने परिपाटी रहेको छ।

दार्चुला जिल्लाको गोकुलेश्वरमा फागुन शिवरात्रीका दिन देखि सुरु हुने शिवरात्री मेलामा मोट्टा, सुप्पा, कोथलाको व्यापार हुने गर्दछ। त्यसैगरी जौलजिवीमा हुने मेलामा जुम्ला, हुम्ला र कालिकोटबाट घोडा आउने गर्दछन्। भारतको सिमाना बोडर पनि रहेकाले नेपाल र भारतका विभिन्न स्थानका व्यक्तिहरू आउने गर्दछन्। यस मेलामा घोडाको व्यापार उल्लेख्य मात्रामा हुने गरेको छ।

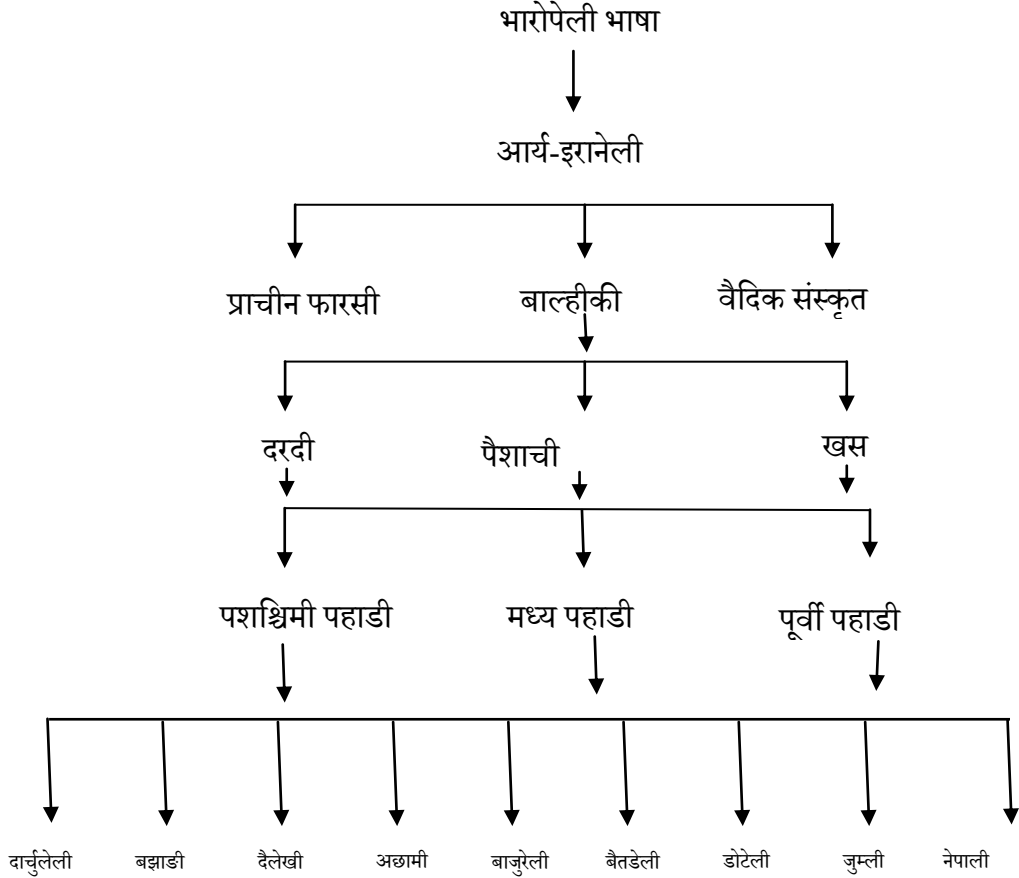
२.५ दार्चुलेली भाषाको ऐतिहासिक सम्बन्ध

दार्चुलेली भाषा प्राचीन सिंजा राज्यको भाषा हो। त्यसपछि ईसाको दसौं शताब्दी देखि मात्र डोटी एक राज्यका रूपमा रहेको देखिन्छ। कुमाउँका शासक सोमचन्द्र (९५३-९७३) र उनका उत्तराधिकारीहरू डोटीका राजाको अधीनस्थ सामन्तका रूपमा शासन गर्दथे। पूर्व मध्यकालमा कर्णाली अञ्चलमा खस मल्लहरूको चकचकी रहेका बेला दार्चुला लगायत डोटी राज्यको क्षेत्र स्वतन्त्र राज्यको रूपमा रहेको कुरा शङ्कास्पद छ (विभाग, २०३१, पृ. १०७८)।

दार्चुलेली भाषा आर्य- इरानेली समूहको भाषा हो। आर्य - इरानेलीबाट बाल्हीकी हुँदै खस र त्यसपछि सिंजाली र नेपाली भाषाको उत्पत्ति भएको कुरा सूर्यमणि अधिकारीले बताएका छन्। दार्चुलेली

लगायत बैतडेली, डोटेली, डडेल्धुरेली, बाजुरेली, अछामी भाषाको सम्बन्ध आर्य - इरानेली बाल्हीकी, खस र सिंजालीसँग रहेको कुरा अधिकारी (अधिकारी, २०६१, पृ. १२४) को आरेखबाट स्पष्ट हुन्छः

आरेख नं. २. १ दार्चुलेली भाषाको ऐतिहासिकता

दार्चुलेली भाषालाई नेपालको जनगणना २०६८ भन्दा पहिले नेपाली भाषाको भाषिकाको रूपमा मानिएको थियो। हाल २०७८ सालको जनगणनाले नेपालका १२४ ओटा मातृभाषा मध्ये दार्चुलेली भाषालाई पनि सूचीकृत गरेपछि दार्चुलेली भाषाको रूपमा स्थापित भएको मानिन्छ। यो आरेखका आधारमा दार्चुलेली भाषा नेपाली भाषा जस्तै स्वतन्त्र रहेको स्पष्ट हुन्छ। सिंजाली भाषाका नेपाली, डोटेली, बाजुरेली, बैतडेली, दार्चुलेली, बझाडी, जुम्ली, अछामी र दैलेखी भाषिकाका रूपमा थिए। भाषावैज्ञानिक दृष्टिबाट दार्चुलेली नेपाली भाषाको भाषिका नभएर दार्चुलेली भाषाको विकसित रूप नेपाली हो भन्न सकिन्छ। पृथ्वीनारायण शाहले राज्यहरूको एकीकरण गरेपछि सिङ्गो राज्य निर्माण भयो। केन्द्र शासित शासन सञ्चालित भयो। नेपाली भाषाले राष्ट्र भाषाको मान्यता पायो। सिंजाबाट विकसित भाषा नेपाली भयो भने सिंजाली भाषालाई भाषिका भनियो। सिंजाली भाषा नै नेपाली भाषा हुनु पर्नेमा यसको विपरित विकसित रूप नेपाली भाषा भएको कुरा पृथ्वीनारायण शाहको एकीकरण अभियान र दिव्योपदेशलाई आधार मान्न सकिन्छ। दार्चुलेली लगायत अन्य सुदूर पश्चिमका नेपाली भाषाका

भाषिका भनिएका बझाडी, डोटेली, बैतडेली, बाजुरेली, डडेल्धुरेली, जुम्ली र दैलेखीलाई २०६८ को जनगणनाले भाषाको मान्यता प्रदान गरेको छ। यी कतिपय भाषाहरूमा कोश निर्माण, व्याकरण लेखन भइराखेको छ भने अन्य भाषाहरूको पनि खोजी गरी शब्दकोश, व्याकरण र साहित्य लेखन गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

२.६ भाषागत आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण

दार्चुला जिल्लामा २०७८ को जनगणना अनुसार २३ ओटा मातृभाषा बोलिन्छन्। दार्चुला जिल्लामा बोलिने मातृभाषा र तिनको जनसङ्ख्यालाई निम्नानुसार तालिकामा उल्लेख गरिएको छ:

दार्चुलामा बोलिने मातृभाषा र तिनको जनसङ्ख्या

क्र.सं.	मातृभाषाको नाम	महिला	पुरुष	जम्मा
१.	दार्चुलेली	५७६८३	५४१२७	१११८१०
२.	डोटेली	७६०८	७२८०	१४८८८
३.	नेपाली	११४४	१५१६	२६६०
४.	बैतडेली	१२६४	२९५	१५५९
५.	व्यासी	६४९	६३०	१२७९
६.	हिन्दी	१६९	२०	१८९
७.	थारू	२१	१६६	१८७
८.	मगर	७२	८१	१५३
९.	बझाडी	८२	४४	१२६
१०.	दैलेखी	६०	४६	१०६
११.	डडेल्धुरी	३५	२४	५९
१२.	तामाङ	३३	२५	३८
१३.	संस्कृत	२०	१५	३५
१४.	अछामी	९	२५	३४
१५.	अबधी	९	२१	३०
१६.	मैथिली	३	२३	२६
१७.	अंग्रेजी	१	१९	२०
१८.	बाजुरेली	५	१४	१९
१९.	गुरूङ	८	८	१६
२०.	भोजपुरी	१	१४	१५
२१.	नेवारी (नेपाल भाषा)	४	८	१२
२२.	खस	५	७	१२
२३.	अन्य	२१	१६	३७

(स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०२१ पृ.४७४।४७५)

२.७ भाषाका रूपमा दार्चुलेली

२०६८ सालको जनगणना भन्दा पहिलेको जनगणनामा दार्चुलेली भाषा नेपाली भाषाको भाषिका थियो। पश्चिम नेपाली अन्तर्गतको भाषिका, पोखरेल (२०५०) ले परपश्चिमा भाषिकाको उपभाषिकाका रूपमा उल्लेख गरेका छन्। यो भारतमा बोलिने कुमाउनी भाषाको निकटवर्ती क्षेत्रमा बोलिने भाषा भएकाले प्रभावित रहेको देखिन्छ।

नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार नेपालका विभिन्न १२३ मातृभाषाहरूको सूचीकरण गरी दार्चुलेली भाषालाई स्वतन्त्र अस्तित्वको भाषाको रूपमा मान्यता दिएको पाइन्छ। २०७८ को जनगणनानुसार नेपाली, मैथिली, भोजपुरी, थारु, तामाङ, नेवारी, मगर, अबधी, बान्तबा, गुरुङ, लिम्बु, बज्जिका, उर्दू, राजवंशी, शेर्पा, हिन्दी, चामलिङ, सन्थाली, चेपाङ, दनुवार, उराउ, सुनुवार, बाङ्ला, राजस्थानी, माझी, थामी, कुलुङ, धिमाल, अङ्गिका, याक्खा, थुलुङ, साम्पाङ, भुजेल, दराङ, खालिङ, कुमाल, छन्त्याल, साङ्केतिक भाषा, तिब्बतियन, दुमी, जिरेल, बाम्बुले, पुमा, योल्मो, निचिङ, दुरा, मेचे, पहरी, लेप्चा, बोटे, बाहिङ, कोयु, राजी, हायु, व्याँसी, याम्फु, घले, खरिया, छिलिङ, लोहोरुङ, पन्जाबी, चाइनिज, अंग्रेजी, मेवाहाङ, संस्कृत, काङ्के, खाम्ची(राउटे), किसान, मुसलमान, वराम, तुलुङ, जिर्ङ, दुङमाली, वरिया, लिङ्खिम, कुसुन्डा, सिन्धी, कोचे, हरियानी, मगही, साम, कुर्माली, कागते, जोङ्खा, कुकी, छिन्ताङ, मिजो, नागामी, लोहोमी, असामी, सधानी, राजी, ताजपुरिया, खस, आठपहरिया, गनगाई, अछामी, खाम, मालपाँडे, धुलेली, अरबी, स्पेनिस, रसियन, डोटेली, बेलहरी, फाङदुवाली, वालिङ \ वालुङ, सुरेल, बैतडेली, बनकरिया, बझाङी, फ्रेन्च, ल्होपा, डोल्पाली, जुम्ती, दैलेखी, सोनहा, डडेल्धुरी, बाजुरेली, दार्चुलेली, मनाङ्गे, गढवाली, गरी १२४ भाषाको सूचीकरण गरिएको छ। हाल भाषा आयोगले ६ ओटा नयाँ भाषाको पहिचान गरेको पाइन्छ। ती भाषामा राना थारु, नार फु, चुम (स्यार) नुब्री (लार्के) पोङ्के र सेराके (सेके) छन्। यी भाषा सहित विदेशी भाषाहरूलाई अन्य भाषाका रूपमा समेटेी भाषाको सङ्ख्या १२४ पुगेको छ। नेपालको जनगणना २०७८ ले दार्चुलेली भाषालाई २० औं स्थानमा सूचीकरण गरेको छ।

२.८ अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक र भाषिक परिवेश

दार्चुला जिल्लाको खलङ्गा सदरमुकामबाट पश्चिम, दक्षिणतिर रहेको लेकम क्षेत्रलाई नै दार्चुलेली भाषा अध्ययनको मूल क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ। दार्चुला जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या १३३३१० रहेको छ। दार्चुला जिल्लाको समग्र जनसङ्ख्याको ६६ % जनसङ्ख्या लेकम क्षेत्रमा रहेको छ। लेकम क्षेत्रमा शैल्य शिखर नगरपालिका, महाकाली नगरपालिका, मालिकार्जुन लेकम, नौगाड गाउँपालिका गरी २ ओटा नगरपालिका र ४ ओटा गाउँपालिकाहरू पर्दछन्। लेकम क्षेत्रको पूर्वमा नौगाड, पच्छिमा महाकाली नदी, उत्तरमा पनि महाकाली र दक्षिणमा चमेलिया नदी रहेको छ। लेकम क्षेत्रको कुल जनसङ्ख्या ८८५४६ रहेको छ। भौगोलिक रूपमा पनि ठूलो र जनसङ्ख्याको रूपमा पनि ठूलो रहेकोले यसलाई अध्ययनको मूल क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ। यस क्षेत्रका बासिन्दाहरूले मातृभाषाको रूपमा

दार्चुलेली भाषाको लेकमेली भेदलाई भाषिक व्यवहारको रूपमा प्रयोग गरी बोल्दछन्। दार्चुलेली भाषा अन्तर्गतको लेकमेली भाषी रहेको यस लेकम क्षेत्रमा ब्राहमण, क्षेत्री, कामी, दमाई, ढोली, लावड, बोहरा, हुङ्के, भुल, टमटा, ल्वार आदि जातिको बसोबास रहेको छ।

२.९ दार्चुलेली भाषाका भौगोलिक भाषिकाहरू

कुनै पनि समाज विविधतापूर्ण रहेको हुन्छ। समाजमा विभिन्न जात, जाति, वर्ग, पेसाका समुदायहरूको बसोबास हुन्छ। दार्चुलेली भाषाका भाषिका निर्धारण गर्नका लागि सर्व प्रथम दार्चुलाको सहभागितामूलक विधिबाट दार्चुलेली भाषाका भाषिका निर्धारण गर्दा लेकम, मारमा र दुहुँ गरी जम्मा तीन ओटा मात्र भाषिका पाइन्छन्।

२.१० दार्चुलेली भाषाका सामाजिक भेद

मान्छे सामाजिक प्राणी हो। भाषा मानव समाजमा व्यवहार गरिने भएकाले सामाजिक वस्तु हो। यसबाट भाषा र समाजको पारस्परिक सम्बन्ध स्वतः स्थापित भएको पाइन्छ। भाषा व्यवहार सम्पादनको एक एकाइ भएकै हुनाले पाइकले भाषालाई मानवीय व्यवहारको एक एकाइका रूपमा हेरेका छन् गौतम र चौलागाई, (२०७०)। समाज र भाषामा पाइने यही सम्बन्धले गर्दा समाजको प्रतिबिम्ब भाषामा पनि प्रकट भएको हुन्छ। सामाजिक भाषिका चाहिँ समाजका विभिन्न वर्ग, जात, जाति, व्यवसाय, लिङ्ग, उमेर, शिक्षा, बसोबासको स्थिति, शक्ति आदिका आधारमा विभेदित हुन्छ। भाषाको सामाजिक भेदलाई सामाजिक भाषिका भनिन्छ। क्षेत्रीय भाषिकामा समतलीय विविधता पाइन्छ भने सामाजिक भाषिकामा तहीय विविधता पाइन्छ। क्षेत्रीय भेदमा भाषिक भेदको एउटै तह र दिशा हुन्छ भने सामाजिक भेदमा एउटै भेद भित्र पनि विभिन्न भेदहरू हुन्छन्।

भाषा सामाजिक व्यवहार सम्पन्न गर्ने पहिलो माध्यम हो। समयगत र स्थानगत कारणले भाषालाई गतिशीलता दिन्छ। कुनै एक क्षेत्रमा बोलिने भाषा अर्को क्षेत्रमा बोलिदा त्यही भाषाभन्दा भिन्न हुन्छ। उच्चारण प्रक्रिया, ध्वनि, प्रयुक्त शब्द र अर्थ व्याकरणका विभिन्न पक्ष र तहमा भिन्नता पाइन्छ। रोनाल्ड वार्डफले सामाजिक भाषिकाहरू सामाजिक समूहबाट उत्पन्न हुन्छन् र यो सामाजिक वर्ग, धर्म र जातिगत पक्षहरूमा आधारित हुन्छ भनी परिभाषित गरेका छन् (भण्डारी, २०६७, पृ. ३२)। कुनै पनि समाजमा बस्ने एउटै भाषिक समुदायका विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरूले बोल्ने फरक फरक भाषिक स्वरूपलाई सामाजिक भाषिका भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा पाइने सामाजिक भेद अन्तर्गत उच्च र निम्न वर्गको बोली, शिक्षित र अशिक्षितको बोली, भिन्न भिन्न जातिको बोली, निम्न स्तरको पेसा र उच्चस्तरको पेसामा आबद्ध व्यक्तिको बोली, सहरी र ग्रामीण, बाल, युवा, प्रौढ, र बृद्धको बोली, पुरुष र स्त्रीको बोली आदिलाई लिएर भाषिक भेदलाई प्रस्तुत गरिएको छ;

२.१०.१ शिक्षाको आधारमा

विद्यालय, महाविद्यालय आदिमा र घरैमा पनि नियमित रूपले अध्ययन गर्ने गराउने वा पढाइको चाँजोपाँचो मिलाउने कामका साथै सिकेर, सुनेर एवम् कुनै पनि प्रकारले समाज र प्रकृतिद्वारा ग्रहण गरिने सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक विषयको बोध (प्रतिष्ठान, २०५५, पृ. ११८९) लाई शिक्षा भनिन्छ। कुनै पनि समाज शिक्षाका आधारमा दुई भागमा विभाजित भएको हुन्छ। शिक्षाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित वर्ग गरी निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

अशिक्षित वर्ग	शिक्षित वर्ग
१.गेदा न्याराइ छन्। (बच्चा राम्रै छन्।)	१.गेदा निकाइ छन्। (बच्चा राम्रै छन्।)
२.यो अल्सि छ। (यो अल्छी छ।)	२.यो झिक्कुइ अल्सि छ। (यो धेरै अल्छी छ।)
३. बेली ब्यानल आया हो त ? (हिजो विहान आएको हो त?)	३. बेलि परभात आया त ? (हिजो विहान आउनु भयो कि?)
४.मेरि झोला बडिया छ। (मेरो झोला राम्रो छ।)	४.मेरि झोला निकि छ। (मेरो झोला राम्रो छ।)

माथि दिइएका 'गेदा न्यारा छन्', 'यो अल्सी छ', 'बेली ब्यानल आया हो त', 'मेरि झोला बडिया छ' अशिक्षित वर्गले भाषिक अभिव्यक्ति दिँदा प्रयोग गर्दछन् भने 'गेदा निकाइ छन्', 'यो भउत अल्सि छ', 'बेलि परभात आया त', 'मेरि झोला निकि छ' वाक्यहरूको प्रयोग शिक्षित वर्गले प्रयोग गरेको पाइन्छ। त्यसैले दार्चुलेली भाषामा 'न्याराइ', 'ब्यानल', 'बडिया' शब्दका ठाउँमा शिक्षितले 'निकाइ', 'निकै', 'परभात', 'निकि' शब्दको प्रयोग गर्ने भिन्नता रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी अशिक्षितले 'बल्लु' भन्ने शिक्षितले 'गोरु' भनेर भाषिक प्रयोग गर्ने भेदहरू शिक्षित र अशिक्षितका बिचमा रहेका पाइन्छन्। यसरी शब्द र वाक्यको प्रयोगको स्थितिमा भाषिक विभेद रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ।

२.१०.२ वर्गीयताका आधारमा

सामाजिक भेदको पहिचान सामाजिक दूरी, प्रतिष्ठाको क्रम (उच्च र निम्न) ओहदाका आधारमा गर्न सकिन्छ (भण्डारी र पौड्याल, २०६७ पृ.३४)। सामाजिक भाषिका निर्धारणमा कसले, कोसँग बोलिरहेको छ भन्ने कुराले भूमिका खेलेको पाइन्छ। उच्च र निम्न वर्गका आधारमा दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसारको भिन्नता रहेको पाइन्छः

उच्च (ठकुरी)	अन्य ठूला जाति	तल्लो जाति	नेपाली अर्थ
१.ज्युनार गरिस्यो कि?	१.भोजन गरिबक्स्यो कि?	१.खानाकि खाया हउ कि?	खाना खानु भयो कि?
२.गुरु, कब आइस्यो ?	२.राजन, कब सवारि भइ?	२.गुसाइँ, कब आया हउ?	कहिले आउनु भएको हो।
३. गुरु सुत्स्यो।	३.राजन सुतः।	३.सिया हउ?	सुत्नुहोस्।
४.मुमा घरः गइस्यो?	४.इजा घरः गया।	४.इजा घरः गइ?	आमा घर जानुभयो?

माथि दिइएका 'ज्युनार गरिस्यो कि', 'गुरु कब आइस्यो', 'गुरु सुत्स्यो', 'मुमा घरः गइस्यो' वाक्यहरू उच्च (ठकुरी) वर्गले भाषिक अभिव्यक्तिमा प्रयोग गर्ने वाक्य हुन् भने 'भोजन गरिबक्स्यो कि', 'राजन, कब सवारि भइ', 'राजन सुतः', 'इजा घरः गया' जस्ता वाक्यहरू अन्य ठूला मानिएका जातिले

प्रयोग गरेको पाइन्छ। तल्लो मानिएका जातिका भाषिक प्रयोगमा 'खानाकि आया हउ कि', गुसाइँ, कब आया हउ', 'सिया हउ', इजा घर: गइ' जस्ता भाषिक अभिव्यक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ। यसमा ठकुरीहरूले उच्च आदरार्थी शब्दहरू प्रयोग गरेको पाइन्छ। प्राचीन राजाकुल परम्परा अनुसार बोलिने शिष्ट भाषिक प्रयोग भएको पाइन्छ। यसमा 'ज्यूनार', 'गरिस्यो', 'आइस्यो' जस्ता शब्दहरू ठकुरीले प्रयोग गर्दछन् भने अन्य जातिकाले 'स्वस्ति' राजा भनी नमस्कार गर्ने, ठकुरीहरूले ब्राहमण जातिकालाई 'पउलागि' भनी ढोग गर्दछन्। आदर सूचक शब्द सवारी, भोजन प्रयोग गर्दछन् भने तल्लो मानिएका जातिले 'गुसाइँ', 'कब आया', 'सिया हउ' जस्ता मध्यम आदरार्थीको प्रयोग गरी भाषिक व्यवहार गर्दछन्। दार्चुलेली भाषामा उच्च र निम्न वर्गमा भाषिक भेद रहेको पाइन्छ।

२.१०.३ उमेरका आधारमा

जन्मदेखि वर्तमान सम्मको समयको (प्रतिष्ठान, २०५५, पृ. १४८) योगलाई उमेर भनिन्छ। जीवनका विभिन्न अवस्थाहरू हुन्छन्। बालक, युवा, प्रौढ र वृद्ध अवस्थामा प्रवेश गर्दा प्रयोग गरिने भाषिक व्यवहारलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ:

बाल्य अवस्था	युवा तथा वृद्ध अवस्था	नेपाली अर्थ
१. पाप्पा खानउ	१.रोटा खानउ	रोटी खान्छु
२.मा चिचि खानउ	२. इजा सिकार खानउ	आमा मासु खान्छु
३.कु:कु फुल्लाछ।	३.फूल फुल्लाछ।	फूल फुल्दैछ।
४.मानि खानउ	४. पानि खानउ	पानी खान्छु

माथि दिइएका 'पाप्पा खानउ', 'मा चिचि खानउ', 'कु:कु फुल्लाछ', 'मानि खानउ' वाक्यहरू बालबोलीका वाक्य हुन् भने 'रोटा खानउ', 'इजा सिकार खानउ', 'फूल फुल्लाछ', 'पानि खानउ' युवा तथा वृद्ध अवस्थाका व्यक्तिहरूले भाषिक अभिव्यक्तिमा प्रयोग गरेको पाइन्छ। यसमा बालबोलीमा पाप्पा, चिचि, कु:कु, मानि र युवा, प्रौढ तथा वृद्ध अवस्थाका व्यक्तिहरूले क्रमशः रोटा, सिकार, फूल, पानी भनेर बोल्ने गर्दछन्। विशेष गरी पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाहरू र पाँच वर्षमाथिका उमेर समूहको यसमा तुलना गरिएको छ। उमेरगत आधारमा दार्चुलेली भाषामा सामाजिक भेदहरू रहेको पाइन्छ।

२.१०.४ लिङ्गका आधारमा

स्त्री र पुरुष छुट्टयाउने प्राणीका शरीरको चिह्नलाई लिङ्ग भनिन्छ (प्रतिष्ठान, २०५५, पृ. १११२)। लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो। लिङ्गलाई शाब्दिक, व्युत्पादनात्मक र वाक्यात्मक स्थितिमा देखाउन सकिन्छ। यस आधारमा लिङ्गलाई पुलिङ्ग र स्त्री लिङ्गका रूपमा दार्चुलेली भाषामा प्रयोग हुने पृथकतालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

बउस्या (पुरुष)	पुतारा (महिला)
१.उ माणउ झान लाछ। (ऊ मन्दिर जाँदै छ।)	१.उ माणउ झान लाछि। (ऊ मन्दिर जाँदै छे।)
२.उ बजार झानउ भुण्णा थ्यो। (ऊ बजार जाने भन्दै थियो।)	२.उ बजार झानउ भुण्णा थि। (ऊ बजार जाने भन्दै थिइ।)

३.उ छाइ बनउन् लाथ्यो।

(ऊ मही पादै थियो।)

४. बउस्या धान कुट्टु लाच्यान्।

(बउस्या धान कुट्टु छन्।)

३.उ छाइ बनउन् लाथि।

(ऊ मही पादै थिइ।)

पुतारिन् धान कुट्टु लाच्यान्।

(महिलाहरू धान कुट्टु छन्।)

माथि दिइएका 'उ माणउ झान लाछ', 'उ बजार झानउ भुण्णा थ्यो', 'छाइ बनउन लाथ्यो', 'बउस्या धान कुट्टु लाच्यान्' वाक्यहरू पुरुषलाई बोलाउँदा, सङ्केत गर्दा प्रयोग गरिएका पाइन्छन् भने 'उ माणउ झान लाछि', 'उ बजार झानउ भुण्णा थि', 'उ छाइ बनउन् लाथि', पुतारिन् धान कुट्टु लाच्यान्' जस्ता वाक्यहरू महिलालाई सम्बोधन गर्दा वा बोलाउँदा भाषिक अभिव्यक्तिमा दार्चुलेली भाषामा प्रयोग भएका पाइन्छन्। यस भाषामा 'पुरुष' लाई 'बउस्या' र 'महिला'लाई 'पुतारा' नाम शब्दले बुझाएको पाइन्छ। त्यसैगरी पुरुष र महिलालाई क्रमशः कसो- कसी विशेषण पद, सन्तराज- झकुलो नामपद, भुण्णा थ्यो – भुण्णा थी, लाछ-लाछि क्रियापदको प्रयोगका साथै तृतीय पुरुषको लिङ्ग भेद दार्चुलेली भाषामा भएको पाइन्छ।

२.१०.५ लोम्ने र स्वास्नीको सम्बन्धगत आधारमा

दार्चुलेली भाषामा लोम्ने र स्वास्नीका बिचमा भाषिक सम्बन्ध कायम रहेको पाइन्छ। लोम्ने र स्वास्नीका बिचमा हुने अभिवादन, भाषिक सम्बोधन फरक किसिमको पाइन्छ। लोम्नेले स्वास्नीलाई बोलाउँदा जेठो छोरा वा छोरीको नाम पारी जस्तै सफला: बुवा, सफलकी इजा भनेर बोलाउने गरिन्छ। लोम्नेले स्वास्नीलाई नाम पारेर बोलाउने गरेको पाइन्छ। लोम्नेको नाम पुकारेर बोलायो भने लोम्नेको आयु घट्ने विश्वास रहेकोले लोम्नेको नाम नै उच्चारण गर्दैनन्। स्वास्नीले बोलाउँदा जेठो चेलो वा चेलीका नामबाट बोलाउने गर्दछन्। लोम्ने र स्वास्नीको सम्बन्धगत भाषिक व्यवहारलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

लोम्ने	स्वास्नी
१. ए काले कि इजा का झाने हइ बलि ? (ए कालेकि आमा कता जादै छौ?)	१. ओ काल्या बा काँ झान्या हउ बला? (कालेका बुवा कता जाँदै हुनुहुन्छ?)
२. राजुकि इजा का गइ ? (राजुकी आमा कता गई।)	२. राजुका बुवा काँ गया ? (राजुका बुवा कता गए ?)
३. ए याँ आइ ता (ए यता आउ ता।)	३. या अउनाब:। (यता आउनुहोस् ता।)

माथि दिइएका 'ए काले कि इजा काँ झाने हइ बलि', 'राजुकि इजा काँ गइ', 'ए याँ आइ त' को भाषिक प्रयोग लोम्नेले स्वास्नीसँग गरेको पाइन्छ भने 'ओ काल्या बा काँ झान्या हउ बला', 'राजुका बुवा काँ गया', 'या अउनाब' को भाषिक प्रयोग स्वास्नीले लोम्नेसँग गरेको पाइन्छ। यसरी दार्चुलेली भाषामा लोम्नेले स्वास्नीको नाम पारेर बोलाउने, जेठो सन्तानको नामबाट बोलाउने गर्दछन् भने स्वास्नीले जेठो

सन्तानको नामबाट बोलाउने गर्दछन्। लोग्नेको नाम पारेर बोलाउँदा लोग्नेको आयु घट्ने जनविश्वास रहेकोले लोग्नेको नाम उच्चारण गर्दैनन् र नाम पारेर कहिल्यै बोलाएको पनि पाइदैन।

२.१०.६ तल्लो र माथिल्लो नाता बिचको सम्बन्ध

जेठो, मान्यजन, नाता र सामाजिक सम्बन्धका आधारमा आदर गर्नुपर्ने हुन्छ। आदर पाउने व्यक्ति माथिल्लो जेठो नाता पर्ने हो भने आदर दिने व्यक्ति तल्लो नाता पर्ने मानिन्छ। दार्चुलेली समाजमा जेठो र कान्छोको मर्यादा अनुरूप भाषिक व्यवहार सम्पादन हुने गर्दछ। यस क्रममा सम्बोधन, आदर र सार्वनामिक पदहरूमा र नाता सम्बन्धको भाषिक अभिव्यक्तिमा भेद देखापर्दछ। तल्लो र माथिल्लो नाता बिचको सम्बन्धगत भाषिक व्यवहारलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

सानाले ठूलालाई

१. ओ दा। (ओ दाइ)
२. ओ दि। (ओ दिदी)
३. तम आजइ नसि झान्या हउ?
(तपाईं आजै गइहाल्नु हुन्छ।)

ठूलाले सानालाई

१. ए बुना। (ए भाइ)
२. ए बुनि। (ए बहिनी)
३. तइ आजइ नसि झान्या हइ?
(तिमी आजै जाने हो?)

माथि दिइएका 'ओ दा', 'ओ दि', 'तम आजइ झान्या हउ', वाक्यहरूको प्रयोग सानाले ठूलालाई सम्बोधन गर्दा भाषिक प्रयोगमा ल्याउँछन् भने 'ए बुना', 'ए बुनि', 'तइ आजइ नसि झान्या हइ' वाक्यहरूको प्रयोग ठूलाले सानालाई सम्बोधन गरेर प्रयोग गरेको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा सानाले ठूलालाई सम्बोधन गर्दा आदर गरेर बोल्ने गरेको पाइन्छ। कान्छो र जेठो नाताका आधारमा भाषिक व्यवहार गरेको पाइन्छ। कान्छालाई बोलाउँदा 'ए', 'एइ', 'तइ' भनेर बोलाउने गरेको पाइन्छ भने ठूलो, जेठो नाता पर्नेलाई बोलाउँदा 'तम', 'ओ' शब्दको सम्बोधन गरी बोलाउने गरेको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा 'ए', 'एइ', 'तइ', 'ओ', 'तम' आदिको भाषिक सामाजिक भेद रहेको स्पष्ट हुन्छ।

२.१०.७ तल्लो जाति र माथिल्लो जातिका बिचको भाषिक सम्बन्ध

समाजमा विविधता हुन्छ। प्रत्येक समाजमा विभिन्न जात जातिका मानिसहरू बसोबास गर्दछन्। दार्चुला जिल्ला पनि विविध जातजातिले बसोबास गरेको जिल्ला हो। यहाँ बसोबास गर्ने जातजातिले परम्परा देखि नै कथित मल्लो जाति र कथित तल्लो जातिका बिचमा हुने भाषिक सम्बन्धगत परिवेशलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ;

तल्लो जातिकाले माथिल्लो जातिकासँग

१. हजुरकि काहइ चलाइ भइ?
(तपाईं कहाँबाट आउनुभयो?)
२. बामन ज्यु निका छउ त?
(गुरुआमा सन्धै हुनुहुन्छ?)
३. तम घर चलाइ गर।
(तपाईं घर जानुहोस्।)

माथिल्लो जातिकाले तल्लो जातिकासँग

१. तइ काहइ आएइ बला?
(तँ कहाँबाट आइस्?)
२. तेरा गेदामेदा निका छन् त?
(तिम्रा बच्चा राम्रा छन्?)
३. तइ घर झा।
(तिमी घर जाऊ।)

माथि दिइएका 'हजुरकि काहइ चलाइ भइ', 'बामन ज्यु निका छउ त', 'तम घर चलाइ गर' जस्ता वाक्यात्मक भाषिक प्रयोग तल्लो जाति मानिएकाहरूले माथिल्लो जातिकालाई सम्बोधन गर्दा प्रयोग गरेको पाएन्छ भने 'तइ काहइ आएइ बला', 'तेरा गेदामेदा निका छन् त', 'तइ घर झा' जस्ता वाक्यहरूको प्रयोग माथिल्लो जातिकाले तल्लो जातिकालाई भाषिक व्यवहार गर्दा प्रयोग गरेको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषिक समुदायमा विविध जात जातिको बसोबास रहेको छ। परम्परागत मूल्य मान्यता अनुरूप, सामाजमा विकसित संस्कार अनुसार भाषिक व्यवहारसम्पादन हुने गरेको पाइन्छ। मुख्यतया ठकुरी, अन्य जाति र कथित तल्लो जाति भनिएका बिचको भाषिक सामाजिक भेद रहेको देखिन्छ। ठकुरी तथा अन्य जातिले बाहुनलाई ढोग गर्दा 'पउलागि' भन्ने गरेको पाइन्छ। बाहुनले ठकुरीसँग नमस्कार गर्दा 'स्वस्ति' भन्ने गरेको पाइन्छ। त्यसैगरी 'सवारी', 'चलाइहोस्', 'ज्यूनार गरिस्स्यो', 'भोजन गरिस्स्यो' जस्ता भाषिक शब्दावलीको प्रयोग ठकुरी र अन्य जातिका बिचमा भएको पाइन्छ। कथित तल्लो जातिकालाई सम्बोधन गर्दा 'तेरो नउ कल्या हो त?', 'त कि खाने हइबला?', 'तेरा गेदा कति छन्? आदि मल्लो जातिकाले प्रयोग गर्दछन् भने तल्लो जातिकाले बामन ज्यु आराम छउ त?', 'गोसीराठ कसा छन्?', 'धिनाली केइ छ कि?', जस्ता सामाजिक भाषिक भेदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ।

२. १०. ८ मान्छे र देवी देवताबिचको भाषिक सम्बन्ध

दार्चुलामा मालिकार्जुन, लटिनाथ, हुनैनाथ, गलैनाथ, कैलपाल, भगवती, बालिचन, मष्टो आदि देवी देवतालाई रक्षकको रूपमा मान्दछन्। यी देवस्थलहरू शक्तिपीठको रूपमा रहेका छन्। परम्परादेखि नै पूजा आज गर्ने श्रद्धा, विश्वास र आस्था राख्ने प्रचलन रहेको छ। पिजास पिजिसिनीको पनि पूजा गरिन्छ। प्रेतात्माले देवी देवताको रूप लिएमा पिजास पिजासिनी हुने जनविश्वास रहेको छ। प्रत्येक देवताका धामीहरू हुने गर्दछन्। धामीले शरीरमा कम्पन लिएर बोलेपछि भक्तको मनको कुरा जान्ने, आइ परेको सङ्कट हटाइ दिन्छन् भन्ने जनविश्वास आम समुदायमा रहेको छ। धामीलाई सामान्य रूपमा नलिएर देवी देवताकै रूपमा लिने गर्दछन्। देवताको ठिडरो, घोडोको रूपमा धामीलाई लिने गर्दछन्। मान्छेले देवतासँग गर्ने कुरालाई 'बिन्ती' भन्दछन्। देवताले भाका राखेर दया, माया गरेर 'बाची' (बाजी, वरदान) दिने कुरामा विश्वास गरेको पाइन्छ। धामी र मान्छेका बिचको वार्तालापलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:

मानिसले देवता (धामी) सँग बोल्दा

देवता (धामी) ले मान्छेसँग बोल्दा

१. मेरा झो कुल्या कसइको नाइ मुझो मुल्या कोइनाइ।
(मेरा जस्ता बलिया भगवानो सहारा बिना
छोराको मेरो बिपत्ति सुनि देऊ)

२. मनकि जाणइ देवता, धनकि जाणइ ठाकुर
परमेश्वर मेरि मनकि बेदना काट्दो।
(देवता मनको कुरा जान्छन् भने धनको कुरा
ठकुरी जान्छन् हुन त्यसैले मेरो कुरा बुझीदिनुहोस्।)

१. ताकला तसो क्याइ भुणन्छइ आजका नाइ कालका हुँ।
(बाहुन हाम्रो परम्परादेखि नै सम्बन्ध अटुट छ)

२. आइन राख्लो, साइन राख्लो, पख्व दिनमा
हरेक दिउलो, खेलि खाया, यि मेरा चुन निन्नरा पोखे
(कीर्ति राख्ने काम गर्छु, सम्बन्ध छ, एक वर्षमा छोरो
दिउला, खेलीराख्नु, मैले दिएका चामल सिरानमा राख्नु)

३.सोदाकि बुढो नाइ लधर्दाकि भिँडो नाइ।
(मेरो कोइ पनि छैन, म टुहुरो झै छु)

३.मुइ तेरो तइ मेरो तेरो मनको सोच्यो गरिदिउलो।
(तिमी र म एक छौ। तिमिले सोचेको जस्तै गरिदिउँला।)

दार्चुला जिल्ला देवी देवताहरूको पूण्यभूमि हो। मान्छेहरूले धामीलाई देवताको रूप ठानी महाराज, परमेश्वर नारायण, हे माटी आदिद्वारा सम्बोधन गर्दछन्। धामीले मान्छेहरूलाई नर, दुनियाँ, ताकला, छत्र, भइला, आदिद्वारा सम्बोधन गर्दछन्। धामी र मान्छेका बिचमा प्रत्यक्ष वार्तालाप हुने गर्दछ। धामीले आशीर्वादको रूपमा निधारमा अक्षता लगाउने गर्दछन्। धामी, पण्णा, भरण्या, भोकरिया, धेउलिया, धुपचाटो, बिनतेर, मुख्या आदि देवताका कारिन्दाका रूपमा रहेका हुन्छन्।

२.११ धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोकजीवन

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले नेपाल अधिराज्यलाई धर्म निरपेक्ष राज्यका रूपमा घोषणा गरेको भए पनि हिन्दू संस्कृति र सभ्यताप्रति नेपालीहरूको ठूलो आस्था र विश्वास रहेको पाइन्छ। अन्य धर्म र संस्कृति प्रति धार्मिक सहिष्णुता र सद्भाव राख्दछन्। धर्म र संस्कृतिको हिसाबले दार्चुला जिल्ला हिन्दू धर्म र संस्कृतिप्रति आस्थावान जिल्ला हो। यो जिल्ला हिन्दूहरूको बाहुल्य रहेको जिल्ला हो। यस जिल्लामा हिन्दू धर्म संस्कृतिसँग सम्बन्धित गौरवगाथा बोकेका महत्त्वपूर्ण धार्मिक, सांस्कृतिक स्थलहरू रहेका छन्। सातौँ धामको रूपमा स्थापित मालिकार्जुन, लटिनाथ, हुनैनाथ, गलैनाथ, गल्लेकेदार, बालिचन, कैलपाल, सङ्गले, हटैनाथ, वीरवेताल, डाँडावाग, छिपला, दुर्गा, भगवती, नौगडे, तमभेली, रतौडे, कठगडे, मष्टो देवता, औडिवान, डुडरे, वण्डोली रनेवास, रनेवास औतालेक, रनेवास लिमा, रनेवास गोगना, गैर रनेवास पस्ती, पातल रनेवास आगर, मसिना अम्तोली ब्रह्म केदार दुहुँ आदि यहाँका प्राचीन ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक महत्त्वले भरिएका गौरवगाथा बोकेका प्रसिद्ध धार्मिक शक्तिपीठहरू हुन्। यी धार्मिक स्थलहरूमा जिल्लाभित्र र बाहिरका विशेषगरी कञ्चनपुर, कैलाली, डोटी, डडेल्धुरा, बैतडी र भारतबाट समेत हजारौँको सङ्ख्यामा श्रद्धालु भक्तजनहरूको घुँइचो लाग्दछ।

दार्चुला जिल्लामा विभिन्न किसिमका मेला, जातहरू मनाइने गर्छन्। यहाँ मनाइने मेलाहरूको सम्बन्ध धार्मिक मूल्य, मान्यता र आस्थाहरूसँग जोडिएको पाइन्छ। यस जिल्लामा मनाइने प्रमुख पर्वहरूमा गौरा, जात, शिवरात्रि, कृष्ण जन्माष्टमी, कुशे औँसी, जनै पूर्णिमा, मकर सक्रारान्ती, रक्षा पुन्यु, सउन्या सक्रारान्ती, दशैं, दीपावली, बिसु, होरी, ओल्के त्यार, श्रीपञ्चमी, नाग पञ्चमी, पुसे पन्ध्र आदि पर्दछन्। यस बाहेक गौराको समयमा खेडी, धोडी र लमधोडी जस्ता मेलाहरू पनि लाग्दछन्। कार्तिक भाइटीकाका दिन बन्तोली जात, अष्टमीका दिन हुनैनाथ समौली जात, नवमीका दिन जयपुर लटिनाथ जात, दशमीका दिन हुनैनाथ औतालेक जात, देथलीमा हुने एकादशी जात, कार्तिक शुक्ल त्रयोदशीका दिन शैल्य शिखर जात, कार्तिक शुक्ल चतुर्दशीका दिन हुने मालिकार्जुन मड जात, पूर्णिमाका दिन गलैनाथ मन्दिर झरकडामा हुने जात्रा महत्त्वपूर्ण हुन्।

दार्चुलामा मालिकार्जुन, लटिनाथ, हुनैनाथ, गलैनाथ, गोकुलेश्वर, व्यास ऋषि आश्रम, लिपुलेक (लिपि पर्वत), ऊँ पर्वत, तपोवन, तातोपानी, नमस्कार, डुंगरे, श्रीमहल, देवल क्षेत्र गोकुलेश्वर शिवधाम आदि धार्मिक र सांस्कृतिक प्रसिद्ध स्थलहरू हुन्।

२.११.१ बसोबास

दार्चुला जिल्लाको बस्ती पातलो पाइन्छ। घरहरू छुट्टा छुट्टै बनाएका हुन्छन्। यहाँका घरहरू शिखर शैलीमा बनेका छन्। घरको दुवैतिर पाखो (छत) भएका घरहरू हुन्छन्। घरहरू तेस्रो, दोस्रो तला सम्मका हुन्छन्। घरहरू कमेर, माटोले लिपपोत गरेका हुन्छन्। रातो माटो र कमेर (सेतो) माटोको प्रयोग गरी घरका भित्र र बाहिरका भित्ताहरू टलक्क टल्काएका हुन्छन्। तेस्रो तला हुने घरहरूमा पाणमा भान्साकोठा, पूजाकोठा र अन्नभण्डारण गर्ने गर्दछन् भने दुई तला हुने घरहरूमा बिचको कोठामा भान्सा घर हुन्छ। प्रायः जसो सुत्ने कोठाहरू भान्साघर भन्दा अलग नै हुन्छन्। भुँइ तलालाई गोठ भन्छन्। गोठमा गाई, भैंसी, भेडा, बाखा बाँध्ने गर्दछन्। सदरमुकाम रहेको क्षेत्रमा केही घना बस्ती पाइन्छ। प्रत्येक घरमा ओखल, जात्रो जस्ता कुटाइ, पिसाइ गर्ने साधनहरू रहेका हुन्छन्। कृषि व्यवसाय नै मुख्य पेसा भएकाले कृषि औजारका सामग्रीहरू गोठमा राख्ने गर्दछन्। गाई, भैंसी, गोरु, भेडाबाखा जस्ता वस्तुभाउहरू सबैले पालेका हुन्छन्।

२.११.२ वेशभूषा

दार्चुला जिल्लाको वेशभूषा सामान्य खालको नै देखिन्छ। लोग्ने मान्छेहरूले भोटो, कुर्ता, सुरुवाल, पैजामा, कमिज, टोपी, कछाड, काछचा, ठाडी धोती, कोट, पैन्ट, बनिन, मुफ्लर, बरण्डा, काछबन्दी, जुता, मोजा लगाउँछन् भने महिलाहरू पेटिकोट, धोती, घाग्रो, आडडो, पागडो, बिलोज, खाट्टो, मुण्ठो, सउल, झाडन रुमाल, टको (टाउकोमा बाध्ने), चलनअनुसारको फरिया लगाउने गर्दछन्। महिलाहरूले नाक देखि निधार सम्म ठाडो पिठा पनि लगाउने गर्दछन्। महिलाहरूले प्रयोग गर्ने गहनाहरूमा पयणा, गलोफन्द, हैकल माला, चवन्नी माला, अठन्नी माला, बाला, चाँदीका चुणी, कातो, फुली, बुलाकी, गलोफन्द, मुनडा, नथु, बाली, कुण्डल, टप, तेपल्या, रिड, पोते, तिलाहरी, नौगेडी, मङ्गल सूत्र, श्रीबन्दी, शिरमा लगाउने चन्द्रमा, सिक्री आदि लगाउने गर्दछन्।

२.११.३ खानपान

दार्चुला हिमाली जिल्ला हो। यो जिल्लामा समथर, पहाडी, लेकाली र हिमाली प्रदेश अवस्थित रहेको छ। यस जिल्लाको मूल पेसा कृषि हो। समथर प्रदेश अन्तर्गत महाकाली र चौलानी नदीका किनारका भागहरू पर्दछन्। यहाँ धान, गहुँ, मकै जस्ता अन्नबालीहरूको उत्पादन प्रशस्त हुने गर्दछ। यस क्षेत्रलाई अन्नभण्डारको रूपमा लिइन्छ। दाल, भात, रोटी मुख्य खानाका रूपमा लिइन्छ। पहाडी प्रदेश अन्तर्गत जिल्लाको मध्यभाग पर्दछ। समथर भू-भागको तुलनामा केही कम उब्जाऊ हुने गर्दछ। यस क्षेत्रमा धान, गहुँ, मकै, मास, उत्पादन हुने गर्दछ। लेकाली भेगमा गहुँ, मकै, जौ, कोदो, फापर, कोदो,

सिमी, आलु, मास, गहत, भटमास, सोझा फलने हुनाले दाल, भात, रोटी, साग, मकैको ढिणो प्रमुख खानाको रूपमा लिइन्छ। दार्चुला जिल्लाको प्रमुख खानाको रूपमा दाल, भात, पल्यउ, रोटी, छाँच (मही) मानिन्छ। यस जिल्लाका मान्छेहरू एक छाक रोटी र एक छाक भात खाने गर्दछन्। दार्चुलेलीहरूका भान्सामा लउन, सेल, डुब्का, माणा, झज्या, खीर, पुतौका, बटुक, सया, हलुवा, रोट (मास र पिठो मिलाएर पकाइने रोटी) चाडबाडको अवसरमा पाक्ने गर्दछन्। छाँच (मही) हालेर पकाइने तिउन (पल्यउ) भने दैनिक रूपमा पाक्ने गर्दछ।

२.१२ निष्कर्ष

दार्चुला जिल्लामा बोलिने भाषा दार्चुलेली भाषा हो। दार्चुलेली भाषाको सम्बन्ध आर्य भाषासँग छ। आर्य भाषाबाट बिस्तारै बाल्हीकी हुँदै खस प्राकृत र पहाडी भाषा पछि नेपाली भाषाको जन्म भएको हो। नेपालको जनगणना २०६८ ले दार्चुलेली भाषिकालाई भाषाका रूपमा स्वीकारी नेपालका १२३ ओटा मातृभाषाको सूचीमा राखेको छ। भाषाको सामाजिक भेद जात जाति अनुसार, केन्द्र र ग्रामीण मोफसलको भाषामा देखा पर्दछ। आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक, प्रशासनिक विकासका दृष्टिले भाषिक भेदमा फरक पर्दछ। सदरमुकाम केन्द्रमा रहेको भाषा केन्द्र शासित भएकाले मातृभाषाको एक किसिमको स्वरूप पाइन्छ भने मोफसलमा वास्तविक मातृभाषाको प्रयोग भइरहेको हुन्छ। ग्रामीण भेगमा बसोबास गर्नेहरूले बोधगम्यताका लागि दुवै भाषा बोल्नु पर्ने देखिन्छ।

जात जाति अनुसार खस, ब्राह्मण, तल्लो जाति- मल्लो जातिमा सामाजिक भेद रहेको पाइन्छ। आर्थिक सम्पत्तिका कारणले ठूलो मानिएका र गरिब वर्गका बिचमा पनि प्रयोग हुने भाषिक व्यवहारमा भेद सिर्जना हुने गरेको पाइन्छ। इज्जतदार ठूलो मानिएका व्यक्तिहरू राम्रो ठाउँमा बसोवास गर्ने, प्रशासनिक, राजनैतिक पहुँच राख्ने भएकाले मातृभाषाको प्रयोग कम गर्दछन्। मातृभाषाको प्रयोग गर्दा पाखेको संज्ञा दिनु, गिलिल्ल हाँस्नु, आफूलाई असभ्य र गवाँर सम्झिने प्रवृत्तिले मातृभाषा लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेको देखिन्छ। पढे लेखेका व्यक्तिले मातृभाषाको प्रयोग कम गर्ने गरेको पाइन्छ। आफ्नो भाषाको कला, लोकसाहित्य र संस्कृतिको संरक्षण गरी विकास गर्नु भाषालाई लोपोन्मुख हुनबाट बचाउनु हो। आज दार्चुलेली भाषा शिक्षित व्यक्तिले कम प्रयोग गर्ने, विदेशी भाषाको अन्धानुकरण गर्ने, आफ्नो मौलिक संस्कृति बिर्सने परिपाटीले नयाँ पुस्तामा दार्चुलेली मातृभाषाको हस्तान्तरण हुन सकेको पाइदैन। मातृभाषा अविकसित हो भन्ने प्रवृत्ति सबैमा पाइन्छ। शिक्षा, राजनीति, लिङ्ग, जात-जाति, केन्द्रमा प्रयोग गरिने भाषा, सामाजिक आदर र परम्पराले मातृभाषाको विकासमा प्रभाव पारेको पाइन्छ।

दार्चुला जिल्ला हिमाली जिल्ला हो। प्राकृतिक भौगोलिक कठिनाइले टाढा टाढा बस्ती बसेको जिल्ला हो। परिवेशका कारण खोलावारि- खोलापारिको बसोबास रहेको, ठकुरी, ब्राह्मण, खस, भोटे आदि जात जातिहरू बसोबास रहेकोले भाषिक भेद रहेको पाइन्छ। दार्चुलामा मुख्यतया लेकम, व्यास र दुहुँ, मार्मा तीनओटा भाषिका रहेको पाइन्छ। यी भाषिका भित्र पनि विभिन्न उपभाषिका हुन सक्छन्। यी तीनओटै क्षेत्रलाई बोधगम्य हुने भाषाका रूपमा दार्चुलेली भाषा रहेको छ। दार्चुलेली भाषा लेकमेली

भाषिक भेदको निकट रेहको पाइन्छ। दार्चुलेली मातृभाषामा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी आफ्नो भाषा, कला, संस्कृति, रहनसहन, मौलिक मूल्य मान्याताको संरक्षण गर्न प्राथमिक तहको शिक्षामा मातृभाषाको पाठ्यक्रम लागू गरी भाषिक सामर्थ्य बढाउनु पर्ने देखिन्छ।

अध्याय तीन

दार्चुलेली भाषाको व्याकरण

३.१ विषय प्रवेश

शब्दकोश जुनसुकै मातृभाषामा प्रयोग गरिने शब्दहरूको सङ्ग्रह मात्र होइन। त्यसमा त्यस भाषाका वर्णहरूको पनि चिनारी हुन्छ र वर्णमालाको जानकारी हुन्छ। वर्णहरूको चिनारी लघुतम युग्मका आधारमा गरिन्छ। लघुतम युग्मबाट ठम्याइएका वर्णहरूका आधारमा नै त्यस भाषाका शब्दहरू शब्दकोशमा लेखिन्छ।

कोशमा भएका शब्दहरूको लेखाइ र उच्चारणमा तालमेल नहुन सक्छ। प्रायः व्यञ्जनान्त उच्चारण गरिने शब्दलाई स्वरान्त लेख्ने चलन मानक नेपाली भाषामा छ। त्यसको प्रभाव अरू मातृभाषाहरूको लेखाइमा पर्नु स्वाभाविक हो। यस समस्याले गर्दा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको पनि लेखाइ र उच्चारणमा तालमेल नहुन सक्छ। यस समस्याको समाधानका लागि दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको उच्चारण पनि शब्दकोशमा राख्नु आवश्यक ठानिएको छ। यसले गर्दा कोशमा दिइएका सबै प्रविष्टिको अक्षर संरचना पनि दिइएको छ।

यसरी दार्चुलेली भाषालाई मातृभाषाका रूपमा बोल्ने वक्ताहरूको उच्चारणको प्रतिनिधित्व गर्न दार्चुलेली भाषाका सन्धि नियमहरूको परिचय पनि यस अध्यायमा आवश्यक ठानिएको छ। यसरी दार्चुलेली भाषाका शब्दकोशसँग प्रत्यक्ष साइनो राख्ने उच्चारण अथवा वर्ण व्यवस्थालाई यस अध्यायमा वर्ण व्याकरण अन्तर्गत समेटिएको छ।

शब्दकोशमा शब्द वर्ग दिनु पनि आवश्यक हुन्छ, किनभने प्रविष्टिमा भएका शब्दको कोटि अथवा वर्ग दिएपछि मात्र मातृभाषी र सिकारुहरूलाई भाषा बोल्न, सिक्न र प्रयोग गर्न सजिलो हुन्छ। यसरी यस शब्दकोशमा हरेक प्रविष्टिको शब्द वर्ग दिइएको छ। त्यसले गर्दा यस अध्यायमा शब्दवर्गको छोटो व्याकरणात्मक परिचय दिनु आवश्यक ठानिएको छ।

दार्चुलेली भाषामा हरेक नामको लिङ्ग पनि कोशमा दिनु आवश्यक देखिएको छ, किनभने दार्चुलेली नामको लिङ्ग नेपाली भाषाको जस्तो सजिलो छैन। न अर्थबाट पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग सजिलै छुटिन्छ न अकारान्त, आकारान्त र इकारान्तबाट लिङ्गभेद जानिन्छ। त्यसकारण दार्चुलेली भाषाका नामको लिङ्गको चिनारी पनि नेपाली भाषाका तुलनामा विशेष आवश्यक भएको छ।

दार्चुलेली भाषामा बहुवचनको रूप पनि दुई किसिमको हुन्छ :

१. आकारान्त : बाजा (एक)-बाजान् (बहु), काका-काकान्, इजा-इजान्
२. इकारान्त स्त्रीलिङ्ग

‘चेलि (एक)-चेलि/चेलिन् (बहु), बाछि-बाछिन्, ठेकि-ठेकिन्

३. उकारान्त

गाउँ (एक) – गउन् (बहु), आलु-आलुन्, गोरु-गोरुन्

४. एकारान्त

लटे (एक) – लट्यान् (बहु); बाजे-बज्यान्।

५. ओकारान्त पुलिङ्ग

‘चेलो (एक)-चेलो/चेलान् (बहु)’, भेडो-भेडान्

६. व्यञ्जनान्त

कुकुर् (एक) – कुकुर् \ कुकुरउन् / कु.कु.रउन्/ [कुकुर्-अउ-न्] (बहु)।

सबै शब्दको बहुवचनमा शब्दको अन्तमा ‘-न्’ प्रत्यय वैकल्पिक रूपमा लाग्छ।

दार्चुलेली भाषाको कर्मवाच्य र भाववाच्यको शब्द व्याकरण पनि नेपालीको भन्दा फरक देखिएको छ। नेपालीमा कर्मवाच्य र भाववाच्य जनाउने ‘इ’ प्रत्यय एउटै छ तर दार्चुलेलीमा कर्मवाच्य जनाउन चाहिँ ‘इ’ प्रत्यय लाग्छ तर भाववाच्य जनाउन ‘इ’ प्रत्यय पनि लाग्छ अनि त्यसको साटो ‘जा’ धातुको छुट्टै क्रियापद पनि लाग्छ, जस्तै :

७. बर्ख्यामा खेत सजि गरि जोतिन्छ (जोत्+इ+न्+छ=धातु+कर्मवाच्य+सामान्य+अभूत.अन्य पुरुष.पु. एकवचन सहायक क्रिया) तर हिउन सजि गरि नाइ जोतिनो (जोत्+इ+न्+ओ=धातु+कर्मवाच्य+सामान्य अभूत+पुलिङ्ग.एकवचन)।

‘बर्खामा बारी सजिलै जोतिन्छ, तर हिउँदमा सजिलै जोतिँदैन।’ (कर्मवाच्य)

८. पानि खाया तिस मेटिन्छ। (मेट्+इ+न्+छ=धातु+कर्मवाच्य+सामान्य+अभूत.अन्य पुरुष.पुलिङ्ग.एकवचन सहायक क्रिया)।

‘पानी खाए तिर्खा मेटिन्छ।’

९. भात खाया ढाःड भरिन्छ। (भर्+इ+न्+छ=धातु+कर्म वाच्य+सामान्य+अभूत.अन्य पुरुष.पुलिङ्ग.एकवचन सहायक क्रिया) ‘भात खाए पेट भरिन्छ’

१०. हिलामा हिँड्दा चिप्लिन्छ। (नामधातुको भाववाच्य)

११. हिलामा हिँड्दा लोटि झान्छ। (भाव वाच्य)

१२. तालि-न् (ताल- मा) पड्या डुबिन्छ (डुब्+इ+न्+छ=धातु+भावकर्मवाच्य+सामान्य+अभूत)।

‘तालमा परे डुबिन्छ।’(भाव वाच्य)

दार्चुलेली भाषाका कोटिकारको व्याकरण पनि नेपालीसँग मिल्दैन। यस्ता अनेक कारणले दार्चुलेली भाषाका शब्दको अध्ययनलाई जटिल बनाउँछ। त्यसैले यस अध्यायमा दार्चुलेली भाषाको शब्द व्याकरणको चिनारी दिनु पनि आवश्यक ठानिएको छ।

दार्चुलेली भाषाका नामको लिङ्ग नेपाली भाषाको भन्दा जटिल भएकाले दार्चुलेली भाषाका पदसङ्गतिको नियम पनि नेपाली भाषाका पदसङ्गतिको नियम भन्दा फरक हुने भयो। यस कारण यस अध्यायमा दार्चुलेली भाषाका पदसङ्गतिको व्याकरण र नियम चिनाउनु आवश्यक ठानिएको छ।

दार्चुलेली भाषाका वाक्य व्याकरणका यस्ता अनेक नौला प्रकरणहरूको परिचय पनि दिनु आवश्यक ठानिएकाले यो अध्याय लेखिएको हो।

दार्चुलेली भाषामा ह्रस्व र दीर्घको व्यवस्थालाई शब्दकोशमा वर्ण वैज्ञानिक आधारमा प्रविष्टि दिइएको छ। नेपाली भाषामा ह्रस्व र दीर्घ वर्ण वैज्ञानिक छैन। नेपाली भाषाको ह्रस्व र दीर्घ समाज भाषा वैज्ञानिक मात्र छ। दार्चुलेली भाषा वर्ण वैज्ञानिक छ। लघुतम युग्मबाट प्रमाणित भएका वर्णहरूका आधारमा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई शब्दकोशमा प्रविष्टि दिइएको छ। यसमा वर्ण वैज्ञानिक र समाज भाषा वैज्ञानिक गरी दुई किसिमको नियम पाइन्छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू प्रचलित नियम अनुसार वर्ण वैज्ञानिक आधारमा लेखिएका छन्। शब्दकोशमा प्रविष्टि भएका दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको अर्थ चाहिँ समाज भाषा वैज्ञानिक आधारमा नेपालीमा दिइएको छ।

यस अध्यायमा दार्चुलेली भाषाको वर्ण व्याकरण, शब्द व्याकरण र वाक्य व्याकरण अन्तर्गत पर्ने वाच्य, प्रेरणार्थक, भाव, काल, संयुक्त क्रिया पद, अकरण, आदरार्थी, लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, सर्वनाम, निपात, विभक्ति र वाक्यको उदाहरण सहित चर्चा गरिएको छ। वाक्यका तत्त्वको अध्ययन गरिने व्याकरणलाई वाक्य व्याकरण भनिन्छ। परम्परागत नेपाली व्याकरणमा वाक्य व्याकरणको चर्चा नगरिए पनि पोखरेल (२०५६) ले नेपाली वाक्य व्याकरण प्रकाशित गरेपछि वाक्य व्याकरण नाम प्रचलनमा आएको पाइन्छ।

३.२ वर्ण व्याकरण

दार्चुलेली भाषामा पनि स्वर वर्ण र व्यञ्जन वर्ण रहेका छन्। स्वर वर्णभित्र दीर्घ स्वर र ह्रस्व स्वर छन्। दीर्घ स्वर जनाउन ':' चिन्ह प्रयोग गरिएको छ। जसलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ:

३.२.१ स्वर वर्णहरू

दार्चुलेली भाषाका स्वर वर्णहरूलाई व्यतिरेकी सिद्धान्तका आधारमा निम्नानुसार निर्धारण गर्न सकिन्छ:-

क. ह्रस्व स्वर वर्णहरू

लघुतम युग्मका आधारमा दार्चुलेली भाषामा निम्नलिखित छ ओटा स्वर वर्ण पाइन्छन् :

अ, आ, इ, उ, ए, ओ

१३. \घर्\

\अ\

'घर'

	\घार्\	\आ\	'घार'
	\मिल्\	\इ\	'मिल'
	\मेल\	\ए\	'मेल'
१४.	\मुल्\	\उ\	'मूल'
	\मोल्\	\ओ\	'मूल्य'
	\घिन्\	\इ\	'घृणा'
	\घुन्\	\उ\	'घुन'
१५.	\बेल्\	\ए\	'बेल'
	\बोल्\	\ओ\	'बोल'

ख. स्वरमा ह्रस्व र दीर्घको व्यतिरेक

दार्चुलेली भाषामा उच्चारण कालका आधारमा ह्रस्व र दीर्घ स्वरको लघुतम युग्म पाइन्छ।
मानक नेपालीमा चाहिँ यस्तो लघुतम युग्म पाइदैन, जस्तै,

अननुनासिकः अः, आः, इः, उः, एः, ओः

अनुनासिकः अँः, आँः, ईँः, उँः, एँः, ओँः

१६.	खलो	\खअल्ओ\	'आँगन'
	खःलो	\खअःल्ओ\	'काम गरे बाफत दिइने अन्न'
	घर्	\घर्\	'बस्ने ठाउँ'
	घःर्	\घअःर्\	'भैँसीको पाठे घर'
१७.	डाड्	\ड्आड्\	'डाडु'
	डाःड्	\ड्आःड्\	'मुर्दा लैजाँदा बोलिने आवाज'
	नाना	\न्आ.न्आ\	'कपडा'
	नाःना	\न्आः.न्आ\	'साना'
	बाट्	\ब्आट्\	'ढक'
	बाःट्	\ब्आःट्\	'कात्रो'
	आलो१	\आ.ल्ओ\	'सिमाना'
	आलो२	\आ.ल्ओ\	'काँचो'
	आःलो	\आः.ल्ओ\	'अमला'
	खाल्	\ख्आल्\	'जुवाको खाल'
	खाःल्१	\ख्आःल्\	'ढङ्ग'
	खाःल्२	\ख्आःल्\	'आहाल'
	खालि	\ख्आ.ल्इ\	'मात्र'
	खाःलि	\ख्आः.ल्इ\	'रित्तो'

१८.	जिउ१	।ज्इउ।	'ढोग'
	जिउ२	।ज्इउ।	'सम्मान सूचक शब्द'
	जिउः	।ज्इउः।	'सासू'
१९.	चुणा	।च्उ.ण्आ।	'चुरा'
	चुःणा	।च्उः.ण्आ।	'रगतका टाटा'
	मुण्	।म्उण्।	'सन्यासी बनाउने काम'
	मुःण्	।म्उःण्।	'सन्तान'
२०.	फेरो	।फ्ए.र्ओ।	'घुमाउरो'
	फेःरो	।फ्एः.र्ओ।	'लामो बाटो'
	फेर्१	।फ्एर्।	'बदल्नु'
	फेर्२	।फ्एर्।	'लुगा कपडाको किनार'
	फेःर्	।फ्एःर्।	'त्रुटि'
	मेल्	।मएल्।	'मेल मिलाप'
	मेःल्	।मएःल्।	'फल विशेष'
२१.	गोरा	।ग्ओ.र्आ।	'सेता'
	गोःरा	।ग्ओः.र्आ।	'गौरा'
	जोडा	।ज्ओ.ङ्आ।	'जोडी'
	जोःडा	।ज्ओः.ङ्आ।	'जुम्रा'
	बोरा	।ब्ओ.र्आ।	'बोरा'
	बोःरा	।ब्ओः.र्आ।	'बोहरा थर'

ग. स्वरमा अनुनासिकताको व्यतिरेक

दार्चुलेली भाषाको स्वरमा अनुनासिक र अननुनासिकको व्यतिरेकलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छः

अननुनासिकः अ,आ,इ,उ,ए,ओ

अनुनासिकः अँ, आँ, ईँ, उँ, एँ, औँ

२२.	अठलो	।अ.ठ्अ.ल्ओ।	'ज्योतिषविद्यामा प्रसिद्धि कमाएको दार्चुलाको जैशी बाहुन'
	अँठलो	।अँ.ठ्अ.ल्ओ।	'कोयो'
	अटाइ	।अ.ट्आइ।	'अटाउने भाव, क्रिया वा प्रक्रिया'
	अँटाइ	।अँ.ट्आइ।	'अँट्ने काम'
	अड्या	।अ.ड्य्आ।	'बाधा, अड्चन'
	अँड्या	।अँ.ड्य्आ।	'कुरा नबुझ्ने मानिस'
२३.	कासो	।क्आ.स्ओ।	'खोकी'
	काँसो	।क्आँ.स्ओ।	'धातु'

	बास	\ब्आस्\	'बास्ना'
	बाँस	\ब्आँस्\	'वनस्पति विशेष'
	बाज	\ब्आज्\	'चरो विशेष'
	बाँज	\ब्आँज्\	'वनस्पति विशेष'
२४.	थाइ	\थ्आइ\	'स्थायी'
	थाइँ	\थ्आइँ\	'गाई, भैँसी बाँध्ने ठाउँ'
	काइ	\क्आइ\	'खिया'
	काइँ	\क्आइँ\	'कुनै पनि ठाउँमा'
	माइ	\म्आइ\	'आमा'
	माइँ	\म्आइँ\	'म्वाइँ'
	बाउ	\ब्आउ\	'बुबा'
	बाउँ	\ब्आउँ\	'बायाँ'
२५.	जिउ	\ज्इउ\	'ढोग'
	जिउँ	\ज्इउँ\	'सासू'
	दिउलो	\द्इउल्ओ\	'चिउरीको बियाँको फग्ल्याटा'
	दिउँलो	\द्इउँल्ओ\	'दिउँला'
२६.	बेसि	\ब्ए.सइ\	'धेरै'
	बेँसि	\ब्एँ.सइ\	'पहाड पर्वतका फेदीको मलिलो समथर जमिन'
	कछेटा	\क्अ.छए.ट्आ\	'एकातिर'
	कछेँटा	\क्अ.छएँ.ट्आ\	'साग, तरकारी आदिका टुक्रा'
	छेपर्या	\छ्ए.पूअ.र्यूआ\	'भद्दा अनुहारको'
	छेँपर्या	\छ्एँ.पूअ.र्यूआ\	'फलफूल, कोसेली आदिको डालो बोकेर ल्याउने स्त्री'
२७.	भोरो	\भ्ओ.र्ओ\	'कामको चाप'
	भोँरो	\भ्ओँ.र्ओ\	'हावापानीको भुमरी'
	रोडा	\र्ओ.ड्आ\	'गिट्टि'
	रोँडा	\र्ओँ.ड्आ\	'खडेरी'
	सोक	\स्ओक्\	'वियोग'
	सोँक	\स्ओक्\	'शौख'

घ. स्वर वर्णको सारांश

२८.	ह्रस्व स्वर वर्ण		
	(अ) अननुनासिक		
	१ उच्च स्वर	इ	उ
	२ उच्च मध्य	ए	ओ
	३ निम्न मध्य		अ
	४ निम्न		आ
	(आ) अनुनासिक		
	१ उच्च स्वर	इँ	उँ
	२ उच्च मध्य	एँ	औँ
	३ निम्न मध्य		अँ
	४ निम्न		आँ
२९.	दीर्घ स्वर वर्ण		
	१ उच्च स्वर	इः	उः
	२ उच्च मध्य	एः	ओः
	३ निम्न मध्य		अः
	४ निम्न		आः

माथिको व्यतिरेकी विश्लेषणका आधारमा लघुतम युग्मबाट दार्चुलेली भाषामा १२ ओटा ह्रस्व स्वर र ६ ओटा दीर्घ स्वर गरी जम्मा १८ ओटा स्वर वर्ण प्रमाणित हुन्छन्, जसमध्ये ६ ओटा अनुनासिक स्वर र १२ ओटा अननुनासिक स्वर हुन्छन्, जसमध्ये ६ ओटा दीर्घ स्वर र १२ ओटा ह्रस्व स्वर हुन्छन्। अनुनासिक स्वरमा लघुतम युग्मद्वारा वर्णात्मक व्यतिरेक भेटिएको छैन।

३.२.२ व्यञ्जन वर्णको लघुतम युग्म

दार्चुलेली भाषाका व्यञ्जन वर्णको लघुतम युग्म व्यतिरेकलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

३०. क \ ख

कालो	\क्आ.ल्ओ\	'कालो'
खालो	\ख्आ.ल्ओ\	'खाउला'

३१. क \ ग

कालो	\क्आ.ल्ओ\	'कालो'
गालो	\ग्आ.ल्ओ\	'घाँटी'

३२. ग \ घ

गात	\ग्आत्\	'मन्दिरको भित्री द्वार'
घात	\घ्आत्\	'अघात'

३३. ख \ घ

खडि	\ख्अ.ड्इ\	'खरी'
घडि	\घ्अ.ड्इ\	'समय'

३४. ड \ ण \ न

भाड	\भ्आड्\	'भाड'
भाण	\भ्आण्\	'उड्ने फट्याङ्ग्रो'
भान	\भ्आन्\	'भ्रम'

३५. /ड/ण/न/ अनि

	/ण/ड/	
*पाड	\प्आड्\	'पानु'
पाण	\प्आण्\	'घरको तेस्रो तलाको तुलो कोठा'
पान	\प्आन्\	खाना खाएको ठाउँमा पोत्नु
माण	\म्आण्\	'भातको माण'
मान	\म्आन्\	'सम्मान'
माड	\म्आड्\	माड्नु
भाड	\भ्आड्\	'अगेनामाथि दाउरा राख्ने ठाउँ'
भाण	\भ्आण्\	'फट्याङ्ग्रो'
साड	\स्आड्\	'सानु'
साण	\स्आण्\	'साँढे'
सान	\स्आन्\	'हतियारलाई धार लगाउने साधन'
साड	\स्आड्\	'नदी तर्न बनाइएको काठको पुल'
टाड	\ट्आड्\	'टानु'
टाण	\ट्आण्\	'टौवा', 'मचान'
चाड	\च्आड्\	'थुप्रो'
चान	\च्आन्\	'चाहनु'
चाण	\च्आण्\	'निधार'
झाड	\झ्आड्\	'लहरा'
झान	\झ्आन्\	'जानु'
झाण	\झ्आण्\	'झान्नु'

जाड	\ज्आङ्\	'जाँघ'
जान	\ज्आन्\	'ज्यान'
जाण	\ज्आण्\	'जान्नु'
३६. च \ छ		
चाला	\च्आ.ल्आ\	'चलन'
छाला	\छ्आ.ल्आ\	'छाला'
३७. च \ ज		
चउलो	\च्अ.उ.ल्ओ\	'जात'
जउलो	\ज्अ.उ.ल्ओ\	'बिरामी वा बच्चाका लागि पकाइने खाना'
३८. छ \ झ		
छोडो	\छ्ओ.ङ्ओ\	'छिटो'
झोडो	\झ्ओ.ङ्ओ\	'मालिकार्जुनको माडल गीत'
३९. ट \ ठ		
टम्क्या	\ट्अम्.क्यआ\	'कडाइ'
ठम्क्या	\ठ्अम्.क्यआ\	'रिसाएको' \ 'रिसाए'
४०. ट \ ड		
टाँक	\ट्आँक्\	'बट्टन'
डाँक	\ङ्आँक्\	'हुलाक'
४१. ड \ ढ		
डल्लो	\ङ्अल्.ल्ओ\	'बाटुलो'
ढल्लो	\ढ्अल्.ल्ओ\	'ढल्लु'
४२. ठ \ ढ		
ठाणो	\ठ्आ.ण्ओ\	'हिउँ'
ढाणो	\ढ्आ.ण्ओ\	'हुरी बतास'
४३. त \ थ		
तारो	\त्आ.र्ओ\	'तारो'
थारो	\थ्आ.र्ओ\	'कसम'

४४. त \ द

तुःनु	\त्उ.न्उ\	'तुहिनु'
दुःनु	\द्उ.न्उ\	'दुहुनु'

४५. द \ ध

दाइन	\द्आ.इन्\	'दायाँतिर'
धाइन्	\ध्आ.इन्\	'धाउनु'

४६. थ \ ध

थिर	\थ्इर्\	'रोकिनु'
धिर	\ध्इर्\	'शान्त'

४७. प \ फ

पागला	\प्आ.ग्अ.ल्आ\	'पागलपन'
फागला	\फ्आ.ग्अ.ल्आ\	खर काट्ने पाखो जमिन

४८. प \ ब

पालो	\प्आ.ल्ओ\	'मौका'
बालो	\ब्आ.ल्ओ\	'जवान'

४९. ब \ भ

बल	\ब्अल्\	'तागत'
भल	\भ्अल्\	'बर्षाले बगाएर ल्याएको पानी'

५०. फ \ भ

फाग	\फ्आग्\	'माडल गीत'
भाग	\भ्आग्\	'अंश'

५१. न \ म

नल	\न्अल्\	'गहुँ बाली काटेर बाँकी रहेका डाँठ'
मल	\म्अल्\	'गोबर मल'

५२. र \ ल

राल	\र्आल्\	'र्याल'
लाल	\ल्आल्\	'रातो'

५३.स \ ह

सुक्का	\सुक्.क्आ\	'सुकेको, कोरो'
हुक्का	\ह्रुक्.क्आ\	'चिलिममा तमाख भरी खाने भाँडो'

५४.य \ व

याइँ	\य्आ.इँ\	'यहाँनिर'
वाइँ	\व्आ.इँ\	'त्यहींनिर'

३.२.३ व्यञ्जन वर्णको सारांश

क) स्पर्श वर्ण

दार्चुलेली भाषामा संस्कृत ध्वनि विज्ञान \ वर्ण विज्ञान अनुसार २४ ओटा स्पर्श वर्ण लघुतम युग्मका आधारमा स्थापित भएका छन्। पाश्चात्य वर्ण विज्ञानले चाहिँ नासिक्य व्यञ्जन र स्पर्शोष्म (सङ्घर्षी) लाई स्पर्श अन्तर्गत राख्दैन, त्यसैले पाश्चात्य वर्ण विज्ञान अनुसार चाहिँ दार्चुलेली भाषामा १६ ओटा स्पर्श वर्ण, ४ ओटा स्पर्शोष्म वर्ण र ४ ओटा नासिक्य वर्ण प्रमाणित हुन्छन्।

स्पर्श वर्णलाई संस्कृत ध्वनि विज्ञान \ वर्ण विज्ञान अनुसार अनुनासिक र अननुनासिक दुई वर्गमा राख्ने चलन छ। त्यस अनुसार दार्चुलेली भाषामा ४ ओटा अनुनासिक (ङ, ण, न, म) स्पर्श र २० ओटा अननुनासिक स्पर्श प्रमाणित हुन्छन्। संस्कृत वर्ण विज्ञानमा अननुनासिक स्पर्श वर्णलाई अल्पप्राण र महाप्राणको भेद देखाउने चलन छ। त्यस अनुसार दार्चुलेली भाषामा १० ओटा महाप्राण (ख, छ, ठ, थ, फ, घ, झ, ढ, ध, भ) र १० ओटा अल्पप्राण (क, च, ट, त, प, ग, ज, ड, द, ब) हुन्छन्। तालिका र लघुतम युग्म अनुसार दार्चुलेली भाषामा १० ओटा अघोष (क, च, ट, त, प, ख, छ, ठ, थ, फ) स्पर्श र १४ ओटा घोष (ग, ज, ड, द, ब, घ, झ, ढ, ध, भ, ङ, ण, न, म) स्पर्श वर्ण हुन्छन्।

५५.	स्थान			प्रयत्न	
	अनुनासिक			अनुनासिक	
	घोषत्व	अघोष		घोष	
	प्राणत्व	अल्पप्राण	महाप्राण	अल्पप्राण	महाप्राण
१ हनुमूलीय	क	ख	ग	घ	ङ
२ दन्तमूलीय (फलकीय)	च	छ	ज	झ	
३ दन्तमूलीय (धारीय)	ट	ठ	ड	ढ	न
४ मूर्धन्य					ण
५ दन्त्य	त	थ	द	ध	
६ ओष्ठ्य	प	फ	ब	भ	म

यसरी दार्चुलेली भाषाका स्पर्श व्यञ्जन वर्णहरूलाई ६ ओटा उच्चारण स्थानमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ, जस अनुसार ५ ओटा हनुमूलीय (क, ख, ग, घ, ङ), ९ ओटा दन्तमूलीय, एउटा (ण) मूर्धन्य, ४ ओटा (त, थ, द, ध) दन्त्य र ५ ओटा (प, फ, ब, भ, म) ओष्ठ्य वर्ण हुन्छन्। दन्तमूलीय वर्ण चाहिँ उच्चारणको प्रयत्न अनुसार ४ ओटा (च, छ, ज, झ) जिह्वाफलकले छोएर उच्चारण हुन्छन् भने ५ ओटा (ट, ठ, ड, ढ, न) चाहिँ जिब्राको धारले छोएर उच्चारण गरिन्छन्।

ख) अन्तस्थ वर्ण

य, र, ल, व व्यञ्जनलाई संस्कृत वर्ण विज्ञानमा अन्तस्थ भन्दछन्। दार्चुलेली अन्तस्थ व्यञ्जनलाई पहिले स्वरवत् र व्यञ्जनवत्मा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ। जुन अन्तस्थको उच्चारण गर्दा मुखको बिचमा सास छेकिदैन, त्यस अन्तस्थलाई स्वरवत् अन्तस्थ भनिन्छ भने, जुन अन्तस्थको उच्चारण गर्दा मुखको बिचमा सास छेकिन्छ, त्यस अन्तस्थलाई व्यञ्जनवत् अन्तस्थ भनिन्छ।

दार्चुलेली भाषाका स्वरवत् अन्तस्थलाई अग्र र पश्चमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ। जुन अन्तस्थको उच्चारण गर्दा मुखको अगिल्लि बाटो साँघुरिन्छ, त्यसलाई अग्र र जुन अन्तस्थको उच्चारण गर्दा मुखको पछिल्लि बाटो साँघुरिन्छ, त्यसलाई पश्च भन्दछन्।

दार्चुलेली व्यञ्जनवत् अन्तस्थलाई कम्पित र पार्श्विक गरी दुई वर्गमा बाँड्न सकिन्छ। जुन अन्तस्थको उच्चारण गर्दा जिब्राको टुप्पो काम्छ, त्यसलाई कम्पित भनिन्छ भने जुन अन्तस्थको उच्चारण गर्दा मुखको बिचबाट सास छेकिन्छ, तर छेउबाट चाहिँ सास निरन्तर बग्छ, त्यसलाई पार्श्विक अन्तस्थ भन्दछन्।

५६. स्वरवत्

अग्र य

पश्च व

५७. व्यञ्जनवत्

कम्पित र

पार्श्विक ल

ग) ऊष्म व्यञ्जन

दार्चुलेली भाषामा दुई ओटा मात्र ऊष्म व्यञ्जन छन्, जसमध्ये सकार चाहिँ अघोष छ भने हकार चाहिँ घोष छ।

५८. दन्तमूलीय स

कण्ठ्य ह

३.२.४ द्विस्वर (सन्ध्यक्षर)

दुईटा मूल स्वरहरू मिलेर बनेको स्वरलाई द्विस्वर भनिन्छ। दुई ओटा स्वरहरूको एउटै अक्षरमा अर्थात् एकै मुल्लको सासमा उच्चारण भयो भने, त्यस्ता दुईवटा स्वरहरूको संयोगलाई सन्ध्यक्षर भन्दछन् (पोखरेल, २०५६, पृ. ९३)। दार्चुलेली भाषामा ९ ओटा द्विस्वरहरू पाइन्छन्:

द्विस्वर	शब्द	अर्थ
५९. अइ -	बइरि ब्अइ.रइ	'बैरी'
	मइलो म्अइ.ल्ओ	'मैलो'
	पइरो प्अइ.र्ओ	'पहिरो'
६०. अउ -	कउवा क्अउ.व्आ	'काग'
	कउवा क्अउ.व्आ	'हल्युणो अड्याउने स्थान'
	गउरा ग्अउ.र्आ	'गौरा'
	सउल स्अउ.ल्अ	'दोपट्टा'
	मउरा म्अउ.र्आ	'माहुरी'
६१. आइ -	ताइ त्आइ	'फलामको कराइ'
	भाइ भ्आइ	'भाइ'
	नाइ न्आइ	'हुँदैँन'
६२. आउ -	छाउ छ्आउ	'नछुने', 'परसर्नु'
	साउ स्आउ	'साहुजी'
६३. इउ -	सिउँ स्इउँ	'सुत्नु'
	जिउ ज्इउ	'सासू'
	निउ न्इउ	'निहुँ'
६४. उइ -	कुइयो क्उइ.ग्अ.य्ओ	'सडिसक्यो'
	मुइ म्उइ	'म'
६५. एइ -	केइ क्एइ	'कही'
	एइ ए.इ	'यही'
	झेइ ज्एइ	'जानु'
६६. एउ -	ठेउको ठ्एउ.क्ओ	काठको टुक्रा
	छेउ छ्एउ	'किनार'
	देउ द्एउ	'दिनु'
	लेउ ल्एउ	'लेउ'
६७. ओइ -	रोइ र्ओइ	'रुने काम'
	जोइ ज्ओइ	'स्वास्नी'

पोइ	\पओइ\	श्रीमान्
खोइ	\खओइ\	कता

३.२.५ धातुको कोशीय रूपमा सन्धि नियम

कुनै दुई शब्दका निकटस्थ वर्णको संयोजनबाट नयाँ वर्ण बन्ने प्रक्रियालाई सन्धि भनिन्छ। सन्धि हुँदा अधिल्लो शब्दको पछिल्लो वर्ण र पछिल्लो शब्दको अधिल्लो वर्णका बिचमा मेल हुन्छ। दार्चुलेली भाषाका धातु र 'नु' प्रत्ययका बिचमा सन्धि नियम लागेर क्रियाको कोशीय रूप नै फरक फरक हुन्छ, तर नेपालीमा चाहिँ सर्वत्र क्रियाको कोशीय रूपमा एकनासले 'नु' प्रत्यय लाग्छ।

अन्य पुरुष एकवचन पुलिङ्ग जनाउने '-यो' प्रत्यय अगाडिको क्रियामूल नै दार्चुलेली भाषाको धातु रूप हो, जस्तै; सुक्, लेख्, भोग्, नाघ्, सुड्, भाँच्, पुछ्, भिज्, बाझ्, काट्, उठ्, उड्, अउण, सुत्, मथ्, कुद्, बाँध्, उन्, टिप्, डुब्, गाभ्, डाम्, तिर, पेल, पिस्।

दार्चुलेली भाषामा क्रियाका कोशीय रूपमा निम्नानुसार सन्धि नियम लाग्छ, जस अनुसार स्वरान्त र नकारान्त धातुमा मात्रै नेपाली भाषामा झैं क्रियाको कोशीय रूपमा 'नु' प्रत्यय देखिन्छ,

६८. स्वरान्त धातु (खा)	खानु	खानु	खायो
द्विस्वरान्त (पा)	पाइनु	पाइनु	पाइयो
नकारान्त धातु	थुनु	थुनु	थुन्यो

धातुको अन्त्यमा अल्पप्राण वर्ण क, च, ट, त, प, ग, ड, ण, द, ब, म, य, र, ल, व छ भने, समीभवन भएर नकारमा द्वित्व हुन्छ, तर णकारान्त धातु पछाडिको नकार णकारमा बदलिन्छ, जस्तै,

धातु शब्द+अर्थ	मालिकार्जुन	रिठाचौपाताभूतकालिक रूप
६९. मूर्धन्य (ट, ठ, ड, ढ, ण)	कुट्टु	कुट्टु
	चुट्टु	चुट्टु
	उड्डु	उड्डु
	पड्डु	पड्डु
	सुण्णु	सुण्णु
७०. अउण् + नु	अउण्णु	'उन्नु'
खण् + नु	खण्णु	'खन्नु'
गुण् + नु	गुण्णु	'गणना गर्नु'
जाण् + नु	जाण्णु	'जान्नु'
बाण् + नु	बाण्णु	'बाड्नु'
७१. उगाड् + नु	उगाड्डु	'खोल्नु'

	खरोड् + नु	खरोड्डु	'चलाउनु'	'खरोड्यो'
	खसोड्+ नु	खसोड्डु	'खोसडिनु'	'खसोड्यो'
७२.	सकारान्त (स)	गाँस्सु	गाँस्सु	गाँस्यो

निम्नलिखित व्यञ्जन अन्तमा हुने धातुमा चाहिँ मालिकार्जुन क्षेत्र र रिठाचौपाता क्षेत्रमा फरक-फरक सन्धि नियम लाग्छ, जस अनुसार मालिकार्जुनमा चाहिँ विषमीभवन देखिन्छ भने रिठाचौपातामा चाहिँ समीभवन देखिन्छ। ऐतिहासिक भाषाविज्ञान अनुसार मालिकार्जुनको भाषिक भेदबाटै रिठाचौपाताको भाषिक भेद व्युत्पन्न भएको देखिन्छ।

	मालिकार्जुन	रिठाचौपाता	भूतकालिक रूप
७३. रकारान्त (र)	चोर्दु	चोहु	चोन्यो
७४. लकारान्त (ल)	फुल्दु	फुल्लु	फुल्यो
	फिजाल्दु	फिजाल्लु	फिजाल्यो
	उखाल्दु	उखाल्लु	उखाल्यो
	नितोल्दु	नितोल्लु	नितोल्यो
	जुठाल्दु	जुठाल्लु	जुठाल्यो
	झडोल्दु	झडोल्लु	झडोल्यो
	टकोल्दु	टकोल्लु	टकोल्यो
	टिल्दु	टिल्लु	टिल्यो
	डडोल्दु	डडोल्लु	डडोल्यो
	धकेल्दु	धकेल्लु	धकेल्यो
	निकल्दु	निकल्लु	निकल्यो
७५. च वर्ग (च, छ, ज, झ)	किच्चु	किच्चु	किच्यो
	पुछ्दु	पुच्छु	पुछ्यो
	भिज्दु	भिज्जु	भिज्यो
	बुज्दु	बुज्जु	बुज्यो
७६. क वर्ग (क, ख, ग, घ, ङ)	थुक्दु	थुक्कु	थुक्यो
	लेख्दु	लेक्खु	लेख्यो
	भाग्दु	भाग्गु	भाग्यो
	नाघ्दु	नाग्घु	नाघ्यो
	ठुङ्दु	ठुङ्ङु	ठुङ्यो
७७. प वर्ग (प, फ, ब, भ, म)	टिप्दु	टिप्पु	टिप्यो
	हाफ्दु	हाफ्फु	हाफ्यो

	डुब्दु	डुब्बु	डुब्ब्यो
	गाभ्दु	गाब्भु	गाभ्यो
	छाम्दु	छाम्मु	छाम्यो
७८. दन्त्य धातु (त, थ, द, ध)	थुत्नु	थुत्तु	थुत्त्यो
	कथ्नु	कत्थु	कथ्यो
	कुद्दु	कुद्दु	कुद्दयो
	सोध्नु	सोद्भु	सोद्ध्यो
७९. खाद् + नु	खाद्दु	'खाद्दु'	'खाद्दयो'

धातुको अन्त्यमा अल्पप्राण वर्ण क, च, ट, त, प, ग, ड, ण, द, ब, म, य, र, ल, व, छ भने खालि द्वित्व मात्र भई 'न' चाहिँ 'ण' मा बदलिन्छ, जस्तै, (न् = ण् \ ण्-)

अर्थ	भूतकालिक रूप	धातु + नु	शब्द
क. न् = Cx \ Cx-			
८०.	उछिट् + नु	उछिट्ठु	उछिट्ठु
	घच्चाट् + नु	घच्चाट्ठु	घच्चेट्ठु
	छाट् + नु	छाट्ठु	छनोट गर्नु
८१.	उगाड् + नु	उगाड्ठु	खोल्नु
	खरोड् + नु	खरोड्ठु	चलाउनु
	चचोड् + नु	चचोड्ठु	लुछाचुँडी गर्नु
	छोड् + नु	छोड्ठु	थाप्नु
	छेड् + नु	छेड्ठु	प्वाल पार्नु
८२.	अउण् + नु	अउण्णु	उन्नु
	खण् + नु	खण्णु	खन्नु
	गुण् + नु	गुण्णु	गणना गर्नु
	जाण् + नु	जाण्णु	जान्नु
	बाण् + नु	बाण्णु	बाड्नु
	पछयाण् + नु	पछयाण्णु	चिन्नु
८३.	चनक् + नु	चनक्कु	एकै सासमा पिउनु
	८४. कात् + नु	कात्	कात्नु
८५.	खाद् + नु	खाद्दु	खाद्दु
८६.	उपास्सु + नु	उपास्सु	वर्त बस्नु
	कस्नु + नु	कस्सु	कस्नु
	घस्नु + नु	घस्सु	घस्नु
	झोस्नु + नु	झोस्सु	अगुल्टा ठोक्किनु

८७.	दखच् + नु	दखच्चु	तान्नु	दखच्च्यो
८८.	रुज् + नु	रुज्जु	रुइनु	रुइयो
	रोज्नु + नु	रोज्जु	मनपराउनु	रोज्यो
	बज् + नु	बज्जु	बज्नु	बज्यो
	ख. न्=CCh\Ch			
८९.	दाख् + नु	दाक्खु	डाम्नु	दाख्यो
९०.	गाँछ् + नु	गाँच्छु	गाँस्नु	गाँस्यो
	लुछ् + नु	लुच्छु	लुछनु	लुछ्यो
ग.	डाट् + नु	डाट्टु	हकार्नु	डाट्यो
घ.	बथ् + नु	बत्थु	बस्नु(मा.भे)	बस्यो

९१.रकारान्त र नासिक्य धातुः मालिकार्जुन (न्=द्\र्-)\| रिठाचौपाता (र् मालिकार्जुन=द्)
रिठाचौपाताः धात्वन्त व्यञ्जन + = द्वित्व मालिकार्जुन (न्=द्\र्)\| रिठाचौपाता (र् मालिकार्जुन = द्)

(क)मालिकार्जुनः + नु = दु

(ख) रिठाचौपाताः धात्वन्त व्यञ्जन + = द्वित्व

	धातु + नुमालिकार्जुनभेद	रिठाचौपाता	अर्थ	भूतकालिक रूप
९२.	अखर् + नु= अखर्दु	अखददु	'सुक्नु'	'अखर्यो'
	उफार् + नु = उफार्दु	उफादु	'फराकिलो पार्नु'	'उफार्यो'
	कटोर् + नु=कटोर्दु	कटोदु	'कोटर्नु'	'कटोर्यो'
	दकुर् + नु= दकुरडु	दकुडुडु	'दगुर्नु'	'दगुर्यो'
	सडर् + नु= सडर्दु	सडदु	'जमा हुनु'	सडर्यो
	सोइर् + नु= सोइर्दु	सोइदु	'सोहोर्नु'	सोइर्यो
	ततेर् + नु= ततेर्दु	ततेददु	'सम्भार गर्नु'	ततेर्यो
	तर् + नु = तर्दु	तदु	'तर्नु'	तर्यो
	फेर् + नु= फेर्दु	फेदु	'घुम्नु'	फेर्यो

४.मालिकार्जुन (न्=द्\नासिक्यCx-)\| रिठाचौपाता (द्=Cx\नासिक्य Cx-)

	धातु + नु =	मालिकार्जुन	रिठाचौपाता	अर्थ
९३.	सुङ् + नु	सुङ्दु	सुङ्ङु	सुङ्नु
	रुङ् + नु	रुङ्दु	रुङ्ङु	'रुङ्नु'
	टुङ् + नुटुङ्दु	टुङ्ङु	'टोक्नु'	
९४.	तान् + नु तान्दु	तान्नु	तान्नु	
	बन्नु + नु बन्दु	बन्नु	बन्नु	
	बुन् + नु बुन्दु	बुन्नु	बुन्नु	

१५.	उम् + नु	उम्दु	उम्मु	'उङ्नु'
	चुम्+ नु	चुम्दु	चुम्मु	'चुम्नु'
	छाम्+ नु	छाम्दु	छाम्मु	'छाम्नु'

दार्चुलेली भाषामा ड, न, म नासिक्यान्तमा भाषिका भेद देखिएको छ। रकारान्तमा अन्त्य धातुमा पनि दुवै भाषिकामा भेद देखिएको छ। णकारान्तमा अन्त्य हुने धातुमा र मूर्धन्य वर्णद्वारा निर्मित धातुमा भाषिका भेद देखिएको छैन। यी दुवै भाषिकामा रकारान्त र नासिक्यान्त धातु भेद पाइन्छ। मालिकार्जुन पुरानो र मालिकार्जुनको रूपबाट रिठाचौपाताको भेद बनेको पाइन्छ। मालिकार्जुनका मान्छे रिठाचौपाता बसाइ सरेका वा अन्य कुनै कारणबाट यसो भएको अनुमान गर्न सकिन्छ।

रकारान्तमा पहिलो मालिकार्जुनमा 'न' अनुनासिकीभवन भएको छ। यो अनुनासिकीभवन 'नु' चाहिँ 'दु' भएको छ। मालिकार्जुनमा पहिलो परिवर्तन भयो; जस्तै; अखरनु - अखरदु, लधरनु - लधरदु। यसरी नकारान्तमा अननुनासिकीभवन भएको पाइन्छ।

मालिकार्जुनबाट रिठाचौपाता भेद व्युत्पन्न भयो। व्युत्पन्न हुँदा 'र' पनि उड्यो। 'र' को दाहिने पट्टि द्वित्व भई परागत समीभवन भएको देखिन्छ, जस्तै:अखरदु - अखद्दु, लधरदु- लधद्दु। मकारान्त र नकारान्तमा धातुको जुन अन्तिम व्यञ्जन 'न' छ; त्यो बदलियो र देब्रेपट्टिको जस्तो भई प्रगत समीभवन भयो। 'र' पछाडिको 'दु' जसरी बदलियो; त्यसरी नै यसमा 'न' 'द' मा बदलिएको देखिन्छ। रकारान्त र नासिक्यान्त धातु दुइटैबाट मालिकार्जुन भाषिकाका धातु बन्ने बेलामा अनुनासिकीभवन भएको पाइन्छ, जस्तै: सुङ्नु- सुङ्दु।

'न' र 'ण' को ध्वनिवैज्ञानिक व्यहोरा मिल्दैन। नासिक्यान्त पछाडि दुवै 'न' 'द' मा बदलिनु विषमीभवन हो; जस्तै:तान्नु- तान्दु, बुन्नु-बुन्दु, छिन्नु-छिन्दु, बन्नु- बन्दु आदि। णकारान्तमा मिल्दैन। णकारान्त बाहेक अरू ठाउँमा सर्वत्र 'न' 'द' मा बदलिन्छ; जस्तै:सुङ्नु-सुङ्दु, रुङ्नु-रुङ्दु मा चाहिँ समीभवन भएको छ।

भाषिका बन्ने नियममा पहिलो भाषिका मालिकार्जुनमा 'नु' मा विषमीभवन भएको पाइन्छ। दोस्रो भाषिका रिठाचौपाता भाषिकामा धातुको अन्त्यमा जुन व्यञ्जन छ; त्यसैमा व्यञ्जनान्त हुन्छ। अरू धातुमा खाली समीभवन हुन्छ। विषमीभवन मालिकार्जुनमा र समीभवन रिठाचौपाता भाषिकामा पाइन्छ। धात्वन्त व्यञ्जन जुन हो; त्यसैमा द्वित्व भएको पाइन्छ। रिठाचौपाताको समीभवन नियम नै दार्चुलेली भाषामा सर्वत्र लागू भएको पाइन्छ। रिठाचौपाताको समीभवनमा ग्रास्मनको नियम लाग्छ। ग्रास्मनको नियम महाप्राणान्त धातुमा छ। महाप्राणान्त धातुमा द्वित्व हुँदा देब्रेपट्टि अल्पप्राण र दाहिनेपट्टि महाप्राण हुन्छ; जस्तै: गाछ्छु- गाँच्छु, डाडु – डाड्दु, बथ्थु – बत्थु आदि। मूर्धन्य ध्वनि द्वित्व भएको पाइन्छ; जस्तै: छोङ्नु - छोङ्दु, अउन्नु- अउण्णु आदि।

दार्चुलेली भाषा र भाषिकामा धातुको कोशीय रूप बन्दा सन्धि नियम लागेको देखिन्छ। सन्धि नियम आधारभूत रूपमा दुई किसिमका रहेका पाइन्छन्। एउटा विषमीभवन र अर्को समीभवन भएर सन्धि नियम लागू भएको पाइन्छ। समीभवन र विषमीभवन हुँदा एउटै रूपबाट दुई रूप भएको पाइन्छ। कही 'नु' मा विषमीभवन र कही 'नु' मा समीभवन पाइन्छ। अनुनासिकीभवन भएर विषमीभवन भएको पाइन्छ।

३.२.६ अक्षर संरचना

दार्चुलेली स्वरहरू एकलैले अक्षर बनाउन सक्छन्। व्यञ्जनले एकलैले अक्षर बनाउन सक्दैनन्। व्यञ्जनले स्वरसँग मिलेर मात्र अक्षर बनाउन सक्ने भएकाले अक्षर निर्माणका लागि व्यञ्जन स्वाराश्रित हुन्छन्। दार्चुलेली भाषाको अक्षर बन्नका लागि स्वर अनिवार्य हुन्छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूमा अक्षरको सङ्ख्या छुट्याउनको लागि स्वरको प्रयोग र उच्चारणलाई हेरिन्छ। अक्षर सङ्ख्या र संरचनाका आधारमा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको पहिचान निम्नानुसार गर्न सकिन्छ:

	संरचना	सङ्केत	उदाहरण
१६.	स्वर	(C)	उ
	स्वर + व्यञ्जन	(V + C)	एक
	व्यञ्जन + स्वर	(C + V)	झा,
	व्यञ्जन + स्वर + व्यञ्जन	(C + V + C)	घर्, मान्
	व्यञ्जन + व्यञ्जन + स्वर	(C + C + V)	ज्या, क्या, स्वाँ
	व्यञ्जन + व्यञ्जन + स्वर + व्यञ्जन	(C + C + V + C)	स्याल, प्वाल

यसरी दार्चुलेली भाषाका अक्षरको संरचनामा दुईवटा प्रारम्भिक र एउटामात्र समापक वर्ण रहने भएकाले दार्चुलेली अक्षरमा वर्णहरूको अधिकतम सङ्ख्या चारवटा (व्य.व्य.स्व.व्य.) मात्र रहेको पाइन्छ।

३.३ दार्चुलेली भाषाको शब्द व्याकरण

शब्द स्वतः निर्मित र निर्मित गरी दुई प्रकारका हुन्छन्। स्वतः निर्मित शब्दबाट निर्मित शब्द बनाउन सकिन्छ। स्वतः निर्मित शब्दलाई मूलशब्द भनिन्छ। मूलशब्दमा उपसर्ग, प्रत्यय समास र द्वित्व प्रक्रियाद्वारा शब्दनिर्माण गर्न सकिन्छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

३.३.१ उपसर्गद्वारा निर्माण भएका शब्द

मूल शब्द वा आधार शब्दका अगाडि लाग्ने शब्द नै उपसर्ग हो। दार्चुलेली भाषामा उपसर्ग लागेर व्युत्पादन भई बनेका केही शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

अन	अनपउड 'नपढेको', अनसोसि 'उकुसमुकुस'
कु	कुकाठ 'कमसल काठ'
बइ	बइगुणि 'बैगुनी'
बे	बेफामो 'होस नखुलेको', बेकार 'विना कामको'
बि	बिसुद्धि 'होस नभएको', बिखर्चि'खर्च नभएको'
बद्	बदनाम 'बदनाम'
अप	अपजस 'अबजस'
स	सगोल 'एकत्रित'
सु	सुकाम 'राम्रो काम'
जन /ज्अन्/	जनझाइ 'नजानु', जनभुणइ 'नभन्नु'
नि	निसुरो 'सुर नभएको'

दार्चुलेली भाषामा अ, अन, उप, कु, बइ, बे, बि, बद्, पर, अप, सन, सु, अउ, अस्, अद्, नाइ, जन, नि उपसर्ग लागेर शब्दहरू निर्माण भएका पाइन्छन्।

३.३.२ प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण

मूल शब्दका पछाडि प्रत्यय जोडिएर बन्ने शब्दलाई प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा कृत प्रत्यय र तद्धित प्रत्यय गरी दुई किसिमका प्रत्यय छन्। दार्चुलेली भाषामा प्रत्ययबाट निर्माण भएका शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

क. कृत प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण

धातुमा कृत प्रत्यय लागेर बनेको शब्दलाई कृदन्त भनिन्छ। दार्चुलेली भाषाका कृत प्रत्यय लागेर बनेका शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

१७.	गर्	+	दु	गहु	गर्नु
	भुण्	+	आइ	भुणाइ	'भनाइ'
	रोप्	+	दयारि	रोपदारि	'खेत रोप्ने महिला'
	लड्	+	आइँ	लडाइँ	'लडाइँ'
	हग्	+	अन	हगन	'दिसा लाग्नु'
	माग्	+	अनि	मगनि	'माग्ने काम'
	हेर्	+	आलि	हेरालि	'हेराउने काम'
	गण्	+	आलि	गणालि	'गन्ने काम'
	फाण्	+	ओ	फाणो	'खोले'
	बथ्	+	नु	बत्थु	'बस्नु'(मार्माली)

काट्	+	आनि	कटानि	'गहुँतको दाना झिकेको तिउन'
मथ्	+	अउटो	मथउटो	'सुरुमा माथि छुट्याएर राखेको भाग'

क्रियाको मूल रूपमा लाग्ने धातु र धातुमा लाग्ने प्रत्ययलाई कृत्प्रत्यय भनिन्छ। कृत प्रत्यय लागेर बनेका शब्द कृदन्त शब्द हुन्। दार्चुलेली भाषाका दु, अउटो, आई, आउ, अन, अनि, आइ, म, भो, आलि, आइन्, ओ, थु, आइलो, आइ, इनि, एनि, लि, एलि, आलो प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भएको पाइन्छ।

ख. तद्धित प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण

धातुबाहेक नाम, सर्वनाम, विशेषण र अव्ययजस्ता मूल शब्दमा जोडिने प्रत्ययलाई तद्धित प्रत्यय भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा रहेका तद्धित प्रत्यय र तिनले निर्माण गरेका शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

अ) नामबाट तद्धित शब्दको निर्माण

	नाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त नाम	अर्थ	
१८.	जुठो	+	आरि	जुठारि	'जुठो खाने मान्छे'
	पुत	+	आरि	पुतारि	'स्वास्नी मान्छे'
	हलो	+	यानो	हल्यानो	'खेत जोत्न हलोमा लाग्ने साधन'
	हलो	+	युणो	हल्युणो	'हलो र जुवालाई बाँध्ने डोरी'
	घागरो	+	इया	घगरिया	'आइमाई'
	कुन	+	अउडो	कुनउडो	'बालीनालीको भुस'
	निन	+	आल्लो	निनाल्लो	'निन्द्रा लागेको'
	दुन	+	कउनो	दुनकउनो	'बाटो दोहोरयाउनु'
	लोडो	+	याउनु	लोड्याउनु	'ढुङ्गाले हान्नु' \ 'खसी बनाउनु'
	मुट्कि	+	याउनु	मुट्क्याउनु	'मुठि कसेर हान्नु'
	गोबर्	+	यउल	गोबर्यउल	'गोबरै गोबर भएको ठाउँ'
	रकत	+	यउल	रकत्यउल	'रगतै रगत भएको ठाउँ'
	घाँस	+	आरि	घसारि	'घाँस काट्ने आइमाई'
	घाँस	+	आरो	घसारो	'घाँस काट्ने पुरुष'

माथि दिइएका जुठो, पुत, हलो, मथ, घागरो, कुन, निन, दुन, लोडो, मुट्कि, गोबर, रकत, घाँस आदि नाम शब्दहरू हुन्। यी शब्दहरूमा आरो, आरि, यउल, याउनु, कउनो, आल्लो, इया, अउटो, युणो, यानो आदि प्रत्यय जोडिएर तद्धित शब्दको निर्माण भएको पाइन्छ।

आ) विशेषणबाट तद्धितान्त नाम

	विशेषण	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त नाम	अर्थ
९९.	तितो	+ उडो	तितउडो	'तितो स्वाद भएको'\ तिहुन
	रस	+ इलो	रसिलो	'रस भएको'(नामबाट)
	भुटो	+ याट	भुट्याट	'चिन्ता'
	घोग	+ आड्	घोगाड	'मकैबारी' (तद्धितान्त)
	रिथि	+ इनि	रिथिनि	'मालिकनी'\ स्त्रीलिङ्गी
	सउको	+ एनि	सउकेनि	'सौकेनी' स्त्रीलिङ्गी
	मार्मा	+ लि	मार्मालि	'मार्मा क्षेत्रको'
	लेकम	+ एलि	लेकमेलि	'लेकमेली'
	थोरो	+ आलो	थोरालो	'पाडो भएको भैंसी'
	तितो	+ उलि	तितउलि	'काक्राको तितो भाग'
	तितो	+ छडो	तितछडो	'अलिकति तितो हुनु'
	लेकम	+ आल	लेकमाल	'लेकम क्षेत्रमा बस्ने'
	हर्क	+ आइलो	हर्काइलो	'हसिलो' (तद्धितान्त)
	गोरो	+ इ	गोरि	'गोरी' (स्त्रीलिङ्गी)
	लाटो	+ याट्	लट्याट	'लाटो व्यक्ति'
	बाठो	+ याइँ	बठ्याइँ	'बाठो हुने काम'
	एक	+ सरो	एकसरो	'एकपटक'
	चहक	+ इलो	चहकिलो	'चमक भएको'

प्रस्तुत तितो, रस, भुटो, घोग्, रिथि, सउको, मार्मा, लेकम, थोरो, हर्क, गोरो, बाठो, एक, चहक आदि विशेषण शब्द हुन्। यी विशेषण शब्दमा उडो, इलो, याट, आड, इनि, एनि, लि, एलि, आलो, उलि, छडो, आल, इ, याट, सरो, इलो आदि तद्धित प्रत्यय लागेर तद्धितान्त नाम शब्द निर्माण भएका पाइन्छन्।

इ) सर्वनामबाट निर्मित तद्धितान्त शब्द

	सर्वनाम	तद्धित प्रत्यय	तद्धितान्त शब्द	अर्थ
१००.	इसो	+ एरि	इसेरि	'यसरी'
	आफु	+ नाइ	आफनाइ	'आफना'
	आफु	+ इ	आफुइ	'आफै'
	उस	+ एरि	उसेरि	'उस्तै'
	उस	+ एइ	उसेइ	'उस्तै'

माथि दिइएका 'इसो', 'आफु', 'उस्' सर्वनाम शब्द हुन्। यी शब्दहरूमा क्रमशः 'एरि', 'नाइ', 'इ', 'एइ' प्रत्यय लागेर तद्धितान्त इसेरि, आफनाइ, आफुइ, उसेरि, उसेइ आदि शब्दहरूको निर्माण दार्चुलेली भाषामा भएको पाइन्छ।

ई) क्रिया विशेषणबाट तद्धितान्त विशेषण

१०१.	भाइर	+	ल्लो	भाइल्लो	'बाहिरको'
	भितर	+	ल्लो	भितल्लो	'भित्रको'
	अगि	+	ल्लो	अगिल्लो	'अगाडिको'
	तल	+	ल्लो	तल्लो	'तल्लो'
	मथि	+	ल्लो	मथिल्लो	'माथिल्लो'
	तल	+	म्भो	तलम्भो	'तलतिर'

दार्चुलेली भाषामा यारि, यानो, युणो, आइ, इया, अउडो, ल्लो, कउनो, याउनु, यउल, आरि, आरो, इलो, याट, उलि, छडो, माल, इ, याट्, याँइ, सरो, अल्लो, अलो तद्धित प्रत्यय लागेर तद्धितान्त नाम, तद्धितान्त विशेषण शब्द बनेका पाइन्छन्।

३.३.३ समास प्रक्रियाबाट शब्दको निर्माण

दुई वा दुई भन्दा बढी स्वतन्त्र अर्थ भएका र नजिकको सम्बन्ध भएका शब्दहरूलाई मिलाएर एउटा शब्द बनाउने कामलाई समास भनिन्छ। नेपाली भाषामा तत्पुरुष, कर्मधारय, द्विगु, अव्ययीभाव, द्वन्द्व र बहुब्रीहि गरी छ ओटा समासहरू रहेका छन्। दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त भएका समस्त शब्दहरूलाई समासका आधारमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

क. तत्पुरुष समास

समास प्रक्रियामा विभक्तिपद लोप भई उत्तरपदप्रधान हुने समासलाई तत्पुरुष समास भनिन्छ। जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

१०२.	गोठबठे पाण	=	गोठपाण
	पापहइमुक्त	=	पापमुक्त
	बनमुणो मान्सु	=	बनमान्सु
	बाटाकि ल्या खर्चु	=	बाटाखर्चु
	घरमुणो मान्सु	=	घरमान्सु

माथि दिइएका 'गोठपाण', पापमुक्त, बनमान्सु, बाटाखर्चु, घरमान्सु शब्दहरू तत्पुरुष समासद्वारा निर्मित शब्द हुन्। नेपाली भाषामा पाइने विभक्तिको लोप जस्तै दार्चुलेली भाषामा तत्पुरुष समास हुँदा

विभक्ति लोप भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा तत्पुरुष समासमा प्रयुक्त हुने 'बठे', 'हइ', 'मुणो', 'कि ल्या' आदि विभक्ति चिह्नको लोप भई सिङ्गो शब्द बन्ने प्रक्रिया पाइन्छ।

ख. कर्मधारय समास

नाम र नाम, विशेषण र नाम, विशेषण र विशेषण, उपमान र उपमेय तथा आरोप र आरोप्यबिच विशेषण विशेष्य सम्बन्ध भई बन्ने उत्तरपदप्रधान समासलाई कर्मधारय समास भनिन्छ। जुन निम्नानुसार छन्:

१०३.	धउलो + पानि	=	धउलो पानि
	धउलि + धार	=	धउलिधार
	बिल्ला + मार	=	बिल्लामार

प्रस्तुत चेलाब्वारि, दुद्भात, धउलो पानि, धउलिधार, बिल्लामार शब्दहरू कर्मधारय समासका दृष्टान्त हुन्। नेपाली भाषामा कर्मधारय बन्ने नाम र नाम, विशेषण र विशेष्य, उपमान र उपमेय, आरोप र आरोप्यबिचको सम्बन्ध भई शब्द निर्माण हुने प्रक्रिया नै दार्चुलेली भाषामा पाइन्छ।

ग. द्विगु समास

सङ्ख्यावाची शब्द र नाम मिली विशेषण- विशेषण भएर बनेको समूह अर्थबोधक उत्तरपदप्रधान हुने समास द्विगु समास हो। जसलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ:

१०४.	चारइहड बाटा भयो	=	चउबाटो
	चारकुना मिल्यो	=	चउकुन्या
	तिन कुना भयो	=	तिनकुन्या
	दुइबाटा भयो	=	दोबाटो
	नउरात भएको	=	नउरत्या

प्रस्तुत चउबाटो, चउकुन्या, तिनकुन्या, दोबाटो, नउरत्या शब्दहरू द्विगु समासद्वारा निर्मित शब्द हुन्। यसमा सङ्ख्यावाची नाम शब्द, विशेषण- विशेषण मिली उत्तरपद प्रधान भएर शब्द निर्माण हुने प्रक्रियाद्वारा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू बन्ने प्रक्रिया रहेको पाइन्छ।

घ. अव्ययीभाव समास

अव्ययसँग अव्यय र अव्ययसँग अन्य पद मिली अव्यय अर्थ दिने उत्तरपदप्रधान समासलाई अव्ययीभाव समास भनिन्छ। जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

१०५.	रातरन्ज्यासम्म	=	रातभर
	दिनछन्ज्यासम्म	=	दिनभर
	भोकमरन्ज्यासम्म	=	भोकमरि

पेटभरिन्ज्यासम्म = पेटभरि
भोल लई पोरकि लइ = भोलपोरकि

माथि दिइएका 'रातभर', दिनभर, भोकमारि, पेटभरि, भोलपोरकि शब्दहरू अव्ययीभाव समासका शब्दहरू हुन्। यसमा अव्यय- अव्यय शब्द मिली पछिल्लो पद नै प्रधान हुने प्रक्रिया पाइन्छ। अव्यय पदको विग्रहमा आउने 'रन्ज्या सम्म', 'छन्ज्या सम्म', 'हुन्ज्या सम्म' आउने पदहरू लोप भएर सिङ्गो शब्द बन्ने जस्तै; 'भोल लई पोरकि लई' = भोलपोरकि भई शब्द निर्माण हुने प्रक्रिया दार्चुलेली भाषामा रहेको पाइन्छ।

ड. द्वन्द्व समास

समान महत्त्वका दुई शब्दका बीच मेल भई बन्ने उभयप्रधान समास द्वन्द्व समास हो। जसलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ:

१०६. गोर लइ बाच्छा लइ = गोरबाच्छा
चेलि + ब्वारि = चेलिब्वारि
दुद् + भात = दुद्भात
न टुको न ढकनो = टुको न ढकनो
ठन्गो लइ तातो लइ = ठन्गोतातो
नानको लइ ठुलो लइ = नानोठुलो
धन लइ दउलत लइ = धनदउलत

माथि दिइएका 'गोरबाच्छा', 'टुको न ढकनो', 'ठन्गोतातो', 'नानोठुलो', 'धनदउलत' द्वन्द्व समासका दृष्टान्त हुन्। यसमा दुई महत्त्वपूर्ण शब्दहरूको योग भई नयाँ शब्द बन्ने प्रक्रिया अनुरूप जस्तै; 'ठन्गो लइ तातो लइ' = 'ठन्गोतातो', 'नानको लइ ठुलो लइ' = 'नानो ठुलो' भएर शब्द निर्माण भएको पाइन्छ।

च. बहुव्रीहि समास

विशेषण र नाम मिली विशिष्ट अर्थ दिने अन्यार्थप्रधान समासलाई बहुव्रीहि समास भनिन्छ। जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

१०७. लामा खुट्टा भःयो = लमखुट्ट्या
आठ फुट भःयो = अठफुट्ट्या
लामो पुछड भःयो = लमपुछड्या
लामा घुणा भःयो = लमघुण्या
लामा पात भःयो = लमपत्या

माथि दिइएका लमखुट्या, अठफुट्या, लमपुछड्या, लमघुण्या, लमपत्या शब्दहरू बहुब्रीहि समासका दृष्टान्त हुन्। यसमा विशेषण र नाम शब्दको योग भई अन्य अर्थ प्रधान हुन्छ; जस्तै; लामा खुट्टा भःयो = लमखुट्या, लामा घुणा भःयो = लमघुण्या भएर शब्द निर्माण हुने प्रक्रिया पाइन्छ।

दुईवटा स्वतन्त्र शब्दको योग भई सिङ्गो शब्द बन्ने प्रक्रियाद्वारा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू निर्माण भएका पाइन्छन्। यस आधारमा दार्चुलेली भाषामा तत्पुरुष, कर्मधार्य, द्विगु, द्वन्द्व, अव्ययीभाव, र बहुब्रीहि समास गरी छ ओटा समास रहेका छन्।

३.३.४ द्वित्व प्रक्रियाबाट दार्चुलेली भाषाका शब्द निर्माण

कुनै शब्द वा शब्दांशको पुनरावृत्ति गरी व्युत्पन्न शब्द निर्माण गर्ने प्रक्रियालाई द्वित्व प्रक्रिया भनिन्छ। द्वित्व प्रक्रियामा एउटा शब्दबाट कुनै वर्ण, अक्षर वा पुरै शब्द दोहोरिएर नयाँ शब्द बन्दछ। द्वित्व पूर्ण द्वित्व, आंशिक द्वित्व र आपरिवर्तित गरी तीन प्रकारका छन्। दार्चुलेली भाषाका द्वित्व प्रक्रियाबाट निर्मित शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

क. पूर्णद्वित्वद्वारा निर्मित शब्द

एउटा शब्द पूर्णतः उही रूपमा पुनरावृत्त भई द्विरुक्त शब्द निर्माण हुने प्रक्रियालाई पूर्ण द्वित्व भनिन्छ। दार्चुलेली भाषाका पूर्ण द्वित्व भएका केही शब्दहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ; जस्तै:

१०८.	कोठा + कोठा	=	कोठाकोठा
	रातो + रातो	=	रातोरातो
	झान्छ + झान्छ	=	झान्छझान्छ
	उब + उब	=	उबउब
	उन + उन	=	उनउन
	बाण + बाण	=	बाणबाण

ख. आंशिक द्वित्वद्वारा निर्मित शब्द

शब्दको कुनै अंश मात्र पुनरावृत्त भई द्विरुक्त शब्द निर्माण हुने प्रक्रियालाई आंशिक द्वित्व भनिन्छ। आंशिक द्वित्वमा द्विरुक्त शब्दको पछिल्लो भाग मात्र पहिलेको शब्दसँग मिल्छ; जस्तै:

१०९.	नानो + नानो	=	नानानो
	थोको + थोको	=	थोकथोको
	देउता + देउता	=	देउदेउता
	तातो + तातो	=	तात्तातो
	दस + दस	=	ददस

ग. फाँकीद्वारा निर्मित द्वित्व शब्द

आपरिवर्तित द्वित्व भनेको शब्दको पछिल्लो भागको पहिलो ध्वनि परिवर्तन भई द्विरुक्त शब्द निर्माण हुने प्रक्रिया हो। जस्तै:

११०.	चाल + चाल	=	आलचाल
	पानि + पानि	=	पानिसानि
	रोटो + रोटो	=	रोटोसोटो
	दाल + दाल	=	दालसाल
	चेलो + चेलो	=	चेलोसेलो

द्वित्वले पुनरावृत्तिलाई जनाउँछ। दार्चुलेली भाषामा पूर्ण द्वित्व, आंशिक द्वित्व र आपरिवर्त्य द्वित्व गरी तीन किसिमका द्वित्वका माध्यमबाट शब्द निर्माण भई भाषिक प्रयोगमा आएको पाइन्छ।

३.३.५ पदवर्ग

वाक्यमा प्रयोग भएको शब्दलाई पद भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. १२६)। यस आधारमा नेपाली भाषामा पदवर्गलाई विकारी र अविकारी गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिएको पाइन्छ।

३.३.५=१ विकारी वा अविकारी पद

वाक्यमा नामको लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल र क्रियाको वाच्य, भाव, काल, पक्षमा परिवर्तन गर्दा जुन जुन पदका रूपमा केही परिवर्तन आउँदैन; त्यसलाई अविकारी पद भन्दछन् र लिङ्ग, वचन पुरुष, कारक, काल, पक्ष आदिमा परिवर्तन गर्दा जुन जुन शब्दका रूपमा परिवर्तन आउँछ त्यो विकारी पद हो (पोखरेल, २०५६, पृ. १२६)। यसरी नेपाली भाषामा नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदविकारी भित्र पर्दछन् भने क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक निपात अविकारी पद हुन्। दार्चुलेली भाषामा रहेका पदहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

१११. ढाणोले रूख ढल्यो। (हावाले रूख ढल्यो।)
११२. ठुलाले नानानलाई हाण्यो। (ठुलोले सानोलाई हान्यो।)
११३. गेदो आयो। (केटो आयो।)

३.३.५=२ नाम

'ले' विभक्ति भन्दा अगाडि वाक्यमा आउन सक्ने जुनसुकै पद पनि त्यस वाक्यमा नाम हुनुका साथै वाक्यमा 'को' ? र 'के' ? भन्ने प्रश्नका उत्तरमा जुन शब्द आउँछ त्यो नाम हो (पोखरेल, २०५६, पृ. १२८)। जस्तै:

माथि दिइएका वाक्यमा 'ले' भन्दा अगाडि आएका 'ढाणो' सरल कारकमा प्रयोग हुन्छ। त्यसैगरी ढाणाले रूख ढाल्यो तिर्यक् कारकमा पनि प्रयोग भएको पाइन्छ। 'नानान', 'गेदो', जस्ता शब्दहरू नाम हुन्। दार्चुलेली भाषामा 'ले' भन्दा अगाडि आउने र को ? के ? को प्रश्न गर्दा उत्तरमा आउने पद र पदावली नाम हुन्।

३.३.६ सर्वनाम

वाक्यमा नाम, नामिक पदावली र नामिक उपवाक्यका सट्टामा आउने सीमित शब्दहरूलाई सर्वनाम भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. १२१)। सर्वनामलाई कार्यगत विविधताका आधारमा पुरुषवाचक, दर्शकवाचक, सम्बन्धवाचक र प्रश्नवाचक गरी वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसार सर्वनामको प्रयोग भएको पाइन्छ।

क. पुरुषवाचक सर्वनाम

कथनमा वक्ता, स्रोता र कथ्य विषयको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा रहेका पुरुषवाचक सर्वनामलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

अ) प्रथम पुरुष सर्वनाम

११४. मुइ घर झानउ। (म घर जान्छु।)

११५. हम घर झानउ। (हामी घर जान्छौं।)

आ) द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम

११६. तइ घर झा। (त घर झा।)

११७. तम घर झाउ। (तपाइ घर जानुहोस्।)

इ) तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम

११८. उ घर झान्छ। (ऊ घर जान्छ।)

११९. उन घर झानान्। (उहाँ घर जानुहुन्छ।)

नेपाली भाषामा म, हामी प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम, त, तिमी, तपाइँ द्वितीयक पुरुषवाचक सर्वनाम, उ, उनी तृतीय पुरुषवाचक सर्वनामको प्रयोग भएको पाइन्छ भने दार्चुलेली भाषामा मुइ, हम प्रथम पुरुषवाचक, त, तइ, तम द्वितीय पुरुषवाचक, उ, उन तृतीय पुरुषवाचक सर्वनामका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

ख. सम्बन्धवाचक सर्वनाम

वाक्य रचनामा दुई उपवाक्यहरूका बिच आपसी सम्बन्ध स्थापित गराउने सर्वनाम हो। दार्चुलेली भाषामा प्रयोग हुने सम्बन्धवाचक सर्वनामलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

१२०. जो बोलन्छ उ बाठो हुन्छ। (जो बोलछ, ऊ बाठो हुन्छ।)
 १२१. जि भुणन्छउ ति मान्लो। (जे भन्नुहुन्छ, त्यही मान्छु।)
 १२२. जसो भुणन्छउ उसो गर्ला। (जस्तो भन्नुहुन्छ उस्तै गरौंला।)

दार्चुलेली भाषामा जि, जे, जसो, तसो जस्ता सम्बन्धवाचक सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ। 'जो' ले मानवीय र 'जि', 'जसो' ले मानवेतर वस्तुलाई बुझाएको पाइन्छ।

ग. प्रश्नवाचक सर्वनाम

कुनै व्यक्ति वा वस्तुको बारेमा प्रश्नको रूपमा प्रयोग गरिने सर्वनामलाई प्रश्नवाचक सर्वनाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा को, काँ, कि का रूपहरू पाइन्छन्; जस्तै:

१२३. को हो गित गउन्या ? (गीत गाउने को हो ?)
 १२४. तम कि गद्दु ला छउ ? (तपाईं के गर्दै हुनुहुन्छ ?)
 १२५. तम काँ सिन्या हउ ? (तपाईं कता सुत्नुहुन्छ ?)

नेपाली भाषामा प्रश्नवाचक सर्वनाममा को, के, कता का रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्। दार्चुलेली भाषामा वाक्यमा प्रस्तुत 'को हो गित गउन्या' वाक्यमा 'को', 'तम कि गर्दु ला छउ' वाक्यमा 'कि', र 'तम का सिन्या हउ' वाक्यमा आएको 'का' ले क्रमशः मानवीय र मानवेतर प्रश्नवाचक सर्वनामलाई प्रस्तुत गरेको छ। दार्चुलेली भाषामा 'को', 'कि', 'का' प्रश्नवाचक सर्वनाम प्रयोग गरिएका पाइन्छन्।

घ. दर्शक सर्वनाम

नजिक वा टाढाका व्यक्ति वा वस्तुलाई तोकेर देखाउने शब्दलाई दर्शक सर्वनाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त दर्शक सर्वनामलाई निकटवर्ती र दूरवर्तीका आधारमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

अ) निकटवर्ती दर्शक सर्वनाम

१२६. यो डोको कइको हो। (यो डोको कसको हो।)
 १२७. इ मान्सु का झान्या हुन्। (यी मान्छे कता जाने हुन्?)
 १२८. इन मेरा गेदामेदा हुन्। (यी मेरा केटाकेटी हुन्।)

आ) दूरवर्ती दर्शक सर्वनाम

१२९. तु कइको गोर हो ? (त्यो कसको गाई हो।)
 १३०. ति का झान्या हुन् ? (ती कता जाने हुन्?)
 १३१. तिनुन् का झान्या हुन् ? (तिनीहरू कता जाने हुन्?)

नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'यो', 'यी', 'यिनीहरू' निकटवर्ती र 'त्यो', ती, 'तिनीहरू' दूरवर्ती सर्वनाम दार्चुलेली भाषामा यो,इ, इन, निकटवर्ती र तु,ति, तिनुन् दूरवर्ती सर्वनामका रूपमा प्रयुक्त भएका पाइन्छन्।

३.३.७ विशेषण

वाक्यमा जुन पदको रूपमा नामको लिङ्ग र वचनमा परिवर्तन गर्दा परिवर्तन हुन्छ; तर कालको परिवर्तनको असर हुँदैन; त्यो पद नै विशेषण हो (पोखरेल, २०५६, पृ. १२९)। विशेषणलाई गुणवाचक, सङ्ख्यावाचक, परिमाणवाचक र सार्वनामिक गरी चार वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ। दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त विशेषणलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

क. गुणवाचक विशेषण

१३२. न्यारि चेलि। (राम्री चेली।)
१३३. निको गेदो। (राम्रो केटो।)
१३४. निकि कुरडि। (राम्रो कुरा।)
१३५. चुकिलापट्टु दाला। (अमलो दाला।)
१३६. धिनारि मान्सु। (फोहरी मान्छे।)

माथि दिइएका 'न्यारि', 'निको', 'निकि', 'चुकिलापट्टु', 'धिनारि' जस्ता शब्दहरू गुणवाचक विशेषण जनाउने शब्दहरू हुन्।

ख. सङ्ख्यावाचक विशेषण

१३७. पइल्लो चेलो। (पहिलो चेलो।)
१३८. तेसरो जत्काल। (तेस्रो सुत्केरी।)
१३९. अठउ गर्भा। (आठौँ गर्भा।)
१४०. पछउ दिना। (पाचौँ दिना।)
१४१. सयउ बर्सा। (सयौँ वर्ष।)

माथि प्रस्तुत गरिएका वाक्यमा प्रस्तुत 'पइल्लो', 'तेसरो', 'अठउ', 'पछउ', 'सयउ' ले नेपाली भाषामा क्रमशः 'पहिलो', 'तेसरो', 'आठौँ', 'पाचौँ', 'सयौँ' जनाएको छ यसरी एघारौँ, तेह्रौँ, एक्काइसौँ सङ्ख्यावाचक विशेषण दार्चुलेली भाषामा प्रयोग गरिएका पाइन्छन्।

ग. परिमाणवाचक विशेषण

१४२. थोक्काइ चामला। (थोरै चामला।)
१४३. झिक्कुइ दाला। (धेरै दाला।)
१४४. ना:नो भाता। (सानो भाता।)
१४५. भउत मान्सु। (धेरै मान्सु।)
१४६. ठुलि कला:। (ठुलो आवाज।)

माथि दिइएका थोक्काइ, झिक्कुइ, नाःनो, भउत, ठुलि शब्दहरू परिमाणवाचक विशेषण शब्दहरू हुन्। यी दार्चुलेली भाषाका मात्रा बुझाउने शब्दहरूको प्रयोग भाषिक अभिव्यक्तिमा गरिएको पाइन्छ।

घ. सार्वनामिक विशेषण

१४७. अरखि टोपी कइकि हो? (अर्को टोपी कसको हो?)
१४८. इन मान्नु आइया। (यी मान्छे आइसके।)
१४९. यो किताब को पडन्छ? (यो किताब को पढ्छ।)
१५०. ति दिन कसा हुन्ना? (ती दिन कस्ता होलान्?)
१५१. यो मादल नाइ बज्जो। (यो मादल बज्दैन।)

दार्चुलेली भाषामा निको, न्यारि, चुकिलापट्ट, कानि आदि गुणवाचक, एक, दुइ, तिन आदि सङ्ख्यावाचक, थोक्काइ, झिक्कुइ, नान, भउत परिमाणवाचक र अर्खो, अरखि, इन, कइ, कसो आदि सार्वनामिक विशेषण हुन्।

३.३.८ क्रिया

वाक्यमा भएका शब्दहरू मध्ये जुन शब्दमा वाच्य, भाव, काल र पक्षको भेद जनाउने प्रत्यय जोडिन्छन्, त्यसै शब्दलाई क्रिया वा आख्यात भन्दछन् (पोखरेल, २०५६, पृ. ६०)। दार्चुलेली भाषामा रहेका क्रियापदहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

क. समापक र असमापक क्रिया

क्रियाका धातुमा काल र भाव बुझाउने प्रत्ययहरू जोडिएका छन् भने त्यो समापक क्रिया हो; भाव र काल बुझाउने प्रत्यय जोडिएका छैनन् भने त्यो असमापक क्रिया हो (पोखरेल, २०५६, पृ. ६०)। दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त समापक र असमापक क्रियापदहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

अ) समापक क्रियापद

१५२. राम्याले बाकरा ल्यायो। (रामले बाख्रा ल्यायो।)
१५३. माधिले कल गरि। (माधीले झगडा गरी।)
१५४. उइले मुखाइ निकी कुरडि गरी। (उसले मसँग राम्रै कुरा गऱ्यो।)

आ) असमापक क्रिया

१५५. राम्या बाकरा हेरिबट आयो। (राम बाख्रा हेरेर आयो।)
१५६. ब्यउलो ब्यउलि धेकिबर आयो। (दुलाहा दुलहीलाई हेरेर आयो।)
१५७. गेदो हिँटिबटि गयो। (केटो हिँडेर गयो।)

माथि प्रस्तुत गरिएका 'रामले बाख्रा ल्यायो', 'माधिले झगडा गरी', 'उसले मसँग राम्रै कुरा गऱ्यो' नेपाली भाषाका वाक्यमा प्रयुक्त 'ल्यायो', 'गरी', 'गऱ्यो' नेपाली भाषाका क्रियापद हुन् भने दार्चुलेली

भाषाका 'राम्या बाकरा ल्यायो', 'माधिले कल गरि', उइले मुखाइ निकि कुरडि गरि' वाक्यमा प्रस्तुत 'ल्यायो', 'गरि' क्रियापद हुन्। यसरी दार्चुलेली भाषामा भण्यो, सुण्यो आदि पदहरू समापक क्रियापद हुन्। त्यसैगरी नेपाली भाषामा भने 'राम बाखा हेरेर आयो', 'दुलहा दुलहीलाई हेरेर आयो', 'केटो हिँडेर गयो', वाक्यमा 'हेरेर', 'हिँडेर' आएका पदहरू असमापक क्रियापद हुन् भने दार्चुलेली भाषामा 'राम्या बाकरा हेरिबट आयो', 'ब्यउलो ब्यउलि धेकिबर आयो', 'गेदो हिँटिबट गयो', वाक्यमा आएका हेरिबटि, धेकिबर, धेकिबरी, हिटिबटि जस्ता पदहरू असमापक क्रियापद हुन्।

ख. सरल, संयुक्त र मिलित क्रिया

एउटा धातु मात्र मिलेर बनेको क्रिया सरल क्रिया हो भने दुई वा दुईभन्दा बढी धातुसाधित शब्द जोडिएर बनेका एउटै मात्र धातुले काम गरेमा त्यस्ता क्रियालाई संयुक्त क्रिया भनिन्छ। नाम, विशेषण वा अव्ययसँग क्रिया जोडिएर बनेका संरचनाले एउटै मात्र क्रियाको काम गर्छ भने त्यस्ता क्रियालाई मिलित क्रिया भन्ने चलन छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ६१)। दार्चुलेली भाषामा सरल, संयुक्त र मिलित क्रियालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

अ) सरल क्रिया

- १५८. मुइ किताब पड्डु। (म किताब पढ्छु।)
- १५९. तइ बजार झा। (तिमी बजार जाऊ।)
- १६०. उ घर झान्छ। (ऊ घर जान्छ।)

आ) संयुक्त क्रिया

एकभन्दा बढी धातुहरू मिलेर एउटा मात्र धातुको अर्थ दिन्छन् भने अर्थात् एउटै मात्र धातुको काम गर्छन् भने त्यस्ता धेरै धातु मिलेर बनेको क्रियाका मालालाई संयुक्त क्रिया भन्दछन् (पोखरेल, २०५६, पृ.४७)। दार्चुलेली भाषामा संयुक्त धातुको प्रयोगलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

- १६१. मुइ किताब पड्डु लाछु। (ऊ किताब पढ्दै छ।)
- १६२. तम बजार झान् छउ? (तपाईँ बजार जाँदै हुनुहुन्छ?)
- १६३. उइले कलम भाँचि दियो। (उसले कलम भाँचि दियो।)

माथि प्रस्तुत भएका 'मुइ किताब पड्डु लाछु', 'तम बजार झान्ला छउ', 'उइले कलम भाँचि दियो' वाक्यमा क्रमशः वाक्य 'क' मा 'पड्डु' र 'लाछु', वाक्य 'ख' मा 'झान्' र 'छउ', वाक्य 'ग' मा 'भाँचि' र 'दियो' धातुहरू एकैसाथ प्रस्तुत भई एउटा मात्र काम बुझिएकोले संयुक्त क्रिया हुन्। दार्चुलेली भाषामा पनि संयुक्त क्रियाको प्रयोग भई वाक्य निर्माण भएका पाइन्छन्।

इ) मिलित क्रिया

- १६४. बइनिले काम गरिहालि। (बहिनीले काम गरिहाल्यो।)

१६५. तम तइलाइ का लइजान्या हउ? (तपाईं त्यसलाई कता लग्दै हुनुहुन्छ?)

दार्चुलेली भाषामा झा, झान्छ सरल क्रिया, झान्ला छ, खण्णुला छ, भुण्णुला छ संयुक्त क्रिया र लइजान्या हउ, गरि हालि जस्ता क्रियापदहरू मिलित क्रिया हुन।

ग. अकर्मक र सकर्मकका आधारमा

क्रियाको कुनै धातुले आफ्नो अर्थ पूरा गर्न जतिवटा नाम नभई हुँदैन, नामको त्यो सङ्ख्या नक्रियाको संयुज्यता हो। संयुज्यता एक भएको धातुलाई अकर्मक, संयुज्यता दुई भएका धातुलाई सकर्मक र संयुज्यता तीन भएको धातुलाई द्विकर्मक धातु वा क्रिया भन्दछन् (पोखरेल २०५६, पृ. ६१-६२)। यस आधारमा दार्चुलेली भाषाका क्रियापदलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ:

अ) अकर्मक क्रिया

१६६. चेलो बोल्यो। (ऊ बोल्यो।)
१६७. इसा सिइइ। (इसा सुतिसक्यो।)
१६८. पुर्णिमा हाँसि। (पूर्णिमा हाँसी।)

आ) सकर्मक क्रिया

१६९. मुइले पाठ पड्या। (मैले पाठ पढे।)
१७०. गेदोले रोटो खायो। (केटोले रोटी खायो।)
१७१. झुस्याले पर्यालइ बोलायो। (झुसेले पर्यालाई बोलायो।)

इ) द्विकर्मक क्रिया

१७२. भरण्याले पण्णालाइ गडुवा दियो। (भन्डारीले पुजारीलाई करुवा दियो।)
१७३. सउकाले करबच्छाबठेइ नुन दियो। (सौकाले करबच्छाबाट नुन दियो।)

दार्चुलेली भाषामा बोल्यो, सिइइ, हाँसि क्रियापदहरू अकर्मक हुन्। यी वाक्यमा 'बोल्', 'सिइ', 'हाँस' धातुले आफ्नो अर्थ पूरा गर्न एउटा नाम 'चेलो' अनिवार्य रूपमा लिएको छ। 'पड्या', 'खाया', 'बोलायो', 'लेख्या' जस्ता क्रियापदहरू सकर्मक हुन्। त्यसैगरी 'पड्', 'खा', 'बोल्' धातुले आफ्नो अर्थ पूरा गर्न मुइले, पाठ, गेदो, रोटो, झुस्या, परया दुईवटा नाम अनिवार्य रूपमा आएकाले सकर्मक क्रियापदहरू हुन् भने 'दे' धातुले आफ्नो अर्थ पूरा गर्न नलिई नहुने भरण्या, पण्णा, गडुवा र दोस्रो वाक्यका सउका, करबच्छ, नुन यी तीनवटा नामको संयुज्यताले द्विकर्मक क्रियापदको काम गरेको पाइन्छ।

३.३.१ क्रियाविशेषण

वाक्यमा कहाँ ? कहिले ? किन ? कसरी ? भन्ने प्रश्नका उत्तरमा आउने पद क्रियाविशेषण हुन्छन् (पोखरेल, २०५६, पृ. १२९)। दार्चुलेली भाषामा प्रयोग हुने क्रियाविशेषणहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

क. कालिक क्रियाविशेषण

१७४. इजा झट्टु आया। (आमा छिटो आया।)
१७५. बाबा भोल बरतु बस्या हुन्। (बुवा भोलि व्रत बस्छन्।)
१७६. हमुन् पोरकि झउला। (हामीहरू पर्सी जाउला।)

माथि दिइएका 'इजा झट्टु आया', 'बाबा भोल बरतु बस्या हुन्', 'हमुन् पोरकि झउला' वाक्यहरू कालिक विशेषण प्रयोग भएका वाक्यहरू हुन्। नेपाली भाषामा कालिक विशेषणका रूपमा प्रयोग हुने 'छिटो', 'भोलि', 'पर्सी' शब्दहरू दार्चुलेली भाषामा 'झट्टु', 'भोल', 'पोरकि' रूपमा प्रयोग भई कालिक विशेषणका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

ख. स्थानिक क्रियाविशेषण

१७७. उ मथिम्भो गयो। (ऊ माथितिर गयो।)
१७८. उन माटाइनि बस्या। (उनी माटो मै बसे।)
१७९. उ उथ ज्ञान लाथ्यो। (उ उतातिर जादै थियो।)

माथि दिइएका 'उ मथिम्भो गयो', 'उन माटाइनि बस्या', 'उ उथ ज्ञान लाथ्यो' वाक्यहरू स्थानिक क्रियाविशेषणका वाक्य हुन्। नेपाली भाषामा प्रयोग हुने 'माथितिर', 'मै' 'उतातिर' ठाउँमा दार्चुलेली भाषामा 'मथिम्भो', 'इनि', 'उथ' शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ।

ग. परिमाणवाचक क्रियाविशेषण

१८०. गोरले दालो झिक्कुइ खायो। (गाईले कुँडो धेरै खायो।)
१८१. मुइले रुप्या थोक्काइ पाया। (मैले रुपियाँ थोरै पाए।)
१८२. उइले काकडो सडतोइ खायो। (उसले काक्रो पुरै खायो।)

घ. रीतिवाचक विशेषण

१८३. पुन्ट्या निकरि गयो। (पुन्टे राम्ररी गयो।)
१८४. चेलो सरासर झान्छ। (चेलो फटापट जान्छ।)
१८५. बउस्या मान्सु गट्टि गनाइ बोलन्छन्। (लोग्ने मान्छे नराम्रो गरी बोल्छन्।)

ङ. सर्तबोधक विशेषण

१८६. धिनाली नभ्या दुद ल्यास्। (दही नभए दुध ल्याउनु।)
१८७. धि नभ्या नउनि लइ हुने हो। (घिउ नभए नौनी भए नि हुन्छ।)
१८८. दादा नआया बउजू आस्या। (दाइ नआए भाउजू आउनु।)

दार्चुलेली भाषामा अइल, आब्ब, भोल, पोरकि, कब आदि कालिक, उन, उब, याँ, वाँ, का, भाइर, भितर उथ आदि स्थानिक, झिक्कुइ, थोक्काइ, ब्यालो, बेर, सड्तोइ, नान, नानको आदि परिमाणवाचक, निक्करि, सरासर आदि रीतिवाचक, कभइ, जब, आवृत्तिवाचक र पाछा, नभ्या आदि सर्तबोधक क्रियाविशेषण शब्द हुन्। क्रियाविशेषणले क्रियाको, विशेषणको र क्रियाविशेषणकै अगाडि पनि वाक्यमा आएर शब्दबारे केही भनी अर्थलाई सीमित पारेको हुन्छ।

३.३.१० नामयोगी

नामसँग जोडिएर आउने शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा, मथिमुणि, तलिमुणि आदि नामयोगी शब्दहरूको प्रयोग गरिन्छ। जस्तै:-

- १८९. घर भितर बसा। (घर भित्र बसा।)
- १९०. पाखामुणि ज्वाँ छन्। (पाखामुनि कडि छन्।)
- १९१. गुडा डल्ला जसो कि हो ? (गुडको डल्लो जस्तै के हो ?)

माथि दिइएका १८९, १९०, १९१ वाक्यमा क्रमशः भितर, मुणि, जसो अव्यय शब्दहरू हुन्। त्यसैगरी तिर, बटेइ, सम्म, मुणि, मथि, जस्ता शब्दहरू दार्चुलेली भाषाका नामयोगी शब्दहरू हुन्।

३.३.११ संयोजक

संयोजकहरूले शब्दावली र उपवाक्यलाई जोड्ने काम गर्छन्। दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसारका संयोजकहरू पाइन्छन्। जस्तै:-

- १९२. तइ भुण्या हइ कि मुइ भुणु। (तिमी भन्छौं कि म भनु।)
- १९३. जस्या आइथे उसेइ झा। (जसरी आएथ्यौं उसरी जाऊ।)
- १९४. जसोइ जाणन्छइ उसोइ भुण। (जस्तो जान्छौं उस्तै भना।)

माथि दिइएका वाक्यमा सापेक्ष र निरपेक्ष संयोजकको प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा कि, पुइ, आदि निरपेक्ष संयोजक र जस्या-तस्या, जसेरि-तसेरि, जसोइ-उसोइ आदि सापेक्ष संयोजकको प्रयोग भएका पाइन्छन्।

३.३.१२ विस्मयादिबोधक

मनका आकस्मिक भाव, दशा वा वृत्ति बुझाउने शब्दलाई विस्मयवाचक भन्दछन्। दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसारका विस्मयबोधक शब्दहरू प्रयोग भएका पाइन्छन्। जस्तै:

- १९५. आहा! कति निकि पुतारि। (आहा ! कति राम्रो श्रीमती।)
- १९६. ओइजु ! मरिग्यो। (ओ आमामरिहाले।)
- १९७. कठइलाडि ! कि क्याब भ्यो ? (कठैबरा ! के के पो भयो ?)

१९८. लउ ! सक्यो आबा (लौ ! सकियो अबा)

१९९. हट् ! मुइ नाइ झानो तइका घर। (हट् ! म त्यसका घर जान्ना)

माथि दिइएका १९५, १९६ १९७, १९८, १९९ वाक्यमा प्रयुक्त दार्चुलेली भाषाका 'आहा', 'लउ', 'ओइजु', 'कठइलाडि', 'क्याब' विस्मय बुझाउने शब्दहरू हुन्। दार्चुलेली भाषामा 'ए', 'ओ' आदि शब्दहरू विस्मयादिबोधक हुन्। हर्ष, विस्मात्, शोक, घृणा जनाउने शब्दहरूको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा भएको पाइन्छ।

३.३.१३ निपात

व्याकरणिक संरचनात्मक अर्थ, जसको अर्थ सरल शब्दानुशासन, सीमित सङ्ख्या, परिस्थिति अनुसार फरक अर्थ, जसको स्थान कुनै पदावली वा उपवाक्यमा आधारित हुन्छ र शब्दकोशमा मूल प्रविष्टि पाउँदैन ती शब्द निपात हुन् (पोखरेल, २०५६, पृ. १४४)। दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसारका निपातहरू पाइन्छन्;

२००. मुइ कुरडि भुण्णुलार्यु रो। (म कुरा भन्दै छु रो।)

२०१. माणउ गया कि त नाइ ? (मन्दिर जानु भो कि भएन ?)

२०२. काका कथ गया ब ? (काका कहाँ गए ब?)

दार्चुलेली भाषामा अर्थ स्पष्ट गर्नका लागि वाक्यमा प्रयोग हुने निपात शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ। माथि दिइएका क, ख, ग वाक्यमा प्रयुक्त क्रमशः 'रे', 'त', 'ब' निपात शब्द हुन्। त्यसैगरी 'लउ', 'अँ', 'ए', 'त', 'प' जस्ता निपात शब्दहरूको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा गरिएको पाइन्छ।

३.४ वाक्य व्याकरण

दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश निर्माणसँग सम्बन्धित वाक्य व्याकरणलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

३.४.१ वाच्य

क्रियाको अन्तिम प्रत्यय वाक्यमा वाचक हुन्छ; त्यससँगै मेल राख्ने नाम नै वाच्य हो (पोखरेल, २०५६, पृ. १९)। उनले क्रियाको अन्तिम प्रत्ययले कर्ता बुझायो भने कर्तृवाच्य, कर्म बुझायो भने कर्मवाच्य र कर्ता र कर्म दुवै बुझाएन भने भाववाच्य हुने विचार व्यक्त गरेका छन्। वाच्यलाई व्याकरणिक कोटिका रूपमा लिदैँ वाक्य भित्रको कर्ताका रूपमा रहेको प्राणी अथवा वस्तुद्वारा कुनै काम सम्पादित भएको छ वा त्यो कामबाट प्रभावित भएको छ भन्ने कुरालाई वाच्य भनिन्छ। दार्चुलेली भाषाका क्रियापदले कर्ता र कर्मलाई कतिबेला बुझाउँछन् भने कतिबेला बुझाउँदैनन्। त्यसैले वाक्यमा कर्ता र क्रियापदको, कर्म र क्रिया पदको तथा भाव र क्रिया पदको सम्बन्धका आधारमा तिनलाई कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्यमा विभाजन गर्न सकिन्छ।

क. वाच्यका प्रकार

दार्चुलेली भाषामा तीन ओटा वाच्यहरू रहेको पाइन्छ। ती तीन ओटा वाच्यहरू कर्तृ, कर्म र भाववाच्य हुन्। दार्चुलेली भाषाका वाच्यहरूको परिचय निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ।

अ) कर्तृवाच्य

क्रिया पदको अन्तिम प्रत्यय र कर्ताका बिचमा पदसङ्गति भई धातु र प्रत्ययका बिचमा 'इ' प्रत्यय नहुने वाच्यलाई कर्तृवाच्य भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. १९)। कर्तृवाच्यमा कर्ताको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर अनुसार नै कर्ता र क्रिया पदमा सङ्गति हुन्छ। दार्चुलेली भाषामा सकर्मक र अकर्मक दुवै प्रकारका क्रिया पदहरू कर्तृवाच्यमा प्रयोग भएका पाइन्छन्। जस्तै:

- २०३. चेलो माणु गयो। (छोरो मन्दिर गयो।)
- २०४. गेदो स्कुल गयो। (केटो स्कुल गयो।)
- २०५. गेदाले बाच्छो धपायो। (केटोले बाच्छो धपायो।)
- २०६. गोरले दुद दियो। (गाईले दूध दियो।)
- २०७. ग्वालोलो बाकरो हेर्यो। (ग्वालोलो बाख्रो हेर्यो।)

माथिका वाक्यहरूमा कर्ता र क्रिया पदका बिचमा सङ्गति रहेको पाइन्छ। क्रियापदका अन्तिम प्रत्ययहरू, अन्य पुरुष एकवचन, अकर्मक र सकर्मक क्रिया पद दार्चुलेली भाषामा प्रयोग भएको पाइन्छ।

आ) कर्मवाच्य

क्रियाको अन्तिम प्रत्यय र कर्मका बिचमा पद सङ्गति भई धातु र प्रत्यय हुने वाच्यलाई कर्म वाच्य भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. २०)। दार्चुलेली भाषामा सकर्मक क्रियाबाट मात्र कर्मवाच्य बन्दछ। दार्चुलेली भाषाको कर्मवाच्य र भाववाच्यको शब्द व्याकरण पनि नेपालीको भन्दा फरक देखिएको छ। नेपालीमा कर्मवाच्य र भाववाच्य जनाउने 'इ' प्रत्यय एउटै छ तर दार्चुलेलीमा कर्मवाच्य जनाउन चाहिँ 'इ' प्रत्यय नै लाग्छ। जस्तै :

- २०८. बर्ख्यामा खेत सजि गरि जोतिन्छ
(जोत्+इ+न्+छ=धातु+कर्मवाच्य+सामान्य+अभूत.अन्य पुरुष. पु. एकवचन सहायक क्रिया) तर हिउन सजि गरि नाइ जोतिनो (जोत्+इ+न्+ ओ=धातु+कर्मवाच्य+सामान्य अभूत+पुलिङ्ग.एकवचन)। 'बर्ख्यामा बारी सजिलै जोतिन्छ, तर हिउँदमा सजिलै जोतिँदैन।' (कर्मवाच्य)
- २०९. पानि खाया तिस मेटिन्छ। (मेट्+इ+न्+छ=धातु+कर्मवाच्य+सामान्य+अभूत.अन्य पुरुष. पुलिङ्ग. एकवचन सहायक क्रिया)। 'पानी खाए तिर्खा मेटिन्छ।'

२१०. भात खाया ढाःड भरिन्छ। (भर्+इ+न्+छ=धातु+कर्म वाच्य+सामान्य+अभूत.अन्य पुरुष.पुलिङ्ग.एकवचन सहायक क्रिया)।'भात खाए पेट भरिन्छ'

दार्चुलेली भाषाका तु कुरडि भुणियो। (त्यो कुरा भनियो), हमबठे किताब पडियो। (हामीद्वारा किताबपढियो), गेदानबठे भात पकाइयो। (केटाहरूद्वारा भात पकाइयो) वाक्य कर्मवाच्यका वाक्य हुन्। यी वाक्यहरूमा कर्ताको क्रियापदसँग सङ्गति छैन। यहाँ कर्म र क्रिया पदका बिच सङ्गति रहेको छ। क्रिया पदको अन्तिम प्रत्यय र धातुका बिचमा 'इ' मध्य सर्गका रूपमा रहेको छ; जस्तै: भुण्-इ-यो, पड-इ-यो, पाक-इ-यो आदि। यहाँ भुण, पड, पाक धातुका बिचमा 'इ' मध्यसर्ग आएको देखिन्छ। कर्मलाई प्रधानता दिई कर्म अनुसार पुरुष, लिङ्ग र वचन भई बनेका हुनाले तिनलाई कर्म वाच्यका क्रियापद भनिन्छ। यी कर्मवाच्यसँग सम्बन्धित कर्ममा आधारित क्रियापदहरू भएकाले कर्म वाच्य हुन्। दार्चुलेली भाषाको कर्मवाच्यमा 'इ' प्रत्ययको प्रयोग गरिन्छ।

इ) भाव वाच्य

क्रियाको व्यापार र फल दुवैको असर कर्ता र कर्ममा नरहने, धातु र क्रियाको अन्तिम प्रत्ययका बिचमा 'इ' आउँछ र क्रियाको अन्तिम प्रत्ययको मेल कर्ता र कर्म दुवैसँग रहदैन अनि वाक्यमा भाव वा क्रियाको प्रधानता भएको वाच्यलाई भाव वाच्य भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. २०)। दार्चुलेली भाषाका भाववाच्यका केही वाक्यहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ; जस्तै:

२११. हिलामा हिँड्दा चिप्लिन्छ (चिप्+ल्+इ+न्+छ=धातु+भाववाच्य+सामान्य+अभूत)
(नामधातुको भाववाच्य) 'हिलोमा हिडे चिप्लिन्छ।'

२१२. हिलामा हिँड्दा लोटि झान्छ। (भाव वाच्य)

२१३. तालि-न (ताल- मा) पड्या डुबिन्छ
(डुब्+इ+न्+छ=धातु+भावकर्मवाच्य+सामान्य+अभूत)। 'तालमा परे डुबिन्छ।'

दार्चुलेली भाषाका भाववाच्य एकल क्रियाम बुडिन्छ\बुडियो, हिटिन्छ\हिटियो, झुल्किन्छ\झुल्कियो, पडिन्छ\पडियो, सुतिन्छ\सुतियो, सुध्रिन्छ\ सुध्रियो, झाइन्छ \ गइयो, मरिन्छ\ मरियो आदि क्रियापदहरूमा 'इ' प्रत्यय लागेर भाववाच्य बन्दछ भने लोटि झान्छ -'लोटि जान्छ', मरि ग्यो-'मरि गयो', सुध्रि झान्छ- 'सुध्रि जान्छ', उठि झान्छ -'उठि जान्छ', उठि ग्यो-'उठि हाल्यो', नसि ग्यो-'गइ हाल्यो', हिँडि ग्यो -'गइ हाल्यो', सुकि ग्यो -'सुकि हाल्यो', फुत्कि ग्यो-'फुत्कि हाल्यो', खसि ग्यो-'खसि हाल्यो' जस्ता संयुक्त क्रियापद जनाउन 'जा' धातुको छुट्टै क्रियापद लाग्छ। दार्चुलेली भाषाको भाववाच्य जनाउन 'इ' प्रत्यय पनि लाग्छ अनि त्यसको साटो 'जा' धातुको छुट्टै क्रियापद पनि लाग्छ। जस्तै:

२१४. बउस्या खण्णा खण्णाइ हिटि ग्यो।(पुरुष खन्दा खन्दै थाक्यो)।

२१५. गेदो खान खानाइ सि ग्यो। (बच्चा खेल्दा खेल्दै सुत्यो)।

२१६. चडो हेदा हेदाइ उडि ग्यो।(चरो हेदा हेदै उड्यो)।

२१७. उ मतरकना मतरकनाइ लोटि ग्यो।(ऊ खेल्दा खेल्दै लोट्यो।)

माथिका वाक्यहरूमा कर्म पदको उपस्थिति छैन। कर्ताले कुनै प्रभाव पारेको छैन। यी सबै क्रिया पदहरू अकर्मक क्रियापदबाट निर्मित छन्। दार्चुलेली भाषामा भाववाच्यमा 'इ' प्रत्यय र संयुक्त क्रियाको प्रयोग हुन्छ। नेपालीमा सिइयो, लडियो, मरियो जस्ता क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ। दार्चुलेली भाषामा सिइ ग्यो, उडि ग्यो, लोटि ग्यो जस्ता क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ। भूतकालमा संयुक्त क्रियामा भाववाच्य हुन्छ। यसमा 'जा' धातुको संयुक्त क्रिया हुन्छ। भूतकालमा सकर्मक र अकर्मक दुवैमा संयुक्त क्रियाबाट भाववाच्य बन्दछ।

३.४.२ प्रेरणार्थक प्रक्रिया

प्रेरणाको अर्थ बुझाउँन वाक्य वा क्रियाको संरचना परिवर्तन गरेर व्युत्पन्न भएको संरचनालाई प्रेरणार्थक भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ३१)। दार्चुलेली भाषामा प्रेरणार्थक वाक्य बन्नको लागि अप्रेरणार्थक वाक्यको कर्ता प्रेरणार्थक वाक्यमा कर्म हुन्छ र नयाँ कर्ता थपिन्छ। क्रियाको धातुमा 'याउन', 'आउ' प्रत्यय लाग्छ। प्रेरणार्थक वाक्यको प्रातिपदिक द्विकर्मक हुन्छ। अप्रेरणार्थक वाक्यमा कर्ताले कसैको प्रेरणा बिना नै आफै गर्छ भने प्रेरणार्थक वाक्यमा अर्काको प्रेरणाले मात्र कर्मले काम गर्छ; जस्तै:

२१८. गेदोले भात खायो।(केटोले भात खायो।)
२१९. बुबाले गेदालाई भात खोयायो।(बुबा केटोलाई भात खुवायो।)
२२०. चेलोले काम गर्यो।(केटोले काम गर्यो।)
२२१. बुबाले चेलालाई काम गरायो।(बुबाले कालेलाई काम गरायो।)

माथि '२१८' मा रहेको गेदो कर्ता '२१९' मा कर्म भएर आएको छ। त्यसैगरी '२२०' मा रहेको चेलो कर्ता '२२१' मा कर्म भएर आएको छ। 'खायो' क्रियामा 'आउ', 'गर्यो' क्रियामा 'आउ' प्रातिपदिक थपिएर द्विकर्मक भएको छ। त्यस्तै '२१८' र '२२०' मा कसैको प्रेरणा बिना नै काम भएको छ भने '२१९' र '२२१' वाक्यमा 'बुबा' को प्रेरणाले 'चेलो' ले काम गरेको हुनाले '२१९' र '२२१' प्रेरणार्थक वाक्य हुन्।

क. प्रेरणार्थक प्रातिपदिक

प्रेरणार्थक प्रातिपदिक बनाउँदा कुनै धातु वा प्रातिपदिक पछाडि प्रायः 'आउ', 'याउन' प्रत्यय थपिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ३१)। नेपाली भाषामा जस्तै दार्चुलेली भाषामा पनि प्रेरणार्थक बनाउँदा 'आउ' थपिन्छ; जस्तै:

२२२. बाबाले कविता पढायो। (बाबाले कविता पढायो।)
२२३. इजा भात खोयाउन्छन्। (आमा भात खुवाउँछन्।)
२२४. भाइ निकरि हँसाउन्छ। (भाइ राम्ररी हसाउँछ।)
२२५. गेदो पानि खोयन्छ। (केटो पानि खुवाउँछ।)

नेपाली भाषामा निम्नलिखित अट्टाइस धातुमा स्वर विवृतीकरणद्वारा प्रेरणार्थक बनाइए जस्तै दार्चुलेली भाषामा पनि अट्टाइस ओटा धातुका संवृत स्वर (अ,इ,उ) लाई क्रमशः विवृत (आ,ए,ओ) बनाएर प्रेरणार्थक बनाइन्छ। यसमा स्वर विवृतीकरण गर्दा 'ट' लाई 'ड' वा 'र' मा बदल्नु पर्छ; जस्तै:

ख. स्वर विवृतीकरणबाट प्रेरणार्थक निर्माण

	धातु	विवृतीकरण	प्रेरणार्थक-१	प्रेरणार्थक-२
२२६.	पार्	पार्	पराउ	पराउ
	बल्	बाल्	बलाउ	बोलाउ
	मार्	मार्	मराउ	मराउ
	तार्	तार्	तराउ	तराउ
	चल्	चाल्	चलाउ	चलाउ
	जँच्	जाँच्	जँचाउ	जँचाउ
	झर्	झाड्	झडाउ	झडाउ
	टर्	टार्	टराउ	टराउ
	ढल्	ढाल्	ढलाउ	ढलाउ
	कट्	काट्	कटाउ	कटाउ
	गड्	गाड्	गडाउ	गडाउ
	सर्	सार्	सराउ	सराउ
२२७.	बिक्	बेच्	बेचाउ	बिकाउ
२२८.	मुड्	मोड्	मोडाउ	मोडाउ
	खुल्	खोल्	खुलाउ	खोलाउ
	घुल्	घोल्	घोलाउ	घोलाउ
	फुट्	फोड्	फुटाउ	फोडाउ
	जुट्	जोड्	जुटाउ	जोडाउ
	छुट्	छोड्	छुटाउ	छोडाउ
	सुक्	सोस्	सोस्यो	सोसायो
	टुट्	टोड्	टुटाउ	टुटाउ
२२९.	रह् (ख्)	राख्	रखाउ	रखाउ

ग. आत्मबोधक र परबोधक प्रेरणार्थक

कार्य व्यापार कर्ता आफैले सम्पन्न गर्छ भने त्यसलाई आत्मबोधक प्रेरणार्थक भनिन्छ भने प्रेरणार्थक कर्ताले अरु कसैलाई काम गर्न प्रेरणा दिन्छ र आफैले गर्दैन भने त्यस्तो प्रेरणार्थकलाई परबोधक प्रेरणार्थक भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ३५)। जस्तै:

२३०. दार उगाड्यो। (ढोका खुल्यो।)
२३१. गेदाले दार उगाड्यो। (केटाले ढोका खोल्यो।)
२३२. मान्सले गेदान बठे दार उगाडायो। (मान्छेले केटाहरूद्वारा ढोका खोलायो।)
२३३. पइरो झड्यो। (पहिरो खस्यो।)
२३४. बाडिले पइरो झडायो। (बाढीले पइरो खसायो।)

माथि दिइएका वाक्य '२३१' मा 'दार' खोल्न प्रेरित गर्ने कर्ता आफै हो भने '२३२' मा दारलाई खोल्न प्रेरित गर्ने कर्ता 'मान्सु' हो। यसरी 'गेदान्' प्रत्यक्ष प्रेरक हो भने 'मान्सु' अप्रत्यक्ष प्रेरक हो।

३.४.३ भाव वा अर्थ

वक्ताको मनोभाव वा मनसायको भिन्नतालाई व्यक्त गर्ने क्रियाको रूपावली वा संरचनाको भिन्नतालाई क्रियाको भाव भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ३८)। पुरै वाक्यसँग सम्बन्ध रहने व्याकरणिक कोटिका रूपावली भाव वा अर्थलाई चिनाउँदै यसले कामको निश्चितता, अनिश्चितता, आज्ञा, सङ्केत आदि वक्ता वा लेखकका वृत्तिहरूमा पर्दछ। दार्चुलेली भाषामा क्रियापदमा पाइने भाव इच्छार्थ, आज्ञार्थ, सम्भावनार्थ रहेका छन्।

क. भाव वा अर्थको किसिम परीक्षण

दार्चुलेली भाषाको क्रियापदमा पाइने भाव वा अर्थको किसिमलाई अकरण बोधक प्रातिपदिक र काल भेद गरी दुई किसिमले परीक्षण गर्न सकिन्छ; जस्तै:

अ) अकरण जनाउने संरूपहरूको परिपूरक वितरण

दार्चुलेली भाषामा क्रियाको अकरण रूप बनाउन दुई ओटा निषेधार्थक रूपको प्रयोग हुन्छ ('जन्' /ज्अन्-/ र 'नाइ/नाइ/))। तिनीहरू मध्ये 'जन्'चाहिँ उपसर्ग हो भने, 'नाइ' चाहिँ स्वतन्त्र शब्द हो। 'जन्' उपसर्गको प्रयोग चाहिँ विध्यर्थक/आज्ञार्थक र इच्छार्थक क्रियापदको अधिलिपर उपसर्ग भएर आउँछ भने, 'नाइ' शब्द चाहिँ क्रिया पदका अगाडि अन्यत्र लाग्छ, जस्तै,

	सामान्यार्थ	आज्ञार्थ	अर्थ
२३५.	नाइझानो (गएन)	जन्झाइ (आज्ञा)	नजा
	नाइभुण्णो (भन्दैन)	जन्भुण्णइ (इच्छा)	नभन्
	नाइखानो (खाँदैन)	जन्खाइ (इच्छा)	नखा
	नाइमाण्णा (मान्दैनन्)	जन्माणुन् (इच्छा)	नमानुन्

दार्चुलेली भाषामा 'नाइ' र 'जन्' ले निषेधार्थक भाव वा अर्थलाई बुझाउँछन्। माथिको तालिकामा 'जन्' अधिल्लिर आई बनेका क्रियापदहरू आज्ञार्थक र इच्छार्थक क्रियापदहरू हुन् भने 'नाइ' अगिल्लिर आउने क्रियापद अन्य अर्थ (सामान्यार्थ, सम्भावनार्थ) का निषेधार्थक हुन्। 'नाइ' स्वतन्त्र शब्द हो। यो प्रायः क्रियापदको देब्रेपट्टि बस्छ। 'नाइ' र 'जन्' को वितरणमा फरक छ। 'नाइ' अविध्यर्थक/अनिच्छार्थक हो भने, 'जन्' विध्यर्थक/इच्छार्थक हो। 'नाइ' र 'जन्' आएमा वाक्य अकरण बन्छ। 'नाइ' छुट्टै शब्द हो, किन भने 'नाइ' र क्रियापदका बिचमा अरू शब्द थप्न सकिन्छ। जस्तै: 'नाइ त भुण्यो', तर 'जन्' र क्रियापदका बिचमा केही पनि थप्न सकिँदैन, त्यसैले 'जन्' चाहिँ उपसर्ग हो। दार्चुलेली भाषाका यी दुइटै निषेधार्थक संरूपको परिपूरक वितरण हुन्छ, अर्थात्, वाक्यमा 'नाइ' आउने ठाउँमा 'जन्' आउँदैन अनि 'जन्' आउने ठाउँमा 'नाइ' आउँदैन। 'नाइ' मुक्त रूप हो भने 'जन्' बद्ध रूप हो।

आ) काल भेदद्वारा परीक्षण

क्रियापदमा पाइने उपसर्ग, प्रत्यय र मध्यसर्ग जस्ता रूपका आधारमा भाषाका टड्कारै देखापर्ने समयको भेद नै काल हो। यो समयको भेद सधै कुनै कुरो बोल्ने बेला (अहिले) का तुलनामा क्रियाको संरचनामा देखापर्छ (पोखरेल, २०५६ पृ. ४४)। काल भेदद्वारा पनि दार्चुलेली भाषाका वाक्यमा क्रिया पदको भाव वा अर्थलाई परीक्षण गर्न सकिन्छ। सामान्यार्थ क्रियापदमा मात्र भूत र अभूत भेदहरू पाइन्छन्; जस्तै:

भूतकाल बोधक	अभूतकाल बोधक
२३६. गयो (गयो)	झान्छ (जान्छ)
खायो (खायो)	खान्छ (खान्छ)
सियो (सुत्यो)	सुतन्छ (सुत्छ)
हित्यो (हिँड्यो)	हितन्छ (हिँड्छ)
बस्यो (बस्यो)	बसन्छ (बस्छ)
उठ्यो (उठ्यो)	उठन्छ (उठ्छ)
भुण्यो (भन्यो)	भुणन्छ (भन्छ)
खण्यो (खन्यो)	खणन्छ (खन्छ)
लेख्यो (लेख्यो)	लेखन्छ (लेख्छ)
पड्यो (पढ्यो)	पडन्छ (पढ्छ)

माथि दिइएका 'गयो', 'खायो', 'सियो', 'हिट्यो' 'बस्यो' 'उठ्यो', 'भुण्यो', 'खण्यो', 'पड्यो' भूतकालबोधक क्रियापदहरू हुन् भने 'झान्छइ', 'झानउ', 'झउलो', 'खान्छइ', 'खानउ', 'खउलो', 'सिन्छइ', 'सिउलो', 'हिट्छइ', 'हिटौंला' आदि अभूतकालिक क्रियापदहरू हुन्।

ख. भूतकालिक करण र अकरण क्रियापद

दार्चुलेली भाषाको 'मुइ माणउ गयो हुँ' (म मन्दिर गएँ) वाक्य भूतकाल बुझाउने वाक्य हो। यस आधारमा भूतकालिक करण र अकरण क्रिया पदलाई एकवचन र बहुवचनका रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

अ) भूतकालिक करणका क्रियापदहरू

	एकवचन	बहुवचन
२३७.	खाएइ	खाया
	गयो	गया
	सुत्यो	सुत्या
	भुण्यो	भुण्या

माथि दिइएका क्रियापदहरू भूतकालिक करणका क्रियापदहरू हुन्। दार्चुलेली भाषामा भूतकालमा 'खाएइ', 'गयो', 'सुत्यो', 'भुण्यो' जस्ता क्रियापदहरू एकवचनमा प्रयुक्त हुन्छन् भने 'खाया', 'गया', 'सुत्या', 'भुण्या' क्रियापदहरू भूतकालिक करण बहुवचनमा प्रयोग हुन्छन्।

ग. अभूतकालिक करण र अकरण क्रियापद

दार्चुलेली भाषाको 'मुइ घर झानउ' (म घर जान्छु) अभूतकालिक वाक्य हो। यस आधारमा अभूतकालिक करण र अकरण क्रिया पदलाई एकवचन र बहुवचनका रूपमा निम्नानुसार देखाइएको छ:

अ) अभूतकालिक करणका क्रियापदहरू

	एकवचन	बहुवचन
२३८.	अ.पु. झान्छ(जान्छु)	झान्छ (जान्छन्)
	म.पु. झान्छइ (जान्छस्)	झान्छउ (जान्छौ)
	उ.पु. झान्छु (सुन्छ)	झान्छौँ (जान्छौँ)

घ. इच्छार्थ

आसिक, सराप वा इच्छा व्यक्त गर्ने क्रियापदको भावलाई इच्छार्थ भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ३९)। वक्ताको इच्छा, आकाङ्क्षा, प्रार्थना, विन्ती, अनुनय, अनुरोध आदि बुझाउने भावलाई इच्छार्थ भनिन्छ। यसमा उत्तम, मध्यम र अन्य पुरुषमा अभिव्यक्ति प्रकट हुन्छ। इच्छार्थ भावसँग कुनै पक्ष वा

कालबोधक प्रत्ययको प्रयोग गरिंदैन। दार्चुलेली इच्छार्थ व्यक्त भएका क्रियापदका रूपावलीलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

अ) इच्छार्थ करण क्रियापदको रूपावली

	एकवचन पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	बहुवचन पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
२३९.	अ.पु.	नाचोस् (नाचोस्)	नाचुन् (नाचून्)	
	म.पु.	नाचेइ (नाचेस्)	नाच्या (नाचे)	
	उ.पु.	नाचुँ (नाचूँ)	नाचउँ (नाचौँ)	

माथि दिइएका क्रियापदहरू एकवचन पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग अन्य पुरुषमा 'नाचेस्', मध्यम पुरुष नाँचेइ, उत्तम पुरुष 'नाँचु' र बहुवचन पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा अन्य पुरुष 'नाँचुन्', मध्यम पुरुष 'नाच्या', अन्य पुरुष 'नाँचउ' इच्छार्थक करणका क्रियापदहरू दार्चुलेली भाषामा प्रयोग हुन्छन्।

ड. सम्भावनार्थ

सम्भावना वा अनिश्चय व्यक्त गर्ने क्रियाको भावलाई सम्भावनार्थ अनिश्चयार्थ भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ३९)। दार्चुलेली भाषाको सम्भावनार्थमा 'लो' र 'ला' का विविध रूपका साथै तृतीय पुरुष वा अन्य पुरुष 'ना' का रूपहरूको प्रयोग गरिन्छ। जसलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छः

अ) सम्भावनार्थक करण क्रियापदका रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन		
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
२४०.	अ.पु.	झालो (जाला)	झालि (जाली)	झालान् (जालान्)	झालिन् (*जालिन्)
	म.पु.	झालइ (जालास्)	झालिः (जालिस्)	झाला (तिमीहरुजाओला)	झाल्यउ (*तिमीहरु जाओली)
	उ.पु.	झाउँलो (जाउँलो)	(म जाउँला)झाउँलि (म जाउँली)	झाउँला/झाउँला (हामी जाओँला)	झाउँलि (हामी *जाओँली)

३.४.४ संयुक्त क्रिया

एकभन्दा बढी धातुहरू मिलेर एउटा मात्र अर्थ दिन्छन् भने अर्थात् एउटै मात्र धातुको काम गर्छन् भने त्यस्ता धेरैवटा धातु मिलेर बनेको क्रियाका मालालाई संयुक्त क्रिया भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पाना / पानाहरु ४७)। नाम, विशेषण, अव्यय जोडिई एक बनेका र धातु सहित नामहरू मुख्य भई बन्ने सहायक धातु जोडिई एक बनेका क्रिया पदलाई संयुक्त क्रियापद भनिन्छ। जस्तैः

२४१. मुइले बइनिकि चिठी लेखिदियाँ। (मैले बहिनीको चिठी लेखिदिए।)

२४२. मुइले बइनिलाई चिठी लेखिदियाँ। (मैले बहिनीलाई चिठी लेखेर दिए।)

माथिका वाक्यहरू मध्ये पहिलोमा 'बइनिकि' बहिनीको लागि चिठी लेखे र दिए भन्ने हुन्छ। त्यसैले वाक्य '२४२' संयुक्त वाक्य हो। त्यस्तै २४३ वाक्यमा बहिनीलाई चिठी लेखेर दिए भन्ने हुन्छ। दोस्रोमा लेखि र दियाँ दुईवटा सरल क्रिया प्रयोग भएका छन्। यस्ता वाक्यबाट दुईवटा सरल वाक्य निर्माण गर्न सकिन्छ।

३.४.५ काल

पोखरेल (पोखरेल, २०५६, पृ. ४४) ले क्रियापदमा पाइने उपसर्ग, प्रत्यय र मध्यसर्ग जस्ता रूपका आधारमा भाषाका टड्कारै देखापर्ने समयको भेदलाई कालका रूपमा चिनाउँदै समयको भेद सधैं कुनै कुरो बोल्ने बेला (अहिले) का तुलनामा क्रियाको संरचनामा देखापर्ने अवधारणा प्रस्तुत गरेका छन्।

काल क्रियासँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि भएकाले क्रियाको परसर्गले देखाउने कालिक भेदलाई आधार मानेर नेपालीमा दुई ओटा मात्र काल भूतकाल र अभूतकाल रहेको विचार व्यक्त भएको पाइन्छ। नेपालीमा दुई ओटा मात्र काल भएको कुरा 'छ' का दुई रूप 'छ' र 'थियो' तथा 'ह' का दुई रूप 'हो' र 'भयो' मात्र हुनुले पनि पुष्टि गर्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ४४)। दार्चुलेली भाषामा पनि भूतकाल र अभूतकाल गरी दुई ओटा काल व्याकरणिक रूपमा रहेका छन्। दार्चुलेली भाषाका ती दुवै कालका लक्षणबारे निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ।

क. भूतकाल

दार्चुलेली भाषामा भूतकाल 'य' प्रत्ययबाट व्यक्त हुन्छ। 'य' प्रत्यय 'य' कै रूपमा र कतै 'इ' का रूपमा आउँछ। यहाँ आउने 'इ' उच्चारण जे जसरी भएर लेखिए पनि त्यो 'य' कै अर्को रूप हो। दार्चुलेली भाषामा क्रियाको भूतकालिक प्रत्यय 'या' र त्यसमा जोडिने सङ्गति प्रत्यहरू मिलेर निम्नानुसारको स्थिति सिर्जना हुन्छ; जस्तै:

अ) भूतकालिक करण रूपहरू

	पुरुष	एकवचन पुलिङ्ग\ स्त्रीलिङ्ग	बहुवचन पुलिङ्ग\ स्त्रीलिङ्ग
२४३.	अ.पु.	यो\ इ	या\ इन्
	म.पु.	एइ / इ	या
	उ.पु.	या	या

ख. अभूतकाल

अन्य पुरुष एकवचनमा कुनै पनि प्रत्यय नलाग्ने क्रिया पदको काललाई अभूत काल भनिन्छ। (पोखरेल, २०५६, पृ. ४५)। दार्चुलेली भाषामा अभूत कालीन क्रियाको रूपावलीलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

अ) अभूतकालिक करण रूपहरू

अभूतकालिक करणका रूपहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

	पुरुष	एकवचन पुलिङ्ग\ स्त्रीलिङ्ग	बहुवचन पुलिङ्ग\ स्त्रीलिङ्ग
२४४.	अ.पु.	छा छे (भुणन्छ\ भुणन्छे) (भन्छ\ भन्छे)न् इन् (भुणन्छन्\ भुणन्छिन्) (भन्छन्\ *भन्छिन्)	
	म.पु.	अइ\ एइ (भुणन्छइ\ भुणन्छेइ) (भन्नेछौ)	अउ (भुणन्छौ) (तिमीहरू भन्छौ)
	उ.पु.	अउ (भुण्णउ) (भन्छु)	अउँ (भुण्णउँ) (भन्छौं)

माथि प्रस्तुत गरिएका अभूतकालिक करण क्रियापदहरू अन्य पुरुष एकवचनमा 'छ', 'छे', मध्यम पुरुष 'अइ'\ 'एइ', र उत्तम पुरुष 'अउ' को प्रयोग हुन्छ भने बहुवचन उत्तम पुरुषमा 'आन्'\ 'इन्', मध्यम पुरुषमा 'अ', उत्तम पुरुषमा 'आउँ' को रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

ग. भूत र अभूतकालिक वाक्यहरू

भूत र अभूतकालिक दार्चुलेली भाषाका वाक्यहरूलाई करण र अकरणका आधारमा निम्नानुसार पक्षगत रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ।

अ) सामान्य भूतकाल

दार्चुलेली भाषाको सामान्य भूतकाललाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ:

(१) करणका आधारमा क्रियापद

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२४५.	अ.पु.	भुण्यो (भन्यो)	भुणे (उनीहरूले भने)
	म.पु.	भुणेइ (भनिस)	भुण्या (भन्यौ)
	उ.पु.	भुणै (भनेँ)	भुण्यौँ (भन्यौँ)

माथिका क्रियापदहरूलाई वाक्यमा प्रयोग गरी हेर्दा निम्नानुसारको स्थिति देखिन्छ:

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२४६.	अ.पु.	उइले कुरडि भुण्यो। (उसले कुरा भन्यो।)	उनुन्ले कुरडि भुणि (उनीहरूले कुरा भने)
	म.पु.	तइले कुरडि भुणेइ। (तैले कुरा भन्यौँ।)	तमले कुरडि भुण्या। (तिमीहरूले भन्यौ)
	उ.पु.	मुइले कुरडि भुणै। (मैले कुरा भनेँ।)	हमले कुरडि भुण्यौ। (हामीले कुरा भन्यौँ।)

माथि दिइएका 'उइले कुरडि भुण्यो', 'तइले कुरडि भुणेइ', 'मुइले कुरडि भुणे' वाक्यहरू सामान्य भूतकाल एकवचनका वाक्य हुन भने 'उनले कुरडि भुण्यो', 'तमले कुरडि भुण्या', 'हमले कुरडि भुण्या' बहुवचनका वाक्य हुन्। दार्चुलेली भाषामा 'यो', 'इ', 'ए', 'एइ' प्रत्यय सामान्य भूतकालमा प्रयोग गरिएका पाइन्छन्।

माथि दिइएका 'उइले कुरडि नाइ भुण्यो', 'तइले कुरडि नाइ भुणेइ', 'मुइले कुरडि नाइ भुण्या' वाक्यहरू सामान्य भूतकाल एकवचनका वाक्य हुन भने 'उनले कुरडि नाइ भुण्यो', 'तमले कुरडि नाइ भुण्या', 'हमले कुरडि नाइ भुण्या' बहुवचनका वाक्य हुन्। दार्चुलेली भाषामा 'यो', 'इ', 'ए', 'एइ' प्रत्यय सामान्य भूतकालमा प्रयोग गरिएका पाइन्छन्। त्यसैगरी वाक्यलाई अकरण बनाउँदा 'नाइ' लगाएर बनाएको पाइन्छ।

आ) अपूर्ण भूतकाल

(१) अपूर्ण भूतकालका करण क्रियापद

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२४७. अ.पु.	भुण्णु ला थ्यो\भुण्णु ला थि (भन्दै थियो\भन्दै थिई)	भुण्णु ला थ्या (भन्दै हुनुहुन्थ्यो)
म.पु.	भुण्णु ला थेइ\ भुण्णुलाथि (भन्दै थियो\ भन्दै थिई)	भुण्णु ला थ्या (भन्दै हुनुहुन्थ्यो)
उ.पु.	भुण्णु ला थ्युँ (भन्दै थिएँ)	भुण्णु ला थ्याँ (भन्दै थियोँ)

माथिका क्रियापदका आधारमा दार्चुलेली भाषाका वाक्यहरूको प्रयोगको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ:-

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२४८. अ.पु.	उ भुण्णु-ला-थ्यो। (ऊ भन्दै थियो।)	उन भुण्णु-ला-थ्या। (उनीहरु भन्दै थिए)
म.पु.	तइ भुण्णु लाथेइ\ भुण्णुलाथि। (तँ भन्दै थिइस्।)	तम भुण्णु ला थ्या। (तपाईँ भन्दै हुनुहुन्थ्यो)
उ.पु.	मुइ भुण्णु ला थ्युँ। (म भन्दै थिए।)	हम भुण्णु ला थ्याँ। (हामी भन्दै थियोँ।)

प्रस्तुत 'उ भुण्णु लाथ्यो', 'तइ भुण्णु लाथेइ', 'मुइ भुण्णु लाथ्यु' एकवचन अपूर्ण भूतकालका वाक्य हुन् भने 'उन भुण्णु लाथ्या', 'तम भुण्णु लाथ्या', 'हम भुण्णु लाथ्या' बहुवचनका वाक्य हुन्। नेपाली भाषामा अपूर्ण पक्षमा तैदै प्रत्यय धातुमा जोडिन्छ भने दार्चुलेली भाषामा 'उ', 'ला', 'रइ' जोडिएर अपूर्ण भूतकालका वाक्यको प्रयोग भएको पाइन्छ।

इ) अभ्यास पूर्ण भूत

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२४९. अ.पु.	भुण्ण्यो	भुण्ण्य्या

म.पु.	भुणन्थेइ	भुणन्थ्यौ
उ.पु.	भुणन्थ्युँ	भुणन्थ्यौँ

माथिका क्रियापदहरूका आधारमा दार्चुलेली भाषाका पूर्णभूतकालका वाक्यहरू निम्नानुसार रहेका छन्।

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२५०.	अ.पु.	उइले कुरडि भुण्थ्यो।	उनले कुरडि भुण्थ्या।
	म.पु.	तइले कुरडि भुण्थेइ।	तमले कुरडि भुण्थ्यौ।
	उ.पु.	मुइ कुरडि भुण्थ्युँ।	हमले कुरडि भुण्थ्यौँ।

व्यवहार दार्चुलेली भाषामा पूर्ण भूतकाल जनाउन 'थ्यो', 'थेइ', 'थ्यु', 'थ्या' का रूपहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ।

ई) अज्ञात भूतकाल

दार्चुलेली भाषामा अज्ञात भूतकालको प्रयोगलाई निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ।

(१) करण

दार्चुलेली भाषाका अज्ञात भूतकालका क्रियापदहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छः-

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२५१.	अ.पु.	भुण्छि	भुण्छिन्
	म.पु.	भुण्छइ	भुण्छउँ
	उ.पु.	भुण्छउँ	भुण्छउँ

माथिका क्रियापदहरूका आधारमा दार्चुलेली भाषाका अज्ञात भूतकालका वाक्यहरूलाई निम्नानुसार प्रयोग गरी देखाउन सकिन्छः-

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२५२.	अ.पु.	उइले कुरडि भुण्छि। (उसले कुरा भनेछ।)	उनुन्ले कुरडि भुण्छिन्। (उनीहरूले कुरा भनेछन्।)
	म.पु.	तइले कुरडि भुण्छइ। (तिमीले कुरा भनेछौँ।)	तमुन्ले कुरडि भुण्छइ। (तिमीहरूले कुरा भनेछौँ।)
	उ.पु.	मुइले कुरडि भुण्छइ। (मैले कुरा भनेछु।)	हमले कुरडि भुण्छइ। (हामीले कुरा भनेछौँ।)

प्रस्तुत 'उइले कुरडि भुण्छि', 'तइले कुरडि भुण्छइ', 'मुइले कुरडि भुण्छइ' वाक्यहरू अज्ञात भूतकाल करण एकवचनका वाक्यहरू हुन् भने 'उनुन्ले कुरडि भुण्छिन्', 'तमुन्ले कुरडि भुण्छइ', 'हमले

कुरडि भुणिछउ' बहुवचनका वाक्य हुन् नेपाली भाषामा अज्ञात पक्षमा लाग्ने 'एछ', 'एछन्' को ठाउँमा दार्चुलेली भाषामा 'इछ', 'इछन्', 'इछु', 'इछउ' लागेर अज्ञात भूतकालका वाक्यहरू बनेका पाइन्छन्।

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२५३.	अ.पु.	उइले कुरडि नाइ भुणिछ। (उसले कुरा भनेनछ।)	उनुन्ले कुरडि नाइ भुणिछन्। (उनीहरूले कुरा भनेनछन्।)
	म.पु.	तइले कुरडि नाइ भुणिछइ। (तिमीले कुरा भनेनछौ।)	तमुन्ले कुरडि नाइ भुणिछउ। (तिमीहरूले कुरा भनेनछौं।)
	उ.पु.	मुइले कुरडि नाइ भुणिछु। (मैले कुरा भनेनछु।)	हमले कुरडि नाइ भुणिछउ। (हामीले कुरा भनेनछौं।)

प्रस्तुत 'उइले कुरडि नाइ भुणिछ', 'तइले कुरडि नाइ भुणिछइ', 'मुइले कुरडि नाइ भुणिछु' वाक्यहरू अज्ञात भूतकाल करण एकवचनका वाक्यहरू हुन् भने 'उनुन्ले कुरडि नाइ भुणिछन्', तमुन्ले कुरडि नाइ भुणिछउ', 'हमले कुरडि नाइ भुणिछउ' बहुवचनका वाक्य हुन्। नेपाली भाषामा अज्ञात पक्षमा लाग्ने 'एछ', 'एछन्' को ठाउँमा दार्चुलेली भाषामा 'इछ', 'इछन्', 'इछु', 'इछउ' लागेर अज्ञात भूतकालका वाक्यहरू बनेका पाइन्छन्। त्यसैगरी 'नाइ' जोडिएर अज्ञात भूतकालका वाक्य बनेका पाइन्छन्।

ख. सामान्य अभूत/वर्तमान काल

अ) करण

दार्चुलेली भाषाका सामान्य वर्तमान कालका करण वाक्यहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः-

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२५४.	अ.पु.	उ कुरडि भुणन्छ। (उ कुरा भन्छ।)	उन कुरडि भुणन्छन्। (उनी कुरा भन्छन्।)
	म.पु.	तइ कुरडि भुणन्छइ। (तँ कुरा भन्छस्।)	तमुन् कुरडि भुणन्छउ। (तिमीहरू कुरा भन्छौ।)
	उ.पु.	मुइ कुरडि भुण्णु। (म कुरा भन्छु।)	हम कुरडि भुण्णुं। (हामी कुरा भन्छौं।)

माथि दिइएका वाक्यहरू सामान्य वर्तमान काल करणका वाक्यहरू हुन्। सामान्य वर्तमान काल करण अन्य पुरुष एकवचनमा 'उ कुरडि भुणन्छ', मध्यम पुरुषमा 'तइ कुरडि भुणन्छइ', उत्तम पुरुषमा 'मुइ कुरडि भुण्णु' प्रयोग भई आएका छन् भने बहुवचनमा क्रमशः अन्य पुरुषमा 'उन् कुरडि भुण्णान्', मध्यम पुरुषमा 'तम कुरडि भुणन्छउ', उत्तम पुरुषमा 'हम कुरडि भुण्णउ' भई प्रयुक्त भएका पाइन्छन्।

ग. अपूर्ण वर्तमान काल

अ) अपूर्ण वर्तमानकालका करण वाक्य

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२५५.	अ.पु.	उ कुरडि भुण्णु लाछ। (उ कुरा भन्दैछ।)	उन् कुरडि भुण्णु लाछन्। भुण्णु लाच्यान्। (उहाँ कुरा भन्दै हुनुहुन्छ।)
	म.पु.	तइ कुरडि भुण्णुलाछइ। (तिमी कुरा भन्दैछौं।)	तम कुरडि भुण्णु लाछउ। (तपाईं कुरा भन्दै हुनुहुन्छ।)
	उ.पु.	मुइ कुरडि भुण्णु लाछु। (म कुरा भन्दैछु।)	हम कुरडि भुण्णु लाछउँ। (हामी कुरा भन्दैछौं।)

माथि दिइएका वाक्यहरू अपूर्ण वर्तमानकालका हुन्। अपूर्ण वर्तमानकाल करणका वाक्यहरू एकवचन अन्य पुरुषमा 'उ कुरडि भुण्णु लाछ', मध्यम पुरुषमा 'तइ कुरडि भुण्णु लाछइ', उत्तम पुरुषमा 'मुइ कुरडि भुण्णु लाछु' मा 'उ' प्रत्यय लागेको पाइन्छ। त्यसैगरी बहुवचन अन्य पुरुषमा 'उन् कुरडि भुण्णु लाछन्', मध्यम पुरुषमा 'तम कुरडि लाछउ', हम कुरडि भुण्णु लाछउ' वाक्यमा प्रयुक्त धातु 'भुण्' मा 'णु' प्रत्ययमा 'उ' को प्रयोग भई अपूर्ण वर्तमान कालको पक्षलाई जनाएको छ। नेपाली भाषामा अपूर्ण पक्षमा तैदौ लाग्दछ भने दार्चुलेली भाषामा अपूर्ण पक्षमा 'उ' प्रत्यय लागेको पाइन्छ।

आ) अपूर्ण वर्तमानकालका अकरण वाक्य

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२५६.	अ.पु.	उ कुरडि नाइ भुण्णु लाच्या। उन कुरडि नाइ भुण्णु लाच्या। (उ कुरा भन्दैन।)	उहाँ कुरा भन्नु हुँदैन।
	म.पु.	तइ कुरडि नाइ भुण्णु लारेइ। तम कुरडि नाइ भुण्णु लाच्या। (तिमी कुरा भन्दैनौं।)	(तपाईं कुरा भन्नु हुँदैन।)
	उ.पु.	मुइ कुरडि नाइ भुण्णु लाच्याँ। (म कुरा भन्दैन।)	हम कुरडि नाइ भुण्णु लाच्याँ। (हामी कुरा भन्दैनौं।)

माथि दिइएका वाक्यहरू अपूर्ण वर्तमानकालका हुन्। अपूर्ण वर्तमानकाल अकरणका वाक्यहरू एकवचन अन्य पुरुषमा 'उ कुरडि नाइ भुण्णु लाछ', मध्यम पुरुषमा 'तइ कुरडि नाइ भुण्णु लाछइ', उत्तम पुरुषमा 'मुइ कुरडि नाइ भुण्णु लाछु' मा 'उ' प्रत्यय लागेको पाइन्छ। त्यसैगरी बहुवचन अन्य पुरुषमा 'उन् कुरडि नाइ भुण्णु लाछन्', मध्यम पुरुषमा 'तम कुरडि नाइ लाछउ', हम कुरडि नाइ भुण्णु लाछउ' वाक्यमा प्रयुक्त 'भुण्' धातुमा 'णु' प्रत्ययमा 'उ' को प्रयोग भई अपूर्ण वर्तमान कालको पक्षलाई जनाएको छ। नेपाली भाषामा अपूर्ण पक्षमा तैदौ लाग्दछ भने दार्चुलेली भाषामा अपूर्ण पक्षमा 'उ' प्रत्यय लागेको पाइन्छ। त्यसैगरी दार्चुलेली भाषामा 'उ' प्रत्यय र वाक्यलाई अकरण बनाउँदा 'नाइ' लागेर बनाइने प्रक्रिया मौलिक रहेको पाइन्छ।

घ. पूर्ण वर्तमान काल

अ) पूर्ण वर्तमानकाल करणका क्रियापद

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
२५७.	अ.पु.	उइले कुरडि भुणिराखिछ। (उसले कुरा भनेको छ।)	उनले कुरडि भुणिराखिछ। (उहाँले कुरा भन्नु भएको छ।)
	म.पु.	तइले कुरडि भुणि राखिछइ। (तैँले कुरा भनेको छस्।)	तमले कुरडि भुणि राखिछउ। (तिमीहरूले भनेका छौ।)
	उ.पु.	मुइले कुरडि भुणि राखिछु। (मैले कुरा भनेको छु।)	हमले कुरडि भुणि राखि छु। हामीले कुरा भनेका छौं।)

माथि दिइएका वाक्यहरू पूर्ण वर्तमान काल करणका वाक्यहरू हुन्। प्रस्तुत वाक्यहरू एकवचन अन्य पुरुषमा 'उइले कुरडि भुणिराखिछ', मध्यम पुरुषमा 'तइले कुरडि भुणिराखिछइ', उत्तम पुरुष मुइले कुरडि भुणिराखिछु' वाक्यमा धातुसँग 'इ' प्रत्यय जोडिएर पूर्ण वर्तमान काल बनेको छ। त्यसैगरी बहुवचनमा पनि क्रमशः अन्य पुरुषमा 'उनले कुरडि भुणिराखिछ', मध्यम पुरुषमा 'तमले कुरडि भुणिराखिछउ', उत्तम पुरुषमा 'हमले कुरडि भुणिराखिछु' वाक्यमा प्रयुक्त धातुमा 'इ' प्रत्ययको प्रयोग भएको पाइन्छ। नेपाली भाषामा पूर्ण पक्ष जनाउन 'एको', 'एका', 'एकी' को प्रयोग हुन्छ भने दार्चुलेली भाषामा 'इ' प्रत्ययको प्रयोग हुन्छ।

३.४.६ पक्ष

कुनै खास काल भित्र काम भइसकेको छ कि छैन, पुरा भएको हो, काम पुरा भएको वक्ताले पहिले नै चाल पाएको थियो कि भर्खरै चाल पायो जस्ता कुनै खास परिस्थितिभित्रका मसिना कुराहरूको अतिरिक्त जानकारी पनि क्रियामा प्रयोग भएका रूपतत्त्व (उपसर्ग वा प्रत्यय) बाट थाहा हुन्छ भने कालविशेषको कुनै खास परिस्थितिभित्रका ती विभिन्न अतिरिक्त संरचनालाई कालका पक्ष भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ५३)। उनले सम्पन्न र असम्पन्न पक्ष, वास्तविक र अवास्तविक पक्ष, अभ्यास पक्ष, पूर्ण पक्ष र सातत्य पक्षका रूपमा नेपाली क्रियाका पक्षहरूको विश्लेषण गरेका छन्।

क. पक्षका प्रकार र विशेषताहरू

पक्ष भन्नाले काल भित्रका मसिना भेदहरू हुन्। तिनको प्रयोग अनुसार ती भूतकाल र अभूत काल भित्र वर्गीकृत हुन्छन्। तिनमा पाइने भिन्नताका आधारमा दार्चुलेली भाषाका पक्षहरूलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छः-

ख. सम्पन्न पक्ष (सामान्य भूत)

दार्चुलेली भाषाको सम्पन्न पक्ष भूतकालको मात्र पक्ष हो। यसले कुनै काम पुरा भएको मात्र बुझाउँछ, त्यो काम चालु थियो कि थिएन, बोलेको समय भन्दा कति अगाडिको हो, कसरी पूरा भयो जस्ता कुरा यसमा गरिएको हुँदैन। यसको संरचना धातुमा सङ्गतिबोधक 'य' प्रत्यय गाँसिएर निर्माण हुन्छ। जस्तै:-

२५८. हर्केइ इजाले कुरडि भुण्यो। (हर्केकी आमाले कुरा भनिन्।)

माथिको दिइएको वाक्यको निर्माण एउटै मात्र धातुबाट भएको छ। यसमा पक्ष बुझाउने कुनै प्रत्यय जोडिएको छैन। यसलाई नेपाली व्याकरणमा सामान्य भूत भनिन्छ। यस पक्षका क्रियापद रूपावलीलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:-

अ) सम्पन्न पक्ष क्रियापदकारूपावली

पुरुष	पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
२५९. अ.पु. भुण्यो (भन्यो)	भुण्या	भुण्यो (भनी)	भुणि (भनी)	भुणिन् (भनिन्)
म.पु. भुणेइ (भन्यौ)	भन्या	भुणेइ (भन्यौ)	भुण्यो (भन्यौ)	भुण्या (भन्यौ)
उ.पु. भुणै (भने)	(भुण्याँ)	भुणै (भने)	भुण्यो (भन्यौ)	भुण्याँ (भन्यौ)

माथिको तालिकामा दार्चुलेली भाषाका सामान्य पक्षलाई पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा अन्य पुरुष, मध्यम पुरुष र उत्तम पुरुषमा प्रयोग गरी देखाइएको छ। अन्य पुरुष पुलिङ्गमा भुण्यो, मध्यम पुरुषमा भुणेइ र उत्तम पुरुषमा भुण्यो भनेर प्रयोग हुन्छन् भने स्त्रीलिङ्गमा अन्य पुरुषमा भुणि, मध्यम पुरुषमा भुणेइ र उत्तम पुरुषमा भुण्यो भनी प्रयोग हुन्छन्।

ग. असम्पन्न पक्ष

संयुक्त क्रियाबाट निर्मित विभिन्न पक्षका प्रत्ययहरू धातुमा गाँसिएर कालको विशिष्ट पक्षलाई असम्पन्न पक्ष भनिन्छ। यसका मूल धातुमा सहायक क्रिया 'थ्या' (थियो) गाँसिएको हुन्छ। दार्चुलेली भाषामा असम्पन्न पक्ष अवास्तविक र वास्तविक गरी दुई प्रकारका छन्

अ) अवास्तविक असम्पन्न पक्ष

भुण्यो(भन्ने), बोल्ल्या(बोल्ने), खान्या(खाने) आदि कृदन्तका 'या' 'न्या' पछि खान्थ्यो सहायक क्रियाका रूपहरू गाँसिएर दार्चुलेलीमा पक्षको निर्माण हुन्छ। यसको पनि अवास्तविक भूत र अवास्तविक अभूत गरी दुई वटा भेदहरू रहेका छन्।

आ) अवास्तविक भूत पक्ष

अवास्तविक भूतमा 'या' लागेको कृदन्त पछि थ्या, थेइ, को योग हुन्छ। यस पक्षका दार्चुलेली भाषाका क्रियापदका शाब्दिक रूप निम्नानुसार रहेका छन्।

अवास्तविक भूत पक्षका क्रिया पदका रूपावली

पुरुष	पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
२६०. अ.पु.	भुण्णा थ्यो (भन्दै थियो)	भुण्णा थ्या (भन्दै हुनुहुन्थ्यो)	भुण्णा थि (भन्दै थिइन्)	भुण्णा थिन् (भन्दै हुनुहुन्थ्यो)
म.पु.	भुण्णा थेइ (भन्दै थिइस्)	भुण्णा थ्या (भन्दै थियौ)	भुण्णा थि (भन्दै थिइस्)	भुण्णाथ्यौ (भन्दै थियौ)
उ.पु.	भुण्णाथ्युं (भन्दै थिए)	भुण्णा थ्यां (भन्दै थियोँ)	भुण्णा थिन् (भन्दै थिएँ)	भुण्णाथ्यौं (भन्दै थियोँ)

इ) अवास्तविक अभूत पक्ष \ सामान्य पक्ष

अवास्तविक अभूतमा 'ने' लागेको कृदन्त पछि 'छ' वा 'ह' का विविध रूपको प्रयोग हुन्छ। यसलाई परम्परागत नेपाली व्याकरणमा सामान्य भविष्यत् भनिन्छ। यस पक्षका दार्चुलेली भाषाका शाब्दिक रूपलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:-

अवास्तविक अभूत पक्षका क्रियापदका रूपावली

पुरुष	पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
२६१.	अ.पु. हो	हन्	हो	हन्
	म.पु. हइ	हो	हइ	हो
	उ.पु. हो	हउ	हउ	हउ

ई) वास्तविक सम्पन्न पक्ष

वास्तविक घटनालाई बोध गराउने पक्षलाई वास्तविक पक्ष भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा वास्तविक पक्षका तीन ओटा भेदहरू रहेका। ती हुन्: पूर्ण पक्ष, अभ्यास पक्ष र सातत्य पक्ष।

उ) पूर्ण पक्ष

कुनै घटना सम्पन्न भइसके पनि त्यसको सम्झना अझै रहिरहेको बोध गराउने पक्षलाई पूर्ण पक्ष भनिन्छ। यो सम्पन्न वास्तविक पक्षसँग आबद्ध हुन्छ। दार्चुलेली भाषाका धातुमा काल बोध यो, या, सङ्गति प्रत्ययहरूका साथै सहायक क्रियासँग गाँसिएर पूर्ण पक्षको क्रिया संरचित हुन्छ। जस्तै:-

२६२. मुइ माणु गयो हुँ। (म मन्दिर गएको थिए।)

२६३. उन माणु गया हुन्। (उहाँ घर गइ सक्नु भयो।)

सम्पन्न पक्षसँगै आउने 'या' 'यो' कालबोधक तत्त्व यहाँ आएको छ र अहिले भन्दा केही अगाडि नै काम पूरा भइसकेको र अहिले त्यस घटनाले सम्झना छ भन्ने अर्थ जनाउँछ। यसका अज्ञात पक्ष र ज्ञात गरी दुईओटा भेद रहेका छन्:-

(१) अज्ञात पूर्ण पक्ष

अज्ञात पूर्ण पक्षले जतिबेला घटना घट्यो त्यतिबेला थाहा नपाएको तर पछि थाहा पाएको स्थितिलाई बुझाउँछ। यस पक्षलाई अज्ञात भूत पक्ष भन्ने गरिएको छ। दार्चुलेली भाषामा सम्पन्न पक्षको क्रिया पदमा 'इछ', 'इछउ'; जोडिदा अज्ञात पूर्ण पक्ष बन्छ। जस्तै:

अज्ञात पूर्ण पक्षका क्रियापद रूपावली

	पुरुष	पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
		एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
२६४.	अ.पु.	भुणिछ	भुणिछन्	भुणिछ	भुणिछन्
	म.पु.	भुणिछइ	भुणिछउ	भुणिछइ	भुणिछउ
	उ.पु.	भुणिछु	भुणिछउँ	भुणिछु	भुणिछउँ

माथि प्रस्तुत भएका क्रियापदहरू अज्ञात पक्षका हुन्। अन्य पुरुष एकवचन 'भुणिछु', मध्यम पुरुष एकवचन 'भुणिछइ', उत्तम पुरुष एकवचन 'भुणिछु' क्रियापदहरू क्रमशः बहुवचनमा 'भुणिछ', 'भुणिछउ', 'भुणिछउ' भई प्रयोग भएका पाइन्छन्। त्यसैगरी स्त्रीलिङ्गी एकवचन अन्य पुरुषमा 'भुणिछु', 'भुणिछ', 'भुणिछ' क्रमशः बहुवचनमा 'भुणिछ', 'भुणिछ', 'भुणिछउ' भई प्रयोग गरिएका पाइन्छन्।

(२) ज्ञात पूर्ण पक्ष

ज्ञात पूर्ण पक्षले अहिले भन्दा केही अगाडि पूरा भएको कामबारे थाहा भएको जानकारी दिन्छ। यस पक्षको धातुमा 'याआ' एको + यै गाँसिएका रूपहरूसँग सहायक क्रियाहरू छ र थियो गाँसिन्छ। यसका पनि सामान्य र द्विरुक्त गरी दुई भेद छन्। जस्तै:-

२६५. घाम पडेको छ।(सामान्य पक्ष)

२६६. घाम पडेको पडेइ छ।(द्विरुक्त पक्ष)

३.४.७ अकरण

वाक्यको अर्थ पूरै वा आंशिक रूपमा निषेध गर्ने संरचना वा प्रक्रियालाई अकरण भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ६५)। दार्चुलेली भाषाका अकरणका उदाहरणहरू निम्नानुसार छन्:

२६७. आज बठेइ मुइ चोरि नाइ गद्या हुँ। (आज देखि म चोरी गर्दैन।)

२६८. तइ झुटो जन्बोलेइ।(तिमी झुटो नबोल्नु।)
 २६९. मुलाइ तेरि कुरडि मन नाइ पडि।(मलाई तिम्रो कुरा मन परेन।)

क. धातु र प्रातिपदिक

पोखरेल (पोखरेल, २०५६, पृ. ६५) का अनुसार क्रियाको अन्तिम प्रत्यय बाहेकको शब्दको रूपलाई प्रातिपदिक भनिन्छ भने क्रियाका रूपमा भएका प्रत्ययका मालामा उनिएका रूपहरू मध्ये पहिलो रूपलाई धातु भनिन्छ; जस्तै:

२७०. पन्याले ओखलसारि बनाइ। (पन्याले ओखल बनायो।)

माथिको वाक्यको क्रियापदमा बन्+आइ रूपावलीमा अन्तिम प्रत्यय बाहेकको 'बन्' मात्र धातु हो भने 'आइ' प्रत्यय हो। यसरी धातुमा प्रत्यय लागेर बनेको बनाइ भूतकालिक स्त्रीलिङ्गी क्रियापद हो।

ख. निषेधार्थकका संरूपहरू

दार्चुलेली भाषामा जन, नाइ, कु, अन, बि, बिन, अ, जस्ता निषेधार्थक संरूपहरू पाइन्छन्। यी संरूपहरूलाई निम्नानुसार वाक्यमा प्रयोग गरेर देखाउन सकिन्छ:-

उपसर्ग	वाक्य	अर्थ
२७१.	जन झगडिन्यानकि ठउर जन्झ्या।	झगडा गर्नेहरूका ठाउँमा नजानु।
	नाइ झुटि कुरडि कसइखाइ नाइभुण्णा।	झुटो कुरा कसैलाई भन्नु हुँदैन।
	कु यो कुकाठ रइछ।	यो काम नलाग्ने काठ रहेछ।
	अन यो अनपउड मान्सु केइ न जाण्णो।	यो नपढेको मान्छेले केही जान्दैन।
	बि यो विसुद्धि मान्सु काइ हइ आयो।	यो होस् नभएको मान्छे कताबाट आयो।
	बिन मुइ बिनकामइ बसिर्यु।	म बिनाकाम बसेको छु।
	अ यो अखजि रुख रइछ।	यो फल नदिने रुख रहेछ।

दार्चुलेली भाषाका निषेधार्थक रूपहरूमा नाइ, कु, अन, बि, बिन, अ प्रयोगमा रहेका छन्। दार्चुलेली भाषाका मौलिक निषेधार्थक संरूपका रूपमा 'जन' र 'नाइ' लाई लिन सकिन्छ।

३.४.८ आदरार्थी

नाम वा सर्वनामले बुझाउने व्यक्तिको सामाजिक प्रतिष्ठा र दुई नाम र सर्वनामको सङ्केत गरिएका व्यक्तिहरूका बिचको सामाजिक अन्तर सम्बन्ध देखाउने पदसङ्गति, वाक्य गठन र रूप तत्त्वका भेदलाई आदर भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ७७)। दार्चुलेली भाषामा पुलिङ्गमा सामान्य र उच्च गरी आदरका दुई तह पाइन्छन् भने स्त्रीलिङ्गमा सामान्य आदर, मध्यम आदर उच्चआदर गरी तीन तह पाइन्छन्। यस भाषामा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रिया विशेषण र कोटिकारमा रूपायन गरेर

आदरार्थी बनाइन्छ। आदरार्थी बन्नको लागि एकवचनको नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रिया विशेषण र कोटिकारमा बहुवचनको 'आ' लाग्नु पर्दछ।

क. नाममा आदरार्थी

दार्चुलेली भाषामा नामपदको सङ्गतिमा 'ओ' लगाएर सामान्य आदरार्थी र 'आ' प्रत्यय लगाएर विशेष वा उच्च आदरार्थी बन्दछ। जस्तै:

२७२. मोहनो काका। (मोहनको काका।)
२७३. मोहना काका। (मोहनका काका।)
२७४. मेरो चेलो हो। (मेरो छोरो हो।)
२७५. मेरा चेला हन्। (मेरा छोरा हुन्।)

माथि दिइएका वाक्य '२७८' र '२७९' मा 'मोहनो काका', 'मेरो चेलो हो' वाक्यमा 'ओ' प्रत्यय लागेर सामान्य आदरार्थीका वाक्य बनेका छन् भने '२७९' र '२८१' मा 'मोहना काका', 'मेरा चेला हन्', मा 'आ' प्रत्यय लागेर उच्च आदरार्थी वाक्य बनेका छन्। यसरी दार्चुलेली भाषामा 'ओ' प्रत्यय लाग्दा सामान्य आदरार्थी र 'आ' प्रत्यय लाग्दा 'उच्च' आदरार्थी वाक्यको निर्माण हुने प्रक्रिया रहेको पाइन्छ।

ख. सर्वनाममा आदरार्थी

वाक्यमा नाम, नामिक पदावली र नामिक उपवाक्यका सङ्गमा आउने सीमित शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ.१२१)। दार्चुलेली भाषाको पुरुषवाचक सर्वनाममा 'तइ'(तँ), तम(तपाईं) ले आदर भाव प्रकट गर्दछ भने दर्शक सर्वनाममा यो-इन, त्यो- तिन, ऊ- उ-उन(उहाँ) ले आदरार्थी जनाउँछन्; जस्तै:-

२७६. इन काँ झान्या हुन् ? (यी कता जाने हुन् ?)
२७७. तम काँ झान्ला छउ ? (तपाईं कता जाँदै हुनुहुन्छ ?)
२७८. तइ काँ झानेइ ? (तिमी कता जाने हो ?)
२७९. उन काँ झानलार्यान ? (उहाँ कता जाँदै हुनुहुन्छ ?)
२८०. उनुन् येईँ बसन्ना। (उहाँहरू यहीं बस्नुहुन्छ।)

माथि प्रस्तुत गरिएका वाक्यहरू पुरुषवाचक र दर्शकवाचक सर्वनामका हुन्। यी सर्वनामले आदरार्थी भाव प्रकट गरेका छन्। प्रस्तुत 'इन काँ झान्या हुन्', तम काँ झान्ला छउ', उन काँ झान लायान्', 'उनुन् येईँ बसन्ना' वाक्यले उच्च आदरार्थी भाव व्यक्त गरेका छन् भने 'तइ काँ झाने हइ' वाक्यले सामान्य आदरार्थी भाव व्यक्त गरेको छ। त्यसैले 'इन', 'त', 'तइ', 'तम', 'उन', 'उनुन्', 'मुइ', 'तनुन्', 'हमुन्' आदि शब्दले एउटा उपवाक्य साट्टे भएकाले सर्वनाम शब्द हुन्।

ग. विशेषणमा आदरार्थी

दार्चुलेली भाषाका विशेषणमा 'आ', 'इ' प्रत्यय लागेर आदरार्थी भाव बन्दछ; जस्तै:-

- २८१. मेरो नानो गेदो आयो। (मेरो सानो बच्चो आयो।)
- २८२. मेरि नानि गेदि आइ। (मेरी सानी छोरी आई।)
- २८३. मेरो नानो भान्जु आयो। (मेरो सानो भान्जा आयो।)
- २८४. मेरा नाना भान्जा आया। (मेरा साना भान्जा आए।)

दार्चुलेली भाषामा आएका नानो, नाना, मेरो, मेरी मा आएका 'आ' र 'इ' प्रत्ययले आदरको भाव व्यक्त गरेको छ।

घ. क्रियामा आदरार्थी

दार्चुलेली भाषाका क्रियामा 'अउ', 'आन', प्रत्यय लागेर आदरार्थी भाव व्यक्त हुन्छ; जस्तै:-

- २८५. तसाइ भाइरमुणि हिट्या र्याना। (त्यस्तै बाहिर हिड्ने रहेछन्।)
- २८६. उन अच्याल किगददान् ? (उहाँ आजभोलि के गर्नुहुन्छ ?)
- २८७. तम मधेस झान्छउ त? (तपाईं मधेश जानुहुन्छ त ?)

भाषिक सम्पर्कका सन्दर्भमा आदरभाव जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई आदर भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदबाट आदरार्थी भाव व्यक्त हुन्छ। आदर व्यवस्थाका दृष्टिले दार्चुलेली भाषामा पुलिङ्गमा दुई तहको र स्त्रीलिङ्गमा तीन तहको आदरको प्रयोग भएको पाइन्छ; जस्तै:

	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
२८८.	(क) भान्जो आयो।	(क) भान्जि आइ।
२८९.	(ख) भान्जा आया।	(ख) भान्जि आया।
		(ग) भान्जि आइन्।

माथि प्रस्तुत भएका 'भान्जो आयो' र 'भान्जि आइ' सामान्य आदरका वाक्य हुन्। त्यसैगरी 'भान्जा आया', 'भान्जि आया' वाक्यहरू उच्च आदरार्थी प्रयोग भएका वाक्य हुन्। वाक्य 'ग' मा आएको 'भान्जि आइन्' बहुवचनको प्रयोगले मध्यम आदरार्थीलाई जनाएको छ। दार्चुलेली भाषामा पुलिङ्गमा आदरका उच्च र निम्न गरी दुई तह रहेका छन् भने स्त्रीलिङ्गमा आदरका उच्च, मध्यम र सामान्य गरी तीन तह रहेका छन्।

३.४.९ पदसङ्गति

कुनै वाक्य वा वाक्यात्मक संरचनामा एउटा पदको रूपमा परिवर्तन गर्ने वित्तिकै अर्को पदका रूपमा पनि समानुपातिक परिवर्तन गर्नु पर्ने अवस्थालाई मेल वा पदसङ्गति भनिन्छ (पोखरेल, २०५६:७३)। दार्चुलेली भाषाका कर्ता र क्रिया, विशेषण र विशेष्य, नाम र कोटिकर तथा नाम र सम्बन्धका बिचको पदसङ्गति पाइन्छ।

क. कर्ता र क्रिया बिचको पदसङ्गति

दार्चुलेली भाषामा कर्ता र क्रिया बिचको पदसङ्गतिलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ:

अ) लिङ्गको सङ्गति

लिङ्ग नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो। दार्चुलेली भाषामा लिङ्गको सङ्गति अकर्मक वाक्यमा निम्नानुसार भएको पाइन्छ।

२९०. मेरो चेलो माणउ बस्यो। (मेरो छोरो मन्दिरमा बस्यो।)
२९१. मेरि चेलि माणउ बसि। (मेरी छोरी मन्दिरमा बसी।)
२९२. मेरा चेलान् माणउ बस्या। (मेरा छोराहरू मन्दिरमा बसे।)
२९३. मेरि चेलिन् माणउ बसिन्। (*मेरी छोरीहरू मन्दिरमा बसिन्।)

दार्चुलेली भाषामा सकर्मक क्रियाबाट लिङ्गको सङ्गति निम्नानुसार भएको पाइन्छ;

२९४. मुलेले मुलाइ पिट्यो। (टुहुरोले टुहुरीलाई पिट्यो।)
२९५. मुलाइले मुले पिट्यो। (टुहुरीले टुहुरोलाई पिट्यो।)
२९६. मुल्यान्ले मुलाइन् पिट्यो। (टुहुराहरूले टुहुरीहरूलाई पिट्यो।)
२९७. मुलाइले मुल्या पिट्या। (टुहुरीले टुहुराहरूलाई पिट्यो।)
२९८. मुलाइन्ले मुल्यान् पिट्या। (टुहुरीहरूले टुहुराहरूलाई पिट्यो।)
२९९. मुल्यान्ले मुलाइन् पिट्यो। (टुहुराहरूले टुहुरीहरूलाई पिट्यो।)
३००. मुलाइन्ले मुल्यान्लइ पिट्यो। (टुहुरीहरूले टुहुराहरूलाई पिट्यो।)
३०१. मुल्यान्ले मुलाइन्लइ पिट्यो। (टुहुराहरूले टुहुरीहरूलाई पिट्यो।)

दार्चुलेली भाषाको आदरार्थीमा निम्नानुसार लिङ्गको पदसङ्गति भएको पाइन्छ।

३०२. काकाले बिस्कुन बटोल्थो।
३०३. काकिले बिस्कुन बटोल्थो।

दार्चुलेली भाषामा मूलतः नाम, विशेषण र क्रियापदमा लिङ्ग भेद रहेको छ। लिङ्गको अभिव्यक्ति नामबाट भएको छ। दार्चुलेली भाषाको आदरार्थी भेदक विशेषणमा लिङ्गभेद रहेको छैन भने निर्जीव वस्तुसँग आउने क्रियापदमा अधिकांश ठाउँमा लिङ्गभेद रहेको छ।

दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्गी बनाउने प्रत्ययहरू 'आकारान्त', इकारान्त, निकारान्त छन्। आकारान्तमा 'फिरन्ता', इकारान्तमा 'काकि', निकारान्तमा 'रिथिनि, सउकार्नि' आदि शब्दहरू दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त हुन्छन्। यी बाहेकका कतिपय शब्दहरू अर्थले पनि स्त्रीलिङ्गी हुन्छन्। कतिपय शब्दहरूको अन्तिम रूप नहेरेर त्यसै पनि स्त्रीलिङ्गी हुन्छन् भने कतिपय शब्दहरूको शब्दकोशीय प्रविष्टि नै चाहिने हुन्छन्; जस्तै: 'मेरि भास् निकि छ', 'मेरि भुणाइ निकि छ' वाक्यमा प्रयुक्त 'भास्' र 'भुणाइ' शाब्दिक लिङ्गका आधारमा स्त्रीलिङ्गी नाम शब्द हुन्। यसरी दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू रूपतत्त्वका आधारमा, अर्थका आधारमा, परम्पराका आधारमा र शाब्दिक लिङ्गका आधारमा गरेर चार किसिमले प्रयोग भएका पाइन्छन्।

आ) वचनको सङ्गति

दार्चुलेली भाषामा वचनका आधारमा लिङ्गको सङ्गति भएको पाइन्छ; जस्तै:-

३०४. मेरो गेदो डुल्यो। (मेरो छोरो डुल्यो।)
३०५. मेरा गेदा \ गेदान् डुल्या। (मेरा छोराहरू डुले।)
३०६. मेरि दिदि घुमि। (दिदी घुमि।)
३०७. मेरि दिदिन् घुमिन्। (*मेरा दिदीहरू घुमिन्।)

माथि दिइएका वाक्यहरू एकवचन र बहुवचनका छन्। दार्चुलेली भाषाका नामपदहरू क्रियापदबाट नै एकवचन र बहुवचन स्पष्ट हुन्छन्।

ख. नाम र कोटिकारका बिचको सङ्गति

दार्चुलेली भाषामा विभिन्न किसिमका कोटिकारहरू रहेका छन्; जस्तै:

३०८. एक कपनो चोतो। (एक टुक्रा मुला।)
३०९. एक पत्थन् धुलो। (एक भाग धुलो।)
३१०. एक जनो गेदो। (एक जना केटा।)
३११. एक जनि गेदि। (एक जना केटी।)
३१२. एक चिरो काकडो। (एक चिरो काक्रा।)

माथिका कोटिकारहरू सङ्ख्यावाचक विशेषण र नामका बिचमा सङ्गति भएर आएका छन्। दार्चुलेली भाषाका कोटिकारहरू लिङ्ग र वचन अनुसार रूपायित भएर नामपदसँग सङ्गति

राख्दछन्। मानवेतर नाममा लिङ्ग भेद भएको पाइँदैन। मानवेतर कोटिकारले वचनको सङ्गति मात्र देखाएको कुरा '३०८' र '३०९' वाक्यबाट स्पष्ट हुन्छ। मानवीय नामले वचन र लिङ्गको कोटि पनि आत्मसात गरेको दृष्टान्त '३१०' र '३११' का वाक्यले प्रस्तुत गरेको छ।

ग. विशेषण र विशेष्य बिच सङ्गति

दार्चुलेली भाषाको विशेषण र विशेष्यका बिचको सङ्गतिलाई वचन र लिङ्गको आधारमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ।

अ) वचनको सङ्गति

दार्चुलेली भाषामा गणनीय नाम विशेष्य बनेर आउँदा विशेष्य जुन वचनमा हुन्छ विशेषण पनि त्यसैमा हुन्छ; जस्तै:

- ३१३. धउलो बाकरो। (सेतो बाख्रो)
- ३१४. धउलि बाकरि। (सेती बाख्री)
- ३१५. धउला बाकरा। (सेता बाख्राहरू)
- ३१६. धउला बाकरान्। (सेता बाख्राहरू)
- ३१७. धउलि बाकरिन्। (सेती बाख्रीहरू)

मानवेतर जन्तुवाचक गणनीय नाम विशेष्य बनेर आउँदा विशेष्य जुन वचनमा रहेको छ विशेषण पनि त्यसैअनुसार भएको पाइन्छ। एकवचन धउलो, धउलि विशेषण शब्द प्रयोग भई आएका छन्। बहुवचनमा धउला बाकरा, बाकरान्, धउलि बाकरिन् भएर प्रयोग भएको पाइन्छ तर धउलान् बाकरान् र धउलिन् बाकरिन् भएर प्रयोग भएको पाइँदैन।

आ) लिङ्गको सङ्गति

विशेष्यको लिङ्ग अनुसार विशेषणमा सङ्गति हुन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवीय नाम विशेषण भई आउँदा विशेष्य जुन लिङ्गमा हुन्छ विशेषण पनि सोही अनुसार हुने गर्दछ; जस्तै:

- ३१८. कान्सो चेलो। (कान्छो छोरो।)
- ३१९. कान्सि चेलि। (कान्छि छोरी।)

दार्चुलेली भाषामा मानवीय नाममा मात्र विशेषण र विशेष्यको लिङ्गगत सङ्गति ओकारान्त विशेषणमा पाइन्छ। अन्यमा पाइँदैन; जस्तै:

- ३२०. ठुलो कुकुडो। (ठूलो कुखुरा।)
- ३२१. ठुलि कुकुडि। (ठूलो कुखुरा।)

३२२. ठुलो गोरु (ठूलो गाई)
 ३२३. ठुलो बल्लु (ठूलो गोरु)
 ३२४. ठुःलो बल्लु (ठूलो गोरु)
 ३२५. नाःनो ससो (सानो खरायो।)

दार्चुलेली भाषामा मानवेतर नाममा ठुलो कुकुडो, ठुलि कुकुडिको विशेष्य र विशेषणका बिच लिङ्गगत सङ्गति भएको पाइन्छ भने गोरू, बल्लु, ससो, आदिमा ठुलि बल्लु, ठुलि गोरू, नाःनि ससिको प्रयोग भएको पाइँदैन। दार्चुलेली भाषामा प्रयोगमा आउने गोरू, बल्लु, ससो आदि जस्ता मानवेतर जन्तुवाचक नाम शब्दहरू प्राकृतिक रूपमा स्त्रीलिङ्ग भएपनि पुलिङ्ग झैं प्रयोग हुन्छन्। दार्चुलेली भाषामा सबैभन्दा ठुलो (सपउन हइ ठुलोः) जनाउन अझ ठुलोः बल्लु भएर पनि प्रयोग भएको पाइन्छ।

इ) नाम र सम्बन्ध पदका बिच सङ्गति

नाम र सम्बन्ध पदको सङ्गति नेपाली भाषामा पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा नाम वा सम्बन्ध पदको सङ्गतिलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

(१) लिङ्गको सङ्गति

३२६. मेरो भज्यो। (मेरो भतिजो।)
 ३२७. मेरि भज्जि। (मेरी भतिजी।)

(२) वचनको सङ्गति

३२८. उइको भज्यो। (उसको छोरो।)
 ३२९. उइका भज्या। (उसका चेला।)
 ३३०. उइकि पुतारि। (उसकी श्रीमती।)
 ३३१. उइका पुतारा। (उसका श्रीमतीहरू।)
 ३३२. उइकि पुतारिन्। (उसकी श्रीमतीहरू।)

दार्चुलेली भाषामा नाम र सम्बन्ध पदका बिचको सङ्गति जनाउनका लागि बहुवचनमा 'आ' र 'न' को प्रयोग भएको पाइन्छ। माथिको ३३०, ३३१ र ३३२ का वाक्यहरू क्रमशः 'उइकि पुतारि' एकवचनको वाक्य हो भने 'उइका पुतारा' र 'उइकि पुतारिन्' बहुवचनका वाक्य हुन्।

ग. नाम र सर्वनामका बिच सङ्गति

नामका सट्टामा आउने सर्वनामको जुन वचन र आदर हुन्छ, त्यही अनुसार नै नामको वचन र आदर हुन्छ। दार्चुलेली भाषामा पनि त्यसै अनुसार हुन्छ; जस्तै:

३३३. बुइनो झिक्कु पडन्छ। उ पड्डाको निको छ। (भाइ धेरै पढ्छ। ऊ पढाइमा राम्रो छ।)
 बुइनि झिक्कु पडन्छि। उ पड्डाकि निकि छे। (बहिनी धेरै पढ्छे। ऊ पढाइमा राम्री छे।)

३३४. नामको सङ्ग्राम आउने सर्वनामको वचन, आदर अनुसार नै दार्चुलेली भाषाको वचन र आदरको प्रयोग माथि दिइएका वाक्य ३३३ र ३३४ मा क्रमशः प्रयोग भएको पाइन्छ।

घ. कर्म र क्रियाको लिङ्ग सङ्गति

कर्ताद्वारा गरिने कार्यबाट प्रभावित हुने पद कर्म हो। क्रियाका अनिवार्य कारकका रूपमा आउने कर्मको क्रियासँग लिङ्गगत, वचनगत, पुरुषगत मेल हुनु नै कर्म र क्रियाको सङ्गति हो। दार्चुलेली भाषाको कर्म र क्रियाको सङ्गतिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छः

३३५. मेरा कानले गालि सुणिइ।(मेरा कानले गाली सुन्यो।)

३३६. उडले निकि कुरडि भुणि।(साँझको समयमा राम्रो कुरा भन्यो।)(सकर्मक)

माथि कर्म स्थानमा आएका 'गाली', 'गुलेली', कुरडि र 'कनउलि' स्त्रीलिङ्गी नाम शब्द भएकाले क्रियापद कर्ता अनुसार नभई कर्म अनुसार भएको पाइन्छ।

ङ. दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति

जुन भाषामा सकर्मक क्रियाको कर्म र अकर्मक क्रियाको कर्ता एकातिर पर्ने अनि सकर्मक क्रियाको कर्ता अर्कैतिर पर्ने प्रवृत्ति पाइन्छ, त्यस भाषालाई ऊर्जावत् भाषा भन्दछन्। यसरी बङ्गाली र मैथिली चाहिँ ऊर्जावत् भाषा होइनन्; नेपाली, काश्मिरी, मारवाडी, हिन्दी, पन्जाबी, नेवारी, लिम्बू भाषा चाहिँ ऊर्जावत् हुन् (पोखरेल, २०५६ पृ.१०९)। यस आधारमा दार्चुलेली भाषा पनि ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ।

अ) भूतकालमा ऊर्जावत् पदसङ्गति

क्रियाको अन्त्यमा समय जनाउने प्रत्ययका दुई समूहलाई काल भन्दछन्। त्यसअनुसार नेपालीमा भूत र अभूत गरी दुईवटा काल देखिन्छन्। यसरी क्रियापदबाट व्यक्त हुने समय वक्ताले भनेको बेला भन्दा अगाडिको हो कि होइन भन्ने छुट्टयाउने समयलाई काल भनिन्छ। नेपालीमा कालका सम्पन्न र असम्पन्न पक्ष छन्। सम्पन्न पक्ष भूतकालको मात्र पक्ष हो। पक्षवोधक कृदन्त नजोडिई बनेको हुनाले यसलाई सामान्य भूत भन्ने चलन छ। यो संस्कृत, ग्रीक, ल्याटिन र प्राचीन फारसी जस्ता भारोपेली भाषामा विशेष गरी पाइने पक्ष हो। यसलाई पाणिनीले 'लुङ लकार' नाम दिएका छन् र प्राचीन ग्रीकका व्याकरणकारहरूले अनिश्चित पक्ष मानेका छन् (पोखरेल, माधव २०५६ पृ.५३)। दार्चुलेली भाषामा काल भूत र अभूत गरी दुई किसिमका रहेका छन्। भूतकालको सम्पन्न पक्षको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसार भएको पाइन्छ;

३.४.९.१ मानवीय नाममा

मानिसलाई मात्र बुझाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाका मानवीय नाममा निम्नानुसार सङ्गति रहेको पाइन्छ।

दार्चुलेली	नेपाली
३३७. गेदो आयो।	केटो आयो।
३३८. गेदि आइ।	केटी आई।
३३९. गेदा \ गेदान् आया।	केटा आए।
३४०. गेदि \ गेदिन् आइन्।	*केटीहरू आइन्।

माथि दिइएका मानवीय नामका उदाहरणमा चार किसिमको पदसङ्गति रहेको छ। दार्चुलेली भाषामा आयो, आइ, आया, आइन् क्रमशः नेपाली भाषामा आयो, आई, आए, आइन् भएर प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा भूतकालिक मानवीय नाममा ऊर्जावत् पदसङ्गति रहेको पाइन्छ।

३.४.९.२ मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानिस भन्दा बाहेक जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ। मानवेतर जन्तुवाचक नाममा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा निम्नानुसारको सङ्गति रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
३४१. चडो आयो।	चरो आयो।
३४२. चडि आइ।	*चरी आई।
३४३. चडान् आया।	चराहरू आए।
३४४. चडिन् आइन्।	*चरीहरू आइन्।

माथि प्रस्तुत गरिएका ३४१, ३४२, ३४३ र ३४४ का दार्चुलेली र नेपाली भाषाका वाक्यमा क्रमशः कर्ता अनुसार क्रियापदको सङ्गति रहेको छ। दार्चुलेली भाषाको बहुवचनबोधक वाक्य ३४३ मा 'आया' क्रियापद र नेपाली भाषामा 'आए' भएको छ। यो भाषिक भेदका रूपमा रहेको पाइन्छ। यसबाट पनि दार्चुलेली भाषा भूतकालमा ऊर्जावत् रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ।

३.४.९.३ मानवेतर अजन्तुवाचक नाम

मानव भन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली र नेपाली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामसँग निम्नानुसारको पदसङ्गति रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
३४५. थैलो झड्यो।	थैलो झन्थ्यो।
३४६. थैलि झडि।	*थैली झरी।

३४७. थैला \ थैलान् झड्या।
३४८. थैलि \ थैलिन् झडिन्।

थैलाहरू झरे।
*थैलीहरू झरे।

माथि दिइएका ३४५ देखि ३४८ सम्मका वाक्यहरू मानवेतर अजन्तुवाचकका वाक्य हुन्। दार्चुलेलीमा 'थैलो झड्यो' वाक्य नेपालीमा 'थैलो झन्थ्यो' भएर प्रयोग भएको छ। दार्चुलेली भाषाको वाक्य ३४७ मा 'थैलि झडि' को नेपाली प्रयोगमा 'थैलि झन्थ्यो' भएको छ। यसबाट दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक स्त्रीलिङ्गी नाम शब्दसँग सोहीअनुसारको क्रियापद 'झडी' प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्गी नामअनुसारको कर्ता र क्रियाका बिचको पदसङ्गति पाइनुले यो भाषा ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषाको वाक्य ३४७ 'थैलान् झड्या' र वाक्य ३४८ 'थैलिन् झडिन्' नेपाली भाषामा क्रमशः 'थैलाहरू झरे' र 'थैलीहरू झरे' भई प्रयोग भएका छन्। दार्चुलेली भाषामा कर्तामा बहुवचन जनाउन 'न' को प्रयोग भएको छ। नेपाली भाषामा बहुवचन जनाउन प्रयोग हुने 'हरू' का सट्टा दार्चुलेलीमा 'न' को प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामिक शब्दमा पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी अनुसारको क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ। वाक्य ३४७ र ३४८ मा 'थैलान् झड्या', 'थैलिन् झडिन्' नेपालीमा 'थैलाहरू झरे', 'थैलीहरू झरे' भएर प्रयुक्त हुनुले पनि दार्चुलेली भाषा मानवेतर अजन्तुवाचक नाम पनि ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ।

३.४.९.४ मानवीय नाम (सकर्मक)

मानिसलाई सङ्केत गर्ने वा मानव जातिलाई जनाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ। वाक्यमा प्रयोग हुँदा नामले गर्ने कार्यलाई नामका वाक्यात्मक कार्य भनिन्छ। क्रियापदले कर्म लिएर आउने वाक्यलाई सकर्मक वाक्य भनिन्छ। कर्म अनुसार क्रियापदको सङ्गति भई वाक्य निर्माण हुने प्रक्रिया दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसार भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
३४९. गेदाले गेदि धेकि।	*केटाले केटी देखी।
३५०. गेदिले गेदो धेक्यो।	*केटीले केटो देख्यो।
३५१. गेदाले गेदिन् धेकिन्।	*(एउटा) केटाले केटिहरू देखिन्।
३५२. गेदिन्ले गेदा \ गेदान् धेक्या।	केटीहरूले केटाहरू देखे।
३५३. गेदोले गेदि लइ धेक्यो।	केटोले केटीलाई देख्यो।
३५४. गेदिले गेदो लइ धेक्यो।	*(एउटी) केटीले (एउटा) केटालाई देख्यो।
३५५. गेदान्ले गेदिन् लइ धेक्यो।	*केटाहरूले केटीहरूलाई देख्यो।
३५६. गेदिन्ले गेदान् लइ धेक्यो।	*केटीहरूले केटाहरूलाई देख्यो।

दार्चुलेली भाषामा नाम र क्रियाको पदसङ्गति ऊर्जावत् छ। माथि दिइएका ३४९ देखि ३५६ सम्मका वाक्यहरू मानवीय नामका सकर्मक वाक्य हुन्। मानवीय नामले लिने कर्म अनुसारको क्रियापदको सङ्गति दार्चुलेली भाषामा भएको पाइन्छ। वाक्य ३४९ देखि ३५३ सम्मका वाक्यमा कर्ताअनुसार नभई कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति रहेको छ। अकर्मक क्रिया कर्तासँग आएको हुन्छ

भने सकर्मक क्रिया क्रियासँग आएको हुन्छ। प्रस्तुत ३४९० देखि ३५३ सम्मका वाक्यमा प्रयुक्त कर्मको सोझो सम्बन्ध क्रियापदसँग रही सङ्गति भएको छ; त्यसैले दार्चुलेली भाषा ऊर्जावत् रहेको छ। दार्चुलेली भाषाका वाक्य ३५४ देखि ३५६ मा कर्मको पछाडि 'लइ' विभक्ति प्रयोग भएको छ भने नेपाली भाषाका वाक्यमा कर्म पछाडि 'लाई' प्रयोग भएको छ। नेपालीको 'लाई' विभक्ति दार्चुलेलीमा 'लइ' विभक्तिकोरूपमा प्रयोग हुने भिन्नता पाइन्छ। यसरी कर्मको पछाडि विभक्ति आयो भने चाहिँ कर्ता र कर्मसँग पनि नभई क्रियाको अन्य पुरुष एकवचन हुन्छ।

३.४.९.५ मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ। जन्तुवाचक नाममा पनि दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति निम्नानुसार रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
३५७. बाच्छाले बाच्छि धेकि।	*बाछाले बाच्छी देखी।
३५८. बाच्छिले बाच्छो धेक्यो।	बाछीले बाच्छो देख्यो।
३५९. बाच्छाले बाच्छिन् धेकिन्।	*बाछाहरूले बाच्छीहरू देखिन्।
३६०. बाच्छिले बाच्छान् धेक्यान्।	*(एउटा) बाछीले बाच्छाहरू देखे।
३६१. बाच्छिले बाच्छा लइ धेक्यो।	बाछीले बाच्छालाई देख्यो।
३६२. बाच्छाले बाच्छि लइ धेक्यो।	बाछाले बाच्छीलाई देख्यो।
३६३. बाच्छिन्ले बाच्छान् लइ धेक्यो।	*बाछीहरूले बाच्छाहरूलाई देख्यो।
३६४. बाच्छान्ले बाच्छिन् लइ धेक्यो।	*बाछाहरूले बाच्छीहरूलाई देख्यो।

माथि दिइएका ३५७ देखि ३६४ सम्मका वाक्यहरू मानवेतर अजन्तुवाचक नामका वाक्य हुन्। वाक्य ३५७ देखि ३६० सम्मका वाक्यहरूमा कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति भएको छ। सकर्मक वाक्यले लिने क्रियासँग जन्तुवोधक कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति भएकोले ऊर्जावत् पदसङ्गति मानवेतर जन्तुवाचक नाममा समेत रहेको स्पष्ट हुन्छ। वाक्य ६१ देखि ३६४ सम्मका वाक्यमा 'लइ' विभक्तिको प्रयोग भएको छ। 'लइ' विभक्तिको प्रयोगले कर्ता र क्रियासँग सङ्गति नभई अन्यपुरुष एकवचन भएको छ। नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गमा पढेनन् तर दार्चुलेली भाषाका मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

३.४.९.६ मानवेतर अजन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोगमा निम्नानुसार सङ्गति भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
३६५. थैलिले थैलो झडायो।	थैलिले थैलो झरायो।
३६६. थैलोले थैलि झडाइ।	*थैलाले थैलि झराई।
३६७. थैलिले थैला झडाया।	*(एउटा) थैलीले (धेरै) थैला झराए।
३६८. थैलाले थैलि(न्) झडाइन्।	*(एउटा) थैलाले (धेरै) थैलि झराइन्।
३६९. थैलिनले थैलान् झडाया।	थैलिहरूले थैलाहरू झराए।
३७०. थैलानले थैलिन् झडाइन्।	*थैलाहरूले थैलिहरू झराइन्।
३७१. थैलिनले थैलान् लइ झडायो।	*थैलिहरूले थैलाहरूलाई झरायो।
३७२. थैलानले थैलिन् लइ झडायो।	*थैलाहरूले थैलिहरूलाई झरायो।

माथि दिइएका ३६५ देखि ३७२ सम्मका वाक्यहरू सकर्मक वाक्य हुन्। सकर्मक वाक्यको सम्बन्ध क्रियासँग हुन्छ। मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा पनि कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति भएकोले ऊर्जावत् पदसङ्गति भएको पाइन्छ। वाक्य ३७१ र ३७२ मा प्रयुक्त वाक्य सकर्मक भएपनि 'लइ' विभक्तिको प्रयोग भएको छ। नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'लाई' विभक्तिका ठाउँमा दार्चुलेली भाषामा 'लइ' प्रयोग भएको छ। यसरी 'लइ' विभक्तिको प्रयोगले अन्य पुरुष, एकवचनको वाक्य निर्माण भई सङ्गति भएको छ। दार्चुलेली भाषामा भूतकालमा मानवीय नाम, मानवीय जन्तुवाचक, मानवीय अजन्तुवाचक, मानवेतर जन्तुवाचक, मानवेतर अजन्तुवाचकमा ऊर्जावत् पदसङ्गति रहेको पाइन्छ। थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन्। नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ।

आ) अभूतकालमा ऊर्जावत् पदसङ्गति (वर्तमान)

अन्य पुरुष एकवचनमा कुनै पनि प्रत्यय नलाग्ने क्रियापदको त्यस काललाई यहाँ अभूत, उदासीन वा वर्तमान काल भनिएको छ; जसमध्ये उदासीन नाम सबभन्दा बढी उपयुक्त छ। यसको प्रातिपदिकका पछाडि कुनै प्रत्यय नलाग्नु र भूतकालका प्रातिपदिकमा 'यो' प्रत्यय लाग्नाले पनि के बुझिन्छ भने नेपालीमा भूतकालचाहिँ विशिष्ट र अभूतकालचाहिँ सामान्य काल रहेछन् (पोखरेल, २०५६ पृ.४५)। दार्चुलेली भाषामा पनि भूतकाल विशिष्ट र अभूतकाल सामान्य रहेको पाइन्छ। अभूत कालमा वर्तमान काल र भविष्यत् काल रहेका छन्। दार्चुलेली भाषाको अभूत वर्तमान कालमा निम्नानुसारको ऊर्जावत् पदसङ्गति रहेको पाइन्छ।

३.४.९.७ मानवीय नाममा

मानिसलाई बुझाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ। अभूत कालको वर्तमानमा दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसारको सङ्गति रहेको पाइन्छ।

दार्चुलेली	नेपाली
३७३. गेदो अउन्छ।	केटो आउँछ।
३७४. गेदि अउन्छि।	केटी आउँछे।
३७५. गेदान् आउँछन्।	केटाहरू आउँछन्।
३७६. गेदिन् आउन्छिन्।	*केटीहरू आउँछिन्।

माथि दिइएका वाक्यहरू मानवीय नामका अभूत वर्तमान कालका वाक्य हुन्। मानवीय नामका वाक्यहरू अभिव्यक्त हुँदा नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'केटो' र 'केटी' दार्चुलेलीमा 'गेदो' र 'गेदी' भनिएको छ। यसले दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाका मानवीय नाम शब्दमा अन्तर देखिएको छ। नेपाली भाषामा 'केटो आउँछ' र 'केटी आउँछे' क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'गेदो अउँछ', 'गेदि अउन्छे' को प्रयोग भएको छ। त्यसैगरी वाक्य ३७५ र ३७६ मा नेपालीमा बहुवचन बुझाउँदा 'केटा', 'केटी' मा 'हरू' को प्रयोग भएको छ भने दार्चुलेली भाषामा बहुवचन बुझाउँदा 'गेदो', 'गेदि' शब्दमा 'न' को प्रयोग भएको छ। नेपाली भाषामा बहुवचनबोधक 'हरू' को सट्टा दार्चुलेलीमा 'न' को प्रयोग बहुवचनका रूपमा देखिएकोले नेपालीको भन्दा भिन्न रहेको छ। अभूतकालको वर्तमानमा मानवीय नाममा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा समानता रहेको पाइन्छ।

३.४.९.८ मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ। अभूतकालको वर्तमानमा मानवेतर जन्तुवाचक नाममा पनि दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति निम्नानुसार रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
३७७. बाच्छो अउन्छ।	बाछो आउँछ।
३७८. बाच्छि अउन्छि।	*बाछी आउँछे।
३७९. बाच्छा\बाच्छान् अउन्छन्। बाछाहरू आउँछन्।	
३८०. बाच्छि\बाच्छिन् अउन्छिन्।	*बाछीहरू आउँछिन्।

माथि दिइएका ३७७ देखि ३८० सम्मका वाक्यहरू दार्चुलेली र नेपाली भाषाका अभूत कालका वर्तमान पक्षका वाक्यहरू हुन्। वाक्य ३७७ र ३७८ मा नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'बाच्छो आउँछ' र 'बाछी आउँछ' वाक्य दार्चुलेली भाषामा क्रमशः 'बाच्छो अउन्छ', र 'बाच्छि अउन्छे' भएर प्रयोग भएका छन्। यसमा मानवेतर नामको लिङ्ग अनुसार क्रियापदको सङ्गति भएको छ। त्यसैगरी वाक्य ३७९ र ३८० मा नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'बाच्छाहरू आउँछन्' र 'बाछीहरू आउँछन्' वाक्यहरू दार्चुलेली भाषामा 'बाच्छा \ बाच्छान् अउन्छन्' र 'बाच्छि\ बाच्छिन् अउन्छिन्' प्रयोग भएर आएका छन्। यसमा नेपाली भाषामा लाग्ने बहुवचनबोधक 'हरू' दार्चुलेलीमा 'न' प्रत्ययद्वारा प्रयोग भई प्रस्तुत भएको छ। मानवेतर जन्तुवाचक

कर्ताअनुसारको क्रियापदको प्रयोगमा पनि पुलिङ्गी, स्त्रीलिङ्गीको प्रयोग भएको पाइन्छ। नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गमा पढेनन् तर दार्चुलेली भाषाका मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

३.४.९.९ मानवेतर अजन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोगमा निम्नानुसार सङ्गति भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
३८१. थैलो झडन्छ।	थैलो झर्छ।
३८२. थैलि झडन्छि।	*थैली झर्छे।
३८३. थैला \थैलान् झडन्छन्।	थैलाहरू झर्छन्।
३८४. थैलि \थैलिन् झडन्छिन्।	*थैलीहरू झर्छिन्।

माथि प्रस्तुत गरिएका ३८१ देखि ३८४ सम्मका वाक्यहरू अकर्मक मानवेतर अजन्तुवाचक नामका वाक्य हुन्। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गीको प्रयोग भई कर्तापदसँग सङ्गति रहेको पाइन्छ। नेपाली भाषाका वाक्य ३८१ र ३८२ मा 'थैलो झर्छ', 'थैली झर्छ' को प्रयोग दार्चुलेली भाषामा क्रमशः 'थैलो झडन्छ', 'थैली झडन्छि' को रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ। त्यसैगरी वाक्य ३८३ र ३८४ नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'थैलाहरू झर्छन्', 'थैलीहरू झर्छन्' क्रमशः दार्चुलेलीमा 'थैला \ थैलान् झडन्छन्', 'थैलि \ थैलिन् झडन्छिन्' भएर प्रयोग भएका छन्। नेपालीमा प्रयुक्त हुने बहुवचनबोधक 'हरू' का ठाउँमा दार्चुलेलीमा 'न' को प्रयोग भएको पाइन्छ। मानवेतर पुलिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नाम अकर्मक भई अभूतकालको वर्तमान पक्षमा कर्ताअनुसारको क्रियापदसँग सङ्गति राखी ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ।

३.४.९.१० मानवीय नाम (सकर्मक)

मानिसलाई बुझाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ। अभूत कालको वर्तमानमा मानवीय नाम सकर्मकमा दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसारको सङ्गति रहेको पाइन्छ।

दार्चुलेली	नेपाली
३८५. गेदाले गेदि धेकन्छि।	*केटाले केटी देख्छे।
३८६. गेदिले गेदो धेकन्छ।	*केटीले केटो देख्छ।
३८७. गेदाले गेदिन् धेकन्छिन्।	*केटाले केटीहरू देख्छिन्।
३८८. गेदिन्ले गेदा \गेदान् धेकन्छन्।	केटीहरूले केटाहरू देख्छन्।

३८९. गेदाले गेदि लइ धेकन्छ।	केटाले केटीलाई देख्छ।
३९०. गेदिले गेदो लइ धेकन्छ।	*केटीले केटालाई देख्छ।
३९१. गेदान्ले गेदिन् लइ धेकन्छ।	*केटाहरूले केटीहरूलाई देख्छ।
३९२. गेदिन्ले गेदान् लइ धेकन्छ।	केटीहरूले केटाहरूलाई देख्छन्।

माथि दिइएका वाक्यहरू अभूत वर्तमानकालिक सकर्मक वाक्य हुन्। प्रस्तुत ३८५ देखि ३९२ सम्मका वाक्यहरू सकर्मक पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी वाक्य हुन्। नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'केटाले केटी देख्छ', 'केटीले केटो देख्छे', 'केटाले केटीहरू देख्छन्', 'केटीले केटाहरू देख्छन्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'गेदाले गेदि धेकन्छि', 'गेदिले गेदो धेकन्छ', 'गेदाले गेदिन् धेकन्छिन्', 'गेदिन्ले गेदान् धेकन्छिन्' भएर प्रयोग भएका छ। यसमा नेपाली भाषामा कर्ताअनुसार क्रियाको रूप चलेको छ भने दार्चुलेली भाषामा कर्मअनुसार क्रियापदको रूप चलेको छ। दार्चुलेली भाषामा कर्मअनुसार क्रियाको रूप चलेर वाक्य पूरा भएकोले कर्मणी पदसङ्गति अभूत वर्तमानकाल सकर्मक वाक्यमा देखिएकोले दार्चुलेली भाषा ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी ३८९ देखि ३९२ सम्मका नेपाली भाषामा प्रयुक्त वाक्यहरू 'केटाले केटीलाई देख्छ', 'केटीले केटोलाई देख्छ', 'केटाहरूले केटीहरूलाई देख्छन्', 'केटीहरूले केटाहरूलाई देख्छन्', वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'गेदाले गेदि लइ धेकन्छ', 'गेदिले गेदो लइ धेकन्छ', 'गेदान्ले गेदिन् लइ धेकन्छिन्', 'गेदिन्ले गेदान् लइ धेकन्छिन्' भई प्रयुक्त भएका छन्। यसमा नेपाली भाषामा लामे 'लाई' विभक्ति रूपका ठाउँमा दार्चुलेली भाषामा 'लइ' विभक्तिको प्रयोग शाब्दिक रूपमा भिन्न देखिएको छ। दार्चुलेली भाषाका वाक्यमा 'लइ' विभक्तिको प्रयोगले अन्य पुरुष एकवचनको वाक्य निर्माण भएको छ।

३.४.९.११ मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा अभूत वर्तमानकाल सकर्मक जन्तुवाचक वाक्यमा निम्नानुसारको पदसङ्गति रहेको पाइन्छ।

दार्चुलेली	नेपाली
३९३. बाच्छाले बाच्छि धेकन्छि।	*बाछाले बाच्छी देख्छे।
३९४. बाच्छिले बाच्छो धेकन्छ।	बाछीले बाच्छो देख्छ।
३९५. बाच्छान् बाच्छिन् धेकन्छिन्।	*बाछाहरूले बाच्छीहरू देख्छिन्।
३९६. बाच्छिन् बाच्छान् धेकन्छिन्।	बाछीहरूले बाच्छाहरू देख्छन्।
३९७. बाच्छिले बाच्छा लइ धेकन्छ।	बाछीले बाछालाई देख्छ।
३९८. बाच्छाले बाच्छि लइ धेकन्छ।	बाछाले बाछीलाई देख्छ।
३९९. बाच्छिन्ले बाच्छान् लइ धेकन्छ।	*बाछीहरूले बाछाहरूलाई देख्छ
४००. बाच्छान्ले बाच्छिन् लइ धेकन्छ।	*बाछाहरूले बाछीहरूलाई देख्छ।

माथि दिइएका वाक्यहरू अभूत वर्तमानकालिक सकर्मक मानवेतर जन्तुवाचक नामका वाक्य हुन्। प्रस्तुत ३९३ देखि ४०० सम्मका नेपाली भाषाका वाक्यहरू 'बाच्छाले बाच्छी देख्छ', 'बाच्छीले बाच्छो देख्छ', बाच्छाहरूले बाच्छीहरू देख्छन्', 'बाच्छीहरूले बाच्छाहरू देख्छन्' क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'बाच्छाले बाच्छि धेकन्छि', 'बाच्छिले बाच्छो धेकन्छ', 'बाच्छान् बाच्छिन् धेकन्छिन्', 'बाच्छिन् बाच्छान् धेकन्छन्' प्रयुक्त भई कर्मअनुसारको क्रियाको सङ्गति भएको छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर जन्तुवाचक नाममा कर्मणीको प्रयोग भएकोले ऊर्जावत् रहेको छ। प्रस्तुत ३९७ देखि ४०० सम्मका 'बाछीले बाछालाई देख्छ', 'बाछाले बाछीलाई देख्छ', 'बाछीहरूले बाछाहरूलाई देख्छन्', 'बाछाहरूले बाछाहरूलाई देख्छन्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'बाच्छिले बाच्छा लइ धेकन्छ', बाच्छाले बाच्छि लइ धेकन्छ', बाच्छिन्ले लइ धेकन्छन्', 'बाच्छान्ते बाच्छिन् लइ धेकन्छन्' भई प्रयोग भएका छन्। नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लामेग्लै लिङ्गमा पर्दैनन् तर दार्चुलेली भाषाका मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लामेग्लै लिङ्गका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

३.४.९.१२ मानवेतर अजन्तुवाचक

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोगमा निम्नानुसार सङ्गति भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
४०१. थैलिले थैलो झडाउन्छ।	थैलीले थैलो झराउँछ।
४०२. थैलोले थैलि झडाउन्छि।	*थैलाले थैली झराउँछे।
४०३. थैलिले थैला झडाउन्छन्।	(एउटा) थैलीले थैलाहरू झराउँछन्।
४०४. थैलाले थैलि झडाउन्छिन्।	*थैलाले थैलीहरू झराउँछिन्।
४०५. थैलिन्ले थैलान् झडाउन्छन्।	थैलीहरूले थैलाहरू झराउँछन्।
४०६. थैलान्ले थैलिन् झडाउन्छिन्।	*थैलाहरूले थैलीहरू झराउँछिन्।
४०७. थैलिन्ले थैलान् लइ झडाउन्छ।	*थैलीहरूले थैलाहरूलाई झराउँछ।
४०८. थैलान्ले थैलिन् लइ झडाउन्छ।	*थैलाहरूले थैलीहरूलाई झराउँछ।

माथि प्रस्तुत गरिएका ४०१ देखि ४०८ सम्मका वाक्यहरू मानवीय अजन्तुवाचक अभूत वर्तमानकालिक सकर्मक क्रियाका वाक्यहरू हुन्। प्रस्तुत ४०१ देखि ४०६ सम्मका नेपाली भाषाका थैलीले थैलो झराउँछ', थैलोले थैली झराउँछ', थैलोले थैलीहरू झराउँछ', थैलाले थैली झराउँछ', थैलीहरूले थैलाहरू झराउँछन्', थैलाहरूले थैलीहरू झराउँछन्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा थैलिले थैलो झडाउन्छ', थैलाले थैलि झडाउन्छिन्', थैलिन्ले थैलान् झडाउन्छन्', थैलान्ले थैलिन् झडाउन्छिन्' को संरचनामा कर्मअनुसार क्रियापदसँग सङ्गति भई प्रयोग भएका छन्। नेपालीमा 'झराउँछ' क्रियाको रूपका ठाउँमा दार्चुलेलीमा 'झडाउन्छ' रूपको प्रयोग भएको छ। त्यसैगरी ४०७ र

४०८ का नेपाली भाषाका थैलीहरूले थैलाहरूलाई झराउँछन्, थैलाहरूले थैलीहरूलाई झराउँछन्' वाक्यहरू क्रमशः नेपालीमा थैलिनले थैलान् लइ झडाउन्छ', थैलानले थैलिन लइ झडाउन्छिन्' भई प्रयोग हुँदा नेपालीमा बहुवचनबोधक 'हरू' को रूप दार्चुलेलीमा 'न' र नेपालीको 'लाई' विभक्तिको ठाउँमा दार्चुलेलीमा 'लइ' विभक्तिको प्रयोग भई अन्यपुरुष एकवचनमा वाक्यगत सङ्गति भएको पाइन्छ। थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन्। नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ।

(इ) सम्भावनार्थमा ऊर्जावत् पदसङ्गति

माधव प्रसाद पोखरेल (पोखरेल, २०५६ पृ. ४५) ले नेपाली असामान्यार्थमा कालको भेद हुँदैन अर्थात् विध्यर्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थमा कालभेद हुँदैन; तर निम्नलिखित सम्भावनार्थक रूपावलीमा सम्भावना बुझाउने सर्ग 'ला' अभूतकालका प्रत्ययमा व्यञ्जन भए अगाडि नत्र पछाडि लाग्छ; जस्तै एकवचन गर्+ला= गर्ला, गर्+ ला +स्= गर्लास्, गर्+उँ+ला=गरौला, बहुवचनमा गर्+ला+न= गर्लान्, गर्+औ+ला=गरौला भएर सम्भावनार्थक भाव व्यक्त हुने कुरा उल्लेख गरेका छन्। दार्चुलेली भाषामा अभूत भविष्यत् कालमा सम्भावनार्थको प्रयोग निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ।

३.४.९.१३ मानवीय नाममा

मानिसलाई सङ्केत गर्ने वा मानव जातिलाई जनाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ। वाक्यमा प्रयोग हुँदा नामले गर्ने कार्यलाई नामका वाक्यात्मक कार्य भनिन्छ। क्रियापदले कर्म लिएर आउने वाक्यलाई सकर्मक वाक्य भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा अभूतकालिक सम्भावनार्थक मानवीय नाममा कर्म अनुसार क्रियापदको सङ्गति भाषामा निम्नानुसार भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
४०९. गेदो आलो।	केटो आउला।
४१०. गेदि आलि।	केटी आउली।
४११. गेदा \ गेदान् अउनान्।	केटाहरू आउलान्।
४१२. गेदि \ गेदिन् अउनिन्।	*केटीहरू आउलिन्।

माथि दिइएका ४०९ देखि ४१२ सम्मका वाक्यहरू अभूतकालिक सम्भावनार्थक सकर्मक मानवीय नामका वाक्य हुन्। प्रस्तुत नेपाली भाषाका 'केटो आउला', 'केटी आउली', 'केटाहरू आउलान्', 'केटीहरू आउलिन्' वाक्यहरू दार्चुलेली भाषामा क्रमशः 'गेदो आलो', 'गेदि आलि', 'गेदा \ गेदान् अउनान्', 'गेदि \ गेदिन् अउनिन्' भएर कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति भई सम्भावनार्थकमा प्रयोग भएका छन्। नेपालीमा प्रयुक्त 'केटो', 'केटी', 'केटाहरू', 'केटीहरू' दार्चुलेलीमा 'गेदो', 'गेदि', 'गेदान्', 'गेदिन्' भएर प्रयोगमा आएका छन्। त्यसैगरी नेपाली भाषाका वाक्यमा 'आउला', 'आउली', 'आउलान्',

'आउलिन्' क्रियापदहरू दार्चुलेली भाषामा क्रमशः 'आलो', 'आलि', 'अउनान्', 'अउनिन्' भई सम्भावनार्थकमा प्रयोग हुने भिन्नता पाइन्छ।

३.४.९.१४ मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा अभूत सम्भावनार्थक सकर्मक जन्तुवाचक वाक्यमा निम्नानुसारको पदसङ्गति रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
४१३. बाच्छो आलो।	बाछो आउला।
४१४. बाच्छि आलि।	*बाछी आउलि।
४१५. बाच्छा \ बाच्छान् अउनान्।	बाछाहरू आउलान्।
४१६. बाच्छि \ बाच्छिन् अउनिन्।	*बाछीहरू आउलिन्।

माथि प्रस्तुत गरिएका ४१३ देखि ४१६ सम्मका वाक्यहरू मानवेतर जन्तुवाचक नामका सकर्मक वाक्यहरू हुन्। प्रस्तुत नेपाली भाषाका 'बाच्छो आउला', 'बाछी आउली', 'बाच्छाहरू आउलान्', 'बाछीहरू आउलिन्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'बाच्छो आलो', 'बाच्छी आलि', 'बाच्छा \ बाच्छान् अउनान्', 'बाच्छि \ बाच्छिन् अउनिन्' भई प्रयोग भएका छन्। मानवेतर जन्तुवाचक सम्भावनार्थक सकर्मकमा वाक्यमा पनि कर्मअनुसार क्रियापदको रूप दार्चुलेली भाषामा प्रयोग भएकाले दार्चुलेली भाषा ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ। नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लामेग्लै लिङ्गमा पढेनन् तर दार्चुलेली भाषाका मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लामेग्लै लिङ्गका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

३.४.९.१५ मानवेतर अजन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोग सम्भावनार्थक अकर्मकमा निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
४१७. थैलो झड्लो।	थैलो झर्ला।
४१८. थैलि झडलि।	*थैली झर्ली।
४१९. थैला \ थैलान् झड्लान्।	थैलाहरू झर्लान्।
४२०. थैलि \ थैलिन् झड्लिन्।	*थैलीहरू झर्लिन्।

माथि दिइएका ४१७ देखि ४२० सम्मका वाक्यहरू मानवेतर अजन्तुवाचक नाम सम्भावनार्थक अकर्मकका हुन्। प्रस्तुत नेपाली भाषाका 'थैलो झर्ला', 'थैली झर्ली', 'थैलाहरू झर्लान्', 'थैलीहरू झर्लिन्'

वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'थैलो झडलो', 'थैली झडलि', 'थैला\ थैलान् झड्लान्', थैलि\ थैलिन् झड्लिन्' भई प्रयोग भएका छन्। नेपाली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक सम्भावनार्थकमा 'थैलो' र 'थैली' सँग क्रियाको रूप एकवचनमा 'झर्ला' भएर प्रयोग भएको छ भने दार्चुलेली भाषामा एकवचनमा 'थैलो' सँग 'झडलो', 'थैलि' सँग 'झडलि' को प्रयोग भएको छ। त्यसैगरी नेपाली भाषामा बहुवचनमा 'थैलाहरू', 'थैलीहरू' सँग 'झर्लान्' को रूप प्रयोग भएको छ भने दार्चुलेली भाषामा 'थैला\ थैलान् सँग 'झड्लान्', 'थैलि'\ 'थैलिन्' सँग 'झड्लिन्' कर्ताअनुरूप क्रियाको प्रयोग भएकोले दार्चुलेली भाषा मानवेतर अजन्तुवाचक सम्भावनार्थक अकर्मकमा पनि ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ। थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन्छ। नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ।

३.४.९.१६ मानवीय नाम (सकर्मक)

मानिसलाई बुझाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ। अभूतकालको सम्भावनार्थक सकर्मकमा दार्चुलेली भाषामा मानवीय नामको प्रयोग निम्नानुसार भएको पाइन्छ।

दार्चुलेली	नेपाली
४२१. गेदाले गेदि धेकलि।	*केटाले केटी देख्छी।
४२२. गेदिले गेदो धेकलो।	*केटीले केटो देख्ला।
४२३. गेदाले गेदिन् धेकलिन्।	*केटाहरूले केटीहरू देख्लिन्।
४२४. गेदिन्ले गेदा \ गेदान् धेकदान्।	केटीहरूले केटाहरू देख्लान्।
४२५. गेदाले गेदि लइ धेकलो।	केटाले केटीलाई देख्ला।
४२६. गेदिले गेदो लइ धेकलो।	*केटीले केटालाई देख्ला।
४२७. गेदान्ले गेदिन् लइ धेकलो।	*केटाहरूले केटीहरूलाई देख्ला।
४२८. गेदिन्ले गेदान् लइ धेकलो।	केटीहरूले केटाहरूलाई देख्लान्।

माथि प्रस्तुत गरिएका ४२१ देखि ४२८ सम्मका वाक्यहरू अभूतकालिक सम्भावनार्थक सकर्मकका वाक्य हुन्। प्रस्तुत ४२१ देखि ४२४ सम्मका नेपाली भाषाका 'केटाले केटी देख्ला', 'केटीले केटो देख्ला', 'केटाहरूले केटीहरू देख्लान्', 'केटीहरूले केटाहरू देख्लान्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'गेदाले गेदि धेकलि', 'गेदिले गेदो धेकलो', 'गेदाले गेदिन् धेकलिन्', 'गेदिन्ले गेदा\ गेदान् धेकदान्' भई प्रयोग भएका छन्। यसमा नेपाली भाषामा कर्ताअनुरूप क्रियापदको रूप चलेको पाइन्छ भने दार्चुलेली भाषाका वाक्यमा कर्मअनुरूप क्रियापदको रूप चलेकोले ऊर्जावत् भाषाका रूपमा रहेको पाइन्छ। प्रस्तुत ४२५ देखि ४२८ सम्मका नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'केटाले केटीलाई देख्ला', 'केटीले केटालाई देख्ला', 'केटाहरूले केटीहरूलाई देख्लान्', 'केटीहरूले केटाहरूलाई देख्लान्' वाक्यहरू दार्चुलेली भाषामा 'गेदाले गेदि लइ धेकलो', 'गेदिले गेदो लइ धेकलो', 'गेदान्ले गेदिन् लइ धेकलो',

'गेदिन्ले गेदान् लइ धेकलो' को अवस्थामा आई अन्यपुरुष एकवचनका सम्भावनार्थक सकर्मक वाक्यका रूपमा प्रयुक्त भएका छन्।

३.४.९.१७ मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा अभूत सम्भावनार्थक सकर्मक मानवेतर जन्तुवाचक नामको प्रयोगमा निम्नानुसारको पदसङ्गति रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
४२९. बाच्छाले बाच्छि धेकलि।	*बाछाले बाच्छी देख्ली।
४३०. बाच्छिले बाच्छो धेकलो।	बाछीले बाच्छो देख्ला।
४३१. बाच्छाले बाच्छिन् धेकलिन्।	*बाछाले बाच्छीहरू देख्लिन्।
४३२. बाच्छिले बाच्छान् धेकलान्।	*बाछीले बाच्छाहरू देख्लान्।
४३३. बाच्छिले बाच्छा लइ धेकलो।	बाछीले बाच्छालाई देख्ला।
४३४. बाच्छाले बाच्छि लइ धेकलो।	बाछाले बाच्छीलाई देख्ला।
४३५. बाच्छिन्ले बाच्छान् लइ धेकलो।	*बाछीहरूले बाच्छाहरूलाई देख्ला
४३६. बाच्छान्ले बाच्छिन् लइ धेकलो।	*बाछाहरूले बाच्छीहरूलाई देख्ला।

माथि दिइएका वाक्यहरू मानवेतर जन्तुवाचक नामका वाक्य हुन्। प्रस्तुत ४२९ देखि ४३२ सम्मका नेपाली भाषाका 'बाच्छाले बाच्छी देख्ला', 'बाच्छीले बाच्छो देख्ला', 'बाच्छाले बाच्छीहरू देख्ला', 'बाच्छीले बाच्छाहरू देख्ला' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'बाच्छाले बाच्छि धेकलि', 'बाच्छिले बाच्छो धेकलो', 'बाच्छाले बाच्छिन् धेकलिन्', 'बाच्छिले बाच्छान् धेकलान्', भई प्रयोग भएका छन्। यसमा नेपाली भाषामा कर्ताअनुरूपको क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने दार्चुलेली भाषामा कर्मअनुरूप क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ; त्यसैले दार्चुलेली भाषा अभूतकाल सम्भावनार्थक सकर्मक मानवेतर जन्तुवाचक नाममा ऊर्जावत् रहेको पुष्टि हुन्छहो। त्यसैगरी ४३३ देखि ४३६ सम्मका नेपाली भाषाका वाक्यहरू 'बाच्छीले बाच्छालाई देख्ला', 'बाच्छाले बाच्छीलाई देख्ला', 'बाच्छीहरूले बाच्छाहरूलाई देख्लान्', 'बाच्छाहरूले बाच्छीहरूलाई देख्लान्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेलीमा 'बाच्छिले बाच्छा लइ धेकलो', 'बाच्छाले बाच्छि लइ धेकलो', 'बाच्छिन्ले बाच्छान् लइ धेकलो', 'बाच्छान्ले बाच्छिन् लइ धेकलो' भई प्रयोग भएका छन्। यसमा नेपाली भाषामा कर्ता अनुसार एकवचन र बहुवचनको रूप क्रियामा प्रयोग भएको छ भने दार्चुलेली भाषामा अन्यपुरुष एकवचनको प्रयोग भएको छ। नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लामेग्लै लिङ्गमा पर्देनन् तर दार्चुलेली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरूमा लिङ्गत भेद पाइन्छ।

३.४.९.१८ मानवेतर अजन्तुवाचक

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोग सम्भावनार्थक सकर्मकमा निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ;

दार्चुलेली

४३७. थैलिले थैलो झडालो।
४३८. थैलोले थैलि झडालि।
४३९. थैलिले थैला झडाउलान्।
४४०. थैलाले थैलि झडाउनिन्।
४४१. थैलिनले थैलान् झडाउनान्।
४४२. थैलानले थैलिन् झडाउनिन्।
४४३. थैलिनले थैलान् लइ झडालो।
४४४. थैलानले थैलिन् लइ झडालो।

नेपाली

- थैलिले थैलो झराउला।
*थैलोले थैली झराउली।
*(एउटा) थैलीले थैला झराउलान्।
*(एउटा) थैलाले (धेरै) थैली झराउलिन्।
थैलिहरूले थैलाहरू झराउलान्।
*थैलाहरूले थैलीहरू झराउलिन्।
*थैलीहरूले थैलाहरूलाई झराउला।
*थैलाहरूले थैलीहरूलाई झराउला।

माथि दिइएका ४३७ देखि ४४४ सम्मका वाक्यहरू मानवेतर अजन्तुवाचक सम्भावनार्थक सकर्मकका वाक्य हुन्। प्रस्तुत ४३७ देखि ४४४ सम्मका नेपाली भाषाका वाक्यहरू 'थैलिले थैलो झर्ला', 'थैलोले थैली झर्ला', 'थैलीले थैला झर्लान्', 'थैलीहरूले थैलाहरू झराउलान्' 'थैलाले थैली झराउलान्', 'थैलाहरूले थैलीहरू झराउलान्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'थैलिले थैलो झडालो', 'थैलोले थैलि झडालि', 'थैलिले थैला झडाउलान्', 'थैलाले थैलि झडाउनिन्', 'थैलिनले थैलान् झडाउनान्', 'थैलानले थैलिन् झडाउनिन्' को प्रयोगमा नेपाली भाषामा कर्ताअनुरूप क्रियापदको रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ भने दार्चुलेली भाषामा कर्मअनुरूप क्रियापदको रूपको प्रयोग भएकोले दार्चुलेली भाषा अभूत सम्भावनार्थक सकर्मकमा पनि ऊर्जावत् रहेको पुष्टि हुन्छ। प्रस्तुत ४४३ र ४४४ नेपाली भाषाका 'थैलीहरूले थैलाहरूलाई झराउलान्', 'थैलाहरूले थैलिहरू झराउलान्' वाक्य क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'थैलिनले थैलान् लइ झडालो', 'थैलानले थैलिन् लइ झडालो' भई प्रयोग भएका छन्। यसमा नेपाली भाषामा बहुवचन जनाउन प्रयोग हुने 'हरू' का ठाउँमा दार्चुलेली भाषामा 'न' को प्रयोग भएको पाइन्छ। त्यसैगरी नेपाली भाषाका वाक्यहरू एकवचन र बहुवचनमा प्रयुक्त छन् भने दार्चुलेली भाषाका वाक्यहरू अन्यपुरुष एकवचनमा प्रयोग भएका छन्।

दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति भूत र अभूत दुवै कालमा पाइन्छ। नेपाली र हिन्दी भाषामा भूतकालमा मात्र ऊर्जावत् पदसङ्गतिको प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा भूत र अभूत दुवै काल, मानवीय, मानवेतर, मानवेतर जन्तुवाचक, मानवेतर अजन्तुवाचक सकर्मक, अकर्मकमा ऊर्जावत् पदसङ्गति रहेको पाइन्छ। थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न

भएका हुन्। नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ।

दार्चुलेली भाषामा क्रियाको पदसङ्गति र नामको पदसङ्गति ऊर्जावत् रहेको छ। अकर्मक क्रिया चाहिँ कर्तासँग हुन्छ भने सकर्मक क्रिया कर्मसँग हुन्छ। कर्मको पछाडि विभक्ति आयो भने चाहिँ कर्ता र कर्मसँग पनि नभई क्रियाको अन्य पुरुष एकवचन हुन्छ। यो पदसङ्गति लिङ्ग, वचन र आदरार्थीमा देखिन्छ। मानवीय कर्मसँग जस्तो पदसङ्गति हुन्छ, मानवेतर जन्तुसँग पनि त्यस्तै पदसङ्गति हुन्छ।

३.४.१० लिङ्ग

जुनसुकै भाषाका वाक्यमा नामसँग अर्को कुनै शब्दको पदसङ्गतिका भेदले जति किसिमको अर्थ भेद देखिन्छ त्यसलाई लिङ्ग भन्दछन् (पोखरेल, २०५६, पाना / पानाहरु ८७)। दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्ग गरी लिङ्ग दुई प्रकारका छन्। दार्चुलेली भाषामा लिङ्गको प्रयोगलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ।

क. जन्तुवाचक नाम शब्दमा लिङ्ग भेद

दार्चुलेली भाषाको मानवेतर जन्तुवाचक नाम शब्दमा लिङ्गको प्रयोग निम्नानुसार भएको पाइन्छ:-

पुलिङ्ग / स्त्रीलिङ्ग

- ४४५. ना:नो थोरो भयो। (सानो पाडो भयो।)
- ४४६. ना:नि थोरि भइ। (सानी पाडी भई।)
- ४४७. कालो बाच्छो मर्यो। (कालो बाछो मर्यो।)
- ४४८. कालि बाच्छि मरि। (काली बाछी मरी।)
- ४४९. सेतो ससो आयो। (सेतो खरायो आयो।)
- ४५०. सेती ससि आई। (सेती खराई आई।)

दार्चुलेली भाषामा जन्तुवाचक नाम शब्दमा पनि पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको प्रयोग हुन्छ। माथि दिइएका 'ना:नो थोरो भयो', 'कालो बाच्छो आयो', 'सेतो ससो आयो' वाक्य पुलिङ्का वाक्य हुन्। पुलिङ्ग अनुसारको क्रियापदको सङ्गति भएको छ। त्यसैगरी 'ना:नि थोरि भइ', 'कालि बाच्छि मरि', 'सेती ससि आई' मा स्त्रीलिङ्गको प्रयोग भएको छ। 'ना:नो', 'कालो', 'सेतो' विशेषणसँग क्रमशः 'थोरो', 'बाच्छो', 'ससो' पुलिङ्गी शब्दहरूको सङ्गति भई वाक्य निर्माण भएको पाइन्छ। त्यसैगरी 'ना:नि', 'कालि', 'सेती' विशेषणसँग क्रमशः 'थोरि', 'बाच्छि', 'ससि' जन्तुवाचक स्त्रीलिङ्गी शब्दको प्रयोग मानवीय पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी अनुसार भएको पाइन्छ।

ख. अजन्तुवाचक नाम शब्दमा लिङ्गको प्रयोग

मानवेतर नाम शब्दहरूको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा गरिन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नाम शब्दको प्रयोग निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ;

- ४५१. ठुलो थइलो समायो। (ठुलो थैलो समायो।)
- ४५२. ठुलि थइलि समाइ। (ठुली थैली समाई।)
- ४५३. निको बउसो बनायो। (राम्रो कोदालो बनायो।)
- ४५४. निकि बउसि बनाइ। (राम्री कोदाली बनाई।)
- ४५५. नानो छापरो निको भयो। (सानो डालो राम्रो भयो।)
- ४५६. ना:नि छापरि निकि भइ। (सानी डाली राम्री भई।)

माथि दिइएका वाक्यहरू अजन्तुवाचक नाम शब्द प्रयोग भएका वाक्यहरू हुन्। प्रस्तुत '४५१', '४५२' र '४५३' का वाक्यमा क्रमशः 'थइलो', 'बउसो', 'छापरि' शब्दहरू पुलिङ्गका रूपमा र 'थइलि', 'बउसि', 'छापरि' शब्दहरू स्त्रीलिङ्गी शब्दका रूपमा प्रयोग भएका छन्। दार्चुलेली भाषामा अजन्तुवाचक नाम शब्दहरू पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

ग. प्राकृतिक रूपमा लिङ्ग नछुट्टिने जन्तुवाचक शब्दमा पनि लिङ्ग भेद

प्राकृतिक रूपमा लिङ्ग नछुट्टिने तर वाक्यमा प्रयोग भएर आउँदा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको प्रयोग दार्चुलेली भाषाका वाक्यहरू भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषाका प्राकृतिक रूपमा लिङ्ग नछुट्टिने तर वाक्यमा प्रयोग हुँदा लिङ्ग भेद भई देखा पर्ने वाक्यहरू निम्नानुसार छन्;

- ४५७. नानो चडो उड्यो। (सानो चरो उड्यो।)
- ४५८. नानि चडि उडि। (सानो चरी उड्यो।)
- ४५९. नानो मुरो उड्यो। (सानो भुसुनो उड्यो।)
- ४६०. नानि मुरि उडि। (सानी भुसुनी उडी।)
- ४६१. नानो कित्थो आयो। (सानो किश्रो आयो।)
- ४६२. नानि कित्थि आइ। (सानी किश्री आई।)

माथि दिइएका चडो, मुरो, सउडो, छेपाडो, उप्यो आदि प्राकृतिक लिङ्ग नछुट्टिने दार्चुलेली भाषाका शब्द हुन्। यी शब्दहरू तुलना गर्न, सानो, ठूलो आकार बुझाउनका लागि प्रयोगमा आउने गर्दछन्। दार्चुलेली भाषामा छेपाडो, छेपाडि, थरकिन्नो, थरकिन्नि, जोडोः, जोडिः आदि शब्दहरू क्रमशः पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गका रूपमा प्रयोग गरिएका पाइन्छन्।

घ. पुलिङ्ग जस्तै भएर प्रयोगमा आउने दार्चुलेली भाषाका नाम शब्दहरूको प्रयोग

दार्चुलेली भाषामा पुलिङ्ग जस्तै प्रयोग हुने शब्दहरू पाइन्छन्। दार्चुलेली भाषाका वस्तुवाचक, फर्त्याङ्ग्रा बोधक शब्दहरूको वाक्यात्मक प्रयोग निम्नानुसार भएको पाइन्छ;

४६३. कालो जुको आयो। (कालो जुको आयो।)

४६४. नानो फोलो चुयो। (सानो गाग्री चुयो।)

४६५. नानो पटिडो उड्यो। (सानो फट्याङ्गो उड्यो।)

माथि प्रस्तुत गरिएका 'कालो जुको आयो', 'नानो फोलो चुयो', 'नानो पटिडो उड्यो' शब्दमा प्रयुक्त 'जुको', 'फोलो', 'पटिडो' शब्दहरूको प्रयोग पुलिङ्गी शब्दका रूपमा भएको पाइन्छ। त्यसैगरी 'डोको', 'सुप्पो', 'मोट्टो', 'कसुणो' आदि शब्दहरू दार्चुलेली भाषामा पुलिङ्गी शब्दका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

ड. प्राकृतिक रूपमा पोथी भएपनि क्रियापदको सङ्गतिमा पुलिङ्ग हुने शब्द

दार्चुलेली भाषामा जन्मजात रूपमा पोथी भएपनि क्रियापदको सङ्गतिमा वाक्यात्मक प्रयोगमा आउँदा पुलिङ्ग भएर प्रयोगमा आउँछन्। यी शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको

४६६. अल्लान्या गोर आयो। (कराउने गाई आयो।)

४६७. हमरो पउणो न्यारोइ छ। (हाम्रो पाडी राम्रो छ।)

माथि दिइएका 'अल्लान्या गोर आयो', 'हमरो पउणो न्यारोइ छ', 'धउलो ससो निको छ' वाक्यमा प्रयुक्त 'गोर', 'पउणो' र 'ससो' शब्दहरू प्राकृतिक रूपमा स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू हुन्। वाक्यमा प्रयोग हुँदा 'गोर', 'पउणो', 'ससो' शब्दहरूको प्रयोग पुलिङ्गमा भएको पाइन्छ।

च. इकारान्त भई स्त्रीलिङ्ग हुने शब्दहरूको प्रयोग

इकारान्त भई स्त्रीलिङ्गको प्रयोग हुने दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको प्रयोगको स्थितिलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ।

४६८. नाःनि नउनि पगलि गइ। (साःनो नौनी गलि सक्यो।)

४६९. ठकठकानि धिनालि निकि भइ। (जमेको दही मिठो भयो।)

४७०. नाःनि छाइ निकि भइ। (सानो मही राम्रो भयो।)

४७१. बडिया दइ भइ। (दही मिठो भयो।)

४७२. नाःनि पेटि असजि छ। (सानो पेटि असजि छ।)

दार्चुलेली भाषामा इकारान्त शब्दहरू स्त्रीलिङ्गी हुन्छन्। माथि प्रस्तुत भएका 'नाःनि' सँग 'नउनि', 'ठकठकानि' सँग 'धिनालि', 'नाःनि'सँग 'छाइ', 'बडिया' सँग 'दइ', 'नानि' सँग 'पेटि' इकारान्त भई स्त्रीलिङ्गी नाम शब्दका रूपमा प्रयोग हुने शब्द हुन्। त्यसैगरी 'गुलेलि', 'कनउलि' आदि शब्दहरूको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्गका रूपमा हुन्छ।

छ. ओकारान्त र इकारान्त भई प्राकृतिक रूपमा नै लिङ्ग छुट्टिने शब्दहरूको प्रयोग

ओकारान्त र इकारान्त भई दार्चुलेली भाषामा स्वभाविक रूपमा नै लिङ्ग छुट्टिने शब्दहरूलाई निम्नानुसार प्रयोग गरी उल्लेख गरिएको छ;

४७३. कालो पुतलो आयो।
 ४७४. कालि पुतलि आइ।
 ४७५. नानो झिमउडो उड्यो।
 ४७६. नानि झिमउडि उडि।
 ४७७. ठुलो मउरो उड्यो।
 ४७८. ठुलि मउरि उडि।

माथि दिइएका 'कालो पुतलो आयो', 'नानो झिमउडो उड्यो', 'ठुलो मउरो उड्यो' वाक्यमा प्रयुक्त 'पुतलो', 'झिमउडो', 'मउरो' ओकारान्त लागेका दार्चुलेली भाषाका शब्द हुन्। त्यसैगरी 'कालि पुतलि आइ', 'नानि झिमउडि उडि', 'ठुलि मउरि उडि' वाक्यमा प्रस्तुत 'पुतलि', 'झिमउडि', 'मउरि' इकारान्त लागेका शब्द हुन्। यी शब्दहरू प्राकृतिक रूपमा नै ओकारान्त र इकारान्त लागेर लिङ्ग छुट्टिइ वाक्यमा प्रयोग हुन्छन्। दार्चुलेली भाषामा 'गेडो', 'कोसेडो', 'तितरो', 'ग्वालो', 'गन्युलो', 'कल्चुणो', 'कुकुर' आदि ओकारान्त शब्दहरू क्रमशः 'गेडि', 'कोसेडि', 'तितरी', 'ग्वालि', 'गन्युलि', 'कल्चुणि', 'कुकुर्नि' इकारान्त भई प्रयोग भएका पाइन्छन्।

ज. ओकारान्त र इकारान्त भएर पनि प्राकृतिक लिङ्ग नछुट्टिने अजन्तुवाचक शब्द

दार्चुलेली भाषामा ओकारान्त र इकारान्त लागेर बनेका अजन्तुवाचक शब्दहरूको लिङ्ग छुट्टिएको पाइदैन। यी शब्दहरूको वाक्यात्मक प्रयोगको स्थितिलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ।

४७९. नानो डालो झड्यो। (सानो डालो झड्यो।)
 ४८०. नानि डालि झडि। (सानी डाली झडी।)
 ४८१. नानो हतउरो गिर्क्यो। (सानो गाग्रो खस्यो।)
 ४८२. नानि हतउरि गिर्कि। (सानी गाग्री खसी।)
 ४८३. ठुलो तउलो हरायो। (ठूलो ताउलो हरायो।)
 ४८४. ठुलि ताउलि हराइ। (ठूली ताउली हराइ।)

माथि दिइएका 'नानो डालो झड्यो', 'नानो हतउरो गिर्क्यो', 'ठुलो तउलो हरायो' वाक्यमा प्रस्तुत 'डालो', 'हतउरो', 'तउलो' ओकारान्त शब्द हुन् भने 'नानि डालि झडि', 'नानि हतउरि गिर्कि', 'ठुलि ताउलि हराइ' वाक्यमा आएका शब्दहरू इकारान्त हुन्। त्यसैगरी 'भदेलो', 'चउको', 'भकार' आदि शब्दहरू ओकारान्त र 'भदेली', 'चउकि', 'भकारि' आदि इकारान्त शब्दहरू हुन्। दार्चुलेली भाषामा अजन्तुवाचक नाम शब्दहरू ओकारान्त-इकारान्त भए पनि लिङ्ग नछुट्टिइ प्रयोग भएका पाइन्छन्।

झ. इकारान्त नभएर पनि स्त्रीलिङ्ग हुने दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू

सामान्यतया इकारान्त शब्दहरू स्त्रीलिङ्गी हुने गर्दछन्। दार्चुलेली भाषामा इकारान्त नलागेका शब्दहरू स्त्रीलिङ्गको रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्। यी शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ।

४८५. हमरि भास निकि छ। (हाम्रो भाषा राम्रो छ।)

४८६. हमरि खाट साणि छ। (हाम्रो खाट साँघुरो छ।)

४८७. हमरि ठउर बिथरि छ। (हाम्रो ठाउँ फराकिलो छ।)

माथि दिइएका 'हमरि भास निकि छ', 'हमरि खाट साणि छ', 'हमरि ठउर बिथरि छ' वाक्यमा आएका 'भास', 'खाट', 'ठउर' शब्दहरू स्त्रीलिङ्गी शब्द हुन्।

ज. 'आइ' प्रत्यय लागेका दार्चुलेली भाषाका स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू प्रयोग

आइ प्रत्यय लागेर बनेका दार्चुलेली भाषाका स्त्रीलिङ्गी शब्दहरूको प्रयोगको स्थितिलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ;

४८८. हमरि हिटाइ ढिलि छ। (हाम्रो हिडाइ ढिलो छ।)

४८९. हमरि बसाइ गइलि छ। (हाम्रो बसाइँ अबेरसम्म छ।)

४९०. हमरि रोपाइ बडिया भइ। (हाम्रो रोपाइ राम्रो भयो।)

माथि दिइएका वाक्य '४८८', '४८९' र '४९०' मा आएका 'हिटाइ', 'बसाइ', 'बडिया' शब्दमा 'आइ' प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भई स्त्रीलिङ्गी शब्दका रूपमा वाक्यमा प्रयुक्त भएका छन्। त्यसैगरी 'कटाइ', 'डोबाइ', 'भुणाइ', 'बोगाइ', 'काटाइ', 'हिडाइ', 'सुणाइ', 'पर्साइ', 'रोपाइ' आदि स्त्रीलिङ्गी शब्दका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्।

ट. स्वरान्त भई प्रयोगमा आउने भाववाचक स्त्रीलिङ्गी नामको प्रयोग

स्वरान्त भई स्त्रीलिङ्गी बन्ने दार्चुलेली भाषाका भाववाचक शब्दहरूको प्रयोगको स्थितिलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ;

४९१. हमरि गउँ बोएइ छ। (हाम्रो गहुँ बुने काम छ।)

४९२. हमरि घोगा टोडेइ छ। (हाम्रो मकै भाँच्ने काम छ।)

४९३. हमरि खाएइ इसि छ। (हाम्रो खुवाइ यस्तै छ।)

माथि प्रस्तुत गरिएका वाक्य '४९१' मा 'हमरि गउँ बोएइ छ', वाक्य '४९२' 'हमरि घोगा टोडेइ छ', वाक्य '४९३' मा 'हमरि खाएइ इसि छ' वाक्यमा आएका 'बोएइ', 'टोडेइ', 'खाएइ' शब्दहरू स्वरान्त भई स्त्रीलिङ्गी शब्दका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्। त्यसैगरी 'खणेइ', 'जोतेइ' आदि स्वरान्त भई प्रयोगमा आउने शब्दहरूमा 'ऐइ' प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भई स्त्रीलिङ्गी शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ।

ठ. इकारान्त लागेका दार्चुलेली भाषाका स्त्रीलिङ्गी शब्दहरूको प्रयोग

इकारान्तद्वारा बनेका दार्चुलेली भाषाका स्त्रीलिङ्गी शब्दहरूको प्रयोगको अवस्थालाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ;

४९४. हमरि पाखि छोटि छ। (हाम्रो पाखी छोटो छ।)

४९५. उनरि बोलि निकि छ। (मेरो बोलि राम्रो छ।)

४९६. हमरि मानानि सजि छ। (हाम्रो मदानी सजिलो छ।)

माथि प्रस्तुत गरिएका 'हमरि पाखि छोटि छ', 'उनरि बोलि निकि छ', 'हमरि माननि सजिछ' वाक्यमा आएका 'पाखि', 'बोलि', 'माननि' शब्दहरू स्त्रीलिङ्गीका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन्। त्यसैगरी इकारान्त भई प्रयोगमा आउने 'गल्लि', 'गुलेलि', 'भेल्लि', 'गालि', 'केतुलि', 'बाल्लि', 'आसि' आदि दार्चुलेली भाषाका इकारान्त हुन्।

३.४.११ वचन

वाक्यमा नामको एक वा अनेक सङ्ख्याअनुसार सबै विकारी (नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया) पदमा देखिने प्रत्यय वा संरचनाको भेदलाई वचन भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पाना / पानाहरू ९६)। वचनले शब्दको सङ्ख्या भेदसँग सम्बन्ध राखेको पाइन्छ। भाषा अनुसार वचनको सङ्ख्या फरक फरक रहेको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई भेद रहेका छन्।

क. नाममा वचन

दार्चुलेली भाषामा सबै गणनीय नामको वचन भेद हुन्छ। दार्चुलेली भाषाका गणनीय नामले एकवचन र बहुवचनको कोटि धारण गरेको पाइन्छ। वचनको अभिव्यक्तिका निम्ति ओकारान्त नाममा रूपायन भएको देखिन्छ।

अ) रूपायनका आधारमा वचन भेद

दार्चुलेली भाषामा ओकारान्त नामले एकवचन जनाउँछ भने आकारान्त नामले बहुवचन जनाउँछ; जस्तै:

एकवचन	बहुवचन
४९७. गेदो (केटो)	गेदा\ गेदान् (गेद्+आ+न्)
चेलो (छोरो)	चेला\ चेलान् (चेल्+आ+न्)
भइसो (भैँसी)	भइसा\भइसान् (भइस्+आ+न्)
पाठो (पाठो)	पाठा\ पाठान् (पाठ्+आ+न्)
बाकरो (बाख्रो)	बाकरा\ बाकरान् (बाकर्+आ+न्)
छउनो (बाछो)	छउना\ छउनान् (छउन्+आ+न्)
कलडो (कोरली)	कलडा\ कलडान् (कलड्+आ+न्)

माथिको तालिकामा एकवचन ओकारान्त शब्द र बहुवचन आकारान्त शब्द दिइएका छन्। दार्चुलेली भाषामा आकारमा मानवीय र मानवेतर नाममा आ,आन् प्रत्यय लागेर बहुवचन बोधकशब्द बनेका पाइन्छन्। असङ्ख्येय नाम धेरै जनाउन, खण्डमा जनाउन पनि 'आ', 'आन' को प्रयोग हुँदैन तर सङ्ख्येय नाम जनाउन 'आ', 'आन' को प्रयोग हुन्छ, जस्तै: सुन्तला दानान किडो लाग्यो। अचारको पित्को, मसिको थोप्लो, सुपारीका टुक्रा, नुनका ढिका आदि गन्न नसकिने भएकाले 'आन' को प्रयोग हुँदैन। असङ्ख्येयलाई सङ्ख्येय बनाउन कोटिकारको बहुवचनमा 'आन' प्रयोग हुँदैन, जस्तै; तीन बाच्छा आया, तीन बाच्छिन आइन्, दुई मुल्यान आया, दुई मुलाइन आइन् भएर भाषिक प्रयोग भएको पाइन्छ।

ख. सर्वनामका रूपमा वचन

नेपाली सर्वनाममा वचनका दृष्टिले रूपावली (प्रत्यय) को भेद पाइदैन र त्यहाँ एकवचन र बहुवचनको लागि छुट्टाछुट्टै शब्द पाइन्छन् (पोखरेल, २०५६, पाना / पानाहरु ९७)। दार्चुलेली भाषामा पनि एकवचन र बहुवचनका रूप भिन्न भिन्न देखिन्छन्।

अ) उत्तम पुरुष सर्वनाममा वचन

प्रथम पुरुष सर्वनामको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ; जस्तै:

४९८. मुइ भात खानउ।(म भात खान्छु।)

४९९. हम भात खानउ।(हामी भात खान्छौं।)

५००. हमुन् भात त खानउ।(हामीहरु भात खान्छौं।)

माथि दिइएको वाक्य ४९८ मा 'मुइ' प्रथम पुरुषको एकवचन सर्वनाम शब्द हो भने वाक्य ४९९ मा 'हम', र वाक्य ५०० मा 'हमुन' बहुवचन बोधक सर्वनाम शब्द हुन्। यसमा 'ह'मा 'म' र 'उन' लागेर बहुवचन बनेको पाइन्छ।

आ) मध्यम पुरुष सर्वनाममा वचन

दार्चुलेली भाषामा द्वितीय पुरुष सर्वनामको प्रयोग निम्नानुसार भएको पाइन्छ; जस्तै:

५०१. तइ काँ झाने हइ ? (तिमी कता जाने हो ?)

५०२. तम काँ झान्या हउ ? (तपाईं कता जानुहुन्छ ?)

५०३. तमुन् काँ झान्या हउ।(तपाईंहरु कता जानुहुन्छ ?)

दार्चुलेलीद्वितीय पुरुष सर्वनाममा आदरको भिन्नता पनि पाइन्छ। 'तइ', 'तम', 'तमुन' आदर जनाउने द्वितीय पुरुष वाचक सर्वनाम हुन्। 'तइ' को बहुवचन 'तमुन' द्वितीय पुरुषमा प्रयोग भएर आएको छ। यसमा पनि 'न' जोडिएर बहुवचन बनेको छ।

इ) अन्य पुरुष सर्वनाममा वचन

दार्चुलेली भाषाको तृतीय पुरुष सर्वनामलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ; जस्तै:

५०४. उ क्या गरन्छ ? (उ के गर्छ ?)

५०५. उन क्या गद्दान् ? (उनी के गर्छन् ?)

५०६. उनुन् क्या गद्दान् ? (उनीहरु के गर्छन् ?)

५०७. यो क्या गरन्छ ? (यो के गर्छ ?)

५०८. इन क्या गद्दान् ? (यिनीहरु के गर्छन्।)

माथिको तृतीय पुरुष सर्वनाममा 'उ' को बहुवचन 'उन', 'यो' को बहुवचन 'इन' हुन्। दार्चुलेली भाषाको तृतीय पुरुष बहुवचनको प्रयोगमा 'न' लाग्ने गर्दछ।

ग. क्रियाका रूपमा वचन

क्रियाका रूपमा वचनलाई अभूतकालिक र भूतकालिक गरी दुई किसिमले निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

अ) अभूतकालिक क्रियाका रूपमा वचन

अभूतकालिक 'छ' का क्रिया रूपहरूबाट दार्चुलेली भाषाका क्रियापदमा एकवचन र बहुवचनका रूपहरूको प्रयोग निम्नानुसार भएको पाइन्छ;

	पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
५०९.	अ.पु.	छ	छे	र्यान (छिन्)	र्यान (छि)
	म.पु.	छइ	छेइ	छउ	छयउ
	उ.पु.	र्यु (छ)	र्यु (छे)	र्यु (छे)	(र्यु) (छे)

माथि प्रस्तुत भएका 'छ', 'छे', 'छइ', 'छेइ', 'र्यु' एकवचन पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गमा प्रयोग हुने अभूतकालिक रूप हुन् भने 'र्यान', 'र्यान', 'छउ', 'छयउ', 'र्यु' बहुवचन जनाउने क्रमशः पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी अभूतकालिक रूप हुन्। दार्चुलेली भाषामा अभूतकाल वर्तमानको प्रयोगमा यी रूपहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ।

आ) भूतकालिक 'थ्यो', 'थ्या' क्रियाका रूपावली

अभूतकालिक 'छ' रूपको प्रयोग भूतकालमा 'थ्यो', 'थ्या' का रूपमा प्रयोग हुन्छन्। दार्चुलेली भाषाका क्रिया रूपहरूबाट एकवचन र बहुवचनको जनाउने क्रियापदहरू निम्नानुसार प्रयोग भएका पाइन्छन्;

	पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
५१०.	अ.पु.	थ्यो	थि	थ्या	थिन्
	म.पु.	थेइ	थि	थ्या	थ्या
	उ.पु.	थेइ	थि	थ्या	थ्या

माथि प्रस्तुत भएका अन्य पुरुष एकवचनमा 'थ्यो', 'थि', मध्यम पुरुषमा 'थेइ', 'थि', उत्तम पुरुषमा 'थेइ' 'थि' को क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ भने बहुवचनमा अन्य पुरुष 'थ्या', 'थिन्', मध्यम पुरुष 'थ्या' 'थ्या', उत्तम पुरुष पनि 'थ्या', 'थ्या' क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ।

३.४.१२ पुरुष

कुनै कुरो बोलेका बेलामा बोलचालका सहभागीहरूको परिस्थितिगत प्रकृति व्यक्त गर्ने व्याकरणिक कोटिलाई पुरुष भन्ने चलन छ। उनले कुरा गर्ने व्यक्ति एउटा पुरुष, कुरा सुन्ने व्यक्ति अर्को पुरुष र कुराकानीमा भाग नलिने (असहभागी) व्यक्ति व्याकरणमा अर्कै पुरुषका मानिन्छन्। पुरुषको यो भिन्नता कुनै पनि भाषामा सर्वनामका रूपमा, क्रियाका रूपमा वा त्यस्तै कतै देखिने भिन्नता वा व्यतिरेकका आधारमा प्रकट हुन्छ। उनले संस्कृत व्याकरणको वैकल्पिक शब्द अन्य पुरुष, मध्यम पुरुष र उत्तम पुरुष उल्लेख गरेका छन्। (पोखरेल, २०५६, पृ. १०२)

क. सर्वनामका आधारमा पुरुष

दार्चुलेली भाषामा पुरुष अनुसार विभिन्न सर्वनामहरूको प्रयोग गरिन्छ। सर्वनाम वक्ता, स्रोता र कुराकानीको विषय बन्ने तेस्रो व्यक्ति वा वस्तुको निमित्त विभिन्न पुरुष बुझाउने सन्दर्भमा प्रयोग गरिन्छ; जस्तै:

	पुरुष	एकवचन	बहुवचन
५११.	अ.पु.	उ, यो, एइ, उइ, तोइ	उन, यिन, तन
	म.पु.	तइ (तिमी)	तम (तपाइ \ तपाईंहरू)
	उ.पु.	मइ (म)	हम (हामी)

माथि दिइएका सर्वनाम शब्दहरू अन्य पुरुष एकवचनमा उ, यो, एइ, उइ, तोइ र बहुवचनमा उन, यिन, तन प्रयोग भएका पाइन्छन् भने मध्यम पुरुष एकवचनमा 'तइ' बहुवचनमा 'तम' र उत्तम पुरुष एकवचनमा 'मइ' बहुवचनमा 'हम' को प्रयोग भएको पाइन्छ।

ख. सहभागी र असहभागी पुरुषवाचक सर्वनामको रूपभेद

नेपालीमा कुराकानीमा भाग लिने सहभागी एकातिर र कुराकानीमा भाग नलिने असहभागी अर्कोतिर थुपार्नुपर्ने परिस्थिति पटक-पटक आइरहन्छ। नेपालीमा पुरुषको अध्ययन गर्दा सहभागी र असहभागीबीचको टड्कारो व्यतिरेक नेपाली सर्वनाम पछाडि 'ले' र 'को' थप्दा स्पष्ट भिन्नता देखापर्छ। (पोखरेल, २०५६, पृ. १०३)। दार्चुलेली भाषाका सहभागी र असहभागी पुरुषवाचक सर्वनामलाई निम्न आधारमा देखाउन सकिन्छ।

अ) सहभागी पुरुषवाचक सर्वनाम

प्रत्यय

५१२.	मुइले (मैले), हमले (हामीले), तइले (तिमीले), तमले (तपाइले)	ले
५१३.	मेरो (मेरो), हमरो (हाम्रो), तमरो (तपाइँको), एइको (यसको)	को, रो

माथि दिइएका 'मुइले', 'हमले', 'तइले', 'तमले', 'मेरो', 'हमरो', 'तमरो', 'एइको' शब्दहरू सहभागी सर्वनाम शब्द हुन्। यसमा क्रमशः 'ले', 'को', 'रो' प्रत्यय लागेर शब्दहरू प्रयोग भएका पाइन्छन्।

**आ) असहभागी पुरुषवाचक सर्वनाम
प्रत्यय**

५१४.	उइले (उसले), उनुन्ले (उनीहरूले),	ले
५१५.	उइको (उसको), उनरो(उनीहरूको)	को, रो

माथि दिइएका 'उइले', 'उनुन्ले', 'उइको', 'उनरो' असहभागी पुरुषवाचक सर्वनाम हुन्। यसमा 'उइ' र 'उनुन्' मा 'ले', 'उइ' र 'उन्' मा क्रमशः 'को' र 'रो' प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भई प्रयोग भएका पाइन्छन्।

३.४.१३ कारक

वाक्यमा नामको क्रिया अथवा नामानुगामी पदसँगको सम्बन्धलाई कारक भनिन्छ। कारकलाई रूपात्मक र वाक्यात्मक दृष्टिले विभाजन गर्दै दुवैमा सरल र तिर्यक् भेदहरू रहेको उल्लेख गरेका छन्। उनले रूपात्मक कारक भित्र सरल र तिर्यकका कारकलाई मात्र लिएका छन् भने वाक्यात्मक कारक भित्र सरल कारकका कर्ता कारक, कर्म कारक, निरपेक्ष कारक र पूरक तथा तिर्यक् कारकमा सम्बोधन कारक, ऊर्जावत् कारक, अवकाश प्राप्त कारक, सम्प्रदान कारक र सम्बन्ध कारकलाई उनले समावेश गरेका छन्। (पोखरेल, २०५६, पृ. १०७-११५) दार्चुलेली भाषामा पनि रूपात्मक र वाक्यात्मक गरी कारक दुई प्रकारका छन्

क. रूपात्मक आधारमा कारक

रूपतात्त्विक कारक भन्नाले कारक सम्बन्धको भिन्नताका आधारमा नामिक पदको रूपमा आउने परिवर्तन भन्ने बुझिन्छ। सम्बोधन नगरिएको र पछाडि नामानुगामी वा विभक्ति भन्दा अधिल्लिर आउँदा वा सम्बोधन गर्दा प्रयोग हुने नामलाई तिर्यक् कारक भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा पनि सरल र तिर्यक् गरी दुई प्रकारका कारक रहेका छन् ; जस्तै:

ख. सरल कारक

- ५१६. बाकरो दाना खान ला छ। (बाख्रो दाना खाँदैछ।)
- ५१७. गेदो किताप पड्डुलाछ। (केटो किताब पढ्दैछ।)
- ५१८. मुइ गित गउनु। (म गीत गाउँछु।)
- ५१९. उ किताप पडन्छ। (ऊ किताब पढ्छ।)

ग. तिर्यक कारक

५२०. गेदाले किताप पढ्यो। (केटोले किताब पढ्यो।)
५२१. मुइले गित गाए। (मैले गीत गाए।)
५२२. उइले भात खायो। (उसले भात खायो।)

माथि दिइएका वाक्यहरूका आधारमा ओकारान्त नाम लागेर बनेका वाक्यले सरल कारकलाई बुझाएका छन् भने आकारान्त नाम लागेर बनेका वाक्यले तिर्यक् कारकलाई बुझाएका छन्। दार्चुलेली भाषामा कर्ता, कर्म आदि कारकको सम्बन्ध जनाउन विभक्ति नजोडिदा सरल र विभक्ति जोडिएर आएमा तिर्यक् कारक हुने देखिन्छ।

घ. वाक्यात्मक कारक

नामको अधिलिखित वाक्यमा आएका उक्त नामको कारक जनाउने निपातलाई व्याकरण परम्परामा विभक्ति भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. १४८) दार्चुलेली भाषामा कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, अधिकरण र भेदक गरी सात ओटा वाक्यात्मक कारक पाइन्छन्। दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त कारकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

	कारक	विभक्ति
५२३.	कर्ता	ले, बठेइ
	कर्म	खाइ, लाइ
	करण	ले, लइ, बठेइ
	सम्प्रदान	लाइ, किल्या, किलाइ, लेखि, निउति
	अपादान	हइ, बठेइ, लइ, बटि, बरि
	अधिकरण	मुणि, इनि, इन, म्भो, म्भि, माइ
	भेदक	को, का, कि, रो, रा, रिर, नो, ना, नि

दार्चुलेली भाषामा वाक्यात्मक रूपमा छवटा कारकहरू रहेका छन्। दार्चुलेली भाषाका विभक्ति चिह्न सात प्रकारले वाक्यमा प्रयोग भई भाषिक अभिव्यक्तिलाई खिरिलो बनाउने कार्यमा प्रयोग भएका पाइन्छन्। यस भाषामा प्रयुक्त विभक्ति चिह्नहरू बठेइ, किल्या, किलाइ, निउति, हइ, म्भो, लेखि, इनि बटि, मुणि, इन आदि मौलिक किसिमका रहेका छन्।

३.४.१४ वाक्य रचना

उपवाक्य भन्दा माथिल्लो तहको भाषिक एकाइ वाक्य हो। यो त्यस्तो व्याकरणिक रूप हो जो अरू व्याकरणिक रूपहरूको संरचना अन्तर्गत हुँदैन र अङ्गका रूपमा होइन, अङ्गीका रूपमा रहन्छ। वाक्य एउटै निश्चित कथनलाई व्यक्त गर्ने अभिव्यक्ति हो।

क. आधारभूत वाक्य

आधारभूत वाक्यहरू सरल वाक्य हुन्। सरल वाक्यमा एउटा मात्र क्रियापद हुन्छ। आधारभूत वाक्य भाषाका अनिवार्य संरचकका रूपमा रहन्छन्। दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसारको संरचनामा आधारभूत वाक्यको ढाँचा पाइन्छ:

५२४. चेलो पडन्छ।(चेलो पढ्छ।)
५२५. चेलो भात खाइबटि पडन्छ।(चेलो खाना खाएर पढ्छ।)
५२६. लाटि सिइ गइ।(लाटि सुति हाली।)
५२७. मेरो भाइ मन्वा पण्णा भयो। (मेरो भाइ मन्वा पुजारी भयो।)
५२८. मेरो चेलो वैभव किताब झिक्कुइ पडन्छ।(मेरो छोरा वैभव किताव धेरै पढ्छ।)

माथि दिइएका वाक्यहरूका आधारमा दार्चुलेली भाषाका आधारभूत वाक्यको संरचना पाँच किसिमको रहेको पाइन्छ।

ख. पदक्रम

वाक्यमा प्रयुक्त आधारभूत पदको क्रम विशेष प्रकारको हुन्छ। ग्रिनवर्ग ले संसारका भाषाहरूमा ६ प्रकारको पदक्रम पाइने सम्भावना देखाएका छन्। जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ;

५२९. कर्ता + क्रिया + कर्म
५३०. कर्ता + कर्म + क्रिया
५३१. क्रिया + कर्ता + कर्म
५३२. क्रिया + कर्म + कर्ता
५३३. कर्म + क्रिया + कर्ता
५३४. कर्म + कर्ता + क्रिया

मानक नेपालीमा कर्ता+ कर्म + क्रियाको पदक्रम पाइन्छ तर सबै वाक्यमा कर्मको उपस्थिति हुँदैन। कतिपय वाक्यमा कर्ता र क्रिया मात्र रहेको हुन्छ। वाक्यमा पदक्रम सधैं एउटै ढाँचामा रहेको हुँदैन। वाक्यमा प्रयोग गरिने पदहरूको विन्यासात्मक क्रमलाई पदक्रम भनिन्छ। साहित्य सिर्जना गर्दा उपयोग गरिने पदक्रम आलङ्कारिक पदक्रम हो। दार्चुलेली भाषामा साहित्यिक पदक्रमको प्रयोग झोडो, माडल, देउडा, सगुन गीतमा पाइन्छ; जस्तै:-

५३५. काँ रोज्यो मण्डपु काँ रोज्यो थान।
मड रोज्यो मण्डपु शिखर रोज्यो थान।।
अनु अनु जोल्या चेल्या हमु वार अनु।
अनु अनु सुन्नन्या धामी हमु वार अनु।।

मण्डपु लौनाको दीसो सुजाइ ल्याउनु।

ज्ञानु ज्ञानु जोल्या चेला जोशी घर ज्ञानु॥ (पन्त, २०६१, श्री शैल मालिकार्जुन लोक काव्य, पृ.१)

३.५ निष्कर्ष

शब्दकोशमा विभिन्न वर्गका शब्दहरूको प्रविष्टि र अर्थ दिइएको हुन्छ। शब्दकोशमा समाहित शब्दहरू व्याकरणिक रूपमा प्रयोगमा आउने भएकोले यस अध्यायमा दार्चुलेली भाषाका वर्ण, लघुतम युग्म, सन्धि, शब्द निर्माण प्रक्रिया, अक्षर संरचना, ह्रस्व, दीर्घ, पदवर्ग, वाच्य, प्रेरणार्थक प्रक्रिया, भाव र अर्थ, काल, पक्ष, धातु र प्रातिपदिक, निषेधार्थक संरूपहरू, लिङ्ग, वचन, पुरुष, वाच्य आदिको सामान्य जानकारी प्रस्तुत गरिएको छ।

दार्चुलेली भाषामा ह्रस्व र दीर्घ उच्चारणमा समस्या देखिएको छ। दार्चुलेली भाषामा दीर्घ उच्चारण हुने शब्दहरूलाई विसर्ग (:) चिह्न दिएर दीर्घ उच्चारण गरिएको छ। जस्तै: डाङ् - डाडु, डा:ङ् - मुद्धा लैजादा बोलिने आवाज। दार्चुलेली भाषामा भूतकालिक र अभूतकालिक गरी दुईवटा कालहरू रहेका छन्।

लिङ्ग व्यवस्थाका आधारमा नेपाली भाषा र दार्चुलेली भाषामा नामिक शब्दको रूपमा भिन्नता देखिएको छ। निर्जीव वस्तुमा जोडिएर आउने क्रियापदमा लिङ्ग भेद देखिएको छ। यो नेपाली व्याकरणको भन्दा भिन्न पक्ष हो। प्राकृतिक रूपमा पोथी भएर पनि क्रियापदको सङ्गतिमा पुलिङ्ग भएर आउने नाम शब्दको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा भएको पाइन्छ। वचनको व्यवस्थाका आधारमा नेपाली भाषाका बहुवचनबोधक सर्ग 'हरू' को सङ्ग 'राठ' र 'न' सर्गहरूको प्रयोग भएको छ। नेपालीमा आदरका तीन तह देखि पाँच तहसम्म रहे पनि दार्चुलेली भाषामा पुलिङ्गमा उच्च र निम्न गरी दुई तह र स्त्रीलिङ्गमा उच्च, मध्यम र सामान्य गरी आदरका तीन तह रहेका छन्।

दार्चुलेली भाषामा कुनै शब्द जीवतात्विक स्त्रीलिङ्गी भएपनि व्याकरणात्मक स्त्रीलिङ्गी हुँदैनन्। भौतिक, शारीरिक वा साइनो बुझाउने शब्दहरू स्त्रीलिङ्गी भएपनि वाक्यमा प्रयोग हुँदा व्याकरणात्मक रूपले स्त्रीलिङ्गी प्रयोग हुँदैनन्; जस्तै: 'मेरा 'कान्सा इजा आया', 'मेरा आमा आया' भई आदरार्थीको रूपमा प्रयोग हुन्छन्। कुनै सधैँ पुलिङ्गी हुने, कुनै आदरार्थी स्त्रीलिङ्गी, कुनै सामान्यार्थी र आदरार्थी, कुनै सामान्यार्थी कहिल्यै पुलिङ्गी नहुने, आदरार्थी पनि नहुने शब्दहरू पनि दार्चुलेली भाषामा पाइन्छन्। दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त 'ठुल्दि' शब्दको प्रयोग 'मेरि ठुल्दि आइ', 'मेरि ठुल्दि आइन्', 'मेरा ठुल्दि आया' को प्रयोग क्रमशः सामान्यार्थी, पुलिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, आदरार्थीको रूपमा व्याकरणिक रूपले प्रयोगमा आउँछन्।

दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्गी बनाउने प्रत्ययहरू 'आकारान्त', इकारान्त, निकारान्त छन्। आकारान्तमा 'फिरन्ता', इकारान्तमा 'काकि', निकारान्तमा 'रिथिनि, सउकार्नि' आदि शब्दहरू दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त हुन्छन्। यी बाहेकका कतिपय शब्दहरू अर्थले पनि स्त्रीलिङ्गी हुन्छन्। कतिपय शब्दहरूको अन्तिम रूप नहेरेर त्यसै पनि स्त्रीलिङ्गी हुन्छन् भने कतिपय शब्दहरूको शब्दकोशीय प्रविष्टि नै चाहिने हुन्छन्; जस्तै: 'मेरि भास् निकि छ', 'मेरि भुणाइ निकि छ' वाक्यमा प्रयुक्त 'भास्' र 'भुणाइ'

शाब्दिक लिङ्गका आधारमा स्त्रीलिङ्गी नाम शब्द हुन्। यसरी दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू रूपतत्त्वका आधारमा, अर्थका आधारमा, परम्पराका आधारमा र शाब्दिक लिङ्गका आधारमा गरेर चार किसिमले प्रयोग भएका पाइन्छन्।

दार्चुलेली भाषामा कर्तृ, कर्म र भाववाच्यको प्रयोग भएको पाइन्छ। कर्तृ र कर्म वाच्य नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिमा प्रयोग भए जस्तै दार्चुलेली भाषामा प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषाको भाव वाच्यमा भने क्रियामा 'इ' प्रत्ययका साथै भूतकालिक 'गयो' प्रत्यय थपेर मात्र जस्तै:- 'बउस्या खण्णा खण्णाइ हिटिग्यो' भएर निर्माण भएको छ। दार्चुलेली भाषाको भाववाच्य निर्माण गर्दा मेरू र रञ्जक प्रयोग भएका संयुक्त क्रियाबाट भाव वाच्य बन्छ। वाच्यको प्रयोगमा दार्चुलेली र नेपाली भाषाको व्याकरणमा रूपविन्यास, ध्वन्यात्मक र भाव वाच्यमा संयुक्त क्रियाको 'गयो' प्रत्यय थपिएर निर्माण हुने अन्तर रहेको पाइन्छ।

दार्चुलेली भाषामा क्रियाको पदसङ्गति र नामको पदसङ्गति ऊर्जावत् रहेको छ। अकर्मक क्रिया चाहिँ कर्तासँग हुन्छ भने सकर्मक क्रिया कर्मसँग हुन्छ। कर्मको पछाडि विभक्ति आयो भने चाहिँ कर्ता र कर्मसँग पनि नभई क्रियाको अन्य पुरुष एकवचन हुन्छ। यो पदसङ्गति लिङ्ग, वचन र आदरार्थीमा देखिन्छ हो। मानवीय कर्मसँग जस्तो पदसङ्गति हुन्छ, मानवेतर जन्तुसँग पनि त्यस्तै पदसङ्गति हुन्छ।

कर्म अनुसार पदसङ्गति हुने क्रियापदलाई कर्मणि पदसङ्गतिको प्रयोग भनिन्छ। दार्चुलेली भाषामा यस किसिमको पदसङ्गतिको प्रयोग मानवीय एकवचन, बहुवचन, सकर्मक, अकर्मक क्रियामा भएको पाइन्छ। कर्तारि पदसङ्गतिको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा मानवीय जन्तुवाचक नाममा हुन्छ। यो सकर्मक, अकर्मक, एकवचन, बहुवचन दुवैमा प्रयोग भएको पाइन्छ। मानवीय, मानवेतर नाम कर्म अनुसार ऊर्जावत् छ। मानवीय अजन्तुवाचकमा चाहिँ कर्मणि पदसङ्गतिको प्रयोग पनि ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ। मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा विशेषण शब्द लगाएर वाक्य निर्माण गर्दा 'कालो थैलो झड्यो', 'कालि थैलि झडि' एकवचनमा प्रयोग हुन्छ भने बहुवचनमा 'काला थैला \ थैलान् झड्या', 'कालि थैलिन् झडिन्' भई प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा बाच्छो ँ- बाच्छि, पउणो - पउणि, थोरो – थोरी, कलडो – कलडि आदि क्रमशः पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग बुझाउने मानवेतर जन्तुवाचक नाम शब्द हुन्।

दार्चुलेली भाषामा मानवीय, मानवेतर नाममा समेत पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्गको प्रयोग हुन्छ। दार्चुलेली भाषामा बाच्छो- बाच्छि मानवेतर नाममा लिङ्ग भेद पाइन्छ। दार्चुलेली मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा पनि कर्म अनुसार क्रियापदको प्रयोग हुने भएकोले दार्चुलेली भाषा ऊर्जावत् रहेको छानेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गमा पर्दैनन् तर दार्चुलेली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरूमा लिङ्गत भेद पाइन्छ। थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन्। नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ।

भाषा कति सम्पन्न छ भन्ने कुरा त्यस भाषामा प्रयुक्त कोटिकारले जनाउँछ। संसारका भाषामा गन्न नसकिने चिज गन्ने कोटिकार नै हुँदैन तर नेपाली, दार्चुलेली, बैतडेली, डडेल्धुरेली भाषामा वस्तुको अंशलाई आकार दिने कोटिकार बनाएर गन्न सकिन्छ; जस्तै: एक सुङ्को पानी, एक कोसो घोका, एक तउडो पानी, एक माडो गाज्यु, एक चनउलो चोता आदि। यसरी नेपालका मातृभाषामा कोटिकारको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा हुने भएकोले खोजी गर्नु पर्ने देखिन्छ।

वाक्यमा प्रयुक्त नामपदको क्रियापदसँगको सम्बन्ध जनाउने व्याकरणात्मक कोटि नै कारक हो। दार्चुलेली र नेपाली भाषाका रूपात्मक अन्तर्गत सरल र तिर्यक कारकमा भिन्नता रहेको पाइँदैन। वाक्यात्मक रूपमा दार्चुलेली भाषामा छवटा कारक छन्। दार्चुलेली भाषामा विभक्ति चिह्नहरू फरक रहेका छन्। दार्चुलेली र नेपाली भाषामा कारकमा ध्वन्यात्मक र रूपविन्यासको तहमा असमानता रहेको पाइँन्छ।

अध्याय चार

सङ्कलित शब्दहरूको व्याकरणात्मक कोटिको विश्लेषण

४.१ विषय प्रवेश

दार्चुला जिल्लामा बोलिने दार्चुलेली भाषा दार्चुला बासीले अत्यधिक रूपमा प्रयोग गर्ने भाषा हो। एम. एम.पटकरको अन्टोलोजीलाई आधार बनाएर विभिन्न वर्गका आधारमा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई यस अध्यायमा सङ्कलन गरी वर्णानुक्रममा प्रस्तुत गरिएको छ। यस अध्यायमा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू पदवर्ग छुट्टयाई नेपाली भाषामा अर्थ दिने काम गरिएको छ।

४.२ दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू

दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको अध्ययन गर्न अन्टोलोजीलाई आधार बनाइएको छ। दार्चुलेली भाषाको अध्ययनका लागि स्वर वर्ण र व्यञ्जन वर्णको निर्धारण गरिएको छ। दार्चुलेली दीर्घ 'ई' र 'ऊ' स्वर वर्ण भएका शब्दहरूलाई ह्रस्व कै रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा 'औ' मात्रा लागेका शब्दहरूलाई 'अउ' का रूपमा जस्तै; 'अउजार', 'अउसदि' गरी अध्ययनमा प्रविष्टि गरिएको छ।

४.३ कोशीय वर्णानुक्रममा दार्चुलेली भाषाका शब्द

प्रस्तुत अध्ययनलाई अन्टोलोजीका आधारमा शब्द सङ्कलन गरी वर्णानुक्रममा राखेर नेपाली भाषामा अर्थ दिने काम गरिएको छ। शब्द सङ्कलनका क्रममा एउटै किसिमका शब्दहरू धेरै पटक दोहरिएका भए पनि वर्णानुक्रममा राख्दा अर्थगत भिन्नताका आधारमा प्रविष्टि गरिएको छ। दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त 'कउवा'१ ले 'काग' र 'कउवा'२ ले हलोको दाबोमा हल्युणो अड्काउने ठाउँलाई बुझाएको छ। त्यसैगरी 'अल्मड्या'१ले घाँस र 'अल्मड्या' २ ले 'किरो' भन्ने अर्थ दिएको छ। त्यस्तै 'कासो' को एउटा अर्थ 'खोकी' हो भने अर्को अर्थ 'धातु' हो। 'कटानि' शब्दको एउटा अर्थ 'जङ्गल फडानी' भन्ने हुन्छ भने अर्को अर्थ गहतको दालबाट दाना झिकेर बाँकी रहेको 'तिउन' हो। त्यसैगरी 'किला' को अर्थ 'डण्डीफोर' र 'बिरिञ्जि किला' भन्ने हुन्छ। यसरी एउटै शब्द दोहरिएर आएको अवस्थामा १, २, ३ ले अर्थ दिने गरी शब्दक्रममा प्रस्तुत गरिएको छ। दार्चुलेली भाषाका बस्, राख्, टिप्, रगड्, हाण, रोप् आदि धातु क्रमशः बस्सु, राख्दु, टिप्दु, रगड्दु, हाण्णु, रोप्दु भई शब्द निर्माण हुने प्रक्रिया रहेको पाइन्छ। नेपाली भाषामा किन्नु, खन्नु, गन्नु, ठान्नु, तान्नु, धान्नु द्वित्व भई आउने शब्दहरू दार्चुलेली भाषामा क्रमशः किन्दु, खन्दु, गन्दु, तान्दु, धान्दु भई प्रयोग भएका पाइन्छन्। धातुमा 'ड' वर्ण दोहोरिएर शब्द निर्माण भएको पाइन्छ। रगड्दु, रड्दु, फतोड्दु, लुचोड्दु, विगड्दु, छाड्दु शब्दमा अगिल्लो वर्णले पछिल्लो वर्णलाई आफू जस्तै बनाएकाले प्रगत समीभवन भई शब्द बन्ने प्रक्रिया दार्चुलेली भाषामा भेटिन्छ। दार्चुलेली भाषामा मानवीय र मानवेतर नामको पनि लिङ्ग भेद पाइएकाले शब्दवर्ग सँगै स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्ग पनि छुट्टयाइएको छ। (जस्तै:- मेरी आसी, मेरी पुतारी, मेरी धोती, मेरो कोट) दार्चुलेली भाषामा वर्णको द्वित्व भई नाम शब्द बन्ने प्रक्रिया भेटिनु दार्चुलेली भाषाको मौलिक विशेषता मानिएको छ। नेपाली भाषामा छानिनु, तानिनु, धानिनु हुने शब्दहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा छानिदु, तानिदु, धानिदु भई बनेका पाइन्छन्। यसमा 'दु' प्रत्ययको प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूलाई निम्नानुसार वर्णानुक्रममा प्रस्तुत गरिएको छ।

अ

अँ	\अँ\	(नि)	अँ
अँ भुण्या	\अँ. भु. ण्या\	(सक्रि)	हुन्छ, स्वीकृति
अइना	\अइ. ना\	(ना)	ऐना
अइराल्	\अइ. राल्\	(ना)	अरिङ्गाल
अइलइ	\अइ. लइ\	(क्रियो)	अहिले नै
अइल्	\अ. इल्\	(क्रियो)	अहिले
अइल् बठे	\अ. इल्. बठे\	(क्रियो)	अहिले देखि
अइला जमाना	\अइ. ला. ज. मा. ना\	(विना)	अहिलेको युग
अइलाबर्स	\अइ. ला. बर्. स\	(क्रिवि)	यस बर्स
अइलानि	\अइ. ला. नि\	(वि)	ऐलानी
अइस्	\अइस्\	(ना)	मोज
अउँला१	\अउँ. ला\	(ना)	औंला
अउँला२	\अउँ. ला\	(क्रि) (सं)	आउँला
अउँला गण्णु	\अउँ. ला गण्. णु\	(सक्रि)	औंला गन्नु
अउगा	\अउ. गा\	(ना)	बाधा
अउगा लाग्गु	\अउ. गा लाग्. गु\	(टु) (अक्रि)	बाधा पर्नु
अउघट्	\अउ. घट्\	(ना)	जिद्दी
अउजार्	\अउ. जार्\	ना)	औजार
अउण्णु	\अउण्. णु\	(सक्रि)	माला उन्नु
अउदुदु	\अउ. दुदु\	(सक्रि) (रि)	उमार्नु
अउनाकन्	\अउ. ना. कन्\	(क्रिवि)	छिटो आउनुहोस्
अउनो नाइ	\अउ. नो. नाइ\	(क्रि)	आउँदैन
अउर्	\अउ. र\	(वि)	अरु
अउर्दु	\अउर्. दु\ (धारू. अउर्)	(अक्रि) (मा)	उमार्नु
अउरात्	\अउ. रात्\	(क्रिवि)	रातदिन मन्दिरमा बस्नु
अउकाद्	\अउ. काद्\	(ना)	हैसियत
अउरन्	\अउ. रन्\	(वि) (बहु)	अरूहरू
अउलाद्	\अउ. लाद्\	(ना)	बुद्धि
अउल्याट बउल्याट	\अउ. ल्याट् बउ. ल्याट्\	(क्रियो)	छटपटी
अउसर्	\अउ. सर्\	(ना)	अवसर
अउसि	\अउ. सि\	(ना)	औंसी
अकङ्	\अ. कङ्\	(ना)	जिद्धि

अकमकिन्	\अ.क.म.किन्\ (धारू. अकमक्) (अक्रि)	अकमकिनु, अक्कमक्क पर्नु
अकरो	\अ.क.रो\ (वि)	महङ्गो
अकर्या	\अ.क.र्या\ (वि)	सबैभन्दा महङ्गो गर्ने व्यक्ति
अकस्	\अ.कस्\ (ना,पु)	देबताले बर नदिदा सम्म विन्ति लगाउनु
अकस्मात्	\अ.कस्.मात्\ (क्रिवि)	अपर्झट, अचानक
अकाट्य	\अ.काट्.ट्य\ (वि)	काट्न नसकिने
अकाल्	\अ.काल्\ (वि/ना)	असमय, असामयिक
अक्कल्	\अक्.कल्\ (ना)	बुद्धि
अखजि	\अ.ख.जि\ (वि)	फल नफल्ने
अखडो	\अ.ख.डो\ (वि)	समयमा दुध नदिने गाईभैँसी
अखण्ड	\अ.खण्.ड\ (वि)	अखण्ड
अखण्डकाट्टु	\अ.ख्अण्.ड्अ क्आट्.टु\ (सक्रि)	गोदान गर्नु
अखद्दि	\अ.खद्.दि\ (वि)	लोभी
अखद्दु	\अ.खद्.दु\ (धारू. अखर्) (अक्रि)	पानी सुक्नु
अखनि	\अ.ख.नि\ (वि)	भरि
अखप्दो	\अ.खप्.दो\ (वि)	कसैसँग नमिल्ने
अखम्	\अ.खम्\ (वि)	बलियो
अखराउन्	\अख्.राउन्\ (धारू. अखर) (सक्रि)	अरुन्याउनु, पानीले भिजेकोलाई सुकाउनु
अखर्यो	\अ.ख.र्यो\ (धारू. अखर्) (अक्रि)	सुकेको
अखलाकखला	\अ.ख.ला क.ख.ला\ (क्रिवि)	ओखीकोखी
अखायान्	\अ.खा.यान्\ (ना)	खानामा असन्तुष्टि हुनु
अखिना	\अ.खि.ना\ (ना)	आँखा पाक्ने रोग
अख्यान्	\अ.ख्यान्\ (ना)	आँखामा लाग्ने रोग
अख्भ्वाँ	\अख्.भ्वाँ\ (ना)	आखीभौँ
अगउ	\अगउ\ (ना)	उखुका पात
अगउत्ति	\अ.गउत्.ति\ (ना,स्त्री)	अगुवा आइमाई
अगउत्तो	\अ.गउत्.तो\ (ना,पु)	अगुवा पुरुष मान्छे
अगाउन्	\अ.गाउन्\ (धारू. अगाउ) (अक्रि)	अघाउनु, तृप्त हुनु
अगिल्लाइदिन	\अ.गिल्.ला.इ.दिन्\ (क्रियो)	अघिल्लो दिन
अगिल्लो	\अ.गिल्.ल्लो\ (क्रियो)	अगाडि
अगुवा	\अ.गु.वा\ (वि)	अगुवा, अगाडि हिड्ने, मार्ग दर्शक
अगेउल्	\अ.गेउल्\ (ना)	आगोमा चढाइने पक्वान्न
अगेठो	\अ.गे.ठो\ (ना)	मकल

अगेरि	\अ.गे.रि\	(ना)	अग्निकुण्ड, हवनकुण्ड
अग्पाडो	\अग्.पा.डो\	(ना)	सलाई
अग्गासइडिट्	\अग्.गा.सइडिट्\	(वि)	घमण्डी, आकाशतिर हेर्नु
अग्गासिन्	\अग्.गा.सिन्\ (अक्रि)	(नाधा)(भाववाच्य)	अकासिन्
अग्गास्	\अग्.गास्\	(ना)	आकाश
अग्गास् पाताल्	\अग्.गास्पा.ताल्\	(ना)	आकासपाताल
अग्गास्या खेति	\अग्.गा.स्याखे.ति\	(ना)	आकाशको पानीका भरमा गरिने खेती
अग्त्यारो	\अग्.त्या.रो\	(वि)	अग्रणी, अगाडि बढ्ने मान्छे, अगुवा
अघच्	\अ.घच्\	(ना)	बाधा
अःघराइलि	\अ.घ.राइ.लि\	(वि.स्त्री)	फोहरी
अःघराइलो	\अ.घ.राइ.लो\	(वि.पु)	फोहरी
अडउछा	\अ.डउ.छा\	(ना)	कछाड
अडउठि	\अ.डउ.ठि\	(ना)	असर्फी
अड्क	\अड्.क\	(ना)	सङ्ख्या
अङ्गुर	\अङ्.गुर\	(ना)	अङ्गुर
अङ्ग्रेज्	\अङ्.रेज्\	(ना)	बेलायती मूलका मान्छे
अडार्	\अ.डार्\	(ना)	कोइला
अडाल्	\अ.डाल्\	(ना)	अड्कमाल
अडाल्चि	\अ.डाल्.चि\	(ना)	अडाल
अडुद्दु	\अ.डु.द्दु\ (धारू. अडुर्) (अक्रि) (रि)		उम्रनु
अडुरउन्	\अ.डु.रउन्\	(अक्रि)	टुसाउनु
अड्स	\अड्.स\	(ना)	भाग
अड्सियार्	\अड्.सि.यार्\	(ना)	हकदार
अड्सु पड्यो	\अड्.सु प.ड्यो\ (धारू. पड्) (अक्रि)		अंश परेको
अचम्म	\अ.चम्.म\	(ना)	अचम्म
अचल्	\अ.चल्\	(वि)	अचल, नचल्ने
अचाइन्	\अ.चाइन्\ (धारू. अचाइ) (अक्रि) (कर्मवाच्य)		नचाहिने
अचाउन्	\अ.च्आउन्\ (धारू. अचाउ) (सक्रि)		हत्केलामा पानी राखी सुरूप्प खानु
अचार्	\अ.चार्\	(ना)	चटनी
अचुक	\अ.चुक\	(वि)	अचुक, कहिल्यै नचुक्ने
अचेत्	\अ.चेत्\	(वि)	अचेत, चेतना नभएको
अचेराइलो	\अ.चे.राइ.लो\	(वि)	भद्दा, अशोभनीय
अच्छेता	\अच्.छे.ता\	(ना)	पूजामा प्रयोग गरिने चामल

अच्याल्	\अ.च्याल्\	(क्रियो)	हालसाल
अच्चालि	\अच्.का.लि\	(ना)	हुनु पर्ने भन्दा ज्यादा
अच्छेरारम्ब	\अच्.छे.रा.रम्.ब\	(ना)	अक्षरारम्भ
अच्छेरेपि	\अच्.छे.रे.पि\	(क्रिवि)	अक्षरेपी
अछाप्या	\अ.छा.प्या\	(वि)	अछापे, छाप नभएको
अजमाउन्	\अ.ज.माउन्\	(सक्रि)	कुनै कुरालाई प्रयोग गरी हेर्नु
अजम्मरि	\अ.जम्.म.रि\	(वि)	अजम्मरी
अजल्को	\अ.जल्.को\	(क्रिवि)	भित्री मनले डर्नु
अजिण्णो	\अ.जिण्.णो\	(ना)	अजीर्ण, अपच
अजिब्	\अ.जिब्\	(वि)	अनौठो
अजुलि	\अ.जु.लि\	(ना)	अञ्जुली
अटिण्णो	\अ.टिण्.णो\	(ना)	अटेर्नु, गाई, भैंसीका शरीरमा लाग्ने रगत चुस्ने किरा
अटिन्या	\अ.टि.न्या\	(ना)	एक किसिमको फल
अटेडि	\अ.टे.डि\	(वि)	अटेरी
अठन्नि१	\अ.ठन्.नि\	(ना)	टर्ने स्वाद हुने फल
अठन्नि२	\अ.ठन्.नि\	(ना)	अठन्नी, आठ आनाको सिक्का
अठिल्लो	\अ.ठिल्.लो\	(ना)	फल भित्रको सानो भाग
अठेवालि	\अ.ठे.वा.लि\	(ना)	गौराष्टमी पर्व
अडालिन्	\अ.डा.लिन्\	(अक्रि) ^(कर्म वाच्य)	रुमलिनु, यता न उता
अड्कन्१	\अड्.कन्\	(अक्रि)	भैंसीले कराउनु
अड्कन्२	\अड्.कन्\	(अक्रि)	रोकिनु
अड्कल्	\अड्.कल्\	(ना)	अन्दाज
अड्काचो	\अड्.का.चो\	(वि)	आधाकाँचो
अड्वाल्	\अड्.ड्वाल्\	(ना)	झन्झट
अढल्को	\अ.ढल्.को\	(वि)	नजर भन्दा टाढा
अण्ठाणि	\अण्.ठा.णि\	(वि.स्त्री)	अनौठी आइमाई
अण्ठाणो	\अण्.ठा.णो\	(वि.पु)	अनौठो पुरुष
अतउर्	\अ.तउर्\	(वि)	तर्न नसकिने
अताडिन्	\अ.ता.डिन्\	(अक्रि)	पछारिनु
अतासिन्	\अ.ता.सिन्\	(अक्रि)	आत्तिनु
अतास्	\अ.तास्\	(ना)	हतार
अति	\अ.ति\	(क्रिवि)	धेरै

अत्तो	\अत्.तो\	(ना)	दोष
अत्थिनिर्	\अत्.थि.निर्\	(क्रियो)	अस्तिभन्दा दुई दिन अघि
अत्थिपरार्	\अत्.थिप.रार्\	(क्रियो)	दुईवर्षभन्दा अधिको बर्ष
अत्युन्	\अ.त्युन्\	(सक्रि) (प्रेधा)	अत्याउनु
अथक्	\अ.थक्\	(वि)	नथाकेको
अथर्ड्या	\अ.थर्.ड्या\	(ना)	काँढे घाँस
अदारि पिण्णु	\अ.दा.रि पिण्.णु\	(ना)	मसान घाट जाँदा बाटोमा दिने पिण्ड
अदिन्	\अ.दिन्\	(ना)	नराम्रा दिन
अदिन् अउन्	\अ.दिन् अउन्\	(अक्रि)	नराम्रा दिन आउनु
अदिन् टल्लु	\अ.दिन्.टल्. लु\	(अक्रि)	नराम्रा दिन समाप्त हुनु
अदिन्या	\अ.दि.न्या\	(वि)	दुःखी
अदक्पालि	\अद्.क.पा.लि\	(ना)	अर्धकपाली, आधा कपाल दुख्नु
अदखण्यो	\अद्.खण्.यो\	(वि)	आधा खनेको, अपूर्ण
अदखुणो	\अद्.खु.णो\	(वि)	कुनै वस्तुको चार भागको एक भाग
अदगल्या	\अद्.ग.ल्या\	(वि)	आधा उमेरमा नै मरोस् भनी दिइने गाली
अदपाको	\अद्.पा.को\	(वि)	आधापाकेको
अदपागला	\अद्.पा.ग.ला\	(वि)	अर्ध पागल
अदपुरो	\अद्.पु.रो\	(वि)	अधुरो, अपुरो
अदफुल्यो	\अद्.फु.ल्यो\	(वि)	आधा फुलेको
अदबोयो	\अद्.बो.यो\	(वि)	आधा बिउ छरेको
अदभर्यो	\अद्.भ.र्यो\	(वि)	आधा भरेको
अदमदि	\अद्.मद्.दि\	(वि.स्त्री)	अधमरी, आधा मरेकी, स्त्रीलाई गरिने गाली
अदमरो	\अद्.म.रो\	(वि)	अधमरो, आधा मरेको
अधम्	\अ.धम्\	(वि)	अधम, नीच
अधर्मि	\अ.धर्.मि\	(वि)	अधर्मी, धर्म नगर्ने
अधियाँ	\अ.धि.याँ\	(वि\ना)	अधियाँ, बटैया
अधेका	\अ.धे.का\	(वि)	अदेख, नदेखेको
अध्खडो	\अध्.ख.डो\	(वि)	आधा खेर गएको
अध्गडो	\अध्.ग.डो\	(वि)	आधा गरो
अध्घडो	\अध्.घ.डो\	(वि)	आधा मात्र भरिएको
अध्लाटि	\अध्.ला.टि\	(वि.स्त्री)	मूर्ख
अध्लाटो	\अध्.ला.टो\	(वि.पु)	लड्क

अनउठो	\अ.नउ.ठो\	(वि)	अनौठो
अनलो	\अ.न.लो\	(वि)	धमिलो, स्पष्ट नदेखिने
अनारिचुप्पु	\अ.ना.रिचुप्.पु\	(ना)	अन्धकार रात
अनारिपट्ट	\अ.ना.रिपट्ट.ट\	(वि)	निस्पट्ट अध्याँरो
अनारो १	\अ.ना.रो\	(ना)	अध्याँरो
अनारो २	\अ.ना.रो\	(वि)	अँध्यारो, निन्याउरो
अनार१	\अ.नार\	(ना)	अनार
अनार२	\अ.नार\	(ना)	कृष्ण पक्ष
अनार३	\अ.नार\	(ना)	अनुहार
अनार कुण्डो	\अ.नार कुण्.डो\	(ना)	अध्याँरो ठाउँ
अनार नपड्यो	\अ.नार.न.प.ड्.यो\	(वि)	अनुहार नपरेको, कुरूप
अनाज्	\अ.नाज्\	(ना)	अन्न
अनालो	\अ.ना.लो\	(वि)	अनभिज्ञ, अन्जान, अजान
अनेस्मनेस्	\अ.नेस्.म.नेस्\	(ना)	अँध्यारो
अन्	\अन्\	(ना)	विपरीत, न्यूनता, समर्थन जनाउने शब्द
अन्कउडो	\अन्.कउ.डो\	(वि)	अमिल्दो
अन्कनुन्	\अन्.क.नुन्\ (धारू. अनकन्)	(अक्रि)	अनकनाउनु
अन्कसोइ	\अन्.क.सोइ\	(वि)	अचम्म लाग्दो
अन्कन्	\अन्.कन्\	(ना)	अन्कनाहट, काममा तत्परता नदेखाइनु
अन्कन्टार	\अन्.कन्.टार\	(वि)	अनकन्टार, निर्जन स्थल
अन्खनि	\अन्.ख.नि\	(ना)	उकुसमुकुस
अन्जल्	\अन्.जल्\	(ना)	भाग्य
अन्जाण्	\अन्.जाण्\	(वि)	केही नजान्ने, अन्जान, अजान
अन्टनि	\अन्.ट.नि\	(वि)	खाएर टम्म
अन्ढ्वाण	\अन्.ढ्वाण्\	(वि)	मूर्ख
अन्तरजाण	\अन्.तर.जाण्\	(ना)	अन्तर्ज्ञान
अन्तर्जाणि	\अन्.तर.जा.णि\	(वि)	अन्तर्ज्ञानी, अन्तर्यामी, भित्रको
अन्तरात्मा	\अन्.तर.रात्.मा\	(ना)	कुरा थाहा पाउने
अन्तरिच्छय	\अन्.त.रिच्.छय\	(ना)	भित्ती आत्मा
अन्ताज	\अन्.ताज\	(ना)	अन्तरिक्ष
अन्ताजि	\अन्.ता.जि\	(वि)	अन्दाज
अन्तारइ	\अन्.ता.रइ\	(क्रिवि)	अन्दाजी, अनुमानित
			अन्यत्र

अन्त्येस्टि	\अन्. त्ये.स्टि\	(ना)	मृत्यु पश्चात गरिने संस्कार
अन्दाज्	\अन्. दाज्\	(ना)	अनुमान
अन्धेर	\अन्. धेर्\	(ना)	अन्याय
अन्धि१	\अन्. धि\	(क्रियो)	अन्यत्र
अन्धि२	\अन्. धि\	(वि)	अन्धी
अग्नि	\अन्. नि\	(अ)	अनि
अनपउड्	\अन्. पउड्\	(वि)	अनपढ, नपढेको
अनभेडो	\अन्. भे.डो\	(वि)	केही नजान्ने
अनभेरो	\अन्. भे.रो\	(ना)	अलमल
अनमन्	\अन्. मन्\	(ना)	आँखा राम्ररी नदेख्नु
अनमनाट्	\अन्. म. नाट्\	(ना)	अल्मलिनु, अन्धकार
अनमनिःन्	\अन्. म. निः.न्\ (धारू. अन्मन्)	(अक्रि)	दोधारमा पर्नु
अन्विधि	\अन्. वि. धि\	(वि)	फटाहा
अन्यारि रात	\अ. न्. या. रि. रात्\	(ना)	काली रात
अन्सार्	\अन्. सार्\	(क्रियो)	अनुसार
अन्सुण्यो	\अन्. सु. ण्यो\	(क्रि)	सुनेनसुने जस्तो गर्नु
अन्सोसि	\अन्. सो. सि\	(ना)	सास फेर्न कठिन हुनु
अपच	\अ. प. च\	(ना)	अपच, नपच्नु
अपइट्	\अ. पइट्\	(वि)	साइत नजुरेको दिन
अपत्यार्	\अ. पत्. त्यार्\	(ना)	विश्वास नगर्नु
अपर्झट्	\अ. पर्. झट्\	(क्रिवि)	एक्कासि
अपीगाःङ्	\अ. पि. गाङ्\	(ना)	हिमनदी
अपीहिमाल	\अ. पि. हि. माल्\	(ना)	दार्चुला जिल्लामा पर्ने हिमाल
अपुच्छय१	\अ. पुच्. छय\	(ना)	शुभ मुहूर्तको दिन
अपुच्छय२	\अ. पुच्. छय\	(वि)	माङ्गलिक दिन, साइत हेर्नु नपर्ने (दिन)
अपुतो	\अ. पु. तो\	(वि\ना)	सन्तान नभएको
अपुरो	\अ. पु. रो\	(वि)	अपुरो, अपूर्ण
अपजस्	\अप्. जस्\	(ना)	दोष लाग्नु
अपतालि	\अप्. ता. लि\	(ना)	सन्तान नहुनु
अप्राद्	\अप्. राद्\	(ना)	कानून विपरीत काम
अप्रादि	\अप्. रा. दि\	(वि)	अपराधी
अपनउन्	\अप्. न्. अउन्\	(अक्रि)	अपनाउनु

अप्सकुन्	\अप्.स.कुन्\	(ना)	नराम्रो लक्षण
अप्सब्द	\अप्.सब्.द\	(ना)	गाली
अप्सब्य	\अप्.सब्.य\	(ना)	अपसव्य
अप्सोच्	\अप्.सोच्\	(ना)	शोक
अफन्यउल्	\अ.फ.न्यउल्\	(ना)	आफू र आफन्तको लागि मात्र गरिने काम
अफर्या	\अ.फ.र्या\	(ना)	आरनमा काम गर्ने
अफामो	\अ.फा.मो\	(वि)	बेहोसी,होस नभएको
अफुन्ज्या	\अ.फुन्.ज्या\	(वि)	आफनी आमा (गाली)
अफुलिको	\अ.फु.लि.को\	(वि)	चन्चले, दिमाग नभएको
अबला	\अ.ब.ला\	(वि)	कमजोर, निरीह
अबाटो	\अ.बा.टो\	(ना)	कुबाटो
अबाण्	\अ.बाण्\	(वि)	नबाँडेको
अबिटलो	\अ.बि.ट.लो\	(वि)	चोखो
अबिकाउनो	\अ.बि.काउ.नो\	(क्रिवि)	बिक्रीगर्न गाह्रो हुनु
अबोला	\अ.बो.ला\	(वि)	अबोला, नबोल्ने स्वभावको
अब्गाल्	\अब्.गाल्\	(ना)	अबगाल, दोष आउने काम
अब्गुणि	\अब्.गु.णि\	(वि)	अबगुणी, बैगुनी
अब्जस्या	\अब्.ज.स्या\	(वि)	अपजस्या, अबजस्या
अब्ताल्	\अब्.ताल्\	(वि\ना)	अपुतो
अब्तालि	\अब्.ता.लि\	(ना)	अपुताली
अब्बइ	\अब्.बइ\	(क्रियो)	एकछिन पछि
अब्बउ	\अ.ब्.उ\	(वि)	विवाह नभएको
अब्सेक्	\अब्.सेक्\	(ना)	अभिषेक
अभागि	\अ.भाग्.गि\	(वि)	अभागी
अभाव	\अ.भाक्\	(ना)	नपाइने अवस्था
अमिनि	\अ.मि.नि\	(ना)	जग्गा जमिनको नाप, जाँच गर्ने व्यक्ति
अमिर्	\अ.मिर्\	(वि)	धनी
अमेल्	\अ.मेल्\	(ना)	बेमेल
अमोल्	\अ.मोल्\	(वि)	अमोल, अनमोल, अमूल्य, बहुमूल्य
अम्बोरा	\अम्.खो.रा\	(ना)	लोटा
अम्मलि	\अम्.म.लि\	(वि)	अम्मली
अम्मल्	\अम्.मल्\	(ना)	अम्मल, नशा लिनु
अरडिन्	\अ.र.अ.डिन्\ (धारू. अरड्)	(अक्रि)	जाडाले कक्रक्क पर्नु

अरडो	\अ.र.डो\	(वि)	अररो
अरद्दि	\अ.रद्.दि\	(वि)	काम नलाग्ने
अरुन्	\अ.रुन्\	(द्विक)	अहाउनु
अःरुन्	\अः.रुन्\	(सर्व)	अरुलाई
अरोलो	\अ.रो.लो\	(वि)	झगडा गरि राख्ने, किचलो मच्चाइराख्ने, रोड्याहा
अरोल्या	\अ.रो.ल्या\	(वि)	कचकचे
अर्खोइ	\अर्.खोइ\	(वि)	अकै
अर्खो नउ	\अर्.खो.नउ\	(ना)	अको नाम
अर्ग्या	\अर्.ग्या\	(ना)	अर्घ
अर्ङ्याल्	\अर्.ङ्याल्\	(ना)	अरिङ्गाल
अर्जि	\अर्.जि\	(ना)	अर्जी, निवेदन
अर्ति	\अर्.ति\	(ना)	अर्ती, उपदेश
अर्थ	\अर्.थ\	(ना)	अर्थ, सार कुरा
अर्थु लगुन्	\अर्.थुल.गुन्\ (धारू. लग)	(अक्रि)	अर्थ लगाउनु
अर्थु न पर्थो	\अर्.थ. न.पर्.थो\	(वि)	अर्थ-न-बर्थको, निरर्थक कुरा
अर्हर्	\अर्.हर्\	(ना)	रहड, दाल
अलइचि	\अ.लइ.चि\	(ना)	अलैची
अलइया	\अ.लइ.या\	(वि)	काम नलाग्ने
अलउन्	\अ.लउन्\	(वि)	बेकामे, निकम्मा, काम नलाग्ने
अलच्छिन्	\अ.लच्.छिन्\	(ना\वि.पु.)	शील, स्वभाव हराएको व्यक्ति
अलच्छिनि	\अ.लच्.छि.नि\	(ना\वि.स्त्री)	अलच्छिनी
अलट्	\अ.लट्\	(वि)	निन्द्रा वा नशाले लड्ठ
अलाइदो	\अ.लाइ.दो\	(क्रिवि)	काम नभएको, निरर्थक
अलाइबलाइ	\अ.लाइ. ब.लाइ\	(क्रियो)	स्नेहको अभिव्यक्ति
अलिच्छिनि	\अ.लिच्.छि.नि\	(वि.स्त्री)	अलच्छिनी
अल्पतर्	\अल्.पतर्\	(क्रिवि)	यता न उता
अल्कि१	\अल्.कि\	(वि)	अल्गी, अग्ली
अल्कि२	\अल्.कि\	(ना)	झुटो
अल्किजोड	\अल्.कि.जोड\	(ना)	झुटो बोल्ने (मान्छे)
अल्को	\अल्.को\	(वि)	अल्गो, अग्लो
अल्केरो	\अल्.के.रो\	(ना\वि)	झुटो बोल्ने (मान्छे)
अल्मड्या१	\अल्.म.ड्या\	(ना)	एक प्रकारको कियो

अल्मड्या२	\अल्.म.ड्या\	(ना)	एक प्रकारको घाँस
अल्मलिन्	\अल्.म.लड्इन्\	(अक्रि)	अलमलिनु
अल्लेभोल	\अल्.ले.भोल्\	(क्रियो)	आजभोली
अल्लाट्टुल्लाट्टु	\अल्.लाट्टु.ल्लाट्टु\	(क्रिवि)	कोलाहल
अल्ल्यइ	\अल्.ल्यइ\	(क्रियो)	भरे
अल्सि१	\अल्.सि\	(वि)	अल्ली
अल्सि२	\अल्.सि\	(ना)	आलस, अचार बनाउने दाना
असउज	\अ.सउ.ज\	(ना)	असौज
असजि	\अ.स.जि\	(वि)	अप्ट्यारो
असजि खप्पु	\अ.स.जि खप्.पु\ (धारू. खप्)	(अक्रि)	अप्ट्यारोमा टिक्नु
असद्दाइलो	\अ.सद्.दाइ.लो\	(वि.पु.)	श्रद्धा नभएको
असद्दाइलि	\अ.सद्.दाइ.लि\	(वि.स्त्री)	श्रद्धा नभएकी
असन्तोकि	\अ.सन्.तो.कि\	(वि.स्त्री)	असन्तोकी, कहिल्यै सन्तुष्ट नहुने
असन्तोको	\अ.सन्.तो.को\	(वि.पु.)	असन्तोकी, सन्तुष्ट नहुने
असद्दा	\अ.सद्.दा\	(ना)	अश्रद्धा, घिन
असब्ब्य१	\अ.सब्.ब्य\	(वि)	असभ्य
असब्ब्य: २	\अ.सब्.ब्य\	(वि)	अपसव्य
असम्भव	\अ.सम्.भव\	(वि)	असम्भव
असाणो	\अ.सा.णो\	(वि)	साँघुरो
असादे	\अ.साद्.दे\	(वि)	असाध्य, धेरै
असार्१	\अ.सार्\	(ना)	फुर्सद नहुनु
असार्२	\अ.सार्\	(ना)	आषाढ
असिद्धारि	\अ.सिद्.या.रि\	(वि.स्त्री)	सिद्धि प्राप्त गर्न नसक्ने
असिद्धारो	\अ.सिद्.या.रो\	(वि.पु.)	सिद्धि प्राप्त गर्न नसक्ने
असिनापसिना	\अ.सि.नाप.सि.ना\	(ना)	धपेडी
असुटाइलो	\अ.सु.टाइ.लो\	(क्रिवि)	नसुहाएको
असुदि	\अ.सु.दि\	(वि)	अशुद्ध, अपवित्र
असुबिदा	\अ.सु.बि.दा\	(ना)	असुविधा
असुभो	\अ.सु.भो\	(वि)	अशुभ
असुलि	\अ.सु.लि\	(ना)	असुली
अस्काचस्का	\अस्.का.चस्.का\	(ना)	पेटको दुखाइ
अस्क्वारि	\अस्.क्.वा.रि\	(वि)	बिरामी
अस्तर्	\अस्.तर्\	(ना)	कपडा भित्र राखिने कपडा

अस्तु	\अस्.तु\	(ना)	निधारको हाड
अस्पटिन्	\अस्.प.टिन्\	(अक्रि)	हतार गर्नु
अस्पताल	\अस्.प.ताल\	(ना)	औषधालय
अस्यानि	\अ.स्या.नि\	(वि.स्त्री)	सानो उमेरकी
अस्यानो	\अ.स्या.नो\	(वि.पु.)	सानो उमेरको
अस्वाइलो	\अ.स्वाइ.लो\	(वि)	असुहाउँदिलो, भद्दा

आ

आँइ	\आँइ\	(ना)	भैंसी वा राडो कराउँदाको आवाज
आँखा	\आँ.खा\	(ना)	आँखा
आँखा उगाड्डु	\आँ.खा उ.गाड्.डु\ (टु)	(सक्रि) (रि)	पढेर योग्य हुनु
आँखा उगाड्दु	\आँ.खा उ.गाड्.दु\ (टु)	(सक्रि) (मा)	पढेर योग्य हुनु
आँखाकि चेलि	\आँ.खा.किचे.लि\	(ना)	आँखाको नानी
आँखाताड्डु	\आँ.खाताड्.डु\ (टु)	(सक्रि) (रि)	आँखातर्नु
आँखा ताड्दु	\आँ.खा ताड्.दु\ (टु)	(सक्रि) (मा)	आँखा तर्नु
आँखातालि	\आँ.खाता.लि\	(ना)	अस्वस्थ
आँखा नलाग्नु	\आँ.खा न.लाग्.नु\ (अक्रि) (रि)		निन्द्रा नलाग्नु
आँखा नलाग्दु	\आँ.खा न.लाग्.दु\ (अक्रि) (मा)		निन्द्रा नलाग्नु
आँखा: पानि छन्ज्याँ	\आँ.खा: पा.नि.छन्.ज्याँ\ (टु)		आँखाले देख्न सकिने बेला सम्म
आँखा फुर्नु	\आँ.खा.फुर्.नु\ (टु)	(अक्रि)	आँखाफरफराउनु
आँखामाणु	\आँ.खामाण्.णु\ (टु)	(सक्रि) (रि)	आँखा मिच्चु, आँखा माड्नु
आँखाबुज्जु	\आँ.खा बुज्.जु\ (टु)	(सक्रि) (रि)	मर्नु
आँखा बुड्दु	\आँ.खा बुड्.दु\ (टु)	(सक्रि) (मा)	मर्नु
आँखाहाल्यालइ नखड्डया	\आँ.खा.हा.ल् या. लइ.न.खड्.या\ (टु)	(वि)	आँखामा हाल्दा नबिझाउने, सारै मन परेको
आँखिर्	\आँ.खिर्\	(क्रियो)	अन्तमा
आँचल्	\आँ.चल्\	(ना)	पोल्टो
आँठो	\आँ.ठो\	(ना\वि)	पराल अथवा धानको मुठो, आँठो
आँत्	\आँत्\	(ना)	तीब्र इच्छा
आइझानु	\आइ.झा.नु\	(अक्रि)	आइहाल्नु
आइनइ	\आइ.नइ\	(ना)	गाउँखाने कथा
आइनइ फर्कउन्	\आइ.नइ फर्.कउन्\	(सक्रि)	गाउँखाने कथाको उत्तर दिनु
आइनइ सोद्दु	\आइ.नइ सोद्.दु\	(सक्रि)	गाउँखाने कथा सोध्नु

आइनोसाइनो	\आइ.नोसाइ.नो\	(ना)	नातागोता
आइन्दा	\आ.इन्.दा\	(क्रिवि)	अर्कोपल्ट
आइनहाल्लो	\आइन्.हाल्.लो\	(वि)	अरुभन्दा भिन्न रहेको
आएइ गएइ	\आ.एइ ग.एइ\	(क्रियो)	आउने जाने काम
आकान्छया	\आ.कान्.छ्.या\	(ना)	अभिलाषा
आकार्	\आ.कार्\	(ना)	आकृति
आखर्	\आ.खर्\	(ना)	शब्द, अक्षर, वाक्यको रूपमा रहेको भनाइ
आखडि	\आ.ख.डि\	(ना)	कोदाको आखडी, (फाणो)
आखडो	\आ.ख.डो\	(ना)	जोगीहरू बस्ने ठाउँ
आखलो	\आ.ख.लो\	(ना)	जोर्नी
आगलो१	\आ.ग.लो\	(ना)	सल्लाको हागो
आगलो२	\आ.ग.लो\	(ना)	हुलो, गजबार
आग्पाडो	\आग्.पा.डो\	(ना)	सलाई
आघा	\आ.घा\	(क्रियो)	अगाडि
आघा रड्डु	\आ.घा रड्.डु\	(अक्रि) (रि)	अगाडि सर्नु
आघा रड्दु	\आ.घा रड्.दु\	(अक्रि) (मा)	अगाडि सर्नु
आघा सद्दु	\आ.घासद्.दु\	(अक्रि) (रि)	अगाडि सर्नु
आघा सरद्दु	\आ.घा सर्.दु\	(अक्रि) (मा)	अगाडि सर्नु
आडडो	\आ.ड.डो\	(ना)	चोला
आच्पनि	\आच्.प.नि\	(ना)	पानी चाख्ने चम्चा आकारको भाँडो
आजि	\आ.जि\	(क्रिवि)	अझ
आज्भोल	\आज्.भो.लअ\	(क्रियो)	आजकाल्
आट्	\आट्\	(ना)	साहस
आच्छि	\आच्.छि\	(वि.स्त्री)	असल
आच्छो	\आच्.छो\	(वि.पु)	असल
आडो१	\आ.डो\	(ना)	घट्ट, जितारामा हाल्ने काठ
आ:डो२	\आ:डो\	(ना)	बिघ्न,बाधा
आ:ड्	\आ:ड्\	(ना)	आधार
आ:ड् माण्णु	\आ:ड् माण्.णु\	(सक्रि)	भरोसा गर्नु
आड्मद्दु	\आड्मद्.दु\	(अक्रि) (रि)	सेखी झार्नु
आड्मर्दु	\आड्मर्.दु\	(अक्रि) (मा)	सेखी झार्नु
आणा	\आ.णा\	(ना)	अण्डा
आणापाड्डु	\आ.णा पाड्.डु\	(सक्रि)	फुल पार्नु

आणो	\आ.णो\	(ना)	अण्डकोष
आण्या	\आ.ण्या\	(वि.पु.)	कसैसंग नमिल्ले, बाउंठो, आँडे
आतङ्क	\आ.तङ्.क\	(ना)	भय
आतङ्ककारि	\आ.तङ्.क.का.रि\	(वि)	आतङ्ककारी, डरत्रास सिर्जना गर्नु
आतिन्	\आ.तिन्\	(अक्रि)	हतारिनु
आत्मविस्वास्	\आत्.म विसू.स् वास्\	(ना)	आत्मविश्वास
आत्मरच्छया	\आत्.म.रच्.छ्या\	(ना)	आत्मरक्षा
आत्मा	\आत्.मा\	(ना)	आत्मा
आदत्	\आ.दत्\	(ना)	बानी
आदो	\आ.दो\	(ना)	अदुवा
आद्	\आद्\	(ना)	चिस्यान रही रहनु
आनन्	\आ.नन्\	(ना)	आँखा आउने मासुको लुको, आन
आनडो	\आ.न.डो\	(ना)	आन्द्रा
आनाकानि	\आ.ना.का. नि\	(ना)	आलटाल
आनिबानि	\आ.नि. बा.नि\	(ना)	बानीव्योहरा
आफनि	\आ.फ.नि\	(वि.स्त्री)	आफनी
आफनो	\आ.फ.नो\	(वि.पु)	आफनो
आफर्	\आ.फर्\	(ना)	कामीले फलाम पगाल्ने ठाउँ
आफर्या	\आ.फ.र्या\	(ना.पु)	कामी, फलामको काम गर्ने मान्छे
आफुइ	\आ.फुइ\	(सर्व)	आफै
आफुखुसि	\आ.फु.खु.सि\	(क्रिवि)	आफनो इच्छा अनुसार
आफ् से आफ्	\आफ्.से.आफ्\	(क्रिवि)	आफआफै
आब्	\आब्\	(क्रियो)	केही समयपछि आउने समय
आमा	\आ.मा\	(ना.स्त्री\पु)	बज्यै
आमाचाक्लि	\आ.मा चाक्. लि\	(क्रिवि)	गाली गर्नु
आमान्न	\आ.मान्.न\	(ना)	काँचो अन्न
आम्	\आम्\	(ना)	आँप
आम्दानि	\आम्.दा.नि\	(ना)	आय
आम्दानिखर्च्	\आम्.दा.नि. खर्.च्\	(ना)	आय-व्यय
आयु	\आ.यु\	(ना)	उमेर
आयुस्मान्	\आ.युस्.मान्\	(वि)	आयुष्मान् (आशीर्वाद दिँदा प्रयोग गरिने शब्द)
आरि	\आ.रि\	(ना)	काठ चिर्ने सानो करौति
आरोगि	\आ.रोग्.गि\	(वि)	निरोगी

आरोप्	\आ.रोप्\	(ना)	दोष लगाउने काम
आलोकाँचो	\आ.लो.काँ.चो\	(वि)	आलोकाँचो, अपरिपक्क
आलेलेले	\आ.ले.ले.ले\	(ना)	बाख्रालाई बोलाउँदा प्रयोग गरिने शब्द
आलो१	\आ.लो\	(वि)	काँचो
आलो२	\आ.लो\	(वि)	ताजा
आ:लो	\आ.:लो\	(ना)	अमला
आलोबुरालो	\आ.लो.बु.रा.लो\	(वि)	ताजा वा बासी
आल्	\आल्\	(ना)	आलु
आल्चाल्	\आल्.चाल्\	(ना)	गडाका किनार
आल्पोखरा	\आल्.पो.ख.रा\	(ना)	आलुबखडा
आसन्	\आ.सन्\	(ना)	आसन
आसरो	\आ.सरो\	(क्रिवि)	सहारा
आसा	\आ.सा\	(ना)	आशा
आसिँ	\आ.सिँ\	(ना)	हँसिया, कचिया
आसिलो	\आ.सि.लो\	(वि)	गाभिनो (स्तनधारी जन्तु)
आस्	\आस्\	(ना)	आशा
आ:स्	\आ: स्\	(ना)	आँसु
आस्कोट्	\आस्.कोट्\	(ना)	इस्टकोट (कोटको भित्र लगाउने लुगा)
आस्ते	\आस्.ते\	(क्रियो)	विस्तारै
आस्या	\आस्.या\	(क्रि) (संम्भा)	आउनुहोला
आहा	\आ.हा\	(वि)	सुन्दर
आहा भुण्णि	\आ.हा.भुण्.णि\	(वि.स्त्री)	ज्यादै राम्री
आहा भुण्णो	\आ.हा.भुण्.णो\	(वि.पु.)	ज्यादै राम्रो

इ

इ:ख	\इ:ख\	(ना.स्त्री)	ईष्या
इखाइलि	\इ.खाइ.लि\	(वि.स्त्री)	इखालु, धेरै इख गर्ने आइमाई
इखाइलो	\इ.खाइ.लो\	(वि.पु.)	इखालु
इचलो	\इ.च.लो\	(ना)	डिल, आली
इच्छया	\इच्.छया\	(ना)	इच्छा, चाहना
इच्छयावालि	\इच्.छया.वा.लि\	(वि.स्त्री)	जाँगरिली
इच्छयावालो	\इच्.छया.वा.लो\	(वि.पु)	जाँगरिलो
इजत्	\इ.जत्\	(ना)	इज्जत, प्रतिष्ठा

इजर्	\इ.जर्\	(वि)	भिरालो, पाखो (जमिन)
इजा	\इ.जा\	(ना.पु)	आमा
इज्जत्	इज्.जत्\	(ना)	इज्जत, प्रतिष्ठा
इज्ज्यामुण्डि	\इज्.ज्या.मुण्.डि\	(टु) (ना)	आमाको टाउको
इण्णो	\इण्.णो\	(ना)	अल्लो, सिस्नु जस्तै पोल्ने झाडी हुने वनस्पति
इतन्ज्याँ	\इ.तन्.ज्याँ\	(क्रियो)	यति बेला सम्म
इत्निकलाः	\इत्.निक.लाः\	(ना.स्त्री)	यति धेरै ठूलो समस्या, झगडा
इत्नोइ	\इत्.नोइ\	(वि)	यति थोरै
इत्ति	\इत्.ति\	(क्रिवि\वि)	यत्ति
इथ्याँ	\इथ्.याँ\	(क्रिवि)	यतातिर
इथ	\इ.थ\	(क्रियो)	यतातिर, यसतर्फ
इथोनउथो	\इ.थो.न.उ.थो\	(क्रियो)	यता न उता
इनरा	\इ.न.रा\	(सर्व)	यिनीहरूका
इनरो	\इ.न.रो\	(वि)	यिनको
इनाम्	\इ.नाम्\	(ना)	पुरस्कार
इनुन्	\इ.नुन्\	(सर्व)	यिनीहरू
इन्खाइ	\इन्.खाइ\	(क्रियो)	यिनीसँग
इन्चि	\इन्.चि\	(ना)	इन्च
इन्नराइन्	\इन्.न.रा.इन्\	(ना)	इन्द्रेणी
इन्साफ	\इन्.सा.फ\	(ना)	निसाफ
इलाज्	\इ.लाज्\	(ना)	इलाज, उपचार
इल्मारि	\इल्.मा.रि\	(ना)	आलमारी, दराज
इसो	\इ.सो\	(वि)	यस्तो
इसोइ	\इ.सोइ\	(वि)	यस्तै
इस्कुल्	\इस्.कुल्\	(ना)	विद्यालय
इस्कुल्या	\इस्.कु.ल्या\	(ना\वि)	विद्यार्थी
इस्टुमित्तुर्	\इस्.टु.मित्तुर्\	(ना)	इष्टमित्र
इस्वर्	\इस्.स्वर्\	(ना)	ईश्वर
उ			
उ	\उ\	(सर्व)	उ
उइ	\उइ\	(सर्व\वि)	त्यो

उइकिलाइ	\उइ.कि.लाइ\	(क्रियो)	उसको निमित्त
उइखाँइ	\उइ.खाइ\	(क्रिवि)	उसंग
उइजु	\उइ.जु\	(नि)	दुःखमा आम्मै भनेर बोलिने शब्द
उइजुनि	\उइजु.नि\	(क्रिवि)	अर्को जन्ममा
उइतिर्	\उइ.तिर्\	(क्रियो)	उतातिर
उइपइतिर	\उइ.पइ.ति.र\	(नायो)	त्यसपछि
उइबेला	\उइबे.ला\	(क्रिवि)	उसै समयमा
उइलः	\उइ.लः\	(क्रियो)	उहिले
उइलोक	\उइ.लोक\	(ना)	परलोक
उकल्या	\उ.क.ल्या\	(क्रियो)	उकालोतिर
उकास्सु	\उ.कास्.सु\	(सक्रि)	उकास्नु, छुटाउनु
उकुल्ल्याइ	\उ.कुल्.ज्याइ\	(ना)	खाना घाटीमा फसेर अप्ठ्यारो हुनु
उकुसमुकुस्	\उ.कुस्.मु.कुस्\	(ना)	सास फेर्न कठिन हुनु
उकेरा	\उ.के.रा\	(ना)	गोडमेल गरी विरुवाको वरिपरि माटो लगाउने काम
उखान्	\उ.खान्\	(ना)	लोकोक्ति
उखाल्	\उ.खाल्\	(ना)	उल्टि
उखाल्दु	\उ.खाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	उकेल्नु
उखाल्लु	\उ.खाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	उकेल्नु
उखेल्या	\उ.खे.ल्या\	(वि)	उखेलेको
उगड्डु	\उ.गड्.डु\	(अक्रि) (रि)	उघिनु, खुल्नु
उगड्दु	\उ.गड्.दु\	(अक्रि) (मा)	खुल्नु
उगाड्डु	\उ.गाड्.डु\	(सक्रि) (रि)	उघार्नु, खोल्नु
उगाड्दु	\उ.गाड्.दु\	(सक्रि) (मा)	उघार्नु, खोल्नु
उचाइन्	\उ.चा.इन्\	(ना)	देवी देवताको लागि भाकल स्वरूप राखिएको भेटि
उचाउन्	\उ.चाउन्\	(सक्रि)	उठाउनु, उचाल्नु
उचेड्डु	\उ.चेड्.डु\	(सक्रि) (रि)	उखेल्नु
उचेड्दु	\उ.चेड्.दु\	(सक्रि)(मा)	उखेल्नु
उच्चि	\उच्.चि\	(वि.स्त्री)	अग्ली
उच्चो	\उच्.चो\	(वि.पु.)	अग्लो
उच्काउन्	\उच्.काउन्\	(सक्रि)	उक्साउनु
उच्निच्	\उच्.निच्\	(ना)	भूलचुक

उछिट्टु	\उ.छिट्.टु\	(अक्रि) (रि)	उफ्रिनु, उछिट्टिनु
उछिट्टुद	\उ.छिट्.दु\	(अक्रि) (मा)	उफ्रिनु, उछिट्टिनु
उछिट्टकाणो	\उ.छिट्.का.णो\	(ना)	उछिट्टिएर विझेको काँडो
उछिण्णु	\उ.छिण्.णु\	(सक्रि) (रि)	उछिन्नु, जित्नु
उजड्डु	\उ.जड्.डु\	(अक्रि) (रि)	नास हुनु
उजड्डुद	\उ.जड्.दु\	(अक्रि) (मा)	नास हुनु
उजड्याः	\उ.ज.ड्याः\	(वि)	उजाडिएको
उजलो	\उ.ज.लो\	(वि)	उज्यालो
उजलोपजलो	\उ. ज.लोप.ज.लो\	(वि)	धेरै सफा स्वच्छ
उजा	\उ.जा\	(ना)	हिम्मत
उजाड्	\उ.जाड्\	(वि)	उजाड
उजामर्	\उ.जा.मर्\	(वि)	कमजोर
उजालापट्टु	\ उ.जा.ला.पट्टु\	(टु)	चकमन्न उज्यालो
उजालिन्	\उ.जा.लिन्\ (धा.रु.उजा)	(अक्रि)	स्वच्छ वा सफा पारिनु
उजाल्दु	\उ.जाल्.दु\ (धा.रु.उजा)	(सक्रि) (मा)	भाडाकुडा चम्काउनु, उजिल्याउनु
उजाल्या	\उ.जा.ल्या\	(वि)	सफा गरेको
उजाल्लु	\उ.जाल्.लु\ (धा.रु.उजा)	(सक्रि) (रि)	भाडाकुडा चम्काउनु, उजिल्याउनु
उजुर्	\उ.जुर्\	(ना)	सिकायत गर्ने काम
उट्पट्याड	\उट्.प.ट्.याड्\	(वि)	उट्पट्याड
उठापउड्	\उ.ठा.प.उड्\	(वि)	रोगले उठ्ने र सुत्ने मात्रै
उठाबास्	\उठ्.ठा.बास्\	(ना)	विस्थापित हुनु
उडाल्	\उ.डाल्\	(ना.पु.)	भगाएर केटी वा अर्काकी श्रीमती ल्याउने काम
उडुस्	\उ.डुस्\	(ना)	खटमल
उड्डु	\उड्.डु\	(अक्रि) (रि)	उड्डु
उड्डुद	\उड्.दु\	(अक्रि) (मा)	उड्डु
उड्डुडाउन्	\उड्.बु.डाउन्\	(सक्रि)	बिगार्नु
उतउलि	\उ.तउ.लि\	(वि.स्त्री)	उत्ताउली
उतउलो	\उ.तउ.लो\	(वि.पु)	उत्ताउलो
उतहु	\उ.तद्.दु\	(अक्रि) (रि)	तैरिनु, उत्रिनु
उतनि	\उ.त.नि\	(वि.स्त्री)	जस्ती छ त्यस्तै
उतनो	\उ.त.नो\	(वि.पु)	जत्रो छ त्यत्रै
उतन्ढाण्	\उ.तन्.ढाण्\	(वि)	उत्तानो

उतरद्	\उ.तर्.दु\	(अक्रि) (मा)	उत्रिनु, तैरिनु
उताना	\उ.ता.ना\	(वि.बहु)	उत्ताना
उतानि	\उ.ता.नि\	(वि.स्त्री)	उत्तानी
उतानो	\उ.ता.नो\	(वि)	उत्तानो
उतिस्	\उ.तिस्\	(ना)	एक किसिमको रुख
उत्तर्	\उत्.तर्\	(ना)	जवाफ
उत्तराङ्गिनि	\उत्.त.रा.ङ्ग.नि\	(ना)	मकर रेखाबाट सूर्य कर्कट रेखातिर जानु
उत्तराखण्ड	\उत्.त.रा.खण्.ड\	(ना)	देवी देवताको निवास स्थल रहेको भु- भाग
उत्तराभिमुख	\उत्. त.रा.भि.मुख\	(वि)	उत्तराभिमुख
उत्तरखाडा	\उत्.तर्.खा.डा\	(ना)	उत्तरषाढा
उत्तरभादरपदा	\उत्.तर्.भा.दर्.प.दा\	(ना)	छबिबिसौ नक्षत्र
उत्साह	\उत्.सा.ह\	(ना)	जाँगर
उत्साहि	\उत्.सा.हि\	(वि)	उत्साही
उथ	\उ.थ\	(क्रिवि)	उता
उथलपुथल्	\उ.थल्.पु.थल्\	(क्रिवि)	उलटपुलट
उथ्या	\उ.थ्.या\	(क्रिवि)	उतातिर
उदय	\उ.द.य\	(ना)	उदाउने काम
उदरकने	\उ.दर्.क.ने\	(वि)	धैरे खेल्ने
उदार्	\उ.दार्\	(ना)	उदार
उदास्	\उ.दास्\	(वि)	उदास
उद्देस्य	\उद्.देस्.य\	(ना)	लक्ष्य
उधाड्डु	\उ.धाड्.डु\ (धा.रु.उधाड्)	(सक्रि) (रि)	उधानु
उधाड्डु	\उ.धाड्.दु\ (धा.रु.उधाड्)	(सक्रि) (मा)	उधाड्डु
उधाद्दु	\उ.धाद्.दु\	(सक्रि) (रि)	उधानु
उधापन्	\उ.धा.पन्\	(ना)	कुनै यज्ञ वा पूजाको समाप्ति
उधारो	\उ.धा.रो\	(वि)	उधारो
उधारद्दु	\उ.धार्.दु\	(सक्रि) (मा)	उधारद्दु
उनःउबः	\उनः.उबः\	(ना)	झाडाबान्ता
उनिलो	\उ.नि.लो\	(ना)	अनिदो
उन्१	\उन्\	(सर्व)	उन
उःन२	\उःन\	(ना)	ऊन
उन्तरापुन्तरा	\उन्.त.रा.पुन्.त.रा\	(ना)	पोकापाकी

उन्मुटो	\उन्.मुन्.टो\	(ना)	तल टाउको
उन्मुट्या	\उन्.मुन्.ट्या\	(क्रिवि)	घोक्रयाएर
उन्यान्त्	\उ.न्यान्.न्त\	(ना)	दुर्दशा
उपकार्	\उ.प.कार्\	(ना)	अर्काको हित हुने कुरा
उपद्या	\उ.पद्.या\	(ना)	उपाध्याय
उपरि	\उ.प.रि\	(ना)	अर्को बर्ष
उपरखुट्टि	\उ.पर.खुट्टि\	(ना)	एउटा खुट्टा माथि अर्को खुट्टा राखी बस्ने बसाइकोचाल
उपाङ्कु	\उ.पाङ्.कु\ (धा.रु.उपाङ्) (सक्रि) (रि)		उखेलनु
उपाङ्कु	\उ.पाङ्.कु\ (धा.रु.उपाङ्) (सक्रि) (मा)		उखेलनु
उपाध्यच्छय	\उ.पा.ध्य.च्छय\	(ना)	अध्यक्ष पछिको अधिकारी
उपासक्	\उ.पा.सक्\	(वि)	उपासक
उपासना	\उ.पा.स.ना\	(ना)	आराधना
उपास्कु	\उ.पास्.कु\	(सक्रि) (मा)	निराहार बर्त बस्नु
उपास्कु	\उ.पास्.कु\	(सक्रि) (अक्रि) (रि)	निराहार बर्त बस्नु
उप्सासि	\उप्.सा.सि\	(ना)	श्वास सम्बन्धी रोग
उप्यो	\उप्.क्यो\	(वि)	उप्येको
उप्यो	\उप्.प्यो\	(ना)	उपिया
उफापो	\उ.फा.पो\	(वि)	गर्मी
उफाहु	\उ.फाद्.हु\	(सक्रि) (रि)	उफार्नु
उफार्हु	\उ.फार्.हु\	(सक्रि) (मा)	उफार्नु
उब्जनि	\उब्.ज.नि\	(ना)	उब्जनी
उब्हुनि	\उब्.हु.नि\	(ना वि.स्त्री)	तरुनी
उब्हुनो	\उब्.हु.नो\	(ना वि.पु)	तरुनो
उब्हुनेइ	\उब्.हु.नेइ\	(वि.स्त्री)	तरुनो
उब्हुनोइ	\उब्.हु.नोइ\	(वि.पु)	तरुनो
उभ	\उ.भ\	(क्रिवि)	माथि
उभिण्णो	\उ.भिण्.णो\	(ना)	कोठाबाट गोठमा फाल्ने प्वाल
उमल्दु	\उ.मल्.दु\ (धा.रु.उमल) (अक्रि) (मा)		उम्लिनु
उमल्लु	\उ.मल्.लु\ (धा.रु.उमल) (अक्रि) (रि)		उम्लिनु
उमा	\उ.मा\	(ना)	पोलेर खाइने गहुँका बाला
उमाल्	\उ.माल्\	(ना)	दुध धेरै तातेर उम्लेर पोखिनु
उमास्कु	\उ.मास्.कु\	(सक्रि) (मा)	माइनु

उमास्सु	\उ.मास्.सु\	(सक्रि) (रि)	माइनु
उम्कन्	\उम्.कन्\	(अक्रि)	उम्किनु
उम्दु	\उम्.दु\	(अक्रि) (मा)	उड्नु
उम्मु	\उम्.मु\	(अक्रि) (रि)	उड्नु
उरन्ठ्यउलि	\उ.रन्.ठ्यउ.लि\	(वि.स्त्री)	उरन्ठेउली
उरन्ठ्याउलो	\उ.रन्.ठ्यउ.लो\	(वि.पु)	उरन्ठेउलो
उराठ्	\उ.राठ्\	(ना)	दिकदार
उरिन्	\उ.रिन्\	(अक्रि)	कसैसँग झगडा गर्न तयार हुनु
उल्कापात्	\उल्.का.पात्\	(ना)	उल्कापात
उल्टापाल्टा	\उल्.टा.पाल्.टा\	(ना)	हेरफेर
उल्टि	\उल्.टि\	(ना)	वान्ता
उल्बटि	\उल्.ब.टि\	(क्रियो)	तत्पश्चात
उसाइ	\उ.साइ\	(वि)	उस्तै
उसेइ	\उ.सेइ\	(ना)	सित्तैमा
उसो	\उ.सो\	(सर्व)	उस्तो

ए

एँइ	\ एइ \	(सर्व)	यही
एइ	\ एइ \	(विबो)	ए
एइखाँइ	\ एइ.खाँइ \	(क्रिवि)	यही निर
एकन्नि	\ ए.कन्.नि \	(ना)	चार पैसा
एकलो	\ ए.क.लो \	(वि)	एक्लो
एकल्टक्वा	\ ए.कल्.टक्.वा \	(वि.पु)	एकलकाँटे
एकलटोक्कोइ	\ ए.कल्.टोक्.कोइ \	(वि.स्त्री)	एकलै बस्न रमाउने
एकल्याँ	\ ए.क.ल्याँ \	(क्रिवि)	एकलैले
एकाएक्	\ ए.का.एक् \	(क्रिवि)	अचानक
एकाच्छयरि	\ ए.काच्.छय.रि \	(ना)	एउटा अक्षर मात्रै भएको
एकाघर्	\ ए.का.घर् \	(ना)	एकै घर
एकादसि	\ ए.का.द.सि \	(ना)	एकादशी
एकोड्	\ ए.कोड् \	(वि)	एकसरो
एकोर्या	\ ए.को.र्या \	(वि)	एकोहोरो
एक्कइ	\ एक्.कइ \	(वि)	एउटै, एकै
एक्कइफेर	\ एक्.कइ.फेर् \	(क्रिवि)	एकैचोटि, एकफेरा

एककडा	\एक्.कट्.ठा\	(क्रिवि)	एकत्रित
एककण्या	\एक्.कण्.ण्या\	(ना)	कम्पास
एकछाक्या	\एक्.छा.क्या\	(वि)	एक साँझे, एक पटक मात्र दुध दिने
एकनरो	\एक्.न.रो\	(वि)	एकुन्द्रो (ज्वरो)
एकनासो	\एक्.ना.सो\	(वि)	एकनासको
एकपक्छय	\एक्.पक्.छ्य\	(ना वि)	एउटै पक्षको
एकपत्या	\एक्.प.त्या\	(वि)	एकपाते
एकपल्ट्या	\एक्.पल्.ट्या\	(वि)	एकातिर मात्र पाकेको रोटी
एकपेट्या	\एक्.पे.ट्या\	(वि)	एउटै पेट भएको
एकमन्याः	\एक्.म.न्याः\	(वि)	एकोहोरो, लगातार
एकनास्साइ	\एक्.नास्.साइ\	(क्रिवि)	एकै नासका
एकसरो	\एक्.सरो\	(वि)	एकसरो
एकसुत्या	\एक्.सु.त्या\	(वि)	एकसुते
एकहड्या	\एक्.ह.ड्या\	(वि)	एकोहोरो
एकहत्या	\एक्.ह.त्या\	(वि)	एकहाते
अइ			
अइराल्	\अइ.राल्\	(ना)	ऐराल
अइलानि	\अइ.ला.नि\	(ना)	कसैको नाममा दर्ता नभएकोसरकारी जमिन
अइस्	\अ.इस्\	(ना)	भौतिक सुख सुबिधा
ओ			
ओइजा	\ओ.इजा\	(विबो)	दुःख पीडामा बोलिने शब्द
ओइथाइन्	\ओइ.थाइन्\	(क्रिवि)	थकान
ओइनि	\ओइ.नि\	(क्रिया)	उसैनि
ओइरन्	\ओइ.रन्\	(सक्रि)	ओइरिनु, घट्ट, जाँतोमा पिध्नका लागि अन्न हाल्नु
ओइरिन्	\ओइ.रिन्\	(सक्रि)	ओइरिनु घट्टमा अन्न हाल्नु
ओइरो१	\ओइ.रो\	(ना)	घट्ट, जातामा गोडा हाल्नु
ओइरो२	\ओ.इ.रो\	(ना)	सालनाल
ओइलाउन्	\ओइ.ला.उन्\	(अक्रि)	दरसुको हुनु
ओइल्	\ओ.इल्\	(ना)	छहारी
ओकेरा	\ओ.के.रा\	(ना)	गोडमेल गरी बिरुवाको बरिपरि लगाएको माटो

ओक्काइ	\ओक्.काइ\	(ना)	वाकवाकी
ओखड्	\ओ.खड्\	(ना)	ओखर
ओखदो	\ओ.खदो\	(ना)	औषधी
ओखद्याघःर	\ओ.ख.द्याघःर्\	(ना)	अस्पताल
ओखलिसारि	\ओ.ख.लि.सा.रि\	(ना)	धान कुट्ने घर
ओखल्	\ओ.खल्\	(ना)	ओखल, धान, चिउरा कुट्ने खोपिल्टो
ओखल् मुसल्	\ओ.खल्मु.सल्\	(ना)	कुटिने वस्तु हालिने र कुट्ने साधन
ओखाल्	\ओ.खाल्\	(ना)	वान्ता
ओगल्दु	\ओ.गल्.दु\	(अक्रि) (मा)	फलामका भाडामा पानी पर्दा देखिने खिया
ओगल्लु	\ओ.गल्.लु\	(अक्रि) (रि)	फलामका भाडामा पानी पर्दादेखिने खिया
ओग्	\ओग्\	(ना)	दाग
ओगार्	\ओ.गार्\	(ना)	उग्राउने काम
ओगार्काट्टु	\ओ.गार्काट्टु\	(सक्रि) (रि)	उग्राउनु
ओगार् काट्टु	\ओ.गार् काट्टु\	(सक्रि) (मा)	उग्राउनु
ओछान् लाग्या	\ओ.छान्ला.ग्या\	(वि)	ओछ्यान परेको, अस्ताउन लागेको
ओछि	\ओ.छि\	(ना)	भित्तामा बनाइएको खोपी
ओडाइन्	\ओ.डा.इन्\	(क्रिवि)	साँधनिर
ओडार्	\ओ.डार्\	(ना)	ओढार
ओडो	\ओ.डो\	(ना)	साँध, सिमाना
ओड्ड्या	\ओड्ड्या\	(वि)	ओढेको
ओद्दर्	\ओद्दर्\	(ना)	पेट
ओप्छो	\ओप्.छो\	(वि)	ओत लाग्न मिल्ने
ओबानो	\ओ.बा.नो\	(वि)	ओभानो
ओरल्दु	\ओ.रल्.दु\	(अक्रि) (मा)	ओर्लनु
ओरल्लु	\ओ.रल्.लु\	(अक्रि) (रि)	ओर्लनु
ओराड्	\ओ.राड्\	(ना)	ओडार
ओःरो	\ओ.रो\	(ना)	गाई, भैंसी ब्याएपछि आउने सालनाल
ओल्को	\ओल्.को\	(ना)	विहे गरेको पहिलो बर्षको साउन महिनामा माइत लग्ने कोसेली
ओल्लोचाल्	\ओल्.लो.चाल्\	(ना)	प्रारम्भको भाग
ओसाउन्	\ओ.साउन्\	(अक्रि)	सुन्निनु
ओस्	\ओस्\	(ना)	शीत

अउ

अउंखे	\अउं.खे\	(ना)	रिस, ईष्या
अउगा	\अउ.गा\	(ना)	अवरोध
अउघट्	\अउ.घट्\	(ना)	हृदय देखि रिसाउनु
अउघराइलि	\अउ.घ.राइ.लि\	(वि.स्त्री)	फोहोर्नी
अउघराइलो	\अउ.घ.राइ.लो\	(वि.पु)	फोहरी
अउठा	\अउ.ठा\	(ना)	औँलाका छाप
अउलो	\अउ.लो\	(ना)	मुढी भित्र अट्ने घाँस
अउल्याट् बउल्याट्	\अउ.ल्याट्बउ.ल्याट्\	(क्रिवि)	छटपटी
अउसि	\अउ.सि\	(ना)	औँसी
अउसिकि रात	\अउ.सि.कि.रात्\	(ना)	औँसी तिथिको दिन पर्ने रात

क

कँइसि	\कँइ.सि\	(आ)(ना.स्त्री\पु)	कँजा
कइँश	\कइँ\	(ना)	खिया
कइ२	\कइँ\	(ना)	को
कइखि	\कइँ.खि\	(क्रिवि)	कसलाई
कइखिलाइ	\कइँ.खि.लाइ\	(क्रिवि)	कसका निमित्त
कइचि	\कइँ.चि\	(ना)	कैची
कइतिर्	\कइँ.तिर्\	(क्रियो)	कतातिर
कइद्	\क.इद्\	(ना)	बन्धन
कइबेला	\कइँ.बे.ला\	(क्रियो)	कतिबेला
कइलो	\कइँ.लो\	(वि)	कैलो
कउडि	\कउ.डि\	(ना)	कम मूल्यको पैसा
कउन्	\कउन्\	(ना)	कन्का
कउल्	\कउल्\	(ना)	आगाको भुङ्ग्रो
कउवा१	\कउ.वा\	(ना)	काग
कउवा२	\कउ.वा\	(ना)	हलोको दाबोमा हल्युणो अड्काउने ठाउँ
ककड्रासि	\क.कड्.रा.सि\	(ना)	कर्कटराशि
कजाउन्	\क.जाउन्\	(सक्रि)	कजाउनु, कज्याउनु, काममा खुब लगाउनु
कजिन्	\क.जिन्\	(अक्रि)	काममा जोतिनु
कउल्	\कउल्\	(ना)	आगाको भुङ्ग्रो
कका	\क.का\	(ना.पु)	काका

कक्याससुरो	\क.क्या.स.सु.रो\ (ना.पु)	काका ससुरा
कक्यासासु	\क.क्या.सा.सु\ (ना.पु)	काका सासु
कखिन्	\क.खिन्\ (अक्रि)	बच्चाले सधै काखमा बस्न रूचाउनु
कखेलो	\क.खे.लो\ (ना)	डोको वा अन्य भारी बोक्दा कुममा अड्याउने डोरी
कङ्कालि	\कङ्.का.लि\ (वि)	कङ्गाली, कङ्गाल
कचउट्टु	\क.चउट्टु\ (अक्रि)(रि)	मिच्चु
कचउट्टु	\क.चउट्टु\ (अक्रि) (मा)	मिच्चु
कचडा	\क.च.डा\ (ना)	फोहर
कचर्कन्	\क.चर्.कन्\ (सक्रि)	भार थेग्न नसकी टुट्नु
कचर्कि	\क.चर्.कि\ (ना)	गहिरो चोट
कचिलापट्ट	\क.चि.ला.पट्ट\ (वि)	निश्रुक्क, पानीले भिजेको
कचुण्णो	\क.चुण्.णो\ (ना)	कल्चौडो
कचेडा	\क.चे.डा\ (ना)	फोहर
कचेरा	\क.चे.रा\ (ना)	गाई भैँसीको कल्चौडोमा चिरापने एक रोग
कचक्कच्	\कच्.कच्\ (ना)	गनगन
कचक्कच्या	\कच्.क.च्या\ (वि)	कचकचे
कच्चो	\क.च्चो\ (वि)	कच्चा, काँचो, कमजोर
कच्छा	\कच्.छा\ (ना)	कट्टु
कचपलि	\कच्.प.लि\ (ना)	पचोल
कच्चार्	\क.च्चार्\ (ना)	हिलो
कछरि	\क.छ.रि\ (ना)	जमघट
कछेट्टा	\क.छेट्टा\ (ना)	चोक्टा
कटउरा	\क.टउ.रा\ (ना)	कचौरा
कटक्	\क.टक्\ (ना)	जारी बुझ्न आउनेहरूको समूह
कटक्क	\क.टक्.क\ (क्रिवि)	कटकट दुखाउने गरी
कटनि१	\क.ट.नि\ (ना)	बदख्वाइँ
कटनि२	\क.ट.नि\ (ना)	बोट, बुट्यान काट्ने काम
कटान्	\क.टान्\ (ना)	नदी आदिले काटेको ठाउँ
कटानि१	\क.टा.नि\ (ना)	जङ्गल फाड्ने काम
कटानि२	\क.टा.नि\ (ना)	गहतको दालबाट दाना झिकेर बाँकीरहेको झोलको परिकार
कटास्	\क.टास्\ (ना)	हैजा

कटोद्दु	\क.टोद्.दु\	(सक्रि) (रि)	चित्थोर्नु
कटोर्दु	\क.टोर्.दु\	(सक्रि) (मा)	चित्थोर्नु
कटनिमणनि	\क.ट.निम.ण.नि\	(ना)	अन्नबाली काट्ने र माड्ने काम
कट्कि	\कट्.कि\	(ना)	चियासंग मिश्रि, गुँड टोकेर खानु
कट्किन्	\कट्.किन्\ (धारू. कट्)	(अक्रि)	रोकिनु, आराम गर्नु
कट्किरः	\कट्.कि.रः\ (धारू. कट्)	(अक्रि)	नबोल, चुप्प लाग्
कट्किरनइकन्	\कट्.किर.नइ.कन्\ (धारू.कट्)(अक्रि)		चुपचाप बस न
कट्फड्यउल्	\कट्.फ.ड्यउ.ल्\	(ना)	काटमार
कट्फड्याउन्	\कट्.फ.ड्याउन्\ (धारू.कट्फड्)	(सक्रि)	बञ्चरोले काठ, लकडीआदिलाई फाड्नु
कट्हर	\कट्.हर\	(ना)	कटहर, फल विशेष
कठइ दाइन्	\क.ठइ दाइन्\	(विबो)	कठैबरा!
कठइ लाडि	\क.ठइ.ला.डि\	(वि.बो)	कठै !
कठिन्	\क.ठिन्\	(वि)	कठिन
कठ्कोर्	\कठ्.कोर्\	(ना)	काठ ठुड्ने चरो
कठ्ठ्याड्	\कठ्.ठ्याड्\	(ना)	ठाँडो, भाँडावर्तनलाई रिस आएको बेला भनिने शब्द, गाली
कठ्यारो	\क.ठ्या.रो\	(ना.वि)	मलामी जाँदा काठ हाल्ने व्यक्ति
कठ्ठ्वा	\कठ्.ठ्वा\	(ना)	मकैका दानाभन्दा भित्र रहेको सारो भाग
कड्कडाःनो	\कड्.क.डा.नो\	(वि)	कट्कटिया, नयाँ
कड्किन्	\कड्.किन्\	(अक्रि)	कड्किनु, रिसले चुर हुनु
कणाम्म	\क.णाम्.म\	(ना)	साह्रो वस्तु दाँतमा ठोक्किदा वा चपाइदा आउने आवाज
कणेइ	\क.णेइ\	(ना)	लुतो
कण्णु१	\कण्.णु\	(ना)	कमर
कण्णु२	\कण्.णु\	(अक्रि)	कन्नु
कण्याउन्	\क.ण्याउन्\	(सक्रि)	कन्याउनु
कतनो	\क.त.नो\	(वि)	कत्रो
कताइ	\क.ताइ\	(ना)	काल्ने काम
कताइबुनाइ	\क.ताइबु.नाइ\	(ना)	काल्ने बुन्ने काम
कतिब्	\क.तिब्\	(वि)	धेरै
कत्कतानो	\कत्.क.ता.नो\	(वि)	चिल्लो
कत्तेलाइलइ	\कत्.ते.लाइ.लइ\	(क्रि.वि)	कहिनेर पनि
कत्लो	\कत्.लो\	(ना)	कत्लो

कत्वा१	\कत्.त्वा\	(ना)	धागो कात्ने हाते साधन
कत्वा२	\कत्.त्वा\	(ना)	प्रफूल्लित
कथब्	\क.थब्\	(क्रिवि)	धैरे टाढा
कथा१	\क.था\	(ना)	सत्य नारायण पूजा
कथा२	\क.था\	(ना)	कहानी
कथाभुण्णु	\क.थाभुण्.णु\	(सक्रि)	कहानी सुनाउनु
कदम्	\क.दम्\	(ना)	पाइलाको चाल
कदर्	\क.दर्\	(ना)	सम्मान
कद्	\कद्\	(ना)	फर्सी
कनउटो	\क.नउ.टो\	(ना)	कान टोलाउने आवाज
कनउलि	\क.नउ.लि\	(ना.स्त्री)	घरको पछाडिको भाग
कन्	\कन्\	(विभ)	लाई, निम्ति
कन्कट्टया	\कन्.कट्ट.या\	(वि)	कान काटिएको
कन्का	\कन्.का\	(ना)	कनिका
कन्धाणो	\कन्.धा.णो\	(ना)	भ्रम
कन्ढर्	\कन्.ढर्\	(ना)	घिउ राख्ने टीन
कन्न	\कन्.न\	(ना)	चामलको कन
कन्पुडो	\कन्.पु.डो\	(ना)	कनपारो
कन्या	\कन्.न्या\	(ना)	विवाह नभएकी छोरी
कन्याकुन्	\क.न्या.कुन्\	(ना)	कानेगुजी
कन्यागु	\क.न्या.गु\	(ना)	कानको फोहर
कन्सड्लाइन्	\कन्.सड्.लाइन्\	(ना)	कनसुत्लो
कन्सुणा	\कन्.सु.णा\	(ना वि)	कनसुत्लो लाग्ने, लुकिछिपी अर्काका कुरा सुन्ने
कन्सि	\कन्.सि\	(ना)	गराको किनारको भाग
कपनो	\क.प.नो\	(ना)	टुक्रा
कपर्छान्	\क.पर्.छान्\	(ना)	कपडाले छान्ने काम
कपाकप्	\क.पा.कप्\	(क्रिवि)	फटाफट एक गाँस पछि अर्को गाँस खानु
कपाट्टो	\क.पाट्ट.टो\	(ना)	कुनै वस्तुबाट छुट्टिएर अलग भएको भाग, टुक्रा
कपिला	\क.पि.ला\	(ना)	परिवार
कपोर्कापर्	\क.पोर्.का.पर्\	(ना)	भनाभन
कप्च्याट्ट	\कप्.च्याट्ट\	(ना)	हाँगा वा औँलाको बिचको भाग
कफरिन्	\क.फ.रिन्\	(सक्रि)	हतारिनु
कफफन्	\कफ्.फन्\	(ना)	कात्रो

कबाब्	\क.बाब्\	(ना)	विशेष किसिमले पकाइएको मासु
कबोल्	\क.बोल्\	(ना)	वाचा
कब्जियत्	\कब्.जि.यत्\	(ना)	दिसा रोकिनु
कब्झाइ	\कब्.झाइ\	(क्रिवि)	धेरै समयपछि
कभइ	\क.भइ\	(क्रिवि)	कहिल्यै
कभाड्	\क.भाड्\	(वि)	व्यर्थको
कमइ	\क.मइ\	(वि)	कमै, थोरै
कमलो	\कम्.लो\	(वि)	कमलो
कमसल्	\कम्.सल्\	(वि)	कमसल
कमारि	\क.मा.रि\	(ना.स्त्री)	अर्काको घरमा काम गर्ने आइमाई
कमारो	\क.मा.रो\	(ना.पु)	अर्काको घरमा काम गर्ने
कमाल्	\क.माल्\	(ना)	अचम्म
कमेड्	\क.मेड्\	(ना)	घर पोत्न प्रयोग गरिने सेतो माटो
कम्कर्	\कम्.कर्\	(वि)	परिश्रमी
कम्ठाइ	\कम्.ठाइ\	(ना)	कताबाट
कम्ति	\कम्.ति\	(क्रिवि\वि)	थोरै
कम्पनिमाला	\कम्.प.निमा.ला\	(ना)	सिक्काको माला
कम्मान्	\कम्.मान्\	(ना)	देवी देवताले धामीको रूपमा कम्मान (कम्पन) दिनु
करउना	\क.रउ.ना\	(ना)	कला हालेर रुनु
करडो	\क.र.डो\	(वि)	खैरो
करम्	\क.रम्\	(ना)	कर्म
करम्फुटो	\क.रम्.फु.टो\	(वि)	कर्म फुटेको
करम्हारा	\क.रम्.हा.रा\	(वि)	कर्महारा
करुवा	\क.रु.वा\	(ना)	करुवा
करेठि	\क.रे.ठि\	(ना)	घरको पृष्ठभूमिको भाग
करेठ्ठि	\क.रेट्.ठि\	(वि)	भुत्ते हतियारलाई गाली गर्दा प्रयोगहुने शब्द विशेष
करेत्	\क.रेत्\	(ना)	बिषालु सर्प
करेलो	\क.रे.लो\	(ना)	करेलो
कर्कलो	\कर्.क.लो\	(ना)	पिडालुका सुकाएका पात
कर्कसा	\कर्.क.सा\	(वि.स्त्री)	कर्कशा, दुष्ट स्वभावकी, राक्षस्नी
कर्काप्	\कर्.काप्\	(ना)	बाध्यगराउने काम

कर्जु	\कर्.जु\	(ना)	ऋण
कलउ	\क.लउ\	(ना)	केराउ
कलडि१	\क.ल.डि\	(ना\वि.स्त्री)	तरुनी
कलडि२	\क.ल.डि\	(ना\वि.स्त्री)	कोरली
कलडो	\क.ल.डो\	(वि.पु)	तरुनो
कलस् छोड्ड्या	\क.लस्छोड्ड्या\	(ना\वि.स्त्री)	कलस्यौली
कलाः	\क.ला\	(ना)	कोलाहल
कलिणा	\क.लि.णा\	(ना)	रोग लागेर काला भएका गहुँका दाना
कलिन्	\क.लिन्\	(अक्रि)	उभिनु
कलिमलि	\क.लि.म.लि\	(वि)	अझै खाने तीव्र इच्छा रहेको
कल्	\कल्\	(ना)	झगडा
कल्जो	\कल्.जो\	(ना)	कलेजो
कल्पट्ट	\कल्.पट्ट\	(वि)	निक्खरा कालो
कल्यउ	\कल्.यउ\	(ना)	नास्ता
कल्याथर्	\क.ल्या.थर्\	(ना)	एक किसिमको ढुङ्गा
कल्योकोकल्लेइ	\कल्.यो.कोकल्.लेइ\	(क्रिवि)	उभिनु
कल्लि	\कल्.लि\	(ना)	कल्लि
कल्स्वाइलि	\कल्.स्वाइ.लि\	(वि.स्त्री)	कलस्योइँदी, कालो वर्णकी आइमाई
कल्स्वाइलो	\कल्.स्वाइ.लि\	(वि.पु)	कलस्योइँदो, कालो वर्णको
कल्हुल्लु	\कल्.हुल्.लु\	(क्रिवि)	होहल्ला
कसुणो	\क.सु.णो\	(ना)	लोटा
कसुर्	\क.सुर्\	(ना)	दोष
कसो	\क.सो\	(वि)	कस्तो
कसोब्	\क.सोब्\	(वि)	कस्तो प्रकारको
कसोइनाइ	\क.सोइ.नाइ\	(वि)	बिग्रेको
कस्तुरि	\कस्.तु.रि\	(ना)	हिमाली मृग
कस्बाब्	\कस्.बाब्\	(ना.पु)	आमाको बहिनीको लोग्ने
कस्याँ	\कस्.याँ\	(क्रिवि)	कसरी
कस्सु	\कस्.सु\	(सक्रि)	कस्नु
कहार्	\क.हार्\	(वि)	भोको
काँ	\काँ\	(क्रिवि)	कुन ठाउँमा
काँकाँ	\काँ.काँ\	(क्रिवि)	कहाँकहाँ
काँकड्	\काँ.कड्\	(ना)	रतुवा

काइँश	\काँइ\	(क्रिवि)	कुनै पनि ठाउँमा
काइ२	\काइ\	(ना)	खिया
काकडो\का.क.डो\	(ना)	काक्रो	
काकि	\का.कि\	(ना)	काखी
काकु	\का.कु\	(ना.पु)	काका
काग्जि	\काग्.जि\	(ना)	कागती
काङ्ङयो	\काङ्.ङ्यो\	(ना)	काँङ्यो
काचोइ	\का.चोइ\	(वि)	काँचै
काछबन्दि	\काछ्.बन्.दि\	(ना)	सानो धोती
काज्बार्	\काज्.बार्\	(ना)	चाडपर्व
काटनि	\का.ट.नि\	(ना)	निन्दा
काटिखान्	\का.टि.खान्\	(ना)	काटिखानु
काट्टो	\काट्.टो\	(ना)	मरेको सात दिनमा मृत आत्मा प्रेतलाई दिइने खाना
काट्यापुरइनु न मुत्या	\काट्.यापु.रइ.नुन.मुत्.त्या\	(उ)	कसैलाई केही सहयोग नगर्नु
काठा: पड्याझो	\का.ठा: पड्.याझो\	(वि)	अशक्त
काठा: भिडा	\का.ठा: भि.डा\	(ना)	भीरपाखा
काठो	\का.ठो\	(ना)	भीर
काणो	\का.णो\	(ना)	हाँगामा पलाउने आलपिनको टुप्पो जस्तै हुने वस्तु
कातो	\का.तो\	(ना)	कपडाको सानो टुक्रा
कात्तरो	\कात्.तरो\	(ना.पु)	कात्रो
कात्तु	\कात्.तु\	(धा.रू. कात्) (सक्रि)	काल्नु
काथडा	\का.थ.डा\	(ना)	पुराना कपडा
काहु	\काद्.दु\	(सक्रि)(रि)	हतियारमा सान लगाउनु
कार्दु	\कार्.दु\	(सक्रि) (मा)	हतियारमा सान लगाउनु
कान:किडा पड्डु	\का.न: कि.डापड्.डु\	(अक्रि) (रि)	कानमा किरा पर्नु
कान: किडा पड्डु	\का.न कि.डा.पड्.दु\	(अक्रि) (मा)	कानमा किरा पर्नु
कानो:कुरकुरे हाड	\का.नो: कुर्.कुरे.हाड\	(ना)	कानको कुर्कुरे हाड
कानो:जालि	\का.नो: जा.लि\	(ना)	कानको जाली
कानो:दुलो	\का.नो: दु.लो\	(ना)	कानको प्वाल
कानो:लोति	\का.नो: लो.ति\	(ना)	कानको लोती
कान्	\कान्\	(ना)	कान

कान् मन्तद्दु	\कान् मन्.तद्.दु\	(सक्रि) (रि)	कुरा लगाउनु
कान् मन्तर्.दु	\कान् मन्.तर्.दु\	(सक्रि) (मा)	कुरा लगाउनु
कान्साबा	\कान्.सा.बा\	(ना.पु)	कान्छा बुवा
कान्सि	\कान्.सि\	(वि.स्त्री)	कान्छी
कान्सिजा	\कान्.सा.इजा\	(ना.पु)	कान्छा आमा
कान्सो	\कान्.सो\	(वि.पु)	कान्छो
कापडा	\का.प.डा\	(ना)	कपडा
कापडो	\का.प.डो\	(ना)	रूख
कापा	\का.पा\	(ना)	टुसा
कापि	\का.पि\	(ना)	कापी
काफर्	\का.फर्\	(वि)	डरछेरुवा
काफल्	\का.फल्\	(ना)	हाडे पहाडमा फल्ने फल
काफि	\का.फि\	(ना)	प्रशस्त
काबिल्	\का.बिल्\	(वि)	योग्य
कामलो	\का.म.लो\	(ना)	कम्बल
कामिलो	\का.मि.लो\	(वि)	कामलायक
कारउ	\का.रउ\	(ना)	हिउँ जमेको भाग
काला:दिन्	\का.ला:.दिन्\	(ना)	अष्टयारा दिन
काला:दिन् काट्टु	\का.ला: दिन्.काट्टु\	(सक्रि) (रि)	येनकेन समय बिताउनु
काला: दिन् काट्टु	\का.ला: दिन्.काट्टु.दु\	(सक्रि) (मा)	येन केन समय बिताउनु
काला: बाकराझो	\का.ला: बा.क.राझो\	(वि.पु)	कालो बाख्रो जस्तै
कालापानि	\का.ला.पा.नि\	(ना)	महाकाली नदीको मुहान क्षेत्र
कालाखाम्	\का.ला.खाम्\	(ना)	मन्दिरमा चढाइएको खम्बा
कालाकुरा	\का.ला.कु.रा\	(ना)	मास
कालि१	\का.लि\	(वि)	कालि
कालि२	\का.लि\	(ना)	महाकाली (देवी)
कालि३	\का.लि\	(ना)	महाकाली (नदी)
कालिज्	\का.लिज्\	(ना)	बनकुकुडो
कालिरात्	\का.लिरात्\	(ना.स्त्री)	अध्याँरो रात
कालो	\का.लो\	(वि)	कालो
कालोजउलो	\का.लो.जउ.लो\	(ना)	खानाको प्रकार
कालोपाट्	\का.लो.पाट्\	(ना)	धार्मिक पवित्रताका साथ मन्दिरमास्थापना गरिएको ढुङ्गा

कालोलिख्	\का.लो.लिख्\	(ना)	गन्ना
काल्	\काल्\	(ना)	मृत्यु
काल्कुति	\काल्.कु.ति\	(ना)	काउकुति
काल्जिरि	\काल्.जि.रि\	(ना)	कालो जातको जिर्रो
कासो१	\का.सो\	(ना)	खोकी
कासो२	\का.सो\	(ना)	धातु
किक्क्याब्	\किक्.याब्\	(सर्ब)	केके ब हो
किक्किक्	\किक्.किक्\	(ना)	कचकच
किच्चि	\किच्.चि\	(ना)	ढीड
किटाउन्	\कि.टाउन्\	(सक्रि)	तोकाउनु
किटानि	\कि.टा.नि\	(ना)	तोक्ने काम
किडा	\कि.डा\	(ना)	किरो
किडापउड्	\कि.डा.पउड्\	(वि)	किरा परेको, जुम्राले भरिएको
किडि	\कि.डि\	(ना)	किडाको सानो रूप
किडेपोला	\कि.डे.पो.ला\	(ना)	मौरीको चाका
किडो	\कि.डो\	(ना)	किरो
किड्किड्	\किड्.किड्\	(ना)	दाँत टोकेको आवाज
कितः	\कि.तः\	(सं)	अर्को शब्दलाई जोड्ने शब्द
किता	\कि.ता\	(ना)	माछाका साना भुराहरू
किताप्	\कि.ताप्\	(ना)	किताब
कित्ता	\कित्.ता\	(ना)	जमिनको खण्ड वा टुक्रा
कित्थो	\कित्.थो\	(ना)	फट्याङ्ग्रो
किनार्	\कि.नार्\	(ना)	तीर
किनुवा	\कि.नु.वा\	(वि)	किनुवा, किनिएको
किन्ना	\किन्.ना\	(ना)	बिगौतो दुध
किन्नाकोडि	\किन्.नाको.डि\	(वि)	लोभी
किन्मेल्	\किन्.मेल्\	(ना)	किन्ने काम
किम्	\किम्\	(ना)	फल फल्ने रुख
किम्मत्	\किम्.मत्\	(ना)	मोल
किरण्	\कि.रण्\	(ना)	प्रकाश
किराना	\कि.रा.ना\	(ना)	खिर्चिभिर्ची पसल
किराया	\कि.रा.या\	(ना)	भाडा
किरिया	\कि.रि.या\	(ना)	मरेका मानिसको बाह्र दिन सम्म

			हुने पिण्डदान
कि.रि.या.का.रि	\कि.रि.या.का.रि\	(ना.पु)	मरेका मान्छेको किरिया गर्ने व्यक्ति
किरियाकोण्	\कि.रि.या.कोण्\	(ना)	किरिया गर्ने व्यक्तिले बस्ने ठाँउ
किरिया खान्	\कि.रि.या.खान्\	(ना)	कसम खानु
कि.रि.या.पु.तुर्	\किर्.या.पु.तुर्\	(ना)	क्रियापुत्र
किर्किच्चि मिर्किच्चि	\किर.किच्.चिमिर्.किच्.चि\	(क्रिवि)	भुँइमा हात राखेर साना बच्चाहरूले खेल्ने खेल
किर्तन्	\किर्.तन्\	(ना)	भगवानको स्तुति
किर्पा	\किर्.पा\	(ना)	कृपा
किर्ति	\किर्.ति\	(ना)	कृति
किर्मडो	\किर्.म.डो\	(ना)	पाकेपछि कालो निलो हुने फल
किर्मिन्या	\किर्.मि.र्या\	(वि)	किरिडमिरिड
किर्मुलो	\किर्.मु.लो\	(ना)	कमिलो
किर्सानि	\किर्.सा.नि\	(ना)	खेतीपाती, कृषि, किसानी, किसान काम
किला१	\कि.ला\	(ना)	डण्डीफोर
किला२	\कि.ला\	(ना)	विरञ्ची किला
किलाइनिरनो	\कि.लाइ.नि.र.नो\	(अक्रि)	बाँधेको ठाउँमै मर्नु
किलाइ नि रउन्	\कि.लाइ.नि.रउन्\	(अक्रि)	बाँधेको किलामै मर्नु
किलास्	\कि.लास्\	(ना)	कक्षा
किलिन्	\कि.लिन्\	(धारू.किल) (अक्रि) (ना.धा)	एउटै ठाउँमा रहनु
किलो१	\कि.लो\	(ना)	एक हजार ग्राम
किलो२	\कि.लो\	(ना)	गाई गोरु बाँध्ने खुट्टो
किलोगाड्डु	\कि.लोगाड्डु\	(धारू.गाड) (सक्रि) (रि)	किलो गाड्नु, किलो ठोक्नु
किलो गाड्डु	\कि.लो गाड्डु\	(धारू.गाड) (सक्रि) (मा)	किलो गाड्नु, किलो ठोक्नु
किल्दु	\किल्.दु\	(धारू.किल) (सक्रि)	खाँट्टु
किल्लु	\किल्.लु\	(धारू.किल) (सक्रि)	खाँट्टु
किल्यउन्	\किल्.ल्यउन्\	(धारू.किल) (सक्रि)	खुट्ट्याउनु
किसोर्	\कि.सोर्\	(ना)	किसोर
किसोरि	\कि.सो.रि\	(ना)	किसोरी
किस्ता	\किस्.ता\	(ना)	रकमको एक पटकमा बुझाइने अंश
किस्मत्	\किस्.मत्\	(ना)	भाग्य
किस्सा	\किस्.सा\	(ना)	टुक्का
किहोकिहो	\कि.हो.कि.हो\	(वि)	प्रशस्त
कुँइक्	\कुँ.इक्\	(क्रिवि)	झ्याल, ढोका खोल्दा आउने आवाज

कुँइडो	\कुँइ.डो\	(ना)	कुहिनो
कुँइयो	\कुँइ.यो\	(ना)	दुकर
कुइँनु	\कुइँ.नु\	(अक्रि)	कुहुनु
कुइनो	\कुइ.नो\	(ना)	कुहिनो
कुकर्मी	\कु.कर्.मि\	(वि)	कुकर्मी
कुकाट्	\कु.काट्\	(ना)	चिच्याहट
कुकाठ्	\कु.काठ्\	(ना)	कमसल काठ
कुकुडो	\कु.कु.डो\	(ना)	कुखुरो
कुकुडि क्वाँ	\कु.कु.डि.क् वा\	(ना)	कुखुरा बास्नु
कुकुड्या	\कु.कु.ड् या\	(वि)	कुखुरा पाल्ने
कुकुड्याबइस्	\कु.कु.ड् याबइस्\	(ना)	अल्लारे जवानी
कुकुड्याबन्सो	\कु.कु.ड्याबन्.सो\	(ना)	गहुँ, जौ सँगै उम्रिने घाँस
कुकुड्याबाग्	\कु.कु.ड् याबाग्\	(ना)	सानो जातको बाघ
कुकुर्	\कु.कुर\	(ना)	कुकुर
कुकुर्नि	\कु.कुर.नि\	(ना.स्त्री)	कुकुर्नी
कुकुर्यामाखो	\कु.कुर.यामा.खो\	(ना)	कुकुरको शरीरमा बस्ने झिंगा
कुकुर्या दाँत	\कु.कुर.यादाँत्\	(ना)	कुकुरको जस्तै ठुलो भएर आउने अगाडिका दाँत
कुक्कु	\कुक्.कु\	(ना)	कोइली
कुचिल्	\कु.चिल्\	(ना)	फोहर गर्नु
कुच्चो	\कुच्.चो\	(ना)	झाडो लगाउन प्रयोग गरिने बाबियोघाँसको साधन
कुटाउनि	\कु.टा.उ.नि\	(ना)	धान कुटाए बापत दिइने मजुरी
कुटाकुट्	\कु.टा.कुट्\	(ना)	पिटापिट
कुटिपिसि	\कु.टि.पि.सि\	(ना)	कुनै चिज कुट्ने र पिस्ने काम
कुटुकि	\कु.टु.कि\	(ना)	लेकाली औषधी
कुटुरो	\कु.टु.रो\	(ना)	पोको
कुटो	\कु.टो\	(ना)	फलामको बारीमा खन्ने फलामको हतियार
कुट्टु	\कुट्ट.टु\	(सक्रि)	कुट्टु
कुठउर्	\कु.ठउर्\	(ना)	कुठाउँ
कुठो	\कु.ठो\	(ना)	घिउको डजाएर कालो भएको भाग
कुडो	\कु.डो\	(ना)	सानो घर
कुङ्कि	\कुङ्.कि\	(ना)	सबै सम्पत्ति सिद्धिनु
कुणि	\कु.णि\	(ना)	कर्मपात्र आदि बनाउने तामाको भाँडो
कुणिन्	\कु.णिन्\	(ना)	हसिया आदिको धार झर्नु

कुण्ट्याबाग्	\कुण्.ट्या.बाग्\	(ना)	केटाकेटीलाई डराउन भनिने शब्द
कुण्डलि	\कुण्.ड.लि\	(ना)	जन्मपत्रिका
कुण्डल्	\कुण्.डल्\	(ना)	कानमा लगाउने गहना
कुण्ढो	\कुण्.ढो\	(ना)	अन्यारो कोठा
कुण्ण	\कुण्.ण\	(ना)	सानो जलाशय
कुण्णो न्वान्	\ कुण्.णोन्व्आन्\	(अक्रि)	दुबो कुण्डमा राखी दुध र जलले स्नान गर्नु
कुण्याउन्	\कु.ण्याउन्\	(धारू. कुण्) (सक्रि)	कुण्याउनु, कुँडिने बनाउनु
कुति	\कु.ति\	(ना)	कुकुर
कुतिकुति	\कु.ति.कु.ति\	(ना)	कुकुरको वच्चालाई बोलाउँदा भनिने शब्द
कुथुडो	\कु.थु.डो\	(ना)	बनमा फल्ने लिउँडो जस्तो तरकारी
कुर्दा	\कुर्.दा\	(ना)	कुर्ता
कुनउडो	\कु.नउ.डो\	(ना)	मास भटमास आदि चुटेर निस्केको भुस
कुनु	\कु.नु\	(ना)	कुहुनु
कुन्को	\कुन्.को\	(वि)	आफ्नै, निजी
कुन्यु	\कुन्.यु\	(ना)	धानको थुप्रो
कुप्याकुपि	\कु.प्या.कु.पि\	(ना)	बुढाबुढी
कुबाच्य	\कु.बा.च्य\	(ना)	अपशब्द
कुबाटो	\कु.बा.टो\	(ना)	खराब बाटो
कुबेला	\कु.बे.ला\	(ना)	कुसमय
कुभलो	\कु.भ.लो\	(ना)	अहित
कुभाव्	\कु.भाव्\	(ना)	नराप्रो भाव
कुमति	\कु.म.ति\	(ना)	कुबुद्धि
कुमड्या	\कु.म.ड्या\	(वि)	कुप्रो, निहुरेको
कुमर्	\कु.मर्\	(ना)	घासमा उम्रेको काडा
कुमार्	\कु.मार्\	(वि.पु)	कुमार, विवाह नगरेको केटो
कुमारि	\कु.मा.रि\	(ना\वि.स्त्री)	विवाह नगरेकी (केटी)
कुमालि१	\कु.मा.लि\	(ना)	कुमलकोटी
कुमालि२	\कु.मा.लि\	(ना.स्त्री)	कुमाल्नी
कुमास्	\कु.मास्\	(ना)	जौ बालीलाई काचै छिल्का निकालेर खानु
कुम्	\कुम्\	(ना)	कुहिनो
कुम्थलो	\कुम्.थ.लो\	(ना)	कुहिनाको भाग
कुम्भ	\कुम्.भ\	(ना)	बाहराशी मध्ये एक
कुम्भकर्ण	\कुम्.भ.कर्ण\	(ना.पु)	रावणको माहिलो भाइ

कुरडि	\कु.र.डि\	(ना)	कुराकानी
कुरा	\कु.रा\	(ना)	कुरो
कुरिति	\कु.रि.ति\	(ना)	कुप्रथा
कुरुपि	\कु.रु.पि\	(वि)	कुरूप
कुरुडनि	\कु.रु.ड.नि\	(ना)	खुँवा
कुरुकुच्चो	\कुरु.कु.चु.चो\	(ना)	पैताला पछाडिको भाग
कुरुचि	\कुरु.चि\	(ना)	कुरसी
कुरुजो	\कुरु.जो\	(ना)	तितेपाती
कुरुथा	\कुरु.था\	(ना)	कमिज
कुरुबान्	\कुरु.बान्\	(ना)	बाहुनको निम्ना (सिधा) राख्ने थैलो
कुरुमुगो	\कुरु.मु.गो\	(ना)	विहान उज्यालो हुनु भन्दा पहिलेको समय
कुलच्छिनि	\कु.ल.चु.छि.नि\	(वि.स्त्री)	कुलच्छिनी, अलच्छिनी
कुले	\कु.ले\	(ना)	कुलदेवता
कुलो	\कु.लो\	(ना)	पानी ल्याउन बनाइएको खोल्सो
कुलकुलि	\कुल्.कु.लि\	(ना)	उत्सुकता
कुलदेउ	\कुल्.देउ\	(ना)	कुलधौता
कुःलधर्म	\कुःल.ध.रम्\	(ना)	पुर्खाले मान्दै आएको चलन
कुल्या	\कु.ल्या\	(ना)	कुलदेवता
कुल्ल्याँ	\कुल्.ल्याँ\	(ना)	मुख सफा पार्ने पानी मुखमा हाली खोकाल्ने काम
कुल्याउन्	\कु.ल्याउन्\ (सक्रि)		सिचाइ गर्नु
कुस्	\कुस्\	(ना)	पूजामा प्रयोग हुने लामो किसिमको घाँस
कुस्माइति	\कुस्.माइ.ति\	(ना)	दार्चुला जिल्लामा रहेकी देवी
कुस्याअँउसि	\कुस्.या.अँउ.सि\	(ना)	कुशे औशी
कुस्ति	\कुस्.ति\	(ना)	लडाइ
केइ	\के.इ\	(ना)	केही
केडा	\के.डा\	(ना)	रूख विरुवाका सुकेर झरेका हाँगा
केइयउन्	\के.इयउन्\	(सक्रि)	जम्मा गर्नु
केतु	\के.तु\	(ना)	नवग्रह मध्येको एक ग्रह
केतुलि	\के.तु.लि\	(ना)	चिया पकाउ
केप्	\केप्\	(ना)	छुसीमा जोडिने टोपी आकारको आगो पार्ने धातु
केरो काइदो	\के.रो.काइ.दो\	(ना)	केरालो
केर्	\केर्\	(ना)	आलकेर
केला	\के.ला\	(ना)	केरा

केलाइ	\के.लाइ\	(क्रिवि)	किन, केका लागि
केला: कोसो	\के.ला.:को.सो\	(ना)	केराको कोसो
केसरि	\केस्.रि\	(ना)	पहेँलो टिका
केसर्	\के.सर्\	(ना)	फूलबाट निस्कने चिज
केस्	\के.स\	(ना)	कपाल
कोइराल्	\कोइ.राल्\	(ना)	रूख हुने र फूलको तरकारी बनाउन मिल्ने रूख
कोकरो	\को.क.रो\	(ना)	कोक्रो
कोकले	\को.क.ले\	(ना)	एक प्रकारको चरो
कोकाइ	\को.काइ\	(ना)	पिडालु खाँदा घाटीमा हुने खसखस
कोखेलो\को.खे.लो\	(ना)	डोरीबाट बनेको काखमा झुन्ड्याएर बोक्ने झोला	
कोखरालि	\को.ख.रा.लि\	(ना)	काखीमुनीको भाग
कोख्	\कोख्\	(ना)	काख
कोच्मःण्या	\कोच्.मःण्या\	(वि)	बाउँठो, नमिल्ने कुरो
कोटर्दया	\को.टर्.दया\	(वि)	कोट्याउँदा (कुरा)
कोटि	\को.टि\	(ना)	सय लाखको सङ्ख्या
कोट्याउन्	\कोट्.ट्याउन्\	(सक्रि)	एक एक कुरा जान्न खोज्नु
कोठार्१	\को.ठार्\	(ना)	अन्नको भण्डार
कोठार्२	\को.ठार्\	(ना)	शरीरको भित्री भाग
कोठो१	\को.ठो\	(ना)	शरीरको भित्री भाग, मन, आत्मा
कोठो२	\को.ठो\	(ना)	घरको कोठा
कोठोखुस्सु	\को.ठोखुस्.सु\	(सक्रि)	बौलाउनु
कोठो खुसेकि	\को.ठो.खु.से.कि\	(वि)	दिमाग खुस्केकी
कोठिपउरो	\को.ठि.पउ.रो\	(ना)	पिजास देबताको मन्दिर
कोडि	\को.डि\	(वि.पु)	कुष्ठरोग लागेको (पुरुष)
कोडेनि	\को.डे.नि\	(वि.स्त्री)	कुष्ठरोग लागेकी (आइमाई)
कोडा: दाँत	\को.डा: दाँत्\	(ना)	बङ्गाराको दाँत
कोडो:	\को.डो:\	(ना)	मुखको भित्री भाग
कोतरो	\को.त.रो\	(ना)	ढोड भएको
कोथलो	\को.थ.लो\	(ना)	सामान बोक्ने भाङ्गो
कोथल्या	\को.थ.ल्या\	(वि)	जति खाए पनि नअघाउने
कोदाङ्	\को.दाङ्\	(ना)	कोदो छर्ने ठाउँ
कोदो	\को.दो\	(ना)	कोदो
कोपरा	\को.प.रा\	(ना)	कोपरा

कोपडो	\को.प.डो\	(ना)	फूलको कोपिला
कोपिण्णो	\को.पिण्.णो\	(ना)	कुभिण्डो
कोपिलो	\को.पि.लो\	(ना)	फुल्लन लागेका फूल
कोयो	\को.यो\	(ना)	घर लिप्प प्रयोग हुने कपडा
कोरा	\को.रा\	(ना)	सादा
कोरामुठि	\को.रा.मु.ठि\	(ना)	सामल
कोरि	\को.रि\	(वि.स्त्री)	चोखी
कोरिक्कण्या	\को.रिक्क.ण्या\	(ना.स्त्री)	विवाह नभएकी कन्या
कोरो१	\को.रि\	(वि)	नभिजेको
कोरो२	\को.रो\	(ना)	कागज
कोरो३	\को.रो\	(वि)	अज्ञानी
कोरोमाणो	\को.रोमा.णो\	(ना)	चामलको पिठो र्यालेर बनाएको एकपन्या माणो
कोरसउलो	\कोर.सउ.लो\	(ना)	जन्तीलाई स्वागतार्थ बसाउने ठाउँ
कोलिजत्कालि	\को.लिजत्.का.लि\	(ना.स्त्री)	भर्खरकी सुत्केरी
कोलु	\को.लु\	(ना)	तेल, तोरो पेल्ले काठको मेसिन
कोलेडो	\को.ले.डो\	(ना)	ह्याकुलो
कोल्	\कोल्\	(ना)	तेल पेल्ल प्रयोग हुने मेसिन, कल
कोल् चित्या	\कोल्चित्या\	(वि)	कमलो मन भएको
कोल् छाकलो	\कोल्छाक्.लो\	(ना)	विहानको दश, एघार बजेको समय
कोल्पड्डु	\कोल्पड्डु\	(अक्रि)	ज्वरो आएको बेला दिनमा सुत्दा रोग बल्झिनु
कोसा	\को.सा\	(ना)	बोडी, भट्ट, केराउ, केरा आदि
कोसेडो	\को.से.डो\	(ना)	लाटोकोसेरो
कोसेलि	\को.से.लि\	(ना)	कोसेली
कोसेलिबुझाउन्	\को.से.लिबु.झाउन्\	(सक्रि)	बिबाहको पक्का भएपछि दुलहा तर्फबाट दिइने सौगात
क्याइकि	\क्याइ.कि\	(क्रियो)	किनकि
क्याट्क्याट्	\क्याट्.क्याट्\	(अनुक)	केही चिज काट्दा खेरिको आवाज
क्युनाइ	\क्यु.नाइ\	(वि.स्त्री)	जसोतसो खान मन नगर्ने (मिठो मात्र खान खोज्ने)
क्युनायो	\क्यु.ना.यो\	(वि.पु)	मिठो मात्र खान खोज्ने
क्वाँक्वाँ	\क्वा.क्वा\	(क्रिवि)	वेदनाले आवाज निकाली रुनु
क्वाड्डु	\क्वाड्डु\	(सक्रि)	(रि)मन नपराएर छोड्नु
क्वाड्डु	\क्वाड्डु\	(सक्रि)	(मा) मन नपराएर छोड्नु

क्वा	\क् वा\	(ना)	कुवा
क्वारुकन्या	\क् वार्.कन्.न्या\	(वि)	चोखी कन्या

ख

खइ	\खइ\	(ना)	खिया
खइच्चु	\खइच्.चु\	(सक्रि) (रि)	आफूतिर तान्नु
खइच्चु	\खइच्.दु\	(सक्रि) (मा)	आफूतिर तान्नु
खइर्१	\ख.इर्\	(ना)	झगडा
खइर्२	\ख.इर्\	(ना)	रूख विशेष
खकाद्दु	\ख.काद्.दु\	(अक्रि) (रि)	खकार्नु
खकार्	\ख.कार्\	(ना)	खकार
खकार्दु	\ख.कार्.दु\	(अक्रि) (मा)	खकार्नु
खकोल्दु	\ख.कोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	खोकल्नु
खकोल्लु	\ख.कोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	खोकल्नु
खग्गड्	\खग्.गड्\	(वि)	खग्गड, खग्गु
खचल्कन्	\ख.चल्.कन्\	(सक्रि)	कुनै कुरा हल्लिएर पोखिनु
खचाखच्	\ख.चा.खच्\	(क्रिवि)	टनाटन
खचोलिन्	\ख.चो.लिन्\	(सक्रि)	भाडामा कम भएको दुध, पानी हल्लिनु
खच्चि	\खच्.कि\	(ना)	घाउ भएको ठाँउमा पुनः चोट लाग्नु
खच्चड्	\खच्.चड्\	(ना)	खच्चर
खच्चरफल	\खच्.चर्.फल\	(वि)	असफल\ अपुरो (काम)
खच्चारो	\खच्.मा.रो\	(ना)	विघ्न बाधा
खच्याबार्	\ख.च्या.बार्\	(ना)	काममा बाधा पर्ने बार (आइतबार)
खजि	\ख.जि\	(वि)	फल फल्ने
खटिरो	\ख.टि.रो\	(ना)	फोको
खट्केलो	\खट्.के.लो\	(ना)	खस्किएको
खड् १	\खड्\	(ना)	घाँस
खःड् २	\खः.ड्\	(ना)	खेर जानु
खड्क	\खड्.क\	(ना)	खुकुरी
खड्क्क	\खड्क.क्क\	(क्रिवि)	आवाज आउने किसिम
खड्खडानो	\खड्.ख.डा.नो\	(वि)	स्वस्थ्य,आराम
खड्डो	\खड्.डो\	(ना)	खाल्डो
खड्पात्	\खड्.पात्\	(ना)	घाँसपात

खड्बड्	\खड्.बड्\	(ना)	खलबल
खड्बड्या	\खड्.ब.ड्या\	(वि)	खिचोला गर्ने
खड्मुसो	\खड्.मु.सो\	(ना)	खर वा झाडीमा बस्ने मुसो
खडाइखुडाइ	\ख.डाइ.खु.डाइ\	(क्रिवि)	खेर फालेर
खडि	\ख.डि\	(ना)	खरी
खणाय	\ख.ण.या\	(वि.बहु)	खनेको
खणायो	\ख.ण.यो\	(वि)	खनेको
खणिन्	\ख.णिन्\	(अक्रि)	पानी, अन्न आदि पोखिनु
खण्णु१	\खण्.णु\	(सक्रि)	खन्नु
खण्णु२	\खण्.णु\	(ना)	कोठा
खण्णु३	\खण्.णु\	(ना)	जालझेल
खण्णखोद्याट	\खण्.ण.खोद्.धाट्\	(ना)	केरकार
खण्डो	\खण्.डो\	(ना)	कानमा लगाउने गहना
खण्ण्याउन्	\खण्.याउन्\	(धारू.खण्)	(सक्रि) खन्याउनु
खतम्	\ख.तम्\	(ना)	सिद्धिने काम
खतरा	\ख.त.रा\	(ना)	जीउ, धनको नोक्सानीको सम्भावना
खतरनाक	\ख.तर्.नाक्\	(वि)	खतरनाक
खति	\ख.ति\	(ना)	नास
खतिन्	\ख.तिन्\	(अक्रि)	ओइरिनु
खतोल्या	\ख.तोल्.ल्या\	(वि)	खोतलेको
खतोल् खातल्	\ख.तोल्.खातल्\	(ना)	केही बाँकी नराखी हेर्ने काम
खत्याउन्\ख.त्याउन्	(सक्रि)		खत्याउनु, एकै ठाउँमा थुपार्नु
खन्खनानो	\खन्.ख.ना.नो\	(वि)	स्वस्थ
खन्खन्	\खन्.खन्\	(क्रिवि)	खाकर बज्दा आउने आवाज
खन्त्या	\खन्.ट्या\	(वि.पु)	ख्याउटे, दुब्लो
खन्टि	\खन्.टि\	(वि.स्त्री)	ख्याउटी, दुब्ली
खन्ति	\खन्.ति\	(ना)	जमिनमा प्वाल पार्ने फलामको साधन
खन्द्या	\खन्.द्या\	(क्रिवि)	दुःखमा परेकालाई गरिने माया
खपट्टाइलो	\ख.पट्.टाइ.लो\	(वि)	अड्बेखड्बे, तलमाथि उठेको
खपर्दार्	\ख.पर्.दार्\	(ना)	कुनै कामबाट कसैलाई रोक्नु
खप्ट्याउन्	\खप्.ट्याउन्\	(सक्रि)	कुनै एउटा वस्तु माथि अर्को वस्तु राख्नु
खप्पर्	\खप्.पर्\	(ना)	भगवानको मन्दिर
खप्यउन्	\ख.प्यउन्\	(सक्रि)	एउटैमा मिलाउनु

खबर्	\ख.बर्\	(ना)	समाचार
खम्काउन्	\खम्.काउन्\	(सक्रि)	पिट्नु
खम्जम्	\खम्.जम्\	(ना)	मिलोमतो
खरडिन्	\ख.र.डिन्\	(धारू. खर्) (अक)	(कर्मवाच्य) व्यर्थमा प्रतिक्षा गर्नु
खरब्	\ख.रब्\	(ना)	सय अरबको सङ्ख्या
खराखर्	\ख.रा.खर्\	(क्रिवि)	खुरुखरु पढ्नु
खरानि	\ख.रा.नि\	(ना)	खरानी
खरो१	\ख.रो१\	(ना)	पिसाप पोल्ने रोग
खरो२	\ख.रो२\	(वि)	खरो स्पष्ट स्वभावको
खरोड्डु	\ख.रोड्डु\	(धारू.खरोड्) (सक्रि)	खुर्कनु
खरोड्दु	\ख.रोड्.दु\	(धारू.खरोड्) (सक्रि)	खुर्कनु
खर्क	\खर्.क\	(ना)	लेक वा बेसीमा बनाइएको गाई गोठ
खलासि	\ख.ला.सि\	(ना.पु)	डाइभरको सहयोगी
खलास्	\ख.लास्\	(वि)	समाप्त
खलो१	\ख.लो१\	(ना)	आँगन
खलो२	\ख.लो२\	(ना)	दमाई, कामी आदिलाई काम गरे बापत दिइने अन्न
खलोपुलो	\ख.लोपु.लो\	(ना)	गुजारा गर्ने आधार
खल्कन्	\खल्.कन्\	(धारू. खल्) (सक्रि)	चिप्लदै तल झर्नु
खल्को	\खल्.को\	(ना)	रजस्वाला स्त्रीको चौथो वा पाँचौ दिनको स्नान
खल्डा	\खल्.डा\	(ना)	खलङ्गा
खल्टि	\खल्.टि\	(ना)	खल्लि
खल्बल्या	\खल्.ब.ल्या\	(वि)	खुकुलो
खल्मुक्तो	\खल्.मुक्.तो\	(वि)	खुकुलो
खल्लो	\खल्.लो\	(वि)	खल्लो
खसरो	\ख.स.रो\	(वि)	खस्रो
खसर्या	\ख.स.र्या\	(ना)	खस्रो पात हुने बोट
खसोड्डु	\ख.सोड्डु\	(धारू.खसोड्) (सक्रि) (रि)	खोस्रनु
खसोड्दु	\ख.सोड्.दु\	(धारू.खसोड्) (सक्रि) (मा)	खोस्रनु
खसोडिन्	\ख.सो.डिन्\	(धारू.खसोड्) (सक्रि)	(कर्मवाच्य) खोस्रिनु
खस्स्या	\खस्.स्या\	(ना)	क्षेत्री आदि लाई अपमानितगरी भनिने शब्द
खाँइ	\खाँइ\	(नायो)	सित
खाइखाइ	\खाइ.खाइ\	(क्रिवि)	खाने तीब्र इच्छा
खाइनपाइ	\खाइन.पाइ\	(क्रिवि)	अकारण

खाइखानो	\खाइ.खा.नो\	(वि)	डरलाग्दो
खाइलाग्दो	\खाइ.लाग्.दो\	(वि)	खाइलाग्दो
खाइलो	\खाइ.लो\	(ना)	नभएको दोष लाउने काम
खाग्	\खाग्\	(ना)	गैडाको नाक माथिको सिङ
खाचा	\खा.चा\	(ना)	ढोका अङ्किनलाई बनाएको खाचा
खाजा	\खा.जा\	(ना)	चामलको खाजा
खाट्	\खाट्\	(ना)	पलङ
खाट्टो	\खाट्.टो\	(ना)	खास्टो
खाणो	\खा.णो\	(ना)	खुकुरी
खातडा	\खात्.डा\	(ना)	कपडा
खाहु	\खाद्.दु\ (धारू.खाद्)	(सक्रि)	किल्नु
खार्दु	\खार्.दु\ (धारू.खार्)	(सक्रि)	किल्नु
खाना	\खा.ना\	(ना)	खानेकुरा
खानि	\खा.नि\	(ना)	धेरै चिजबीज पाइने ठाँउ
खान्तक्	\खान्.तक्\	(क्रिवि)	खानेबेलामा
खान्दान्	\खान्.दान्\	(ना)	उच्च कुल घराना
खाप्	\खाप्\	(ना)	खाने मुख
खाबड् खुबड्	\खा.बड्.खु.बड्\	(ना)	खाल्टाखुल्टी भएको ठाँउ
खामो	\खा.मो\	(ना)	खम्बा
खाम्१	\खाम्\	(ना)	खम्बा
खाम्२	\खाम्\	(ना)	लिफापा
खाया	\खा.या\	(वि)	खाएको
खायामुख्	\खा.या.मुख्\	(ना)	खाइरहेको बानी
खारन्लाउन्	\खा.रन्.लाउन्\	(सक्रि)	खाना पकाउने भाडामा खरानीले लेपन गर्नु
खारिज	\खा.रि.ज\	(ना)	खारेज
खारिन्	\खा.रिन्\	(अक्रि)	खारिनु
खारो	\खा.रो\	(ना)	तुषारो
खार्	\खार्\	(ना)	क्रोध
खालि१	\खा.लि\	(ना)	आहाल
खालि२	\खा.लि\	(वि)	खाली, रिक्तो
खालि३	\खा.लि\	(क्रिवि)	केवल
खाल्डो	\खाल्.डो\	(ना)	खाल्डो, भ्वाङ
खासइ	\खा.सइ\	(वि)	खासै

खासि	\खा.सि\	(ना)	खोकी
खासखास	\खास.खास\	(वि)	खास खास, मुख्य- मुख्य
खासखुस्	\खास. खुस्\	(क्रिवि)	सुटुक्क कुरा गर्नु
खिइन्	\ खि.इन्\ (धारू.खिइ) (अक्रि)		खिइनु
खिचडि	\खि.च.डि\	(ना)	खिचडी
खिचलो	\खि.च.लो\	(ना)	खिचोला
खिचाउन्	\खि.चाउन्\ (धारू.खिच) (सक्रि)		खिचाउनु
खिङ्खिङ्या	\खिङ्.खि.ङ्या\	(ना)	घट्टमा अन्न खसाउन प्रयोगमा आउने चरा आकारको वस्तु
खिताखित्	\खि.ता.खित्\	(ना)	फालाफाल
खित्तु	\खित्.तु\ (सक्रि)		फाल्नु
खित्का	\खित्.का\	(ना)	ठुलो आवाजको हाँसो
खिन्ट्या	\खिन्.ट्या\	(वि)	खिनौटो, मसिनो
खियाउन्	\खि.याउन्\ (धारू.खियाउ) (सक्रि)		घोटेर वा दलेर पातलो पार्नु
खिरो	\खि.रो\	(ना)	रूख विशेष
खिःर्	\खिर्\	(ना)	खिर
खिर्मिर्चि	\खिर्.मिर्.चि\	(ना)	थरी- थरीका सामान
खिल्	\खिल्\	(ना)	माहुरीले टोक्दा प्रयोग हुनेधागो जस्तो वस्तु
खिल्खिल्	\खिल्.खिल्\	(क्रिवि)	जोडले हाँस्ने किसिम
खिल्लि१	\खिल्.लि\	(ना)	मजाक
खिल्लि२	\खिल्.लि\	(ना)	चुरोटको सरो
खिसाइ	\खि.साइ\	(ना)	लाज
खिसाउन्	\खि.साउन्\	(सक्रि)	लाज मान्नु
खिसि	\खि.सि\	(ना)	गिल्ला हान्ने काम
खिसिकाट्ट	\खि.सिकाट्ट.टु\ (धारू.काट्ट) (सक्रि) (रि)		होच्याउनु
खिसि काट्टु	\खि.सि काट्ट.दु\ (धारू.काट्ट) (सक्रि) (मा)		होच्याउनु
खिस्स्वा	\खिस्.स्वा\	(वि)	लजालु
खिस्साइन्	\खिस्.साइन्\ (धारू.खिस्) (सक्रि)		खिसाउनु
खुँखार्	\खुँ.खार्\	(वि)	खुङ्खार
खुइँन्	\खुइँ.न्\ (धारू.खुइँ) (सक्रि)		खुस्नु
खुइँडिन्	\खुइँ.डिन्\ (धारू.खुइँ) (अक्रि)		खुइँलिनु
खुकुरि	\खु.कु.रि\	(ना)	खुकुरी
खुचङ्या	\खु.च.ङ्या\	(ना)	आयुर्वेदिक औषधी

खुचिन्	\खु.चिन्\	(सक्रि)	तिखो वस्तुले शरीरको भाग गोदिनु
खुचकिडा	\खुच्.कि.डा\	(ना)	जिस्कन
खुच्चिलाउन्	\खुच्.कि.लाउन्\	(धरू.लाउ)(सक्रि)	मानिसलाई अप्ठ्यारो पार्नु
खुट्किलो	\खुट्.कि.लो\	(ना)	सिँढीको पाइला राख्ने ठाउँ
खुट्कुणि	\खुट्.कु.णि\	(ना)	सिँढी
खुट्को	\खुट्.को\	(ना)	खुट्किलो
खुट्टा:डोब्	\खुट्.टा.डोब्\	(ना)	खुट्टाराखेको निसान
खुट्टोबाद्दु	\खुट्.टोबाद्.दु\	(धरू.बाद्)(सक्रि)	खुट्टा बाँध्नु
खुजामुजा	\खु.जा.मु.जा\	(ना)	टुक्राटाक्री
खुत्ति	\खुत्.ति\	(ना)	रोटीमा लगाइने नौनी
खुदो	\खु.दो\	(ना)	खुदो
खुदोखालइ	\खु.दो.खा.लइ\	(ना)	यी खालास्
खुदयउडो	\खु.दयउ.डो\	(ना)	खुदो वा गुँड बनाउने ठाउँ
खुनलो	\खु.न.लो\	(ना)	सानो गरा
खुन्खाँचो	\खुन्.खाँ.चो\	(ना)	खनखाँचो
खुन्खुनिया१	\खुन्.खु.नि.या\	(ना)	पक्षपात
खुन्खुनिया२	\खुन्.खु.नि.या\	(ना)	बाजो
खुप्पि	\खुप्.पि\	(ना)	खोपी
खुमानि	\खु.मा.नि\	(ना)	खुर्पानी
खुमारि	\खु.मा.रि\	(ना)	थकावट
खुम्यउन्	\खुम्.यउन्\	(धा.रू.खुम्)(सक्रि)	धान, गँहु आदिको झुसनिकाल्नु
खुर्सानि	\खुर्.सा.नि\	(ना)	खुर्सानी
खुन्यान्	\खु.र्यान्\	(ना)	गाई वस्तुलाई हुने एक किसिमको रोग
खुसामद्	\खु.सा.मद्\	(ना)	चाकरी
खुस्सु१	\खुस्.सु\	(क्रिवि)	गोप्य
खुस्सु२	\खुस्.सु\	(धा.रू.खुस्)(अक्रि)	हातबाट फुत्किनु
खेडि१	\खे.डि\	(ना)	जात्रा
खेडि२	\खे.डि\	(ना)	सामूहिक कार्यको जमघट
खेडिन्	\खे.डि.न्\	(अक्रि)	अनावश्यक रूपमा जमा हुनु
खेड्डु	\खेड्.डु\	(धा.रू.खेड्)(सक्रि)	(रि) जमा गर्नु
खेड्दु	\खेड्.दु\	(धा.रू.खेड्)(सक्रि)	(मा) जम्मा गर्नु
खेतालि	\खे.ता.लि\	(ना.स्त्री)	खेतमा काम गर्ने आइमाई
खेतालो	\खे.ता.लो\	(ना.पु)	ज्यामी

खेति	\खे.ति\	(ना)	किसानी
खेतिकिसानि	\खे.ति किरू.सा.नि\	(ना)	खेतीपाती
खेतिपाति	\खे.ति.पा.ति\	(ना)	अनाज, साग उब्जाउने काम
खोइहालनु	\खोइ.हाल्.नु\	(सक्रि)	खोल्नु बन्धनमुक्त
खोइरोखन्नु	\खोइ.रो खन्नु\	(सक्रि)	खेदो गर्नु
खोकरो	\खो.क.रो\	(ना)	मुखको ओडार
खोकाल्दु	\खो.काल्.दु\	(धारू.खोक्) (सक्रि) (मा)	पखाल्नु
खोकाल्लु	\खो.काल्.लु\	(धारू.खोक्) (सक्रि) (रि)	पखाल्नु
खोकि	\खो.कि\	(ना)	खोकी
खोच्	\खोच्\	(ना)	दुई पहाडका बिचको गहिरो ठाँउ
खोज्१	\खोज्\	(ना)	हराएको सामान खोज्नु
खोज्२	\खोज्\	(ना)	पाइला
खोज्खाज्	\खोज्.खाज्\	(ना)	खोजिनीति
खोटो१	\खो.टो\	(ना)	लिसो
खोटो२	\खो.टो\	(वि)	खोटो, खोट लागेको
खोट्टो	\खोट्.टो\	(ना)	खोस्टो
खो:डो	\खो:.डो\	(ना)	कुनै वस्तुको सानो डल्लो
खोङ्	\खोङ्\	(ना)	खोर
खोङ्या	\खो.ङ्या\	(वि)	पाखे
खोतल्याट्	\खो.त.ल्याट्\	(ना)	केरकार गर्ने काम
खोदलो	\खो.द.लो\	(वि)	धमिलो
खोदल्दु	\खोदल्.दु\	(सक्रि)	खोतल्नु
खोदल्लु	\खो.दल्.लु\	(सक्रि)	खोतल्नु
खोदाउन्	\खो.दाउन्\	(सक्रि)	खोद्रे काम
खोद्याङ्	\खो.द्याङ्\	(क्रिवि)	सोधेको सोधै गर्नु
खोपडि	\खो.प.डि\	(ना)	टाउको
खोपडो	\खो.प.डो\	(ना)	बाहिरको खोल
खोपो	\खो.पो\	(ना)	बिको
खोप्	\खोप्\	(ना)	रोग लाग्नुबाट जोगिन शरीरमा दिइने खोप
खोप्दु	\खोप्.दु\	(सक्रि) (मा)	पवाल पार्नु
खोप्पु	\(खोप्.पु\	(सक्रि) (रि)	पवाल पार्नु
खोप्पे	\खोप्.पे\	(ना)	ताउलो
खोप्या	\खो.प्या\	(ना)	काठको सानो कचौरा

खोर्	\खोर्\	(ना)	खोर
खोलानि१	\खो.ला.नि\	(ना)	दालो
खोलानि२	\खो.ला.नि\	(वि)	मनको सफा
खोलारोडा	\खो.ला.रो.डा\	(ना)	नदीनाला
खोल्	\खोल्\	(ना)	पातलो थैलो
खोल्देलि	\खोल्.दे.लि\	(ना)	घरको मूल ढोका
खोल्सा	\खोल्.सा\	(ना)	खोलेसो
खोसडा	\खो.स.डा\	(ना)	मकैका कोसोवाट निस्कने छिल्का
खोसड्यउल्	\खो.स.ड्यउल्\	(वि)	खोसेल्ला, खोसेल्टा
खोसाखोस्	\खो.सा.खोस्\	(क्रिवि)	जबरजस्ति खोस्ने काम
खोस्मडो	\खोस्.म.डो\	(वि)	कच्याककुचुक
ख्याकख्याक्	\ख् याक्.ख् याक्\	(अनु)	अङ्केको कफ निकाल्न खोज्दा घाँटीबाट निस्कने आवाज
ख्याउटि	\ख्.याउ.टि\	(वि.स्त्री)	ख्याउटी
ख्याउटो	\ख्.याउ.टो\	(वि.पु)	ख्याउटे
ख्याति	\ख्या.ति\	(ना)	प्रसिद्धि
ख्याल्१	\ख्याल्\	(ना)	ख्याल, हेरविचार
ख्याल्२	\ख्याल्\	(ना)	ख्यालख्याल
ख्यास्खुस्	\ख्.यास्.खुस्\	(क्रिवि)	खुसुकक

ग

गइँझा	\गइँ.झा\	(सक्रि)	गइँहाल
गइँट्टु	\गइँट्टु\	(धारू.गइँट्टु)(अक्रि)(कर्मवाच्य)	(रि) गाडिनु
गइँट्टुदु	\गइँट्टु.दु\	(धारू.गइँट्टु)(अक्रि)(कर्मवाच्य)	(मा) गाडिनु
गइँडा	\गइँ.डा\	(ना)	गैडा
गइँरो	\गइँ.रो\	(वि)	गहिरो
गइँलो	\गइँ.लो\	(वि)	गहिरो
गइँलिगिमिलि	\गइँ.लिगि.मि.लि\	(वि.स्त्री)	गम्भीर स्वभावकी
गइँलोगमिलो	\गइँ.लोगि.मि.लो\	(वि.पु)	गम्भीर स्वभावको
गइँलोहात्	\गइँ.लोहात्\	(ना)	प्रशस्त दिने स्वभावको
गउँ	\गउँ\	(ना)	गहुँ
गउँचर्	\गउँ.चर्\	(ना)	गाईवस्तु चर्ने ठाउँ
गउँजसि	\गउँ.ज.सि\	(वि.स्त्री)	गहुँगोरी
गउँजसो	\गउँ.ज.सो\	(वि.पु)	गहुँगोरो

गउण्	\गउण्\	(ना)	दिसापिसाब गर्न मिल्ने जङ्गलको ठाउँ
गउण्याभिट्	\गउ.ण्या.भिट्\	(ना)	जम्काभेट
गउँत्तु	\गउँत्.तु\	(अक्रि)	गाईले मूत्र त्याग गर्नु
गउत्	\ग.उत्\	(ना)	गोमुत्र
गउताइन्	\गउ.ताइन्\	(वि)	गहुँत जस्तो बास्ना भएको
गउना	\गउ.ना\	(ना)	घुणामुनिको भाग
गउनि	\गउ.नि\	(ना)	भारी सामान बोक्दा पिठ्युमा हुने पिडा
गउसाला	\गउ.सा.ला\	(ना)	गौशाला, गाई बाँध्ने ठाउँ
गउहत्या	\गउहत्.त्या\	(ना)	गौ हत्या, गाईको बध गर्नु
गड्डा	\गड्.डा\	(ना)	गड्गा
गछयाउन्	\ग.छयाउन्\	(सक्रि)	टुटेको वस्तुलाई जोड्नु
गजक्	\ग.जक्\	(ना)	तिलौरी
गजडि	\ग.ज.डि\	(ना/वि)	गँजडी
गजक्क	\ग.जक्.क\	(क्रिवि)	गजक्क पर्ने गरी
गजरिन्	\ग.ज.रिन्\ (धा.रू.गज्) (अक्रि)		खण्डहर हुनु
गजाल्	\ग.जाल्\	(ना)	गाज्यु (घाँस) काट्न बाझो राखिएकोपाखो जमिन
गजिपट्टु	\ग.जि.पट्टु\	(वि)	फिँजैफिँज भएको
गजुर्	\ग.जुर्\	(ना)	देव देवीका छानो माथि राखिएको वस्तु
गज्	\गज्\	(ना)	नाप
गज्घट्ट	\गज्.घट्ट\	(क्रिवि)	सबै एकै ठाउँमा
गज्मज्	\गज्.मज्\	(क्रिवि)	स्पष्टसँग नसुनिनु
गज्मजिन्	\गज्.म.जिन्\ (धा.रू.गजमज्) (अक्रि)		अलमलिनु
गज्मज्याउन्	\गज्.म.ज्याउन्\ (धा.रू.गजमज्) (सक्रि)		अलमलमा पार्नु
गज्याङ् मज्याङ्	\ग.ज्याङ् म.ज्याङ्\ (क्रिवि)		धेरै वस्तु एउटै ठाउँमा थुप्रिनु
गट्टिकनाइ	\गट्टि.क.नाइ\ (क्रिवि)		गलत तरिकाले
गट्टो	\गट्टो\	(वि)	खराब
गट्टोगरिबटि	\गट्टो.ग.रि.ब.टि\ (क्रिवि)		गलत गरेर
गडुवा	\ग.डु.वा\	(ना)	करुवा
गड्	\गड्\	(ना)	इलाका
गड्कन्	\गड्.कन्\ (धारू. गड्) (अक्रि)		मेघ गर्ज्यो
गड्किन्	\गड्.किन्\ (धारू. गड्) (अक्रि)		गर्जनु, कड्किनु
गड्खामु	\गड्.खा.मु\	(ना)	मृतकको दश दिनको दिन गरिने कर्म
गड्गड्	\गड्.गड्\	(ना)	मेघ गर्जेको आवाज

गड्बड्	\गड्.बड्\	(ना)	गोलमाल
गड्याँमड्याँ	\ग.ड्याँम.ड्याँ\	(क्रि.वि)	आवाज
गड्याड्	\ग.ड्याड्\	(ना)	चट्याड वा बज्रको आवाज
गणित	\ग.णित्\	(ना)	हिसाब सिकाउने विधा
गणिकाफल	\ग.णिका.फल\	(ना)	सानो भुइँबोट हुने र रातो बाटुलो दाना भएको फल
गण्याल्	\ग.ण्याल्\	(ना)	चिप्ले किरा
गण्णाइनगण्णि	\गण्.णाइ.न.गण्.णि\ (वि.स्त्री)		अटेरी, भनेको नमान्ने
गण्णोइनगण्णो	\गण्.णोइ.न.गण्.णो\ (वि.पु)		अटेरी
गद्गदानो	\गद्.ग.दा.नो\	(वि)	मोटोघाटो
गनानो	\ग.ना.नो\	(ना)	हिमाली क्षेत्रमा पाइने जडिबुटि
गन्	\गन्\	(ना)	दुर्गन्ध
गनान्	\गन्.गन्\	(ना)	गनगन, कुरा नटुङ्ग्याउने बोलिराख्ने
गन्जि	\गन्.जि\	(ना)	गन्जि
गन्थइलो	\गन्.थइ.लो\	(ना)	गौथली चरा
गन्यउलो	\ग.न्यउ.लो\	(ना)	गड्यौला
गफल्याउन्	\गफ्.ल्याउन्\ (धारू. गफ्)(सक्रि)		ठुला- ठुला गाँस हालेर खानु
गफाडि	\ग.फा.डि\	(वि)	गफाडी
गफ्	\गफ्\	(ना)	गफ
गबड्जल्	\ग.बड्.जल्\	(वि)	उबडखाबड
गब्युर्	\ग.ब्युर्\	(ना)	देवी देवताको मूर्ति स्थापाना भएको भित्री भाग
गम्छा	\गम्.छा\	(ना)	आड पुछ्ने कपडा
गम्लोडा	\गम्.लो.डा\	(ना)	नदीमा हुने ढुङ्गा
गरालो	\ग.रा.लो\	(ना)	गोठको ढोका बन्द गर्ने काठ
गरिबमारा	\ग.रिब्मा.रा\	(वि)	गरिबमारा
गरिमा	\ग.रि.मा\	(ना)	महिमा
गरड्डो	\ग.रड्.डो\	(वि)	गरुङ्गो
गरुड्	\ग.रुड्\	(ना)	गिद्ध जातिको ठुलो पंक्षी
गरुड् पुराण	\ग.रुड्.पु.राण्\	(ना)	नर्कको बयान गरिएको अठार पुराणमध्येको एक पुराण
गरुवा	\ग.रु.वा\	(वि)	गरुङ्गो
गरखा	\गर्.खा\	(ना)	गाँउ
गरगच्छया	\गर्.गच्.छया\	(ना)	गाँटो

ग्रहण	\ग्र.हण्\	(ना)	ग्रहण
ग्रह	\ग्र.ह\	(ना)	ग्रह
ग्रधन्	\ग्र.धन्\	(ना)	ग्रधन
ग्रगहना	\ग्र.ग.ह.ना\	(ना)	ग्रगहना
ग्रछट्टि	\ग्र.छट्.टि\	(वि.स्त्री)	फोहरी
ग्रछट्टु	\ग्र.छट्.टु\	(वि.पु)	फोहरी
ग्रब	\ग्र.ब\	(ना)	ग्रभ
ग्रब गलित्	\ग्र.ब.ग.लित्\	(वि)	तुहेको, ग्रभपतन भएको
ग्रब्या	\ग्र.ब्या\	(वि)	ग्रभे, ग्रभस्थ, ग्रभमा रहेको
ग्रमि	\ग्र.मि\	(ना)	ग्रमी
ग्रहदसा	\ग्र.ह.द.सा\	(ना)	ग्रहदशा
ग्रहसान्ति	\ग्र.ह.सान्.ति\	(ना)	ग्रहशान्ति
गलाउन्	\ग.लाउन्\	(धारू. गल्) (सक्रि)	पगाल्नु
गलो	\ग.लो\	(ना)	घाटी
गलोबन्द	\ग.लो.बन्.द\	(ना)	ग्रहना
गल्किपाक्या	\गल्.कि.पा.क्या\	(वि)	गलक्क पाकेको
गल्क्याः	\गल्.क्याः\	(वि)	गलक्क पाकेको
गल्गल्	\गल्.गल्\	(क्रि.वि)	गलगल हास्नु
गल्गाण्	\गल्.गाण्\	(ना)	गलाको गाँड
गल्ति	\गल्.ति\	(ना)	गलित
गल्पासो	\गल्.पा.सो\	(ना)	आत्महत्या गर्न घाँटीमा बाँधिने डोरी
गल्फु	\गल्.फु\	(ना)	गाला
गल्बन्दि	\गल्.बन्.दि\	(ना)	गलबन्दी, मफलर
गल्मल्या	\गल्.म.ल्या\	(वि)	धेरै मिठो
गल्यु	\ग.ल्यु\	(ना)	गाई, भैंसी बाध्न प्रयोग हुने रसि
गल्ला	\गल्.ला\	(ना)	अन्नपात
गल्ल्या	\गल्.ल्या\	(ना)	पगाल्नु
गल्हत्.त्यउन्	\गल्.हत्.त्यउन्\	(धारू. गलहत्) (सक्रि)	गालामा समातेर धकेल्नु
गाइः	\गा.इः\	(ना)	गाई
गाइकाडिडा	\गा.इ.काडि.डा\	(ना)	गाईवस्तुलाई गाली गर्दा भनिने शब्द
गाइतिरि	\गा.इ.ति.रि\	(ना)	गायत्री
गागरो	\गा.ग.रो\	(ना)	गाग्रो
गाच्छु	\गाछ्.छु\	(धारू. गाच्) (सक्रि)	(गाछ्+छु) कुनै दुई वस्तुलाई जोड्नु

गाजर्	\गा.जर्\	(ना)	तरकारी
गाजा	\गा.जा\	(ना)	भाड
गाजाबाजा	\गा.जा.बा.जा\	(ना)	बाजाहरूको समूह
गाजो	\गा.जो\	(ना)	खर जातको मसिना पात हुने घाँस
गाज्यु	\गा.ज्यु\	(ना)	सुकेको घाँस
गाज्	\गाज्\	(ना)	फिँज
गाठो	\गा.ठो\	(ना)	धागो, आदिले जेलिएको डल्लो
गाठ्या	\गा.ठ्या\	(वि.पु)	गाँठे, सानो व्यक्तिलाई स्नेहवश भनिने शब्द
गाडा	\गा.डा\	(ना)	गरा
गाडाखेत	\गा.डा.खेत्\	(ना)	खेतबारी
गाडो१	\गा.डो\	(ना)	खेतको गरा
गा:डो२	\गा.:डो\	(ना)	अष्टयारो
गा:डोकाम् १	\गा.:डोकाम्\	(ना)	कठिन कार्य
गा:डोकाम् २	\गा.:डोकाम्\	(ना)	मृतकको एघारौँ दिनमा गरिने काम
गाड्	\गाड्\	(ना)	नदी
गाड् गड्गा	\गाड्गड्.गा\	(ना)	नदीनाला
गाड्दु	\गाड्.दु\ (धारू.गाड्) (सक्रि) (रि)		गाड्नु
गाड्दु	\गाड्.दु\ (धारू.गाड्) (सक्रि) (मा)		गाड्नु
गा:ड् आउन्	\गाड्आउन्\ (धारू.आउ) (अक्रि)		नदीमा बाढी आउनु
गाण्१	\गाण्\	(ना)	गाली
गाण्२	\गाण्\	(ना)	पानीका फोका
गाण्३	\गाण्\	(ना)	टाउकोमा चोट लागेपछि फोका उठ्नु
गाता	\गा.ता\	(ना)	किताबको जिल्ला
गाताइनि	\गा.ताइ.नि\	(क्रिवि)	भित्ता बाहिर दायाँ बायाँ तर्फ
गात्१	\गात्\	(ना)	गब्युर
गात्२	\गात्\	(ना)	शरीर
गादि	\गा.दि\	(ना)	गद्दि
गाद्दु	\गाद्.दु\	(सक्रि)	कपडा लगाउनु
गानो	\गा.नो\	(ना)	केरा, मुला, प्याजको जमिन मुनि रहेको भाग
गानोआउन्	\गा.नोआउन्\ (धारू. आउ) (अक्रि)		खटिरा आउनु
गान्	\गान्\	(ना)	लय मिलाएर गीत गाउनु
गाबा	\गा.बा\	(ना)	पिणौँको गुभे पात
गोबर्या	\गो.ब.र्या\	(ना)	केरामा लाग्ने रोग

गाब्	\गाब्\	(ना)	सालको भित्री काठ
गाब् मजेलि	\गाब्म.जे.लि\	(ना)	भित्री कोठा
गामन्	\गा.मन्\	(ना)	घाघरो
गारो	\गा.रो\	(ना)	गिलो माटो
गालि	\गा.लि\	(ना)	अपशब्द
गाल्१	\गाल्\	(ना)	अवगाल
गाल्२	\गाल्\	(ना)	कुनै कुराको मुखभिन्न अटाउने परिणाम
गाल्दिन्	\गाल्.दिन्\ (धारू. गाल्)	(सक्रि)	गाली गर्नु
गाहना	\गा.ह.ना\	(ना)	आभूषण
गास्	\गास्\	(ना)	मुखमा एकचोटी हालिने परिणाम
गास्या	\गा.स्या\	(वि)	गाँस टिप्ने
गाहुक	\गा.हुक्\	(ना)	ग्राहक
गिजला	\गि.ज.ला\	(ना)	गिजुला
गिजा	\गि.जा\	(ना)	दाँतभन्दा माथिको भाग
गिजासुकु	\गि.जासुकु.दु\ (धा.रू.सुकु)	(अक्रि)	असफल हुनु
गिजिमिजि	\गि.जि.मि.जि\	(क्रि.वि)	ढङ्ग नपुर्याएर काम गर्नु
गिजिन्	\गि.जिन्\	(अक्रि)	जिस्किनु
गिजुला	\गि.जु.ला\	(ना)	आँखामा आउने कचेरा
गिठो१	\गि.ठो\	(ना)	गिट्टो
गिठो२	\गि.ठो\	(वि)	छोटो मोटो बलियो खालको व्यक्ति
गिट्या	\गि.ठ्या\	(वि)	पुङ्को
गिडिगिडि	\गि.डि.गि.डि\	(ना)	प्राण त्याग्ने बेलामा सासमा हुने अबरोध
गिणोसो	\गि.णो.सो\	(ना)	घाँस काटन प्रयोग गरिने हतियार
गिण्को	\गिण्.को\	(ना)	टुक्रा
गिता	\गि.ता\	(ना)	भागवत गिता
गिदडा	\गि.द.डा\	(ना)	गिदडो
गिदाउडि	\गि.दाउ.डि\	(ना.स्त्री)	गीतारू
गिदाउडो	\गि.दाउ.डो\	(ना.पु)	गीतारू
गिदारा	\गि.दा.रा\	(ना)	गितारू
गिद्दि	\गिद्.दि\	(ना)	गिदी
गिरिस्म	\गि.रिस्.म\	(ना)	जेठ , असारमा पर्ने ऋतु
गिरेठो	\गि.रे.ठो\	(ना)	लामो हुने गहुँ चुट्टन प्रयोग गरिने काठको साधन
गिर्कन्	\गिर्.कन्\	(सक्रि)	ढुन्कनु

गिरस्तासरम	\गि.रस्.ता.स.रम्\ (ना)	गृहस्थाश्रम
गिरस्ति	\गि.रस्.ति\ (ना)	गृहस्थी
गिलट्	\गि.लट्\ (ना)	धातु विशेष
गिलास्	\गि.लास्\ (ना)	चिया, पानी आदि पिउने गिलास
गिलो	\गि.लो\ (वि)	गिलो
गिल्लो	\गिल्.लो\ (ना)	साना ठुला घुमरेला रूख
गिल्ला	\गिल्.ला\ (ना)	निन्दा
गुँ	\गुँ\ (ना)	दिसा
गुँङ्गुँ	\गुँङ्.गुँङ्\ (ना)	हवाइजहाज उडेको आवाज
गुआर्	\गु.आर्\ (ना)	गुहार
गुखात्	\गु.खात्\ (ना)	गुहुँको खात
गुगाउन्	\गु.गाउन्\ (अक्रि)	जोर जोरले बोल्नु
गुगाट्	\गु.गाट्\ (ना)	धेरै दुध दिनु
गुगाट् चुचाट्	\गु.गाट्.चु.चाट्\ (ना)	घमण्ड
गुगुल्टाइन्	\गु.गुल्.टाइन्\ (क्रिवि)	धोको
गुगुलिङ्	\गु.गुल्.डि\ (ना)	इच्छा, चाहना
गुगुल्धुप्	\गु.गुल्.धुप्\ (ना)	गोकुल धुप
गुजलिन्	\गु.जल्.टिन्\ (धा.रू.गुजल्) (अक्रि)	परस्परमा अट्नेसम्म अट्नु
गुजारा	\गु.जा.रा\ (क्रिवि)	जीवन निर्वाह
गुटिका	\गु.टि.का\ (ना)	सानो आकारको पुस्तक
गुटिमुटि	\गु.टि.मु.टि\ (क्रिवि)	कपडाले मुख छोप्नु
गुटुल्लो	\गु.टुल्.लो\ (ना)	बौणो
गुट्टमुटाउन्	\गुट्ट.मु.टाउन्\ (धा.रू.गुट्टमुट्ट) (सक्रि)	कुनै वस्तु गुट्टमुट्ट पारेर बेर्नु
गुठिल्लो	\गु.ठिल्.लो\ (ना)	शरीरमा देखिएका फोका, गाँठा
गुठलिमुठलि	\गु.ठु.लि.मु.ठु.लि\ (ना)	सरसामानको पोको
गुठिमुठि	\गु.ठि.मु.ठि\ (ना)	धनमाल
गुँड	\गुँड\ (ना)	गुँड
गुड्याठ्	\गु.ड्याठ्\ (ना)	उखुको रस पकाउन, गुड बनाउन प्रयोग हुने दाउरा जस्तै काठ
गुड्गुड्१	\गुड्.गुड्\ (क्रिवि)	पेट कराउने किसिम
गुड्गुड्२	\गुड्.गुड्\ (क्रिवि)	हुक्का चिलिमको आवाज
गुड् पाँपडि	\गुड्.पाँप.डि\ (ना)	गुडको चास्नीमा बनाइएको पौष्टिक खाद्यपदार्थ

गुड्मइलो	\गुड्.मइ.लो\	(वि)	घुरमैलो, राम्रोसँग सफा नभएको
गुणा	\गु.णा\	(ना)	गुणन गर्ने काम
गुणाकर्	\गु.णा.कर्\	(वि)	धेरै गुण भएको
गुणि	\गु.णि\	(वि)	गुणी
गुण्	\गुण्\	(ना)	गुण
गुण्गान्	\गुण्.गान्\	(ना)	प्रशंसा गर्नु
गुण्णु	\गुण्.णु\	(सक्रि)	गुणन गर्नु
गुदडि	\गु.द.डि\	(ना)	सिरक
गुदो	\गु.दो\	(ना)	गुदो
गुधन्त्याउन्	\गु.धन्.न्याउन्\ (धारू. गुधन्)	(सक्रि)	बेसरी कुट्नु
गुधुम् गुधुम्	\गु.धुम्.धुम्\ (अनुक)		दाइन दमौ बजाएको आवाज
गुनाझाः कल्ज्या	\गु.ना.झाः.कल्.ज्या\	(ना)	ढेडुको जस्तो कल्जो भएको
गुनासो	\गु.ना.सो\ (ना)		मनको दुःख पोख्नु
गुनो	\गु.नो\ (ना)		लङ्गुर
गुन्टो	\गुन्.टो\	(ना)	ओइने, ओच्छयाउने आदिलाई बाँधेर
गुपचुप् गुपचुप्	\गुप.चुप्.गुप.चुप्\ (ना)		ढाकछोप
गुप्त	\गुप्.त\ (वि)		गुप्त
गुफा	\गु.फा\	(ना)	ओडार
गुबो	\गु.बो\	(ना)	काठको सबैभन्दा भित्री भाग
गुब्याँठ	\गु.ब्याँठ\	(ना)	काठको बाहिर बोक्राभन्दा भित्रको भाग
गुब्यामाणा	\गु.ब्या.मा.णा\	(ना)	भित्र मस्यौटो राखेर पकाइएकोचामलको रोटी
गुमान्	\गु.मान्\	(ना)	घमण्ड
गुम्सुम्	\गुम्.सुम्\	(वि)	कहींबाट हावा ननिस्कने बन्द भएको
गुम्सो	\गुम्.सो\	(वि)	सास फेर्न कठिन हुने ठाउँ
गुम्सिन्	\गुम्.सिन्\ (धारू. गुम्सो)	(अक्रि)	बाफिनु
गुया	\गु.या\	(वि.पु)	गुहे, फोहरी
गुयापट्ट	\गु.या.पट्ट.ट\	(वि)	जताततै दिसापिसाबले फोहोर भएको
गुराउँस्१	\गु.रा.उँस्\	(ना)	दाल विशेष
गुराउँस्२	\गु.राउँस्\	(ना)	नेपालको राष्ट्रिय फूल
गुरु१	\गु.रु\	(ना.पु)	शिक्षक
गुरु२	\गु.रु\	(ना.पु)	बाहुन
गुरुघराना	\गु.रु.घ.रा.ना\	(ना)	गुरूको घरका
गुरुदच्छिना	\गु.रुदच्.छि.ना\	(ना)	गुरुलाई पढाए बापत दिइने दक्षिणा

गुरुमा	\गु.रु.मा\	(ना.पु)	गुरुआमा
गुरुस्यउडा	\गु.रु.स्यउ.डा\	(ना)	ठेउला
गुरुगुरानो	\गुर्.गु.रा.नो\	(वि)	ठस्स परेको
गुर्जो	\गुर्.जो\	(ना)	औषधी हुने रुख विशेष
गुरुमुलि	\गुर्.मु.लि\	(ना)	बामे सर्ने काम
गुलाफि	\गु.ला.फि\	(वि)	गुलाफी
गुलाम्	\गु.लाम्\	(ना)	नोकर
गुलाम् चोर	\गु.लाम् चोर्\	(ना)	अन्तमा गुलामको पत्ता हातमारहने खेल
गुलेलि	\गु.ले.लि\ (ना.स्त्री)		गुलेली
गुलो	\गु.लो\	(ना.पु)	अण्डकोष
गुल्ज्या	\गुल्.ज्या\	(वि)	खरले छाएको
गुल्ज्याकुडो	\गुल्.ज्या कु.डो\	(ना)	खरको झोपडी
गुल्ल्यो	\गु.ल्यो\	(वि)	गुलियो
गुसाँइ	\गु.साँइ\	(ना.पु)	मालिक
गुसाइनि	\गु.साइ.नि\	(ना.स्त्री)	मालिक्नि
गेडा	\गे.डा\	(ना)	गेडागुडी
गेडा हाल्दु	\गे.डा.हाल्.लु\ (धा.रू.हाल्) (सक्रि) (मा)		कसैको कुभलो चिताएर देवी देवताका थानमा पूजा गर्नु
गेडाहाल्लु	\गे.डा.हाल्.लु\ (धा.रू.हाल्) (सक्रि) (रि)		कसैको कुभलो चिताएर देवी देवताका मन्दिरमा पूजा गर्नु
गेडि	\गे.डि\	(ना)	सानो गेडो
गेणो	\गे.णो\	(ना)	भङ्गेरो
गेदा	\गे.दा\	(ना.पु)	छोरा
गेदि	\गे.दि\	(ना.स्त्री)	छोरी
गेदो	\गे.दो\	(ना.पु)	केटो
गेरडि	\गे.र.डि\	(वि.स्त्री)	होची
गेरडो१	\गे.र.डो\	(वि.पु)	होचो
गेरडो२	\गे.र.डो\	(ना.पु)	नौला वा कुवामा पाइने माछाको प्रजाति
गेरु	\गे.रु\	(ना)	रातो रङको नरम ढुङ्गा
गेल्	\गेल्\	(ना)	काठको गोलिया
गेस्	\गेस्\	(ना)	मैनटुन बत्ती
गोइरिन्	\गोइ.रिन्\	(सक्रि)	धेरै मात्रामा दिनु
गोकुल् धुप	\गो.कुल्.धुप्\	(ना)	धुप

गोगारास्\गो.गा.रास्\	(ना)	खानुभन्दा पहिले केही अंश झिकि गाईलाई दिनु
गोचर्१	\गो.चर्\	(ना) गाईको चरन क्षेत्र
गोचर्२	\गो.चर्\	(ना) ग्रहगति
गोजा	\गो.जा\	(ना) खल्लि
गोटा	\गो.टा\	(ना) थान
गोटि	\गो.टि\	(ना) बुद्धिचाल
गोठःजानेइ	\गो.ठः.जा.नेइ\	(वि.स्त्री) गर्भवती
गोठःपसि	\गो.ठः.प.सि\	(वि) सुत्केरी
गोठः पस्स्यइ	\गो.ठः.पस्.स्यइ\	(वि.स्त्री) पेट बोकेकी
गोठः हाल्दु	\गो.ठः.हाल्.दु\	(धा.रू.हाल्) (सक्रि) (मा) गोठमा थुन्ने काम
गोठः हाल्लु	\गो.ठः.हाल्.लु\	(धा.रू.हाल्) (सक्रि) (रि) गोठमा थुन्ने काम
गोठालि	\गो.ठा.लि\	(ना.स्त्री) गाईवस्तु हेर्ने आइमाई
गोठालो	\गो.ठा.लि\	(ना.पु) गाईवस्तु रेखदेख गर्ने काम
गोठि	\गो.ठि\	(ना) टाउकाको पछिल्लो भाग
गोठमुणि झान्या	\गो.ठ.मु.णिझा.न्या\	(वि.स्त्री) बच्चा पाउने
गोठिकण्याउन्	\गो.ठिक.ण्याउन्\	(धा.रू.कण) (सक्रि) खुसामद गर्नु
गोठिगाड्	\गो.ठि.गाड्\	(वि) गोठमै बाँधिएको
गोठिन्\गो.ठिन्\	(धा.रू.गोठ्) (सक्रि)	थुनिनु
गोठोःब्या	\गो.ठोः.ब्या\	(ना) गोठमा गरिने कन्यादानको समय
गोडा	\गो.डा\	(ना) खुट्टा
गोडोगाड्दु	\गो.डोगाड्.दु\	(धा.रू. गाड्) (सक्रि) (रि) नतिजा के हुन्छ भन्ने थाहा नपाइ भाम्नु
गोडोगाड्दु	\गो.डोगाड्.दु\	(धा.रू. गाड्) (सक्रि) (मा) नतिजा के हुन्छ भन्ने थाहा नपाइ भाम्नु
गोडिन्	\गो.डिन्\	(धा.रू. गोड्) (सक्रि) गोड्ने काम
गोड्दु	\गोड्.दु\	(धा.रू. गोड्) (सक्रि) (रि) गोडमेल गर्नु
गोड्दु	\गोड्.दु\	(धा.रू. गोड्) (सक्रि) (मा) गोडमेल गर्नु
गोड्मेल्	\गोड्.मेल्\	(ना) गोडगाड
गोता	\गो.ता\	(ना) हन्डर
गोताखान्	\गो.ताखान्\	(टु) असफल हुनु
गोतियार्\गो.ति.यार्\	(ना)	एकै गोत्रका सन्तान
गोत्तरोचार	\गोत्.त.रो.चार\	(ना) विवाहमा वंशका तीन पुस्ताको विवरण मन्त्रद्वारा भन्नु
गोदान्	\गो.दान्\	(ना) गाईको दान
गोधरो	\गो.ध.रो\	(ना) गइरो खाल्डो

गोप्ट्याउला	\गोप्.ट्यउ.ला\ (ना)	गुँडठा
गोबर्	\गो.बर्\ (ना)	गाईको मल
गोबर् गणेश्	\गो.बर्.ग.णेश्\ (ना)	स्थापना गरेपछि पुग्ने मान्छे
गोबच्याउन्	\गो.ब.च्याउन्\ ) (धा.रु.गोबर्) (अक्रि)(नामधातु)	गाई भैंसीले हगनु
गोब्र्याक्रिडो	\गोब्.ब्र्याक्रि.डो\ (ना)	गोब्रे कियो
गोब्र्याच्याउ	\गो.ब.र्याच्याउ\ (ना)	गोबरको मल भएको ठाउँमा उम्रिने च्याउ
गोबच्या मासु	\गो.ब.र्यामा.सु\ (ना)	बटारिएको, मासुले भरिएको
गोबि	\गो.बि\ (ना)	काउली
गोरस्	\गो.रस्\ (ना)	दूध, दही
गो:रा	\गो.रा\ (ना)	गौरा
गोरिगाँठो	\गो.रि.गाँ.ठो\ (ना)	गोलीगाँठो
गोरु	\गो.रु\ (ना)	गाई
गोरो	\गो.रो\ (वि)	गोरो
गोर्खे लउडि	\गोर्.खेलउ.डि\ (ना)	गोर्खेलौरी
गोर्चोख्यउन्	\गोर्.चो.ख्यउन्\ (सक्रि)	गाईलाई शुद्ध पार्नु
गोर् बाच्छा	\गोर्.बाच्.छा\ (ना)	गाई बाच्छा
गोला	\गो.ला\ (ना)	नरिवल
गोलिया	\गो.लि.या\ (ना)	गोलो मुढो
गोलिगठ्ठा	\गो.लि.गठ्.ठा\ (ना)	गोली, बारुद
गोलिगाठा	\गो.लि.गा.ठा\ (ना)	गोलीगाँठो
गोल् काकडि	\गोल्का.क.डि\ (ना)	गोलकाँक्रि
गोल् भेणा	\गोल्.भे.णा\ (ना)	गोलभेंडा
गोल्मटोल्	\गोल्.म.टोल्\ (वि)	गोलमटोल, अर्थ स्पष्ट नभएको
गोसि	\गो.सि\ (ना.पु)	देवर
गोहार्	\गो.हार्\ (ना)	गोरेटो
गोहत्या	\गो.हत्.त्या\ (ना)	गोब
ग्याँस	\ग्.याँस्\ (ना)	हावा
ग्याबटि	\ग्या.ब.टि\ (क्रिवि)	गएपछि
ग्वणो	\ग्.वा.णो\ (ना)	जमिनमा बस्ने गोहीको जात
ग्वानेक्	\ग्.वा.नेक्\ (ना)	गोग्रास
ग्वाम्म	\ग्.वाम्.म\ (क्रिवि)	एकैचोटी धेरै दिनु
ग्वालि	\ग्.वा.लि\ (ना.स्त्री)	गोठाल्नी
ग्वालो	\ग्.वा.लि\ (ना.पु)	गोठालो
ग्वहार्	\ग्.वा. हार्\ (ना)	गोरेटो, गाईवस्तु हिड्ने बाटो

घ

घँडेरू	\घ.डे.रू\	(ना)	घडारू
घइटि	\घइ.टि\	(वि.स्त्री)	घैँटी, सानी नबढेकी
घइटो	\घइ.टो\	(ना)	गाग्रो
घइत्या	\घइ.ट्या\	(वि.पु)	घैँटे
घउडो	\घउ.डो\	(ना)	प्राण जाने बेलाको एकोहोरो बोली
घगरिया	\घ.ग.रि.या\	(ना.स्त्री)	आइमाई
घग्डान्	\घग्.डान्\	(वि)	घागडान, सिपालु
घडाड्डु	\घ.डाड्डु\ (धारू. घडाड्डु)(सक्रि)	(रि)	घिसार्नु, तान्नु
घडाणिन्	\घ.डा.णिन्\	(अक्रि)	(कर्म वाच्य) घिसारिनु
घडाड्डु	\घ.डाड्डु.दु\	(सक्रि) (मा)	घिसार्नु, तान्नु
घच्चचाउन्	\घच्.घ.चाउन्\	(सक्रि)	घचघच्याउनु
घच्याट्टु	\घच्.याट्टु\ (धारू. घच्याट्टु)	(सक्रि) (रि)	घचेट्नु
घच्याट्टु	\घ.च्याट्टु.दु\	(सक्रि) (मा)	घचेट्नु
घटना	\घट्.ना\	(ना)	घटना
घटस्थापना	\घ.टस्.था.प.ना\	(ना)	घटस्थापना
घटाउ	\घ.टाउ\	(ना)	घटाउने काम
घटाघट्	\घ.टा.घट्\	(ना)	माल सामान लिलाम गर्दा घटाउने काम
घटि	\घ.टि\	(वि)	घटी, थोरै
घटिका	\घ.टि.का\	(ना)	चौबिस मिनटको समय
घट्टालि	\घट्ट.टा.लि\	(वि.स्त्री)	घट्टमा पिठो पिसेपछि भाग लिने आइमाई
घट्टालो	\घट्ट.टा.लो\	(वि.पु)	घट्टमा अन्न पिसिदिए बापतपिठो भाग लिने व्यक्ति
घट्याकुलो	\घट्ट.याकु.लो\	(ना)	घट्टमा पानी लगाउन प्रयोग हुने कुलो
घट् थाप्दु	\घट्ट.थाप्.दु\	(सक्रि) (मा)	प्रेतका लागि घट राख्ने काम
घट् थाप्पु	\घट्ट.थाप्.पु\	(सक्रि) (रि)	प्रेतका लागि घट राख्ने काम
घट्फोड्डु	\घट्ट.फोड्डु\ (सक्रि)	(रि)	दश दिनको प्रेत कर्म पछिढिकुरो फोड्नु
घट्फोड्डु	\घट्ट.फोड्डु.दु\ (सक्रि)	(मा)	दश दिनको प्रेत कर्म पछि ढिकुरो फोड्नु
घट्टु१	\घट्टु\	(ना)	अन्न पिस्ने पानीद्वारा चल्ने जितारा
घट्टु२	\घट्टु\	(सक्रि) (रि)	घट्टु
घट्टु	\घट्टु\	(सक्रि) (मा)	घट्टु
घडाम्म	\घ.डाम्.म\	(क्रि.वि)	ढोका खोल्दा बन्द गर्दा आउने आवाज
घडि१	\घ.डि\	(ना)	समय सूचक वस्तु
घडि२	\घ.डि\	(ना)	केराको घरी

घडिघडि	\घ.डि.घ.डि	(क्रिवि)	बारम्बार
घड्कउन्	\घड्.कउन्\	(सक्रि)	पानी पिउनु
घड्घड्	\घड्.घड्\	(अनु)	कुनै सामग्री घिसारेर लैजादा आउने आवाज
घड्बडाहट	\घड्.ब.डा.हट्\	(ना)	हडबड
घणेलो	\घ.ण.लो\	(ना)	गाई, भैंसीको घाटीमा लगाउने घण्टा
घण्ट	\घण्ट\	(ना)	घण्ट, घाट
घण्टा	\घण्टा\	(ना)	अढाई घडिको समय
घतेरु	\घ.ते.रु\	(वि.पु)	पोल्याहा, कुरा लगाउने व्यक्ति
घत्	\घत्\	(ना)	अरुलाई चोट पर्नु
घत्यारि	\घ.त्या.रि\	(वि.स्त्री)	पोल्याही, कुरा लाउने आइमाई
घत्तागु	\घत्.लागु.नु\	(सक्रि)	चित्त बुझ्नु
घत्याउन्	\घत्.त्याउन्\	(सक्रि)	कसैको अनिष्टका लागि देवतालाई धाउनु
घना	\घ.ना\	(वि)	घना, बाक्लो
घमउरा	\घ.मउ.रा\	(ना)	गर्मीका कारण जिउमा आउने दाना
घमण्ड	\घ.मण्ड\	(ना)	अहङ्कार
घमाइलो	\घ.माइ.लो\	(वि)	घमाइलो
घमाउन्	\घ.माउन्\ (अक्रि)		घामले ताल्नु
घमासान्	\घ.मा.सान्\	(ना)	भयङ्कर लडाइँ
घम्साघम्सि	\घम्.सा.घम्.सि\	(ना)	लुछाचुडी
घराना	\घ.रा.ना\ (ना)		घराना, खानदान
घरिएको	\घ.रि.ए.को\	(वि)	घर आइपुगेको
घरिना	\घ.रि.ना\	(ना.स्त्री)	पत्नी
घरिन्	\घ.रिन्\	(अक्रि)	घरिनु, परदेशबाट घर आउनु
घरिन्याबेला	\घ.रि.न्याबे.ला\	(ना)	घर आउने समय
घरेडि	\घ.रे.डि\	(ना.स्त्री)	घर बनाउने ठाउँ
घर्	\घर्\	(ना)	घर
घर् कुकुडो	\घर्.कु.कु.डो\	(ना)	घरमा पालिने कुखुरो
घर् खर्च	\घर्.खर्.च\	(ना)	घरका लागि चाहिने आवश्यक रकम
घर् खान्	\घर्.खान्\	(ना)	विवाह गरेकी छोरीले पतिका घरमा इज्जतसाथ बस्नु
घर् खेत्	\घर्.खेत्\	(ना)	घरजग्गा
घर् चिण्णु	\घर्.चिण्.णु\	(सक्रि)	घर बनाउने काम गर्नु
घर् चिण्या	\घर्.चिण्.ण्या\	(वि)	डकमी
घर्जम्	\घर्.जम्\	(ना)	घरगृहस्थी

घर् दइलो	\घर्दइ.लो\	(ना)	घरको ढोका
घर्पट्टि	\घर्.पट्टि\	(ना)	घरको मालिक
घर्पाइक	\घर्.पा.इक्\	(ना)	घरको नजिक
घर् पाड्डु	\घर्पाड्डु\	(सक्रि) (रि)	घरलाई भताभुङ्ग गर्नु
घर् पाड्डु	\घर्पाड्डु\	(सक्रि) (मा)	घरलाई भताभुङ्ग गर्नु
घर् पुइसो	\घर्.पुइ.सो\	(ना)	घरमा प्रवेश गर्ने काम
घर्फोडा	\घर्.फो.डा\	(वि)	घरफोडा, घरलाई फुटाउने
घर्बास्	\घर्.बास्\	(ना)	घरबार
घर्बुणा	\घर्.बु.णा\	(वि)	घरबुना, घरकै तानमा तयार पारिएको
घर्	\घर्.र\	(क्रिवि)	भारी सामान घिसार्दा आउने आवाज
घर्	\घर्.रा\	(ना)	गल्ला
घर्वालि	\घर्.वा.लि\	(ना.स्त्री)	श्रीमती
घलाघल्	\घ.ला.घल्\	(क्रिवि)	घलघल्
घल्काउन्	\घल्.काउन्\	(सक्रि)	तरल वस्तुलाई एकैचोटि प्रशस्त दिनु
घल्किन्	\घल्.किन्\	(अक्रि)	एकै चोटि धेरै पोखिनु
घसक्क	\घ.सक्.क\	(क्रिवि)	अरुलाई प्रशस्त दिनु
घसाडिन्	\घ.सा.डिन्\	(अक्रि) (कर्मवाच्य)	घिस्रनु
घसाड्डु	\घ.साड्डु\	(धारू.घसाड्डु) (सक्रि) (रि)	घिसार्नु, लिपपोत गर्नु
घसाड्डु	\घ.साड्डु\	(सक्रि) (मा)	घिसार्नु, लिपपोत गर्नु
घसारा	\घ.सा.रा\	(वि)	घाँसी
घसारि	\घ.सा.रि\	(ना.वि.स्त्री)	घँसिनी
घसारो	\घ.सा.रो\	(ना.वि.पु)	घाँस काट्ने पुरुष
घस्सु	\घस्.सु\	(सक्रि)	शरीरमा तेल लगाउनु
घस्स्या	\घस्.स्या\	(वि)	घस्ने, मालिस गर्ने
घस्यावालि	\घस्.या.वा.लि\	(ना.वि.स्त्री)	तेल लगाउने आइमाई
घा	\घा\	(ना)	घाउ
घागरो	\घा.ग.रो\	(ना)	गामन
घाडर्	\घा.डर्\	(ना)	खुट्टामा लगाइने बाजा
घाच्	\घाच्\	(ना)	पहाडको खोच
घा:जाँच्	\घा:जाँच्\	(ना)	चोटपटकको परीक्षण गर्नु
घाटि	\घा.टि\	(ना)	घाटी
घाटिगेडो	\घा.टि.गे.डो\	(ना)	रुद्रघण्टी
घाटिमाइ कल्ज्या	\घा.टि.माइ कल्.ज्या\	(ना)	आपत्ति परेको अवस्था

घाटि लाग्गु	\घा.टि.लाग्.गु\ (अक्रि) (रि)	घाँटीमा अङ्कनु
घाटिलाग्दु	\घा.टि.लाग्.दु\ (अक्रि) (मा)	घाँटीमा अङ्कनु
घाट्१	\घाट्\ (ना)	घन्ट
घाट्२	\घाट्\ (ना)	नदी तर्न सजिलो हुने ठाँउ
घाडि	\घा.डि\ (ना)	भिडाको भाग
घाडिघाँच्	\घा.डि.घाँच्\ (ना)	पहाडको घेरिएको फेदी
घाणो	\घा.णो\ (ना)	गोरुको घाटीमा बाँध्ने घण्टि
घात्गद्दु	\घात.गद्.दु\ (धारू.गर् (सक्रि) (रि) देवी देवता समक्ष उजुरी गर्नु	
घात्गर्दु	\घात.गर्.दु\ (सक्रि) (मा)	देवी देवता समक्ष उजुरी गर्नु
घान्	\घान्\ (ना)	एकचोटिमा पिसिने अन्न
घाम्	\घाम्\ (ना)	घाम
घाम् झुल्का	\घाम्.झुल्.का\ (ना)	विहानको समय
घाम्डुब्दु	\घाम्.डुब्.दु\ (धारू. डुब्) (अक्रि) (मा)	सूर्य अस्ताउनु
घाम्डुब्बु	\घाम्डुब्.बु\ (अक्रि) (रि)	सूर्य अस्ताउनु
घाम्बुड्डु	\घाम्बुड्.डु\ (अक्रि) (रि)	सूर्य अस्ताउनु
घाम्बुड्डु	\घाम्बुड्.दु\ (धारू. बुड्) (अक्रि) (मा)	सूर्य अस्ताउनु
घाम् लाग्गु	\घाम्.लाग्.गु\ (धारू. लाग्) (अक्रि) (रि)	घाम पर्नु
घाम्लाग्दु१	\घाम्.लाग्.दु\ (अक्रि)	उज्यालो हुनु
घाम्लाग्दु२	\घाम्.लाग्.दु\ (अक्रि)	औँलोको ज्वरो आउनु
घारो	\घा.रो\ (ना)	कलौको धुलोको तिउन
घि	\घि\ (ना)	घिउ
घिखान्या बाहुन्	\घि.खा.न्याबा.हुन्\ (नापु)	जैसी बाहुन
घिचडो	\घि.च.डो\ (ना)	घिन्नो
घिचा	\घि.चा\ (ना)	खुवाउने काम
घिच्मिच्	\घिच्.मिच्\ (वि)	नमिलाएको, खज्मजिएको
घिनाइलो	\घि.नाइ.लो\ (वि.पु)	घिनलाग्दो, फोहरी
घिनारि	\घि.ना.रि\ (वि.स्त्री)	घिन लाग्दी
घिन्	\घिन्\ (ना)	घिन
घिर्उला	\घिर्.उ.ला\ (ना)	एक किसिमको तरकारी
घुइँकन्	\घुइँ.कन्\ (धारू. घुइँक्) (अक्रि)	जोरले भाग्नु
घुइतारि	\घु.इ.ता.रि\ (ना)	काठको बिचमा प्वाल पारी डोरीतानेर बजाउने वस्तु
घुइद्दु	\घुइद्.दु\ (अक्रि) (रि)	घुर्नु
घुइर्दु	\घुइर्.दु\ (अक्रि) (मा)	घुर्नु

घुइलडो	\घुइ.ल.डो\	(ना)	मोटो रसी
घुइलो	\घुइ.लो\	(वि)	इयाम्म परेको
घुइलोबचन	\घुइ.लोब.चन्\	(ना)	सुमधुर स्वर
घुग्	\घुग्\	(ना)	लाटो कोसेरो
घुघाट्	\घु.घाट्\	(ना)	कुनै कुराको ठुलो आवाज
घुघुति	\घु.घु.ति\	(ना)	बच्चालाई खुट्टामा बसाएर उठाएर गीत गाई खेलाउने काम
घुङ्ग्रेला	\घुङ्.रे.ला\	(ना)	घुमाउरो
घुच्चि	\घुच्.चि\	(ना)	गुच्चा खेल्ने काम
घुच्चो	\घुच्.चो\	(ना)	बन्दल
घुटुक्क	\घु.टुक्.क\	(क्रिवि)	तरल पदार्थलाई निल्ले काम
घुट्	\घुट्\	(ना)	एक पटकमा निल्ले काम
घुणो	\घु.णो\	(ना)	घुँडो
घुत्तो	\घुत्.तो\	(ना)	धेरै फल भएको झुप्पो
घुत्तिन्	\घुत्.तिन्\	(क्रिवि)	लटरम्म गरी फल्नु
घुनाया	\घु.ना.या\	(वि)	घुनले खाएको
घुमउड्या	\घु.मउ.ड्या\	(वि)	घुमाउरो
घुम्१	\घुम्\	(ना)	घुम
घुम्२	\घुम्\	(ना)	मोड, घुमाउरो
घुम्घाम्	\घुम्.घाम्\	(ना)	डुल्ने काम
घुम्टो	\घुम्.टो\	(ना)	घुम्टी
घुम्टो ओडाउन्	\घुम्.टो.ओडाउन्\	(सक्रि)	घुम्टो ओढाउनु
घुरडिन्	\घु.र.डिन्\	(अक्रि)	पीडाले आकुल ब्याकुल हुनु
घुर्चुप्पु	\घुर्.चुप्.पु\	(अक्रि)	कामको चाड लाग्नु
घुर्कि	\घुर्.कि\	(ना)	देखावटी रिस
घुर्घुरानो	\घुर्.घु.रा.नो\	(वि)	बाटुलो
घुसाउन्	\घु.साउन्\	(सक्रि)	घुसाउनु
घुसघुसे	\घुस्.घु.से\	(क्रिवि)	घुसघुसे, चुक्ली लाउने
घुसघुस्या	\घुस्.घु.स्या\	(वि)	घुसघुसे
घुस्या:	\घुस्.या:\	(वि)	घुस्याहा
घेहु	\घेद्.दु\	(सक्रि) (रि)	घेरामा हाल्नु
घेरो	\घे.रो\	(ना)	चारैतिरको बार हाल्नु
घेर्दु	\घेर्.दु\	(सक्रि) (मा)	घेरामा हाल्नु
घोकरो	\घो.क.रो\	(ना)	घोक्रो

घोकरोफइलाउन्	\घो.क.रोफइ.लाउन्\ (सक्रि)	घोक्रो फैलाउनु, जोरले कराउनु
घोकन्याउन्	\घो.क.न्याउन्\ (सक्रि)	गलहत्याउनु
घोकाउन्	\घो.काउन्\ (सक्रि)	घोकाउनु
घोगा	\घो.गा\ (ना)	मकैका कोसा वा बोट
घोगाङ्	\घो.गाङ्\ (ना)	मकैबारी
घोगाखोसडा	\घो.गा खोस्.डा\ (ना)	मकैका खोस्टा
घोगाचोर्	\घो.गाचोर्\ (ना)	मकैका जुँगा
घोगाफाणो	\घो.गाफा.णो\ (ना)	मकैको पिठो र मही हाली कढाइमा पकाइने खाना
घोगो	\घो.गो\ (ना)	मकैको कोसो
घोच्चु	\घोच्.चु\ (सक्रि) (रि)	घोच्चु
घोच्चु	\घोच्.दु\ (सक्रि) (मा)	घोच्चु
घोटिन्	\घो.टिन्\ (अक्रि)(कर्मवाच्य)	घोटिनु, रगडिनु
घोट्नु	\घोट्.नु\ (सक्रि)	घोट्नु, रगेड्नु
घोडा	\घो.डा\ (ना)	घोडा
घोडेटो	\घो.डे.टो\ (ना)	घोरेटो
घोड्सवार्	\घोड्.स.वार्\ (ना वि)	घोडचडी
घोप्ट्याउन्	\घोप्.ट्याउन्\ (सक्रि)	घोप्ट्याउनु
घोप्टिन्	\घोप्.टिन्\ (अक्रि)	घोप्टिनु
घोप्ट्या१	\घोप्.ट्या\ (वि)	घोप्टे, घोप्टो परेको
घोप्ट्या२	\घोप्.ट्या\ (वि)	सबैको भाग खाने
घोप्ट्या३	\घोप्.ट्या\ (ना)	लिस्नाबाट उक्लने बाटो बन्द गर्ने ढोका
घोरङ्	\घो.रङ्\ (ना)	घोरल
घोरिन्	\घो.रिन्\ (अक्रि)	सोच्चु, एकोहोरो सोच्चु
घोलाउन्	\घो.लाउन्\ (सक्रि)	घोलाउनु, काममा पेलाउनु
घोल्\घोल्\	(ना)	गुँड
घोल्नु	\घोल्.नु\ (सक्रि)	घोल्नु
घ्याच्चघ्याच्च	\घ् याच्.च घ् याच्.च\ (क्रिवि)	हल्लिने किसिम
घ्याघ्यार्	\घ् यार्.घ् यार्\ (क्रिवि)	घाटीमा कफ जम्नु
घ्वात्घ्वात्	\घ् वात्.घ् वात्\ (क्रिवि)	बाक्लो वस्तु खनिदा आउने आवाज

च

चइ	\चइ\	(निपा)	चाहिँ
चइत्१	\च.इत्\	(ना)	चैत महिना
चइत्२	\च.इत्\	(ना)	गाथा
चइतालो१	\चइ.ता.लो\	(ना)	चैत महिनामा दिदी बहिनीलाई दिइने कोसेलो
चइतालो२	\चइ.ता.लो\	(ना)	हुडकेले चैत महिनामा गाउने गीत
चइन्	\च.इन्\	(ना)	चैन, मन प्रफुल्लित रहने स्थिति
चउकि	\चउ.कि\	(ना)	पिका
चउकिल्ला	\चउकिल्.ला\	(ना)	चारकिल्ला
चउकिदार	\चउ.कि.दार्\	(ना)	चौकिदार, पहेरदार
चउको	\चउ.को\	(ना)	चाक्ला
चउकोस्	\चउ.कोस्\	(ना)	चारकुना बराबर मिलेको
चउकुन्या	\चउ.कु.न्या\	(वि)	चारकुने
चउखण्ण	\चउ.खण्.ण\	(वि)	चारखण्डको एक खण्ड
चउखुणो	\चउ.खु.णो\	(वि)	चार कुना बराबर मिलेको
चउ खुट्या	\चउ.खु.ट्या \	(वि)	चारखुट्टे
चउखुर्	\चउ.खुर्\	(वि)	चारखुरे, चौखुरे
चउँठो	\चउँ.ठो\	(वि)	बलियो
चउडा	\चउ.डा\	(वि)	चौडा, फराकिलो
चउतारो	\चउ.ता.रो\	(ना)	चौतारो
चउताल्	\चउ.ताल्\	(ना)	झैझगडा
चउथाइ	\चउ.थाइ\	(ना)	चौथो भाग
चउथि	\चउ.थि\	(ना)	तिथि
चउथिकर्म	\चउ.थि कर्.म\	(ना)	विवाहपछिको चौथो दिनमा गरिने संस्कार
चउथो	\चउ.थो\	(वि)	चौथो
चउद्	\च.उद्.द\	(ना)	चौद्ध
चउन्नि	\च.उन्.नि\	(ना)	चार आनाको सिक्का
चउपाडि	\चउ.पा.डि\	(ना)	पलेटी
चउपातो	\चउ.पा.तो\	(ना)	चौतारो
चउफाल्	\चउ.फाल्\	(ना)	लम्बाइ, चौडाइ बराबर मिलेको
चउबाटो	\चउ.बा.टो\	(ना)	चौबाटो
चउमास्	\चउ.मास्\	(ना)	चतुरमास
चउर्	\च.उर्\	(ना)	मैदान

चउरस्ता	\चउ.रस्.ता\	(ना)	चौबाटो
चउरासि	\चउ.रा.सि\	(ना)	चौरासि
चउलानि१	\चउ.ला.नि\	(ना)	चामल पखालेको पानी
चउलानि२	\चउ.ला.नि\	(ना)	चौलानी नदी
चउलाया	\चउ.ला.या\	(वि)	चम्ल्याहा, चारओटै सँगै जन्मेका
चकाचक्	\च.का.चक्\	(ना वि)	चकाचक, मालामाल
चकारि	\च.का.रि\	(ना)	चकारी, चोरी
चक्कि	\चक्.कि\	(ना)	चामल, गहु पिस्ने मिल
चक्कर्१	\चक्.कर्\	(ना)	रिडटा आउनु
चक्कर२	\चक्.कर्\	(ना)	मायाप्रेम बस्नु
चक्चक्	\चक्.चक्\	(ना)	चुलबुल
चक्चक्या	\चक्.चक्.क्या\	(वि)	चकचके
चक्नाचुर	\चक्.ना.चुर\	(वि)	चकनाचुर
चक्कु	\चक्.कु\	(ना)	चक्कु
चक्र१	\च.कर्\	(ना)	चक्र, विष्णुको प्रमुख अस्त्र
चक्र२	\च.कर्\	(ना)	औंलामा रहेको घुमाउरो रेखा
चखउन्	\च.खउन्\	(ना)	भात खुवाउनु
चखाइ	\च.खाइ\	(ना)	चाख्ने काम
चखुट्ट्या	\च.खुट्ट्या\	(ना)	चार खुट्टा भएको
चख्या	\च.ख्या\	(ना)	च्याँखे दाउ राख्ने
चङ्खा	\चङ्.खा\	(वि)	खुसी भएको
चङ्खिन्	\चङ्.खिन्\	(अक्रि) (नाधा)	धेरै रमाउनु
चङ्डा	\चङ्.डा\	(ना)	चङ्गा
चङ्गुल्	\चङ्.गुल्\	(ना)	फन्दा
चचोड्डु	\च.चोड्डु\ (धारू.चचोड्डु) (सक्रि) (रि)	चुस्नु	
चचोड्डु	\च.चोड्डु\	(सक्रि) (मा)	चुस्नु
चटक्क	\च.टक्.क\	(क्रिवि)	छोडिदिने काम
चटनि	\चट्.नि\	(ना)	अचार
चटाई	\च.टाई\	(ना)	परालको ओछयाउनका लागि बनाएको साधन
चटाइ	\च.टाइ\	(ना)	चाट्ने काम
चटारो	\च.टा.रो\	(ना)	धेरै हतार हुनु
चट्	\चट्\	(ना)	काम छिटो सक्नु
चट्टा	\चट्टा\	(ना)	दाउँरा आदिको चाड

चड्वा	\चट्.ट्.वा\	(वि)	तिहुन चखुवा,स्वाद चाख्दै हिड्ने
चट्पटाइलि	\चट्.प.टाइ.लि\	(वि.स्त्री)	चटपटे स्वभावकी, चञ्चल स्वभावकी
चट्पटाइलो	\चट्.प.टाइ.लि\	(वि.पु)	चटपटे स्वभावको, चञ्चल स्वभावको
चट्पटि	\चट्.प.टि\	(ना)	छटपटी
चडाचड्	\च.डा.चड्\	(क्रिवि)	हान्ने काम
चडापिटिङ्गा	\च.डापि.टिङ्.गा\	(ना)	चडाचुरुङ्गी
चडाम्म	\च.डाम्.म\	(क्रिवि)	जोरको आवाजले गालामा पिट्नु
चडो	\च.डो\	(ना)	चरो
चडिबाग्\	च.डि.बाग्\	(ना)	बाज
चडुवा	\च.डु.वा\	(ना)	तीघ्रा
चडउन्	\च.ड्.अउन्\	(सक्रि)	चढाउनु
चड्कने	\चड्.क.ने\	(वि)	दुखेको
चड्चड्	\चड्.चड्\	(ना)	अनाज भुटिदा आउने आवाज
चड्डादिन	\चड्.डादिन्\	(ना)	उन्नति प्रगतिका दिनहरू
चड्डिउमेर	\चड्.डिउ.मेर्\	(ना)	जवान अवस्था
चड्भडउन्	\चड्.भ.डउन्\	(धारू.चड्) (सक्रि)	छिटो छिटो पकाउनु
चड्या	\चड्.या\	(वि)	चढेको, मात्तिएको
चण्णाल्	\चण्.णाल्\	(नापु)	दुष्ट मानिस
चण्णाल्नि	\चण्.णाल्.नि\	(ना.स्त्री)	दुष्ट आइमाई
चण्णि	\चण्.णि\	(ना)	निधार
चतुर्	\च.तुर्\	(वि)	चतुर, चतुरो, चलाख
चतुर्थि	\च.तुर्.थि\	(ना)	चतुर्थी तिथि
चतुर्थिक्रम	\च.तुर्.थि.कर्म\	(ना)	विवाहको शुभ अवसरमा गरिनेचौथो दिनको कार्य
चतुर्दसि	\च.तुर्.द.सि\	(ना)	चतुर्दशी, औंसी वा पूर्णिमाको अघिल्लो दिनक तिथि
चतुर्मास्	\च.तुर्.मा.स्\	(ना)	आसाढ देखि कार्तिक शुक्ल एकादशी सम्मका चार महिना
चहर्	\चद्.दर्\	(ना)	पछ्यौरा
चहु	\चद्.दु\	(अक्रि\ सक्रि)(रि)	गाईवस्तुले घाँस चर्नु
चर्दु	\चर्.दु\	(अक्रि\ सक्रि)(मा)	गाईवस्तुले घाँस चर्नु
चनक्क१	\च.नक्.क\	(क्रिवि)	एकैचोटी रिस धेरै उठ्नु
चनक्क२	\च.नक्.क\	(क्रिवि)	एकै सासमा दुध पिउनु
चना१	\च.ना\	(ना)	चना
चना२	\च.ना\	(ना)	चायाँ
चनाइनि	\च.नाइ.नि\	(क्रिवि)	निधारमा

चनाखो	\च.ना.खो\	(वि)	चनाखो, चतुर
चन्कट्	\चन्.कट्\	(ना)	रिसको झोक
चन्काउन्	\चन्.काउन्\	(सक्रि)	चन्काउनु, गाला चङ्काउनु
चन्चल्या	\चन्.च.ल्या\	(वि)	चञ्चल, धेरै चलने
चन्चन्	\चन्.चन्\	(अनुक)	तनतन, एकै सासमा (पिउनु)
चन्द्रमा	\चन्.द्र्.मा\	(ना)	चन्द्रमा
चन्द्र ग्रहण	\चन्.नर्गर्.हण्\	(ना)	चन्द्रग्रहण
चन्दा	\चन्.दा\	(ना)	सामाजिक कार्यका लागि दिइने रकम
चन्नरिहार	\चन्.न. रि.हार\	(ना)	गहना
चन्सुर	\चन्.सुर\	(ना)	चम्सुर
चपक्क	\च.पक्.क\	(क्रिवि)	च्याप्प समाउनु
चपाइचपाइ	\च.पाइ.च.पाइ\	(क्रिवि)	धेरै चपाउनु
चपेटा	\च.पे.टा\	(ना)	फन्दा
चपोल् चापोल्	\च.पोल्.चा.पोल्\	(ना)	चोपल्ने काम
चपोल्दु	\च.पोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	चोबल्नु, चोपल्नु,
चपोल्लु	\च.पोल्.लु\	(सक्रि)(रि)	चोबल्नु, चोपल्नु,
चप्किन्	\चप्.किन्\	(अक्रि)	टाँसिनु
चप्पल्	\चप्.पल्\	(ना)	चप्पल
चमक्	\च.मक्\	(ना)	टलक्क टल्कने काम
चमडा:	\च.म.डा:\	(ना)	छाला
चमडि	\च.म.डि\	(ना)	छाला
चमडिन्	\च.म.डिन्\	(सक्रि)	चाम्रिनु, चाम्रो हुँदै जानु
चमार्	\च.मार्\	(ना)	छालाको काम गर्ने व्यक्ति
चम्कन्	\चम्.कन्\ (अक्रि)		चम्किनु
चम्काउन्	\चम्.काउन्\	(सक्रि)	चम्काउनु, टल्काउनु
चम्किनु	\चम्.कि.नु\	(अक्रि)	झलक्क झल्कनु
चम्कन्या	\चम्.क.न्या\	(वि)	चम्किने, टलक्क टल्किने
चम्काचम्कि	\चम्.का.चम्.कि\	(ना)	शङ्कामा रहनु
चम्किलो	\चम्.कि.लो\	(वि)	चम्किलो
चम्चमानो	\चम्.च.मा.नो\	(वि)	चम्चमाउँदो, टल्किँदो
चम्चा	\चम्.चा\	(ना)	चम्चा
चरक्क	\च.रक्.क\	(क्रिवि)	फाट्नु, च्यातिनु
चरण्	\च.रण्\	(ना)	खुट्टा

चर्णामिर्त	\चर्.णा.मिर्.त\ (ना)	देवी देवतालाई चढाएको जल
चरस्	\च.रस्\ (ना)	चरेस
चराउन्	\च.राउन्\ (सक्रि)	चराउनु
चरि	\च.रि\ (ना)	चरो
चरिबटि	\च.रि.ब.टि\ (क्रिवि)	चरेर
चरित्र	\च.रि.तर्\ (ना)	चालचलन
चरित्रहिन	\च.रि.तर्.हिन्\ (वि)	चरित्रहीन
चरित्राइलि	\च.रित्.त्राइ.लि\ (वि.स्त्री)	बहाना बनाउने आइमाई
चर्को	\चर्.को\ (वि)	चर्को
चर्खा	\चर्.खा\ (ना)	चर्खा, धागो काल्म बनाइएको घरेलु यन्त्र
चर्चरि	\चर्.च.रि\ (ना)	पीडामा पीडा थप्नु
चर्चा	\चर्.चा\ (ना)	चर्चा, विचारविमर्श
चर्पि	\चर्.पि\ (ना)	दिसा-पिसाव गर्ने ठाउँ
चर्मण्यवति	\चर्.मण्.ण्य.व.ति\ (ना)	चौलानी नदी
चर्उडि	\च.र्उ.डि\ (क्रिवि)	चुनि चुनि लगाउनु
चलनि	\च.ल.नि\ (वि.स्त्री)	चलनी, धेरै काम गर्ने
चलन्	\च.लन्\ (ना)	रीति परम्परा, प्रथा
चलाइ	\च.लाइ\ (ना)	चल्ने वा चाल्ने भाव
चलाउन्	\च.लाउन्\ (सक्रि)	चलाउनु, कुनै कुराको प्रचार गर्नु
चलाकि	\च.ला.कि\ (ना)	चतुर्याइँ
चलाक्	\च.लाक्\ (ना)	बाँठो
चलानि	\च.ला.नि\ (ना)	चलानी, नाम, निसान गरी लेखेरचलान गरेको पुर्जा
चल्	\चल्\ (वि)	चल, गतिशील
चल् अचल्	\चल्.अ.चल्\ (वि)	चल्ने नचल्ने
चल्ला	\चल्.ता\ (वि)	चलिरहेको
चल्लापुर्जा	\चल्.तापुर्.जा\ (वि.पु)	चल्लापुर्जा
चल्लितपुर्जा	\चल्.ति.पुर्.जा\ (वि.स्त्री)	चल्लापुर्जा
चल्लाफिर्ता	\चल्.ताफिर्.ता\ (वि)	सक्रिय
चल्लित	\चल्.ति\ (ना)	आउने जाने काम, धेरै चलेको
चल्मल्	\चल्.मल्\ (क्रिवि)	चलमलाउने गरी
चल्दु	\चल्.दु\ (अक्रि) (मा)	हलचल गर्नु
चल्लितडि	\चल्.लि.त.डि\ (ना)	सामर्थ्य रहेको अवस्था
चल्लिबिचल्लि	\चल्.लि.वि.चल्.लि\ (ना)	अत्यन्त दुःखका दिन

चल्लु१	\चल्.लु\	(अक्रि)	ख्याति पाउनु
चल्लु२	\चल्.लु\	(अक्रि) (रि)	चल्लु
चल्लो१	\चल्.लो\	(ना)	चराको बच्चा
चल्लो२	\चल्.लो\	(वि)	चलिरहेको
चवन्निमाला	\च.वन्.निमा.ला\	(ना)	गहना
चसक्क	\च.सक्.क\	(क्रिवि)	काडा विइदा हुने दुःखाइ
चसक्	\च.सक्\	(ना)	चालक जानु
चस्कन्	\चस्.कन्\	(अक्रि)	चस्किनु, च्यास्स च्यास्स गरी दुख्नु
चस्का	\चस्.का\	(ना)	पेटमा हुने पीडा
चस्किन	\चस्.किन\	(अक्रि)	चस्किनु
चस्चस्	\चस्.चस्\	(क्रिवि)	चसक
चस्मा	\चस्.मा\	(ना)	चस्मा
चहक्	\च.हक्\	(ना)	टलक
चहकिन	\च.ह.किन\	(अक्रि)	चहकिनु, मन फुरङ्ग हुनु
चहकिलो	\च.ह.कि.लो\	(वि)	चहकिलो, तेजिलो
चहल्पहल्	\च.हल्.प.हल्\	(ना)	भिडभाड
चहार्	\च.हार्\	(ना)	जग्गाको चौथो किसिम
चाइन्ज्याँ	\चा.इन्.ज्याँ\	(क्रिवि)	चाहिने बेला
चाइन्या	\चाइन्.न्या\	(ना)	चाहिने
चाउरि	\चा.उ.रि\	(ना)	शरीरको छालामा मुजा पर्नु
चाःक	\चाः.क\	(ना)	घरको माथिल्लो तलाको बाहिरी कोठा
चाकडि	\चा.क.डि\	(ना)	चाकरी, सेवा
चाकर्	\चा.कर्\	(ना)	नोकर
चाकलो	\चा.क.लो\	(वि)	चाक्लो, फराकिलो
चाका	\चा.का\	(ना)	मौरीको मह काढ्ने गुढ
चाखुडि	\चा.खु.डि\	(ना.स्त्री)	चाखुरी, दुब्ली
चाखुडो	\चा.खु.डो\	(ना.पु)	च्याखुरो
चाख्	\चाख्\	(ना)	रुचि
चाक्खु	\चाक्.खु\	(सक्रि)	चाख्नु
चाख्दु	\चाख्.दु\	(सक्रि)	चाख्नु
चाङ्	\चाङ्\	(ना)	खात
चाङल्	\चा.ङल्\	(ना)	चामल
चाट्	\चाट्\	(ना)	चाट्टु

चाट्नु	\चाट्.नु\	(सक्रि)	चाट्नु
चाडि	\चा.डि\	(ना)	काठको ठेको
चाडो	\चा.डो\	(क्रिवि)	छिटो
चाड्	\चाड्\	(ना)	उत्सव मनाइने दिन
चाड्बाड्	\चाड्.बाड्\	(ना)	चाडपर्व
चानन्	\चा.नन्\	(ना)	चन्दन
चानस्	\चा.नस्\	(ना)	मौका
चाना१	\चा.ना\	(ना)	चाना दाल
चाना२	\चा.ना\	(ना)	मुलालाई पातलो गोलो गरी काटिएको टुक्रा
चानाभुलि	\चा.ना.भु.लि\	(ना)	धानको एकजात
चानाहाण्णु	\चा.नाहाण्.णु\	(सक्रि) (मिक्रि)	निधारमा हान्नु, थाप्लो ठोक्नु
चानि	\चा.नि\	(ना)	निधार
चानिलाग्नु	\चा.निलाग्.गु\	(अक्रि) (मिक्रि) (रि)	आपत आइपर्नु
चानिलाग्दु	\चा.निलाग्.दु\	(अक्रि) (मिक्रि) (मा)	आपत आइपर्नु
चानो	\चा.नो\	(ना)	निधार
चानो फुट्टु	\चा.नो फुट्.टु\	(अक्रि)	निधार फुट्नु, भाग्य फुट्नु,
चानोफोड्डु	\चा.नो फोड्.डु\	(सक्रि)	निधार फोड्नु, भाग्य फुटाउनु
चान्चुन्	\चान्.चुन्\	(वि)	चानचुने
चाबास्	\चा.बास्\	(ना)	स्याबास
चाबि	\चा.बि\	(ना)	ताल्चा
चाब्को	\चाब्.को\	(ना)	चाक्लो आकारको वस्तु
चामडो	\चा.म.डो\	(वि)	चाम्रो
चायाँ	\चा.याँ\	(ना)	चायाँ, टाउकोको कपालमा पर्ने फोहर
चारो	\चा.रो\	(ना)	चराहरूले खाने दाना
चार्कान्या	\चार्.का.न्या\	(वि)	चारकाने
चार्किल्ला	\चार्.किल्.ला\	(ना)	घर जग्गाको साँध सिमाना
चार्खुट्या	\चार्.खुट्.ट्या\	(वि)	चारखुट्टे
चारधाम्	\चार्.धाम्\	(ना)	चारधाम, भारत र नेपालका प्रसिद्ध तीर्थ स्थल
चारपाख्या	\चार्.पा.ख्या\	(वि)	चारपाखे (राडी वा घर)
चारपाट्या	\चार्.पाट्.ट्या\	(वि)	चारपाटे, चारओटा पाटा भएको
चाला	\चा.ला\	(ना)	चालचलन
चालिनु	\चा.लि.नु\	(अक्रि)	चाल्ने काम गरिनु
चार्विसि	\चार्वि.सि\	(ना)	चारविसि असी

चाल्१	\चाल्\	(ना)	इसारा
चाल्२	\चाल्\	(ना)	विजुली चम्कनु
चाल्३	\चाल्\	(ना)	किनार
चाल्दु	\चाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	चाल्नु
चाल्अ पुज्जु	\चाल्अ पुज्.जु\	(अक्रि) (मिक्रि) (रि)	सफल हुनु
चाल्अ पुज्दु	\चाल्अ पुज्.दु\	(अक्रि) (मिक्रि) (मा)	सफल हुनु
चाल्अ नपुज्या	\चाल्अ.न.पुज्.ज्या\	(वि)	काम नलाग्ने
चाल्बाजि	\चाल्.बा.जि\	(ना)	छल, कपट
चाल्लु	\चाल्.लु\	(सक्रि)	चाल्नु
चाल्लो	\चाल्.लो\	(ना)	चाल्नी
चासो	\चा.सो\	(ना)	इच्छा
चाहाः	\चा.हाः\	(ना)	चिया
चाह्	\चाह्\	(ना)	चाहना
चिँचिँ	\चिँ.चिँ\	(ना)	चराको वच्चा कराएको आवाज
चिउँ	\चि.उँ\	(ना)	च्याउ
चिउडा	\चि.उ.डा\	(ना)	च्युरा
चिउराः मउ	\चि.उ.राः मउ\	(ना)	चिउरीको मह
चिउरि	\चि.उ.रि\	(ना)	चिउरी
चिउरिगुड	\चि.उ.रिगुड\	(ना)	चिउराको रसबाट बनाइएको स्वादिष्ट गुँड
चिउरो	\चि.उ.रो\	(ना)	चिउरो
चिउणो	\चि.उ.णो\	(ना)	चिउडो
चिउला	\चि.उ.ला\	(ना)	रोटी आदिका टुक्रा
चिकाइ	\चि.काइ\	(वि)	मैथुनमा तल्लीन भएर लागेको, चिकारु
चिकाइन्	\चि.काइन्\	(अक्रि) (कर्मवाच्य)	सम्भोग गर्न लगाइनु
चिकिन्	\चि.किन्\	(अक्रि)	सम्भोग गरिनु
चिक्कु	\चिक्.कु\	(सक्रि) (रि)	संभोग गर्नु
चिक्दु	\चिक्.दु\	(सक्रि) (मा)	संभोग गर्नु
चिक्क्वा	\चिक्.वा\	(वि)	चिकारु, चिकुवा, बढी स्त्रीको खोजी गर्ने
चिडर्या	\चि.ड.र्या\	(ना)	दुब्लो, पातलो
चिडट्टु	\चि.डट्टु\	(सक्रि) (रि)	चिमोट्नु
चिडठ्दु	\चि.डठ्.दु\	(सक्रि) (मा)	चिमोट्नु
चिचो	\चि.चो\	(ना)	बाखाको पाठो (देवबोली)
चिचि	\चि.चि\	(ना)	मासु (बालबोली)

चिचिण्णो	\चि.चिण्.णो\ (ना)	चिचिण्डो
चिचोड्	\चि.चोड्\ (ना)	झन्झट
चिचोल्याट्	\चि.चो.ल्याट्\ (ना)	हैरानी
चिच्चल्याट्	\चिच्.कल्.ल्याट्\ (ना)	गेदामेदानले ठुलो स्वरले कराएर रुनु
चिच्च्यइबर्	\चिच.च्याइ.बर्\ (क्रिवि)	कराएर
चिच्या	\चि.च्या\ (वि)	सानो
चिच्याउन्	\चि.च्याउन्\ (अक्रि)	चिच्याउनु, ठुलो स्वरले कराउनु
चिज्	\चिज्\ (ना)	सामान
चिटिक्क	\चि.टिक्.क\ (क्रिवि)	चिटिक्क, अति नै सुहाएको
चिटिपिटि	\चि.टि.पि.टि\ (ना)	चकचक गर्नु
चिट्कनि	\चिट्.क.नि\ (ना)	छेस्कनी
चिट्टा	\चिट्.टा\ (ना)	गोला प्रथाका लागि बनाइने कागजका टुक्रा
चिट्टोलिन्	\चिट्.टो.लिन्\ (अक्रि)	छटपटिनु
चिठा	\चि.ठा\ (ना)	कुण्डली
चिठिपत्तर	\चि.ठि.प.तर्\ (ना)	चिठीपत्र
चिडाउन्	\चि.डाउन्\ (अक्रि, सक्रि)	चिडाउनु, रिस उठाउनु
चिङ्कि	\चिङ्.कि\ (ना)	दुखाइ
चिङ्को	\चिङ्.को\ (ना)	चिङ्को
चिङ्को पड्डु	\चिङ्.को पड्.डु\ (अक्रि) (मिक्रि)	किरिया हुनु
चिङ्कोपाङ्गु	\चिङ्.कोपाङ्.डु\ (सक्रि) (मिक्रि)	किरिया सक्नु,
चिङ्कोपङ्ग्यो	\चिङ्.कोप.ङ्ग्यो\ (सक्रि)	ब्रजपात हुनु
चिण्णो	\चिण्.णो\ (ना)	लौका जस्तै लामो हुने र खुदो हाल्न प्रयोगमा ल्याइने साधन
चिण्णोफोङ्गु	\चिण्.णोफोङ्.डु\ (सक्रि)	मृतकको दशौं दिनमा घट फोङ्गु
चिण्ण्या	\चिण्.ण्या\ (वि)	नबढेको
चितरो	\चि.त.रो\ (ना)	थोत्रो
चितल्	\चि.तल्\ (ना)	सिङ हुने र टाटापाटा परेको मृग
चिता	\चि.ता\ (ना)	चिता
चिताउन्	\चि.ताउन्\ (सक्रि)	चिताउनु, कामना गर्नु
चितुवा	\चि.तु.वा\ (ना)	चितुवा, बाघभन्दा सानो हिंस्रक जनावर
चित्त	\चित्.त\ (ना)	चित्त, मन
चित्र	\चि.तर्\ (ना)	चित्र, तस्वीर
चित्रा	\चि.तर्.आ\ (ना)	नक्षत्र

चिथोदु	\चि.थोद्.दु\ (धारू. चिथोर) (सक्रि) (रि)	चिथोर्नु
चिथोर्दु	\चि.थोर.दु\ (सक्रि) (मा)	चिथोर्नु
चिर्दु	\चिर्.दु\ (सक्रि)	चिर्नु
चिना	\चि.ना\ (ना)	जन्मपत्रिका
चिनामुरि	\चि.ना.मु.रि\ (ना)	धानको एक जात
चिनि	\चि.ना\ (ना)	चिनी
चिनो	\चि.नो\ (ना)	चिह्न
चिनानि	\चि.ना.नि\ (ना)	चिनारी
चिन्	\चिन्\ (ना)	चिना
चिन्ता	\चिन्.ता\ (ना)	चिन्ता
चिप्काउन्	\चिप्.काउन्\ (सक्रि)	टाँसु
चिप्चिप्या	\चिप्.चिप्.प्या\ (वि)	चिपचिपे, टाँसिने किसिमको
चिप्लेदुडो	\चिप्.ले.दु.डो\ (ना)	चिल्लो हुने दुङ्गा
चिफलो	\चि.फ.लो\ (वि)	चिप्लो
चिफल्या	\चि.फ.ल्या\ (वि)	चिप्लो
चिफल्याट्	\चि.फ.ल्याट्\ (ना\वि)	चिप्लो, धेरै चिप्लो भएको
चिफलुदु	\चि.फल्.दु\ (अक्रि) (मा)	चिप्लिनु
चिफल्लु	\चि.फल्.लु\ (अक्रि) (रि)	चिप्लिनु
चिमटो	\चि.म.टो\ (वि)	चिम्ट्याइलो, लेस्साइलो
चिमट्टु	\चि.मट्.टु\ (सक्रि) (रि)	चिमोट्टु
चिमठ्दु	\चि.मठ्.दु\ (सक्रि) (मा)	चिमोट्टु
चिमडिन्	\चि.म.डिन्\ (अक्रि)	चाम्रिनु, चाम्रो हुनु
चिमडो	\चि.म.डो\ (ना)	चाम्रो, नट्टुने र नकाटिने चिज
चिमड्याट्	\चि.म.ड्याट्\ (वि)	चाम्रो, लोभी
चिमड्या	\चि.म.ड्या\ (वि)	चाम्रो, कन्जुस,
चिमचोड्	\चिम्.चोड्\ (वि.पु)	लोभी
चिमचोडि	\चिम्.चो.डि\ (वि.स्त्री)	लोभी आइमाई
चिमचिम्	\चिम्.चिम्\ (क्रि.वि)	आँखा झिम्काउनु
चिमजोडा	\चिम्.जो.डा\ (ना)	चमजुम्रो, छालामा पर्ने जुम्रा
चिमजोड्याइ	\चिम्.जो.ड्याइ\ (वि.स्त्री)	चिमसी, साना आँखा भएकी
चिमच्याउन्	\चिम्.च्याउन्\ (सक्रि)	चिमचिम गर्नु, आँखा झिम्क्याउनु
चिम्टा	\चिम्.टा\ (ना)	चिम्टा, आगो समात्न प्रयोग गरिने फलामको साधन
चिमसाइलो	\चिम्.सा.इलो\ (ना)	चिसोपन भएको

चिम्म	\चिम्.म\	(क्रिवि)	आँखा बन्द गर्नु
चिम्सिन्	\चिम्.सिन्\	(अक्रि)	आँखा साना र चिमचिम गर्ने हुनु
चियो	\चि.यो\	(ना)	दोबा
चियोचर्चो	\चि.यो.चर्.चो\	(ना)	जासुसी गर्नु
चिरन्जिबि	\चि.रन्.जि.बि\	(वि)	चिरिञ्जीवी, दीर्घजीवी
चिरा	\चि.रा\	(ना)	चिरिएको
चिराइबटि	\चि.राइ.ब.टि\	(क्रिवि)	चिरेर
चिराइतो	\चि.राइ.तो\	(ना)	औषधी विशेष तीतो हुने जडगली बुटि
चिराउन्	\चि.राउन्\	(सक्रि)	चिराउनु, चिर्न लगाउनु
चिराक्	\चि.राक्\	(ना)	राँको
चिराचिरा	\चि.रा.चि.रा\	(क्रिवि)	चर्कनु
चिरानि	\चि.रा.नि\	(ना)	काठ चिर्ने व्यक्ति
चिरायु	\चि.रा.यु\	(ना\वि)	चिरायु, दीर्घायु
चिरुवा	\चि.रु.वा\	(वि)	चिरुवा, चिरेको
चिर्	\चिर्\	(ना)	कपडाको टुक्रो वा धरो
चिर्किट्टो	\चिर्.किट्टो\	(ना)	कागज, कपडा आदिको टुक्रा
चिलम्	\चि.लम्\	(ना)	हुक्का
चिलाउन्या	\चि.लाउ.न्या\	(ना)	बलियो काठ हुने रुख विशेष
चिलेइ	\चि.लेइ\	(ना)	लुतो
चिलो	\चि.लो\	(ना)	गहुँ, जहुँको भुस
चिःल्	\चिःल्\	(ना)	आकाशमा उड्ने पंक्षी
चिल्उन्या१	\चि.लउ.न्या\	(वि)	चिलाउने, लुतो
चिल्उन्या२	\चि.लउ.न्या\	(ना)	वनस्पति विशेष
चिल्गाडि	\चिल्.गा.डि\	(ना)	हवाइजहाज
चिल्नु	\चिल्.नु\	(सक्रि)	चिल्नु
चिल्या	\चि.ल्या\	(वि)	माहुरी जस्तो चिल्ने
चिल्लो१	\चिल्.लो\	(वि)	चिल्लो
चिल्लो२	\चिल्.लो\	(ना)	तेल
चिल्सेइ	\चिल्.सेइ\	(वि.स्त्री)	चिप्ली, चिल्ला कुरा गर्ने आइमाई
चिल्साइलो	\चिल्.साइ.लो\	(वि)	घिउतेल डढेको गन्ध आउने
चिल्स्या१	\चिल्.स्या\	(वि.पु)	चिप्लो, चिल्ला कुरा गर्ने पुरुष
चिल्स्या२	\चिल्.स्या\	(ना)	अन्नमा लाग्ने विशेष प्रकारका किरा
चिस्सु	\चिस्.सु\	(सक्रि)	आगाले घोच्नु

चुई	\चुई\	(क्रिवि)	बिस्तारैको आवाज
चुईकन्	\चुई.कन्\	(सक्रि)	चुईकने, च्वाइ-च्वाइको आवाज आउनु
चुइक्क	\चुइक्.क\	(क्रिवि)	केही बोल्न नसक्नु
चुइकन्या	\चुइ.क.न्या\	(वि)	चुईकने, चुईकिने
चुइकउन्या१	\चुइ.कउ.न्या\	(वि)	चुईक्याउने
चुइकउन्या२	\चुइ.कउ.न्या\	(वि)	आफ्नो काम निकाल्न सफल
चुइदे	\चुइ.दे\	(अक्रि)	गाली, घृणा गर्नु
चुकाउन्	\चु.काउन्\	(सक्रि)	चुकाउनु, भुल गर्नु, चुक्ता गर्नु
चुकानि	\चु.का.नि\	(ना)	चुक धेरै हालेर बनाइएको खाधवस्तु
चुकिलि	\चु.कि.लि\	(वि.स्त्री)	अमिलो
चुकिलो	\चु.कि.लो\	(वि.पु)	अमिलो
चुकिलोपानि	\चु.कि.लोपा.नि\	(ना)	अमिलो पानी
चुक१	\चुक्\	(ना)	चुक (अमिलो)
चुक२	\चुक्\	(ना)	भुल
चुकचुकि	\चुक्.चु.कि\	(ना)	अतृप्त इच्छा
चुक्ता	\चुक्.ता\	(ना)	हिसाब किताब फछ्यौट गर्नु
चुक्या	\चु.क्या\	(वि)	अमिलो खान मन पराउने व्यक्ति
चुचामाणु	\चु.चामाणु\	(अक्रि)	स्तन मर्दन गर्नु
चुचाट्	\चु.चाट्\	(ना)	कामको चाप बढ्नु, कोलाहल
चुचुडो	\चु.चु.डो\	(ना)	टाकुरो
चुचो	\चु.चो\	(ना)	स्तन
चुच्चाइ	\चुच्.चाइ\	(ना)	काठको फल्याक हाली खेल्ने साधन
चुच्चो	\चुच्.चो\	(वि)	चुच्चो
चुच्याः	\चुच्.च्याः\	(वि)	मुख लगाएर खाने
चुचि	\चु.चि\	(ना)	स्तन
चुटाइ	\चु.टाइ\	(ना)	धान, गहुँ चुट्ने काम
चुटाचुट्	\चु.टा.चुट्\	(ना)	मारपिट
चुटो	\चु.टो\	(ना)	गहुँको भुस
चुट्कि	\चुट्.कि\	(ना)	चुट्की
चुट्किला	\चुट्.कि.ला\	(ना)	खिस्सा
चुट्टु	\चुट्.टु\	(अक्रि) (रि)	चुट्नु
चुट्टु	\चुट्.टु\	(अक्रि) (मा)	चुट्नु
चुडेल्	\चु.डेल्\	(ना)	किचकन्नी, बैर स्वभावकी स्त्री

चुणा१	\चु.णा\	(ना)	चुरा
चुणा२	\चु.णा\	(ना)	रगतका टाटा
चुणाबादिन्	\चु.णा.बादिन्\	(अक्रि) (कर्मवाच्य)	रगतका टाटा बाँधिनु
चुण्णा	\चुण्.णा\	(ना)	चुर्ना
चुण्णु	\चुण्.णु\	(सक्रि)	चुँडुनु
चुतिया	\चु.ति.या\	(वि)	बदमास
चुत्थो	\चुत्.थो\	(वि)	चुत्थो
चुना	\चु.ना\	(ना)	सेतो कमेड
चुनारा	\चु.ना.रो\	(ना)	दलितको एक जात
चुनु	\चु.नु\	(अक्रि)	चुहुनु
चुन्चुन्	\चुन्.चुन्\	(क्रिवि)	कचकच
चुन्ना	\चुन्.ना\	(ना)	पेसमा पर्ने सेतो किरा
चुन्यारो	\चु.न्या.रो\	(ना)	घाँस विशेष
चुप्च्यानो	\चुप्.च्या.नो\	(वि)	निश्रुक्क भिजेको
चुप्	\चुप्\	(ना)	नबोल्नु
चुप्कि	\चुप्.कि\	(ना)	डुबुल्कि
चुफो	\चु.फो\	(ना)	टुपो
चुफुरो	\चु.फु.रो\	(ना)	टुप्पो
चुम्बक्	\चुम्.बक्\	(ना)	चुम्बक
चुरट्	\चु.रट्\	(ना)	चुरोट
चुर्राइन्	\चुर्.राइन्\	(ना)	पिसावको दुर्गन्ध
चुर्राइलो	\चुर्.राइ.लो\	(वि.पु)	कसैसँग नमिल्ने
चुर्राइलि	\चुर्.राइ.लि\	(वि.स्त्री)	गनगने, कसैसँग नमिल्ने स्वभावकी
चुलाखण्ण	\चु.लाखण्.ण\	(ना)	भान्साकोठा
चुलो	\चु.लो\	(ना)	रोस्या, भान्सा
चुलोभाणो	\चु.लो.भा.णो\	(ना)	खाना खाएपछि भाडाधुने र भान्सा सफा गर्नु
चुलेसि	\चु.ले.सि\	(ना)	चुलेसी
चुल्देलि	\चुल्.दे.लि\	(ना)	सधै विहान लिपपोत गर्नु
चेत् गद्दु	\चेत् गद्.दु\	(सक्रि) (मिक्रि) (रि)	होस राख्नु
चेत् गर्दु	\चेत्गर्.दु\	(सक्रि) (मा)	होस् राख्नु
चेत् हराउन्	\चेत्ह.राउन्\	(सक्रि)	चेत हराउनु, होस गुम्नु
चेत्त्वा	\चेत्.वा\	(वि)	चेत भएको, होस भएको
चेपडा	\चे.प.डा\	(ना.स्त्री)	झुटो प्रशंसा गर्ने आइमाई

चेपडो	\चे.प.डो\	(ना.पु)	झुटो कुरा गरेर प्रसिद्धि कमाउन खोज्ने पुरुष
चेपाचेप्	\चे.पा.चेप्\	(ना)	तछाड मछाड गरी गर्ने काम
चेपो	\चे.पो\	(ना)	दुई वस्तुका बिच परेको ठाउँ
चेष्टिन्	\चेप्.टिन्\	(ना)	विथरिनु
चेपु	\चेप्.पु\	(सक्रि)	च्याप्नु
चेप्पु	\चेप्.पु\	(सक्रि) (मा)	च्याप्नु
चेलि	\चे.लि\	(ना.स्त्री)	छोरी
चेलिबेटी	\चे.लि.बे.टि\	(ना.स्त्री)	छोरी समानका अरु महिला
चेलिब्वारि	\चे.लि.ब्वारि\	(ना.स्त्री)	छोरीबुहारी
चेलो	\चे.लो\	(ना.पु)	छोरा
चेहरा	\चे.ह.रा\	(ना)	अनुहार
चोइटो	\चोइ.टो\	(ना)	कुनै वस्तुबाट टुक्रिएको वस्तु
चोखिन्	\चो.खिन्\	(अक्रि)	शुद्ध हुनु, चोखो हुनु
चोखो१	\चो.खो\	(वि)	चोखो
चोखो२	\चो.खो\	(ना)	चिल्लो पदार्थ
चोखोचाखो	\चो.खो.चा.खो\	(वि)	शुद्ध
चोख्याउन्	\चो.ख्याउन्\	(सक्रि)	चोख्याउनु, शुद्ध पार्नु
चोचो	\चो.चो\	(ना)	थुकका छिटा पर्दा भनिने शब्द
चोच्	\चोच्\	(ना)	भ्रममा पर्नु
चोच्या	\चो.च्या\	(वि)	अल्छी गरि राख्ने, बहाना बनाउने
चोट	\चोट\	(ना)	प्रहार
चोट लाउन्	\चोटलाउन्\	(सक्रि) (मिक्रि)	चोट पार्नु
चोट लाग्नु	\चोट.लाग्.नु\	(अक्रि) (मिक्रि)	चोट लाग्नु
चोडाइन्	\चो.डाइन्\	(वि)	झन्काही, रिस निकाली राख्ने
चोडाइलि	\चो.डाइ.लि\	(वि.स्त्री)	घमन्डी
चोडाइलो	\चो.डाइ.लो\	(वि.पु)	घमन्डी
चोतो	\चो.तो\	(ना)	मूला
चोता: गानु	\चो.ता: गा.नु\	(ना)	मुलाको डल्लो
चोता: पल्यउ	\चो.ता: प.ल्यउ\	(ना)	तिहुनको किसिम
चोदु	\चोद्.दु\	(सक्रि) (रि)	चोर्नु
चोपल्दु	\चो.पल्.दु\	(सक्रि) (मा)	चोपल्नु
चोपल्लु	\चो.पल्.लु\	(सक्रि) (रि)	चोपल्नु
चोप्	\चोप्\	(ना)	रुख काट्दा निस्कने रस

चोप्दु	\चोप्.दु\	(सक्रि)(मा)	चोब्नु, डुबाउनु
चोप्पु	\चोप्.पु\	(सक्रि) (रि)	चोब्नु, डुबाउनु
चोया	\चो.या\	(ना)	बाँस वा निडालाका मसिना लामा वस्तु
चोर्१	\चोर्\	(ना)	सामान चोर्ने व्यक्ति
चोर्२	\चोर्\	(ना)	मकैको कोसोमा फल्ने फूल (धोगाका चोर)
चोर् अडुलो	\चोर्.डु.लो\	(ना)	चोर औंला
चोर् काणो	\चोर्.का.णो\	(ना)	थाहा नपाउने गरी विझ्ने काँडा
चोर्दु	\चोर्.दु\	(सक्रि) (मा)	चोर्नु
चोर् बाटो	\चोर्.बा.टो\	(ना)	सुटुक्क निस्कने बाटो
चोला१	\चो.ला\	(ना)	शरीर
चोला२	\चो.ला\	(ना)	महिलाले लगाउने आडडो
चोलि	\चो.लि\	(ना)	केटीले लगाउने जामा
चोस्कि	\चोस्.कि\	(क्रिवि)	चुक्ली
चोस्क्यारि	\चोस्.क्या.रि\	(वि.स्त्री)	कुरा लगाउने (महिला)
चोस्क्यारो	\चोस्.क्या.रो\	(वि.पु)	कुरा लगाउने (पुरुष)
चे:डो	\चे:.डो\	(ना)	मसानघाट
च्यउ	\च्यउ\	(ना)	च्याउ
च्याउच्याउ	\च्याउ.च्याउ\	(क्रिवि)	दिक्क लगाउने बच्चाको आवाज
च्यउडि	\च्यउ.डि\	(ना)	चेडानी
च्युट्	\च्युट्\	(ना)	रोपाइ पछिको खेत जोत्नु
च्याट्च्याट्	\च्याट्.च्याट्\	(क्रिवि)	आवाज
च्याम्म	\च्याम्.म\	(क्रिवि)	आँखा बन्द गर्नु
च्यार्रु गद्दि बोलि	\च्यार्रु.रु. गद्.दि. बो.लि\	(ना.स्त्री)	तीखो बोली भएकी
च्यार्रु गद्दो बोलि	\च्यार्रु.रु.गद्.दो. बो.लि\	(वि.पु)	तीखो बोली भएको
च्याहाँच्याहाँ	\च्या.हाँ. च्या.हाँ\	(अनुक)	बालक रुनु
च्याहान्	\च्या.हान्\	(ना)	मसानघाट
च्युट्	\च्युट्\	(ना)	धान काटेपछिको खेत
च्युटाड्	\च्यु.टाड्\	(ना)	जोत्न छोडेको खेत
च्चाट्ट	\च्चाट्ट.ट\	(अनुक)	च्चाट्ट
छ			
छइटि	\छइ.टि\	(ना)	छैठी
छउ	\छउ\	(वि)	छुन नमिल्ने, नछुने

छउना	\छउ.ना\	(ना)	बच्चा
छउनि	\छउ.नि\	(ना.स्त्री)	छाउरी
छउनो	\छउ.नो\	(ना.पु)	छाउरो
छकलज्याँ	\छ.कल्.ज्याँ\	(क्रिवि)	मध्याह्नको समय
छकाछक्	\छ.का.छक्\	(क्रिवि)	निरन्तर काट्दै गर्नुको किसिम
छकानो	\छ.का.नो\	(ना)	इष्टदेबलाई चढाउन राखिएको धिऊ
छकालो	\छ.का.लो\	(ना)	दोपहरको समय
छक्क	\छक्.क\	(क्रिवि)	जिल्ल, दङ्ग
छक्का	\छक्.का\	(ना)	जुवा वा कौडाको दाउ
छक्कापञ्जा	\छक्.का.पञ्.जा\	(ना)	झुक्याउने काम
छक्छकानो	\छक्.छ.का.नो\	(वि)	गोलो, बाटुलो, सुन्दर
छक्टुटो	\छक्.टु.टो\	(वि.पु)	हरेक छाक खान नपाउने, भोकी
छक्टुटि	\छक्.टु.टि\	(वि.स्त्री)	हरेक छाक खान नपाउने, भोकी
छचल्कन्	\छ.चल्.कन्\	(अक्रि)	छचल्किनु
छट्पटि	\छट्.प.टि\	(ना)	शारीरिक, मानसिक पीडा
छट्पटाउन्	\छट्.प.टाउन्\	(सक्रि)	छटपटिनु
छटाइँ	\छ.टाइँ\	(क्रिवि)	छिटोछिटो
छटाँक्	\छ.टाँक्\	(ना)	पुरानो नाप तौलको सेरको सोह्रौँ भाग
छटाछट्	\छ.टा.छट्\	(क्रिवि)	कुनै वस्तु काटेर छिन्ने काम
छटि	\छ.टि\	(ना)	जन्मेको छ दिनमा गरिने षष्ठिको पूजा
छडि	\छ.डि\	(ना)	देवी देवतालाई चढाइने चाँदीको लठ्ठी
छडिन्	\छ.डिन्\	(सक्रि)	अलग हुनु
छड्यउल्	\छ.ड्यउल्\	(वि)	रहलपहल, अन्तिममा बाँकी रहेको, सिद्धिनै लागेको
छतर्या	\छ.त.र्या\	(ना)	धामीले कामेर ठकुरी जातिलाई भन्ने शब्द
छतर्याया	\छ.तर्.छा.या\	(ना)	छत्रछाया
छनउट्	\छ.नउट्\	(ना)	छनौट
छनक्	\छ.नक्\	(ना)	छनक
छना१	\छ.ना\	(ना)	जिउँदो रहेको अवस्था
छना:२	\छ.ना:\	(वि)	सबै कुराले परिपूर्ण
छनाछन्	\छ.ना.छन्\	(क्रिवि)	छिनाल्ने तरिका, लगातार काट्ने गरी
छनिखानि	\छ.नि.खा.नि\	(वि.स्त्री)	प्रशस्त सम्पत्ति भएकी
छनोखानो	\छ.नो.खा.नो\	(वि.पु)	प्रशस्त सम्पत्ति भएको
छनिपुरि	\छ.नि.पु.रि\	(वि.स्त्री)	सबै थोक पुगेकी, पुगीसरी आएकी

छनोपुरो	\छ.नो.पु.रो\	(वि.पु)	सबै थोक पुगेको, पुगीसरी आएको
छन्काउन्	\छन्.काउन्\	(सक्रि)	छप्काउनु
छन्चरबार	\छन्.चर्.बार\	(ना)	शनिबार
छन्छनि	\छन्.छ.नि\	(ना)	छनछन आवाज आउनु
छन्ज्याँ	\छन्.ज्याँ\	(क्रिवि)	छन्जेल, हुन्जेल
छन्तक	\छन्.तक्\	(क्रिवि)	भएको बेला
छन्न	\छन्.न\	(ना)	बाहना
छन्नि	\छन्.नि\	(ना)	चिया छान्न प्रयोग गरिने साधन
छपक्क छप्काउन्	\छ.पक्.कछप्.काउन्\	(सक्रि)	ढक्कन राम्रो सँग लगाउनु
छपर्या	\छ.प.र्या\	(वि)	भद्दा अनुहारको
छपल्याङ्	\छ.प.ल्याङ्\	(क्रिवि)	पानी वा हिलो उछालिनु
छपाइ	\छ.पाइ\	(ना)	छापने काम
छप्छप्	\छप्.छप्\	(क्रिवि)	छपछप, तछाड- मछाड गरी बस्ने किसिम
छबिसि	\छ.वि.सि\	(ना)	छ विस भएको
छमक्कछमक्क	\छ.मक्.क.छ.मक्.क\	(क्रिवि)	छम्म छम्मको आवाज
छमको	\छ.मर्.को\	(ना)	डेउडा खेलको किसिम
छमस्या	\छ.म.स्या\	(वि)	छ महिना मात्र दूध दिने
छमाछम्	\छ.मा.छम्\	(क्रिवि)	छमछम्
छमालो	\छ.मा.लो\	(ना)	छल, डर
छमासि	\छ.मा.सि\	(ना)	मृतकको छ महिनामा गरिने श्राद्ध
छम्कन्	\छम्.कन्\	(सक्रि)	छम्किनु
छरितो	\छ.रि.तो\	(वि)	छरितो
छरिन्	\छ.रिन्\	(सक्रि)	छरिनु
छर्छर् पड्डु	\छर्.छर्.पड्डु\	(अक्रि)	धेरै प्राप्ति हुनु
छर्छर् पाड्डु	\छर्.छर्.पाड्डु\	(सक्रि)	प्रशस्त प्राप्ति हुनु
छर्फुकि	\छर्.फु.कि\	(वि.स्त्री)	केही नभएकी, जोगिनी
छर्फुको	\छर्.फु.को\	(ना)	केही नभएको, कङ्गाल
छर्बट्ट	\छर्.बट्ट.ट\	(वि)	छरपट्ट, छरपस्ट, छरिएको, अलपत्र
छर्बट्ट	\छर्.बट्ट.ट\	(वि)	छरपस्ट
छर्बट्टबर्बट्ट	\छर्.बट्ट.ट.बर्.बट्ट.ट\	(वि)	घरको न घाटको
छर्बट्टिन्	\छर्.बट्ट.टिन्\	(अक्रि)	छरपस्ट हुनु
छर्मालो	\छर्.मा.लो\	(ना)	केही न केही
छर्यउल्	\छ.र्यउल्\	(ना)	बर्बाद

छर्रा	\छर्.रा\	(ना)	बन्दुकमा राखिने सिसाको गोली
छर्रावाल्	\छर्.रावाल्\	(वि)	छर्रा हालेर तयार पारी राखेको (बन्दुक)
छलि	\छ.लि\	(वि)	छली, कपटी
छलिन्१	\छ.लिन्\	(सक्रि)	छलिनु
छलिन्२	\छ.लिन्\	(सक्रि)	भाग्नु
छलिमा	\छ.लि.मा\	(ना)	छलिया नाँच नाच्ने व्यक्ति
छलिया	\छ.लि.या\	(ना)	जन्तीमा नाचिने मोहक नाँच
छलेकरो	\छ.ले.क.रो\	(ना)	छल लागेपछि दिइने पाठो
छल्	\छल्\	(ना)	डर, त्रास, भय
छाईँ	\छाईँ\	(ना)	मोही
छाइल्	\छा.इल्\	(ना)	छाया
छाइल् पड्डया	\छा.इल्पड्डया\	(वि)	छाया परेको, संयल परेको
छाउ१	\छाउ\	(ना)	महिलाको परसर्ने समय, छुयो
छाउ२	\छाउ\	(वि)	छुन नहुने
छाउकुल्लो	\छा.उकुल्.ल्लो\	(ना)	सुत्केरी वा रजस्वाला भएकी महिलाले बस्ने ठाउँ
छाउडि	\छा.उ.डि\	(ना.स्त्री)	पोथी कुकुर
छाउडो	\छाउ.डो\	(ना)	कुकुरका बच्चो
छाउनि१	\छाउ.नि\	(ना)	छाउनी, सैनिक बसोवास गर्ने ठाँउ
छाउनि२	\छा.उ.नि\	(ना)	सानी बच्ची
छाउन्	\छाउन्\	(सक्रि)	छाउनु
छाउपड्डु	\छाउपड्डु\	(अक्रि) (मिक्रि)	रजस्वला हुनु
छाउलाग्नु	\छाउलाग्.नु\	(सक्रि, अक्रि)(रि)	रजस्वला हुनु, रजस्वलालाई छुनु
छाउलाग्दु	\छा.उलाग्.दु\	(सक्रि, अक्रि)(मा)	रजस्वला हुनु, रजस्वलालाई छुनु
छाक्	\छाक्\	(ना)	छाक, एक पटकको खाना
छाक्लो	\छाक्.लो\	(ना)	मध्याह्नको समय
छाछट्टुकाठो	\छा.छट्टुका.ठो\	(ना)	खतरनाक डरलाग्दो भीर
छाजि	\छा.जि\	(ना)	धामीको अक्षता राख्ने भाँडो
छाट्	\छाट्\	(ना)	ढङ्ग
छाँट्टु	\छाट्टु\	(सक्रि) (रि)	छाँट्नु
छाँट्टुदु	\छाट्टु.दु\	(सक्रि) (मा)	छाँट्नु
छाइडु	\छाइ.डु\	(सक्रि)	छोड्नु
छाइनु	\छाइनु\	(सक्रि)	छोड्नु
छाइबटि	\छा.डि.ब.टि\	(क्रिवि)	छोडेर

छाडि:राण्	\छा.डि.:राण्\	(वि)	वेश्या
छाड्.डि.बेर्	\छाड्.डि.बेर्\	(क्रिवि)	छोड्ने वित्तिकै
छाड्.रु.वा.छाड्	\छाड्.रु.वा.छाड्\	(ना)	ग्रहण लागेको बेला भनिने शब्द
छाता	\छा.ता\	(ना)	छाता
छाति	\छा.ति\	(ना)	छाती
छातिछोड्.डु	\छा.तिछोड्.डु\	(सक्रि) (मिक्रि)	अरुका लागि मरिमेटी काम गर्नु
छातिठोक्कु	\छा.तिठोक्.कु\	(सक्रि) (रि)	हिम्मत गर्नु
छातिठोक्दु	\छा.तिठोक्.दु\	(सक्रि) (मा)	हिम्मत गर्नु
छापरो	\छा.प.रो\	(ना)	वास वा निगालाद्वारा निर्मित वस्तु
छापा	\छा.पा\	(ना)	छापा
छाप	\छाप\	(ना)	छाप
छापदानि	\छाप.दा.नि\	(ना)	छाप लगाउन मसि राखिएको भाँडो
छापु	\छाप.दु\	(सक्रि) (रि)	छापु
छापु	\छाप.पु\	(सक्रि) (मा)	छापु
छाप्या:१	\छा.प्या:\	(वि)	छापेको
छाप्या:२	\छा.प्या\	(वि)	छाप लागेको
छाप्या: मुनडो	\छा.प्या: मु.न.डो\	(ना)	छाप लगाएको औँठी
छाप्या: सुन्	\छा.प्या: सुन्\	(ना)	प्रमाणित सुन
छाम्दु	\छाम्.दु\	(सक्रि) (मा)	छाम्नु
छाम्मु	\छाम्.मु\	(सक्रि) (रि)	छाम्नु
छार्	\छार्\	(ना)	खरानी
छार्या	\छा.र्या\	(वि)	छारे रोग लागेको
छाला	\छा.ला\	(ना)	छाला
छाल्	\छाल्\	(ना)	नदिको किनार
छिचोल्दु	\छि.चोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	छिचोल्नु
छिचोल्लु	\छि.चोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	छिचोल्नु
छिटो १	\छि.टो\	(वि)	छिटो, चाँडो
छिटो २	\छि.टो\	(ना)	थोपा
छिटोछिटो	\छि.टो.छि.टो\	(क्रिवि)	तुरुन्तै
छिट्नु	\छिट्.नु\	(सक्रि)	छिट्नु, छर्कनु
छिड्को	\छिड्.को\	(ना)	मरेको मान्छेको लाश जलाउन दिइने दाउरा
छिन्का	\छिन्.का\	(ना)	हाछक्ष्यु
छिपउन्	\छि.पउन्\	(सक्रि)	लुकाउनु

छिमा	\छि.मा\	(ना)	मुर्छा
छिरउन्	\छि.रउन्\	(सक्रि)	छिराउनु
छिर्को	\छिर्.को\	(ना)	पानीको छिर्को
छुइ१	\छुइ\	(ना)	रजस्वला
छुइ२	\छुइ\	(वि.स्त्री)	रजस्वला
छुइन्	\छुइन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	छुइनु
छुचाइँ	\छु.चाँइ\	(ना)	छुचो हुने खालको काम
छुचि	\छु.चि\	(वि.स्त्री)	छुची
छुचुन्नरो	\छु.चुन्.न.रो\	(ना)	छुचुन्द्रो
छुचो	\छु.चो\	(वि.पु)	छुचो
छुट्१	\छुट्\	(ना)	छोड्नु
छुट्२	\छुट्\	(ना)	खुल्ला पैसा
छुट्टा	\छुट्.टा\	(वि)	छुट्टा, अलग्ग
छुट्टि	\छुट्.टि\	(ना)	विदा
छुट्टोइ	\छुट्.टोइ\	(वि)	छुट्टै, एकलै
छुपुक्क	\छु.पुक्.क\	(क्रिवि)	छुपुक्क रहने गरी
छुपर्काखेल्दु	\छु.पुर्.काखेल्.दु\	(अक्रि) (मा)(मिक्रि)	यताउता चली राख्नु
छुपर्काखेल्लु	\छु.पुर्.काखेल्.लु\	(अक्रि) (रि)(मिक्रि)	यताउता चली राख्नु
छुमन्तर्	\छु.मन्.तर्\	(ना)	भूत, प्रेत आदिबाट
छुमच्यउन्	\छुम्.च्यउन्\	(क्रिवि)	काथडा धुनाकि टिपिबरे छप्कौनु
छुया	\छु.या\	(ना)	सूतक
छुयापट्ट	\छु.या.पट्ट\	(ना)	लसपस
छुयान्त	\छु.यान्.न्त\	(ना)	छुयापट्ट
छुरा	\छु.रा\	(ना)	हतियार
छुर्को	\छुर्.को\	(क्रिवि)	लेदो वस्तु छुर् गरी खस्नु
छुस्स	\छुस्.स\	(क्रिवि)	चुकली लाउने
छेउटो	\छे.उ.टो\	(वि)	नटखट
छेउछाउ	\छेउ.छाउ\	(क्रिवि)	वरपर
छेउट्या	\छेउ.ट्या\	(वि)	रहर लाग्दा हाउभाउ गर्ने
छेका	\छे.का\	(ना)	प्रतिबन्ध
छेकाछेक्	\छे.का.छेक्\	(क्रिवि)	परस्परमा रोकथाम गर्नु
छेड्छाड्	\छेड्.छाड्\	(ना)	छेड
छेड्डु	\छेड्.डु\	(सक्रि) (रि)	छेड्नु

छेड्दु	॥छेड्.दु॥	(सक्रि) (मा)	छेड्नु
छेत्तरि	॥छेत्.त.रि॥	(ना)	क्षेत्री
छेत्	॥छे.तर्॥	(ना)	क्षेत्र
छेत्तर्पाल	॥छे.तर्.पाल्॥	(ना)	क्षेत्रको रक्षा गर्ने व्यक्ति
छेत्तर्फल	॥छे.तर्.फल्॥	(ना)	जमिनको परिमाण
छेद्	॥छेद्॥	(ना)	प्वाल
छेद्दु	॥छेद्.दु॥	(अक्रि) (रि)	पखाला लाग्नु
छेपड्या	॥छे.प.ड्या॥	(वि)	छेपारे
छेपाणो	॥छे.पा.णो॥	(ना)	छेपारो
छेपुला	॥छे.पु.ला॥	(ना)	काठ काट्दा खेरी निस्कने साना चोइला
छेयरोग	॥छे.य.रोग्॥	(ना)	क्षयरोग
छेराउन्	॥छे.राउन्॥	(सक्रि)	छेराउनु
छेराउनु	॥छे.रा.उनु॥	(सक्रि)	छेराउनु
छेरुवा	॥छे.रु.वा॥	(वि)	छेरुवा
छेर्	॥छेर्॥	(ना)	छेर, पखाला
छेर्दु	॥छेर्.दु॥	(अक्रि) (मा)	पखाला लाग्नु
छेलोकारि	॥छे.लो.का.रि॥	(ना)	बाखाको पाठो
छेलोखेलो	॥छे.लो.खे.लो॥	(वि)	छेलोखेलो
छेलोहाल्दु	॥छे.लो.हाल्.दु॥	(सक्रि) (मा)	छेलो हाल्नु, बाधा गर्नु
छेलोहाल्लु	॥छे.लो.हाल्.लु॥	(सक्रि) (रि)	छेलो हाल्नु, बाधा गर्नु
छेवर्	॥छे.वर्॥	(ना)	छेवर, क्षौर, कपाल मुण्डन गर्नुपर्ने कार्य
छेस्कनि	॥छेस्.क.नि॥	(ना)	छेस्कनी, चुकुल
छेस्को	॥छेस्.को॥	(ना)	छेस्को
छोइन्	॥छोइन्॥	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	छुने काम गरिनु
छोटि१	॥छो.टि॥	(वि)	छोटी
छोटि२	॥छो.टि॥	(ना)	धानको प्रकार
छोटो	॥छो.टो॥	(वि)	छोटो
छोडो	॥छो.डो॥	(ना)	पानी वा गहुँत छर्केर छोइछुत चोख्याउनु
छोड्दु	॥छोड्.दु॥	(सक्रि) (रि)	छोड्नु
छोड्दु	॥छोड्.दु॥	(सक्रि) (मा)	छोड्नु
छोड्पतर्	॥छोड्.प.तर्॥	(ना)	छोडपत्र, सम्बन्ध विच्छेद
छोपोहाल्दु	॥छो.पोहाल्.दु॥	(सक्रि) (मा) (मिक्रि)	एक वर्षसम्म विधि अनुसार क्रिया गर्नु
छोपोहाल्लु	॥छो.पोहाल्.लु॥	(सक्रि) (रि) (मिक्रि)	एक वर्षसम्म विधि अनुसार क्रिया गर्नु

छोलिकाभरण्	\छो.लि.का.भ.रण्\ (ना)	बेहुलाले बेहुलीलाई गरगहना दिनु
छोलिन्	\छो.लिन्\ (अक्रि)(कर्मवाच्य)	छोल्ने काम गर्नु
छयउर्	\छय.उर्\ (ना)	क्षौर, मुण्डन
छयभ्यउ	\छय.भ्यउ\ (क्रिवि)	सुराक
छयाँ	\छयाँ\ (ना)	चिचिलो
छयाट्टु	\छयाट्टु\ (क्रिवि)	चटक्क
छयाक्क	\छयाक्.क\ (क्रिवि)	हतियारले एकैचोटि छिन्ने काम गर्नु
छयापाछयाप	\छया.पा.छया.प\ (क्रिवि)	छयापछयाप हिलो फाल्ने काम

ज

जइ	\जइ\ (सर्व)	जुनजुन
जइजइकार	\जइ.जइ.कार्\ (ना)	जयजयकार
जइकाना	\जइ.का.ना\ (ना)	पूजाका लागि मन्दिर वा थानमा बालिने बत्ती
जइतुन्	\जइ.तुन्\ (ना)	जैतुन, लौँठो
जइर्या	\जइ.र्या\ (ना)	काखीमुनिका रौं
जइर्याजाँठो	\जइ.र्याजाँ.ठो\ (वि.पु)	जैरे जाँठो, तुच्छ व्यक्ति
जइले	\जइ.ले\ (सं)	जसले
जउ१	\जउ\ (ना)	जौ
जउ:२	\जउ\ (ना)	जदौ, परम्परागत रूपमा तल्लो जातिले मल्लो जातिकालाई अभिवादन गर्दा भन्ने शब्द
जउल्या धान्	\जउ.ल्या धान्\ (ना)	मिठो बास्ना आउने चामल, बास्मती चामल
जकडाउन्	\ज.क.डाउन्\ (सक्रि)	बेस्सरी कस्न लगाउनु
जकडिन्	\ज.क.डिन्\ (अक्रि)	बाँधिनु
जाक्खु	\जाक्.खु\ (धारु. जाखु) (सक्रि) (रि)	जाक्नु
जखम्	\ज.खम्\ (ना)	जखम, घाउ, चोट
जगज्जननि	\ज.गज्.ज.न.नि\ (ना.स्त्री)	महामाया दुर्गा
जगल्टो	\ज.गल्.टो\ (ना)	जगल्टो, जगटो, खज्मजिएको कपाल
जगत्पिता	\ज.गत्.पि.ता\ (ना.पु)	जगत्पिता, परमेश्वर
जगर्	\ज.गर्\ (ना)	जगर, घोडाका रौं
जगा१	\ज.गा\ (ना)	जग्गा, जमिन
जगाउन्	\ज.गाउन्\ (ना)	जगाउनु, बिउँझाउनु
जगात्	\ज.गात्\ (ना)	सामानको पैठारीमा लाग्ने दस्तुर

जगुःन्	\ज.गुःन्\	(सक्रि)	जोगाउनु
जगेडा	\ज.गे.डा\	(ना)	जगेडा, जोगाएर राख्ने काम
जगोइबर्	\ज.गोइ.बर्\	(क्रिवि)	जोगाइ
जग्	\जग्\	(ना)	जग
जग्ग्यो	\जग्.ग्यो\	(ना)	जग्गे, पूजा गर्न बनाइएको वेदी, यज्ञशाला
जग्गाधनि	\जग्.गाध.नि\	(ना)	जग्गाधनी, जमिनका मालिक
जग्गानापि	\जग्.गाना.पि\	(ना)	नापी, जमिनको नाप नक्सा
जग्धुलो	\जग्.धु.लो\	(ना)	घट्टका वरिपरि छरिएर रहेको धुलो
जडार	\ज.डार्\	(ना)	जड्धार, जाँघ सम्म पानी आउने खोलो
जड्डलि	\जड्ड.ड.लि\	(वि)	जड्गली
जड्ड्या	\जड्ड.ड्या\	(ना)	घुँडासम्म लगाउन मिल्ने कट्टु
जड्डि	\जड्ड.डि\	(वि)	जड्गी, रिसाहा
जड्डिन्	\जड्ड.डिन्\	(अक्रि)	रिसले झोक्किनु
जज्मानि	\जज्.मा.नि\	(ना)	जजमानी, पुरेत्याइँ
जज्मान्	\जज्.मान्\	(ना)	जजमान, यजमान
जज्ज्याँ	\जज्.ज्याँ\	(क्रिवि)	जतिबेला पनि
जटा	\ज.टा\	(ना)	जटा, सन्यासीका कपाल, नरिवलका जटा
जटामसि	\ज.टा.म.सि\	(ना)	जटामसी, हिमाली सुगन्धित बुटी
जडा१	\ज.डा\	(ना)	जरा
जडा२	\ज.डा\	(ना)	कुटो,कोदालो आदिको विंड
जडा काट्	\ज.डा काट्\	(सक्रि)	जरा काट्ने, खोइरो खन्नु
जडागाड्	\ज.डागाड्\	(सक्रि)	जरा हाल्नु
जडागाड्डु	\ज.डा गाड्डु\	(सक्रि)(मिक्रि) (रि)	जरागाड्नु
जडागाड्डु	\ज.डा.गाड्डु\	(सक्रि)(मिक्रि) (मा)	जरा गाड्नु
जडायो	\ज.डा.यो\	(ना)	जरायो
जडिबुटि	\ज.डि.बु.टि\	(ना)	जरिबुटी,वनौषधी
जडोउताहु	\ज.डोउताद्.हु\	(सक्रि) (रि)	जरै उखेल्नु
जडोउतार्हु	\ज.डो उतार्.हु\	(सक्रि) (मा)	जरै उखेल्नु
जड्कन्	\जड्.कन्\	(अक्रि)	जर्किनु,रिसले चुर हुनु
जड्मडः	\जड्.म.डः\	(क्रिवि)	जुरुक्क
जड्मडाइलो	\जड्.म.डाइ.लो\	(वि)	अनुशासनहीन जाँगर भएको
जड्मड्	\जड्.मड्\	(क्रिवि)	एक्कासि, जाँगर
जणउन्	\ज.णउन्\	(सक्रि)	जनाउनु, जानकारी दिनु

जण्याँ	\जण्.याँ\	(वि)	जँड्याहा
जतन्	\ज.तन्\	(ना)	जतन, हिफाजत
जत्काल्	\जत्.काल्\	(ना.पु)	सुत्केरीको पटक
जत्कालि	\जत्.का.लि\	(वि.स्त्री)	भर्खरकी सुत्केरी
जत्युडो	\ज.त्यु.डो\	(ना)	जोतारो, जुवामा बाँधिने डोरी
जनइ	\ज.नइ\	(ना)	जनै
जनइसुपारि	\ज.नइसु.पा.रि\	(ना)	बिहे पक्का भएको जनाउन बेहुला पट्टि बाट दिइनेजनै सुपारी (औपचारिकता)
जनमजनम्	\ज.नम्.ज.नम्\	(क्रिवि)	जन्म-जन्म पर्यन्त
जनम् कुण्डलि	\ज.नम् कुण्.ड.लि\	(ना)	चिना, जन्मकुण्डली
जनम् नछेत्र	\ज.नम् न.छे.तर्\	(ना)	जन्मेको नक्षत्र
जनम् बार्	\ज.नम्.बार्\	(ना)	जन्मेको बार
जनम् भरि	\ज.नम्.भ.रि\	(क्रिवि)	जीवन भर
जनम् भुमि	\ज.नम्.भु.मि\	(ना)	जन्मभूमि, जन्मेको ठाउँ
जनम् मइना	\ज.नम्.मइ.ना\	(ना)	जन्मेको महिना
जनम् हार	\ज.नम्.हार\	(विपु)	जन्म देखि हारेर आएको
जनहि	\ज.न.हि\	(क्रिवि)	प्रतिव्यक्ति
जना	\ज.ना\	(ना)	जना, मान्छेको सङ्ख्या (मान्छे गन्ने कोटिकार)
जनाउ	\ज.नाउ\	(ना)	जनाउ, जानकारी
जनाउन्	\ज.नाउन्\	(सक्रि)	जनाउनु
जनाना	\ज.ना.ना\	(ना.पु)	महिला, आइमाई
जनाबर्	\ज.ना.बर्\	(ना)	जन्तु, पशु, जनावर
जनित्	\ज.नित्\	(निपा)	कसैले केही सहयोग गरेको अर्थ
जनाणना	\जन्.गण्.ना\	(ना)	जनगणना
जन्जल्या	\जन्.ज.ल्या\	(वि)	झन्झटिया
जन्जाल्	\जन्.जाल्\	(ना)	जन्जाल, झन्झट
जन्जिर्	\जन्.जिर्\	(ना)	जन्जिर, सिक्री
जन्त	\जन्.त\	(ना)	जन्त, जन्ती, बरियाँत
जन्तर्	\जन्.तर्\	(ना)	जन्तर
जन्तु	\जन्.तु\	(ना)	जन्तु, प्राणी, जीव
जन्म्याबठे	\जन्.म्या.ब.ठे\	(क्रिवि)	जन्मदेखि
जन्म्यो	\जन्.म्यो\	(वि)	जन्मेको
जन्माउन्	\जन्.माउन्\	(सक्रि)	जन्माउनु, जन्मदिनु

जन्मास्टमि	\जन्.मास्.ट.मि\	(ना)	जन्माष्टमी, कृष्णाष्टमी
जप्	\जप्\	(ना)	जप, मनमनै सिद्धिका लागि उच्चारण गरिने मन्त्र
जप्या	\जप्.प्या\	(वि)	बारम्बार सम्झिने
जफत्	\ज.फत्\	(ना)	जफत, खोस्नु (दण्ड)
जब	\ज.ब\	(क्रिवि)	जुन बेलामा
जबर्	\ज.बर्\	(वि)	जब्बर
जबर्जस्ति	\ज.बर्.जस्.ति\	(क्रिवि)	मुढेबल
जबलइ	\जब्.लइ\	(क्रिवि)	जहिले पनि
जबाप्	\ज.बाप्\	(ना)	जबाफ
जबाब्लाउन्	\ज.बाब् लाउन्\	(सक्रि)	ओठे जवाफ लाउनु, जवाफ फर्काउनु
जमा	\ज.मा\	(वि)	जम्मा, एकत्रित
जमा	\ज.मा\	(ना)	निक्षेप
जमाइ१	\ज.माइ\	(ना)	हाइ काढ्नु
जमाइ२	\ज.माइ\	(ना)	ज्वाइँ
जमाउन्	\ज.माउन्\	(सक्रि)	जमाउनु
जमात्	\ज.मात्\	(ना)	जमात, मानिसहरूको हुल
जमानि	\ज.मा.नि\	(ना)	जमानी, कुनै व्यक्तिको जिम्मेवारी लिने काम
जमामर्द	\ज.मा.मर्.द\	(वि.पु)	जमामर्द, बोलीको पक्का
जमिनदार्	\ज.मिन्.दार्\	(ना.पु)	जमिनदार, प्रशस्त जग्गा जमिनभएको व्यक्ति
जमिन्	\ज.मिन्\	(ना)	जमिन, खेतबारी
जम्का १	\जम्.का\	(ना)	ओठ टोकेर आक्रोश व्यक्त गर्नु
जम्का२	\जम्.का\	(ना)	आकस्मिक भेट
जम्काबाटु	\जम्.काबाटु\	(सक्रि)	मिक्कि)(रि)दारा किट्नु, ओठ बाँधेर रिस देखाउनु
जम्काबाटुदु	\जम्.काबाटु.दु\	(सक्रि)	मिक्कि)(मा) दारा किट्नु, ओठ बाँधेर रिस देखाउनु
जम्काभेट	\जम्.का भेट\	(ना)	अकस्मात् भेट हुनु
जम्क्याउन्	\जम्.क्याउन्\	(सक्रि)	कुनै कुरालाई सुधार गर्नु
जम्दार्	\जम्.दार्\	(ना)	जमदार, पल्टनको दर्जा
जम्बु	\जम्.बु\	(ना)	जिम्बु, दाल झान्ने हिमाली सुगन्धित घाँस
जय हो	\ज.य. हो\	(ना)	आशीर्वाददिँदा भनिने शब्द
जरुरत्	\ज.रु.रत्\	(ना)	जरुरत, आवश्यक
जर्म्यो	\जर.म्यो\	(वि)	जन्मेको
जर्	\जर्\	(ना)	ज्वरो
जर्किन्	\जर्.किन्\	(ना)	जर्किन, जार, गेलन

जलप्	\ज.लप्\	(ना)	जलप, लेपन
जलाउन्	\ज.लाउन्\	(सक्रि)	पोल्नु
जलासय	\ज.ला.स्य\	(ना)	जलाशय, पोखरी
जल्	\जल्\	(ना)	जल, पवित्र पानी
जल्कुम्भि	\जल्.कुम्भि\	(ना)	जलकुम्भी
जल्दु	\जल्.दु\	(अक्रि) (मा)	जल्नु, सल्किनु, बल्नु
जल्याठो	\ज.ल्या.ठो\	(ना)	भैँसीको भखैँर जन्मेको पाडो
जल्युरा	\ज.ल्यु.रा\	(ना)	शरीरमा उठ्ने फोका
जल्लु	\जल्.लु\	(अक्रि) (रि)	जल्नु, सल्किनु, बल्नु
जल्वायु	\जल्.वा.यु\	(ना)	जलवायु, हावापानी
जवाइअवाइ	\ज.वाइ.अ.वाइ\	(ना)	जाने आउने काम
जसरि	\ज.सरि\	(क्रिवि)	हर प्रकारले, जसरी
जसाकोतसो	\ज.सा.को.त.सो\	(वि)	जस्ताको तस्तै
जहान्	\ज.हान्\	(ना)	जहान, परिवार, एकाघरका मानिस
जाँ	\जाँ\	(क्रिवि)	जुन ठाउँमा
जाँच्	\जाँच्\	(ना)	जाँच, परीक्षा
जाँचकि	\जाँ.च.कि\	(ना\वि)	जाँच गर्ने मानिस
जाँताः	\जाँ.ताः\	(क्रिवि)	जहाँत्यहाँ
जाँति	\जाँ.ति\	(ना)	ओदान
जाँत्	\जाँत्\	(ना)	देवी देवताको शोभायात्रा, जात्रा
जाइज्	\जा.इज्\	(वि)	जायज
जाइजन्म	\जाइ.जन्.म\	(ना)	सन्तान
जाइज्यथा	\जाइ.ज्य.था\	(ना)	जाइजेथो, सम्पत्ति
जाइफल	\जाइ.फल\	(ना)	जाइफल
जाइबरि	\जाइ.ब.रि\	(क्रिवि)	गएर
जाइलाग्नु	\जाइलाग्.नु\	(अक्रि) (रि)	झगडा गर्नु
जाइलाग्दु	\जाइलाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	झगडा गर्नु
जाखिन्	\जा.खिन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	भासिनु, जाकिनु
जाख्दु	\जाख्.दु\	(सक्रि) (मा)	जाक्नु
जाङ्	\जाङ्\	(ना)	जाङ
जागर्	\जा.गर्\	(ना)	जागा रहने काम, जाग्राम
जागा	\जा.गा\	(वि)	जागा,सजग
जागिर्	\जा.गिर्\	(ना)	जागिर, नोकरी

जागिरवालि	\जा.गिर्.वा.लि\ (ना.वि.स्त्री)	जागिरे
जागिरवालो	\जा.गिर्.वा.लो\ (ना.वि.पु)	जागिरे
जाग्राम्	\जाग्.राम्\ (ना)	जाग्राम
जाडडो	\जा.ड.डो\ (ना)	तिघ्रो
जाडि	\जा.डि\ (ना)	माच, पराल, घाँस राख्न बनाएको ठाउँ
जाडि१	\जा.डि\ (वि)	जाडो
जाडि२	\जा.डि\ (ना)	जाडो
जाणिनामाणिना	\जा.णि.ना.मा.णि.ना\ (वि)	जान्ने सुन्ने
जाणिन्	\जा.णिन्\ (अक्रि)	जानकारी हुनु
जाणिनु	\जा.णि.नु\ (अक्रि)	जानकारी हुनु
जाण्णु	\जाण्.णु\ (सक्रि)	जान्नु
जाण्योपछयाणो	\जाण्.योप.छ्.या.णो\ (वि)	चिनजानको
जातरा	\जा.त.रा\ (ना)	जाँतो
जात्भात्	\जात्.भात्\ (ना)	जातभात, आफ्नो वर्गमा मिलाउने वा नमिलाउने कार्य
जादु	\जा.दु\ (ना)	जादु, इन्द्रजाल
जादुगर्	\जा.दु.गर्\ (ना.वि)	जादुगरे, जादु देखाउने मान्छे
जानिबिन्ज्या	\जा.नि.बिन्.ज्याँ\ (क्रिवि)	जानेबेलामा
जाबर्	\जा.बर्\ (ना)	रौँ
जामिर्	\जा.मिर्\ (ना)	ज्यामिर
जाम्नो	\जाम्.नो\ (ना)	जामुनो
जाम्लो१	\जाम्.लो\ (ना)	गालो
जाम्दु२	\जाम्.दु\ (अक्रि) (मा)	जाम्नु
जाम्मु	\जाम्.मु\ (अक्रि) (रि)	जम्नु, जाम्नु
जारि	\जा.रि\ (ना.पु)	जारी, परस्त्री ल्याए बाफत तिर्ने जरिवाना
जारिम्	\जा.रिम्\ (ना)	फल विशेष
जार्	\जार्\ (ना.पु)	जार, जारी गरेर ल्याउने व्यक्ति
जालि१	\जा.लि\ (वि)	जाली, कपटी
जालि२	\जा.लि\ (ना)	जाली
जालो	\जा.लो\ (ना)	जालो, माकुराको गुँड
जाल्	\जाल्\ (ना)	जाल
जाल्साज्	\जाल्.साज्\ (ना)	जालसाझ, जालझेल
जासुस्	\जा.सुस्\ (ना)	जासुस
जाहाज्	\जा.हाज्\ (ना)	जहाज

जिइरे	\जिइ.रे\	(विस्म)	दीर्घायुको आशीर्वादमा प्रयोग गरिने अभिव्यक्ति
जिइर्या	\जिइ.र्या\	(ना)	दीर्घायुको आशीर्वादमा दिइने अभिव्यक्ति
जिउँतिउँ	\जिउँ.तिउँ\	(क्रिवि)	जुनसुकै प्रकारले
जिउँतिकोठो	\जि.उ.तिको.ठो\	(ना)	जिउँती कोठो
जिउँतिपुजा	\जि.उँ.तिपु.जा\	(ना)	जिउँती पूजा, द्वारमातृकाको पूजा
जिउँदो	\जिउँ.दो\	(वि)	जिउँदो
जिउ१	\जिउ\	(ना)	ढोग
जिउ२	\जिउ\	(ना.पु)	सासू
जिउ३	\जिउ\	(नायो)	नाम र मान बुझाउन प्रयोग गरिने शब्द
जिउ ४	\जिउ\	(ना)	शरीर
जिउनाछन्ज्याँ	\जिउ.नाछन्.ज्याँ\	(क्रिवि)	जिउन्जेलसम्म
जिउनार् गद्दु	\जिउ.नार् गद्.दु\	(सक्रि) (रि)	खानु (दरबारी आदरार्थी)
जिउनार् गर्दु	\जिउ.नार् गर्.दु\	(सक्रि) (मा)	खानु (दरबारी आदरार्थी)
जिउनारि	\जिउ.ना.रि\	(ना)	जिउनार
जिउछाडा	\जिउ.छा.डा\	(वि)	जाँगरिलो, जिउ फालेर काम गर्ने
जिउधन्	\जिउ.धन्\	(ना)	जिउधन, शरीर, धनसम्पत्ति
जिउनि१	\जिउ.नि\	(ना.पु)	बाँचुन्जेल कमाइ खाने खेत
जिउनि२	\जिउ.नि\	(वि.स्त्री)	जीवित
जिउनो	\जिउ.नो\	(वि.स्त्री)	जीवित
जिउन्जेल्	\जि.उन्.जेल्\	(क्रिवि)	जीवन रहेसम्म
जिकिर्	\जि.किर्\	(ना)	जिक्रि
जिजाग्गु	\जि.जाग्.गु\	(अक्रि) (रि)	चिरिञ्जीवी हुनु
जिजाग्दु	\जि.जाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	चिरिञ्जीवी
जिजु	\जि.जु\	(ना.पु)	आमा
जिजुबाजे	\जि.जु.बा.जे\	(ना.पु)	हजुरबुवा
जित्	\जित्\	(ना)	जित, विजय
जितउडि	\जि.तउ.डि\	(ना)	जितौरी, जिते बाफत बाडिने मिठाइ
जिद्धि	\जिद्.धि\	(वि)	जिद्दी गर्ने
जिद्धि	\जिद्.धि\	(ना)	जिद्दी
जिनो	\जि.नो\	(वि)	सारो
जिन्	\जिन्\	(ना)	जिन कपडा, मोटो बलियो कपडा
जिन्दगानि	\जिन्.द.गा.नि\	(ना)	जिन्दगानी, जिन्दगी, जीवन
जिन्धकि	\जिन्.ध.कि\	(ना)	जिन्दगी

जिबडो	\जि.ब.डो\	(ना)	जिब्रो
जिबडोचुन्	\जिब्.डोचुन्\	(अक्रि)	-याल निस्कनु
जिब्डेइ	\जिब्.डेइ\	(वि.स्त्री)	मिठो खान पल्केकी
जिब्ड्या	\जिब्.ड्या\	(वि.पु)	मिठो खान पल्केको
जिमिजग्जा	\जि.मि.जग्.गा\	(ना)	जग्गाजमिन
जिम्दान्नि	\जिम्.दान्.नि\	(ना.स्त्री)	जिम्मेवारी पाएकी
जिम्दारि	\जि.मि.दा.रि\	(ना)	जमिनदारी, जिमिदारी, खेतीपाती गर्ने जिम्दारको पद
जिम्दार्	\जिम्.दार्\	(ना.पु)	जिम्दार, धेरै जमिन भएको व्यक्ति
जिम्वाल्	\जिम्.म्वाल्\	(ना\वि.पु)	जिम्मावाल, जिम्मा लिने व्यक्ति
जिम्वाल्लि	\जिम्.म्वाल्.नि\	(ना.स्त्री)	जिम्मामा राख्ने आइमाई
जिरा	\जि.रा\	(ना)	मसला
जिरो	\जि.रो\	(ना)	जिरा
जिलेफि	\जि.ले.फि\	(ना)	जिलेबी
जुँ	\जुँ\	(ना)	जुवा (गोरुको काँधमा)
जुआडि	\जुँ.आ.डि\	(वि.पु)	जुवाडे, जुवाडी, जुवा खेल्ने
जुको	\जु.को\	(ना)	जुको
जुगाड्	\जु.गाड्\	(ना)	जोगाड, व्यवस्था
जुग्	\जुग्\	(ना)	जुग, युग, समय, काल
जुग्जुग्	\जुग्.जुग्\	(क्रि.वि)	जुगजुग, युगौँयुग
जुडा	\जु.डा\	(ना)	जुँगा
जुडादाडि	\जु.डा.दा.डि\	(ना.पु)	जुँगादाही
जुड्या	\जु.ड्या\	(वि)	जुडे
जुड्याधान्	\जुड्.या.धान्\	(ना)	लामा- लामा झुस हुने धान
जुजा:	\जु.जा:\	(ना)	जुधाइ, झगडा, लडाउनु
जुजाउन्	\जु.जाउन्\	(सक्रि)	जुझाउनु
जुटिका	\जु.टि.का\	(ना.पु)	जूटिका(व्रतबन्धको)
जुटिकाबन्धन	\जु.टि.का.बन् धन्\	(ना.पु)	व्रतबन्धमा वटुकको टाउकामा पोटलिका बाँध्ने काम
जुट्टु	\जुट्.टु\	(अक्रि) (रि)	जुट्नु
जुट्टु	\जुट्.टु\	(अक्रि) (मा)	जुट्नु
जुठा: पट्टु	\जु.ठा: .पट्.टु\	(अक्रि)	१. यत्र तत्र जुठो छरिनु २. मरेको आशौच पर्नु
जुठारि	\जु.ठा.रि\	(वि)	जुठे

जुठाल्दु	\जु.ठाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	जुठ्याउनु, जुठो हाल्नु
जुठाल्लु	\जु.ठाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	जुठ्याउनु, जुठाल्नु
जुठो१	\जु.ठो\	(ना)	जुठो, खाएर बाँकी रहेको खानेकुरा
जुठो२	\जु.ठो\	(ना)	जुठो, आशौच पर्नु
जुठ्यान्	\जु.ठ्यान्\	(ना)	जुठो फाल्ने ठाँउ
जुडुक्क	\जु.डुक्.क\	(क्रिवि)	एकैचोटो उठाउने काम
जुड्जुडानो	\जुड्.जु.डा.नो\	(वि)	फुर्तिलो
जुणि	\जु.णि\	(ना.पु)	टुप्पी
जुणिफानोहाल्दु	\जु.णिफा.नो हाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	टुप्पी समाउनु, वश पार्नु
जुणिफानोहाल्लु	\जु.णिफा.नोहाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	टुप्पी समाउनु, वश पार्नु
जुणो १	\जु.णो\	(ना)	जुरो, गुजुल्टो पारेको कपाल
जुणो २	\जु.णो\	(ना)	जुरो, गाईवस्तुको पिँठ्युमा माथि उठेको भाग
जुण्या	\जुण्.या\	(वि)	ठुलो जुरो भएको
जुतो	\जु.तो\	(ना)	भेडा बाख्राको बक्यौला
जुत्तो	\जुत्.ता\	(ना)	जुत्ता
जुक्ति	\जुक्.ति\	(ना)	जुक्ति
जुदो	\जु.दो\	(वि)	अलग्ग, भिन्न
जुदोहुनु	\जु.दोहु.नु\	(अक्रि)	छुट्टिनु
जुदोइ	\जुद्.दोइ\	(वि)	अलग्ग, फरक
जुनि	\जु.नि\	(ना)	चोला
जुनेलो	\जु.ने.लो\	(ना)	जुनेलो
जुनोउज्यालो	\जु.नोउज्.या.लो\	(ना)	जूनको उज्यालो
जुन् १	\जुन्\	(ना)	जून
जुन् २	\जुन्\	(वि)	जुन (सम्बन्धवाचक)
जुन्उगाड्डु	\जुन्उ.गड्.डु\	(अक्रि)	जुन लाग्नु
जुन्किडो	\जुन्.कि.डो\	(ना)	जुनकिरी
जुन्किडि	\जुन्.कि.डि\	(ना)	जुनकिरी
जुन् झुल्लिक्नु	\जुन्झुल्.कि.नु\	(अक्रि)	जून पर्नु
जुन्टल्लिक्नु	\जुन्टल्.कि.नु\	(अक्रि)	टलक्क जून लाग्नु
जुन्डुब्दु	\जुन्डुब्.दु\	(अक्रि) (मा)	जून अस्ताउनु
जुन् डुब्बु	\जुन्.डुब्.बु\	(अक्रि) (रि)	जून अस्ताउनु
जुन्पड्डु	\जुन्पड्.डु\	(अक्रि) (रि)	जून उदाउनु
जुन्पड्डु	\जुन्पड्.दु\	(अक्रि) (मा)	जून उदाउनु

जुन् पड्ड्या रात्	\जुनपड्.ड्यारात्\	(ना)	जुनेली रात
जुन्बुड्डु	\जुन्बुड्.डु\	(अक्रि) (रि)	जून अस्ताउनु
जुन्बुड्डु	\जुन्.बुड्.दु\	(अक्रि) (मा)	जून अस्ताउनु
जुब्लुक्क	\जुब्.लुक्.क\	(क्रिवि)	अकस्मात आइपुगनु
जुम्ल्या	\जुम्.ल्या\	(वि)	जम्ल्याहा
जुर्रुमुरिन्	\जुर्र.मु.रिन्\	(अक्रि)	तत्पर हुनु
जुलुम्	\जु.लुम्\	(ना)	जुलुम, अन्याय
जुलुस्	\जु.लुस्\	(ना)	जुलुस
जुल्फि	\जुल्.फि\	(ना)	जुल्फी, टाउकोका अगाडि आएका कपाल
जेजा	\जे.जा\	(ना.पु)	जेठीआमा
जेठाजु	\जे.ठा.जु\	(ना.पु)	जेठाजु, श्रीमानको दाजु
जेठानि	\जे.ठा.नि\	(ना.स्त्री)	जेठानी
जेठान्	\जे.ठान्\	(ना.पु)	जेठान, श्रीमतीको दाजु
जेठाबा	\जे.ठा.बा\	(ना.पु)	जेठाबा
जेठि१	\जे.ठि\	(वि.स्त्री)	जेठी, उमेरले जेठी
जेठि२	\जे.ठि\	(वि.स्त्री)	जन्मँदाकी जेठी
जेठि३	\जे.ठि\	(वि.स्त्री)	बिहे गर्दाकी पहिली
जेठिजा	\जे.ठि.जा\	(ना.पु)	जेठाबाकी पत्नी
जेठि सास्	\जे.ठि.सास्\	(ना.पु)	पतिकी ठुली आमा, पत्नीकी दिदी, जेठीसासु
जेठो१	\जे.ठो\	(वि.पु)	जन्मले जेठो
जेठो२	\जे.ठो\	(वि.पु)	उमेरले जेठो
जेठोपाठो	\जे.ठो.पा.ठो\	(वि.पु)	जेठोबाठो, परिपक्व व्यक्ति
जेठ्	\जेठ्\	(ना)	जेठ
जेडिन्या	\जे.डि.न्या\	(वि)	चिप्कने, टाँसिने
जेड्डु	\जेड्.डु\	(सक्रि) (रि)	जोड्नु
जेड्डु	\जेड्.दु\	(सक्रि) (मा)	जोड्नु
जेथा	\जे.था\	(ना)	जेथा, सम्पत्ति
जेब्	\जेब्\	(ना)	जेब, खल्ली
जेन्तेन्	\जेन्.तेन्\	(क्रिवि)	जसरीतसरी
जेबालो१	\जे.बा.लो\	(ना)	पशुपक्षीलाई मारन बनाइएको यन्त्र, पासो
जेबालो२	\जे.बा.लो\	(वि)	भिरालो
जेमुखितेमुखि	\जे.मु.खि.ते.मु.खि\	(ना)	जे पायो त्यही, गालीगलौच
जेरिन्	\जे.रिन्\	(अक्रि)	सेखी गर्नु

जेल्	\जेल्\	(ना)	जेल, झ्यालखाना
जेल्झाल्	\जेल्झाल्\	(ना)	जालझेल
जेल्लु	\जेल्लु\	(सक्रि) (मा)	जेल्लु, जताततैबाट घेर्नु
जेल्लु	\जेल्लु\	(सक्रि) (रि)	जेल्लु, जताततैबाट घेर्नु
जोइ१	\जोइ\	(क्रिवि)	जोसुकै
जोइ२	\जोइ\	(ना)	स्वास्नी, श्रीमती
जोइचेलो	\जोइ.चे.लो\	(ना)	जोइटिङ्ग्रे, श्रीमतीको बसमा पर्ने व्यक्ति
जोखाइ	\जो.खाइ\	(ना)	तौल
जोगाइ	\जो.गाइ\	(क्रिवि)	जोगाए
जोगि	\जो.गि\	(ना.पु)	जोगी, सन्यासी
जोगिन्	\जो.गिन्\	(अक्रि)	बच्चु
जोग्यानि	\जोग्.ग्या.नि\	(ना.स्त्री)	जोगिनी, सन्यासिनी
जोडन्	\जो.डन्\	(ना)	जोरन, जोडन
जोडा	\जो.डा\	(ना)	जोडा, मिल्दाजुल्दा वस्तु
जो:डो	\जो:.डो\	(ना)	जुम्रो
जोड्तोड्	\जोड्.तोड्\	(ना)	जोडतोड, भएभरको बल लगाउने काम
जोड्दार्	\जोड्.दार्\	(वि)	जोडदार, बलियो
जोतिसाइँ	\जो.ति.साइँ\	(ना.पु)	ज्योतिस्साइँ, ज्योतिष हेर्ने पेसा
जोतिन्	\जो.तिन्\	(अक्रि)	जोत्ने काम गरिनु
जोबन्	\जो.बन्\	(ना)	जोबन, जवानी, यौवन
जो:रा	\जो:.रा\	(ना)	जमरा
जोराबारि	\जो.रा.बा.रि\	(ना)	वादविवाद
जो:रो:	\जो:.रो\	(वि)	बलियो
जोर्१	\जोर्\	(ना)	जोर, जोडा, दुइटा
जोर्२	\जोर्\	(ना)	बल (एकै जोर:)
जो:लानिसान्	\जो:.लानि.सान्\	(ना)	दमाहाको जोडा
जोलाया	\जो.ला.या\	(वि)	जुम्ल्याहा
जोलाहात्	\जो.लाहात्\	(ना)	नमस्ते, जम्लाहात
जो:लि	\जो:.लि\	(ना)	जोडी
जो:लिघाँट्	\जो:.लिघाँट्\	(ना)	जोडी घण्ट
जोलिया१	\जो.लि.या\	(ना)	पत्रवाहक
जोलिया२	\जो.लि.या\	(वि)	जम्ल्याहा
जोलइ	\जो.लइ\	(सं)	जो पनि

ज्यउडो	\ज्यउ.डो\	(ना)	रस्सी, डोरी
ज्यउडो काट्	\ज्यउ.डो काट्\	(वि)	कपटी
ज्याब्लो	\ज्याब्.लो\	(वि)	अप्ट्यारो (बाटो)
ज्वाँ	\ज्वाँ\	(ना)	चौकोसको ठाडो काठ
ज्वाहु	\ज्.वाद्.दु\	(अक्रि) (रि)	भगवानलाई स्वागत गर्नु
ज्वान्	\ज्वान्\	(ना)	जवान
ज्वान्२	\ज्वान्\	(ना)	वीर पुरुष
ज्वार्दु	\ज्.वार्.दु\	(अक्रि) (मा)	स्वागत गर्नु
ज्वालो	\ज्.वा.लो\	(ना)	ज्वालो

झ

झउल्हाल्नु	\झउल्.हाल्.नु\ (टु) (सक्रि)		सान लगाएर पानीमा भाँडा चोपी निकाल्नु
झकडा	\झ.क.डा\	(ना)	झगडा
झकडि	\झ.क.डि\	(वि)	झगडालु
झकडिया	\झ.क.डि.या\	(वि)	झगडिया
झकर्या	\झ.क.र्या\	(वि)	लामा लामा लडा परेको कपाल भएको
झकुलि	\झ.कु.लि\	(ना.स्त्री)	बिहे नभएकी केटीले लगाउने गुन्यु चोली
झकुलो	\झ.कु.लो\	(ना.पु)	बिहे नभएको केटाले लगाउने गुन्यु चोली
झकुल्ट्याउन्	\झ.कुल्.ट्याउन्\ (सक्रि)		जगट्याउनु, जगल्ट्याउनु
झकमक्	\झक्.मक्\	(वि)	झकमक्क, चम्किलो
झकमक्क	\झक्.मक्.क\	(वि)	झकमक्क
झक्झक्	\झक्.झक्\	(वि)	आँखा तिरमिराउने
झक्झकानो	\झक्.झ.का.नो\	(वि)	स्वच्छ, सफा
झक्पटाल्	\झक्.प.टाल्\	(ना वि)	झिलिमिली, झकिझकाउ
झक्माहु	\झक्.माद्.दु\	(सक्रि) (रि)	रल्लिनु, गर्न मन नलागे पनि बाध्य भएर गर्नु
झक्मारदु	\झक्.मार्.दु\	(सक्रि) (मा)	रल्लिनु, गर्न मन नलागे पनि बाध्य भएर गर्नु
झडोल्दु	\झ.डोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	झाङ्गलझुङ्गल पार्नु
झडोल्लु	\झ.डोल्.लु\	(सक्रि)	झाङ्गलझुङ्गल पार्नु
झङ्कलाट्	\झङ्.क.लाट्\	(ना)	रुवाबासी
झज्या	\झज्.ज्या\	(ना)	हलुवाको प्रकार
झझल्कि	\झ.झल्.कि\	(ना.स्त्री)	झझल्को
झझोड्डु	\झ.झोड्.डु\	(सक्रि) (रि)	धतङ्ग्याउनु, झझोड्नु
झझोड्दु	\झ.झोड्.दु\	(सक्रि) (मा)	धतङ्ग्याउनु, झझोड्नु

झटक्	\झ.टक्\	(ना)	झझल्को, अस्पष्ट सम्झना
झटाझट्	\झ.टा.झट्\	(क्रिवि)	चटाचट
झटारो	\झ.टा.रो\	(ना)	झटारो
झट्ट	\झट्.ट\	(क्रिवि)	छिटो
झट्पट्	\झट्.पट्\	(क्रिवि)	तुरून्त
झडा	\झ.डा\	(ना)	झाडा, दिसा
झडाउन्	\झ.डाउन्\	(सक्रि)	झराउनु
झडाफेदु	\झ.डाफेद्.दु\	(सक्रि) (रि)	दिसा गर्नु
झडा फेरुदु	\झ.डा फेरु.दु\	(सक्रि) (मा)	दिसा गर्नु
झडाबन्ता	\झ.डा.बन्.ता\	(ना)	झाडाबान्ता, उल्टीसुल्टी
झड्	\झड्\	(ना)	झरी, पानी निरन्तर परिरहनु
झड्डु	\झड्.डु\	(अक्रि)	झर्नु
झड्डुन्	\झ.ड्डुन्\	(अक्रि)	झराउनु, खसाउनु
झड् पड्डु	\झड्.पड्डु\	(सक्रि)	झरी पर्नु, पानी पर्नु,
झड् बड्या	\झड्.ब.ड्या\	(वि)	आनाकानी गर्ने
झड् बादलि	\झड्.बा.द.लि\	(ना)	पानी पर्नु, बादल लाग्नु
झड्या	\झड्.या\	(वि)	झरेको
झनक्क	\झ.नक्.क\	(क्रिवि)	कुरा नबुझिकन रिसाउनु
झन्	\झन्\	(क्रिवि)	झन
झन्कट्	\झन्.कट्\	(ना)	झवाँक, रिस
झन्झट्	\झन्.झट्\	(ना)	झन्झट
झन्झनाउन्	\झन्.झ.नाउन्\	(सक्रि)	झनझनाउनु, सिस्नाले झैं भतभती पोल्नु
झन्डा	\झन्.डा\	(ना)	झन्डा
झन्न	\झन्.न\	(क्रिवि)	कुरा नबुझिकन एकाएक रिसाउनु
झपक्क	\झ.पक्.क\	(क्रिवि)	निन्द्रा लाग्नु
झपडाइ	\झ.प.डाइ\	(ना)	झपाराइ, झपार्ने क्रिया
झपाडिन्	\झ.पा.डिन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	हप्काइनु
झपाड्डु	\झ.पाड्.डु\	(सक्रि) (रि)	झपार्नु
झपाड्डु	\झ.पाड्.दु\	(सक्रि) (मा)	झपार्नु
झप्झपानो	\झप्.झ.पा.नो\	(वि)	लटरम्म
झप्पन्	\झप्.पन्\	(ना)	बिको
झमक्क१	\झ.मक्.क\	(क्रिवि)	रात पर्ने किसिम
झमक्क२	\झ.मक्.क\	(क्रिवि)	गहिरो निन्द्रा

झमेला	\झ.मे.ला\	(ना)	झमेला, झन्झट
झम्झम्	\झम्.झम्\	(क्रिवि)	पानी पर्नु
झम्पान्	\झम्.पान्\	(ना)	शरीरलाई पुरै ढाक्ने एक प्रकारको लुगा
झम्फर्	\झम्.फर्\	(ना)	घाँघर, साना केटीहरूले लगाउने लुगा
झम्म	\झम्.म\	(क्रिवि)	शरीर झमझमाउने किसिम
झरन्	\झ.रन्\	(ना)	चिन्ता
झरन्झरन्	\झ.रन्.झ.रन्\	(क्रिवि)	अधिक चिन्ता
झर्कोलाग्नु	\झर्.को लाग्.गु\	(अक्रि) (रि)	झर्को लाग्नु
झर्कोलाग्दु	\झर्.कोलाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	चिन्ता लाग्नु
झर्झरानो	\झर्.झ.रा.नो\	(वि)	झर्झराउँदो, कुनै किसिमको खोट नलागेको
झर्ना	\झर्.ना\	(ना)	छहरो, झर्ना
झर्फर्	\झर्.फर्\	(ना)	चाडपर्वमा गरिने रमाइलो भोज
झल्	\झल्\	(ना)	साँझ
झल्कन्या	\झल्.क.न्या\	(वि)	झल्कने
झल् पड्डु	\झल्पड्.डु\	(अक्रि)	साँझ पर्नु
झलिमलि	\झ.लि.म.लि\	(ना)	झल्याकझुलुक
झलिन्	\झ.लिन्\	(अक्रि) (कर्मवाच्य)	दुःख पाउनु, पीडित हुनु
झस्को	\झस्.को\	(ना)	झस्को, त्रास
झाकरा	\झा.क.रा\	(ना)	झाँक्रो, लठ्ठिएको कपाल
झाकाइ	\झा.काइ\	(वि.स्त्री)	छारे रोगले ग्रस्त (महिला)
झाकायो	\झा.का.यो\	(वि.पु)	छारे रोगले ग्रस्त (पुरुष)
झाको	\झा.को\	(ना)	छारे रोग, अपस्मार
झाकोझाड्डु	\झा.को झाड्.डु\	(सक्रि)	झाँको झार्नु, सेखी झार्नु
झाजर्१	\झा.जर्\	(ना)	वालुवा वा गिड्डी पखाल्दा रहेको माटो
झाजर्२	\झा.जर्\	(ना)	झाँजर, प्वालैप्वाल भएको पन्यु
झाडिझुडि	\झा.डि.झु.डि\	(क्रिवि)	झारेर
झाड्	\झाड्\	(ना)	झार
झाड्डु१	\झाड्.डु\	(सक्रि)	झारफुक गर्नु
झाड्डु२	\झाड्.डु\	(सक्रि)	कुचो लगाउनु, झार्नु, सरसफाइ गर्नु, टकटक्याउनु
झाड्फुक्	\झाड्.फुक्\	(ना)	झारफुक, रोग वा भूत प्रेत हटाउने काम
झानिबिन्ज्या	\झा.नि.बिन्.ज्याँ\	(क्रिवि)	जाने बित्तिकै
झानिबेर्	\झा.नि.बेर्\	(क्रिवि)	जाने बित्तिकै
झानु	\झा.नु\	(अक्रि)	जानु

झान्दु	\झान्.दु\	(सक्रि) (मा)	झान्नु
झान्नु	\झान्.नु\	(सक्रि) (रि)	झान्नु
झापट्	\झा.पट्\	(ना)	झापट, झापड, थप्पड
झापन्	\झा.पन्\	(ना)	घप्पन, छोप्ने साधन, बिको
झालर्	\झा.लर्\	(ना)	झालर, झल्लर
झालिन्	\झा.लिन्\	(सक्रि)	सास्ती पाउनु, पीडित हुनु
झालो	\झा.लो\	(ना)	ध्वाँसो, मोसो
झाल्	\झाल्\	(ना)	झाल, लहराहरूको झाड
झिकडो	\झि.क.डो\	(ना)	झिक्रो
झिक्कुइ	\झिक्.कुइ\	(वि)	प्रशस्त
झिक्	\झिक्\	(वि)	धेरै
झिक्कुबेर	\झिक्.कु.बेर\	(क्रिवि)	केही बढी समय
झिजराइन्	\झि.ज.राइन्\	(ना)	कुरिलो प्रजातिको वनस्पति
झिझिर्काणि	\झि.झिर्.का.णि\	(ना)	कुरिलो प्रजातिको वनस्पति
झिझिल्काइना डगार	\झि.झिल्.काइ.ना\	(क्रिवि)	पेट बिग्रको अवस्था
झिझ्याइबरे	\झिझ्.याइ.ब.रे\	(क्रिवि)	दुःख दिएर
झिमउडो	\झि.मउ.डो\	(ना)	बारुलो
झिमउड्या	\झि.मउ.ड्या\	(वि)	चिमसा आँखा भएको
झिमिक्क	\झि.मिक्.क\	(क्रिवि)	एकाएक निदाउने गरी
झिमझिम्या	\झिम्.झि.म्या\	(वि)	सिमसिमे
झिमक्याउन्	\झिम्.क्.याउन्\	(सक्रि)	झिमक्याउनु, आँखा मार्नु
झिरलो	\झि.र.लो\	(ना)	पिरलो, पिरोलो
झिरोल्दु	\झि.रोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	तेल हालेर भुट्नु
झिरोल्लु	\झि.रोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	तेल हालेर भुट्नु
झिल्मिल्ल	\झिल्.मिल्.ल\	(वि)	झलमल्ल
झिस्मिस्	\झिस्.मिस्\	(ना)	झिसमिस, उषाकाल
झुक्कु	\झुक्.कु\	(अक्रि)	रोकिनु (दुहेली भाषिक भेद)
झुक्दु	\झुक्.दु\	(अक्रि)	रोकिनु
झुक्कुर्	\झुक्.कुर\	(ना)	रिस (दुहेली भाषिक भेद)
झुटि	\झु.टि\	(वि)	झुटी, असत्य
झुटो	\झु.टो\	(वि)	झुटो
झुणो	\झु.णो\	(ना)	वस्तुहरू किलामा झुन्ड्याउनकालागि बनाइएको डोरी
झुण्यउन्	\झु.ण्यउन्\	(सक्रि)	झुन्ड्याउनु

झुन्झुन्या	\झुन्.झु.न्या\	(वि)	मसिनो आवाज दिने (खेलौना)
झुन्डिन्	\झुन्.डिन्\	(अक्रि)	झुन्डिनु
झुप्पो	\झुप्.पो\	(ना)	झुप्पो, एकै हाँगामा लटरम्म फलेका
झुम्का	\झुम्.का\	(ना)	झुम्का, कानमा लगाउने गहना
झुम्मिन्	\झुम्.मिन्\	(अक्रि)	लोभिनु
झुरिमद्दु	\झु.रिमद्.दु\	(अक्रि) (रि)	रुनु कराउनु
झुरिमर्दु	\झु.रिमर्.दु\	(अक्रि) (मा)	रुनु कराउनु
झुरकुल्या	\झुर.कुल्.ल्या\	(वि.ब.पु)	झर्किने स्वभावको
झुरकुल्लि	\झुर.कुल्.लि\	(वि.स्त्री)	झर्किने स्वभावकी
झुरकुल्लो	\झुर.कुल्.लो\	(वि.पु)	रिसले सकिएको
झुरमुल्या	\झुर.मु.ल्या\	(क्रिवि)	आगाका राप वा घामले सुक्ने किसिम
झुला	\झु.ला\	(ना)	झुला
झुलाउन्	\झु.लाउन्\	(सक्रि)	झुलाउनु
झुलो	\झु.लो\	(ना)	झुलो, झुरो, घुपोका पात
झुलुक्क	\झु.लुक्.क\	(क्रिवि)	अकस्मात् देखापर्नु
झुल्को	\झुल्.को\	(ना)	झुल्को
झुल्	\झुल्\	(ना) झुल	
झुल्डो	\झुल्.डो\	(ना)	झोलुङ्गो
झुल्लुल्या	\झुल्.तु.ल्या\	(वि)	दयालाग्दो
झुसिलायो१	\झु.सि.ला.यो\	(वि)	झुसिलो
झुसिलायो२	\झु.सि.ला.यो\	(वि)	झुसिलो (डकार)
झुस्	\झुस्\	(ना)	झुस, वस्तुको बाहिर रहने रौं जस्तो पदार्थ
झुस्या	\झु.स्या\	(वि)	झुस भएको
झुस्याकिडो	\झु.स्याकि.डो\	(ना)	झुसिल्लिकरो
झेडि	\झे.डि\	(ना)	झाडी
झेडो	\झे.डो\	(ना)	मसिना दाउरा
झेल्१	\झेल्\	(ना)	झेल, बखेडा
झेल्२	\झेल्\	(ना)	झाल, बुट्यानको झाडी
झेल्३	\झेल्\	(ना)	जेल, झ्यालखाना
झो	\झो\	(नायो)	उस्तै
झोक्	\झोक्\	(ना)	झवाँक, झोक
झोक्किन्	\झोक्.किन्\	(अक्रि)	झोक्किनु, रिसाउनु

झोडि	\झो.डि\	(ना)	माछाको सिल, माछाहरू लहरै गाँसेर राख्ने काम
झोडो	\झो.डो\	(ना)	माडल गीत
झोपडि	\झो.प.डि\	(ना)	झुप्रो, सानो घर
झोपो	\झो.पो\	(ना)	घर (देवबोली)
झोरो	\झो.रो\	(ना)	सल्लाको भित्री भागको काठ
झोला	\झो.ला\	(ना)	झोला
झोलि	\झो.लि\	(ना)	झोली, सानो झोला, माता, जोगीहरूले बोक्ने झोला
झोलितुम्बा	\झो.लि.तुम्.बा\	(ना)	झोलीतुम्बा
झोल्	\झोल्\	(ना)	झोल
झोसिन्	\झो.सिन्\	(अक्रि)	पोलिनु
झोस्झास्	\झोस्.झास्\	(क्रिवि)	पोलपाल
झोस्सु	\झोस्.सु\	(सक्रि)	झोस्नु, पोल सुनाउनु, ठोस्नु
झ्याउ	\झ्याउ\	(ना)	झ्याउ, लेउ, काठ, ढुङ्गामा उम्रिने घाँस
झ्याप्प	\झ् याप्.प\	(क्रिवि)	एक्कासि बत्ती जानु
झ्यार्झ्यार्	\झ् यार्\	(क्रिवि)	कुनै वस्तु बल्दा आउने आवाज
झ्यालि	\झ्या.लि\	(ना)	झ्याली, बाजा
झ्यालिपिट्टु	\झ्या.लिपिट्टु.टु\	(सक्रि)	कुराको प्रचार गर्नु
झ्यास्सः	\झ्यास्सः\	(क्रिवि)	झसङ्ग
झ्यासझ्यास्	\झ्यास्.झ्यास्\	(क्रिवि)	डर लागिरहनु
झ्वाँइ	\झ्वाँइ\	(क्रिवि)	पकाउँदा आउने आवाज
झ्वाट्ट	\झ्.वाट्ट.ट\	(क्रिवि)	एकाएक टिप्ने वा समात्नु

ट

टउवा	\टउ.वा\	(ना)	टौवा, अग्लो मचान
टकुलो	\ट.कु.लो\	(वि)	टाउको नढाकेको
टकुल्जुड्या	\ट.कुल्.जु.ड्या\	(वि)	तालुखुइले, मुडुलो
टकुल्या	\ट.कु.ल्या\	(ना)	ढिकीलाई उचाएर राख्ने काठको टेको
टकुल्दु	\ट.कुल्.दु\	(सक्रि) (मा)	बिउँझाउनु
टकुलिन्	\ट.कु.लिन्\	(अक्रि)	टकुलिनु
टकुल्लु	\ट.कुल्.लु\	(सक्रि) (रि)	बिउँझाउनु
टकोल्दु	\ट.कोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	बिउँझाउनु, होसमा ल्याउनु
टकोल्लु	\ट.कोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	बिउँझाउनु, होसमा ल्याउनु
टक्टकानो	\टक्.ट.का.नो\	(वि)	खुल्ला

टडाउन्	\ट.डाउन्\	(सक्रि)	टाङ्गन लगाउनु
टडाटाङ्	\ट.डा.टाङ्\	(ना)	दौडधुप, भौतारिने काम
टजेउन्	\ट.जेउन्\	(सक्रि)	मिलाएर राख्नु
टट्किन्	\टट्.किन्\	(अक्रि)	रित्तिनु
टट्क्याउन्	\टट्.क्याउन्\	(सक्रि)	टकटक्याउनु, धुलो आदि फोहर झार्नु
टट्या	\ट.ट्या\	(वि)	टाटेपाटे
टडिन्	\ट.डिन्\	(अक्रि)	टाढिनु, अलग्गिनु
टहु	\टद्.दु\	(अक्रि) (रि)	टर्नु
टनक्क	\ट.नक्.क\	(क्रिवि)	भरिने किसिम
टन्टनानो	\टन्.ट.ना.नो\	(वि)	टन्न परेको
टन्कन्या	\टन्.क.न्या\	(वि)	स-सानो कुरामा रिसाउने
टन्टो	\टन्.टो\	(ना)	टन्टा, अनावश्यक कामको बोझ
टपक्क	\ट.पक्.क\	(क्रिवि)	झट्टपट टिप्ने गरी
टपरि	\टप्.रि\	(ना)	टपरी
टपल्कन्	\ट.पल्.कन्\	(अक्रि)	एकाएक देखिनु
टपल्किन्	\ट.पल्.किन्\	(अक्रि)	एक्कासि आउनु
टप्पलिन्	\टप्.प.लिन्\	(अक्रि)	निरास हुनु
टमाउन्	\ट.माउन्\	(सक्रि)	सिल्नु
टमाटम्	\ट.मा.टम्\	(क्रिवि)	टनाटन
टमाटर्	\ट.मा.टर्\	(ना)	टमाटर, गोलभेडा
टम्क्या	\टम्.क्या\	(ना)	कराही
टर्	\टर्.टर्\	(अनुकरण)	भ्यागुता कराउँदाको आवाज
टर्दु	\टर्.दु\	(अक्रि) (मा)	टर्नु
टर्	\टर्.रो\	(वि)	टर्
टलक्क	\ट.लक्.क\	(वि)	टलक्क
टल्टलानो	\टल्.ट.ला.नो\	(वि)	टल्किने, चम्किलो
टन्टलापुरि	\टन्.ट.ला.पु.रि\	(वि)	टन्टलापुर
टसुलाउन्	\ट.सु.लाउन्\	(अक्रि)	पानी सफा हुनु
टसु:लो	\ट.सु.:लो\	(वि)	सफा (पानी)
टस्मस्	\टस्.मस्\	(ना)	टसमस, हलचल गर्न नसक्ने अवस्था
टहलाउन्	\ट.ह.लाउन्\	(सक्रि)	टहलाउनु, डुलाउनु
टहलुवा	\ट.ह.लु.वा\	(ना)	टहलुवा, सेवक
टहल्दु	\ट.हल्.दु\	(अक्रि)	टहल्नु, डुलाउनु

टहल्लु	\ट.हल्.दु\	(अक्रि)	टहल्लु, डुल्लु
ट्यूटो	\ट्यू.टो\	(ना)	कुहिरो
टाँक्	\टाँक्\	(ना)	टाँक, बड्क
टाँकि	\टाँ.कि\	(ना)	हुक्कामा तमाख नछिरोस् भनी राखिएको ढुङ्गा
टाँकि	\टाँ.कि\	(ना)	एक प्रकारको डाले घाँस
टाँको१	\टाँ.को\	(ना)	सन्को, सनक
टाँको२	\टाँ.को\	(ना)	भाँडा वा कपडाको छेद, प्वाल, भ्वाड
टाँकोलाउन्	\टाँ.कोलाउन्\	(सक्रि)	फाँटेको कपडा वा प्वाल परेका भाँडा टाल्नु
टाँङ्	\टाँङ्\	(ना)	टाड, दुवै खुट्टाको बिचको भाग
टाँडिन्	\टा.डिन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	टाडिनु, झुन्डिनु
टाँचा	\टाँ.चा\	(ना)	टाँचा, सरकारी छाप
टाँजिन्	\टाँ.जिन्\	(अक्रि)	सञ्चय हुनु, गरिनु, साँचिनु
टाँजो	\टाँ.जो\	(ना)	सञ्चय
टाँटो	\टाँ.टो\	(ना)	टाटो, डाम
टाकनटुकन्	\टा.कन्.टु.कन्\	(ना)	टाकनटुकन, जसोतसो काम फत्ते गर्नु
टाकुरि	\टा.कु.रि\	(ना.स्त्री)	टाकुरी, पहाडको टुप्पो
टाकुरो	\टा.कु.रो\	(ना)	टाकुरो, पहाडको चुचुरो
टाकुलि	\टा.कु.लि\	(वि.स्त्री)	टाउको नढाकेकी
टाकुलो	\टा.कु.लो\	(वि.पु)	टोपी नलगाएको
टाटिन्	\टा.टिन्\	(अक्रि)	पखाला
टाटुइनि	\टा.टुइ.नि\	(क्रिवि)	घाटीमा
टाठो	\टा.ठो\	(वि.पु)	टाठो
टाठोबाठो	\टा.ठोबा.ठो\	(वि.पु)	टाठोबाठो
टाढा	\टा.ढा\	(क्रिवि)	टाढा
टाढिन्	\टा.ढिन्\	(अक्रि)	टाढिनु, टाढा हुनु
टाणो	\टा.णो\	(ना)	टाड, भित्ता वा जमिनमा सामानराख्न बनाएको ठाउँ
टाम्टर	\टाम्.टर्\	(ना)	टमाटर, गोलभेंडा
टाम्दु	\टाम्.दु\	(सक्रि) (मा)	सिउनु
टाम्मु	\टाम्.मु\	(सक्रि) (रि)	सिउनु
टापिन्	\टा.पिन्\	(अक्रि)	केही कुरा खानका लागि इच्छा हुनु
टाप्कस्सु	\टाप्कस्.सु\	(मिक्रि) (सक्रि) (अक्रि)	भाग्नु
टाल्दु	\टाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	टाल्नु, प्वाल बन्द गर्नु
टाल्लु	\टाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	टाल्नु, प्वाल बन्द गर्नु

टिकट्	\टि.कट्\	(ना)	टिकट
टिकाटालो	\टि.का.टा.लो\	(ना)	टिकोटालो, टिका लगाउनु
टिकि	\टि.कि\	(ना.स्त्री)	टिकी, बिन्दी
टिकिया	\टि.कि.या\	(ना.स्त्री)	टिकिया, कुनै कुराको सानो र बाटुलो चक्की
टिकोपिठायो	\टि.को पि.ठा.यो\ (टु) (ना)		टिको, पिठायो
टिट्याअउलो	\टि.ट्याअउ.लो\	(ना)	कान्छी औँलो
टिट्याट्	\टि.ट्याट्\	(ना)	चिच्याहट
टिम्टिम्	\टिम्.टिम्\	(क्रिवि)	टिमटिम (बत्तीको उज्यालो)
टिमुर्	\टि.मुर्\	(ना)	टिमुर
टिम्को	\टिम्.को\	(ना)	कपडाको बुट्टो
टिला	\टि.ला\	(ना)	कब्जियत
टिलिक्क	\टि.लिक्.क\	(क्रिवि)	टल्कने किसिम
टिल्दु	\टिल्.दु\	(सक्रि) (मा)	डल्ला फुटाउनु, पिट्नु
टिल्लु	\टिल्.लु\	(सक्रि) (रि)	डल्ला फुटाउनु, पिट्नु
टिसु	\टि.सु\	(ना)	टिसी, भगनासिका
टुकाट्यउला	\टु.काट्य.उ.ला\	(ना)	उखानटुक्का
टुको	\टु.को\	(ना)	टुप्पो, मुन्टो
टुक्डो	\टुक्.डो\	(ना)	टुक्रो
टुकटुकानो	\टुक्.टु.का.नो\	(वि)	सुन्दर, स्वस्थ
टुकन्या बस्सु	\टुक्.न्याबस्.सु\ (अक्रि)		टुकुकक बस्नु
टुकन्या बस्दु	\टुक्.न्या बस्.सु\ (अक्रि)		टुकुकक बस्नु
टुकमुकाउन्	\टुक्.मु.काउन्\	(अक्रि)	सन्चो हुनु
टुकमुकि	\टुक्.मु.कि\	(वि)	अलि सन्चो
टुकमुकिन्	\टुक्.मु.किन्\	(अक्रि)	अलि सन्चो हुनु
टुकमुको	\टुक्.मु.को\	(वि)	अलि सन्चो
टुटाफुटा	\टु.टा.फु.टा\	(वि)	टुटेका फुटेका
टुटो	\टु.टो\	(वि)	कमजोर
टुट्यउडो	\टुट्.यउ.डो\	(ना)	टुटेर बाँकी रहेको भाग
टुट्याम्	\टुट्.याम्\	(ना)	सम्बन्ध बिग्रेको अवस्था
टुणामुणा	\टु.णा.मु.णा\	(ना)	टुनामुना, जादुगरी, टुक्राटुक्री
टुणि	\टु.णि\	(ना)	टुनी, रुख विशेष
टुणो	\टु.णो\	(ना)	गहुँ चुटेर बाँकी रहेको नल
टुण्को	\टुण्.को\	(ना)	रिस

टुना	\टु.ना\	(ना)	मन्त्रतन्त्र
टुन्टुन्या	\टुन्.टुन्.या\	(वि)	गनगने
टुपुक्क	\टु.पुक्.क\	(क्रिवि)	दुई पैतालाले मात्र बस्नु
टुर्क्यापानि	\टुर्.क् यापा.नि\	(ना)	मसिनो पानी
टुर्क्या पानि	\टुर्.क्या पा.नि\	(ना)	खल्लो स्वाद झोल
टुसा	\टु.सा\	(ना)	मुना, अङ्कुर
टेकिन्	\टे.किन्\	(अक्रि)	टकिनु, पाउ राखिनु
टेको	\टे.को\	(ना)	टेको, सहारा, टेवा
टेडो	\टे.डो\	(वि)	टेढो
टोकरि	\टो.क.रि\	(ना)	टोकरी, बाँसका चोयाले बनेको डाली
टोकाटोक्	\टो.का.टोक्\	(क्रिवि)	एक अर्कालाई टोक्नु, भनाभन
टोटो	\टो.टो\	(ना)	प्वाल, खोक्रो
टोट्या	\टो.ट्या\	(वि)	टोड्के, प्वाल परेको
टोड्डु	\टोड्.डु\	(सक्रि) (रि)	तोड्नु, भाँच्नु
टोड्दु	\टोड्.दु\	(सक्रि) (मा)	तोड्नु, भाँच्नु
टोपि	\टो.पि\	(ना)	टोपी
टोपोलिन्	\टो.पो.लिन्\	(अक्रि) (कर्मवाच्य)	सन्चो महसुस गर्दै हिड्नुल गर्नु
टोप्पलिन्	\टोप्.प.लिन्\	(अक्रि)	निराश हुनु
टोलाउन्	\टो.लाउन्\ (अक्रि)		टोलाएर बस्नु
टोलो	\टो.लो\	(वि)	टोलाउने बानीको, कान नसुन्ने
टोल्या	\टोल्.या\	(वि)	टोलाउने, कान नसुन्ने, बहिरो
ट्याँ	\ट्याँ\	(ना)	गाई बाच्छाले कराएको आवाज
ट्याइट्याँइ	\ट्याँइ.ट्याँइ\	(क्रिवि)	खुरुखुरु हिड्नु
ट्याइफ्याँइ	\ट्याँइ.फ्याँइ\	(क्रिवि)	१.चिट्च्याट पर्नु २. शक्ति बिनाको धाक
ट्याक्ट्याक्	\ट् याक्. ट्याक्\	(क्रिवि)	१.आवाज, २.काम ठिकसँग गर्नु
ट्याक्क धेकउन्	\ट्याक्.क धे.कउन्\	(सक्रि)	कुनै वस्तुलाई ट्याक्क देखाउनु
ट्यालि	\ट् या.लि\	(ना.पु)	स्त्री लम्पट

ठ

ठउ	\ठउ\	(ना)	ठाउँ
ठउर्	\ठउर्\	(ना)	ठाउँ
ठउइ	\ठउ.इ\	(क्रिवि)	ठहै
ठउराउन्	\ठउ.राउन्\	(सक्रि)	एक ठाउँमा राख्नु

ठकाठक्	\ठ.का.ठक्\	(क्रिवि)	बाझाबाझ
ठकुरि	\ठ.कु.रि\	(ना)	ठकुरी
ठक्कर	\ठक्.कर्\	(ना)	ठक्कर, परस्परको धक्का
ठगिन्	\ठ.गिन्\	(अक्रि) (कर्मवाच्य)	ठगको छकाइमा पर्नु
ठग्वा	\ठग्.ग्वा\	(वि)	ठगुवा, ठग
ठट्टा	\ठट्ट.टा\	(ना)	ठट्टा
ठट्टाड्डु	\ठट्टाड्डु\	(सक्रि)	बनावटी देखाउनु, आडम्बर गर्नु
ठडिन्	\ठ.डिन्\	(अक्रि) (ना.धा)	ठाडो हुनु, उभिनु
ठण्णाराम्	\ठण्.णा.राम्\	(वि)	ठन्डाराम, खत्तम
ठण्णो	\ठण्.णो\	(ना)	ठन्डी, जाडो
ठण्णिन्	\ठण्.णिन्\	(अक्रि)	चिसिनु, चिसो हुनु
ठन्ठनाणो	\ठन्.ठ.ना.णो\	(वि)	ठिहिन्याउँदो, धेरै चिसो
ठन्नि	\ठन्.नि\	(ना)	ठन्डी, जाडि
ठन्काउन्	\ठन्.काउन्\	(सक्रि)	ठन्काउनु, ठाडो पार्नु
ठम्ठमानि	\ठम्.ठ.मा.नि\	(वि.स्त्री)	छिट्छिटो काम गर्न सक्ने, स्वस्थ, फुर्तिली
ठम्ठमानो	\ठम्.ठ.मा.नो\	(वि.पु)	छिट्छिटो काम गर्न सक्ने, स्वस्थ, फुर्तिलो
ठम्ठमि	\ठम्.ठ.मि\	(क्रिवि)	फुर्तिसँग हिड्ने किसिम
ठसक्क	\ठ.सक्.क\	(क्रिवि)	रिसाउने, गनाउने किसिम
ठस्का	\ठस्.का\	(ना)	हाउभाउ
ठाँइ१	\ठाँइ\	(ना)	तमाख खाने काम
ठाँइ२	\ठाँइ\	(विभ)	बाट (कताबाट आउनु भयो)
ठाङ्गो	\ठाङ्.गो\	(ना)	बेला लहरा बढ्ने काठको आधार
ठाटिन्	\ठा.टिन्\	(अक्रि)	सजिसजाउ हुनु
ठाडोपिठायो	\ठा.डोपि.ठा.यो\	(ना)	नाक देखि टिका पिठा लगाउने काम
ठाणा१	\ठा.णा\	(ना)	बरफ
ठाणा२	\ठा.णा\	(ना)	पुलिस चौकी
ठाःदु	\ठाः.दु\	(सक्रि) (रि)	ठान्नु, अनुमान गर्नु
ठाना	\ठा.ना\	(ना)	पुलिस चौकी
ठान्ठस्का	\ठान्.ठस्.का\	(ना)	सङ्केत, हाउभाउ
ठाःरुदु	\ठाः.रु.दु\	(सक्रि) (मा)	ठान्नु
ठास्सु	\ठास्.सु\	(सक्रि)	खाँदु, ठोस्नु, कोच्नु
ठिक्	\ठिक्\	(वि)	ठिक, उचित
ठिङ्ङ	\ठिङ्.ङ\	(क्रिवि)	ठाडो हुने किसिम

ठिणि	\ठि.णि\	(ना)	डण्डिबियो
ठिण्का१	\ठिण्.का\	(ना)	काला किरा
ठिण्का२	\ठिण्.का\	(ना)	आगो पार्ने ढुङ्गा
ठुडा	\ठु.डा\	(ना)	ठुड, हातका दुवै औलाले जुम्रामार्ने काम
ठुडामाहु	\ठु.डामाद्.दु (टु) (मिक्रि) (सक्रि) (रि)		ठुड मार्नु
ठुडा मार्दु	\ठुडा मार्.दु (टु) (मिक्रि) (सक्रि) (मा)		ठुड मार्नु
ठुटो	\ठु.टो\	(ना)	ठुटो, काटिएर, पोलिएर बाँकी रहेको
ठुणो	\ठु.णो\	(ना)	काठ
ठुण्	\ठुण्\	(ना)	चराको मुख, चुच्चो
ठुलो१	\ठु.लो\	(वि)	ठुलो
ठुलो२	\ठु.लो\	(वि)	जन्मदाको जेठो
ठुल्ज्या	\ठुल्.ज्या\	(ना.पु)	जेठीआमा
ठुल्दि	\ठुल्.दि\	(ना.स्त्री\पु)	ठुली दिदी
ठुल्धान्	\ठुल्.धान्\	(ना)	धानको प्रकार
ठुस्ठुसानो	\ठुस्.ठु.सा.नो\	(वि)	ठुस्के, ठुस्स पर्ने
ठेउक्या	\ठेउ.क्या\	(वि)	होचो, पुङ्को
ठेकि	\ठे.कि\	(ना)	ठेकी, दही जमाउने भाँडो
ठेकिन्	\ठे.किन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	कामकुरो तोकिनु
ठेको	\ठे.को\	(ना)	पारो, दही जमाउने भाँडो
ठेक्का	\ठेक्.वा\	(ना)	ठेक्का, बोलकबोल पुरा गर्नु
ठेग्दार	\ठेग्.दार्\	(ना)	ठेकेदार
ठेलि	\ठे.लि\	(ना)	ठूलो पुस्तक
ठेल्वा	\ठेल्.वा\	(ना)	बेलना
ठेसो	\ठे.सो\	(ना)	खम्बा
ठेस्	\ठेस्\	(ना)	ठक्कर
ठोस्सु	\ठोस्.सु\	(सक्रि)	एकआपसमा ठोकिनु
ठ्याँ	\ठ्याँ\	(क्रिवि)	सिँगान पुछदा आउने आवाज
ठ्याप्प	\ठ् याप्.प\	(क्रिवि)	झ्याल ढोका बन्द हुने किसिम
ठ्यास्स्	\ठ् यास्.स\	(क्रिवि)	हलुका किसिमले ठक्कर लाग्ने काम

ड

डउर	\डउर्\	(ना)	खाल्डो
डउर्अहाल्दु	\डउ.र्अ हाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	खाल्डोमा पुर्नु

डउर्अहाल्लु	\डउ.र्अ हाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	खाल्डोमा पुर्नु
डगन्	\ड.गन्\	(ना)	कुनै चिज खाने तीब्र इच्छा
डगार्	\ड.गार्\	(ना)	डकार
डगाउन्१	\ड.गाउन्\	(सक्रि)	डगाउनु, बिटुल्याउनु, सतीत्व डगाउनु
डगाउन्२	\ड.गाउन्\	(सक्रि)	लोभ्याउनु
डग्दया	\डग्.दया\	(वि)	प्रतिज्ञाबाट चुक्ने,
डडोल्दु	\ड.डोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	हल्लाउनु, चलाउनु
डडोल्लु	\ड.डोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	हल्लाउनु, चलाउनु
डड्डडानि	\डड्.ड.डा.नि\	(क्रिवि)	डम्म भएकी
डड्डडानो	\डड्.ड.डा.नो\	(क्रिवि)	डम्म परेको
डड्खिनि	\डड्.खि.नि\	(ना\वि)	डड्किनी
डड्या	\डड्.या\	(ना)	कुकुरको भाले जाति
डज्जु	\डज्.जु\	(अक्रि) (रि)	डढ्नु
डज्दु	\डज्.दु\	(अक्रि) (मा)	डढ्नु
डण्डा	\डण्.डा\	(ना)	डन्डा, लाठो, ठूलो लठी
डण्ण	\डण्.ण\	(ना)	दण्ड,जरिवाना
डण्णिफोड्	\डण्.णिफोड्\	(ना)	डन्डीफोर, मुखमा आउने बिमिरा
डर्	\डर्\	(ना)	डर
डबर् हत्या	\ड.बर्ह.त्या\	(वि)	बायाँ हात बढी चलने
डबोल्दु	\ड.बोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	पानी भर्नु
डबोल्लु	\ड.बोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	पानी भर्नु
डम्डमानो	\डम्.ड.मा.नो\	(वि)	डम्म सुन्निएको, डम्म भरिएको
डल्लो१	\डल्.लो\	(ना)	मिचेको पिठो
डल्लो२	\डल्.लो\	(ना)	बाटुलो
डल्ल्याउन्	\डल्.ल्याउन्\	(सक्रि)	बाटुलो बनाउनु
डस्ना	\डस्.ना\	(ना)	डसना, भित्र रुवा भएको बाक्लो बिछ्यौना
डस्यान्	\ड.स्यान्\	(ना)	ओच्छयान
डस्सु	\डस्.सु\	(सक्रि)	डस्नु
डाँक्	\डाँ.क्\	(ना)	डाँक
डाँका	\डाँ.का\	(ना)	डाँका, डाँकु
डाँट्टु	\डाँट्.टु\	(सक्रि) (रि)	हप्काउनु, डाँट्नु
डाँट्	\डाँट्\	(ना)	डाँठ, बोट वा सागपातको डाँख्लो
डाँट्दु	\डाँट्.दु\	(सक्रि) (मा)	हप्काउनु, डाँट्नु

डाँफे	\डाँ.फे\	(ना)	डाँफे
डाँस्	\डाँस्\	(ना)	डाँस्, गाई भैंसीलाई लाग्ने झिँगा
डा	\डा\	(ना)	खुर्सानी
डाः	\डाः\	(ना)	डाह, रिस
डाइन्	\डाइन्\	(सक्रि)	अरूको प्रगतिमा मनमनै जल्नु
डाकुलिकाट्टु	\डा.कु.लिकाट्टु\	(सक्रि)	गाली गर्नु
डाकुलो	\डा.कु.लो\	(ना)	मुना
डाको	\डा.को\	(ना)	डाक्ने काम
डाकोलउन्	\डा.कोलउन्\	(सक्रि)	डाक्नु, बोलाउनु
डाडर्	\डा.डर्\	(ना)	धामी, झाँक्री
डाःडा	\डाः.डा\	(ना)	चटनी
डाङ् १	\डाङ्\	(ना)	डाडु
डाःङ् २	\डाःङ्\	(ना)	मुर्दा लैजादा हालिने आवाज
डाणाकाणा	\डा.णा.का.णा\	(ना)	पहाड, पर्वत
डाणो १	\डा.णो\	(ना)	डाडो
डाणो २	\डा.णो\	(ना)	डाणि
डाणो ३	\डा.णो\	(ना)	पुराना भाडा वा हतियारलाई भनिने शब्द
डाणि १	\डा.णि\	(ना)	केराका पातको बिचको उठेको भाग
डाणि २	\डा.णि\	(ना)	नाकको माथिको भाग
डाणि ३	\डा.णि\	(ना)	मुर्दा बोक्ने काठको डण्डी
डाणिन्	\डा.णिन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	दण्डित हुनु
डाण्	\डाण्\	(ना)	दण्ड
डाफालि	\डा.फा.लि\	(ना\वि)	घुमिरहने
डालो	\डा.लो\	(ना)	डालो, बाँस वा निगाँलाको चोयाबाट बनेको भाँडो
डाल्	\डाल्\	(ना)	असिना
डाल्पड्डु	\डाल्पड्डु\	(अक्रि)	सर्वनाश हुनु
डासिटुडो	\डा.सिटु.डो\	(ना)	ढुङ्गाको प्रकार, आगो बाल्न प्रयोग हुने
डिक्	\डिक्\	(ना)	बन्धकि
डिक्चा	\डिक्.चा\	(ना)	डेक्ची
डिडो	\डि.डो\	(ना)	सिनो
डिङ्या १	\डिङ्.या\	(वि)	सिनो अथवा डिडो खाने
डिङ्या २	\डिङ्.या\	(ना)	कुकुर वा पशुजातिको भाले

डिठ्	\डिठ्\	(ना)	नजर
डिठ्पड्डु	\डिठ्पड्डु\	(अक्रि)	देखिनु
डिठ्लाग्गु	\डिठ्लाग्गु\	(अक्रि) (रि)	कुट्टि पर्नु
डिठ्लाग्दु	\डिठ्लाग्दु\	(अक्रि) (मा)	कुट्टि पर्नु
डिणा	\डि.णा\	(ना)	सिलिएको लुगामा अग्ला डाणा हुनु
डिल्कनो	\डिल्.क.नो\	(ना)	सानो डिल, भाँडा राख्ने चुलाको डिल
डिःल्डउलो	\डिःल्.डउ.लो\	(वि)	छाँटकाट मिलेको
डिल्लि	\डिल्.लि\	(ना)	दिल्ली
डुङ्डा	\डुङ्.डा\	(ना)	डुङ्गा, नाउ
डुडाउन्	\डु.डाउन्\	(अक्रि)	जोरले कराउनु
डुडाट्	\डु.डाट्\	(ना)	गाईवस्तुको आवाज
डुणिन्	\डु.णिन्\	(अक्रि)	अपाङ्ग हुनु
डुणो	\डु.णो\	(वि)	खुट्टाको अपाङ्ग
डुप्का	\डुप्.का\	(ना)	मस्यौरा जस्तै बाटुलो बनाई फाणोमा पकाइने खाना
डुब्कि	\डुब्.कि\	(ना)	डुबुल्की
डुमिन्	\डु.मिन्\	(अक्रि)	अछुत स्त्रीसँग अवैध सम्पर्क हुनु
डुमेरो	\डु.मे.रो\	(ना)	अछुत हुनु, डुमिन्
डुम्	\डुम्\	(ना)	डुम, अछुत जाति विशेष
डुम्बाडा	\डुम्.बा.डा\	(ना)	कामी, सार्की आदिको बस्ने ठाउँ
डुम्यान्त	\डु.म्या.न्त\	(ना)	अछुतै अछुतको सम्पर्क
डुलन्ता	\डु.लन्.ता\	(वि)	डुलन्ते, डुलिरहने
डुल्दु	\डुल्.दु\	(अक्रि) (मा)	घुम्नु
डुल्लु	\डुल्.लु\	(अक्रि) (रि)	घुम्नु
डेउडा	\डेउ.डा\	(ना)	डेउडा, पैताला मिलाइ गीतहालेर खेलिने खेल
डेउडे	\डेउ.डे\	(ना)	डेढगुना
डेउड्या	\डेउ.ड्या\	(वि)	डेउडी, टेढो
डेडो	\डे.डो\	(वि)	डेढो, आँखा टेढो हुने
डोब्	\डोब्\	(ना)	डोब, हिलो माटोमा रहेको पाइला
डोब्दु	\डोब्.दु\	(सक्रि) (मा)	रोप्नु, डोब्नु
डोब्बु	\डोब्.बु\	(सक्रि) (रि)	रोप्नु, डोब्नु
डोरिलाग्गु	\डो.रिलाग्गु\	(अक्रि) (रि)	जान बाध्य हुनु
डोरिलाग्दु	\डो.रिलाग्दु\	(अक्रि) (मा)	जान बाध्य हुनु
डोरो	\डो.रो\	(ना)	डोरो, रसि, धागो

डोर्	\डोर्\	(ना)	डोर, डोरो, धागो
डोला	\डो.ला\	(ना)	डोला
डोलाउन्	\डो.लाउन्\	(सक्रि)	डुलाउनु
डोल्	\डोल्\	(ना)	डोल, दुई डाडाका बिचको उब्जाउ जमिन
डोल्जातरा	\डोल्जा.तरा\	(ना)	डोलजात्रा
डोल्या	\डोल्.या\	(ना)	डोले, डोली बोक्ने मान्छे
डोल्दु	\डोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	ठम्बु
डोल्लु	\डोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	ठम्बु
ड्याङ्	\ड्याङ्\	(ना)	ड्याङ, जोत्दा माटोले ढाकिएर रहेका डिल
ड्यालि	\ड्या.लि\	(ना)	डिल
ड्वाँड्वाँ	\ड् वाँ.ड् वाँ\	(क्रिवि)	कराउनुको किसिम

ढ

ढकनि	\ढक्.नि\	(ना)	ढकनी, बिको
ढकनो	\ढक्.नो\	(ना)	फेद, भुँइतिरको भाग
ढक्	\ढक्\	(ना)	ढक
ढक्ढकाउन्	\ढक्.ढ.काउन्\	(सक्रि)	ढकढक्याउनु
ढङ्ङकि	\ढङ्.ङ.कि\	(वि. स्त्री)	सिपालु
ढङ्ङको	\ढङ्.ङ.को\	(वि.पु)	सिपालु
ढङ्ङो	\ढङ्.ङो\	(वि.पु)	सीप भएको
ढङ्ङ लाग्गु	\ढङ्.ङ लाग्.गु\	(अक्रि) (रि)	अनुकूल व्यवहार गर्नु, सुध्निनु
ढङ्ङलाग्दु	\ढङ्.ङलाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	अनुकूल व्यवहार गर्नु, सुध्निनु
ढटुवा	\ढ.टु.वा\	(वि)	ढँटुवा, ढाँट, ढाँट्ने
ढट्या	\ढट्.या\	(ना.पु)	भाले, डाँगो
ढडिन्	\ढ.डिन्\	(अक्रि)	धेरै खाएर पेट फुल्नु
ढङ्ङा	\ढङ्.ङा\	(ना)	ढङ्ङा, ठूलो बही खाता
ढङ्या	\ढङ्.या\	(वि)	ठूलो पेट भएको, पेट ढाडिएको
ढपिलो	\ढ.पि.लो\	(वि)	ढङ्गको, सिपालु
ढपो	\ढ.पो\	(वि)	लायक, योग्य
ढप्	\ढप्\	(ना)	ढब, तरिका
ढप् लाग्गु	\ढप् लाग्.गु\	(अक्रि) (रि)	गीत गाउँदा सुर लय मिल्नु
ढप्लाग्दु	\ढप्लाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	गीत गाउँदा सुर वा लय मिल्नु
ढल्काउन्	\ढल्.काउन्\	(सक्रि)	ढल्काउनु

ढल्काउन्२	\ढल्.काउन्\	(सक्रि)	ओझेल हुनु
ढल्किढल्कि	\ढल्.कि.ढल्.कि\	(क्रिवि)	निहुरी निहुरी काम गर्ने गरी
ढस्सर्	\ढस्.सर्\	(वि)	आडम्बरी
ढाक्छोप्	\ढाक्.छोप्\	(ना)	ढाकछोप, लुकाउनु
ढाङ्गु	\ढाट्.टु\	(सक्रि) (रि)	ढाँट्नु
ढाट्दु	\ढाट्.दु\	(सक्रि) (मा)	ढाँट्नु
ढाःडो	\ढाः.डो\	(ना)	मौरीको घर
ढाइ	\ढाइ\	(ना)	पेट
ढाणो	\ढा.णो\	(ना)	हुरी, बतास
ढाण्	\ढाण्\	(ना)	कुलोको मूल वा पानीको सानोतिनो बाँध
ढाल्१	\ढाल्\	(ना)	ढाल
ढाल्२	\ढाल्\	(ना)	ढल्केको
ढाल्दु१	\ढाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	ढाल्नु, लडाउनु
ढाल्दु२	\ढाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	ढाल्नु, ढलोटे गरेर मूर्ति बनाउनु
ढाल्लु१	\ढाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	ढाल्नु, लडाउनु
ढाल्लु२	\ढाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	ढाल्नु, ढलोटे गरे मूर्ति बनाउनु
ढिको	\ढि.को\	(ना)	ढिक्को
ढिक्कि	\ढिक्.कि\	(ना)	ढिक्की
ढिक्क्यानुन्	\ढिक्.यानुन्\	(ना)	ढिक्के नुन
ढिङ्	\ढिङ्\	(ना)	भगनासिका
ढिणो	\ढि.णो\	(ना)	ढिँडो
ढिमिन्	\ढि.मिन्\	(अक्रि)	घुलमिल हुनु
ढिमिःथ्या	\ढि.मिः.थ्या\	(वि)	घुलमिल भएको
ढिलो	\ढि.लो\	(ना\वि)	ढिलो, विलम्ब
ढुकुटि	\ढु.कु.टि\	(ना)	ढुकुटी, रुपैया, पैसा राख्ने कोठा
ढुक्क	\ढुक्.क\	(क्रिवि)	पक्का हुने किसिम, निर्धक्क
ढुडाइलो	\ढु.डाइ.लो\	(वि)	धेरै ढुङ्गा भएको
ढुडो	\ढु.डो\	(ना)	ढुङ्गो, पत्थर
ढुटो	\ढु.टो\	(ना)	ढुटो, धान कुटेपछि निस्केपछि धुलो
ढुण्के	\ढुण्.के\	(ना)	दुध, दही राख्ने काठको भाँडो
ढुन्काउन्	\ढुन्.काउन्\	(सक्रि)	बलियो गरी बाँधेर लडाउनु, लडाउनु
ढुन्मुणउन्	\ढुन्.मु.णउन्\	(अक्रि)	ढुन्मुनिनु
ढुन्मुन्	\ढुन्.मुन्\	(क्रिवि)	ढुनमुन

ढुल्लो	\ढुल्.लो\	(ना)	मुछिएको पिठो
ढुस्स	\ढुस्.स\	(क्रिवि)	वायुले पेट फुल्ने, डकार आउने किसिम
ढेपरो	\ढे.प.रो\	(वि)	ढेब्रो
ढेरो	\ढे.रो\	(ना)	सिनो
ढोइ	\ढोइ\	(ना)	ढोई, पोथी हात्ती
ढोका	\ढो.का\	(ना)	ढोका, दैलो
ढोगाउनि	\ढो.गा.उ.नि\	(ना)	ढोगाउनी, बिहेपछि पिठायो लगाइ उपहार दिनु
ढोगाभिट्	\ढो.गाभिट्\	(क्रिवि)	अभिवादन, भलाकुसारी
ढोग्	\ढोग्\	(ना)	ढोग
ढोग् पर्छन्	\ढोग्.पर्.छन्\	(सक्रि)	ढोग स्वीकार्नु
ढोङ्रो	\ढोङ्.रो\	(ना\वि)	खोक्रो, ढोड
ढोलक्	\ढो.लक्\	(ना)	ढोलक
ढोलि	\ढो.लि\	(ना)	ढोली, दमाई
ढोलिन्	\ढो.लिन्\	(अक्रि)	ढोलिनु, पोखिनु
ढोलिबाडो	\ढो.लिबा.डो\	(ना)	ढोली, दमाई जाति बस्ने स्थान
ढोल् ढुडो	\ढोल्.ढु.डो\	(ना)	ढुङ्गो, पत्थर
ढोल्डा	\ढोल्.डा\	(ना)	ढोलक
ढोल्डा	\ढोल्.डा\	(वि)	भद्दा, मोटो
ढ्वाङ्ढ्वाङ	\ढ्वाङ्.ढ्वाङ्\	(क्रिवि)	धोद्रो आवाज

त

तइ	\तइ\	(सर्व)	तिमी
तइका	\तइ.का\	(सर्व)	त्यसको
तउडिखाङ्	\तउ.डिखाङ्\	(ना)	तरुल खनेको खाल्डो
तउलो	\तउ.लो\	(ना)	ताउलो, भात पकाउने फराकिलो भाँडो
तकला	\त.क.ला\	(ना)	धामीले बाहुनलाई भन्ने शब्द
तकिया	\त.कि.या\	(ना)	तकिया, सिरानी
तक्दिर्	\तक्.दिर्\	(ना)	तकदिर, भाग्य
तक्मा	\तक्.मा\	(ना)	तक्मा, पदवी
तक्लिफ्	\तक्.लिफ्\	(ना)	तकलिफ, दुःख, कष्ट
तख्ता	\तख्.ता\	(ना)	तखता, फल्याक
तगडा	\त.ग.डा\	(वि)	तगडा, बलियो
तङ्तडानो	\तङ्.तडा.नो\	(वि)	स्वस्थ

तज्बिज्	\तज्.बिज्\	(ना)	तजबिज, बन्दोबस्त
तडक्भडक्	\त.डक्.भ.डक्\	(ना)	तडकभडक, नचाहिदो ठाँट बाँट
तडि	\त.डि\	(ना)	ताकत
तड्तड्	\तड्.तड्\	(क्रिवि)	पानी पर्नुको किसिम
तड्पन्	\तड्.पन्\	(ना)	तड्पन, छटपट
तण्णितण्णी	\तण्.णि.बि.तण्.णि\	(ना)	दुरवस्था
ततनो	\त.त.नो\	(वि)	त्यत्रो
ततम्बो	\त.तम्.बो\	(क्रिवि)	त्यहाँ माथितिर
ततर्किन्	\त.तर्.किन्\	(अक्रि)	ततर्किनु, कामको जिम्मा लिन नमान्नु
ततच्याउन्	\त.त.र्याउन्\	(अक्रि)	स्याहार सुसार गर्नु पर्ने अवस्था
तताउन्	\त.ताउन्\	(सक्रि) (प्रेरणा)	तताउनु, गरम गर्नु
तत्ति	\तत्.ति\	(वि)	त्यत्ति
तत्तेइ	\तत्.तेइ\	(क्रिवि)	त्यहीनिर
ततेद्दु	\त.तेद्.दु\	(सक्रि) (रि)	ततेर्नु, हुर्काउनु
ततेर्दु	\त.तेर्.दु\	(सक्रि) (मा)	ततेर्नु, हुर्काउनु
तथ	\त.थ\	(क्रियो)	त्यता
तद्दु१	\तद्.दु\	(सक्रि) (रि)	खोलो तर्नु
तद्दु२	\तद्.दु\	(सक्रि) (रि)	आँखा तर्नु
तद्दुब्ब्यार्	\तद्.दुब्ब्यार्\	(क्रिवि)	तर्ने वेलामा
तनरो	\त.न.रो\	(वि)	तिनको, उनको
तनुन्	\त.नुन्\	(सर्व)	तिनीहरू
तन्ज्यउडो	\तन्.ज्यउ.डो\	(ना.पु)	हलीले गोरु जोत्दा समाउने डोरी
तन्तर्मन्तर्	\तन्.तर्.मन्.तर्\	(ना)	तन्त्रमन्त्र
तन्ना	\तन्.ना\	(ना)	तन्ना
तन्मन्	\तन्.मन्\	(ना)	तनमन
तन्यारो	\त.न्या.रो\	(वि)	तरुनो
तपोबन्	\त.पो.बन्\	(ना)	तपोवन, ऋषिमुनिहरूले तपस्या गर्ने ठाउँ
तप्पड्	\तप्.पड्\	(ना)	खुला मैदान
तबइ	\त.बइ\	(संयो)	त्यसकारण
तबलइ	\तब्.लइ\	(संयो)	तैपनि
तमराइ	\तम.राइ\	(वि)	तपाइकै
तमरान्	\तम्.रान्\	(सर्व)	तपाईँहरू
तमरो	\त.म.रो\	(वि)	तपाईँको

तमरोइ	\तम्.रोइ\	(वि)	तपाईकै
तमाख्	\त.माख्\	(ना)	तमाखु
तमासा	\त.मा.सा\	(ना)	तमासा, रमिता
तमिज्	\त.मिज्\	(ना)	मिजास, शिष्टाचार, सभ्यता
तम्या	\त.म्या\	(ना)	तामा
तमसुक	\तम्.सुक\	(ना)	तमसुक
तरक्क	\त.रक्.क\	(क्रिवि)	चुहिने किसिम
तरक्कि	\त.रक्.कि\	(ना)	तरक्की, उन्नति, प्रगति
तरास्	\त.रास्\	(ना)	त्रास
तरासिन्	\त.रा.सिन्\	(अक्रि)	डराउनु, भयभीत हुनु
तराहि	\त.रा.हि\	(ना)	तराइ, डर,
तरुण्	\त.रुण्\	(वि)	तरुनो, युवक
तरूणि	\त.रु.णि\	(ना\वि)	तरुनी
तरुणो	\त.रु.णो\	(ना\वि)	तरुनो, तन्नेरी
तरदु १	\तर.दु\	(सक्रि) (मा)	खोलो तर्नु
तरदु २	\तर.दु\	(सक्रि) (मा)	आँखा तर्नु
तर्पण	\तर्.पण्\	(ना)	तर्पण
तर्फ	\त.रफ्\	(नायो)	तर्फ
तलम्बो	\त.लम्.बो\	(क्रिवि)	तलतिर
तलास्	\त.लास्\	(ना)	खोज, खोजी
तलो	\त.लो\	(ना)	तलो
तल्ल्यो	\तल.ल्यो\	(ना)	तल्ली, पैतालो
तल्वार्	\तल्.वार्\	(ना)	तरवार
तवा	\त.वा\	(ना)	तावा
तसला	\तस्.ला\	(ना)	तसला
तसोइभ्यालइ	\त.सोइभ्यालइ\	(क्रिवि)	त्यस्तै भएपनि
तसइझो	\त.सइ.झो\	(वि)	त्यस्तै प्रकारको
तस्सोइ	\तस्.सोइ\	(क्रिवि)	उजस्तै
तस्स्यौ	\तस्.स्यौ\	(क्रियो)	त्यस्तै
ताइ	\ताइ\	(ना)	ताई, सेलरोटी पकाउन प्रयोग हुने तामाको भाँडो
ताइलाउन्	\ताइलाउन्\	(टु)	शुभकार्यमा मुहूर्त हेरी सेलरोटी पकाउनु
ताइबस्सर्	\ताइबस्.सर्\	(ना)	ताई बसाल्ने शुभ मुहूर्त
ताइलो	\ताइ.लो\	(वि)	तातो

ताउलो	\ताउ.लो\	(ना)	ताउलो, भात पकाउने तामा, पित्तलको भाँडो
ताकत्	\ता.कत्\	(ना)	तागत, बल
ताकिता	\ता.कि.ता\	(ना)	निगरानी गर्नु
ताक् हाल्दु	\ताक् हाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	डसना सिरक सिउनु
ताक् हाल्लु	\ताक्.हाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	डसनासिरक सिउनु
ताखाँइ	\ता.खाँइ\	(क्रिवि)	त्यहीनिर
तागत्	\ता.गत्\	(ना)	तागत, बल
ताच्छु	\ताच्.छु\ (धारू. ताछ्) (सक्रि)		ताछनु
ताछदु	\ताछ्.दु\	(सक्रि)	ताछनु
ताजा	\ता.जा\	(वि)	ताजा
ताडाताड्	\ता.डा.ताड्\	(ना)	निरन्तर दौडधुप
ताडिपड्डु	\ता.डिपड्.डु\	(अक्रि)	लखेटिनु
ताडिन्	\ता.डिन्\	(अक्रि)	सास्ति खेप्नु, तालिम पाउनु
ताडो१	\ता.डो\	(ना)	बाछिटा
ताडो२	\ता.डो\	(ना)	लकुवा
ताडोपड्डु	\ता.डोपड्.डु\	(अक्रि)	लकुवा हुनु
ताःति	\ताः.ति\	(ना)	ताँती
तातो	\ता.तो\	(वि)	तातो
तात्तु	\तात्.तु\	(अक्रि)	तातो हुनु, रिसाउनु, ताल्नु
तात्तोइ	\तात्.तोइ\	(वि)	तात्तातै
ताद्दु१	\ताद्.दु\	(सक्रि)	खोलो \ नदी तार्नु
ताद्दु२	\ताद्.दु\	(सक्रि)	तेलमा तार्नु
तानो१	\ता.नो\	(ना)	त्यान्द्रो, घाँस
तानो२	\ता.नो\	(ना)	जुत्ताको तुनो
ताप्	\ताप्\	(ना)	ताप
ताप्दानि	\ताप्.दा.नि\	(ना)	ताम्दान, डोली, पाल्की
तामो	\ता.मो\	(ना)	तामा
तारो१	\ता.रो\	(ना)	तारो
तारो२	\ता.रो\	(ना)	गोलीको लक्ष्य
तारिफ्	\ता.रिफ्\	(ना)	तारिफ, प्रशंसा
तारेख्	\ता.रेख्\	(ना)	तारिख
तार्१	\तार्\	(ना)	टेलिग्रामको खबर
तार्२	\तार्\	(ना)	तार

तार्दु	\तार्.दु\	(सक्रि) (मा)	खोलो तार्नु
तार्दु	\तार्.दु\	(सक्रि) (मा)	तेलमा तार्नु
ताःला	\ताः.ला\	(ना)	ताल्चा
ताल्१	\ताल्\	(ना)	लचलन
ताल्२	\ताल्\	(ना)	ताल, तलाउ
ताःल्३	\ताःल्\	(ना)	तालु
ताःल् खुइल्या	\ताःल्खुइ.ल्या\	(वि)	तालुखुइले, मुडुलो
ताःल्पड्डु	\ताः.लपड्.डु\	(अक्रि) (रि)	तालु च्याप्प बसेर विरामी हुनु
ताःल्पड्डु	\ताः.लपड्.दु\	(अक्रि) (मा)	तालु च्याप्प बसेर विरामी हुनु
तास्	\तास्\	(ना)	तास
तास्ला	\तास्.ला\	(ना)	तसला
तिखउनो	\ति.खउ.नो\	(ना)	बन्चरो
तिखाद्दु	\ति.खाद्.दु\	(सक्रि) (रि)	तिखार्नु, तिखो पार्नु
तिखार्दु	\ति.खार्.दु\	(सक्रि) (मा)	तिखार्नु, तिखो पार्नु
तिखो	\ति.खो\	(वि)	तिखो
तिखिन् १	\ति.खिन्\	(अक्रि)	तिखो हुनु
तिखिन् २	\ति.खिन्\	(अक्रि)	हेदाहेदैँ थाक्नु
तिगडम्	\तिग्.डम्\	(ना)	तिगडम, चालबाजी
तितउडो	\ति.तउ.रो\	(ना)	गहत पिसेर मही हाली पकाइएको तितउन
तित्छडो	\तित्.छ.डो\	(वि)	अलि अलि तितो, तित्छयाहा
तित्रो	\तित्.रो\	(ना)	तित्रो
तित्या१	\तित्.त्या\	(ना)	पित्तथैली,
तित्या२	\तित्.त्या\	(ना)	एक प्रकारको घाँस
तिथि	\ति.थि\	(ना)	तिथि
तिद्दु	\तिद्.दु\	(सक्रि)	तिर्नु
तिपुर्दास्	\ति.पुर्.दास्\	(वि)	मूर्ख
तिमलो	\ति.म.लो\	(ना)	बडहर
तिमुर्	\ति.मुर्\	(ना)	टिमुर
तिम्ल्याहा	\तिम्.ल्या.हा\	(वि)	तिम्ल्याहा
तिराउन्	\ति.राउन्\	(सक्रि)	तिराउनु
तिरोदसि	\ति.रो.द.सि\	(ना)	त्रयोदशी
तिर्जुग्	\तिर्.जुग्\	(वि)	तीन युगको
तिर्थाल्	\तिर्.थाल्\	(ना)	तिर्थालु, तीर्थयात्री

तिरद्	\तिर्.द्\	(सक्रि)	तिर्नु
तिर्बिर्	\तिर्.बिर्\	(क्रियो)	आंखाले राम्रोसँग नदेख्नु
तिर्सुल	\तिर्.सुल्\	(ना)	त्रिशूल
तिलाहरी	\ति.ला.ह.रि\	(ना)	तिलहरी
तिल्कुटि	\तिल्.कु.टि\	(ना)	तिलकोठी
तिस्१	\तिस्\	(ना)	तिर्खा, प्यास
तिस्२	\तिस्\	(ना)	तीस
तुइ१	\तुइ\	(सर्व)	तँ, तिमी
तुइ२	\तुइ\	(अक्रि)	तुहुनु, गर्भ झर्नु
तुइन्	\तुइन्\	(ना)	तुइन
तुक्का	\तुक्.का\	(ना)	तुक्का
तुक्कारिन्	\तुक्.ता.रिन्\	(अक्रि)	तम्तयार हुनु, आतुरी गर्नु
तुङ्कि	\तुङ्.कि\	(ना)	तुर्की
तुङ्को	\तुङ्.को\	(ना)	तुर्को
तुफान्	\तु.फान्\	(ना)	तुफान, आँधीबेहेरी
तुराडि	\तु.रा.डि\	(क्रियो)	तुरुन्त
तुरतुर्या	\तुर्.तु.र्या\	(वि)	तुरतुरे
तुनु	\तु.नु\	(ना)	तुहिन
तुरितुरि	\तु.रि.तु.रि\	(क्रिवि)	बच्चालाई पिसाब फेराउदा भनिने शब्द
तुला	\तु.ला\	(ना)	तुला राशि
तुलादान्	\तु.ला.दान्\	(ना)	तुलादान, शरीरको ओजन बराबरको सामान दिई गरिने दान
तुल्१	\तुल्\	(ना)	एक बाली, एउटा बाली पाक्ने समय
तुल्२	\तुल्\	(ना)	तुल रङ
तुल्ना	\तुल्.ना\	(ना)	तुलना, दाँज्नु
तुल्सि	\तुल्.सि\	(ना)	तुलसी
तुल्बुल्	\तुल्.बुल्\	(ना)	चञ्चलता
तुसारो१	\तु.सा.रो\	(ना)	तुसारो, शीत
तुसारो२	\तु.सा.रो\	(ना)	कमलो काठ हुने रुख
तेइको	\तेइ.को\	(वि)	त्यसको
तेइखि	\तेइ.खि\	(क्रिवि)	त्यसलाई
तेउपानि	\तेउ.पा.नि\	(ना)	तीन छाक सम्म केही नखाई बस्ने निराहार व्रत
तेखटो	\तेख्.टो\	(वि)	समय बिराएर दुध दिने

तेजाप्	\ते.जाप्\	(ना)	तेजाब, अम्ल
तेज्१	\तेज्\	(ना)	तेज, प्रकाश
तेज्२	\तेज्\	(वि)	तेजिलो, फुर्तिलो
तेतले	\ते.त.ले\	(वि)	तीन तले
तेल्काइ	\तेल्.काइ\	(ना)	तेलमा पकाउने कार्य
तेल्काइनि	\तेल्.काइ.नि\	(वि)	तेल डढेको जस्तो (बास्ना)
तोइखिलाइ	\तोइ.खि.लाइ\	(क्रिवि)	तिम्रैलागि
तोक्कु	\तोक्.कु\	(सक्रि) (रि)	तोक्नु
तोक्दु	\तोक्.दु\	(सक्रि) (मा)	तोक्नु
तोडो	\तो.डो\	(ना)	तोरी
तोत्याबोलि	\तोत्.याबो.लि\	(ना)	तोते बोली
तोपो	\तो.पो\	(ना)	थोपो
तोप्१	\तोप्\	(ना)	छानो छाउने पत्थरको सानो भाग
तोप्२	\तोप्\	(ना)	क्षेप्यास्त्र विशेष
तोरियाँ	\तो.रि.याँ\	(ना)	झिडनी, तोरियाँ, पाटे घिरौँलो
तोल्	\तोल्\	(ना)	तौल
तोल्दु	\तोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	तौलिनु, जोख्नु, तौल्नु
तोल्लु	\तोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	जोख्नु, तौलिनु, तौल्नु
त्वाप्पुत्वाप्पु	\त्वाप्.पु.त्वाप्.पु\	(क्रिवि)	पानी चुहिने तरिका

थ

थइलो	\थइ.ला\	(ना)	थैलो
थकाइ	\थ.काइ\	(ना)	थकाइ, थकावट
थकउटो	\थ.कउ.टो\	(वि)	थाक्ने बेलाको, बकिण्णो (दुहान)
थकेन्नरो	\थ.केन्.न.रो\	(वि)	थाक्न लागेको (दुहान)
थगाइल्	\थ.गाइल्\	(ना)	थाकल, थागिल, एक प्रकारको काँडादार झार
थग्गु	\थग्.गु\	(अक्रि) (रि)	थाक्नु
थग्दु	\थग्.दु\	(अक्रि) (मा)	थाक्नु
थच्च	\थच्.च\	(क्रिवि)	थचक्क
थनिलो	\थ.नि.लो\	(ना)	थुनिलो, थुनमा दुध भरिएर उब्जने रोग
थन्	\थन्\	(ना)	थुन, स्तन
थन्किन्	\थन्.किन्\	(अक्रि)	थन्किनु, हिडडुल बन्द गर्नु
थपोडाथपोड	\थ.पो.डा.थ.पोड\	(क्रिवि)	थोपड्डु, लत्पत्याउनु
थपोड्डु	\थ.पोड्डु\	(सक्रि) (रि)	थोपर्नु, लेपन गर्नु

थपोड्दु	\थ.पोड्.दु\	(सक्रि) (मा)	थोपर्नु, लेपन गर्नु
थप्पड्याउन्	\थप्.प.ड्याउन्\	(सक्रि)	थप्पड हान्नु
थप्पु	\थप्.पु\	(सक्रि) (रि)	थप्नु
थप्दु	\थप्.दु\	(सक्रि) (मा)	थप्नु
थम्तिन्	\थम्.तिन्\	(अक्रि)	शान्त बस्नु, चुप लाग्नु
थर्काउन्	\थर्.काउन्\	(सक्रि)	थर्काउनु
थर्बस्सु	\थर्बस्.सु\	(अक्रि)	शान्त हुनु, चुप्पबस्नु
थर्थरानो	\थर्.थ.रा.नो\	(वि)	सुन्निएको
थलापड्दु	\थ.लापड्.दु\	(अक्रि)	विरामी भएर उठन नसक्नु
थलो१	\थ.लो\	(ना)	थाल
थलो२	\थ.लो\	(ना)	देवस्थल
थाइँ१	\थाइँ\	(वि)	स्थायी
थाइँ२	\थाइँ\	(ना)	गाई- भैँसी बाँध्ने ठाउँ
थाङ्नो	\थाङ्.नो\	(ना)	थाङ्गो, पुरानो कपडा
थात्	\थात्\	(ना)	थात, वास बस्ने ठाउँ
थापाचिनि	\था.पा.चि.नि\	(ना)	धानको एकप्रकार
थाप्लो	\थाप्.लो\	(ना)	थाप्लो, टाउको
थामिन्	\था.मिन्\	(अक्रि)	थामिनु, अडिएर रहनु
थाम्थुम्	\थाम्.थुम्\	(ना)	थामथुम, कुनै जुक्ति चित्त बुझाउने काम
थाम्दु	\थाम्.दु\	(सक्रि) (मा)	थाम्नु
थाम्मु	\थाम्.मु\	(सक्रि) (रि)	थाम्नु
थारो१	\था.रो\	(ना)	थारो, झुन्ड्याइने ढुङ्गा
थारो२	\था.रो\	(ना)	ब्याउन छोडेको गाईवस्तु, बाँझो
थारोहाण्णु	\था.रोहाण्.णु\	(सक्रि)	सरकारद्वारा लगाइएको रोक्काको चिह्न, खाँबो, ढुङ्गा
थार्	\थार्\	(ना)	थार, जङ्गली जनावर विशेष
थाल्	\थाल्\	(ना)	थाल, थाली
थिउरिन्	\थिउ.रिन्\	(अक्रि)	स्थिर हुनु
थिचाथिच्	\थि.चा.थिच्\	(क्रिवि)	मारपिट गर्ने काम
थिचोमिचो	\थि.चो.मि.चो\	(ना)	थिचोमिचो
थिति	\थि.ति\	(ना)	थिति, परम्परा, चलन
थिरान्या	\थि.रा.न्या\	(वि)	स्थिर
थिरिथिरि	\थि.रि.थि.रि\	(ना)	थिगिरिनु, थिहिरिनु, उभिने प्रयास
थिरोफारो	\थि.रो.फा.रो\	(क्रिवि)	बचाएर राख्नु, सबैलाई पुऱ्याउनु

थिलोथिलो	\थि.लो.थि.लो\	(वि)	थिलथिलो
थुः	\थुः\	(विस्म)	थुक्दा निस्कने आवाज
थुइ	\थुइ\	(विस्म)	थुइक्क, धिक्कार्दा निस्कने आवाज
थुक्कु १	\थुक्.कु\	(अक्रि) (रि)	थुक्नु
थुक्कु २	\थुक्.कु\	(सक्रि) (रि)	थुक्नु
थुक्थुकि	\थुक्.थु.कि\	(ना)	थुक्थुकी
थुक्दु	\थुक्.दु\	(अक्रि सक्रि) (मा)	थुक्नु
थुत्तु	\थुत्.तु\	(सक्रि) (रि)	थुत्तु, इवाट्ट खोस्नु
थुत्तु	\थुत्.दु\	(सक्रि) (मा)	थुत्तु, इवाट्ट खोस्नु
थुनिन्	\थु.निन्\	(अक्रि) (कर्मवाच्य)	थुनामा पर्नु
थुनिलो	\थु.नि.लो\	(ना)	थुनिलो, थुनमा दुध भरिएर हुने रोग
थुमेलि	\थु.मे.लि\	(ना)	टेको
थुम्काथुम्कि	\थम्.का.थुम्.कि\	(ना)	थुम्काथुम्की, ढिस्काढिस्की
थेप्चो	\थेप्.चो\	(वि)	थेप्चो
थेलुवा	\थे.लु.वा\	(ना)	आगो फुक्ने ढुङ्ग्री
थेल्का	\थेल्.का\	(ना)	लुगा, कपडा
थोको	\थो.को\	(वि)	थोरै
थोक्	\थोक्\	(ना)	थोक, वस्तु, थरी, प्रकार
थोक्	\थोक्\	(ना)	(कपडा) व्यापार
थोक्काइ	\थोक्.काइ\	(वि)	थोरै, अलिकति
थोक्किबेर	\थोक्.कि.बेर्\	(क्रिवि)	केही समय
थोतरिन्	\थो.त.रिन्\	(अक्रि)(नामधातु)	थोत्रिनु
थोतरिया	\थो.त.रि.या\	(वि)	थोत्रो वा जीर्ण
थोतरस्याल्	\थो.तर्.स्याल्\	(वि)	डरछेरुवा, असाध्यै डराउने
थोतर्याठ	\थो.त.र्याठ\	(वि)	थोत्रो
थोत्या	\थो.त्या\	(वि)	थोते, थोतो
थोपडो१	\थो.प.डो\	(ना)	गालो, अनुहार
थोपडो२	\थो.प.डो\	(ना)	थुप्रो
थोपडिन्	\थो.प.डिन्\	(अक्रि) (कर्मवाच्य)	थोपरिनु
थोरि	\थो.रि\	(ना)	भैँसीको पाडी
थोरो	\थो.रो\	(ना)	भैँसीको पाडो
थोल्	\थोल्\	(ना)	ओठ

द

दअ	\द्अ\	(ना)	दह
दइबसक्ति	\दइ.बसक्.ति\	(ना)	दैवशक्ति
दइसाग्	\दइ.साग्\	(ना)	दुलाहा पक्षबाट दुलहीको घरमा लगिने दही र साग
दउन्	\दउन्\	(ना)	दाउन, सेल रोटी पकाउन प्रयोग गरिने वनस्पतिको मसला
दउनागिरि	\दउ.ना.गि.रि\	(ना)	समृद्धि, चकचकी
दउरा	\दउ.रा\	(ना)	दाउरा
दउलत्	\दउ.लत्\	(ना)	दौलत, सम्पत्ति
दकुणाउन्	\द.कु.णाउन्\	(सक्रि)	दौडाउनु
दकुड्डु	\द.कुड्.डु\	(अक्रि) (रि)	दगुर्नु
दकुड्दु	\द.कड्.दु\	(अक्रि) (मा)	दगुर्नु
दखच्चिन्	\द.खच्.चिन्\	(सक्रि) (कर्मवाच्य)	तानिनु, खैँचिनु
दखच्चु	\द.खच्.चु\	(सक्रि) (रि)	तान्नु
दखच्चु	\द.खच्.दु\	(सक्रि) (मा)	तान्नु
दक्खिन्	\दक्.खिन्\	(ना)	दक्षिण
दगडा१	\द.ग.डा\	(ना)	साथ, सङ्ग
दगडि	\द.ग.डि\	(ना)	साथी, दोस्त
दगाउन्	\द.गाउन्\	(सक्रि)	दगाउनु
दगुन् (धारू 'दगो')	\द.गुन्\	(सक्रि)	सताउनु
दगोइदागोइ	\द.गोइ.दा.गोइ\	(क्रिवि)	सताइसताइ माग्ने किसिम
दड्दङ्	\दङ्.दङ्\	(क्रिवि)	हिड्दा आउने आवाज
दड्डा	\दङ्.डा\	(ना)	दङ्गा
दड्दडानो	\दङ्.दडा.नो\	(वि)	बलियो
दड्दास्	\दङ्.दास्\	(वि)	दङ्गदास, दङ्ग परेको
दड्चट्	\दङ्.चट्\	(ना)	कुल्चिने-बिगार्ने काम
दडादङ्	\द.डा.दङ्\	(क्रिवि)	लठ्ठीले पिट्नु
दङ्	\दङ्\	(वि)	दरो, बलियो, बलिष्ठ
दङ् खान्	\दङ्.खान्\	(अक्रि)	बलिष्ठ भोजन
दडिन्	\द.डिन्\	(अक्रि) (ना.धा) (कर्मवाच्य)	दडिनु, दारिनु
दड्या	\द.ड्या\	(वि)	बाहिर दाँत निस्केको, दारे
दड्कन्	\दङ्.कन्\	(अक्रि)	दर्किनु
दङ् खान्	\दङ्.खान्\	(सक्रि) (मिक्रि)	दर खानु, तीजको बर्तको अगाडि पोषिलो खानेकुरा खानु

दङ्याउन्	\दङ्.याउन्\	(सक्रि)	दङ्याउनु, दरिलो पार्नु, दरो बनाउनु
दँत्या	\दँ.त्या\	(वि)	दाँतले फोर्न सकिने
दत्कोसो	\दत्.को.सो\	(ना)	गिजाको भाग सुन्निने काम
दत्युन्	\द.त्युन्\	(ना)	दतिउन
दत्तचित्त	\दत्.त.चित्.त\	(वि)	दत्तचित्त, एकचित्त
दनक्	\द.नक्\	(ना)	दनक, प्रहार
दन्कट्	\दन्.कट्\	(ना)	हुलदङ्गा
दन्कटिन्	\दन्.क.टिन्\	(अक्रि)	गाईले बहर खोज्नु
दन्कट्या	\दन्.क.ट्या\	(वि)	दाउन लायकको वा वयस्क (भाले जन्तु)
दन्काउन्	\दन्.काउन्\	(सक्रि)	दन्काउनु, दनदनी आगो बाल्नु
दन्किन्	\दन्.किन्\	(अक्रि)	दन्किनु, दनदनी आगो बल्नु
दन्त	\दन्.त\	(ना)	दाँत
दन्तपाटि	\दन्.त.पा.टि\	(ना)	दाँतको लहर
दन्तजिब्वान्	\दन्.त. जिब्वान्\	(सक्रि)	दाँतले जिब्रो टोकेर आत्महत्या गर्नु
दन्त्यकथा	\दन्.त्यक.था\	(ना)	दन्त्य कथा, लोक कथा
दप्कउन्	\दप्.कउन्\	(सक्रि)	दप्काउनु, दबाउनु
दमउँ	\द.मउँ\	(ना)	दमाहा
दमउँबखद्दु	\द.मउँब.खद्.दु\	(सक्रि) (रि)	दमाहालाई छालाले बेर्नु
दमउँ बखर्दु	\द.मउ ब.खर्.दु\	(सक्रि) (मा)	दमाहालाई छालाले बेर्नु
दम्१	\दम्\	(ना)	दम, साहस
दम्२	\दम्\	(ना)	सास फुल्ने रोग
दम्३	\दम्\	(ना)	हावा भर्ने काम
दम् लाग्गु	\दम्.लाग्.दु\	(सक्रि) (रि)	दम हुनु, सास सम्बन्धी रोग लाग्नु
दम् लाग्दु	\दम्.लाग्.दु\	(सक्रि) (मा)	दम हुनु, सास सम्बन्धी रोग लाग्नु
दम्सइनो	\दम्.सइ.नो\	(ना)	उचो भागमा रहेको समथर ठाउँ
दया	\द.या\	(ना)	दया
दयालु	\द.या.लु\	(वि)	दयालु
दरि	\द.रि\	(ना)	दरी
दरिदर्	\द.रि.दर्\	(वि)	दरिद्र
दरुवाँ	\द.रु.वा\	(ना)	दाउरा
दर्खास्त	\दर्.खास्.त\	(ना)	दर्खास्त, प्रार्थना पत्र
दर्जा	\दर्.जा\	(ना)	दर्जा, श्रेणी
दर्द	\दर्.द\	(ना)	दर्द, पीडा

दर्पन्	\दर्.पन्\	(ना)	ऐना, दर्पण
दर्बाजा	\दर्.बा.जा\	(ना)	ढोका
द्य	\द्य\	(ना)	आकाश
द्यउरो	\द्यउ.रो\	(ना)	देवालय, मन्दिर
द्य बोल्दु	\द्य बोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	आकाश गड्याङ्गुडुडु गर्नु
द्यबोल्लु	\द्य.बोल्.लु\	(सक्रि)	आकाशले गड्याङ्गुडुडु गर्नु
दलनि	\द.ल.नि\	(ना)	कोरेसो, दाल दल्ल प्रयोग हुने साना जितरा (घट्ट जस्तो)
दलान्	\द.लान्\	(ना)	दलिन
दल्दल्	\दल्.दल्\	(ना)	दलदल, भास
दवाइ	\द.वाइ\	(ना)	औषधि
दसइ	\द.सइ\	(ना)	दसैँ
दसमि	\दस्.मि\	(ना)	दशमी
दसमिसुणउन्	\दस्.मिसु.णउन्\	(सक्रि)	विवाह अघि दुलाहाका घरबाटदुलहीको घर जाने काम
दसा	\द.सा\	(ना)	दशा
दस्दान्	\दस्.दान्\	(ना)	दशदान
दस्दिन्या	\दस्.दि.न्या\	(वि)	दश रातको सूतक लाग्ने (दाजुभाइ)
दाइजो	\दाइ.जो\	(ना)	दाइजो
दाइनु	\दाइ.नु\	(अक्रि)	जोतिनु
दाइन् दमउँ	\दाइन्.दमउँ\	(ना)	ठूलो दमाहा
दाइन्१	\दाइन्\	(ना)	दाहिने
दाइन्२	\दाइन्\	(ना)	(देवता) अनुकूल हुनु
दाइन् बल्लु	\दाइन्बल्.लु\	(ना)	जुवाको दायँतर्फ जोतिने गोरु
दाइन् हात्	\दाइन्.हात्\	(ना)	दायाँहात
दाउ	\दाउ\	(ना)	दाउ, अवसर
दाउन्	\दाउन्\	(ना)	दाउन, सेलमा हाल्ने वनस्पति
दाउपड्डु	\दाउ.पड्डु\	(अक्रि)	अनुकूल हुनु
दाक्खु	\दाक्.खु\	(सक्रि) (रि)	दाग लाग्ने गरी आगोले पोल्नु
दाखो	\दा.खो\	(ना)	प्रतिशोध, इख
दाख्दु	\दाख्.दु\	(सक्रि) (मा)	दाख्नु
दागि	\दा.गि\	(वि)	दागी
दाग्	\दाग्\	(ना)	दाग, खोट
दाग् बत्ति	\दाग्बत्.ति\	(ना)	दागबत्ती
दाडो	\दा.डो\	(ना)	दारो

दाडाकिट्कउन्	\दा.डाकिट्.कउन्\ (सक्रि)		दारा किट्नु, दाँतहरू सुतेको बेलामा टोकेर आबाज निकाल्नु
दाडि	\दा.डि\ (ना)		दाही
दाडिम्	\दा.डिम्\ (ना)		दारिम
दाड्डु	\दाड्.डु\ (अक्रि) (रि)		दाँतले टोक्नु, दार्नु
दाड्डु	\दाड्.दु\ (अक्रि) (मा)		टोक्नु
दाड्जिब्	\दाड्.जिब्\ (ना)		दाँतले जिब्रो काटी आत्महत्या गर्ने काम
दाता	\दा.ता\ (वि)		दाता
दाद्	\दाद्\ (ना)		दाद, छालामा हुने रोग
दानापानि	\दा.ना.पा.नि\ (ना)		दानापानी, अन्नजल
दानि	\दा.नि\ (वि)		दानी, दान गर्ने
दानो	\दा.नो\ (ना)		दानो
दान्	\दान्\ (ना)		दान
दान् पुण्य	\दान्पु.ण्य\ (ना)		दान
दान् प्रतिष्ठा	\दान्प्र.तिस्.ठा\ (ना)		दान प्रतिष्ठा
दान्ब	\दान्.नब्\ (ना)		दानव, राक्षस
दाप्	\दाप्\ (ना)		दाप, खुकुरी राख्ने खोल
दाबो	\दा.बो\ (ना)		भरखर उम्रन लागेको घाँसका मुनो
दाब्लो	\दाब्.लो\ (ना)		गहुँ चुट्न प्रयोग गरिने साधन
दाबिन्	\दा.बिन्\ (अक्रि)		दाबिनु, च्यापिनु
दाबिदार्	\दा.बि.दार्\ (वि)		दाबेदार
दाब्दु	\दाब्.दु\ (सक्रि) (मा)		मिच्चु
दाब्बु	\दाब्.बु\ (सक्रि) (रि)		मिच्चु
दामडो	\दा.म.डो\ (ना)		दमडी, रुपैया
दामासाइ	\दा.मा.साइ\ (ना)		एकाधिकार लागु गर्नु, तानाशाही प्रवृत्ति
दामि	\दा.मि\ (वि)		दामी
दाम्	\दाम्\ (ना)		दाम, रुपैया
दाम्लो	\दाम्.लो\ (ना)		दाम्लो, वस्तुभाउलाई बाँध्ने डोरी
दारु	\दा.रु\ (ना)		दारु, रक्सी
दार्	\दार्\ (ना)		ढोका
दार् कुन्टो	\दार्कुन्.टो\ (ना)		भिन्नको अँधेरी भाग
दालिद्वारि	\दा.लिद्.दरि\ (वि)		दरिद्री
दालो	\दा.लो\ (ना)		कुँडो, गाई भैंसीलाई पकाएको अन्न
दाल्चिनि	\दाल्.चि.नि\ (ना)		दालचिनी

दासा	\दा.सा\	(ना)	दशा
दास्	\दास्\	(ना)	दास, नोकर
दाहसंस्कार	\दा.हसस्.कार\	(ना)	दाहसंस्कार
दिउलो१	\दिउ.लो\	(ना)	दिउलो, चिउरीका बियाँको फगल्याँटा
दिउलो२	\दिउ.लो\	(क्रि)	दिउँला(सम्भावनार्थक क्रिया)
दिक्क	\दिक्.क\	(ना)	दिक्क, खिन्न
दिक्काउन्	\दिक्.काउन्\	(सक्रि)	दिक्काउनु, हैरान हुनु
दिच्छया	\दिच्.छ्या\	(ना)	दीक्षा
दिज्यु	\दिज्.यु\	(ना)	दिदी
दिनोदिन्	\दि.नो.दिन्\	(क्रियो)	दिनदिनै
दिन्	\दिन्\	(ना)	दिन
दिन्आउन्	\दिन् आउन्\	(अक्रि)	भाग्य सप्रिनु
दिन्काट्टु	\दिन् काट्टु\ (रि) (सक्रि)		समय बिताउनु
दिन् काट्टु	\दिन्.काट्टु.दु\ (मा) (सक्रि)		समय बिताउनु
दिन्गणु	\दिन् गणु\ (सक्रि)		प्रतीक्षा गर्नु
दिन् छन्ज्याइँ	\दिन्छन्.ज्याइँ\ (क्रिवि)		घाम छँदै
दिन् दोफरि	\दिन्दो.फ.रि\ (ना)		दोपहर, मध्यान्ह
दिन्दसा	\दिन्.द.सा\ (ना)		दिनदशा
दिन्बार	\दिन्.बार\ (ना)		दिनबार अनुकूल हुने नक्षत्र
दिसा१	\दि.सा\ (ना)		दिशा
दिसा२	\दि.सा\ (ना)		गुहु
दुइगुणा	\दुइगु.णा\ (वि)		दुईगुना, दोगुणा
दुइछाक्या	\दुइछा.क्या\ (वि)		दुवै साँझ दुध दिने (दुहान)
दुइजिबड्या	\दुइजि.ब.ड्या\ (वि)		दुईजिब्रे
दुड्बुडानो	\दुड्.बु.डा.नो\ (वि)		धेरै बाक्लो
दुत्त्या	\दुत्.त्या\ (ना)		द्वितीया, यम द्वितीया, भाइटीका
दुदारि	\दु.दा.रि\ (ना)		धाईआमा
दुदाल्	\दु.दाल्\ (वि)		दुधालु
दुदिलो१	\दु.दि.लो\ (ना)		दुधिलो, रुख विशेष
दुदिलो२	\दु.दि.लो\ (वि)		दुधिलो, दुध जस्तो चोप आउने (वनस्पति)
दुदोमोल्	\दु.दोमोल्\ (ना)		दुधको मोल
दुद्१	\दुद्\ (ना)		दुध
दुद्२	\दुद्\ (ना)		स्तन

दुद्धारिमहादेव	\दुद्धा.रिम.हा.देव\ (ना)		दुधका धारले पुजिने शिव
दुद् छाड्डु	\दुद्धा.डु\ (सक्रि) (रि)		आमाको मृत्यु भएपछि एक वर्षसम्म दुध नखानु
दुद् छाड्डु	\दुद्धा.डु\ (सक्रि) (मा)		दुध नखानु
दुदया दाँत	\दु.दयादाँत\ (ना)		दुधे दाँत, पहिलोपटक आएका दाँत
दुदया पारो	\दु.दयापा.रो\ (ना)		दुध राख्ने काठको भाँडो
दुना१	\दु.ना\ (ना)		दुनोट
दुना२	\दु.ना\ (ना)		दोगुना
दुनिया	\दु.नि.या\ (ना)		दुनिया, संसार
दुःनु	\दु.नु\ (अक्रि)		दुहुनु
दुनो	\दु.नो\ (ना)		पात दोबस्याएर बनाइने कचौरा
दुन्कउनो	\दु.कउ.नो\ (ना)		द्विरागमन, बेहुलाबेहुलीले बाटो दोहोर्याउनु
दुन्फेरो	\दु.फे.रो\ (ना)		दोहोरो फन्को
दुबलिन्	\दु.ब.लिन्\ (अक्रि)		दुब्लाउनु
दुबलो	\दु.ब.लो\ (वि)		दुबलो, पातलो
दुबाचउड्ड	\दु.बाचउड्ड\ (ना)		दुबो प्रशस्त उम्रेको ठाउँ
दुबि	\दु.बि\ (ना)		दुबी, छालामा सेता टाटा देखिने रोग
दुबिधा	\दु.बि.धा\ (ना)		द्विविधा, दोधार
दुबो	\दु.बो\ (ना)		दुबो, आँख्लै पिच्छे हाँगा हुने पुजामा प्रयोग हुने घाँस
दुबोहाल्दु	\दु.बोहाल्.दु\ (सक्रि) (मा)		तीर्थबाट आएका व्यक्तिलाई सम्मान गर्नु
दुबोहाल्लु	\दु.बोहाल्.लु\ (सक्रि) (रि)		तीर्थबाट आएका व्यक्तिलाई सम्मान गर्नु
दुब्धागो	\दुब्.धा.गो\ (ना)		विवाहित महिलाले गौरा पर्वमा लगाउने जनै
दुरोवचन्	\दु.रोव.चन्\ (ना)		दुर्वचन
दुर्दसा	\दुर्.द.सा\ (ना)		दुर्दशा, खराब दशा
दुर्बास्टमि	\दुर्.बास्.ट.मि\ (ना)		दूर्वाष्टमी, हिन्दु महिलाले व्रत बस्ने भाद्र गौरा पर्व
दुलहा	\दु.ला.हा\ (ना)		दुलाहा, बेहुलो
दुलो	\दु.लो\ (ना)		दुलो
दुस्मनि	\दुस्.म.नि\ (ना)		दुस्मनी, प्रतिशोधी भावना साधी राख्नु
देउकि	\देउ.कि\ (ना.स्त्री)		देउकी, मन्दिरमा चढाएकी केटी
देउको	\देउ.को\ (ना.पु)		देउको, मन्दिरमा चढाएको केटो
देउगाड्डु	\देउ.गाड्डु\ (सक्रि) (रि)		धामी काम्नु
देउगाड्डु	\देउ.गाड्डु\ (सक्रि) (मा)		धामी काम्नु
देउदेउता	\देउदेउ.ता\ (ना)		देवीदेवता
देउभरण्	\देउ.भ.रण्\ (ना)		देवताको भण्डार

देउरानि	\देउ.रा.नि\	(ना)	देवरानी
देउरुख	\देउ.रुख\	(ना)	देवताको वास स्थान भएको रुख
देउ लाग्नु	\देउ लाग्.गु\	(अक्रि) (रि)	देवता रिसाएर हुने हानि
देउलाग्नु	\देउलाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	देवता रिसाएर हुने हानि
देखा	\दे.खा\	(क्रिवि)	देखाउनु
देखापड्नु	\दे.खापड्.डु\	(अक्रि) (रि)	सामुन्ने हुनु
देखापड्नु	\दे.खापड्.दु\	(अक्रि) (मा)	सामुन्ने हुनु
देखावटि	\दे.खा.व.टि\	(ना)	देखावटी, बनावटी
देडो	\दे.डो\	(ना)	दियो
देबता	\दे.ब.ता\	(ना)	देवता
देब्तारि	\दे.ब.ता.रि\	(वि)	देवता भाक्ने (धामी), देवता पतुर्ने (धामी)
देलि	\दे.लि\	(ना)	ढोकाको अगाडिको भाग, बरण्डा
दे:लि	\दे:.लि\	(ना)	दैलो
दे:लिंगेडा	\दे:.लिंगे.डा\	(ना)	ढोकामा चामलले पुज्ने काम
दे:लिंगेडाहाल्नु	\दे:.लिंगे.डाहाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	छोरी, बैनीले अक्षताले ढोकामा पुज्नु
दे:लिंगेडाहाल्लु	\दे:.लिंगे.डाहाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	छोरी, बैनीले अक्षताले ढोकामा पुज्नु
दे:लिबालो	\दे:.लिबा.लो\	(ना)	कलौ लगाउनु (बाली पाक्ने बेलामा भित्तामा जौ र धानको बाला लगाउने चलन)
दोबड्नु	\दो.बड्.डु\	(सक्रि) (रि)	दाँतले निकालेर खानु
दोबड्नु	\दो.बड्.दु\	(सक्रि) (मा)	दाँतले निकालेर खानु
दोकलिन्	\दो.क.लिन्\	(अक्रि)	दुईभन्दा बढी मानिस साथमा हुनु, दोक्लिनु
दोकलो	\दो.क.लो\	(ना)	दोकलै, दुईजना साथमा हुनु
दोकानदारि	\दो.कान्.दा.रि\	(ना)	दोकानदार, पसले
दोखडो	\दो.ख.डो\	(वि)	नदुहेको
दोखालि	\दो.खा.लि\	(वि)	दोष भएकी, दोखी
दोगाड्	\दो.गाड्\	(ना)	दुई ठुलाको दोभान
दोघरि१	\दो.घ.रि\	(ना)	दुइटा घरको जिम्मा
दोघरि२	\दो.घ.रि\	(वि)	पोइल जाने (आइमाई)
दोघर्या	\दो.घ.र्या\	(वि)	पुनर्विवाह भएकी (स्त्री)
दोडिन्	\दो.डिन्\	(अक्रि)	दोब्रिनु
दोड् माणो	\दोड्.मा.णो\	(ना)	चामलका पिठाकोपत्रे माणो(परिकार)
दोतल्या	\दो.त.ल्या\	(वि)	दुई तले, दुईतला भएको
दोधर्या	\दो.ध.र्या\	(वि)	दुई मन भएको

दोपानि	\दो.पा.नि\	(ना)	एक अर्काको पानी नचल्नु
दोपाया	\दो.पा.या\	(वि)	दोपाया, दुई खुट्टा हुने
दोबाटो	\दो.बा.टो\	(ना)	दोबाटो
दोब्दु	\दोब्.दु\	(सक्रि) (मा)	हेर्नु
दोब्बु	\दोब्.बु\	(सक्रि) (रि)	लुकेर हेर्नु
दोब्बर्	\दोब्.बर्\	(वि)	दोब्बर, दुईगुना
दोमिल्ला	\दो.मिल्.ला\	(ना)	दुई नदीको दोभान
दोरङ्ङि	\दो.रङ्.ङि\	(वि)	दुई रङ भएको
दोरिन्	\दो.रिन्\	(अक्रि)	दोहरिनु
दोसऱ्या	\दो.स.र्या\	(क्रिवि)	दोहरिएर

ध

धइ	\धइ\	(क्रियो)	चुनौति
धइधइ	\धइ.धइ\	(क्रियो)	कठिन
धउ	\धउ\	(ना)	धौ धौ, असजिलो
धउल् धार	\ध.उल्धार\	(ना)	गोरस
धउल्पट्ट	\ध.उल्.पट्ट\	(वि)	सेताम्य
धउलाहाड	\धउ.लाहाड\	(ना)	निकै कमजोर भएर देखिने सेता हाड
धउलो	\ध.उ.लो\	(वि)	गोरो (मान्छे), सेतो (कमेरो)
धउलोपानि१	\धउ.लोपा.नि\	(ना)	कन्चन पानी,
धउलो पानि२	\धउ.लो पा.नि\	(ना)	गोरस
धक्धक्	\धक्.धक्\	(ना.अनु)	धकधक, मुटुको चाल
धकेल्दु	\ध.केल्.दु\	(सक्रि) (मा)	धकेल्नु
धकेल्लु	\ध.केल्.लु\	(सक्रि) (रि)	धकेल्नु
धक्	\धक्\	(ना)	धक, सङ्कोच
धक्का	\धक्.का\	(ना)	धक्का, ठोकिने काम
धडोङ्ङु	\ध.डोङ्.ङु\	(सक्रि) (रि)	काममा जोत्नु
धडोङ्ङु	\ध.डोङ्.दु\	(सक्रि) (मा)	काममा जोत्नु
धजो	\ध.जो\	(ना)	धजो
धज्जि	\धज्.जि\	(ना)	धज्जी, खिल्ली
धडाधङ्	\ध.डा.धङ्\	(क्रिवि)	धमाधम
धडो	\ध.डो\	(ना)	धरो, कपडाको टुक्रा
धङ्कन	\धङ्.कन्\	(ना)	धङ्कन, ढुकढुकी, मुटुको गति तेज हुनु

धङ्को	\धङ्.को\	(ना)	धर्को
धङ्क्या	\धङ्.क्या\	(वि)	धर्के
धङ्घडि	\धङ्.ध.डि\	(क्रिवि)	धारो लागेर आँसु झार्ने काम
धद्यन्	\ध.द्यन्\	(सक्रि)	डाँको लाउनु
धदुरो	\ध.दु.रो\	(ना)	धतुरो
धनाढ्य	\ध.ना.ढ्य\	(ना\वि)	धेरै धन भएको
धनि	\ध.नि\	(वि)	धनी
धनिमानि	\ध.नि.मा.नि\	(वि)	धनीमानी
धनिया	\ध.नि.या\	(ना)	धनिया, सुगन्धित झार
धनिस्टा	\ध.निस्.टा\	(ना)	धनिष्ठा नक्षत्र
धनु	\ध.नु\	(ना)	धनुष
धनुस् बाण्	\ध.नुस्बाण्\	(ना)	धनुष र बाण
धन्हिन्	\धन्.हिन्\	(वि)	धनहीन, निर्धन
धन्न	\धन्.न\	(ना)	ध्यान
धन्दोल्	\धन्.दोल्\	(क्रिवि)	रनभुल्ल, अन्योल
धन्पुतला	\धन्.पुत्.ला\	(ना)	धानमा लाग्ने पुतला
धपक्क	\ध.पक्.क\	(क्रिवि)	बत्ती, आगो आदि एकाएक बल्नु
धपङ्या	\ध.प.ङ्या\	(वि)	केरा जस्तो खोक्रा बोक्रा भएको (बोट)
धपउन्	\ध.पउन्\	(सक्रि)	धपाउनु
धप्धप्	\धप्.धप्\	(क्रिवि)	बत्ति निभ्दै बल्दै गर्नु
धबलापर्ब	\ध.ब.लापर्.ब\	(ना)	व्यासीहरूले माघ महिनामा मनाउने पर्व
धबल्या	\ध.ब.ल्या\	(ना)	ढोली, दमाईँ आदिलाई धामीले सम्बोधन गर्दा भनिने शब्द
धब्बा	\धब्.बा\	(ना)	धब्बा, टाटो, दोष, खोट
धमारि	\ध.मा.रि\	(ना)	धुमारी, धमारी
धमिरो	\ध.मि.रो\	(ना)	धमिरो
धमिलिन्	\ध.मि.लिन्\	(अक्रि) (ना.धा)	धमिलो हुनु
धमिलो	\ध.मि.लो\	(वि)	धमिलो, अनालो
धम्कि	\धम्.कि\	(ना)	धम्की
धम्यानि१	\ध.म्या.नि\	(ना)	धमिनी, धामीकी पत्नी,
धम्यानि२	\ध.म्या.नि\	(ना)	धामी झाँक्रीको काम गर्ने आइमाई
धम्यउल्	\ध.म्यउल्\	(ना)	धामीहरूले बिँडामा बसी दिने कम्पन
धर्उटि	\ध.र्उ.टि\	(ना)	धरौटी
धर्त्ति	\धर्.त्ति\	(ना)	धर्ति

धर्मपत्नि	\ध.र्म.पत्.नि\	(ना)	धर्मपत्नी, विवाहिता पत्नी
धर्मपुत्र	\ध.र्म.पु.त्र\	(ना)	धर्मपुत्र
धर्मात्मा	\धर्.मात्.मा\	(वि)	धर्मात्मा
धर्या	\ध.र्या\	(क्रिवि)	धारे
धर्या: हाण्णु	\धर्.या: हाण्.णु\	(सक्रि)	हात धारे गरेर कसैलाई सराप्ने काम
धाइ	\धाइ\	(ना)	धाई
धाइ-धाइ	\धाइ.धाइ\	(क्रिवि)	धाउनु, पटक पटक सम्झनु
धाका	\धा.का\	(ना)	बिरामी
धाको	\धा.को\	(ना)	धागो
धाक्	\धाक्\	(ना)	धाक, फोस्रो रवाफ
धाजा	\धा.जा\	(ना)	ध्वजा
धाडिखान्	\धा.डि.खान्\	(सक्रि)	लुटेर खानु, लुट्नु
धाडिन्	\धा.डिन्\	(अक्रि)	ठगेर लग्नु, धडिनु
धाड्	\धाड्\	(ना)	सम्पत्ति कसैले हडप्नु
धाड्नु	\धाड्.नु\	(अक्रि)	धाड्नु
धातु	\धा.तु\	(ना)	धातु, सुन, चाँदी आदि खनिज पदार्थ
धा:द्	\धा:द्\	(ना)	ठुलो डाको
धा:द् खबर्	\धा:द्.ख.बर्\	(ना)	ठुलो स्वरले गराएको सार्वजनिक जानकारी
धानो: मुणो	\धा.नो: मु.णो\	(ना)	धानका बोटको ठुटो
धानाड्	\धा.नाड्\	(ना)	धानवाली फल्ने ठाउँ
धुनु	\धु.नु\	(सक्रि)	धुनु
धुनिराख्बु	\धु.निराख्.बु\	(सक्रि) (रि)	धुनु, यत्रतरत्र फाल्नु
धुनिराख्दु	\धु.नि.राख्.दु\	(सक्रि) (मा)	धुनु, यत्रतरत्र फाल्नु
धान्	\धान्\	(ना)	धान
धापडो	\धा.प.डो\	(ना)	केराको दाम्चो
धिक्कार्	\धिक्.कार्\	(ना)	धिक्कार, घृणा
धितान्	\धि.तान्\	(अक्रि)	धिताउनु, तृप्त हुनु
धिनालि१	\धि.ना.लि\	(ना)	गोरस
धिनालि२	\धि.ना.लि\	(ना)	दही
धिराट्	\धि.राट्\	(ना)	ठूलो स्वर
धिरो	\धि.रो\	(वि)	धीर
धुकाँ	\धु.काँ\	(ना)	धुवाँ
धुक्कधुक्क	\धुक्.क.धुक्.क\	(क्रिवि)	क्षीण गतिमा सास चल्नु

धुक्धुकि	\धुक्.धु.कि\	(ना)	धुक्धुकी, धड्कन
धुजाधुजा	\धु.जा.धु.जा\	(ना)	धुजाधुजा, टुक्राटुक्रा
धुड्धुड्	\धुड्.धुड्\	(क्रिवि)	धुरुधुरु
धुनि	\धु.नि\	(ना)	धुनी
धुनिन्	\धु.निन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	धुस्ने काम
धुन्दु१	\धुन्.दु\	(सक्रि) (मा)	१. यत्रतत्र सामान फाल्नु २. रूवा धुन्नु
धुन्नु	\धुन्.नु\	(सक्रि) (रि)	धुन्नु, रूवा फट्कनु
धुप्१	\धुप्\	(ना)	अगरबत्ती
धुप्२	\धुप्\	(ना)	मध्यान्ह
धुप्३	\धुप्\	(ना)	सूर्य
धुप्४	\धुप्\	(ना)	घामको गर्मी, घामको राप, घामको प्रकाश
धुपाइन्	\धु.पा.इन्\	(सक्रि)	धुपाउनु, धुपको धुवाँ लगाउनु
धुरन्धर्	\धु.रन्.धर्\	(वि)	धुरन्धर
धुरि	\धु.रि\	(ना)	धुरी, घरको छानाको टुप्पाको भाग
धुरो	\धु.रो\	(ना)	पहाडको अग्लो चुचुरो
धुर्त	\धुर्.त\	(वि)	धूर्त
धुर्रधुरानो	\धुर्र.धु.रा.नो\	(वि)	रिसाएर चुर हुने
धुर्रबासि	\धुर्र.बा.सि\	(ना)	छानाको टुप्पामा तेस्र्याइने बलो
धुलाउटो	\धु.लाउ.टो\	(ना)	धुलौटो पाटी
धुलो	\धु.लो\	(ना)	धुलो
धुलोचाट्टु	\धु.लोचाट्टु\	(सक्रि) (रि)	असफल हुनु, पराजित हुनु
धुलोचाट्टुदु	\धु.लोचाट्टु.दु\	(सक्रि) (मा)	असफल हुनु, पराजित हुनु
धुसरिफुसरि	\धुस्. रि.फुस्.रि\	(वि.स्त्री)	धुस्त्रीफुस्त्री, फोहरी
धेका:पड्डु	\धे.का:पड्डु\	(अक्रि) (रि)	देखापर्नु
धेका:पड्डुदु	\धे.का:पड्डु.दु\	(अक्रि) (मा)	देखापर्नु
धेकिन्	\धे.किन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	देखिनु
धेकिरलो	\धे.कि.र.लो\	(क्रि) (सम्भा)	हेरौँला
धेच्वा	\धेच्.वा\	(वि)	थेप्चिएको, बाक्लो
धोइ	\धोइ\	(ना)	धुवाइ, धुलाइ
धोइधाइ	\धोइ.धाइ\	(ना)	धोइधाइ
धोइलो	\धोइ.लो\	(ना)	निन्दा
धोका	\धो.का\	(ना)	धोका, अरुलाई ढाट्ने काम
धोकाउन्	\धो.काउन्\	(सक्रि)	झोक्रिनु

धोको	\धो.को\	(ना)	धोको, अभिलाषा
धोडि	\धो.डि\	(ना)	मेला
धोति	\धो.ति\	(ना)	धोती, महिला, पुरुषले कम्मरमुनि लगाउने बस्त्र
धोयन्	\धो.यन्\	(सक्रि)	धुनु
ध्यान्	\ध्यान्\	(ना)	ध्यान, कुनै विषयमा मन लगाउनु
ध्वाँइध्वाँइ	\ध्वाँइ.ध्वाँइ\	(क्रिवि)	कतै नरुकेर
ध्यउडे	\ध्यउ.डे\	(ना)	धमिरो
ध्याक्ध्याक्	\ध्याक्.ध्याक्\	(क्रिवि)	ढुकढुकी
ध्याड्ध्याड्	\ध्याड्.ध्याड्\	(क्रिवि)	कुनै चिज च्यात्नुको आवाज
ध्वाँसो	\ध्वाँ.सो\	(ना)	ध्वाँसो
ध्वाँइसोघर	\ध्वाँइ.सो.घर्\	(ना)	धुवाँ बाहिर जाने घर

न

नइचा	\नइ.चा\	(ना)	तमाख खाने हुक्का चिलम
नइनइ	\नइ.नइ\	(विस्म)	निषेध, असहमति
नइपल्या	\नइ.प.ल्या\	(वि)	नेपाल घुमेर आएका
नइबेद्	\नइ.बेद्\	(ना)	नैवेद्य, देवीदेवतालाई भोग लगाइने खाद्य पदार्थ
नउ	\नउ\	(ना)	ओखरको गुदी
नउकरि	\नउ.क.रि\	(ना)	नोकरी
नउकर्	\नउ.कर्\	(ना)	नोकर, सेवक
नउकर्चाकर्	\नउ.कर्.चा.कर्\	(ना)	नोकरचाकर
नउकलउ	\नउ.क.लउ\	(ना)	देलीबालो (गोबरमा जौ र धानको बाला सिँगारी भित्तामा टाँस्ने काम)
नउग्रह	\नउ.ग.र्ह\	(ना)	नवग्रह
नउगेडि	\नउ.गे.डि\	(ना)	नौगेडी
नउजवान्	\नउज.वान्\	(ना\वि)	नव जवान, तरुणो
नउताड	\नउताड्\	(वि)	जवान
नउधान्नि	\नउधान्.नि\	(वि)	नौधानी, प्रशस्त
नउपुला	\नउपु.ला\	(वि)	नौ ओटा पुला बनाई बाँधेको(प्रशस्त भन्ने अर्थमा)
नउबार	\नउ.बार\	(ना)	चिना बनाउनका लागि ज्योतिषलाई दिइने दिनबार, टिपन
नउराख्खु	\नउराख्.खु\	(सक्रि) (रि)	नामकरण
नउ राख्दु	\नउ राख्.दु\	(सक्रि) (मा)	नामकरण

नउलि	\नउ.लि\	(ना\वि)	नौली, नयाँ दुलही
नउलो१	\नउ.लो\	(वि)	नौलो, नयाँ
नउलो२	\नउ.लो\	(ना)	कुवा
नकटो	\न.क.टो\	(वि)	नकटो, नाक काटिएको
नकच्चरो	\न.कच्.च.रो\	(वि)	नकच्चरो
नकत् नारायण	\न.कत्ना.रा.यण\	(ना)	नगदनारायण
नक्कल्	\नक्.कल्\	(ना)	नक्कल
नक्कलि	\नक्.क.लि\	(वि)	नक्कली
नक्ढोड्	\नक्.ढोड्\	(ना)	नाकको प्वाल
नक्ढोड्फुलाउन्	\नक्.ढोड्फु.लाउन्\	(सक्रि)	रिसाउनु
नक्या	\न.क्या\	(वि)	नाके
नक्सान्	\नक्.सान्\	(ना)	नोक्सान
नखरा	\न.ख.रा\	(ना)	नखरा
नखानो	\न.खा.नो\	(वि)	खान नमिल्ने, बिखालु
नग्	\नग्\	(ना)	औँठीमा लगाइने मूल्यवान पत्थर
नङ्	\नङ्\	(ना)	नङ
नङ्गरो	\नङ्.रो\	(ना)	नङ्गो
नङ्ङुन्	\नङ्.ङु.नु\	(सक्रि)	नाङिङ्नु
नङ्ङाउन्	\नङ्.ङाउन्\	(सक्रि)	मर्यादा उलङ्घन गर्नु
नङ्छिटा	\नङ्.छि.टा\	(ना)	भिजेका हात टकटक्याउँदा नङबाट पर्ने पानी
नङ्सान्	\नङ्.सान्\	(ना)	नोक्सान, हानि
नङ्सुतो	\नङ्.सु.तो\	(ना)	नङसँगै रहेको मासुको भाग
नचनिया	\न.च.नि.या\	(ना)	नाचगान गर्ने पेसाको व्यक्ति
नचाइनचाइ	\न.चाइ.न.चाइ\	(क्रि\वि)	नचाएर
नछुनि	\न.छु.नि\	(वि.स्त्री)	नछुने, परसरेकी, रजस्वला
नच्छेत्त्अ	\नच्.छेत्.त्त्अ\	(ना)	नक्षत्र
नजर्	\न.जर्\	(ना)	नजर, दृष्टि, आँखाको लेन्स
नजाण्या	\न.जाण्.ण्या\	(वि)	नजान्ने, थाहा नपाउने, अज्ञानी
नजाति	\न.जा.ति\	(वि)	नजाती, नराम्रो
नजिकिन्	\न.जि.किन्\	(अक्रि)(ना.धा)	नजिक हुनु
नजिक्कइ	\न.जिक्.कइ\	(नायो)	निकट
नट्खट्	\नट्.खट्\	(ना)	चञ्चलता
नट्खट्या	\नट्.ख.ट्या\	(वि)	नट्खटे, चञ्चल स्वभाव भएको

नट्टि	\नट्.टि\	(ना)	श्वासनली
नट्टो	\नट्.टो\	(ना)	भेट्टो
नट्याल्	\नट्.ट्याल्\	(ना)	अपुताली
नडो	\न.डो\	(ना)	नरो, डोरी
नत	\न.त\	(संयो)	त्यसो नभए
नत्थु	\नत्.थु\	(अक्रि) (मामर्ली भाषिक भेद) जानु	
नथ्	\नथ्.\	(ना)	नत्थी, नाकमा लगाउने गहना
नथियाखोल्दु	\न.थि.याखोल्.दु\ (सक्रि) (मा)		कुमारित्व भङ्ग गराउनु
नथियाखोल्लु	\न.थि.याखोल्.लु\ (सक्रि) (रि)		कुमारित्व भङ्ग गराउनु
नथुरो	\न.थु.रो\	(ना)	नाथ्री
नथुरोफुट्टु	\न.थु.रोफुट्टु\ (अक्रि)		नाथ्री फुट्टु
नदि	\न.दि\	(ना)	नदी
नदिकाट्	\न.दि.काट्\	(ना)	नदी काट्ने जग्गा
नन्द	\नन्.द\	(ना)	लोग्नेकी बहिनी
नन्न	\नन्.न\	(ना)	नन्द
नपुङ्सक्१	\न.पुङ्.सक्\	(ना\वि)	बच्चा जन्माउने क्षमता नभएका
नपुङ्सक्२	\न.पुङ्.सक्\	(ना\वि)	तेस्रो लिङ्गी
नभण्णइ१	\न.भण्.ण्इ\	(क्रि\वि)	भन्दै नभनेर
नभण्णइ२	\न.भण्.ण्इ\	(संयो)	नभन्दै
नमक्	\न.मक्\	(ना)	नून
नमक्हराम्	\न.मक्ह.राम्\	(वि)	निमकहराम, कृतघ्न
नमस्कार्	\न.मस्.कार्\	(ना)	नमस्कार, दुईहात जोडी गरिने अभिवादन
नमेलि	\न.मे.लि\	(ना)	नाम्लो
नमाइ	\न.माइ\	(वि)	अलिकति
नम् नारायण	\नम्.ना.रा.यण्\	(ना)	नमोनारायण, सन्यासीलाई अभिवादनगर्दा भनिने शब्द
नम्मरि	\नम्.मरि\	(वि)	नम्बरी, एक नम्बरको, मानक
नराज्	\न.राज्\	(वि)	अप्रसन्न
नर्	\नर्\	(ना)	नर, मानिस
नर्पामर्	\नर्.पा.मर्\	(ना)	अधम मानिस
नर्हरिसँघ्रात	\नर्.ह.रिसग्.रात्\ (ना)		मकर सङ्क्रान्ति
नर्क लोक	\नर्.कलोक्\	(ना)	नर्कलोक
नर्क चतुर्सि	\नर्.कच.तुर्.द.सि\ (ना)		नर्के चतुर्दशी, कार्तिक कृष्ण चतुर्दशी
नर् पिचास	\नर्पि.चास्\	(ना)	दुष्ट मानिस, नरपिशाच

नर्स	\नर्.स\	(ना)	नर्स, बिरामीको उपचार गर्ने महिला
नलि	\न.लि\	(ना)	नली, तमाखुको धुवाँ तान्ने नली
नलिहाड	\न.लिहाड\	(ना)	नलीहाड
नलो	\न.लो\	(ना)	नलो, पाइप
नल्	\नल्\	(ना)	गहुँको बालामुनिको भाग
नवग्रह	\नव्.ग.रह\	(ना)	ग्रह
नवमि	\न.व.मि\	(ना)	नवमी तिथि
नवरात्रि	\नव.रा.तर्.त्रि\	(ना)	नवरात्री, नवमीसम्मका नौ दिन
नल्युर	\नल्.युर्\	(ना)	नरिवल
नसा१	\न.सा\	(ना)	अम्मल
नसा२	\न.सा\	(ना)	नसा, शरीरको रगत सञ्चालन गर्ने तन्तु
नसिझान्	\न.सि.झान्\	(अक्रि)	गइहाल्नु
नसिब्	\न.सिब्\	(ना)	भाग्य
नस्सु	\नस्.सु\	(अक्रि) (मार्माली भेद)	जानु
नहिल्दु	\न.हिल्.दु\	(अक्रि)	नचल्नु
नहिल्लु	\न.हिल्.लु\	(अक्रि)	नचल्नु
नाइ१	\नाइ\	(नि)	होइन
नाइ२	\नाइ\	(ना)	नाभि
नाइ३	\नाइ\	(ना)	हजाम
नाइकाटटु	\नाइकाट्.टु\	(सक्रि) (रि)	नाभी काट्नु
नाइकाटदु	\नाइकाट्.दु\	(सक्रि) (मा)	नाभी काट्नु
नाउ१	\नाउ\	(ना)	डुङ्गा
नाउ२	\नाउ\	(ना)	नाम
नाउसारि	\नाउ.सा.रि\	(ना)	नामसारी
नाउत्या	\नाउ.त्या\	(ना)	माझी
नाका	\ना.का\	(ना)	नाका, दुई देशका बिचको सिमाना
नाक्	\नाक्\	(ना)	नाक
नाक्माद्दु	\नाक्माद्.दु\	(सक्रि) (रि)	तेजोबध गर्नु
नाक्मारद्दु	\नाक्मारद्.दु\	(सक्रि) (मा)	तेजोबध गर्नु
नाक्लाग्गु	\नाक्लाग्.गु\	(अक्रि) (रि)	मान सम्मानमा आघात पुग्नु
नाक्लाग्दु	\ना.क्लाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	मान सम्मानमा आघात पुग्नु
नाक्हाण्णु	\ना.क्हाण्.णु\	(सक्रि)	होच्याउनु
नाग् पञ्चमि	\नाग्पन्.च.मि\	(ना)	नागपञ्चमी, श्रावण शुक्ल पञ्चमीको दिन

नाघ्नु	\नाघ्.नु\	(सक्रि)	उछिन्नु
नाडो	\ना.डो\	(ना)	नागो, सर्वाङ्गै नाङ्गो
नाङ्गो	\नाङ्.गो\	(ना)	नाङ्गो
नाङ्गोबुधुङ्गो	\नाङ्.डोबु.धुङ्.डो\	(वि)	नाङ्गोभुतुङ्गो, निवस्त्र
नाडि	\ना.डि\	(ना)	नाडी
नाच्	\नाच्\	(ना)	नाच, नृत्य
नाटक्	\ना.टक्\	(ना)	नाटक, देखावटी व्यवहार
नाठो	\ना.ठो\	(ना)	नाठो (अरूले थाहा नपाउने गरी गुप्त किसिमले राखिएको पोइ)
नाडि	\ना.डि\	(ना)	नाडी, हातको नसा
नाडिदब्दु	\ना.डिदब्.दु\	(सक्रि)(रि)	नाडी दब्नु, सिकिस्त विरामी हुनु
नाडिदब्बु	\ना.डिदब्.बु\	(सक्रि)(मा)	नाडी दब्नु, सिकिस्त विरामी हुनु
नाडिनिमोट्टु	\ना.डिनि.मोट्.टु\	(सक्रि) (रि)	बाहुलानिमोट्टु, हात सुर्कनु
नाडिनिमोट्टुदु	\ना.डिनि.मोट्.दु\	(सक्रि) (मा)	बाहुला निमोट्टु
नाडिलाग्गु	\ना.डिलाग्.गु\	(अक्रि) (रि)	वर कन्याको जोडमेल नहुनु
नाडिलाग्दु	\ना.डिलाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	वर कन्याको जोडमेल नहुनु
नाडिहेद्दु	\ना.डिहेद्.दु\	(सक्रि) (रि)	नाडी हेर्नु
नाडिहेर्दु	\ना.डि.हेर्.दु\	(सक्रि) (मा)	नाडी हेर्नु
नातक्	\ना.तक्\	(ना)	जन्म सूतक
नातनि	\ना.त.नि\	(ना)	नातिनी
नातनिन्	\ना.त.निन्\	(ना.बहु)	नातिनीहरू
नातागोता	\ना.ता.गो.ता\	(ना)	नाता सम्बन्ध
नाति	\ना.ति\	(ना)	नाति
नातिन्	\ना.तिन्\	(ना.बहु)	नातिहरू
नाथो	\ना.थो\	(ना)	धानको बालाको सानो भाग
नाथ्	\नाथ्\	(ना)	नाथ, ईश्वर
नाना१	\ना.ना\	(ना)	लत्ताकपडा (बालशब्द)
नाना२	\नाना\	(वि)	विभिन्न प्रकारका
नानि	\ना.नि\	(ना.स्त्री)	बुहारी
ना:नि	\ना:नि\	(ना.स्त्री)	सानी
ना:नु१	\ना:नु\	(वि)	थोरै
ना:नु२	\ना:नु\	(अक्रि)	नुहाउनु
नानुतिनो	\ना.नु.ति.नो\	(वि)	सानोतिनो

नाःनो	\नाः.नो\	(वि)	धेरै सानो
नान्तिना	\नान्.ति.ना\	(ना)	केटाकेटीहरू
नान्दिनान्	\नान्.दि.नान्\	(ना.बहु)	केटाकेटीहरू
नान्दिनो	\नान्.दि.नो\	(ना)	केटो
नान्दिमुखसराद	\नान्.दि.मुखस.राद्\	(ना)	नान्दीमुख श्राद्ध
नान्नानो	\नान्.ना .नो	(वि)	स- सानो
नापि	\ना.पि\	(ना)	नापी, जग्गा जमिन नाप्ने काम
नाप्दु	\नाप्.दु\	(सक्रि)	नाप्नु
नाप्पु	\नाप्.पु\	(सक्रि) (रि)	नाप्नु
नाप्नु	\नाप्.नु\	(सक्रि) (मा)	नाप्नु
नारान्	\ना.रान्\	(ना)	नारायण
नारि	\ना.रि\	(ना.स्त्री)	नारी, महिला
नारिङ्	\ना.रिङ्\	(ना)	सुन्तला
नाला	\ना.ला\	(ना)	नाला
नालाइक	\ना.ला.इक्\	(वि)	नालायक
नालि१	\ना.लि\	(ना)	नाली, चारमाना परिमाणको भाँडो
नालि२	\ना.लि\	(ना)	नाली, ढल
नालिस्	\ना.लिस्\	(ना)	नालिस्, फिराद
नालिबेलि	\ना.लि.बे.लि\	(ना)	नालीबेली, पुरै इतिहास
नाःलो	\नाः.लो\	(ना)	कुवा
नाल्१	\नाल्\	(ना)	बन्दुकको नाल
नाल्२	\नाल्\	(ना)	सालनाल
नासुर्	\ना.सुर्\	(ना)	बिग्रेको घाउ
नास्	\नास्\	(ना)	नाश, विध्वंश
नास्पाति	\नास्.पा.ति\	(ना)	नास्पाती
नाहक्	\ना.हक्\	(क्रिवि)	अनाहक
निअउन्नि	\नि.अउन्.नि\	(ना)	निराहार
निउड्डु	\नि.उड्.डु\	(अक्रि) (रि)	झुक्नु, निहुरिनु
निउड्दु	\नि.उड्.दु\	(अक्रि) (मा)	झुक्नु, निहुरिनु
निउताया	\नि.उ.ता.या\	(ना\वि)	निम्तारु, आमन्त्रित
निउति	\नि.उ.ति\	(नायो)	निम्ति
निउत्यार्	\निउ.त्यार्\	(ना)	निम्तारु, निमन्त्रणा गरिएका
निकम्मा	\नि.कम्.मा\	(वि)	निकम्मा

निकरि	\निक्.रि\	(क्रिवि)	राग्ररी
निकल्दु	\नि.कल्.दु\	(सक्रि)(रि)	निकलनु, निस्कनु
निकल्लु	\नि.कल्.लु\	(सक्रि)(मा)	निकलनु, निस्कनु
निकान्	\नि.कान्\	(ना)	छिनो
निकाला	\नि.का.ला\	(ना)	निकाला, निकाल्ने काम
निकास्	\नि.कास्\	(ना)	निकास, निस्कने ठाउँ
निकि	\नि.कि\	(वि.स्त्री)	राग्री, सुन्दर, असल
निकिकुरडि	\नि.किकुर्.डि\	(ना)	राग्रो कुरो
निको	\नि.को\	(वि.पु)	राग्रो, सुन्दर, असल
निको- गट्टो	\नि.को गट्.टो\	(वि)	राग्रो-नराग्रो
निको विचार	\नि.कोवि.चार\	(ना)	असल विचार
निकोइ सोच्या	\नि.कोइसो.च्या\	(वि)	सकारात्मक सोच्ने
निकोमाणु	\नि.को माण्.णु\	(सक्रि)	माया गर्नु
निककोइ	\निक्.कोइ\	(वि)	धैरे राग्रो
निखहु	\नि.खद्.दु\	(अक्रि) (रि)	सुकुनु
निखराउनि	\नि.ख.राउ.नि\	(वि)	बाँकी रहेको, उभ्रिएको
निखर्दु	\नि.खर्.दु\	(अक्रि) (मा)	सुकुनु
निखलोइ	\निख्.लोइ\	(क्रिवि)(वि)	निस्तै
निखाहु	\नि.खादु.दु\	(सक्रि) (रि)	निथार्नु, सिध्याउनु
निखार्दु	\नि.खार्.दु\	(सक्रि) (मा)	निथार्नु
निङ्लो	\निङ्.लो\	(ना)	निगालो
निचोङ्ङु	\नि.चोङ्.ङु\	(सक्रि) (रि)	निचोर्नु
निचोङ्दु	\नि.चोङ्.दु\	(सक्रि) (मा)	निचोर्नु
निच्चो	\निच्.चो\	(वि)	होचो, तलतिरको
निच्चोइ	\निच्.चोइ\	(वि)	धैरे कम उचाइको
निच्छया	\निच्.छ्या\	(ना)	अन्तिम इच्छा
निच्छोइ	\निच्.छोइ\	(वि)	निकखरा, चोखो, नबिटुलिएको, एकै किसिमको
निछ्छलो	\निछ्.छलो\	(वि)	फुर्सदमा भएको
निजि	\नि.जि\	(वि)	निजी
निझर्को	\नि.झर्.को\	(वि)	चिन्ता नभएको
निठुर्	\नि.ठुर्\	(वि)	निष्ठुर, निर्दयी
निडर्	\नि.डर्\	(वि)	निडर, नडराउने
नितहु	\नि.तद्.दु\	(सक्रि) (रि)	लुगा निचोर्नु, नितर्नु, चुहेर सिद्धिनु, सुकुनु

नितरद्	\नि.तर्.दु\	(सक्रि) (मा)	लुगा निचोर्नु, नितर्नु, चुहेर सिद्धिनु, सुक्नु
निति	\नि.ति\	(ना)	नीति
नितोल्दु	\नि.तोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	निचोर्नु
नितोल्लु	\नि.तोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	निचोर्नु
नित्य	\नि.त्य\	(क्रियो)	दिनहुँ
नित्यकर्म	\नित्.य.कर्.म\	(ना)	नित्यकर्म, दिनदिनै गरिने काम
निधार्	\नि.धार्\	(ना)	निधार, ललाट
निधापाउन्	\नि.धापाउन्\	(सक्रि)	कृपा पाउनु
निनान्	\नि.नान्\	(ना.बहु)	धेरै निन्द्रा लाग्नु
निनाल्लो	\नि.नाल्.लो\	(वि)	निन्द्रा पुरा नभएको, निदाउरो
निनायो	\नि.ना.यो\	(क्रि)	सुत्यो
निन्नरा	\निन्.न.रा\	(ना)	निन्द्रा
निन्नार्इ	\निन्. ना.रूइ\	(वि)	रित्तो, खाली
निन्नार्इ पेट	\निन्.ना.रूइ पेट\	(ना)	खाली पेट
निन्नि१	\निन्.नि\	(ना.स्त्री)	केराको बुङ्गो
निन्नि२	\निन्.नि\	(ना.स्त्री)	निन्द्रा (बालबोली)
निपोडिन्	\नि.पो.डिन्\	(अक्रि)	घमण्ड गर्नु
निपोर्कि	\नि.पोर्.कि\	(क्रियो)	निपर्सि
निप्टिन्	\निप्.टिन्\	(अक्रि)	सिद्ध हुनु
निफण्णु	\नि.फण्.णु\	(सक्रि)	निफन्नु
निमोट्टु	\नि.मोट्.टु\	(सक्रि) (रि)	निमोट्टु
निमोट्टु	\नि.मोट्.दु\	(सक्रि) (मा)	निमोट्टु
निमाउन्	\नि.माउन्\	(सक्रि)	निभाउनु
निमोरिन्	\नि.मो.रिन्\	(सक्रि)	निमोट्टु, रिसले जल्नु
निम्तो	\निम्.तो\	(ना)	निम्तो, निमन्त्रण
निर्कि	\निर्.कि\	(क्रिवि)	निपर्सि
निरच्छयारि	\नि.रच्.छय.रि\	(वि)	निरक्षर, अनपढ
निरस्	\नि.रस्\	(वि)	निरस,रस नभएको
निराजन्	\नि.रा.जन्\	(ना)	नीराजन, आरती
निरातिन्	\नि.रा.तिन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	शोकमग्न
निरादर्	\नि.रा.दर्\	(ना)	निरादर, अपमान
निरास्	\नि.रास्\	(वि)	निराश,आशा नभएको
निराहार्	\नि.रा.हार्\	(ना\वि)	निराहार, भोको, केही नखाएको

निरु	\नि.रु\	(क्रियो)	निपसीं
निरोगि	\नि.रो.गि\	(वि)	निरोगी
निरुकि	\निरु.कि\	(क्रियो)	निरुखि
निरुदोसि	\निरु.दो.सि\	(वि)	निर्दोष, अपराध नगरेको
निरुधक्क	\निरु.धक्.क\	(क्रिवि\वि)	निर्धक्क
निरुबाचन	\निरु.बा.चन्\	(ना)	निर्वाचन, चुनाव
निरुब्ब्याजि	\निरु.ब्ब्या.जि\	(वि)	निर्ब्याजी
निरुमुल	\निरु.मुल्\	(वि)	निर्मूल, जुरैदेखि सखाप पारिएको
निरुमोहि	\निरु.मो.हि\	(वि)	निर्मोही, मायामोह नभएको
निरुपन्यास	\निरु.प.न्यास्\	(वि)	पानी नभएको
निरुदेस	\निरु.देस्\	(ना)	निर्देश, कुनै कुरा देखाउनु
निरुलज्ज	\निरु.ल.ज्ज\	(वि)	निर्लज्ज, लाज नभएको
निलिन्	\नि.लिन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	निलिनु
निल्दु	\निल्.दु\	(सक्रि) (मा)	निल्नु
निल्लु	\निल्.लु\	(सक्रि) (रि)	निल्लु
निवेदन्	\नि.वे.दन्\	(ना)	निवेदन, नम्र भनाइ
निसन्तान्	\नि.सन्.तान्\	(वि)	निःसन्तान
निसान्	\नि.सान्\	(ना)	निसान, लक्षण, चिनो
निसराः	\नि.स.राः\	(ना)	सिधा
निसाना	\नि.सा.ना\	(ना)	निसाना, तारो
निसानि	\नि.सा.नि\	(ना)	चिनु, निसानी, सम्झना स्वरूप राखिएको वस्तु
निसाप्	\नि.साप्\	(ना)	निसाफ
निसुरिचन्या	\नि.सु.रिच.न्या\	(वि)	निन्याउरो अनुहार भएको, निदाउरो
निसुरो	\नि.सु.रो\	(वि)	निन्याउरो, मलिन अनुहारको
निस्कन्	\निस्.कन्\	(अक्रि)	निस्कनु, बाहिर जानु
निस्सासिन्	\निस्.सा.सिन्\	(अक्रि)	निस्सासिनु, सास रोकिनु
निसूसोसि	\निस्.सो.सि\	(ना)	धेरै खाना खाएर उठ, बस गर्न नसक्नु
निसूसोस्या	\निस्.सो.स्या\	(ना)	चामलको पिठोलाई दहीमा मुछेरपकाइने मोटो रोटी
निसूसोस्याउन्	\निस्.सो.स्याउन्\	(सक्रि)	निस्सासिने पार्नु, उकुस-मुकुस बनाउनु
निसूस्वास्	\निस्.सू.स्वास्\	(ना)	नियास्रो, एकलै बसेर हुने बेचैनी
निहारिका	\नि.हा.रि.का\	(ना)	निहारिका, आकाशगङ्गा
नुन्	\नुन्\	(ना)	नुन्
नुन्नु	\नुन्.नु\	(ना)	निन्द्रा (बालबोली)

नुन्नाइलो	\नुन्.ना.इलो\	(वि)	नुनिलो
नुन् खान्	\नुन् खान्\	(सक्रि)	आशौचबाट शुद्ध हुनु, मृतसुतकबाट चोखिनु
नुन्चुकलाउन्	\नुन्.चुकलाउन्\	(सक्रि)	सास्ती दिनु, यातना दिनु
नेउटो	\नेउ.टो\	(ना)	नाइटो, नाभि
नेउरिगाँठो	\नेउ.रिगा.ठो\	(ना)	बुढीऔँलाको गाँठो
नेजा	\ने.जा\	(ना)	ध्वजा, देवी देवतालाई चढाइने वस्त्र
नेठ्याउन्	\नेठ.याउन्\	(सक्रि)	नेप्ट्याउनु, बाध्य पार्नु
नेथि	\ने.थि\	(ना)	मेथी, तरकारी
नेपड्याट्	\ने.प.ड्याट्\	(वि)	आफूलाई ठूलो ठान्ने, नेपरिएको
नेफो	\ने.फो\	(ना)	नेफा, इँजार घर
नेल्	\नेल्\	(ना)	नेल, कैदीको गोडामा हालिने फलाम
नेल्दु	\नेल्.दु\	(सक्रि) (मा)	बालीमा रहेको घास निकालेर फाल्नु
नेल्लु	\नेल्.लु\	(सक्रि) (रि)	बालीमा रहेको घास निकालेर फाल्नु
न्यउलो	\न्यउ.लो\	(ना)	न्याउलो
न्याङ्-न्याङ्	\न्याङ्.न्याङ्\	(क्रिवि)	गनगन गर्नु, कुरा स्पष्ट नगर्नु
न्यारो	\न्.या.रो\	(वि)	राम्रो
न्यार्	\न्यार्\	(ना)	घाँस
न्यार्हाल्दु	\न्यार्हाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	गाईवस्तुलाई घाँस दिनु
न्यार्हाल्लु	\न्यार्हाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	गाईवस्तुलाई घाँस दिनु
न्वान्न	\न्.वान्.न\	(ना)	न्वारन
न्वालोधेकाउन्	\न्वा.लोधे.काउन्\	(सक्रि)	नव दुलहीलाई कुवा देखाउनु

प

पइ	\पइ\	(ना)	पति
पइचो	\पइ.चो\	(ना)	पैँचो, सापटी
पइट्	\प.इट्\	(ना)	शुभ दिन
पइणा	\पइ.णा\	(ना)	खुट्टामा लगाउने गहना
पइरो	\पइ.रो\	(ना)	पहिरो
पइला	\पइ.ला\	(ना)	देवर, भाउजूमा हुने ढोग
पइसो	\पइ.सो\	(ना)	पैसा
पउड्	\पउड्\	(ना)	ठूलो भिर, पहरो
पउणो	\पउ.णो\	(ना)	भैँसीको पाडो
पउरो	\पउ.रो\	(ना)	कुरुवा बस्ने ठाउँ

पउर्याउन्	\पउ.र्याउन्\	(सक्रि)	कुरुवा रुड्नु
पउलागि	\पउ.ला.गि\	(ना)	पाउलागी, ठगुरीले बाहुनलाईढोग दिँदा भन्ने शब्द
पकउडा	\पकउ.डा\	(ना)	पकौडा, तेलमा तारेर पकाइने एक प्रकारको खाद्य पदार्थ
पकाउन्	\प.काउन्\	(सक्रि)	पकाउनु
पकुःन्	\प.कुःन्\	(सक्रि)	पकाउनु
पकोड्डु	\प.कोड्.डु\	(सक्रि) (रि)	पक्रनु
पकोड्दु	\प.कोड्.दु\	(सक्रि) (मा)	पक्रनु
पखाल्दु	\प.खाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	पखाल्नु
पखाल्लु	\प.खाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	पखाल्नु
पखान्	\प.खान्\	(ना)	चट्टान
पखालपुखुल्	\प.खाल्.पु.खुल्\	(ना)	पखालपुखुल
पखिट्टो	\प.खिट्.टो\	(ना)	पाखुरो
पगडि	\पग.डि\	(ना)	पगरी
पगल्दु	\प.गल्.दु\	(अक्रि) (मा)	पग्लिनु
पगल्लु	\प.गल्.लु\	(अक्रि) (रि)	पग्लिनु
पगार	\प.गार्\	(ना)	ज्याला
पच्चउन्१	\पच्.कउन्\	(सक्रि)	पिट्नु, हान्नु
पच्चउन्२	\पच्.कउन्\	(सक्रि)	धेरै खानु
पच्चउन्३	\पच्.कउन्\	(सक्रि)	पच्काउनु
पछयाण्	\प.छयाण्\	(ना)	चिनारी, चिनजान, पहिचान
पछयाण्णु	\प.छयाण्.णु\	(सक्रि)	चिन्नु
पछयुण्यौ	\प.छयु.ण्यौ\	(क्रिवि)	पछि पर्नु
पजलो	\प.ज.लो\	(वि)	सोझो, सम्म (जग्गा)
पन्जा	\पन्.जा\	(ना)	पन्जा, हात वा गोडाका औँलाको समूह
पटाइ	\प.टाइ\	(ना)	पट्टाइ
पटाम्म	\प.टाम्.म\	(क्रिवि)	पिट्नुको किसिम
पड्पड्	\पड्.पड्\	(क्रिवि)	पानी पर्ने बेलाको आवाज
पडम्पेस्	\प.डम्.पेस्\	(ना)	भरिभराउ
पड्मुत्वा	\पड्.मु.त्वा\	(वि)	ओछयान मुतुवा
पणम्	\प.णम्\	(ना)	अर्मपर्म, पर्मा
पण्णा	\पण्.णा\	(ना)	पन्डा, पण्डित, पुजारी
पण्णित्	\पण्.णित्\	(ना)	पण्डित
पण्ण्यो	\पण्.ण्.यो\	(ना)	पनिउँ

पतर्या	\प.त.र्या\	(ना)	धामी,झाँक्री
पतुस्	\प.तुस्\	(ना)	पानी उम्रिनु, तातोरोटी आदिमा पानी फुट्नु
पत्थन्	\पत्.थन्\	(ना)	रोटी बेलन वा पथार्न लगाइने पीठो
पत्यार्	\पत्.त्यार्\	(ना)	पत्यार, विश्वास
पत्विणि	\पत्.वि.णि\	(ना)	तमाखुभरेर चुरोट खान बनाइने पातको सोली
पथ्	\पथ्\	(ना)	पथ, बाटो
पदम्	\प.दम्\	(ना)	पुदिना
पधोङ्	\प.धोङ्\	(वि)	केही नबुझ्ने, ज्ञान नभएको
पनेर	\प.नेर्\	(ना)	पँधेरो, पनेरो
पनारि	\प.ना.रि\	(ना.स्त्री)	पँधेरोबाट पानी ल्याउने महिला
पनालि	\प.ना.लि\	(ना)	पानी बगाउन बनाएको मसिनो वा साँघुरो ढुँड
पनालो	\प.ना.लो\	(ना)	पनाली, पानी बगाउन बनाएको ढुँड
पनपोको	\पन्.पो.को\	(ना)	पनपोको, गाईभैँसी ब्याउँदा झर्ने पानीको पोको
पन्यालो	\प.न्या.लो\	(वि)	पन्यालो, पातलो
पन्यउन्	\प.न्यउन्\	(सक्रि)	सिँचाइ गर्नु
पन्सिन्	\पन्.सिन्\	(अक्रि)	पन्छिनु
पन्स्याउन्	\पन्.स्याउन्\	(सक्रि)	पन्छयाउनु
पपितो	\प.पि.तो\	(ना)	पपिता, मेवा
पर्बत्	\पर्.बत्\	(ना)	पर्वत
पर्छाउन्	\पर्.छाउन्\	(सक्रि)	पर्सिनु
पर्भत	\पर्.भत्\	(ना)	पर्वत
पर्भात्	\पर्.भात्\	(ना)	प्रभात,बिहान
पर्लोगि	\पर्.लोग्.गि\	(वि)	होस हराएको
पर्स्याखात्	\पर्.स्या.खात्\	(ना)	गाईभैँसीको मलको थुप्रो
पर्साइ	\पर्.साइ\	(ना)	गोबर मल खेतमा हाल्ने काम
पर्होस्सि	\पर्.होस्.सि\	(वि)	चेत गुमेको, बेहोसी
परान्	\प.रान्\	(ना)	प्राण
परार्	\प.रार्\	(क्रिवि)	परार, पोहर साल भन्दा एक वर्षअगाडिको समय
पराल्	\प.राल्\	(ना)	पराल
पलाउन्१	\प.लाउन्\	(अक्रि)	उम्रिनु
पलाउन्२	\प.लाउन्\	(सक्रि)	हतियारलाई धार लगाउनु
पलाट्१	\प.लाट्\	(ना)	फोस्रो धान, पोगटो
पलाट्२	\प.लाट्\	(ना)	एक प्रकारको रुख, फलाँटे

पसिना	\प.सि.ना\	(ना)	पसिना
पलि	\प.लि\	(ना)	सेल पकाउँदा फर्काउन र निकाल्नप्रयोग गरिने साधन
पल्यउ	\प.ल्यउ\	(ना)	तिउन
पल्लोचाल्	\पल्.लो.चाल्\	(ना)	टुङ्गो, गन्तव्य
पसु	\प.सु\	(ना)	पशु
पसउल्या	\प.सू.ल्या\	(ना)	पेट दुख्ने एक प्रकारको रोग
पस्ताउन्	\पस्.ताउन्\	(अक्रि)	पश्चाताप गर्नु
पाउना	\पा.उ.ना\	(ना)	पाहुना
पाँख	\पाँख्\	(ना)	प्व्वाँख
पाइजम्	\पाइ.जम्\	(ना)	पाउजेब, पायल
पाइन्१	\पा.इन्\	(ना)	शक्ति
पाइन्२	\पा.इन्\	(ना)	फलामका हतियारमा चढाइने पानी
पाखुडो	\पा.खु.डो\	(ना)	पाखुरो
पाखो१	\पा.खो\	(ना)	छानाको एक पाटो
पाखो२	\पा.खो\	(ना)	पाखो जमिन
पाडो	\पा.डो\	(ना)	पाडो, पाँगो
पाज्जु	\पाज्.जु\	(सक्रि) (रि)	मिलाएर राख्नु
पाज्दु	\पाज्.दु\	(सक्रि) (मा)	मिलाएर राख्नु
पाट्१	\पाट्\	(ना)	च्याप्टो ठुलो ढुङ्गो
पाट्२	\पाट\	(ना)	सनपाट
पाठि	\पा.ठि\	(ना)	पाठी
पाठो	\पा.ठो\	(ना)	पाठो
पाणाइन१	\पा.णा.इ.न\	(क्रिवि)	भुइँमा
पाणाइन२	\पा.णा.इन्\	(ना)	भुइँ
पाण्	\पाण्\	(ना)	घरको सबभन्दा माथिल्लो तलाको कोठो
पातडो	\पा.त.डो\	(ना)	पात्रो
पातल्	\पा.तल्\	(ना)	लेकको जङ्गल
पातारि	\पा.ता.रि\	(ना)	धामी कमाउनु, देवता भकाउनु
पाति१	\पा.ति\	(ना)	कुण्डली
पाति२	\पा.ति\	(ना)	पवित्र पात
पातो१	\पा.तो\	(ना)	धातु वा काठको चाक्लो टुक्रो
पातो२	\पा.तो\	(ना)	कानमा लगाइने पिपलपाते गहना
पात्थर्	\पात्.थर्\	(ना)	पत्थर, घर छाउन प्रयोग हुने चाक्लो ढुङ्गा

पान्भागो	\पान्.भा.गो\	(ना)	खाना खाएपछि सरसफाइ गर्ने काम
पानि	\पा.नि\	(ना)	पानी
पानिघाट्	\पा.नि.घाट्\	(ना)	पानीघाट, पनेरो
पाःरहेपार	\पाः.र.हे.पार्\	(क्रिवि)	उतापर
पाराद्	\पा.राद्\	(ना)	पिठो मुछने भाँडो
पारान्	\पा.रान्\	(ना)	प्राण
पारान् छाड्डु	\पा.रान्छाड्.डु\	(सक्रि)	मर्नु
पारो१	\पा.रो\	(ना)	दूध, दही राख्ने काठको भाँडो
पारो२	\पा.रो\	(ना)	पारो
पालो१	\पा.लो\	(ना)	पालो, अवसर
पालो२	\पा.लो\	(ना)	शीत
पाल्लो	\पाल्.लो\	(ना)	नौनी राख्ने काठको भाँडो
पालुङ	\पा.लुङ्\	(ना)	पालुङ्गो
पानिपड्डु	\पा.निपड्.डु\	(अक्रि)	पानी पर्नु
पिछउडो	\पि.छउ.डो\	(ना)	पछ्यौरा
पिठायो	\पि.ठा.यो\	(ना)	रातो चन्दन
पिट्	\पिट्\	(ना)	पिट्युँ
पिणउ	\पि.णउ\	(ना)	पिंडालु
पिणि१	\पि.णि\	(ना)	डोरीले बुनेको चार खुटा भएको कुर्सी
पिणि२	\पि.णि\	(ना)	पुस्ता, दरपुस्ता
पिण्णु	\पिण्.णु\	(सक्रि)	पिस्नु, पिँधनु, पिन्नु
पितल्	\पि.तल्\	(ना)	पित्तल
पित्युल्या	\पि.त्यू.ल्या\	(वि)	पातलो
पियार्	\पि.यार्\	(ना)	प्यार, माया
पिरोल्	\पि.रोल्\	(ना)	सल्लाको पात
पिरोल्दु	\पि.रोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	पिरोल्नु
पिरोल्लु	\पि.रोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	पिरोल्नु
पिर्णा	\पिर्.णा\	(ना)	पिँडुलो, नलीहाडको पछाडिको मासु
पिर्पिर्	\पिर्.पिर्\	(क्रियो)	आँखा पोल्नु
पिर्त्ति	\पिर्.त्ति\	(ना)	प्रीति, पिर्ती
पिर्थिवि	\पिर्.थि.वि\	(ना)	पृथ्वी
पिलो	\पि.लो\	(ना)	पिलो, पिप्सो
पुइजु	\पुइ.जु\	(ना)	फुपू

पुडो	\पु.डो\	(ना)	वनसाङ्लो
पुछड्	\पु.छड्\	(ना)	पुच्छर
पुजारि	\पु.जा.रि\	(ना)	पुजारी
पुट्क्या	\पुट्.क्या\	(वि)	पुङ्के, सानो
पुतउको	\पु.तउ.को\	(ना)	चामलको पिठोबाट तेलमा पकाइने खानेकुरो
पुताबर्	\पु.ता.बर्\	(ना)	सन्तान प्राप्तिको वर
पुतारा	\पु.ता.रा\	(ना)	आइमाईहरू
पुतारि	\पु.ता.रि\	(ना)	श्रीमती
पुतारिन्	\पु.ता.रिन्\	(ना.बहु)	आइमाईहरू
पुत्याकरो	\पु.त्या.करो\	(ना)	छोरो पाएपछि माइतीका देवतालाईदिने बोकाको वलि
पुन्दुर्या	\पुन्.टु.र्या\	(वि)	पुन्दुरे, मायाले बालकलाई भनिने शब्द
पुन्दरो	\पुन्.द.रो\	(ना)	सरसामानको पोको, पन्तरो
पुन्यु	\पु.न्यु\	(ना)	पूर्णिमा
पुन्युकि रात	\पु.न्यु.कि रात्\	(ना)	पूर्णिमाको रात
पुलो	\पु.लो\	(ना)	गहुँ, घाँस, कपडा आदिको पुलो
पुसाइँ	\पु.साइँ\	(ना)	फुपाजु
पेटि१	\पे.टि\	(ना)	काठको बाकस
पेटि२	\पे.टि\	(ना)	कम्मरमा लाउने पेटि
पेट्	\पेट्\	(ना)	पेट
पेट्काट्टु	\पेट्काट्.टु\	(टु)(अक्रि) (रि)	पेट दुख्नु
पेट्काट्टुदु	\पेट्काट्.दु\	(टु) (अक्रि) (मा)	पेट दुख्नु
पेट् कपटि	\पेट्कप.टि\	(वि)	कपटी, मनको भेद अरूलाई नदिने
पेट्चल्दु	\पेट्चल्.दु\	(टु) (अक्रि)	पखाला लाग्नु
पेट्पस्सु	\पेट्पस्.सु\	(टु)(अक्रि)	मनको कुरा चोर्नु
पेट्फाल्दु	\पेट्फाल्.दु\	(टु) (सक्रि) (मा)	गर्भ पतन गर्नु
पेट्फाल्लु	\पेट्फाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	गर्भ पतन गर्नु
पेट् मुखलि	\पेट्मुख्.लि\	(वि)	मनको सफा, खुला दिलको
पेःलो	\पेः.लो\	(वि)	पहेँलो
पेल्घाम्	\पेल्.घाम्\	(ना)	पहेँला घाम, गोधूलिको समय, सूर्य अस्ताउने बेला
पेसाब्	\पे.साब्\	(ना)	पिसाब
पोल्दु	\पोल्.दु\ (सक्रि)	(रि)	पोल्नु
पोल्लु	\पोल्.लु\ (सक्रि)	(मा)	पोल्नु
पोको	\पो.का\	(ना)	पोको

पोट्या	\पोट्.या\	(ना)	भुँडी
पोडेलो	\पो.डे.लो\	(ना)	परेलो
पोति	\पो.ति\	(ना)	पोते
पोर्कि	\पोर्.कि\	(क्रिवि)	पर्सि
पर्कास्	\पर्.कास्\	(ना)	प्रकाश
प्याज	\प्या.ज\	(ना)	प्याज
प्वाल्	\प्वाल्\	(ना)	प्वाल

फ

फइदा	\फइ.दा\	(ना)	फाइदा
फइल्	\फ.इल्\	(वि)	फैलिएको, फराकिलो
फइलिन्	\फइ.लिन्\	(अक्रि)	सबैतिर पुगु
फउजि	\फउ.जि\	(वि)	फौजी, सैनिक
फउडो	\फउ.डो\	(ना)	फरुवा, जमिन खन्न प्रयोगमा आउने साधन
फकउन्	\फ.कउन्\	(सक्रि)	फकाउनु
फकाफक्	\फ.का.फक्\	(क्रिवि)	फाको हालेर खाने काम
फकिट्टि	\फ.किट्.टि\	(वि.स्त्री)	कुकर्ममा लागेकी (आइमाई)
फकिट्टिन्	\फ.किट्.टिन्\	(वि.स्त्री)	कुकर्ममा लागेका (महिला)
फकिट्टान्	\फ.किट्.टान्\	(वि.पु.बहु)	कुकर्ममा लागेका
फकिट्टो	\फ.किट्.टो\	(वि.पु)	कुकर्ममा लागेको (पुरुष)
फगारि	\फ.गा.रि\	(ना.पु)	फाग गाउने महिला
फगारिन्	\फ.गा.रिन्\	(ना.पु.बहु)	फाग गाउने महिलाहरू
फगारिभेल्लि	\फ.गा.रिभेल्.लि\	(ना)	सगुन गाउने महिलालाई दिइने गुड
फगिर्	\फ.गिर्\	(ना)	जोगी
फच्चि	\फच्.चि\	(ना)	फच्चे, समाप्त, चुक्ता
फजिति	\फ.जि.ति\	(ना)	बेइज्जत
फटाउन्१	\फ.टाउन्\	(सक्रि)	फटाउनु
फटाउन्२	\फ.टाउन्\	(सक्रि)	निभाउनु
फटाफट्	\फ.टा.फट्\	(क्रिवि)	छिटोछिटो
फट्काउन्१	\फट्.काउन्\	(सक्रि)	रुवा फट्काउनु
फट्काउन्२	\फट्.काउन्\	(सक्रि)	सफा गर्नु
फट्काद्दु	\फट्.काद्.दु\	(सक्रि) (रि)	हकार्नु
फट्कार्दु	\फट्.कार्.दु\	(सक्रि) (मा)	हकार्नु

फट्केपट्टि	\फट्.के.पट्.टि\	(ना)	साक्षी र लेखनदासले तमसुकमासही गर्ने ठाउँ
फट्टक	\फट्.टक्\	(ना)	फट्टको
फट्टको	\फट्.को\	(ना)	हावा हम्किने साधन
फडुवा	\फ.डु.वा\	(ना)	फरुवा
फड्	\फड्\	(ना)	घरेडी, घडेरी
फड्को	\फड्.को\	(ना)	फट्टको, उछिन्नु
फड्फडि	\फड्.फ.डि\	(ना)	छटपटी
फड्याँठ	\फड्.याँठ\	(ना)	फाँडेका दाउरा
फणा	\फ.णा\	(ना)	फणा, सर्पले फराकिलो पारेको टाउको
फणाइ	\फ.णाइ\	(ना)	फाँड्ने काम
फतोड्डु	\फ.तोड्.डु\	(सक्रि) (रि)	बिगार्नु
फतोड्दु	\फ.तोड्.दु\	(सक्रि) (मा)	बिगार्नु
फत्ते	\फत्.ते\	(ना)	फत्ते, समाप्त
फत्फताउन्	\फत्.फ.ताउन्\	(अक्रि)	फत्फताउनु, आफै-आफै बोलिरहनु
फत्फत्	\फत्.फत्\	(क्रिवि)	धेरै पाक्नु
फनक्क	\फ.नक्.क्क\	(क्रिवि)	घुम्नै किसिम
फन्को	\फन्.को\	(ना)	फन्को, फेरो
फरार्	\फ.रार्\	(वि)	फरार, लुकीछिपी बसेको, बेपत्ता
फर्बेट्टो	\फर्.बेट्.टो\	(ना)	घुँएत्रो, टाढाबाट हान्ने साधन
फर्माइस्	\फर्.माइस्\	(ना)	फर्माइस, घोषणा, उद्घोष
फर्काइफर्काइ	\फर्.काइ.फर्.काइ\	(क्रिवि)	पटक पटक फर्काउनु
फर्स्यउट्	\फर्.स्यउट्\	(ना)	फर्स्यौट, हिसाब किताब मिलाउनु
फलादेस्	\फ.ला.देस्\	(ना)	फलादेश, ग्रहको शुभाशुभ फल
फलाफल	\फ.ला.देस्\	(ना)	फलाफल, कर्म अनुसारको फल
फलिणो	\फ.लि.णो\	(ना)	भान्सामा सामान राख्ने फलेक
फल्	\फल्\	(ना)	फल
फल्फल्या	\फल्.फ.ल्या\	(वि)	बोलक्कड, धेरै बोल्ने
फल्या	\फ.ल्या\	(क्रिवि)	फल्ने, उब्जनी हुने
फल्ल्यो	\फल्.ल्यो\	(ना)	फल्याक, फलेक
फसल्	\फ.सल्\	(ना)	बाली, उब्जनी
फस्फस्या	\फस्.फ.स्या\	(क्रिवि)	फ्यासफ्यास, गुदी नभएको
फस्कि	\फस्.कि\	(ना)	गफ
फस्केरि	\फस्.के.रि\	(वि.स्त्री)	गफाडी (महिला)

फस्केरिन्	\फस्.के.रिन्\	(वि.स्त्री.बहु)	गफाडि आइमाईहरू
फस्केरो	\फस्.के.रो\	(वि.पु)	झुटा गफ गर्ने व्यक्ति
फागलो	\फा.ग.लो\	(ना)	घाँस काट्ने पाखो जमिन
फाग्	\फा.ग्\	(ना)	फाग, माङ्गल गीत
फाम्	\फाम्\	(ना)	होस आउनु, सम्झना
फाराइबिन्	\फा.राइ.बिन्\	(ना)	चिया बनाउने साधन
फारो	\फा.रो\	(ना)	मितव्ययिता, फारू
फालो	\फा.लो\	(ना)	खेत जोत्न हलामा प्रयोग हुने फलाम
फाल्	\फाल्\	(ना)	हाम फाल्ने क्रिया, फाल
फाल्हाल्दु	\फाल्हाल्.दु\	(अक्रि)(मा)(मिक्रि)	हाम फाल्नु
फाल्हाल्लु	\फाल्हाल्.लु\	(अक्रि)(रि)	हाम फाल्नु
फासफुस्	\फास्.फुस्\	(ना)	फासफुस, काम नलाग्ने महत्वहीन वस्तु हराउनु
फासफुस्या	\फास्.फुस्.या\	(वि)	महत्वहीन कुरा
फिकर्	\फि.कर्\	(ना)	चिन्ता
फिको१	\फि.को\	(ना)	पानीका थोपो
फिको२	\फि.को\	(वि)	मधुरो, मलिन, गाढा कम भएको
फिजाल्दु	\फि.जाल्.दु\	(सक्रि)(मा)	फिँजार्नु, फैलाउनु
फिजाल्लु	\फि.जाल्.लु\	(सक्रि)(मा)	फिँजार्नु, फैलाउनु
फिट्किरि	\फिट्.कि.रि\	(ना)	फट्किरी
फिनि	\फि.नि\	(ना)	फिनी
फिनो	\फि.नो\	(ना)	चटाई
फिरन्ता	\फि.रन्.ता\	(वि.स्त्री)	घुमिरहने स्त्री
फिरन्ते	\फि.रन्.ते\	(वि)	घुम्ने मान्छे
फुइ	\फुइ\	(ना)	फुइ, फुक्ने काम
फुइ२	\फुइ\	(ना)	आगो (बालशब्द)
फुइनास्ति	\फुइ.नास्.ति\	(ना)	फुकेर सबै जाओस, सन्चोहोसको कामना
फुकाउन्१	\फु.काउन्\	(सक्रि)	फुक्न लगाउनु
फुकाउन् २	\फु.काउन्\	(सक्रि)	गाँठो फुकाउनु
फुकाउन्३	\फु.काउन्\	(सक्रि)	प्रतिबन्ध हटाउनु
फुकाल्दु	\फु.काल्.दु\	(सक्रि)(मा)	फुकाल्नु
फुकाल्लु	\फु.काल्.लु\	(सक्रि)(रि)	फुकाल्नु
फुकायो	\फु.का.या\	(क्रि)	भूतकालिक क्रिया, बन्धनमुक्त गरेको

फुकिफुकि	\फु.कि.फु.कि\	(क्रिवि)	सतर्काताका साथ
फुको	\फु.को\	(वि)	खुला, नबाँधिएको, स्वतन्त्र
फुकु	\फुकु.कु\	(अक्रि) (रि)	फुकु
फुकुदु	\फुकु.दु\	(अक्रि) (मा)	फुकु
फुकफाक्	\फुकु.फाक्\	(ना)	फुकफाक, झारफुक
फुडस्वा	\फु.ड.स्वा\	(वि)	खुसी हुने मान्छे
फुङ्स्याउन्	\फुङ्.स्याउन्\	(सक्रि)	फुर्क्याउनु
फुटाफाटा	\फु.टा.फा.टा\	(वि)	टुटेफुटेका
फुटो	\फु.टो\	(ना)	फोटो
फुट्१	\फुट्\	(ना)	फुट, वैमनस्य
फुट्२	\फुट्\	(ना)	बाह्र इन्चको नापो
फुट्टु	\फुट्टु.टु\	(अक्रि) (रि)	फुट्टु
फुट्टुदु	\फुट्टु.दु\	(अक्रि) (मा)	फुट्टु
फुट्याकरम्	\फु.ट्याक.रम्\	(ना)	फुटेको कर्म, दुर्भाग्य
फुतुर्का	\फु.तुर्.का\	(ना)	कहिल्यै यता कहिल्यै उता हिड्नु
फुत्कन्	\फुत्.कन्\	(अक्रि)	फुत्किनु, मुक्त हुनु
फुत्काउन्	\फुत्.काउन्\	(सक्रि)	फुत्काउनु
फुनडि	\फुन्.डि\	(वि)	पुङ्कि
फुपुलो	\फु.पु.लो\	(ना)	फोको, खटिरो
फुहु	\फुहु\	(अक्रि) (रि)	फर्फराउनु, फुर्नु
फुर्दु	\फुर्.दु\	(अक्रि) (मा)	फर्फराउनु, फुर्नु
फुर्या	\फु.र्या\	(ना)	नौनी राख्ने काठको भाँडो
फुलि	\फु.लि\	(ना)	फुली, नाकमा लाउने गहना
फुलो	\फु.लो\	(ना)	फुलो, आँखामा देखिने सेतो दाग
फुल्उन्	\फु.ल्उन्\	(सक्रि)	फुलाउनु
फुल्गोबि	\फुल्.गो.बि\	(ना)	फुलगोभी
फुलझाडि	\फुल्.झा.डि\	(ना)	फूलबारी
फुल्दु	\फुल्.दु\	(अक्रि) (मा)	कपाल सेता हुनु
फुल्लु१	\फुल्.लु\	(अक्रि) (रि)	कपाल सेता हुनु
फुल्लु२	\फुल्.लु\	(अक्रि)	फूल फुल्नु
फुस्रो	\फुस्.रो\	(वि)	फुस्रो
फुस्केट्	\फुस्.केट्\	(वि)	दिमाग बिग्रिएको
फेदडो	\फे.द.डो\	(ना)	घट्टमा हुने काठको गोलो पङ्खा

फेदु	\फेद्.दु\	(अक्रि)	डुल्लु
फेरो	\फे.रो\	(क्रिवि)	फेरो, घुमाउरो
फेराद्	\फे.राद्\	(वि)	उजुर
फेरिन्	\फे.रिन्\	(अक्रि)	फेरिनु, बदलिनु
फेरुवा	\फे.रू.वा\	(वि)	घुमन्ते
फेर्१	\फेर्\	(ना)	घुमाउरो
फेर्२	\फेर्\	(ना)	लुगाको किनार
फेर्३	\फेर्\	(ना)	दोष
फेर् पर्नु	\फेर्.पर्.नु\	(अक्रि)	दोष लाग्नु
फेर्कल्लि	\फेर्.कल्.लि\	(वि.स्त्री)	घुमक्कड महिला, घुम्याघुम्यै गर्ने स्त्री
फेर्कल्लिन्	\फेर्.कल्.ल्लिन्\	(वि.स्त्री.बहु)	घुमक्कड महिलाहरू
फेर्कल्लान्	\फेर्.कल्.लान्\	(वि.पु. बहु)	घुमक्कड पुरुषहरू
फेर्कल्लो	\फेर्.कल्.लो\	(वि)	घुमिराख्ने पुरुष
फेर्दु	\फेर्.दु\	(अक्रि)	डुल्लु
फेर्नु	\फेर्.नु\	(अक्रि)	फेर्नु
फेस्याउन्	\फेस्.स्याउन्\	(सक्रि)	फेसो हाल्नु, अलग पार्नु, छुट्ट्याउनु
फोकट्	\फो.कट्\	(वि)	बेकम्मा
फोकटिया	\फो.कट्.टि.या\	(वि)	विना अर्थको, व्यर्थको
फोकाफाकि	\फो.का.फा.कि\	(ना)	फोकाफोकी, साना ठुला फोका, खटिरा
फोको	\फो.को\	(ना)	फोको, खटिरो
फोक्स्या	\फोक्.स्या\	(ना)	फोक्सो
फोटो	\फो.टो\	(ना)	फोटो, तस्वीर
फोडा	\फो.डा\	(ना)	खटिरा
फोडि	\फो.डि\	(ना)	खटिरा आउने एक प्रकारको रोग
फोडो	\फो.डो\	(ना)	खटिरो
फोन्	\फोन्\	(ना)	फोन
फो:र्	\फो:र्\	(ना)	फोहोर
फोलो	\फो.लो\	(ना)	गाग्रो
फ्याँफ्याँ	\फ्या.फ्या\	(क्रिवि)	सास फुल्नु
फ्याउरो	\फ्याउ.रो\	(ना)	फ्याउरो, मारकाट गर्ने, कराउनेजातिको स्याल
फ्याक्फ्याक्	\फ्याक्.फ्याक्\	(क्रिवि)	अन्तिम श्वास

ब

बइकुण्ठ	\बइ.कुण्.ठ\	(ना)	वैकुण्ठ
बइगन्	\बइ.गन्\	(ना)	बैगन, भान्टा
बइगुनि	\बइ.गु.नि\	(वि)	बैगुनी, लाएको गुण बिसर्ने
बइठक्	\बइ.ठक्\	(ना)	बैठक
बइठक् कोठो	\बइ.ठक् को.ठो\	(ना)	बैठक कोठो
बइना	\बइ.ना\	(ना)	बैना
बइरागि	\बइ.रा.गि\	(वि)	वैरागी, दिक्क मान्ने स्वभावको
बइराग्	\बइ.राग्\	(ना)	वैराग, दिक्क
बइलो	\बइ.लो\	(वि)	बैला, बाँझो
बइसन्नर्	\बइ.सन्.नर्\	(ना)	देवताको गात
बइसाक्	\बइ.साक्\	(ना)	वैशाख
बइसाक् पुन्यु	\बइ.साक्.पु.न्यु\	(ना)	वैशाख पूर्णिमा
बइसेठि	\बइ.से.ठि\	(ना)	समिधा
बउँ१	\बउँ\	(ना)	पौडी
बउँ२	\बउँ\	(ना)	बायाँ
बउँ३	\बउँ\	(ना)	बाथरोग
बउँकाट्टु	\बउँकाट्टु\	(सक्रि)	बाँकटे हानेर पौडी खेल्नु
बउँडिन्	\बउँ.डिन्\	(अक्रि)	हातगोडा बाउँडिन्
बउजु	\बउ.जु\	(ना)	भाउजू
बउङ्	\बउङ्\	(ना)	बहर, नडामेको बाछो
बउणो	\बउ.णो\	(ना)	हावा लगाउने साधन
बउनालो	\बउ.ना.लो\	(ना)	जुठेल्लो, भाँडा धुने ठाउँ
बउरानि	\बउ.रा.नि\	(ना)	भाइबुहारी
बउरानिज्यु	\बउ.रा.नि.ज्यु\	(ना)	तल्लो जातिकाले मल्लो जातिका बुहारीलाई भन्ने आदरार्थी शब्द
बउर्	\ब.उर्\	(ना)	खेतालो
बउर्बटेलो	\बउर्.ब.टे.लो\	(ना)	खेतालो
बउला:१	\बउ.ला:\	(वि)	बहुलाहा, पागल, होस् हराएको
बउलानि	\बउ.ला.नि\	(ना)	दुधको भाँडो पखालेर आउने दूध पानी
बउलासिमट्टु	\बउ.लासि.मट्टु\	(सक्रि) (रि)	बाहुला सुर्किनु, आक्रामक हुनु
बउलासिमट्टु	\बउ.लासि.मट्टु\	(सक्रि) (मा)	बाहुला सुर्किनु, आक्रामक हुनु
बउलिन्	\बउ.लिन्\	(अक्रि) (ना.धा)	बहुलाउनु

बउलो२	\बउ.लो\	(ना)	बाहुलो
बउसाः स्याः	\बउ.साः. स्याः\	(ना)	कोदालाको सिया
बउसो	\बउ.सो\	(ना)	सुइरो जस्तो कुटे, बाउसो
बउस्या१	\बउ.स्या\	(ना)	लोम्ने
बउस्या२	\बउ.स्या\	(ना)	खेतको खेतालो
बउस्या मान्सु	\बउ.स्या मान्.सु\	(ना)	लोम्ने मानिस
बकत्	\ब.कत्\	(ना)	बखत, समय
बकलो	\ब.क.लो\	(वि)	बाक्लो
बकस्	\ब.कस्\	(ना)	पुरस्कार
बकुद्दु	\ब.कुद्.दु\	(सक्रि) (रि)	बकुर्नु
बकुर्दु	\ब.कुर्.दु\	(सक्रि) (मा)	बकुर्नु
बक्बास्	\बक्.बास्\	(वि)	झुटो, ढाँट
बक्बकानो	\बक्.ब.का.नो\	(वि)	सुन्निएको
बक्बक्	\बक्.बक्\	(क्रिवि)	बकबक, अनावश्यक वोल्नु
बक्बास्	\बक्.बास्\	(वि)	बेकामे, निकम्मा, विना कामको
बक्लिन्	\बक्.लिन्\	(अक्रि) (ना.धा)	बाक्लिनु
बक्सन्	\बक्.सन्\	(सक्रि)	कृपा गर्नु, पुरस्कार दिनु
बक्सिस्	\बक्.सिस्\	(ना)	बक्सिस, इनाम
बखडा	\ब.ख.डा\	(ना)	बखेडा
बखद्दु	\ब.खद्.दु\	(सक्रि) (रि)	दमाहा, ढोल आदिलाई छालाले बेर्नु
बखर्दु	\ब.खर्.दु\	(सक्रि) (मा)	दमाहा, ढोल आदिलाई छालाले बेर्नु
बखान्	\ब.खान्\	(ना)	बखान, व्याख्या
बखान्काट्टु	\ब.खान्काट्टु\	(सक्रि)	झाँक्री(धामी)कोबोलीकोअर्थ लगाउनु
बगड्	\ब.गड्\	(ना)	बगर, खोलाका दुवैतिरको जमिन
बगइचा	\ब.गइ.चा\	(ना)	बगैँचा, फूलबारी
बगउलि	\ब.गउ.लि\	(वि)	ज्योतिषी, जोखाने, हेराउने
बगस्	\ब.गस्\	(ना)	बाकस
बगउलि	\ब.गउ.लि\	(ना)	धामी, झाँक्री
बगान्	\ब.गान्\	(ना)	चिया बगान
बगिन्नो	\ब.गिन्.नो\	(वि)	बकेर्नो, दूध थाक्ने वेलाको (गाई, भैंसी)
बग्खायो	\बग्.खा.यो\	(वि)	बाघले खाएर छोडेको
बग्गु	\बग्.गु\	(अक्रि) (रि)	बग्नु
बग्दु	\बग्.दु\	(अक्रि)	बग्नु

बङ्गुर	\बङ्.गुर\	(ना)	बङ्गुर, सुँगुर
बङ्गला	\बङ्.ला\	(ना)	बङ्गला, महल
बङ्स	\बङ्.स\	(ना)	वंश
बचत्	\ब.चत्\	(ना)	बचत, खर्च गरेर बाँकी रहेको धन
बचन्	\ब.चन्\	(ना)	वचन, बोली, प्रतिज्ञा
बचन्दिनु	\ब.चन्.दि.नु\	(सक्रि)	बाचा गर्नु
बचन्ज्याँ	\ब.चन्.ज्याँ\	(क्रिवि)	बाँचुन्जेल, मृत्युपर्यन्त
बचाउ	\ब.चाउ\	(ना)	बचाउ, बचाउने काम
बचिरे	\ब.चि.रे\	(अक्रि)	जीरे, बाचिरहनु
बच्चो	\बच्.चो\	(ना)	भख्रै जन्मेको बालक
बच्चाकुच्चा	\बच्.चा.कुच्.चा\	(ना)	छोरा-छोरी
बज्जु	\बज्.जु\	(अक्रि) (रि)	बज्जु
बज्दु	\बज्.दु\	(अक्रि) (मा)	बज्जु
बज्जर्	\बज्.जर्\	(ना)	चट्याड, बज्र
बटइ१	\ब.टइ\	(विभ)	बाट
बटइ२	\ब.टइ\	(ना)	बट्टाई
बटइया	\ब.टइ.या\	(ना)	बटैया, अधियाँ
बटउन्या	\ब.टउ.न्या\	(ना)	बटुवा
बटक्या	\ब.टक्.या\	(ना)	बटुको, ठुलो कचौरा
बटि	\ब.टि\	(विभ)	बाट
बटिन्	\ब.टिन्\	(अक्रि)	तयार हुनु
बटुक१	\ब.टुक\	(ना)	मास पिसेर तेलमा पकाइने फुलौरा
बटुक२	\ब.टुक\	(ना)	बटुक, ब्रह्मचारी, व्रतबन्ध गर्ने केटो
बटुको	\ब.टु.को\	(ना)	बटुको, कचौरा
बटुल्दु	\ब.टुल्.दु\	(सक्रि) (मा)	बटुल्नु, जम्मा गर्नु
बटुल्या	\ब.टुल्.ल्या\	(ना)	विवाह भएपछि माइतीका देवतालाईबाटोमा पुज्ने कार्य
बटुल्लु	\ब.टुल्.लु\	(सक्रि) (रि)	बटुल्नु, जम्मा गर्नु
बटुवा	\ब.टु.वा\	(ना)	बटुवा
बट्याउन्	\ब.ट्याउन्\	(सक्रि)	तम्तयार पार्नु
बठे	\ब.ठे\	(विभ)	बाट
बठेइ	\ब.ठेइ\	(विभ)	बाट
बडाइ	\ब.डाइ\	(ना)	बढाई
बडाइ गहु	\ब.डाइ गद्.दु\ (टु) (रि) (सक्रि)		बढाई गर्नु, मन्दिरमा बाजा बजाएर आराधना गर्नु

बडाइ गद्दु	\ब.डाइ गर्.दु\ (टु) (मा) (सक्रि)	बढाइ गर्नु, मन्दिरमा बाजा बजाएर आराधना गर्नु
बडुवाइ	\ब.डु.वाइ\ (ना)	बढाई, बढाउने काम, गुणगान गर्नु
बडुवा१	\ब.डु.वा\ (ना)	माकुरो
बडुवा२	\ब.डु.वा\ (ना)	पदोन्नति
बडुवा३	\ब.डु.वा\ (ना)	बटुक
बडुवा:जाल्	\ब.डु.वा: जाल्\ (ना)	माकुराको जालो
बडियादिमाग्	\ब.डि.या.दि.माग्\ (ना)	सकारात्मक मनस्थिति
बड्डा	\बड्.डा\ (वि)	बुढापाका
बड्डाबज्या	\बड्.डाब.ज्या\ (ना.पु.आ)	हजुरबुवा
बड्ज्यु	\बड्.ज्यु\ (ना.पु)	ससुरा
बड्डि१	\बड्.डि\ (वि.स्त्री)	बुढी
बड्डि२	\बड्.डि\ (वि.स्त्री)	उमेर पुगेकी स्त्री
बड्डि३	\बड्.डि\ (ना.वि.स्त्र)	श्रीमती
बड्दु	\बड्.दु\ (अक्रि) (रि)	बढ्नु
बड्दु	\बड्.दु\ (अक्रि) (मा)	बढ्नु
बड्ता	\बड्.ता\ (वि)	बढ्ता
बड्पिपल्	\बड्.पि.पल्\ (ना)	बरपीपल
बण्णा	\बण्.णा\ (ना)	वण्डा, बाड्ने काम
बण्णापत्र	\बण्.णा.प.त्र\ (ना)	वण्डापत्र, अंशबण्डाको लिखित कागज
बतउन्१	\ब.तउन्\ (सक्रि)	सिकाउनु, बताउनु
बतउन्२	\ब.तउन्\ (सक्रि)	हावा लगाउनु, बताउनु
बताउन्त्या	\ब.ताउ.न्या\ (वि)	मार्ग दर्शक
बतासिन्	\ब.ता.सिन्\ (अक्रि)	बतासिनु
बतास्	\ब.तास्\ (ना)	बतास, हावा
बतेर्	\ब.तेर्\ (ना)	बात्ती बाल्न मन्दिर जाने मानिसहरू
बत्ति	\बत्.ति\ (ना)	बत्ती, उज्यालोका निमित्त बालिने साधन
बत्तिबाल्दु	\बत्.तिबाल्.दु\ (सक्रि) (मा)	बत्ती बाल्नु, दियो जलाउनु
बत्तिबाल्लु	\बत्.तिबाल्.लु\ (सक्रि) (रि)	बत्ती बाल्नु, दियो जलाउनु
बत्तिस्लच्छयण्	\बत्.तिस्लच्.छ् ण्\ (ना)	बत्तिस लक्षण
बत्थु	\बत्.थु\ (मार्.भे) (अक्रि)	बस्नु
बदक्	\ब.दक्\ (ना)	हाँस, बत्तख
बदल्या	\ब.द.ल्या\ (वि)	बदली भएको, बादल लागेको
बदाम्बदाम्	\ब.दाम्.ब.दाम्\ (अनुक)	ड्यामड्याम, ढ्याडढ्याड

बदि	\ब.दि\	(ना)	बदनाम, बेइज्जत
बदिनाम्	\ब.दि.नाम्\	(ना)	बदनाम
बदेगानो	\ब.दे.गा.नो\	(ना)	तिघ्राको पिलो
बदेलो	\ब.दे.लो\	(ना)	बदलाको भाव, प्रतिशोधको भावना
बद्	\बद्\	(ना)	वध, हत्या, मार्ने काम
बद्काउन्	\बद्.काउन्\	(सक्रि)	हात वा लठ्ठीले पिट्नु
बद्कि	\बद्.कि\	(ना)	पिटाइ
बद्बदानो	\बद्.ब.दा.नो\	(वि)	सुन्निएको
बद्नाम्	\बद्.नाम्\	(ना)	बदनाम, बेइज्जत
बद्मासि	\बद्.मा.सि\	(ना)	बदमासी, दुष्कर्म
बद्लि१	\बद्.लि\	(ना)	बदली, बादल वा हुस्सु लागेको दिन
बद्लि२	\बद्.लि\	(ना)	बदल्ने काम
बद्दयउन्	\ब.दयउन्\	(सक्रि)	कुनै रुखमा कलम गरी उन्नत विउ तयार गर्नु
बधु	\ब.धु\	(ना)	वधू, बेहुली
बधुवा	\ब.धु.वा\	(वि)	बँधुवा
बनारि	\ब.ना.रि\	(ना)	घाँस, दाउरा ल्याउन बन जाने आइमाई
बनावट्	\ब.ना.वट्\	(ना)	बनावट, संरचना
बनावटि	\ब.ना.व.टि\	(वि)	बनावटी, नक्कली
बनुन्	\ब.नुन्\	(सक्रि)	बनाउनु, रचना गर्नु
बन्कुकुडो	\बन्.कुक्.डो\	(ना)	वनकुखुरो, कालिज
बन्केला	\बन्.के.ला\	(ना)	वनकेरा
बन्कोदो	\बन्.को.दो\	(ना)	जङ्गली कोदो
बन्डल्	\बन्.डल्\	(ना)	बन्डल, पोको, बिटो
बन्डाड्	\बन्.डाड्\	(ना)	बनढाडे, बनमा पाइने ढाडे विरालो
बन्तउड्	\बन्.तउड्\	(ना)	बन तरुल
बन्द	\बन्.द\	(वि)	बन्द
बन्दगोबि	\बन्.द.गो.बि\	(ना)	बन्दागोबी
बन्धुक	\बन्.धुक\	(ना)	बन्दुक
बन्पल्या	\बन्.पल्.या\	(ना)	बनपाले
बन्बास्	\बन्.बास्\	(ना)	वनवास, जङ्गलको बास
बन्बेत्	\बन्.बेत्\	(ना)	बनजङ्गल
बन्भोज्	\बन्.भोज्\	(ना)	वनभोज
बन्मान्स्	\बन्.मान्.स्\	(ना)	वनमान्छे

बन्मुण्	\बन्.मुण्\	(क्रिवि)	बनमै हुनु
बन्यान्	\ब.न्यान्\	(ना)	स्विटर
बन्यास्	\ब.न्यास्\	(ना)	खुर्पा
बन्र्या	\बन्.र्या\	(वि)	बान्द्रे, वानर जस्तो अनुहार भएको
बन्सो	\बन्.सो\	(ना)	बन्सो झार
बफोया	\ब.फो.या\	(वि)	बप्याएको
बफिन्	\ब.फिन्\	(अक्रि)	बाफिनु
बपफेको	\बफ्.फे.को\	(वि)	बाफिएको, बाफले पाकेको
बबा	\ब.बा\	(ना.पु)	बुवा, पिता
बबाल्	\ब.बाल्\	(ना)	बबाल, झन्जट
बबाल्काट्टु	\ब.बाल्काट्टु\	(सक्रि)	झमेला हटाउनु
बबासिर्	\ब.बा.सिर्\	(ना)	अर्सा वा हर्सा रोग
बम्	\बम्\	(ना)	बम
बम्न्यउल्	\बम्.न्यउल्\	(क्रिवि)	बाहुनहरूले गरे जस्तै
बयना	\ब.य.ना\	(ना)	बैना
बयल्पङ्खि	\ब.यल्.पङ्.खि\	(वि)	बाइपङ्खी
बयान्	\ब.यान्\	(ना)	बयान, बखान
बयालो	\ब.या.लो\	(ना)	बयालो, बएली, हावा
बरण्डा	\ब.रण्.डा\	(ना)	बरन्डा, दलान
बरालिन्	\ब.रा.लिन्\	(अक्रि)	बहकिनु, बरालिनु
बर्	\बर्\	(ना)	बरको रुख
बर्कत्	\बर्.कत्\	(ना)	बर्कत, बर्गत, बल
बर्खा	\बर्.खा\	(ना)	बर्खा, बर्सात
बर्खि	\बर्.खि\	(ना)	बर्खी, काज किरिया वर्षदिन सम्मको
बर्ख्याः	\बर्.ख्याः\	(ना)	बर्खा, बर्सातको समय
बर्ख्याः खेतो	\बर्.ख्याः खे.तो\	(ना)	बर्खे बाली
बर्डो	\बर्.डो\	(ना)	बर्ो
बर्णि	\बर्.णि\	(ना)	वरणी, बरनी
बर्तु	\बर्.तु\	(ना)	बर्त, ब्रत, उपवास
बर्माण्	\बर्.माण्\	(ना)	दिमाग, मगज
बर्माण्ड	\बर्.माण्.ड\	(ना)	ब्रह्माण्ड, संसार
बर्त्याउन्	\बर्.त्याउन्\	(सक्रि)	ब्रतबन्ध गर्नु
बर्बट्ट	\बर्.बट्ट\	(क्रिवि)	अलपत्र

बर्पच्छय	\बर्.पच्.छ्य\	(ना)	वरपक्ष, जन्ती
बर्फ	\ब.र.फ\	(ना)	बरफ, ज्यादै चिसो
बर्फि	\बर्.फि\	(ना)	बर्फी
बर्उन्या	\ब.र्उन्या\	(ना)	लमी
बर्याँत्	\ब.र्याँत्\	(ना)	जन्ती
बर्सा	\बर्.सा\	(ना)	वर्षा
बर्सात्	\बर्.सात्\	(ना)	पानी धेरै पर्ने समय
बर्सा रितु	\बर्.सा रि.तु\	(ना)	वर्षा ऋतु
बला	\ब.ला\	(नि)	शब्दका पछाडि आउने पुरुष बोधक शब्द
बलाइ	\ब.लाइ\	(ना)	भलो, स्नेहको भाव
बलात्कार्	\ब.लात्.कार्\	(ना)	बलात्कार, इच्छा विरुद्धको सम्भोग गर्नु
बलि	\ब.लि\	(नि)	शब्दका पछाडि आउने स्त्री बोधक शब्द
बलिदान्	\ब.लि.दान्\	(ना)	वलिदान
बलियो	\ब.लि.यो\	(वि)	बलियो
बलुवा	\ब.लु.वा\	(ना)	बालुवा
बल्	\बल्\	(ना)	बल, शक्ति, तागत
बल्उटे	\ब.लउ.टे\	(वि)	बालुवाको जस्तो गुण भएको माटो
बल्छि	\बल्.छि\	(ना)	बल्छी
बल्जप्ति	\बल्.जप्.ति\	(ना)	जबरजस्ती
बल्दु	\बल्.दु\	(अक्रि) (मा)	बल्नु
बल्धार	\बल्.धार्\	(ना)	बलैँसी
बल्धारि पानि	\बल्.धा.रि\	(ना)	बलैँसीको पानी
बल्याउन्	\बल्.ल्याउन्\	(सक्रि)	अन्नका बाला बिउका लागि केलाउनु
बल्याः गाजो	\ब.ल्याः गा.जो\	(ना)	हरियो घाँस
बल्लु१	\बल्.लु\	(ना.पु)	गोरु
बल्लु२	\बल्.लु\	(अक्रि) (रि)	बल्नु
बल्लि	\बल्.लि\	(ना)	निदाल, धुरीकाठ, बलो
बयस्क	\ब.यस्.क\	(ना)	वयस्क
बसन्नरा	\ब.सन्.नरा\	(ना)	वसुन्धरा, पृथ्वी
बसाउन्१	\ब.साउन्\	(सक्रि)	बसाउनु बस्न लगाउनु
बसाउन्२	\ब.साउन्\	(सक्रि)	भाँडो बसाउनु
बसिण्णो	\ब.सिण्.णो\	(ना)	पिको, पिरा
बसिब्यालो	\ब.सि.ब्या.लो\	(ना)	बसिबियाँलो

बस्	\बस्\	(वि)	भयो, पुग्यो
बस्दु२	\बस्.दु\	(मा)(अक्रि)	बस्नु
बस्सु	\बस्.सु\	(रि)(अक्रि)	बस्नु
बस्ति	\बस्.ति\	(ना)	बस्ती
बहनि	\ब.ह.नि\	(ना)	बोहोनी,दिनको पहिलो आम्दानी
बहादुरि	\ब.हा.दु.रि\	(ना)	बहादुरी,वीरता
बहुरुपि	\ब.हु.रु.पि\	(वि)	बहुरुपी, अनेक रूप बनाउने
बाकरान्	\बा.क.रान्\	(ना.बहु)	बाख्राहरू
बाकरि	\बा.क.रि\	(ना)	बाख्री
बाकरो	\बा.क.रो\	(ना)	बाख्रो
बाकि	\बा.कि\	(ना)	बाँकी, बचत
बाख्खल्	\बाख्.खल्\	(ना)	बोक्रा
बागि	\बा.गि\	(वि)	बागी, विद्रोही
बाग्दान्	\बाग्.दान्\	(ना)	वाग्दान, वचनदान
बाग्बाणि	\बाग्.बा.णि\	(ना)	असङ्कटका बेला बोल्नु
बाग्बुड्या	\बाग्.बु.ट्या\	(वि)	बाघका जस्ता बुट्टा भएको
बाडरा	\बा.ड.रा\	(ना)	बङ्गारा
बाडिमति	\बा.डि.म.ति\	(ना)	कुबुद्धि
बाडो	\बा.डो\	(ना)	बाङ्गो
बाचक्	\बा.चक्\	(वि)	पुराण आदि वाचन गर्ने
बाचन्	\बा.चन्\	(ना)	वाचन, पढेर सुनाउने काम
बाचिरे	\बा.चि.रे\	(क्रि)	लामो समय बच्ने आशीर्वाद
बाचुन्ज्याँ	\बा.चुन्.ज्याँ\	(वि)	बाचुन्जेल
बाच्	\बाच्\	(ना)	खोट
बाच्लाउन्	\बाच्.लाउन्\	(सक्रि)	दोष लगाउनु
बाच्चु१	\बाच्.चु\	(सक्रि) (रि)	जीवित रहनु, बाँच्नु
बाच्चु २	\बाच्.चु\	(सक्रि) (रि)	अक्षर वाचन गर्नु
बाच्चु१	\बाच्.दु\	(सक्रि) (मा)	जीवित रहनु, बाँच्नु
बाच्चु२	\बाच्.दु\	(सक्रि) (मा)	अक्षर बाच्चु
बाच्छो	\बाच्.छो\	(ना)	बाछो, गाइको बच्चो
बाजागाजा	\बा.जा.गा.जा\	(ना)	बाजागाजा, वाद्यवादनका साधन
बाजाबाज्	\बा.जा.बाज्\	(ना)	बाझाबाझ, भनाभन
बाजि१	\बा.जि\	(ना)	बाँझी

बाजि२	\बा.जि\	(ना)	बाजी, सर्त,
बाजि३	\बा.जि\	(ना)	पटक
बाजिथाप्दु	\बा.जिथाप्.दु\	(सक्रि) (मा)	दुई थरीका बिचमा हार र जितको शर्त राख्नु
बाजिथाप्पु	\बा.जिथाप्.पु\	(सक्रि) (रि)	दुई थरीका बिचमा हार र जितको शर्त राख्नु
बाजो१	\बा.जो\	(ना)	बाँझो
बाजो२	\बा.जो\	(वि)	बाँझो
बाज्१	\बाज्\	(ना)	बाँज
बाज्२	\बाज्\	(ना)	बाज, चरा विशेष, चरेबाघ
बाज्३	\बाज्\	(ना)	गीत गाउँदा आउने थेगो (भुणबाज)
बाज्कल्लि	\बाज्.कल्.लि\	(ना)	प्रेमिका
बाटाइबाटा	\बा.टाइ.बा.टा\	(क्रिवि)	बाटो नछोडेर जानु
बाटाखर्च	\बा.टा.खर्.च\	(ना)	बाटाखर्च
बाटो	\बा.टो\	(ना)	बाटो
बाटोलाउन्	\बा.टा.लाउन्\	(सक्रि)	सत्मार्गमा लाउनु
बाटोलाग्नु	\बा.टा.लाग्.गु\	(अक्रि) (रि)	लामो यात्रामा हिँड्नु, उद्देश्य प्राप्तितर्फ अघि बढ्नु
बाटोलाग्दु	\बा.टा.लाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	उद्देश्य प्राप्तितर्फ अघि बढ्नु
बा:ट्१	\बा:ट्\	(ना)	कात्रो
बा:ट्२	\बा:ट्\	(ना)	ढक
बाठो	\बा.ठो\	(वि)	बाठो, बठ्याइ गर्ने, चलाख
बाडि	\बा.डि\	(ना)	सातु
बाडुलि	\बा.डु.लि\	(ना)	बाडुली, हिच्की
बाडो	\बा.डो\	(ना)	डोको, सुप्पो आदिको मुखपट्टिको घेरो
बाङ्१	\बाङ्\	(ना)	बाढी
बाङ्२	\बाङ्\	(ना)	बार, घेरो
बाङ्३	\बाङ्\	(सक्रि)	बाँड्नु
बाङ्.खरि	\बाङ्.खरि\	(ना)	बाह्रखरी, देवनागरी लिपिका व्यञ्जन र स्वर वर्ण
बाङ्चुङ्	\बाङ्.चुङ्\	(ना)	बाँड्नु, बाँड्ने काम
बाणि	\बा.णि\	(ना)	बोली, वाणी
बाणिचुणि	\बा.णि.चु.णि\	(क्रिवि)	सबैलाई बाड्ने काम
बाण्फाण्	\बाण्.फाण्\	(ना)	बाँड्नु
बाण्णु	\बाण्.णु\	(सक्रि)	बाड्नु
बातइहाल्दु	\बा.तइ.हाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	कथा भन्नु
बातइहाल्लु	\बा.तइहाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	कथा भन्नु

बाताबरण्	\बा.ता.ब.रण्\	(ना)	वातावरण, प्राकृतिक अवस्था
बातो	\बा.तो\	(ना)	बत्ती
बातो बस्नु	\बा.तो बस्.नु\	(ना)	सेखी झार्नु
बातोबाल्दु	\बा.तोबाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	दियो जलाउनु
बातोबाल्लु	\बा.तोबाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	दियो जलाउनु
बात्१	\बात्\	(ना)	कुरो
बात्२	\बात्\	(ना)	कथा, कहानी
बात्३	\बात्\	(ना)	आरोप
बात्उठ्दु	\बात्उठ्.दु\	(अक्रि) (मा)	कुराको चर्चा हुनु
बात्उठ्ठु	\बात्उठ्.ठु\	(अक्रि) (रि)	कुराको चर्चा हुनु
बात्चिज्	\बात्.चिज्\	(ना)	बातचित, कुराकानी
बात्लाग्गु	\बात्लाग्.गु\	(अक्रि) (रि)	अबैध गर्भ राख्नु
बात्लाग्दु	\बात्.लाग्.दु\	(अक्रि) (मा)	अबैध गर्भ राख्नु
बादल्	\बा.दल्\	(ना)	बादल
बादि	\बा.दि\	(ना)	बादी जाति
बादिन्	\बा.दिन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	बाँधिनु
बाःदिन्	\बाःदिन्\	(ना.बहु)	बादीहरू
बाद्दु१	\बाद्.दु\	(सक्रि)	डोरीले कसिलो हुने गरी बाँध्नु
बाद्दु२	\बाद्.दु\	(सक्रि)	परहेज गर्नु
बाधक्	\बा.धक्\	(वि)	बाधक
बाधा	\बा.धा\	(ना)	बाधा, रोक्यावट
बाधावालो	\बा.धा.वा.लो\	(ना)	हली
बाध्य	\बा.ध्य\	(वि)	बाध्य
बानरि	\बा.न.रि\	(ना)	सुन्दरी
बानर्	\बा.नर्\	(ना)	बाँदर, बाँदनी
बाना	\बा.ना\	(ना)	किसिम, बाना
बानि	\बा.नि\	(ना)	बानी, आदत
बानि	\बा.नि\	(ना)	बानी
बानो१	\बा.नो\	(ना)	भाकल
बानो२	\बा.नो\	(ना)	बान्की
बान्१	\बान्\	(ना)	कन्या
बान्२	\बान्\	(ना)	गोरुले खेत जोत्नु
बान्३	\बान्\	(ना)	वाण

बान्नो	\बान्.नो\	(ना)	पर्खाल
बान्ता	\बान्.ता\	(ना)	बान्ता, उल्टी
बाबा	\बा.बा\	(ना)	बुवा, बाबा
बाबर्	\बा.बर्\	(ना)	सेल
बाब्यो	\बा.ब्यो\	(ना)	बाबियो
बाच्	\बाच्\	(ना)	दोष, बात
बापत्	\बा.पत्\	(नि)	निम्ति
बार्दलि	\बार्.द.लि\	(ना)	बार्दली, कौसी
बालख	\बा.ल.ख\	(ना)	बालक, शिशु, बच्चा
बालाबर्मा	\बा.ला.बर्.मा\	(ना)	बालक बाहुन
बालि१	\बा.लि\	(ना)	कानमा लगाउने सुनका बाला
बालि२	\बा.लि\	(ना)	युवती
बालि३	\बा.लि\	(ना)	बाली
बालि४	\बा.लि\	(ना)	गाई, भैंसीको सम्भोग प्रक्रिया
बालि५	\बा.लि\	(ना)	रामायणको एउटा पात्र
बालिनालि	\बा.लि.ना.लि\	(ना)	बालीनाली
बालिबइस्	\बा.लि.बइस्\	(ना)	नौजवान अवस्था
बालिभ्यो	\बा.लि.भ्यो\	(सक्रि)	आसिलो हुनु
बालो१	\बा.ला\	(ना)	हातमा लगाउने चाँदी, सुन, कुशको बालो
बालो२	\बा.लो\	(ना)	युवक
बालो३	\बा.लो\	(ना)	अन्नबालीको झुप्पो
बाल्कालइ राणि	\बाल्.का.लइ. रा.णि\	(ना)	बाल विधवा
बाल्टि	\बाल्.टि\	(ना)	बाल्टी
बाल्दु	\बाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	जलाउनु
बाल्बच्चा	\बाल्.बच्.चा\	(ना)	बालबच्चा, केटाकेटी
बाल्बोलि	\बाल्.बो.लि\	(ना)	बच्चाको बोली
बाल्यकाल्	\बाल्.ल्य.काल्\	(ना)	बाल्यकाल
बाल्लु	\बाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	जलाउनु
बाँस्	\बास्\	(ना)	बाँस, रूख विशेष
बासा१	\बा.सा\	(ना)	साँझ
बासा२	\बा.सा\	(ना)	धुरीकाठ
बासुलि	\बा.सु.लि\	(ना)	बाँसुरी
बासुलो	\बा.सु.लो\	(ना)	बसिला

बास्१	\बास्\	(ना)	बास्ना
बास्२	\बास्\	(ना)	चराले बोल्नु
बास्३	\बास्\	(ना)	वास
बास्४	\बास्\	(ना)	आवास
बास्कल्लो	\बास्.कल्.लो\	(ना)	बाँसको तामा
बास्नादार्	\बास्.ना.दार्\	(वि)	बास्नादार
बाहेक्	\बा.हेक्\	(क्रियो)	बाहेक
बि	\बि\	(ना)	वीर्य
बिउ	\बिउ\	(ना)	बिउ
बिउजाया	\बिउ.जा.या\	(वि)	बिउंझेको
बिकर्	\बि.कर्\	(ना)	श्राद्धको पिण्ड खाने अधिकार नपाएका मृतकलाई दिइने पिण्ड
बिकसुर्	\बि.क.सुर्\	(वि)	बेकसुर, कसुर नभएको
बिकार्	\बि.कार्\	(ना)	विकार, खराबी
बिकुल्दड्या	\बि.कुल्.द.ड्या\	(वि)	दाँत बिग्रको
बिक्रि	\बिक्.रि\	(ना)	बिक्री
बिखर्चि	\बि.खर्.चि\	(वि)	बिखर्ची
बिखइजडि	\बि.खइ.ज.डि\	(ना)	विषको मूल जरो, झगडाको बिउ
बिखण्णु	\बि.खण्.णु\	(सक्रि)	बेच्नु
बिखाइलो	\बि.खाइ.लो\	(वि)	बिखालु, बिषादियुक्त
बिगड्डु	\बि.ग.ड्डु\	(अक्रि) (रि)	बिग्रिनु
बिगड्दु	\बि.गड्.दु\	(अक्रि) (मा)	बिग्रिनु
बिगाड्या	\बि.गा.ड्या\	(वि)	बिगारेको, काम बिगारेको
बिगाइँ१	\बि.गाइँ\	(ना)	बिजाइँ, ओर्याइँ
बिगाइँ२	\बि.गाइँ\	(ना)	बिजाइँ
बिगुल्	\बि.गुल्\	(ना)	बिगुल, बिकुल
बिगुल्या	\बि.गु.ल्या\	(ना\वि)	बिकुल बाजा बजाउने
बिडड्याठ्	\बि.ड.ड्याठ्\	(वि)	केही नबुझे
बिचरि	\बि.च.रि\	(वि.स्त्री)	बिचरी, आधार नभएकी टुहुरी
बिचरो	\बि.च.रो\	(वि.पु)	बिचरो, आधार नभएको टुहुरो
बिचल्दु	\बि.चल्.दु\	(सक्रि) (मा)	भाग्नु
बिचल्लि	\बि.चल्.लि\	(ना)	बिचल्ली, बिजोग
बिचल्लु	\बि.चल्.ल्लु\	(सक्रि) (रि)	भाग्नु

बिचार	\बि.चार\	(ना)	विचार
बिचारवान्	\बि.चार.वान्\	(वि)	विचारवान्, विवेक भएको
बिचेत्	\बि.चेत्\	(वि)	विचेत, अचेत
बिचेतो	\बि.चे.तो\	(वि)	अचेत, बेहोसी, होस हराएको
बिच्चिन्	\बिच्.किन्\	(अक्रि)	बिच्चिनु
बिच्छिन्	\बिच्.छिन्\	(अक्रि)	मन नपर्नु
बिच्छि	\बिच्.छि\	(ना)	बिच्छी
बिछिया	\बि.छि.या\	(ना)	खुट्टामा लगाइने एक प्रकारको गहना
बिछोड्	\बि.छोड्\	(ना)	बिछोड, वियोग
बिजइसाल्	\बि.जइ.साल्\	(ना)	विजयसाल
बिजाइँ	\बि.जाइँ\	(नायो)	बाहेक वा विना
बिजाउन्	\बि.जाउन्\	(अक्रि)	बिझाउनु
बिजाति	\बि.जा.ति\	(वि)	विजातीय, भिन्न जातिको
बिजुलि	\बि.जु.लि\	(ना)	बिजुली
बिजोग्	\बि.जोग्\	(ना)	बिजोक, बिचल्ली
बिजोडा	\बि.जो.डा\	(वि)	बेजोड
बिटउटो	\बि.टउ.टो\	(वि)	नापको बिट सम्म पुगेको (भराइ)
बिटालि	\बि.टा.लि\	(वि.स्त्री)	बिटुलिएकी
बिटालो	\बि.टा.लो\	(वि.पु)	बिटुलिएको
बिटुलिन्	\बि.टु.लिन्\	(अक्रि)	बिटुलिएको
बिटुलो	\बि.टु.लो\	(वि)	अपवित्र
बिटो	\बि.टो\	(ना)	बिटो, घाँस, दाउराको मुठो
बिटोलिन्	\बि.टो.लिन्\	(अक्रि)	बिटुलिनु
बिट्ठि	\बिठ्.ठि\	(ना)	विष्ठा, चराको दिसा
बिणि	\बि.णि\	(ना)	बिडी
बिणो१	\बि.णो\	(ना)	बिँडा, घाँसको आसन
बिणो२	\बि.णो\	(ना)	बिँडो, पुर्खाको इज्जत थाम्नु, बिरासत
बिण्णो	\बिण्.णो\	(ना)	ठेको, ठेकी, मही पार्ने भाँडो
बितड्डु	\बि.त.ड्डु\	(अक्रि)	दूध फाट्नु
बितिन्	\बि.तिन्\	(अक्रि)	बेपत्ता हुनु, मर्नु
बित्ता	\बित्.ता\	(ना)	बित्ता
बित्तु	\बित्.तु\	(अक्रि)	बित्तु, मर्नु
बित्तोबास्	\बित्.तो.बास्\	(ना\वि)	बेपत्ता

बित्या	\बित्.त्या\	(वि)	बितेको
बित्यास्	\बित्.यास्\	(ना)	बित्यास
बिथरिन्	\बि.थ.रिन्\	(अक्रि)	फराकिलो हुनु
बिथरो	\बि.थ.रो\	(वि)	फराकिलो, चौडा
बिथाद्दु	\बि.थाद्.दु\	(अक्रि) (रि)	पथार्नु
बिथार्दु	\बि.थार्.दु\	(अक्रि) (मा)	पथार्नु
बिथित्यउल्	\बि.थित्.त्यउल्\	(सक्रि)	तिथि नहुनु, भद्रगोल
बिथोलिन्	\बि.थो.लिन्\	(अक्रि)	बिथोलिनु, भाँडिनु
बिथोल्दु	\बि.थोल्.दु\	(अक्रि)	बिथोलिनु
बिथोल्लु	\बि.थोल्.ल्लु\	(अक्रि)	बिथोल्लु
बिदा	\बि.दा\	(ना)	बिदा
बिदाउन्	\बि.दाउन्\	(सक्रि)	हिलोले लतपताउनु
बिदाबादि	\बि.दा.बा.दि\	(ना)	बिदाबादी
बिदेस्	\बि.देस्\	(ना)	विदेश, परदेश
बिदो	\बि.दो\	(ना)	बिदो, पानी रहनु
बिद्या	\बिद्.या\	(ना)	विद्या
बिद्युत्	\बिद्.द्युत्\	(ना)	बिजुली
बिधउरि	\बि.धउ.रि\	(वि.स्त्री)	छली, कपटी
बिधउरो	\बि.धउ.रो\	(वि.पु)	छली, कपटी
बिधर्मि	\बि.धर्.मि\	(वि)	विधर्मि
बिधाइँ	\बि.धाइँ\	(ना)	बिझाइँ, फटाइँ
बिधाता	\बि.धा.ता\	(ना\वि)	विधाता, सृष्टिकर्ता
बिना१	\बि.ना\	(ना)	बिना, कस्तूरीको नाभिमा हुने सुगन्धित
बिना२	\बि.ना\	(नायो)	विना
बिनामि	\बि.ना.मि\	(वि)	बेनामी, नाम नभएको
बिन्	\बिन्\	(ना)	खिप
बिन्बुवा	\बिन्.बु.वा\	(वि)	बाबु पत्ता नलागेको
बिन्ति	\बिन्.ति\	(ना)	बिन्ती
बिन्ति लाउन्	\बिन्.ति.लाउन्\	(सक्रि)	धामी, झाँक्री काम्नका लागि अनुरोध गर्नु
बिन्त्यारो	\बिन्.त्या.रो\	(ना)	बिन्ति लगाउने व्यक्ति
बिपच्छय	\बि.पच्.छय\	(ना)	विपक्ष
बिपत्	\बि.पत्\	(ना)	विपद
बिपत्ता	\बि.पत्.ता\	(ना)	बेपत्ता, गायब

बिपना	\बिप्.ना\	(ना)	बिपना, ननिदाएको अवस्था
बिपइबार	\बि.पइ.बार्\	(ना)	बिहीबार, बृहस्पतिबार
बिप्यो	\बि.प्यो\	(वि)	उल्टो
बिप्योकुरो	\बि.प्यो.कु.रो\	(ना)	अपामार्ग
बिफलता	\बि.फल्.ता\	(ना)	विफलता, असफलता
बिफाम्	\बि.फाम्\	(वि)	सम्झना नभएको
बिबरण्	\बि.ब.रण्\	(ना)	विवरण, बयान
बिभाब्	\बि.भाब्\	(ना)	विभाव, मनमा उत्पन्न हुने भाव
बिमोचन्	\बि.मो.चन्\	(ना)	विमोचन, बन्धनबाट मुक्त गराउनु
बिबरा	\बि.ब.रा\	(ना)	बिमिरा
बिबरित्	\बिब्.रित्\	(वि)	उल्टो, विपरीत
बिरङ्ङि	\बि.रङ्.ङि\	(वि)	अनेक रङको
बिरन्चि	\बि.रन्.चि\	(ना)	फलामको लामो किलो
बिरसिलो	\बि.र.सि.लो\	(वि)	बिरसिलो, रस नभएको
बिरस्पति	\बि.रस्.पति\	(ना)	बृहस्पति
बिराउन्	\बि.राउन्\	(सक्रि)	चुक्नु
बिरादर्	\बि.रा.दर्\	(ना)	बन्धुबान्धब
बिरानो	\बि.रा.नो\	(वि)	बिरानो
बिरामि	\बि.रा.मि\	(वि)	बिरामी
बिरुडा	\बि.रु.डा\	(ना)	दुर्गाष्टमी पूजामा देवीलाई चढाइने नैवेद्य
बिरुडापञ्चमि	\बि.रु.डा पञ्च.मि\	(ना)	बिरुडा भिझाइने पञ्चमी तिथि
बिरुप्	\बि.रुप्\	(वि)	विरूप
बिर्ति	\बिर्.ति\	(ना)	वृत्ति, पेसा
बिर्बिर्या	\बिर्.बिर्.या\	(वि)	सिमसिमे
बिर्बिर्यापानि	\बिर्.बि.र्यापा.नि\	(ना)	बिरबरे पानी, सिमसिमे पानी
बिलउना	\बि.लउ.ना\	(ना)	बिलौना, करौना, विलाप
बिलय	\बि.ल.य\	(ना)	विलय, लोप
बिलाउन्	\बि.लाउन्\	(अक्रि)	बिलाउनु, हराउनु
बिलोस्सु	\बि.लोस्.सु\	(सक्रि)	समाप्त पार्नु
बियारि	\बि.या.रि\	(वि.स्त्री)	धानको बिउ निकाल्ने (आईमाई)
बियारो	\बि.या.रो\	(वि.पु)	बिउ निकाल्ने (पुरुष)
बिसउरि	\बि.सउ.रि\	(वि)	सभ्यता नभएको
बिसन्चो	\बि.सन्.चो\	(ना)	बिसन्चो

बिसाइत्	\बि.सा.इत्\	(ना)	बिसाइत, खराब साइत
बिसाल्	\बि.साल्\	(वि)	विशाल
बिसाउन्१	\बि.साउन्\	(सक्रि)	भारी बिसाउनु
बिसाउन्२	\बि.साउन्\	(अक्रि)	घाउ बिसाउनु
बिसुद्	\बि.सुद्.द\	(वि)	विशुद्ध
बिसुद्दि	\बि.सुद्.दि\	(वि)	बिसुद्धी
बिस्	\बिस्\	(ना)	बिख
बिस्कुन्	\बिस्.कुन्\	(ना)	बिस्कुन
बिस्टर्	\बिस्.टर्\	(ना)	विष्टर, आसन
बिस्टा	\बिस्.ठा\	(ना)	विष्टा, चराको गुहु
बिस्पति	\बिस्.पति\	(ना)	नयाँ बर्षको प्रारम्भ, वैशाख एक गतेको दिन
बिस्राम्	\बिस्.राम्\	(ना)	विश्राम
बिस्वदेव	\बिस्वदेव\	(ना)	विश्वदेव
बिस्वासि	\बिस्.स्वा.सि\	(वि)	विश्वासी
बिहोसि	\बि.हो.सि\	(वि)	बिहोसी
बुइ	\बुइ\	(ना)	पिठ्युँ
बुकाइ दिनु	\बु.काइ.दि.नु\	(सक्रि)	चपाइ दिनु
बुकोसुन्	\बु.को.सुन्\	(ना)	सुनको पुरै डल्लो
बुक्क्वा	\बुक्.का\	(ना)	बुकुवा, सुखवा
बुखलो	\बु.ख.लो\	(वि)	गरगहना केही नलगाएको, बुच्चो
बुचो	\बु.चो\	(वि)	बुच्चो
बुजिन्	\बु.जिन्\	(अक्रि)	मुख बन्द हुनु
बुजो१	\बु.जो\	(ना)	बुजो
बुजो२	\बु.जो\	(ना)	बिको
बुज्याउन्	\बु.ज्याउन्\	(सक्रि)	ठुलो गाँस मुखमा हाल्नु
बुटि	\बु.टि\	(ना)	बुटी, वनौषधी
बुट्टि	\बुट्ट.टि\	(ना)	जुक्ति
बुडि	\बु.डि\	(वि.स्त्री)	बुढी
बुडिपोल्लि सक्रात्	\बु.डि.पोल्.लिसक्.रात्\	(ना)	भदौँ एक गते बूढी बनाई असौज सङ्क्रान्तिमा पोल्ने बन्दुनिसङ्क्रान्ति
बुडो	\बु.डो\	(वि)	बुढो
बुड्डु	\बुड्ड.डु\	(अक्रि) (रि)	अस्ताउनु
बुड्दु	\बुड्.दु\	(अक्रि) (मा)	अस्ताउनु

बुढ्याअडुलो	\बुढ्.या अ.डु.लो\	(ना)	बुढी औँलो
बुण्णु	\बुण्.णु\	(सक्रि)	बुन्नु
बुतो	\बु.तो\	(ना)	गाईवस्तुको गर्भाधान
बुत्याउन्	\बुत्.त्याउन्\	(सक्रि)	बाझो जग्गा आवाद हुनु
बुदि	\बु.दि\	(ना)	भाइ वा बहिनी
बुद्धि	\बुद्.दि\	(ना)	बुद्धि
बुद्धिमानि	\बुद्.दि.मा.नि\	(वि)	बुद्धिमान्
बुद्धिहिन्	\बुद्.दि.हिन्\	(वि)	बुद्धिहीन
बुद्दु	\बुद्.दु\	(वि)	बुद्धु
बुबु	\बु.बु\	(ना)	हजुरबुवा
बुब्ज्यु	\बुब्.ज्यु\	(ना)	ससुरा
बुरउँस्	\बु.रउँस्\	(ना)	लालीगुराँस
बुरालो	\बु.रा.लो\	(वि)	घाममा राम्ररी नसुकाएको (अन्न)
बुर्कि	\बुर्.कि\	(ना)	मुर्धा लग्ने बेलामा बाटामा छरिने अन्न
बुलाकि	\बु.ला.कि\	(ना)	बुलाकी
बुल्बुलि	\बुल्.बु.लि\	(ना)	जुल्फी
बेखुसि	\बे.खु.सि\	(वि)	बेखुसी
बेठोकाट्टु	\बे.ठोकाट्टु\	(सक्रि)	औपचारिकता निभाउनु
बेडापार्	\बे.डा.पार्\	(ना)	प्रचुर लाभ
बेडिन्	\बे.डिन्\	(अक्रि) (कर्मवाच्य)	बेरिनु, लपेटिनु
बेड्या	\बे.ड्या\	(वि)	बेरिएको
बेण्णो	\बेण्.णो\	(ना)	बेर्नो
बे:डु	\बे:डु\	(ना)	एक प्रकारको लेकाली घाँस
बेताल्१	\बे.ताल्\	(ना)	बेताल देवता
बेताल्२	\बे.ताल्\	(वि)	बेतालको, सुर न तालको
बेति	\बे.ति\	(ना)	जन्तु सुत्केरी हुने पटक, बेत
बेत्१	\बेत्\	(ना)	बित्ता
बेत्२	\बेत्\	(ना)	लौरो बनाउने एक प्रकारकोवनस्पति
बेत्भर्	\बेत्.भर्\	(ना)	एक बेत परिमाणको लम्बाइ
बेत्नु	\बेत्.नु\	(सक्रि)	मासु बनाउनु
बेथा	\बे.था\	(ना)	व्यथा, बेथा
बेथ्या	\बे.थ्या\	(ना)	बेथे
बेदि	\बे.दि\	(ना)	यज्ञशाला, पूजापाठका लागि तयार गरिने वेदी

बेद्१	\बेद्\	(ना)	वेद, हिन्दुहरूको महान ग्रन्थ
बेद्२	\बेद्\	(ना)	खोट, दोष
बेन्च	\बेन्.च\	(ना)	बेन्च
बेमउका	\बे.मउ.का\	(ना)	बेमौका,मौका नपरेको बेला
बेमज्जा	\बे.मज्.जा\	(ना)	बेमज्जा, नरमाइलो
बेर्	\बेर्\	(ना)	बेर्, ढिलो
बेलाबटि	\बे.ला.ब.टि\	(क्रिवि)	ठिक समयमा
बेलि	\बे.लि\	(क्रिवि)	हिजो
बेलिपोरु	\बे.लि.पो.रु\	(क्रिवि)	हिजो अस्ति
बेलिबाटो	\बे.लि.बा.टो\	(ना)	मार्ग दर्शन, नालीबेली
बेलिबासा	\बे.लि.बा.सा\	(ना)	हिजोको साँझ
बेलिबिस्तार	\बे.लि.बिस्.तार्\	(ना)	बेलिबिस्तार
बेलो१	\बे.लो\	(ना)	बेलो, लहरो
बेलो२	\बे.लो\	(ना)	कुल, वंश
बेल्	\बेल्\	(ना)	बेल
बेल्जो	\बेल्.जो\	(ना)	बेल्चा,माटो फाल्न प्रयोग हुने साधन
बेल्टो	\बेल्.टो\	(ना)	घाँसको रूपमा प्रयोग हुने एक प्रकारको रूख
बेल्पत्र	\बेल्.प.तर्\	(ना)	बेलपत्र
बेल्या१	\बे.ल्या\	(ना)	कचौरा
बेल्या२	\बे.ल्या\	(ना)	बेलो हुने बिरुवा, लहरे बिरुवा
बेबस्था	\बे.बस्.था\	(ना)	व्यवस्था
बेसार्१	\बे.सार्\	(ना)	तिउन बाक्लो बनाउन प्रयोग गरिने पिठो
बेसार्२	\बे.सार्\	(ना)	बेसार
बेसर्मि	\बे.सर्.मि\	(वि)	बिसर्मी, लाज नभएको
बेसा:	\बे.सा:\	(ना)	बेसाहा
बेस्वाद	\बेस्.वाद्\	(वि)	बेस्वाद
बोकडो	\बो.क.डो\	(ना)	बोक्रो
बोकाइन्	\बो.काइन्\	(ना)	बोकाको शरीरबाट आउने गन्ध
बोकाउनि	\बो.काउ.नि\	(ना)	कुनै वस्तु बोके बापत दिइने पारिश्रमिक
बोको	\बो.को\	(ना)	बोको
बोक्कु	\बोक्.कु\	(सक्रि) (रि)	बोक्नु, भारी बोकेर लैजानु
बोक्दु	\बोक्.दु\	(सक्रि) (मा)	बोक्नु, भारी बोकेर लैजानु
बोक्सो	\बोक्.सो\	(ना)	बोक्सो, टुनामुना जान्ने

बोजो१	\बो.जो\	(ना)	भारी
बोजो२	\बो.जो\	(ना)	बोझो, औषधीमा प्रयोग हुने झार
बोदलो	\बो.द.लो\	(ना)	पाटबाट बुनेको बोरा जस्तो खस्रो कपडा
बोदो	\बो.दो\	(वि)	बोधो, धार नभएको
बोदल्	\बो.दल्\	(ना)	बोतल
बोबार्	\बो.बार्\	(ना)	बुधबार
बोल्दु	\बोल्.दु\	(सक्रि)	बोल्नु
बोल्नु	\बोल्.नु\	(सक्रि)	बोल्नु
बोलाउन्	\बो.लाउन्\	(सक्रि)	डाक्नु
बोलाबोल्	\बो.ला.बोल्\	(ना)	भनाभन, गालमुखाल
बोलि	\बो.लि\	(ना)	बोली, वचन
बोलिचालि	\बो.लि.चा.लि\	(ना)	बोलीचाली, बोलचाल
बोलिभाका	\बो.लि.भा.का\	(ना)	स्वभाव, आनीबानी
बोल्या	\बो.ल्या\	(वि)	बोलेको
बोल्ल्या	\बोल्.ल्या\	(वि)	बोलक्कड
बोसो	\बो.सो\	(ना)	बोसो
ब्यँ	\ब्यँ\	(ना)	जाँतो घुमाउन राखिने माने
ब्याँ	\ब्याँ\	(ना)	बियाँ
ब्यउडो	\ब्यउ.डो\	(ना)	बाधा, व्यवधान
ब्यउनो	\ब्यउ.नो\	(वि)	विवाह गर्न योग्य
ब्यउलो	\ब्यउ.लो\	(ना)	बेउलो, दुलहा
ब्यउलि	\ब्यउ.लि\	(ना)	बेउली, दुलही
ब्यथा लाम्नु	\ब्य.थालाग्.नु\	(अक्रि)	बच्चा पाउने पीडा हुनु
ब्या	\ब्या\	(ना)	विवाह
ब्याइते	\ब्याइ.ते\	(वि.स्त्री)	ब्याइते, विवाह गरेर ल्याएकी
ब्याइन्	\ब्याइन्\	(अक्रि)	बिहे हुनु
ब्याउनि	\ब्याउ.नि\	(वि.स्त्री)	विवाह गर्न योग्य
ब्याउनो	\ब्या.उ.नो\	(वि.पु)	विवाह गर्न योग्य
ब्याउन्	\ब्याउन्\	(अक्रि)	ब्याउनु
ब्याज्	\ब्याज्\	(ना)	ब्याज
ब्यानल्	\ब्या.नल्\	(ना)	ब्राह्ममुहूर्त, बिहानको समय
ब्यान्च	\ब्यान्.च\	(ना)	बेन्च
ब्यान्तारो	\ब्यान्.ता.रो\	(ना)	बिहान चार बजे नै उदाउने तारो

ब्याबरी	\ब्या.ब.रि\	(ना)	बिहाबारी
ब्यालो	\ब्या.लो\	(ना)	बियाँलो, विलम्ब, ढिलो
ब्यार्	\ब्यार्\	(विबो)	निषेध वा समर्थन जनाउने शब्द
ब्यासा:डो	\ब्या.सा.:डो\	(ना)	लगन गाँठो पार्ने कपडा
ब्युपारि	\ब्यु.पा.रि\	(ना)	व्यापारी
ब्वारि	\ब्वारि\	(ना)	बुहारी
ब्वारि भितरयउन्	\ब्वारि.भि.त.र्यउन्\	(सक्रि)	बुहारीलाई भित्र ल्याउनु

भ

भइम्	\भ.इम्\	(ना)	भ्रम
भइलाग्दो	\भइलाग्.दो\	(वि)	भयानक, डरलाग्दो
भइलारु	\भइ.ला.रु\	(ना)	भैलो गाउनेको समूह
भइलो	\भइ.लो\	(ना)	भैलो, तिहारमा गाइने गाथा
भइँसालो१	\भइँ.सा.लो\	(ना)	भुइँचालो, भूकम्प
भइँसालो२	\भइँ.सा.लो\	(ना)	भैँसी हेर्ने मान्छे
भइँसि	\भइँ.सि\	(ना)	भैँसी
भउ	\भउ\	(ना)	भाउ, मोल
भउत्	\भ.उत्\	(वि)	धेरै, बहुत
भउतो	\भउ.तो\	(ना)	भुल्के, भुलभुल गरी उम्लेर फुट्ने पानी
भउल्या	\भउ.ल्या\	(ना)	भाइ
भकत्	\भ.कत्\	(ना)	भगत, भक्त
भकुल्लि	\भ.कुल्.लि\	(ना)	चोट लागेर पेट दुख्नु
भकार्	\भ.कार्\	(ना)	भकारी
भकुण्णिन्	\भ.कुण्.णिन्\	(सक्रि)	लडिबुडि गर्नु
भक्कल्	\भक्.कल्\	(ना)	भाकल
भक्कानिन्	\भक्.का.निन्\	(अक्रि)	भक्कानिनु
भगउन्	\भ.गउन्\	(सक्रि)	भगाउनु
भगिरथ् प्रयत्न	\भ.गि.रथ् पर्.यत्.न\	(ना)	भगीरथ प्रयत्न, असाधारण प्रयास
भगुवा	\भ.गु.वा\	(वि)	भगुवा, भाग्ने, भागेको
भग्वति	\भग्.व.ति\	(ना)	भगवती
भग्या	\भ.ग्या\	(वि)	भाग खाने
भडालो	\भ.डा.लो\	(ना)	भडालो, नदीबाट छुट्टिएर बगेको धार
भडिरो	\भ.डि.रो\	(ना)	तेल हुने एक प्रकारकोवनस्पति

भङ्खरिन्	\भङ्.ख.रिन्\	(अक्रि)	अर्धसिल्ली हुनु
भङ्खि	\भङ्.ङि\	(ना)	भाङ् खाने व्यक्ति
भक्काउन्१	\भक्.काउन्\	(सक्रि)	स्पष्ट कुरा गर्न पछि नपर्नु
भक्काउन्२	\भक्.काउन्\	(सक्रि)	पिट्नु
भच्छयक्	\भक्.छयक्\	(वि)	भक्षक, विध्वंसक
भजन्	\भ.जन्\	(ना)	भजन
भज्जु	\भज्.जु\	(सक्रि) (रि)	भजन गर्नु
भज्दु	\भज्.दु\	(सक्रि) (मा)	भजन गर्नु
भज्ज्यो	\भज्.ज् यो\	(ना)	भतिजो
भज्जि	\भज्.जि\	(ना)	भतिजी
भटाददु	\भ.टाद्.दु\	(सक्रि)	खाने कुरालाई घिउमा तार्नु
भटाभट्	\भ.टा.भट्\	(क्रिवि)	नरोकिएर हान्नु
भटार्दु	\भ.टार्.दु\	(सक्रि) (मा)	खाने कुरालाई घिउमा तार्नु
भट्काना	\भट्.का.ना\	(ना)	पछुतो, पश्चात्ताप
भट्टानि	\भट्ट.टानि\	(ना)	भटमासको तिहुन
भट्टु	\भट्ट.टु\	(ना)	भटमास
भट्भटानो	\भट्ट.भ.टा.नो\	(वि)	सुक्खा, सुकेको
भट्टयाउन्	\भट्ट.ट्याउन्\	(सक्रि)	कराएर पढ्नु
भडक्	\भ.डक्\	(ना)	तडकभडक
भङ्कन्	\भङ्.कन्\	(अक्रि)	भङ्किनु
भङ्ङु	\भ.ङ्ङु\	(ना)	भङ्ङु, कसौँडी, दाल पकाउने भाँडो
भङ्ङि	\भ.ङ्ङि\	(ना)	भट्टी
भङ्ङ्यउन्	\भ.ङ्ङ्यउन्\	(सक्रि)	सकेसम्म सेक्नु
भणाइ१	\भ.णाइ\	(ना)	भनाइ, भन्ने तरिका
भणाइ२	\भ.णाइ\	(ना)	अबजस
भणारि घर	\भ.णा.रिघर्\	(ना)	देवताको सामान, सम्पति राख्ने घर
भण्बाज्	\भण्.बाज्\	(ना)	गीतको लय
भण्यउल्	\भ.ण्यउल्\	(ना)	भाँडभैलो
भण्याजति	\भ.ण्या.ज.ति\	(नायो)	भने अनुसार
भण्सुण्	\भण्.सुण्\	(ना)	भनसुन
भतुवा	\भ.तु.वा\	(ना\वि)	भतुवा, सितैमा खाएर बस्ने, भातमारा
भतेङ्	\भ.तेङ्\	(ना)	भतेर
भत्काउन्	\भत्.काउन्\	(सक्रि)	बिगार्नु

भत्याङ्	\भ.त्याङ्\	(ना)	भतेर, धैरै कानेकुरा
भुट्ट्याट्	\भुट्.ट्ट्याट्\	(ना)	भुटभुटी, फिक्री, शोक, चिन्ता
भुण्णु	\भुण्.णु\	(सक्रि)	भन्नु
भुताउन्	\भु.ताउन्\	(सक्रि)	टुसा हाल्नु
भक्ति	\भक्.ति\	(ना)	भक्ति
भदेलो	\भ.दे.लो\	(ना)	दाल- तरकारी पकाउने कढाइ
भद्	\भद्\	(ना)	भदा, भदो
भद्दु	\भद्.दु\	(सक्रि) (रि)	भर्नु
भर्दु	\भर्.दु\	(सक्रि) (मा)	भर्नु
भबितव्य	\भ.बि.त.व्य\	(ना)	भवितव्य, आफै आकस्मिक रूपमा घट्ने घटना
भमउरो	\भ.मउ.रो\	(ना)	एक जातको कालो रङको अरिङ्गाल
भमिरो	\भ.मि.रो\	(ना)	सेता दाना फल्ने एक जातको बोट
भम्को	\भम्.को\	(ना)	भुल्को, वर्षातमा फुट्ने पानीको मूल
भयउन्	\भ.यउन्\	(अक्रि)	डराउनु
भयउनि रात्	\भ.यउ.नि.रात्\	(ना)	डर लाग्ने रात
भयानक्	\भ.या.नक्\	(वि)	भयानक
भरण्याँ	\भ.र.ण्याँ\	(ना)	भँडारे, मन्दिरको सामान रेखदेख गर्ने मान्छे
भरानो	\भ.रा.नो\	(ना)	निदाल
भरि१	\भ.रि\	(वि)	भरी, भरिएको
भरि२	\भ.रि\	(नायो)	नामिक शब्द; जस्तै: टोलभरि
भरिया	\भ.रि.या\	(ना)	भरिया, भारी बोक्ने मान्छे
भरुणि	\भ.रु.णि\	(ना)	भरणी, एक नक्षत्र
भरोसा	\भ.रो.सा\	(ना)	भरोसा, विश्वास
भर्पड्डु	\भर्पड्.डु\ (अक्रि)		भर पर्नु
भर्ना	\भर्.ना\	(ना)	भर्ना, भर्ती
भन्याक्	\भ.न्याक्\	(ना)	भन्याङ
भर्सक्	\भर्.सक्\	(क्रिवि)	सकेसम्म
भलाइ	\भ.लाइ\	(ना)	भलाइ, उपकार
भलाउन्	\भ.लाउन्\	(सक्रि)	घाउ निको हुनु
भलान्या पानि	\भ.ला.न्यापा.नि\	(ना)	भेल मिसिएको पानी
भलाभलि	\भ.ला.भ.लि\	(ना)	भलाकुसारी
भलायो	\भ.ला.यो\	(सक्रि)	घाउ ठिक हुनु
भलिबोल्	\भ.लि.बोल्\	(ना)	भलिबल

भल्	\भल्\	(ना)	भल, आकाशको पानी परेपछि बगेको पानी
भसम्	\भ.सम्\	(ना)	खरानी, भस्म
भाइ	\भाइ\	(ना)	भाइ
भाइल्लो	\भा.इल्.लो\	(वि)	बाहिरको
भाइत्यार्	\भाइ.त्यार्\	(ना)	भाइ तिहार
भाइब्बारि	\भाइ ब्वा.रि\	(ना)	भाइ बुहारी
भाइभइयाद्	\भाइभइ.याद्\	(ना)	भाइबन्धु
भाउताउ	\भाउ.ताउ\	(ना)	दरभाउ
भाग्	\भाग्\	(ना)	भाग, अंश
भाग्यजोग्य	\भाग्.य.जोग्.ग्य\	(ना)	भाग्य, ताल
भाग्यमानि	\भाग्.य.मा.नि\	(वि)	भाग्यमानी
भाग्यरेखा	\भाग्.य.रे.खा\	(ना)	भाग्यरेखा
भाग्योदय	\भाग्.यो.द.य\	(ना)	भाग्योदय
भाडि	\भा.डि\	(ना)	गर्धन
भाङ्	\भाङ्\	(ना)	अत्तर
भाङ्लो	\भाङ्.लो\	(ना)	भङ्गालो, नदी फाटेर गएको धार
भाङ्लोफुल्दु	\भाङ्.लोफुल्.दु\ (अक्रि) (मा)		सबै कुरा नासिनु, अशुभ सङ्केत हुनु
भाङ्लोफुल्लु	\भाङ्.लो फुल्.लु\ (अक्रि) (रि)		सबै कुरा नासिनु
भाज्जु	\भाज्.जु\	(अक्रि) (रि)	भाग्नु
भाज्दु	\भाज्.दु\	(अक्रि) (मा)	भाग्नु
भाडि	\भा.डि\	(ना)	बारी
भाःडो	\भाः.डो\	(ना)	खाँचो, आवश्यकता
भान्ज्यइब्बारि	\भान्.ज्यइब्वा.रि\ (ना)		भान्जे बुहारी
भाटि	\भा.टि\	(ना)	लोहारको फलाम पोल्ने अगेनु
भाटो	\भा.टो\	(ना)	करडको हाड
भाँति	\भाँ.ति\	(ना)	म्व्वाँ
भाँतिखानु	\भाँ.तिखा.नु\ (सक्रि)		म्व्वाँइ खानु
भात्	\भात्\	(ना)	भात
भात्ख्वाउन्	\भात्ख्वाउन्\ (सक्रि)		अन्नप्राशन
भात् बाकरो	\भात्बाक्.रो\ (ना)		जन्ते बाख्रो
भान्सा	\भान्.सा\ (ना)		भान्सा, चुलो
भाबना	\भा.ब.ना\ (ना)		भावना, विचार
भाबनि	\भा.ब.नि\ (ना)		भाग्यकी देवी, भावी

भाबि१	\भा.बि\	(ना)	शुभलक्षण, शुभ सङ्केत
भाबि२	\भा.बि\	(ना)	भाग्य निर्माण गर्ने देवता
भारि	\भा.रि\	(ना)	भारी, पिठ्युँमा बोक्नलाई तयार गरेको सामान
भारिकस्सु	\भा.रिकस्.सु\	(रि) (सक्रि)	अर्को ठाउँ जान तयार हुनु
भारिकस्दु	\भा.रिकस्.दु\	(मा) (सक्रि)	अर्को ठाउँ जान तयार हुनु
भारिजिउकि	\भा.रिजिउ.कि\	(वि)	भारी जिउकी, दुई जिउ भएकी
भारिलाउन्	\भा.रिलाउन्\	(सक्रि)	जिम्मेवारी दिनु
भासा	\भा.सा\	(ना.स्त्री)	भाषा
भास्१	\भास्\	(ना.पु)	गीतको भाका वा बोल
भास्२	\भास्\	(ना.स्त्री)	भाषा
भास्२	\भास्\	(ना)	भास, दलदल
भिकारि	\भि.का.रि\	(ना)	भिखारी
भिच्छया	\भिच्.छया\	(ना)	भिक्षा
भिझाउन्	\भि.झाउन्\	(सक्रि)	भिजाउनु
भिटा	\भि.टा\	(ना)	पहाडको फेदी
भिटाघाटि	\भि.टा.घा.टि\	(ना)	भेटघाट
भिटि	\भि.टि\	(ना)	भेटी
भिटि:न्	\भि.टि:न्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	भेटिनु
भिट्टु	\भिट्टु\	(सक्रि)	भेट्नु
भिटो	\भि.टो\	(ना)	भिर
भिट्	\भिट्\	(ना)	भेट
भिडाउन्	\भि.डाउन्\	(सक्रि)	जुधाउने काम
भिड्	\भिड्\	(ना)	भिड
भिणा१	\भि.णा\	(ना)	चिउरीको फल
भिणा२	\भि.णा\	(ना)	खेतका आलीको तलमाथिकोभिरालोभाग
भिणि	\भि.णि\	(ना)	ढुङ्गाको पर्खाल
भिण्१	\भिण्\	(ना)	पातको डाँठ
भिण्२	\भिण्\	(ना)	बिँड
भितउर्	\भि.तउर्\	(ना)	घरभित्रका कोठा
भितल्लि	\भि.तल्.लि\	(वि.स्त्री)	भित्रिया, भित्रकी, विश्वासिली
भितल्लो	\भि.तल्.लो\	(वि.पु)	भित्रिया, भित्रको, विश्वासिलो
भितरिन्	\भि.त.रिन्\	(अक्रि)	भित्रिनु

भितो	\भि.तो\	(ना)	चिर्पट, दलिन माथि बिछयाइने काठ
भिना	\भि.ना\	(ना)	भिनाजु
भिन्ज्यु	\भिन्.ज्यु\	(ना)	भिनाजु
भिन्टि	\भिन्.टि\	(ना)	भिन्डी, रामतोरिया
भिसुल्लि	\भि.सुल्.लि\	(वि.स्त्री)	नराग्री
भिसुल्लो	\भि.सुल्.ल्लो\	(वि.पु)	नराग्रो
भिसो	\भि.सो\	(वि)	अनौठो
भुँ-भुँ	\भुँ.भुँ\	(क्रिवि)	माहुरीको आवाज
भुइँतलो	\भुइँ.तलो\	(ना)	भुइँतलो, भुइँ समेतको तलो
भुक्तन्	\भुक्.तन्\	(सक्रि)	सास्ती बेहर्नु
भुटाइन्	\भु.टाइन्\	(ना)	फोरन, जिम्बु वा जिरा आदि पट्काउनु
भुटिभाटि	\भु.टि.भा.टि\	(ना)	भुटीभाटी, भुटभाट गर्ने काम
भुटो	\भु.टो\	(ना)	भुटो, चिन्ता
भुटोकाट्टु	\भु.टोकाट्टु\	(सक्रि) (रि)	समाप्त पार्नु
भुटोकाट्टु	\भु.टोकाट्टु\	(सक्रि) (मा)	समाप्त पार्नु
भुट्टु	\भुट्टु\	(सक्रि) (रि)	तेलमा गेडागुडि, साग आदि पकाउनु
भुट्टु	\भुट्टु\	(सक्रि) (मा)	तेलमा गेडागुडि, साग आदि पकाउनु
भुट्याट्	\भु.ट्याट्\	(ना)	भुटभुटी, छिटपिटी, पिरलो
भुःड्	\भुःड्\	(ना)	बाटो छोप्ने घाँसपात
भुणि	\भु.णि\	(ना)	भुँडी
भुतो	\भु.तो\	(ना)	टुसो
भुत्	\भुत्\	(ना)	भूत
भुत्प्रेत	\भुत्.प्रे.त\	(ना)	भूतप्रेत, मृत आत्मा
भुत्यउल्	\भु.त्यउल्\	(वि)	भूतप्रेत रहेको
भुत्या	\भु.त्या\	(वि)	भुत्ते, धारिलो नभएको
भुदान्	\भु.दान्\	(ना)	भूदान, भूमिदान
भुभाट्	\भु.भाट्\	(ना)	घमन्ड
भुमि	\भु.मि\	(ना)	भूमि, भुइँ
भुयसि दच्छिना	\भु.य.सिदच्.छि.ना\	(ना)	भूयसी दक्षिणा, यज्ञान्त दक्षिणा
भुयानि	\भु.या.नि\	(ना)	भुइँमा ('नि' अधिकरण कारक जनाउने प्रत्यय)
भुराउन्	\भु.राउन्\	(अक्रि)	भर्भराउनु
भुरभुरानो	\भुर्.भुर.नो\	(वि)	गोलो, बाटुलो
भुलेबटि	\भु.ले.बटि\	(क्रिवि)	भुल्याएर

भुल्१	\भुल्\	(ना)	भुल, गलती
भुल्२	\भुल्\	(ना)	भुल जाति, घर निर्माणको काम गर्ने जाति
भुल्यउडो	\भु.ल्यउ.डो\	(वि)	भुल (सार्की) को बस्ती
भुल्याउन्	\भु.ल्याउन्\	(धारू. भुल्)	(सक्रि) फकाउनु
भुस्	\भुस्\	(ना)	भुस
भेउ	\भेउ\	(ना)	भेउ, सुइँको
भेकुणो	\भे.कु.णो\	(ना)	भ्याकुरो, भ्याकुर
भेक्तो	\भेक्.तो\	(ना)	भ्यागुतो
भेट्घाट्	\भेट्.घाट्\	(ना)	भेटघाट
भेडि	\भे.डि\	(ना)	भेडाको पोथी
भेडो	\भे.डो\	(ना)	भेडो
भेद्१	\भेद्\	(ना)	धामी वा वैद्यद्वारा गरिने रोगको भेद, मन्त्रोपचार, झारफुक
भेद्२	\भेद्\	(ना)	अन्तर
भेरडि	\भे.र.डि\	(वि.स्त्री)	पुड्की
भेरडो	\भे.र.डो\	(वि.पु)	पुड्को
भेरड्या	\भेर्.ड्या\	(ना)	भिरुङ्गी, जनेन्द्रियमा खटिरा आउने रोग
भेरि	\भे.रि\	(ना)	भिर माहुरी, जङ्गली माहुरी
भेरो	\भे.रो\	(ना)	माहुरीको गोलो, अरिङ्गालको गोलो
भेल्लि	\भेल्.लि\	(ना)	सक्खरको डल्लो, गुँडको डल्लो,
भेस्	\भेस्\	(ना)	भेस, पहिरन, वेश
भोक्रो	\भो.क्र.रो\	(ना)	घोक्रो
भोक्	\भो.क्\	(ना)	भोक्कर, मठ मन्दिरमा बजाइने नघुमेको नर्सिङ्गा जस्तो बाजा
भोग्	\भोग्\	(ना)	भोक
भोजन्	\भो.जन्\	(ना)	भोजन, खानेकुरो
भोटो	\भो.टो\	(ना)	भोटो
भोट्	\भोट्\	(ना)	मत
भो:रो	\भो:रो\	(ना)	हावाको भुमरी, बेहरी
भोलु ब्याना:	\भो.लुब्या:ना\	(ना)	मिर्मिरे
भोल्काइ दिन	\भोल्.काइ.दिन्\	(क्रियो)	भोलिपल्ट
भोल् ब्यालो	\भोल्.ब्या:लो\	(वि)	छिट्टै ब्याउने भएको
भोल्या	\भो.ल्या\	(ना)	भाले
भोसडि	\भो.स.डि\	(ना.स्त्री)	चरित्रहीन महिला (गाली)

भोसडो	\भो.स.डो\	(ना.पु)	चरित्रहीन पुरुष (गाली गर्दा भनिने शब्द)
भ्यउडो	\भ्यउ.डो\	(ना)	कुँडो पकाउने सानो घर
भ्यउल्	\भ्यउल्\	(ना)	रूख विशेष
भ्वाँ	\भ्वाँ\	(ना)	खेत
म			
मइ १	\मइ\	(ना)	दाँदे
मइझाड्	\मइ.झाड्\	(ना)	मैझारो
मइतालु	\मइ.ता.लु\	(वि)	मैतालु, माइत धेरै बस्ने
मइदा	\मइ.दा\	(ना)	मैदा
मइदान्	\मइ.दान्\	(ना)	मैदान
मइना	\मइ.ना\	(ना)	महिना
मइल्	\मइल्\	(ना)	मैल, फोहर
मइहाल्दु	\मइ हाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	दाँतेले खेत सम्प्याउनु
मइहाल्लु	\मइ हाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	दाँतेले खेत सम्प्याउनु
मउ १	\मउ\	(ना)	परिवार
मउ२	\मउ\	(ना)	मह
मउका	\मउ.का\	(ना)	मौका, अवसर
मकड्मेच्चाइलि	\म.कड्.मेच्.चाइ.लि\	(वि.स्त्री)	बलजपती गर्न खोज्ने (आइमाई)
मकड्मेच्चाइलो	\म.कड्.मेच्.चाइ.लो\	(वि.पु)	बलजपती गर्न खोज्ने (पुरुष)
मउनि	\मउ.नि\	(ना)	मोहनी
मउपरिवार	\मउ.प.रि.वार्\	(ना)	एउटै भान्सामा खाने परिवारका सदस्य
मउण्या	\मउ.ण्या\	(वि)	घमन्डी, जान्नेसुन्ने
मउरि	\मउ.रि\	(ना)	माहुरी
मउरिभेस्	\मउ.रि.भेस्\	(ना)	माहुरीको भेस
मउरो	\मउ.रो\	(ना)	माहुरी
मउसम्	\मउ.सम्\	(ना)	मौसम
मकर् राशि	\म.कर्.रा.शि\	(ना)	मकर राशि
मकर् सकरात्	\म.कर्.सक.रात्\	(ना)	मकर सङ्क्रान्ति
मक्मकानो	\मक्.मका.नो\	(वि)	रिसाएको, रिसाएर दुस्स परेको
मक्किन्	\मक्.किन्\	(अक्रि)	मक्किनु, मक्काउनु
मक्ख	\मक्.ख\	(वि)	मक्ख
मखउल्	\म.खउल्\	(ना)	मजाक, ठट्टा, ख्यालख्याल, खेलाँची

मख्मल्	\मख्.मल्\	(ना)	मखमल
मगज्	\म.गज्\	(ना)	मगज, दिमाग
मगन्मस्त	\म.गन्.मस्.त\	(वि)	मगनमस्त, हर्षले गदगद, आनन्द
मग्जइ गाणि	\मग्.जइगा.णि\	(ना.स्त्री)	हैसियत नघाएर खर्चिने महिला
मग्जोगाणो	\मग्.जोगा.णो\	(ना.पु)	ठाँटिनु पर्ने पुरुष
मङ्गल् सुत्र	\मङ्.गल्सु.तर्\	(ना)	मङ्गल सूत्र
मङ्गलाचरण	\मङ्.ग.ला.च.रण्\	(ना)	मङ्गलाचरण
मङ्गलामुखि	\मङ्.ग.ला.मु.खि\	(ना.पु)	मङ्गलगान गर्ने आइमाई, मागल गाउने महिला
मचाइ	\म.चाइ\	(ना)	रिंगटा
मचाःउन्१	\म.चाःउन्\	(सक्रि)	पिड मच्चाउनु
मचाःउन्२	\म.चाःउन्\	(सक्रि)	कुरा लगाउनु
मचान्	\म.चान्\	(ना)	मचान, घाँस, पराल राख्नबनाइएको टौवा
मचिया	\म.चि.या\	(ना)	एक जना बस्न हुने सानो खटिया
मच्मचि	\मच्.म.चि\	(क्रिवि)	चिल्लो, गुलियो आदि खानाले हुने अरुचि
मच्छर	\मच्.छर्\	(ना)	लामखुट्टे
मछुवा	\म.छु.वा\	(ना)	मछुवा, माझी
मजा	\म.जा\	(ना)	मजा, मज्जा
मजाक्	\म.जाक्\	(ना)	मजाक
मजाको	\म.जा.को\	(वि)	मजाको, रमाइलो
मजेलो	\म.जे.लो\	(ना)	मझेरी
मज्बुत	\मज्.बुत्\	(वि)	मजबुत, बलियो
मटिःन्	\म.टिःन्\	(अक्रि)	मट्याइलो हुनु, माटो जस्तो हुनु
मट्कोर्	\मट्.कोर्\	(ना)	माटो खन्ने व्यक्ति
मट्खण्ण	\मट्.खण्.ण्ण\	(ना)	मट्केनो, माटो खन्ने ठाँउ
मट्टितेल	\मट्.टि.तेल्\	(ना)	मट्टितेल
मट्टया	\म.ट्टया\	(ना)	जग्गाको मालिक
मठ्	\मठ्\	(ना)	मठ
मठ्ठा	\मठ्.ठा\	(ना)	मही
मड्मड्	\मड्.मड्\	(अनुक)	भाचिएको आवाज
मड्मडानि	\मड्.म.डा.नि\	(वि.स्त्री)	अहंभाव राख्ने
मड्मडानो	\मड्.म.डा.नो\	(वि.पु)	अहंभाव राख्ने,
मःडो	\मः.डो\	(ना)	मुर्दा, मूर्द्धा
मःडोजप्दु	\मः.डोजप्.दु\	(धार. जप्)	(टु) (सक्रि) (मा) दुःख सहेर बस्नु

मःडोजप्पु	\मः.डोजप्.पु\	(धारू.जप)(टु) (सक्रि) (रि) दुःख सहेर बस्नु
मःडोपोल्दु	\मः.डोपोल्.दु\	(धारू.पोल्) (टु) (सक्रि) (मा) मुद्धा जलाउनु
मःडोपोल्लु	\मः.डोपोल्.लु\	(धारू.पोल्) (टु) (सक्रि) (रि) मुद्धा जलाउनु
मःड्यादान्	\मः.ड्यादान्\	(टु) (ना) काष्टो, मृतकका लागि गरिने एघारौँ दिनको दान
मःड्याबाच्छो	\मः.ड्याबाच्.छो\	(ना) मृत्यु संस्कारमा एघारौँको दिन दान दिइएको बाछो
मःड्याअडाल्	\मः.ड्याअ.डाल्\	(ना) मेरे पनि नछाड्ने गरी हालिने अड्गालो
मःड्यारात्	\मः.ड्यारात्\	(ना) मुर्दा परेको रात
मण्णि१	\मण्.ण्णि\	(ना) मन्डी, हाटबजार
मण्णि२	\मण्.ण्णि\	(ना) मन्डी, बाक्लो ऊनी कम्बल
मतरकन्	\म.तर्.कन्\ (धारू. मतर) (अक्रि)	खेलनु
मतिहिन्	\म.ति.हिन्\	(वि) मतिहीन, बुद्धि बिग्रेको
मथउटो	\म.थउ.टो\	(ना) चढाउनराखेको दुधदहीको सुरूको भाग
मथि	\म.थि\	(नायो) माथि
महु	\मद्.दु\	(अक्रि) (रि) मर्नु
मद्दत्	\मद्.दत्\	(ना) मद्दत
मद्दाजिउना	\मद्.दाजिउ.ना\	(क्रिवि) मर्दा बाँच्दा
मर्दु	\मर्.दु\ (धारू. मर्) (अक्रि) (मा)	मर्नु
मधुपर्क	\म.धु.पर्.क\	(ना) मधुपर्क
मधुरो	\म.धु.रो\	(वि) मधुरो
मनाइसिको	\म.नाइ.सि.को\	(वि) थोरै, सामान्य
मनाउन्१	\म.नाउन्\ (धारू. मना) (सक्रि)	मनाउनु
मनाउन्२	\मनाउन्\ (धारू.मना) (सक्रि)	राजी हुनु
मनानि	\म.ना.नि\	(ना) मदानि
मन्खानो	\मन्.खा.नो\	(वि) मन नपरेको, राम्रोसँग मन नलगाएको
मन्जुरि	\मन्.जु.रि\	(ना) मन्जुरी, सहमति
मन्तहु	\मन्.तद्.दु\ (सक्रि) (रि)	मन्त्रनु
मन्तराउन्	\मन्.त.राउन्\ (धारू. मन्तर) (सक्रि)	झारफुक गराउनु
मन्तर्	\मन्.तर्\	(ना) मन्त्र
मन्तर्दु	\मन्.तर्.दु\ (सक्रि) (मा)	मन्त्रनु
मन्तातो	\मन्.ता.तो\	(वि) मनतातो
मन्तो	\मन्.तो\	(वि) अल्ल्छी, फुर्ती नभएको, जाँगर नचलेको
मन्दिर	\मन्.दिर्\	(ना) मन्दिर, देवालय
मन्पड्या	\मन्.प.ड्या\	(वि) मन परेको

मन्बस्सु	\मन्.बस्.सु\ (धारू. बस्)	(अक्रि)	मन बस्नु, मन पर्नु
मन् माहु	\मन्माद्.दु\ (धारू. बस्)	(अक्रि)	निरूत्साहित हुनु
मन् मार्दु	\मन् मार्.दु\ (धारू. मार्)	(अक्रि)	निरूत्साहित हुनु
मया	\म.या\	(ना)	मायाँ
मराइ	\म.राइ\	(ना)	मराइ, मृत्यु
मरिमेटि	\म.रि.मे.टि\	(क्रिवि)	सकेसम्म
मरोडिन्	\म.रो.डिन्\ (धारू. मरोड)	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	निमोठिनु
मर्च	\मर्.च\	(ना)	मरिच
मर्धाना	\मर्.धा.ना\	(वि)	मर्दाना
मलामि	\म.ला.मि\	(ना)	मलामी
मलाल्	\म.लाल्\	(ना)	पछुतो
मल्किन्	\मल्.किन्\ (धारू. मल्कि)	(अक्रि)	फुर्किनु
मलित्	\मल्.तिर्\	(नायो)	माथितिर
मल्बासो	\मल्.बा.सो\	(ना)	मलसाँप्रो
मल्या	\म.ल्या\	(वि)	झाले-माले, माल भएको (गाई-गोरु)
मल्लिकार्जुन	\मल्.लि.कार्.जुन्\	(ना)	मालिकार्जुन देवता
मसाङ्	\म.साङ्\	(ना)	मास छर्ने ठाउँ
मसान्	\म.सान्\	(ना)	मसान, चिहान
मसान्धुकाउन्	\म.सान्.धु.काउन्\ (टु)	(सक्रि)	देवी देवताका कारणले अमङ्गल हुनु
मसान्ति	\म.सान्.ति\	(ना)	मसान्त, महिनाको अन्तिम दिन
मसान्द	\म.सान्.द\	(ना)	मसान्त, महिनाको अन्तिम दिन
मसानि	\म.सा.नि\	(ना)	मसानी देवी
मन्साउन्	\मन्.साउन्\	(सक्रि)	आदर्श मान्छे हुनु, बिग्रेको मान्छे सप्रिनु
महक्	\म.हक्\	(ना)	महक, टाढासम्म फैलिने बास्ना
महङ्गो	\म.हङ्.गो\	(वि)	महङ्गो, धेरै मोल भएको
महाजन्	\म.हा.जन्\	(ना)	महाजन, सेठ
महारोगि	\म.हा.रो.गि\	(वि)	महारोगी, कुष्ठरोग लागेको (व्यक्ति)
महारोग्	\म.हा.रोग्\	(ना)	महारोग, कुष्ठरोग
महालय	\म.हा.ल.य\	(ना)	महालय श्राद्ध, सोह श्राद्ध
महिमा	\म.हि.मा\	(ना)	महिमा
महेसर्	\म.हे.सर्\	(ना)	महेश्वर
माइजु	\माइ.जु\	(ना)	माइजू
माइति	\माइ.ति\	(ना)	माइती

माइलो	\माइ.लो\	(वि)	माहिलो
माखो	\मा.खो\	(ना)	माखो, झिँगो
माखोनमिको	\मा.खो नमिर्.को\ (टु)(ना)		कोही नहुनु
माग्१	\माग्\	(ना)	माग, माग्ने काम
माग्२	\माग्\	(ना)	माघ महिना
माडो	\मा.डो\	(ना)	गजाल, घाँसका लागि साँचेको पाखो जग्गा
माचोत्	\मा.चोत्\	(वि)	माचिक्ने (अश्लील)
माज्जु	\माज्.जु\ (धारू. माज्) (सक्रि) (रि)		माइनु
माज्दु	\माज्.दु\ (धारू. माज्) (सक्रि) (मा)		माइनु
माटो	\मा.टो\	(ना)	माटो
माणउ	\मा.णउ\	(ना)	मन्दिर
माणो	\मा.णो\	(ना)	बाबर
माण्१	\माण्\	(ना)	माड
माण्२	\माण्\	(ना)	माड्ने काम
माण्णु	\माण्.णु\	(धारू.माण्) (सक्रि)	माड्नु
माण्माण्	\माण्.माण्\	(टु) (नि)	बोका पर्छनुभन्दा पहिले भनिने शब्द
मातारि	\मा.ता.रि\	(ना)	आमा, महतारी
मात्हाल्दु	\मात्हाल्.दु\ (धारू. हाल्)	(सक्रि) (मा)	भोगबन्धकीमा जग्गा लिनु
मात्हाल्लु	\मात्हाल्.लु\ (धारू. हाल्)	(सक्रि) (रि)	भोगबन्धकीमा जग्गा लिनु
माथाबउलि	\मा.था.बउ.लि\	(टु) (ना)	आशीर्वाद पाउँ!
मादल्	\मा.दल्\	(ना)	मादल
मामलो	\माम्.लो\	(ना)	माम्लो, मुद्दा
मानो	\मा.नो\	(ना)	मानो
मान्पान्	\मान्.पान्\	(ना)	सम्मान
मान्साफेला नपड्या	\मान्.सा.फे.लान.प.ड्या\ (वि)		मानिसको फेला नपरेको
माफि	\मा.फि\	(ना)	माफी
मामुलि	\मा.मु.लि\	(वि)	मामुली, सामान्य
माम्१	\माम्\	(ना)	पानी
माम्२	\माम्\	(ना)	भात (बालबोली)
माम्कोट्	\माम्.कोट्\	(ना)	मामाको घर
मार्का	\मार्.का\	(ना)	मर्का, नोक्सानी
मार्जन्	\मार्.जन्\	(ना)	मार्जन, मन्त्र गरिएको पवित्र जलशिरमा छर्कनु

मार्तोल्	\मार्.तोल्\	(ना)	मार्तोल्, हतौडा
मार्फत्	\मार्.फत्\	(क्रियो)	मार्फत
मार्स्या	\मार्.स्या\	(ना)	मार्सी धान
माला	\मा.ला\	(ना)	माला
मालिक्	\मा.लिक्\	(ना)	मालिक, स्वामी
मालिस्	\मा.लिस्\	(ना)	मालिस
माल्	\माल्\	(ना)	मधेश
माल्टा	\माल्.टा\	(ना)	मौसम जस्तो फल
माल्दार	\माल्.दार\	(वि)	मालदार, धनी
मासिक्१	\मा.सिक्\	(ना)	महिनावारी, रजस्वला हुनु
मासिक्२	\मा.सिक्\	(ना)	मरेको मान्छेको महिनै पिच्छे गरिने श्राद्ध
मासिक्३	\मा.सिक्\	(वि)	मासिक, प्रति महिना, महिनाको
मासु	\मा.सु\	(ना)	मासु
मास्१	\मास्\	(ना)	दाल
मास्२	\मास्\	(ना)	मास, महिना
मास्टर्	\मास्.टर्\	(ना)	शिक्षक
मिठो	\मि.ठो\	(वि)	मिठो
मिजाज्	\मि.जाज्\	(ना)	मिजास, शीलस्वभाव
मिजुरा	\मि.जु.रा\	(ना)	काँसको सानो झ्याली
मिति	\मि.ति\	(ना)	मिति
मित्	\मित्\	(ना)	मित
मित्चेलो	\मित्.चे.लो\	(ना)	मित छोरो, मितको छोरो
मित्जा	\मित्.जा\	(ना)	मितामा
मित्ज्यु	\मित्.ज्यु\	(ना)	मितज्यु
मित्बाब्	\मित्.बाब्\	(ना)	मितबा
मित्तिर्याम्	\मित्.तिर्.याम्\	(ना)	मित्रता
मिथुन्	\मि.थुन्\	(ना)	मिथुन राशि
मिथ्या	\मि.थ्या\	(वि)	मिथ्या, झुटो
मिनो	\मि.नो\	(ना)	नदीको बिचको गहिरो भाग
मिन्	\मिन्\	(ना)	मीन राशि
मिर्गउला	\मिर्.गउ.ला\	(ना)	मृगौला
मिर्गसिरा	\मिर्.ग.सि.रा\	(ना)	मृगशिरा नक्षत्र
मिल्१	\मि.ना\	(ना)	मेलमिलाप

मिल्	\मिल्\	(ना)	मिल, चक्की, धान, गहुँ कुट्ने मेसिन
मिल्जुड	\मिल्.जुड\	(ना)	चिना मिलाउने काम
मिसउट	\मि.सउट\	(क्रिवि)	मिसावट, मिसाएको
मिसिरि	\मि.सि.रि\	(ना)	मिस्री
मिसिन्	\मि.सिन्\ (धारू. मिस)	(अक्रि)	मिसिनु, मिल्नु
मुकुट	\मु.कुट\	(ना)	मुकुट
मुक्का	\मुक्.का\	(ना)	मुक्का, मुड्की
मुक्त	\मुक्.ता\	(वि)	मुक्त
मुक्खेलि	\मुक्.खे.लि\	(ना)	मुखेली, मुखियाको वा प्रमुख पद
मुक्ख्या	\मुक्.ख्या\	(ना)	मुखिया
मुखइलाइ	\मुख्.खइ.लाइ\	(क्रियो)	मुख अगाडि
मुखाइन्	\मु.खाइन्\	(ना)	भनाइ
मुखामुख ^१	\मु.खा.मुख\	(ना)	आरोप -प्रत्यारोप
मुखामुख ^२	\मु.खा.मु.ख\	(ना)	परस्परमा एकले अर्काको मुख हेर्नु
मुखामुखि	\मु.खा.मु.खि\	(ना)	एकै ठाउँमा उभिएर कुराको सफाइ दिनु
मुखि	\मु.खि\	(क्रिवि)	मेरो निम्ति
मुख्ता	\मुख्.ता\	(क्रिवि)	प्रशस्त
मुख् धुनु ^१	\मुख् धु.नु\ (धारू. धुन्) (सक्रि)		मुख धुनु
मुख् धुनु ^२	\मुख् धु.नु\ (धारू. धुन्) (सक्रि)		नुहाउनु
मुख् धेकाउनि ^१	\मुख्.धे.काउ.नि\ (ना)		बेहुला बेहुलीले जगोमै पहिलो पल्ट हेराहेर गर्नु
मुख् धेकाउनि ^२	\मुख्.धे.काउ.नि\ (ना)		इष्टमित्रले पहिलो पल्ट बेहुलीको मुख हेर्ने चलन
मुख् धोयाउन्	\मुख्.धो.याउन्\ (धारू. धुन्) (सक्रि)		क्रियापुत्रीलाई बाहुनले विधिवत्रूपमा नुहाउन लगाउनु
मुख्फोड्डु	\मुख्फोड्.डु\ (धारू. फोड्) (टु) (सक्रि)		मुख फोर्नु
मुख्फोड्डु	\मुख्फोड्.डु\ (धारू. फोड्) (टु) (सक्रि)		मुखमा हिकार्उनु
मुख्बाद्दु	\मुख्बाद्.दु\ (धारू. बाद्) (सक्रि) (रि)		मुख बार्नु, परहेजमा बस्नु
मुख्बार्दु	\मुख्बार्.दु\ (धारू. बाद्) (सक्रि) (मा)		मुख बार्नु, परहेजमा बस्नु
मुख् बिटाल्	\मुख्बि.टाल्\	(ना)	सगुनका रूपमा जन्तीलाई दिइने खानेकुरा
मुख्क्लाग्दु	\मुख्.लाग्.दु\ (धारू. लाग्) (अक्रि)		बाइनु, ओठे जवाफ दिनु
मुख् लुकाउन्	\मुख्.लु.काउन्\ (धारू. लुक) (अक्रि)		लाज मान्नु, देखा नपर्नु
मुडरो	\मु.ड.रो\	(ना)	मुड्ग्रो
मुड्सिर्	\मुड्.सिर्\	(ना)	मड्सिर् महिना
मुछउन्	\मु.छउन्\ (धारू. मुछ्) (सक्रि)		मुछन लाउनु
मुजा	\मु.जा\	(ना)	मुजा, चाउरी

मुजि १	\मु.जि\ (ना)	योनि	
मुजि२	\मु.जि\	(ना)	पुरुषलाई गाली गर्दा भनिने शब्द
मुज्याउन्	\मु.ज्याउन्\ (धारू.मुज)(सक्रि)		मुजा पार्नु, मुज्याउनु
मुट्ट	\मु.ट्ट\	(ना)	मुट्ट
मुट्टकि	\मुट्ट.कि\	(ना)	मुट्टकी
मुठिभर्	\मु.ठि.भर्\	(वि)	मुठि बराबर
मुठो१	\मु.ठो\	(ना)	मुठी भित्र अट्ने मात्र घाँस
मुठो२	\मु.ठो\	(ना)	गाई वस्तुलाई दिइने बाँधेको घाँस
मुठ्याउन्१	\मुट्ट.ठ्याउन्\ (सक्रि)		मुठा पार्नु, पराल, घाँस आदिको मुठा बाँध्नु
मुठ्याउन्२	\मुट्ट.ठ्याउन्\ (सक्रि)		मुठ्याउनु, मुठीभरी लिनु,
मुणा	\मु.णा\	(ना)	अन्नको नलकोटुटो,
मुणो	\मु.णो\	(ना)	टुटो
मुण्	\मुण्\	(ना)	सन्तान
मुण्णु	\मुण्.णु\	(सक्रि)	मुड्नु, जोगी बनाउनु
मुण्याबल्	\मुण्.या.बल्\	(ना)	मुढे बल
मुतन्या १	\मु.त.न्या\	(ना)	मुत्ने, लिङ्ग, योनि
मुतन्या२	\मु.त.न्या\	(वि)	मुत्ने
मुतन्	\मु.तन्\	(सक्रि)	पिसाब गर्नु
मुत्	\मुत्\	(ना)	मुत्, पिसाब
मुत्वा	\मुत्.त्वा\	(वि)	मुत्तुवा, पिसाब गरि राख्ने
मुक्ति	\मुक्.ति\	(ना)	मुक्ति
मुनडो	\मु.न.डो\	(ना)	मुन्द्रो
मुनड्या	\मु.न.ड्या\	(वि)	मुन्द्रे, मुन्द्रा लगाउने
मुनि१	\मु.नि\	(नायो)	तल
मुनि२	\मु.नि\	(ना)	मुनि, ऋषि
मुनेठो	\मु.ने.ठो\	(ना)	मजेत्रो, महिलाहरूले टाउको ढाक्ने मखमलको पछ्यौरा
मुन्डो	\मुन्.डो\	(ना)	मुन्टो, मन्टो, टाउको
मुर्कट्या	\मुर्.क.ट्या\	(ना\वि)	मुर्कुट्टो, टाउको काटिएको, भूत, पिसाच
मुर्किन्	\मुर्.किन्\	(अक्रि)	मुर्मुर्किनु, रिसले जल्नु
मुर्धा	\मुर्.धा\	(ना)	मुर्धा, लास
मुलाइ१	\मु.लाइ\	(ना)	छोरी
मुलाइ२	\मु.लाइ\	(वि)	मूल्याही, मूल नक्षत्रमा जन्मेकी,
मुलाइ३	\मु.लाइ\	(वि)	टुहुरी

मुलाइ३	\मु.लाइ\	(सर्व)	मलाई
मुलाकात्	\मु.ला.कात्\	(ना)	भेट
मुलि	\मु.लि\	(ना)	घरमुली
मुलिन्	\मु.लिन्\	(अक्रि)	टुहुरो हुनु
मुल्१	\मुल्\	(ना)	पानीको मूल, पानी फुट्ने ठउर
मुल्२	\मुल्\	(ना)	मूल नक्षत्र
मुल्३	\मुल्\	(वि)	मुख्य, मूल
मुल्या	\मु.ल्या\	(ना)	आमाबुवा नभएको टुहुरो
मुसल्	\मु.सल्\	(ना)	मुसल, मुस्ली, धान कुट्न प्रयोग हुने काठ
मुसाइल्	\मु.साइल्\	(ना)	मुसाको दुलो
मुसाहु	\मु.साद्.दु\	(सक्रि) (रि)	मसानु
मुसारद्	\मु.सारद्.दु\	(सक्रि) (मा)	मसानु
मुसि१	\मु.सि\	(ना)	मसी
मुसि२	\मु.सि\	(ना.स्त्री)	मुसी
मुसुर्	\मु.सुर्\	(ना)	मुसुरो
मुसो१	\मु.सो\	(ना)	मोसो
मुसो२	\मु.सो\	(ना)	जिउको मुसो,
मुसो३	\मु.सो\	(ना)	मुसो
मुस्कुट्टो	\मुस्.कुट्ट.टो\	(ना)	मुसो
मुहान्	\मु.हान्\	(ना)	मुहान, स्रोत
मेखला	\मे.ख.ला\	(ना)	ब्रतबन्धमा वटुकले लगाउने मेखलो
मेख्	\मेख्\	(ना)	मेख, अभिमान
मेख्माहु	\मेख्माद्.दु\	(अक्रि) (रि)	घमण्डलाई चुर गर्नु
मेख्मार्द्	\मेख्मार्द्.दु\	(अक्रि) (मा)	घमण्डलाई चुर गर्नु
मेच्१	\मेच्\	(ना)	मेच, टेबुल
मेच्२	\मेच्\	(ना)	मेच, कुर्सी
मेलोमेसो	\मे.लो.मे.सो\	(ना)	मेलोमेसो
मेल्१	\मेल्\	(ना)	मेल
मेल्२	\मेल्\	(ना)	मेहेल फल
मोङ्गो	\मोङ्.रो\	(ना)	मुङ्गो
मोटक्	\मो.टक्\	(ना)	मोटक, कुशका टुकाको ब्रहमग्रन्थी
मोटर्	\मो.टर्\	(ना)	मोटर
मोटो	\मो.टो\	(वि)	मोटो

मोटोघाटो	\मो.टो.घा.टो\	(वि)	मोटोघाटो
मोट्टो	\मोट्ट.टो\	(ना)	मान्द्रो
मोट्याबल्	\मो.ट्या.बल्\	(ना)	मुढे बल
मोड्डु	\मोड्डु\	(सक्रि) (रि)	मोड्डु, घुमाउनु, पट्टयाउनु
मोड्डु	\मोड्डु\	(सक्रि)(मा)	मोड्डु, घुमाउनु, पट्टयाउनु
मोड्या	\मो.ड्या\	(ना)	जाँताको हातो
मोम्फल	\मोम्.फ.लि\	(ना)	बदाम
मोल्	\मोल्\	(ना)	मोल, मूल्य
मोसड्या	\मो.स.ड्या\	(वि)	अन्तर्मुखी स्वभावको, नबोल्ने
मोहब्बत्	\मो.हब्.बत्\	(ना)	प्रेम
मोहनि	\मो.ह.नि\	(ना)	मोहनी, मुहुनी
मोहित्	\मो.हित्\	(वि)	मोहित
म्याद्	\म्याद्\	(ना)	म्याद

य

यइको	\यइ.को\	(वि)	यसको
यइघाति	\यइ.घा.ति\	(क्रियो)	यसपटक
यइठउर्	\यइ.ठउर्\	(क्रियो)	यसै ठाउँमा
यइतिर् उइतिर्	\यइ.तिर् उइ.तिर्\	(क्रियो)	यताउता
यथावत्	\य.था.वत्\	(वि)	यथावत्, जसाको तसो
यमुणि	\य.मु.णि\	(क्रियो)	यतैतिर
यम्टा	\यम्.टा\	(क्रियो)	यस तर्फ
यम्टाइ	\यम्.टाइ\	(क्रियो)	यताबाट
यहाँ यहाँ	\य.हाँ य.हाँ\	(क्रिवि)	नवजात शिशुको रुवाई
याँइ	\याँइ\	(क्रियो)	यतातिर
याँइखाइ	\याँइ.खाइ\	(क्रियो)	यहाँनेर
याइखि	\याइ.खि\	(क्रियो)	यहीनिर
याको	\या.को\	(वि)	यहाँको, यस ठाउँको
यातरा	\यात्.रा\	(ना)	यात्रा
याद्	\याद्\	(ना)	याद, सम्झना
यामुणो	\या.मु.णो\	(क्रियो)	यतैतिर
यार्	\यार्\	(ना)	मन मिलेको साथी
यार्चागुम्बा	\यार्.चा.गुम्.बा\	(ना)	यार्चागुम्बा

यिन	\यिन्\	(सर्व)	यो सर्वनामको बहुवचनको रूप
युग्	\युग्\	(ना)	युग
युवा	\यु.वा\	(ना)	युवा
युवति	\यु.व.ति\	(ना)	युवती
येन्केन्	\येन्.केन्\	(क्रियो)	हर प्रकारले
यो	\यो\	(सर्व)	यो
योइ	\योइ\	(सर्व)	यही नै
योग्य	\यो.ग्य\	(वि)	योग्य, जान्ने
र			
र	\र\	(सं)	दुइटा पदहरूलाई जोड्ने शब्द
रइति	\रइ.ति\	(ना)	रैती
रइण्या	\रइ.ण्या\	(ना)	खेतको परिमाण, खेत नाप्ने एकाइ
रइबार्	\रइ.बार्\	(ना)	खबर
रउँ	\रउँ\	(ना)	रौं
रउतेलि	\रउ.ते.लि\	(ना.स्त्री)	छोरी
रउतेलो	\रउ.ते.लो\	(ना.पु)	छोरो
रउनक्	\रउ.नक्\	(ना)	रौनक
रउन्या	\रउ.न्या\	(ना)	उन्यु
रकच्चु	\र.कच्.चु\	(सक्रि) (रि)	तान्नु
रकच्चु	\र.कच्.दु\	(सक्रि) (मा)	तान्नु
रकत्	\र.कत्\	(ना)	रगत
रकतोःडल्लो	\रक्.तोः डल्.लो\	(ना)	भर्खर जन्मेको बच्चो
रकम्	\र.कम्\	(ना)	रकम
रकम् कलम्	\र.कम्क.लम्\	(ना)	रकमकलम, हरहिसाब
रकत् मासि	\र.कत्मा.सि\	(ना)	रगतमासी
रक्तानि	\रक्.ता.नि\	(ना)	रगतै रगत
रक्ति	\रक्.ति\	(ना)	रक्ती
रक्त्यउलि	\रक्.त्यउ.लि\	(वि.स्त्री)	रगतले भरिएकी
रक्त्यउलो	\रक्.त्यउ.लो\	(वि.पु)	रगतलेभरिएको
रखाउन्	\र.खाउन्\	(सक्रि)	रखाउनु, राख्न लगाउनु
रख्वालि	\रख्.वा.लि\	(ना.स्त्री)	रेखदेख गर्ने महिला
रख्वालो	\रख्.वालो\	(ना.पु)	रेखदेख गर्ने पुरुष
रगत्छोला	\र.गत्.छो.ला\	(ना)	रजस्वला भएको बेला धेरै रगत आउनु

रगड्डु	र.गड्.डु\	(सक्रि) (रि)	रगड्डु, घोट्टु
रगड्दु	र.गड्.दु\	(सक्रि) (मा)	रगड्डु, घोट्टु
रगड्याट्	र.ग.ड्याट्\	(क्रिवि)	काममा व्यस्त रहने
रग्साइन्	रग्.साइन्\	(ना)	राक्षसी, राक्षसी स्वभावको
रडाउन्	र.डाउन्\	(सक्रि)	रडाउनु, रड लगाउनु
रडिलो	र.डि.लो\	(वि)	रसिलो, रमाइलो
रडेलि	र.डे.लि\	(ना)	बिहेको चतुर्थी कर्म
रडेलि पखाल्दु	र.डे.लिप.खाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	विवाह पछि वर वधुका लत्ता कपडा धुनु
रडेलि पखाल्लु	र.डे.लिप.खाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	विवाह पछि वर वधुका लत्ता कपडा धुनु
रडोल्दु	र.डोल्.दु\	(सक्रि) (मा)	रडाको मचाउनु
रडोल्लु	र.डोल्.लु\	(सक्रि) (रि)	रडाको मचाउनु
रचिपचि	र.चि.प.चि\	(क्रिवि)	सोचविचार
रच्चु	रच्.चु\	(सक्रि) (रि)	रच्नु, रचना गर्नु
रच्चु	रच्.दु\	(सक्रि) (मा)	रच्नु, रचना गर्नु
रच्छया	रच्.छया\	(ना)	रक्षा
रच्छयापुन्यु	रच्.छयापु.न्यु\	(ना)	श्रावण शुक्ल पूर्णिमा
रजइ	र.जइ\	(ना)	सिरक
रजबार्	रज्.बार्\	(ना)	रजौटो, सानातिना राज्यको राजा
रटन्	र.टन्\	(ना)	कुनै कुरा पटक पटक भन्नु
रडा:को	र.डा.:को\	(ना)	रडाको, झगडा
रड्डु	रड्.डु\	(अक्रि) (रि)	घिसनु
रड्दु	रड्.दु\	(अक्रि) (मा)	घिसनु
रण्ड	रण्.डि\	(ना)	रन्डी, वेश्या
रण्डबाजि	रण्.डिबा.जि\	(ना)	रन्डीबाजी, वेश्यावृत्ति गर्नु
रण्यामासु	रण्यामा.सु\	(ना)	लोग्ने मरेपछि मोटाउनेविधवाका जिउमा लागेको मासु
रत्नेडो	रत्.गे.डो\	(ना)	लालगेडी, रातीगेडी
रतन्नला	र.तन्.न्ला\	(ना)	एक प्रकारको घाँस
रतिपट्ट	र.ति.पट्ट\	(क्रिवि)	जहाँतही रातो देखिनु
रतुवा	र.तु.वा\	(ना)	रतुवा, एक प्रकारको मृग
रतेउडि	र.तेउ.डि\	(ना)	रतेउली, रतेली
रथ्	रथ्\	(ना)	रथ
रदि न बदिको	र.दि.न.ब.दि.को\	(वि)	इज्जत न बेइज्जतको
रनक्	र.नक्\	(ना)	रन्को, रिस

रनक्क	र.नक्.क\	(क्रिवि)	झनक्क
रनाकि	र.ना.कि\	(क्रिवि)	बस्नका निमित्त
रनिबनि	र.नि.ब.नि\	(क्रिवि)	बनैभरि
रनेबास्	र.ने.बास्\	(ना)	रानी बस्ने वासस्थल, रानीको खोपी
रन्कट्	रन्.कट्\	(ना)	झाँक
रन्काउन्	रन्.काउन्\	(सक्रि)	बजाउनु, रन्काउनु, जोरले हान्नु
रन्को	रन्.को\	(ना)	रन्को, रिसको आवेश
रन्चोट्	रन्.चोट्\	(ना)	ठहरै पार्ने चोट
रन्ता	रन्.ता\	(ना)	रन्दा
रन्थनिन्	रन्.थ.निन्\	(अक्रि)	रन्थनिनु
रन्पुत्ला	रन्.पुत्.ला\	(ना)	पुत्ला विसर्जन गर्दा गाइने गीत
रन्बाटो	रन्.बा.टो\	(ना)	चैन, सुबिस्ता
रफोलिन्	र.फो.लिन्\ (सक्रि)		खानेकुरा काम नलाग्ने गरी बिगार्नु
रफ्याण्	र.फ्याण्\	(ना)	गहिरो घाउ
रबण्ण	र.बण्.ण\	(वि)	छताछुल्ल पोखिएको
रबाफ	र.बा.फ\	(ना)	रवाफ
रब्बड्	रब्.बड्\	(ना)	रबर
रमाउन्	र.माउन्\ (अक्रि)		खुसी हुनु
रमिता	र.मि.ता\	(ना)	रमिता
रमित्या	र.मि.त्या\	(वि)	रमिते
रम्बाँस्	रम्.बाँस्\	(ना)	केतुकी, काडा भएको जुट बनाउनप्रयोग हुने वनस्पति
रयाखाया	र.या.खा.या\	(वि)	रहेको खाएको
रण्खाएइ	रण्.खा.एइ\	(ना)	बस्ने र खाने काम
रल्या	र.ल्या\	(वि)	च्याल चुहाइ रहने
रहड्	र.हड्\	(ना)	रहर, चाहना
रसि	र.सि\	(ना)	डोरी
रस्कन्	रस्.कन्\	(अक्रि)	चुहिनु
रस्खान्	रस्.खान्\	(सक्रि)	रस लिनु, रसास्वादन गर्नु
रस् न जस्	रस्.न.जस्\	(वि)	लाभ न यश केहीनभएको
राँको	राँ.को\	(ना)	राँको, मसाल
राः	राः\	(ना)	मौरीको रानु
राकस्	रा.कस्\	(ना)	राकस, राक्षस
राक्खु	राक्.खु\ (धारू. राख्)(सक्रि) (रि)		बसाल्नु

राख्दु	\राख्.दु\	(सक्रि) (मा)	बसाल्नु
राःगा	\राः.गा\	(ना)	मकैको भात
राग्१	\राग्\	(ना)	तिघ्राको अधिल्लो भाग
राग्२	\राग्\	(ना)	सङ्गीतको राग
राडो	\रा.डो\	(ना)	राँगो
राच्छेस्	\राच्.छेस्\	(ना)	राक्षस
राजि	\रा.जि\	(वि)	राजी, मन्जुर
राजिखुसि	\रा.जि.खु.सि\	(वि)	राजीखुसी
राजोपाजो	\रा.जो.पा.जो\	(ना)	चाँजोपाँजो
राज्मा	\राज्.मा\	(ना)	राज्मा सिमी
राज्मति	\राज्.म.ति\	(ना)	धानको प्रकार
राडि	\रा.डि\	(ना)	राडी
राणि	\रा.णि\	(ना)	राँडी, विधवा
राणो	\रा.णो\	(ना)	राँडो, विधुर
रादलो	\रा.द.लो\	(ना)	एक किसिमको घाँस
रातोमुख	\रा.तो.मु.ख\	(ना)	रिसाउने काम
रात्	\रात्\	(ना)	रात
रात्काट्टु	\रात्काट्टु\	(सक्रि)	रात काट्नु, अष्टयारो अवस्थामा रात बिताउनु
रात्तनि	\रात्.त.नि\	(ना)	बिहानै
राप्	\राप्\	(ना)	राप, आगाको तातो
रामायण्	\रा.मा.यण्\	(ना)	रामायण
राम्	\राम्\	(ना)	रमाइलो
राम्चना	\राम्.च.ना\	(ना)	बकुल्ला सिमी
राम्नउमि	\राम्.नउ.मि\	(ना)	राम नवमी
राम्लिला	\राम्.लि.ला\	(ना)	राम लीला
रालो	\रा.लो\	(ना)	रालो
राल्	\राल्\	(ना)	राल, च्याल
राहु	\रा.हु\	(ना)	राहु
रिकाब्	\रि.काब्\	(ना)	रिकाब
रिकाबि	\रि.का.बि\	(ना)	रिकापी
रिखि	\रि.खि\	(ना)	ज्योतिष
रिडलो	\रि.ड.लो\	(वि)	फनफनी
रिडाइ	\रि.डाइ\	(ना)	रिँगटा

रिटाउन्	\रि.टाउन्\	(सक्रि)	घुमाउनु
रिटउलो	\रि.टउ.लो\	(धारू. रिट्) (वि)	फनफनी घुमाउने
रिठो	\रि.ठो\	(ना)	रिठो
रित्	\रित्\	(ना)	रीत, चलन
रित्याउन्	\रित्.त्याउन्\	(सक्रि)	खाली गर्नु
रिथि	\रि.थि\	(ना.पु)	मालिक
रिथिनि	\रि.थि.नि\	(ना.स्त्री)	मालिकनी
रिनि	\रि.नि\	(वि)	ऋणी
रिन्	\रिन्\	(ना)	रिन, ऋण
रिन् माग्गु	\रिन्माग्.गु\	(धारू. माग्) (सक्रि) (रि)	सापट माग्दु
रिन् माग्दु	\रिन्माग्.दु\	(सक्रि) (मा)	सापट माग्दु
रिसकि पोकि	\रि.स.कि. पो.कि\	(वि.स्त्र)	रिसकी पोकी
रिसो:पोको	\रि.सो:.पो.को\	(वि.पु)	रिसको पोको
रिस्	\रिस्\	(ना)	रिस
रिस्काटि	\रिस्.का.टि\	(वि.स्त्री)	रिसाही(महिला)
रिस्काटो	\रिस्.का.टो\	(वि.पु)	रिसाहा (पुरुष)
रुँ रुँ	\रुँ.रुँ\	(अक्रि)	रुँ रुँ लाग्नु
रुइ	\रुइ\	(ना)	रुवा, कपास
रुखारि	\रु.खा.रि\	(ना.स्त्री)	रुख चढ्ने आइमाई
रुखारो	\रु.खा.रो\	(ना.पु)	रुख चढ्ने पुरुष
रुखोसुखो	\रु.खो.सु.खो\	(वि)	रुख्वासुक्खा, खस्रोमसिनो
रुगा	\रु.गा\	(ना)	रुघा
रुज्जु	\रुज्.जु\	(अक्रि) (रि)	भिज्जु
रुज्दु	\रुज्.दु\	(अक्रि) (मा)	भिज्जु
रुझाउन्	\रु.झाउन्\	(सक्रि)	रुझाउनु, रुज्ने वा भिज्ने पार्नु
रुडा	\रु.डा\	(ना)	खडेरी
रुडिन्	\रु.डिन्\	(अक्रि)	वर्षा नहुनु
रुद्रि	\रु.द्रि\	(ना)	रुद्री
रुद्रिघण्टि	\रु.द्रिघण्टि\	(ना)	रुद्रघण्टी
रुपाइँ	\रु.पाइँ\	(ना)	रोपाइँ
रुप्	\रुप्\	(ना)	रूप
रुप्वान्	\रुप्.वान्\	(वि)	रूपवान्, सुन्दर
रुबस्	\रु.बस्\	(वि)	सुन्दर

रुमाल्	\रु.माल्\	(ना)	रुमाल
रुल्लुटुल्लु	\रुल्.लु.टुल्.लु\	(क्रिवि)	टिठलागदो
रेखो	\रे.खो\	(ना)	रेखो
रेडियो	\रे.डि.यो\	(ना)	रेडियो
रेल्	\रेल्\	(ना)	रेल
रेल्च्या	\रेल्.च्या\	(वि)	अल्ल्छी
रोइलो	\रोइ.लो\	(ना)	मुसाको दुलो
रोइलो मच्चाउन्	\रोइ.लो मच्.चाउन्\ (अक्रि)		रोइयाइँ गर्नु
रोक्टोक्	\रोक्.टोक्\	(ना)	रोक्टोक, प्रतिबन्ध
रोखालि	\रो.खा.लि\	(वि.स्त्री)	रखवाली, कुरुवा
रोखालो	\रो.खा.लो\	(वि.पु)	रखवालो, कुरुवा
रोगि	\रो.गि\	(वि)	रोगी
रोगारि	\रो.गा.रि\	(वि)	रोग्याहा, बिरामी भइ राख्ने
रोगाउन्	\रो.गाउन्\	(अक्रि)	बिरामी पर्नु
रोगालि	\रो.गा.लि\	(ना.स्त्री)	रोग(धामीका मुखबाट देवताले बोल्ने भाषा)
रोग्	\रोग्\	(ना)	रोग
रोजिरोजि	\रो.जि.रो.जि\	(क्रिवि)	रोजीरोजी, छानेर
रोज्जु	\रोज्.जु\	(सक्रि) (रि)	रोज्जु
रोज्दु	\रोज्.दु\	(सक्रि) (मा)	रोज्जु
रोटि	\रो.टि\	(ना)	रोटी
रोटित्यार	\रो.टित्यार्\	(ना)	दिदी बहिनीलाई कोसेली पठाउने तिहार
रोधना	\रो.ध.ना\	(ना)	धर्ना
रोधना बस्नु	\रो.ध.नाबस्.दु\	(अक्रि) (मा)	धर्ना बस्नु
रोधना बस्सु	\रोध्.नाबस्.सु\	(अक्रि) (रि)	धर्ना बस्नु
रोपनि	\रो.प.नि\	(ना)	रोपनी, जग्गाको एकाइ
रोपारि	\रो.पा.रि\	(ना)	रोपाहार
रोपो	\रो.पो\	(ना)	रोपो, पाडो खेतमा एकपल्ट रोपेको धान
रोप्दु	\रोप्.दु\	(सक्रि) (रि)	रोप्नु
रोप्पु	\रोप्.पु\	(सक्रि) (मा)	रोप्नु
रोसनि	\रोस्.नि\	(ना)	प्रकाश
रोस्स्यो	\रोस्.स्यो\	(ना)	चुलो
रोस्यारो	\रोस्.स्यारो\	(ना)	भान्से
र्याङ-ठ्याङ्	\र्याङ्.ठ्याङ्\	(ना)	र्याङ्ङठ्याङ्ङ, तारतम्य

ल

ल	\ल\	(नि)	स्वीकृति
लउको	\लउ.को\	(ना)	लौको
लउखा१	\लउ.खा\	(विबो)	हेला गरेर भनिने शब्द
लउखा२	\लउ.खा\	(विबो)	स्वीकृति जनाउन प्रयोग हुने शब्द
लउजा	\लउ.जा\	(विबो)	विस्मयसूचक शब्द
लउन्	\लउन्\	(ना)	पुरी
लकडो	\ल.क.डो\	(ना)	दाउरो
लकडिन्	\ल.क.डिन्\	(अक्रि)	बेहोस हुनु
लकड्या आँसि	\ल.क.ड्याआँ.सि\	(ना)	दाउरा काट्ने ठूलो हसिया
लकुडो	\ल.कु.डो\	(ना)	दमाहा बजाउन प्रयोग हुने गजो
लक्का	\लक्.का\	(वि)	लक्का जवान ,तरुनो
लक्खिमि	\लक्.खि.मि\	(ना)	लक्ष्मी, गाईवस्तु
लखउडि	\ल.खउ.डि\	(ना)	आपत
लखूपति	\लख्.प.ति\	(वि)	लखपति
लगन्	\ल.गन्\	(ना)	लगन, लग्न, शुभ मुहूर्त
लगन् गाँठो	\ल.गनाँ.ठो\	(ना)	लगन गाँठो, ब्यासाडो
लगातार	\ल.गा.तार्\	(क्रिवि)	निरन्तर
लगाम्	\ल.गाम्\	(ना)	लगाम
लग्गइ	\लग्.गइ\	(क्रियो)	नजिक
लग्झिट्ट्या	\लग्.झिट्ट्या\	(क्रिवि)	झै झगडा गरेर
लडडि	\ल.ड.डि\	(वि)	लड्गडी
लडडो	\ल.ड.डो\	(वि)	लड्गडो
लडउठि	\ल.डउ.ठि\	(ना)	लगौंटी
लचिलो	\ल.चि.लो\	(वि)	लचिलो, लच्चने
लचोड्	\ल.चोड्\	(वि)	जिद्दी गर्ने
लच्चन्	\लच्.कन्\	(अक्रि)	लच्चिनु, निहुरिनु
लच्छय	\लच्.छय\	(ना)	लक्ष्य
लच्छि	\लच्.छि\	(ना)	धागाको लच्छी, धागोको झुप्पो
लच्छिन्	\लच्.छिन्\	(ना)	लच्छिन
लच्छिमि	\लच्.छि.मि\	(ना)	लक्ष्मी
लछाडिन्	\ल.छा.डिन्\	(अक्रि)	लछारिनु, घिसारिनु
लछिमपुजा	\लछ्.मिपु.जा\	(ना)	लक्ष्मी पूजा

लजाउन्	\ल.जाउन्\	(अक्रि)	लाज मान्नु
लटक्क	\ल.टक्.क\	(क्रियो)	भारी निन्द्रामा सुत्नु
लटिनाथ	\ल.टि.ना.थ\	(ना)	एक स्थानीय देवता
लट्कन्	\लट्.कन्\	(अक्रि)	झुन्डिनु
लट्पट्	\लट्.पट्\	(ना)	लटपट, गोलमाल
लट्पट्या १	\लट्.प.ट्या\	(वि)	लतपते, लटपटे
लट्पट्या २	\लट्.प.ट्या\	(वि)	गिलो वस्तु बाक्लिएर स्वादिष्ट भएको
लट्याउन्	\लट्.याउन्\	(सक्रि)	लट्याउनु, बेहोस पार्नु
लट्यारिस्	\ल.ट्या.रिस्\	(ना)	लाटो रिस
लट्टो	\लट्.टो\	(ना)	लट्टो
लट्टि	\लट्.ठि\	(ना)	लट्टी, लौरो
लट्टे	\लट्.ठे\	(ना)	लट्टे (साग)
लठुवा	\ल.ठु.वा\	(वि.पु\स्त्री)	लठुवा, मूर्ख
लडाइँ	\ल.डाइँ\	(ना)	लडाइँ, झगडा
लडि	\ल.डि\	(ना)	माला
लडिबुडि	\ल.डि.बु.डि\	(ना)	लडिबुडी
लडो १	\ल.डो\	(ना)	मयल, मैलो, फोहोर
लडो २	\ल.डो\	(ना)	डोरी
लडेलि	\ल.डे.लि\	(वि.स्त्री)	लाडे, पुत्पुल्याएकी, प्यारी
लडेलो	\ल.डे.लो\	(वि.पु.)	लाडे, प्यारो
लड्डु १	\लड्.डु\	(ना)	लड्डु
लड्डु २	\लड्.डु\	(अक्रि)	लड्डु
लत्पतिन्	\लत्.प.तिन्\	(अक्रि)	लत्पतिनु, सबैतिर लाग्नु
लथड्का	\ल.थड्.का\	(ना)	घोचपेच
लथड्काउन्	\ल.थड्.काउन्\	(सक्रि)	फलफुल आदिलाई लट्टीले झार्नु
लद्बद्	\लद्.बद्\	(क्रिवि)	लेदो वा गिलोले लटपटिने काम
लद्दु	\लद्.दु\	(वि)	लद्दू, बेकम्मा, कुनै काम पनि गर्न नसक्ने
लधद्दु	\ल.धद्.दु\	(सक्रि) (रि)	अडेस लगाएर बस्नु
लधर्दु	\ल.धर्.दु\	(सक्रि) (मा)	अडेस लगाएर बस्नु
लपालप्	\ल.पा.लप्\	(क्रिवि)	सपासप
लपेटो १	\ल.पे.टो\	(ना)	लबटो
लपेटो २	\ल.पे.टो\	(ना)	लपेट्ने काम, पोको
लप्लपानो	\लप्.ल.पा.नो\	(वि)	हलक्क बढेको

लप्को	\लप्.को\	(ना)	लप्को
लप्पनछप्पन	\लप्.पन्.छप्.पन्\	(ना)	लप्पनछप्पन, छलछाम
लफङ्ङो	\ल.फङ्.ङो\	(वि)	लफङ्ङो, खराब आचरण भएको
लफडा	\ल.फ.डा\	(ना)	झन्जट
लफेट्टो	\ल.फे.ट्टो\	(ना)	फलफूल खसाल्न प्रयोग गरिने लट्टी
लबज्	\ल.बज्\	(ना)	लबज, बोली
लब्धाङ्क	\लब्.धाङ्.ङ्क\	(ना)	लब्धाङ्क
लभार्	\ल.भार्\	(ना\वि)	चोर, ठग
लम्लम्	\लम्.लम्\	(क्रिवि)	लगातार हिड्नु
लमघुण्या	\लमघु.ण्या\	(वि)	लामा घुँडा भएको
लमङ्या१	\ल.म.ङ्या\	(ना)	बतासे सन्तान
लमङ्या२	\ल.म.ङ्या\	(ना)	कोदो जस्तै हुने एक किसिमको घाँस
लम्पुच्छ्या	\लम्पुच्.छ्या\	(ना)	लामो पुच्छर भएको चरो
लम्सिङ्ङ्या	\लम् सिङ्.ङ्या\	(ना)	भैँसी(झाँक्रीले प्रयोग गर्ने शब्द)
लम्यालो	\ल.म्या.लो\	(ना)	नाम्लो
लम्कदु	\लम्.क.दु\	(अक्रि)	लम्किनु, लामा –लामा पाइला गरी हिँड्नु
लसपस्	\लस्.पस्\	(ना)	लसपस
लसुन्	\ल.सुन्\	(ना)	लसुन
लस्कर्	\लस्.कर्\	(ना)	लस्कर
लस्सि	\लस्.सि\	(ना)	लस्सी
लाः	\लाः\	(विबो)	आश्चर्य, विश्मय, स्वीकृति जनाउने शब्द
लाइक्	\ला.इक्\	(वि)	लायक, सुहाउँदो
लाखो	\ला.खो\	(ना)	खसी
लागिरन्	\ला.गि.रन्\	(सक्रि)	लागिरहनु, कोसिस गर्नु
लागोबिल्जो	\ला.गो.बिल्.जो\	(ना)	लागो, भूतप्रेत आदिको बाधा
लागोभागो	\ला.गो.भा.गो\	(क्रिवि)	दिनरात काममा लागिरहनु
लाग्दा	\लाग्.दा\	(नायो)	सँगै भएर
लाग्दा१	\लाग्.द्या\	(ना)	भूतप्रेतले दुःख दिनु
लाग्दा२	\लाग्.द्या\	(वि)	धारिलो, लाग्ने(हतियार)
लाज्	\लाज्\	(ना)	लाज
लाज्जसरम्	\लाज् .न.स.रम्\	(वि)	लबस्तरो, लाज सरम केही नभएको
लाटि	\ला.टि\	(वि.स्त्री)	लाटी
लाटो	\ला.टो\	(वि.पु)	लाटो

लाटोगाणो	\ला.टो.गा.णो\	(वि)	लाटोगाँडो, सिधासाधा
लाडि	\ला.डि\	(अ)	लाडूप्यार(कठैलाडि)
लाडूप्यार्	\लाड्.प्यार्\	(ना)	केटाकेटीलाई गरिने मायाँ
लाणो	\ला.णो\	(ना)	पुरुष जातिको लिङ्ग
लात्	\लात्\	(ना)	लात, लात्ती
लात्तिहाण्णु	\लात्.तिहाण्.णु\	(सक्रि)	लात्ती हान्नु, खुट्टाले हान्नु,
लादो	\ला.दो\	(ना)	भुँडी, लाद्रो
लाद्या	\ला.द्या\	(वि.पु.स्त्री)	भुँडे
लाफो	\ला.फो\	(ना)	ओढा, पानी परेको बेला ओढ्ने पात, प्लास्टिकको साधन
लाबड्	\ला.बड्\	(ना)	कामी जाति
लामो	\ला.म\	(वि)	लामो
लामोहात्	\ला.मोहात्\	(ना)	चोरी
लाम्	\लाम्\	(ना)	लाम, लस्कर
लाम्कान्या१	\लाम्.का.न्या\	(वि)	लाम्काने
लाम्कान्या२	\लाम्.का.न्या\	(ना)	तमाखुको पात
लाम्तुम्	\लाम्.तुम्\	(क्रिवि)	लम्पसार
लाया	\ला.या\	(ना)	लाबा, लाजा
लालचि	\ला.ल.चि\	(वि)	लालची, लोभी
लाल्	\लाल्\	(वि)	लाल, रातो
लाल्टिण्	\लाल्.टिण्\	(ना)	लाल्टिन
लाल्पुर्जा	\लाल्.पुर्.जा\	(ना)	लालपुर्जा, जग्गाधनी पुर्जा
लिउणो	\लिउ.णो\	(ना)	एक प्रकारको जङ्गली साग
लिखत्	\लि.खत्\	(ना)	लिखत, तमसुक
लिखु	\लि.खु\	(ना)	उखु
लिखो	\लि.खो\	(ना)	जुम्राको फुल
लिण्	\लिण्\	(ना)	लिँड
लिण्था	\लि.ण्था\	(वि)	लिँडे, पुच्छर नभएको
लिपाउन्	\लि.पाउन्\	(सक्रि)	लिपाउनु, पोत्नु
लिपघस्	\लिप.घस्\	(ना)	लिपघस, लिपपोत
लिपु	\लिपु.दु\	(सक्रि) (मा)	लिपु
लिपु	\लिपु\	(सक्रि) (रि)	लिपु
लिफण्णु	\लि.फण्.णु\	(सक्रि)	निफन्नु
लिफापा	\लि.फा.पा\	(ना)	लिफाफा, खाम

लिबडा:	\लि.ब.डा:\	(ना)	गाई- गोरुको जुधाइ
लिम्भु	\लिम्.भु\	(ना)	बत्ती, टुकी
लिला	\लि.ला\	(ना)	लीला
लिलामि	\लि.ला.मि\	(वि)	लिलामी, कमसल खालको चिज
लिसन्	\लि.सन्\	(ना)	लिस्नो, भच्याड
लिसा	\लि.सा\	(ना)	बिगौतो दूध
लिसिन्	\लि.सिन्\	(ना)	लसुन
लिसो	\लि.सो\	(ना)	सल्लाको खोटो
लिस्याबादल्	\लिस्.याबा.दल्\	(ना)	पानी वर्षाउने बादल
लुकउन्	\लु.कउन्\	(सक्रि)	लुकाउनु
लुकामारि	\लु.का.मा.रि\	(ना)	लुकामारी
लुङ्ङि	\लुङ्.ङि\	(ना)	लुङ्गी
लुछाचुणि	\लु.छा.चु.णि\	(ना)	लुछाचुँडी, खोसाखोस
लुच्छु	\लुच्.छु\	(सक्रि) (रि)	लुछनु, बलजफती खोस्नु
लुच्छु	\लुच्.दु\	(सक्रि) (मा)	लुछनु, बलजफती खोस्नु
लुटारि	\लु.टा.रि\	(वि)	लुट्ने, लुटाहा
लुटो	\लु.टो\	(ना)	गाज्यु, पराल थुपारेको लुटो
लुट्याट्	\लु.ट्याट्\	(ना)	गाज्यु, पराल राख्ने थाक्रो (काठ मात्रै)
लुट्यउन्	\लु.ट्यउन्\	(सक्रि)	घाँस, पराल काठमा अड्याएर राख्नु
लुणो	\लु.णो\	(ना)	चुल्ठो
लुतारि	\लु.ता.रि\	(वि.पु.स्त्री)	निर्धो, कमजोर, लुतेलुती
लुर्या	\लु.र्या\	(वि)	लुरे
लुलो	\लु.लो\	(वि)	लुलो
लुवा	\लु.वा\	(ना)	फलाम
लेक्खु	\लेक्.खु\ (धारू. लेख्)	(सक्रि) (रि)	लेख्नु
लेख	\ले.ख\	(नायो)	कसैका लेखा, कसैका निमित्त
लेखन्दास्	\ले.खन्.दास्\	(ना)	लेखनदास
लेखा१	\ले.खा\	(क्रियो)	लागि
लेखा२	\ले.खा\	(ना)	अभिलेख
लेखि	\ले.खि\	(ना.स्त्री)	भाग्य
लेख्दु	\लेख्.दु\	(सक्रि) (मा)	लेख्नु
लेट्या	\ले.ट्या\	(ना)	लिटो
लेतो	\ले.तो\	(ना)	लेदो, माटो र पानी मिसिएको बाक्लो पन्यालो हिलो

लेत्थो	\लेत्.थो\	(ना)	काँचो दाउरो वा सल्लाको दियालो बाल्दा तपतप चुहिने चोप
लेस्साइलो	\लेस्.साइ.लो\	(वि)	लिसाइलो
लोडो	\लो.डो\	(ना)	लोहोरो, सिलौटामा मसला आदि पिन्ने ढुङ्गो
लोट्खेल्लु	\लोट्खेल्.लु\	(सक्रि)	लडिबुडी खेल्लु
लोट्टु	\लोट्टु\	(अक्रि)	लड्नु, मान्छे झर्नु
लोपारि	\लो.पा.रि\	(वि)	लोभी
लोपि	\लो.पि\	(वि)	लोभी
लोफर्	\लो.फर्\	(वि)	लोफर, छाडा
लोल्	\लोल्\	(ना)	कान
ल्याकत्	\ल्या.कत्\	(ना)	ल्यागत, योग्यता
ल्वारखर्	\ल्वार.खर्\	(ना)	फलाम

व

वकालत्	\व.का.लत्\	(ना)	वकिलको काम
वकालतनामा	\व.का.लत्.ना.मा\	(ना)	मञ्जुरनामा
वकिल्	\व.किल्\	(ना)	वकिल, कानुन व्यवसायी
वखाल्	\व.खाल्\	(ना)	बान्ता
वम्ठा	\वम्.ठा\	(क्रियो)	उतातिर
वम्ठाइ	\वम्.ठाइ\	(क्रियो)	उतातिरबाट
वर्	\वर्\	(क्रियो)	यता, यस तर्फ
वर्खाइ	\वर्.खाइ\	(क्रियो)	आफूतिरै
वर्कन् फर्कन्	\वर्.कन् फर्.कन्\	(ना)	वोर्काइ-फर्काइ
वर्काइफर्काइ	\वर्.काइफर्.काइ\	(क्रिवि)	ओल्टाइ पल्टाइ
वल्लो पल्लो	\वल्लो पल्लो\	(वि)	ओल्लोपल्लो
वाइँ	\वाइँ\	(अनुकरण)	वाइँ, भैंसी वा पाडो कराएको आवाज
वाइखि	\वाइ.खि\	(क्रियो)	त्यहीनैँ
वाइलाइ	\वाइ.लाइ\	(क्रियो)	त्यहीनैँ
वाइयाद्	\वाइ.याद्\	(ना)	वाहियात
वाक्खि	\वाक्.खि\	(क्रियो)	त्यहीनैँ
वाग्दान्	\वाग्.दान्\	(ना)	वाग्दान
वाड्वाड्	\वाड्.वाड्\	(क्रिवि)	घाँटी घर्घराउने तरिका
वाः.डो	\वाः.डो\	(ना)	बिहेमा दुलहा दुलहीलाई छेक्ने कपडा

वापस्	\वा.पस्\	(ना)	वापस, फिर्ता
वाब्ठइ	\वाब्.ठइ\	(क्रियो)	उहाँबाट
वारि	\वा.रि\	(नायो)	वर, वल्लो किनार
वार्	\वार्\	(क्रियो)	वार
वार्पार्१	\वार्.पार्\	(ना)	वारपार
वार्पार्२	छिनोफानो	(ना)	छिनोफानो
वालो	\वा.लो\	(ना)	रजस्वला वा सूतक पछिको स्नान
वाःलो	\वा.लो\	(वि)	फोहरी
वाःल्लु	\वाःल्लु\	(सक्रि) (मा)	नयाँ कपडालाई पहिलोपटक धुने काम
वाःल्लु	\वाःल्लु\	(सक्रि) (रि)	नयाँ कपडालाई पहिलोपटकधुने काम
वास्ता	\वास्.ता\	(ना)	वास्ता, मतलब

स

सइ१	\सइ\	(क्रिवि)	धान कुट्टा आउने आवाज
सइ२	\सइ\	(वि)	सही, साँचो, सत्य
सइकडा	\सइ.क.डा\	(ना)	सयकडा
सइछाप	\सइ.छाप\	(ना)	सहीछाप
सइत्	\स.इत्\	(नायो)	सहित, समेत
सइनो	\सइ.नो\	(ना)	मैदान
सइबात्	\सइ.बात्\	(ना)	सही कुरो, सत्य कुरो
सइमल्या	\सइ.म.ल्या\	(वि.पु)	विवेकहीन
सइलाउन्१	\सइ.लाउन्\	(सक्रि)	सहीछाप गर्नु
सइलाउन्२	\सइ.लाउन्\	(सक्रि)	सही थाप्नु
सइलो	\सइ.लो\	(ना)	सोइलो, जुवामा राखिने काठ
सइस्	\स.इस्\	(ना)	सइस, घोडाको हेरचाह गर्ने व्यक्ति
सउंप्	\सउंप्\	(ना)	सुँप, सौँप, सौँफ
सउंप्दु	\स.उंप्.दु\	(सक्रि) (मा)	सुम्पनु
सउंप्पु	\स.उंप्.पु\	(सक्रि) (रि)	सुम्पनु
सउंबार्	\सउ.बार्\	(ना)	सउंबार, सोमबार
सउंबारि	\सउ.बा.रि\	(ना)	सउंबार, सोमबारे
सउ१	\सउ\	(ना)	कसम
सउ२	\सउ\	(ना)	साउँ, सावाँ
सउ३	\सउ\	(ना)	एक प्रकारको घाँस

सउकार्	\सउ.कार्\	(ना.पु)	सय रूपियाँ भएको
सउकार्नि	\सउ.कार्.नि\	(ना.स्त्री)	सय रूपियाँ भएकी
सउकार्बस्सु	\सउ.कार्बस्.सु\	(अक्रि)	जुवा खेलमा बढी व्याज लिएरपैसा दिने काम गर्नु
सउगात्	\सउ.गात्\	(ना)	सौगात, कोसेली
सउडो१	\सउ.डो\	(ना)	दुम्सी
सउडो २	\सउ.डो\	(ना)	तरकारी बारी
सउता	\सउ.ता\	(ना)	सौता
सउदागिरि	\सउ.दा.गि.रि\	(ना)	व्यापार
सउन्१	\सउन्\	(ना)	साउन
सउन्२	\सउन्\	(ना)	थर विशेष
सउन्३	\सउन्\	(सक्रि)	सहनु
सउड्याकाणि	\स.उड्.याका.णि\	(ना)	दुम्सीको काँडो
सउनाइ	\सउ.नाइ\	(ना)	सनई
सउबारि अउस्	\सउ.बा.रिअउस्\	(ना)	सउँबारे औँसी, सोमवती अमावास्या
सउराल्	\सउ.राल्\	(ना)	हरियो पराल
सउरो	\सउ.रो\	(ना.पु)	ससुरो
सउर्	\स.उर्\	(ना)	सभ्यता
सउलो	\सउ.लो\	(ना)	स्याउलो
सकउनि	\स.कउ.नि\	(ना)	काम सकेपछि दिइने खुसियाली
सकङ्गन्ज	\स.कङ्.गन्.ज\	(ना)	सखरखण्ड
सकारइ	\स.का.रइ\	(क्रिवि)	बिहानै
सकिनो१	\स.कि.नो\	(ना)	गुलाफी रड हुने फूल
सकिनो: २	\स.कि.नो:\	(वि)	समाप्त पार्ने
सकिन्या	\स.कि.न्या\	(ना)	घाँस विशेष
सकुनि	\स.कु.नि\	(वि)	शकुन वा साइत हेर्ने, कपटी
सक्कलि	\सक्.क.लि\	(वि)	सक्कली, शुद्ध मिसावट नभएको
सक्कल्	\सक्.कल्\	(ना)	सक्कल प्रति, मूलप्रति
सक्द्या	\सक्.द्.या\	(वि)	सक्ने
सक्सकि	\सक्.स.कि\	(ना)	खसखस
सगिनो	\स.गि.नो\	(ना)	एक प्रकारको तरकारी
सगुन्१	\स.गुन्\	(ना)	सगुन (लोकगीत)
सगुन्२	\स.गुन्\	(ना)	सगुन (साइतमा खान दिइने शुभ वस्तु)
सगुना:आँखर्	\स.गु.ना:आँ.खर्\	(ना)	फागमा गाइने मन्त्र

सगुन्याराः	\स.गु.न्या.राः\	(ना.पु.उआ)	फाग गाउने महिला
सगोत्र	\स.गो.त्र\	(वि)	सगोत्र, सगोत्री, एउटै गोत्रका
सगोल्	\स.गोल्\	(ना)	सगोल, नछुट्टिएका
सङ्कट	\सङ्.कट\	(ना)	सङ्कट
सङ्कल्प	\सङ्.कल्.प\	(ना)	सङ्कल्प, प्रतिज्ञा, अठोट
सङ्का	\सङ्.का\	(ना)	शङ्का
सङ्कीर्तन्	\सङ्.किर्.तन्\	(ना)	सङ्कीर्तन, भजन
सङ्ख्याकिडो	\सङ्.क् याकि.डो\	(ना.पु)	सङ्खेकिरो
सङ्गीत	\सङ्.गित्\	(ना)	सङ्गीत
सङ्ङि	\सङ्.ङि\	(ना)	सङ्गी, साथी, मित्र
सङ्दु	\स.ङद्.दु\	(अक्रि) (रि)	पघ्निनु, दूध, पानी आदि रसाउनु
सङ्दुर्दु	\स.ङर्.दु\	(अक्रि) (मा)	पघ्निनु, दूध, पानी आदि रसाउनु
सङ्लइ	\सङ्.लइ\	(वि)	सिङ्गै, खण्डित नभएको
सङ्लोइ	\सङ्.लोइ\	(वि)	सिङ्गै, पुरै
सङ्सार	\सङ्.सार\	(ना)	संसार, पृथ्वी
सचिप्	\स.चिप्\	(ना)	सचिव
सजाइ१	\स.जाइ\	(ना)	सजाय
सजाइ२	\स.जाइ\	(ना)	सजावट
सजाति	\स.जा.ति\	(वि)	सजाति, एउटै जातिको
सजि	\स.जि\	(वि)	सजिलो
सज्	\सज्\	(ना)	सहज, आराम
सज्धज्	\सज्.धज्\	(ना)	सजधज, सजावट
सटासट्	\स.टा.सट्\	(क्रिवि)	अरुले थाहा नपाउने गरी चोरी गर्नु
सट्काउन्	\सट्.काउन्\	(सक्रि)	चोर्नु
सट्पटाउन्	\सट्.प.टाउन्\	(सक्रि)	लटपटाउनु
सट्टर्पटर्	\स.टर्.प.टर्\	(ना)	लटरपटर
सङ्	\सङ्\	(ना)	मकैको ढोड
सङ्डु	\सङ्.डु\	(अक्रि)(रि)	सङ्नु
सङ्दु	\सङ्.दु\	(अक्रि) (मा)	सङ्नु
सणाम्सणाम्	\स.णाम्.स.णाम्\	(क्रिवि)	बोट बटेलामाथि केही खस्दा आउने आवाज
सण्या	\स.ण्या\	(ना)	साँढे
सताउन्	\स.ताउन्\	(सक्रि)	सताउनु, दुःख दिनु
सत्कार	\सत्.कार\	(ना)	सत्कार, सेवा

सत्या	\स.त्या\	(वि)	एकलै घिच्चे
सत्याम्	\सत्.त्याम्\	(ना)	आराम
सत्तुर्	\सत्.तुर्\	(ना)	शत्रु
सद्दिइले	\सद्.दिइ.ले\	(क्रियो)	विस्तार
समाल्दु	\स.माल्.दु\	(सक्रि) (मा)	सँभाल्नु
समाल्लु	\स.माल्.लु\	(सक्रि) (रि)	सँभाल्नु
समालिन्	\स.मा.लिन्\	(अक्रि)	सँभालिनु
सनिमा	\स.नि.मा\	(ना)	सिनेमा
सन्तोक्	\सन्.तोक्\	(ना)	सन्तोक, सन्तोष
सन्यासो	\स.न्या.सो\	(ना)	सनासो, चिम्टा
सन्युतो	\स.न्यु.तो\	(वि)	ताजा
सपडि	\स.प.डि\	(वि.स्त्री)	सप्रेकी, पुष्ट शरीर भएकी१, आदर्श स्वभाव भएकी२
सपड्यो	\स.प.ड्यो\	(वि.पु)	सप्रेको
सप्तम्या	\सप्.त.म्या\	(ना)	सप्तमीका दिन महिलाहरूलेघाँटीमा लगाउने डोरो
सप्यो	\सप्.यो\	(वि)	सुल्टो
सफर्	\स.फर्\	(ना)	सफर, यात्रा
सफेद्	\स.फेद्\	(वि)	सेतो
सबेल्	\स.बेल्\	(ना)	भुँइतलाको सामान राख्ने कोठो
समझ्	\स.मझ्\	(ना)	समझ, बुद्धि
समस्या	\स.मस्.स्या\	(ना)	समस्या
सम्पइ	\सम्.पइ\	(ना)	सम्पत्ति
सम्झउन्	\सम्.झउन्\	(सक्रि)	सम्झाउनु, बुझाउनु
सया	\स.या\	(ना)	चामलको पिठोबाट हलुवा जस्तै बनाएको खाने कुरो
सयानि	\स.या.नि\	(वि.स्त्री)	उमेर पुगेकी
सयानो	\स.या.नो\	(वि.पु)	उमेर पुगेको
सरणागत्	\सर्.णा.गत्\	(वि)	शरणागत
सरम्	\स.रम्\	(ना)	सरम, लाजसरम
सर्स्युँ	\सर्.स्युँ\	(ना)	सर्स्युँ
सराद्	\स.राद्\	(ना)	सराद, श्राद्ध
सर्क	\सर्.क\	(ना)	आकाश
सर्क मिल्या ठउर्	\सर्.क.मिल्.याठउर्\	(ना)	क्षितिज
सर्कन्	\सर्.कन्\	(अक्रि)	ठाउँ सर्नु, खस्कनु

सर्कलोक	\सर्.क.लोक\	(ना)	स्वर्गलोक
सर्क मकरिन्	\सर्.कम.क.रिन्\	(अक्रि)	पानी पर्ला जस्तै हुनु
सलाम्	\स.लाम्\	(ना)	सलाम
सवाइ	\स.वाइ\	(ना)	सवाई
सबेल्	\स.बेल्\	(ना)	घाँस, दाउरा राख्ने भुँइतलाको कोठो
ससो	\स.सो\	(ना)	खरायो
साउँ	\साउँ\	(ना)	साउँ, सावाँ
साउनु	\साउ.नु\	(सक्रि)	हिलो माटो मिलाउनु
साग्	\साग्\	(ना)	तरकारी
साडाबाहु	\सा.डाबाद्.दु\	(सक्रि)	बलोमा बाँधेर लग्नु
साडु	\सा.डु\	(ना)	साँघु
साजि	\सा.जि\	(ना)	खरानी
साँट्	\साँट्\	(ना)	आवाज
साडि	\सा.डि\	(ना)	सारी
सान्१	\सान्\	(ना)	मिजास
सान्२	\सान्\	(ना)	साँध, सिमाना
सान्३	\सान्\	(ना)	सान, इसारा
सान्४	\सान्\	(ना)	हतियारमा धार लगाउने काम
सान् सुर्को	\सान्सुर्.को\	(ना)	सुइँको
सापो१	\सा.पो\	(ना)	काँजो, मुसलको मुखमा लगाइने धातुको साँचो
सापो२	\सा.पो\	(ना)	नापजाँच
साफ्	\साफ्\	(वि)	साफ, सफा
साबड्	\सा.बड्\	(ना)	रोपाइँ गर्न जोतिने खेत
सार१	\सार\	(ना)	फुर्सद
सार२	\सार\	(ना)	सहयोग
सार३	\सार\	(ना)	सारांश
सार्साद्दु	\सार्साद्.दु\	(सक्रि)	सहयोग गर्नु
सालिगाराम	\सा.लि.गा.राम्\	(ना)	शालिग्राम, काली गण्डकीमा पाइने विशेष कालोढुङ्गो
साल् तमाम्	\साल्.त.माम्\	(ना)	बर्षान्त
साल्धान्	\साल्.धान्\	(ना)	शालि धान, एक प्रकारको धान
सासिबासि	\सा.सि.बा.सि\	(ना)	दुध र दही एकैमा मिसिनु
सास्खुस्सु	\सास्खुस्.सु\	(अक्रि)	मर्नु, सास खुस्किनु
सास्नलि	\सास्.न.लि\	(ना)	श्वासनली

सासमुठिन्	\सास्मु.ठिन्\	(अक्रि)	सासफेर्न कठिन हुनु
सिउँडो	\सिउँ.डो\	(ना)	सिउँडी, घरको छतमा राखिने एक प्रकारको वनस्पति
सिउँणि	\सिउँ.णि\	(ना)	सिउँदो
सिउँतो	\सिउँ.तो\	(ना)	सिम्टो, सल्लाको फल
सिक्	\सि.क्\	(ना)	शिखर
सिका	\सि.का\	(ना)	सिका, शिखा
सिकाइत्	\सि.का.इत्\	(ना)	सिकायत
सिकाउन्	\सि.काउन्\	(सक्रि)	सिकाउनु
सिकाने	\सि.का.ने\	(वि)	सिँगाने
सिकान्	\सि.कान्\	(ना)	सिँगान
सिकार्१	\सि.कार्\	(ना)	सिकार
सिकार्२	\सि.कार्\	(ना)	मासु
सिकुडिन्	\सि.कु.डिन्\	(अक्रि)	खुम्चिनु
सिखा	\सि.खा\	(ना)	शिखा
सिगर्ट्	\सिग्.र्ट्\	(ना)	सिग्रेट
सिट्टि	\सिट्.टि\	(ना)	सिट्टी
सिङ्	\सिङ्\	(ना)	सिङ
सिस्य	\सिस्.स्य\	(ना)	शिष्य
सिच्छया	\सिच्.छया\	(ना)	शिक्षा, अर्ती
सिजउन्	\सि.जउन्\	(सक्रि)	सबैलाई पुच्याउनु
सिण्णो	\सिण्.णो\	(ना)	सिस्नु
सितला	\सि.त.ला\	(ना)	विफर
सिता	\सि.ता\	(ना)	रामकी सीता
सिताफल्	\सि.ता.फल्\	(ना)	सरिफा
सितिमिति	\सि.ति.मि.ति\	(क्रियो)	सितिमिति
सितो	\सि.तो\	(ना)	भातको सितो
सिपाइ	\सि.पाइ\	(ना)	सिपाही, प्रहरी
सिपारिस्	\सि.पा.रिस्\	(ना)	सिफारिस, भनसुन
सिप्	\सिप्\	(ना)	सिप, दक्षता
सिब्१	\सिब्\	(ना)	भगवान शिव
सिब्२	\सिब्\	(विस्म)	शिव!, दयाको भावमा बोलिने शब्द
सिब् भकत्	\सिब्भ.कत्\	(ना)	शिवभक्त
सिरिस्टि	\सि.रिस्.टि\	(ना)	सृष्टि

सिरु१	\सि.रु\	(ना)	सिरु घाँस
सिरु२	\सि.रु\	(क्रिवि)	सुरी, बिरालालाई भगाउन बोलिने शब्द
सिन्नराइन्१	\सिन्.न.राइन्\	(ना)	इन्द्रेणी
सिन्नराइन्२	\सिन्.न.राइन्\	(ना)	एकप्रकारको रोग
सिन्नुर	\सिन्.नुर\	(ना)	सल्लाको फूल
सिन्छ	\सिन्.छ\	(क्रि)	सुन्छ
सिन्दुलो	\सिन्.टु.लो\	(ना)	एक प्रकारको चरो
सिमिसोट्टो	\सि.मि.सोट्टो\	(ना)	दाल
सिमसाङ्	\सिम्.साङ्\	(ना\वि)	सिमसार
सिरउणो	\सि.रउ.णो\	(ना)	टाउकामा सामान राख्न बनाइएको साधन, बिँडा
सिरउला	\सि.रउ.ला\	(ना)	सिरौँला
सिरानि	\सि.रा.नि\	(ना)	सिरानी, तकिया
सिरि	\सि.रि\	(ना)	श्री
सिरिङ्ङ	\सि.रिङ्.ङ\	(क्रिवि)	आड जिरिङ्ङ हुनु
सिरिस्	\सि.रिस्\	(ना)	शिरीष, एक जातको फूल
सिरुपात्या	\सि.रु.पा.त्या\	(वि)	सिरुपाते
सिरेटो	\सि.रे.टो\	(ना)	सिरेटो, चिसो बतास
सिरोणिन्	\सि.रो.णिन्\	(अक्रि)	गुट्टुमुट्टु
सिर्पञ्चमि	\सिर्.पञ्.च.मि\	(ना)	श्रीपञ्चमी
सिर्बिन्दि	\सिर्.बिन्.दि\	(ना)	शिरबिन्दी, सधवा नारीले लगाउनेसुनको गहना
सिर्मति	\सिर्.म.ति\	(ना)	श्रीमती
सिर्राम्	\सिर्.राम्\	(ना)	श्रीराम
सिला	\सि.ला\	(ना)	शिला, ढुङ्गो
सिलो	\सि.लो\	(ना)	सिलौटो
सिल्कन्	\सिल्.कन्\	(अक्रि)	सल्किनु
सिल्काउन्	\सिल्.काउन्\	(सक्रि)	सल्काउनु
सिल्पर्	\सिल्.पर्\	(ना)	सिलबर, आलुमिनियम
सिसा१	\सि.सा\	(ना)	सिसा, काँच
सिसा२	\सि.सा\	(ना)	सिसा कलममा हुने ग्रफाइट
सिँसिँ	\सिँ.सिँ\	(क्रिवि)	सिकान पुछेको आवाज
सिसु	\सि.सु\	(ना)	शिशु
सुकउन्	\सु.कउन्\	(सक्रि)	सुकाउनु
सुकेरा	\सु.के.रा\	(ना)	आरामै

सुकारि	\सु.का.रि\	(वि.स्त्री)	सुखी
सुकारो	\सु.का.रो\	(वि.पु)	सुखी
सुकिलो१	\सु.कि.लो\	(वि)	सुकिलो
सुकिलो२	\सु.कि.लो\	(वि)	सेतो
सुकुटि	\सु.कु.टि\	(ना)	सुकुटी
सुकुट्टि	\सु.कुट्ट.टि\	(वि.स्त्री)	दुब्ली
सुकुट्या	\सु.कु.ट्या\	(वि.पु)	सुकुटे, सिकटे, दुब्लो
सुकेरि	\सु.के.रि\	(वि.स्त्री)	सुखी
सुकेरो	\सु.के.रो\	(वि.पु)	सुखी
सुकुकु	\सुक.कु\	(अक्रि) (रि)	सुकुनु
सुकुदु	\सुक.दु\	(अक्रि) (मा)	सुकुनु
सुगन्ध	\सु.गन्.ध\	(ना)	सुगन्ध, राम्रो बास्ना
सुग्गड्	\सुग्.गड्\	(वि)	सुग्घर, सफा
सुडर्	\सु.डर्\	(ना)	सुंगुर
सुजन्	\सु.जन्\	(ना)	सुजन, सुन्निनु
सुज्जु	\सुज्.जु\	(अक्रि) (रि)	सफा हुनु
सुज्दु	\सुज्.दु\	(अक्रि) (मा)	सफा हुनु
सुड्कि	\सुड्.कि\	(ना)	सुकुर्को, सुकुर्की सम्म पुर्याएर खाने प्रक्रिया
सुड्यानि	\सु.ड्या.नि\	(ना)	सुँडेनी, सुत्केरीलाई स्याहार गर्ने आइमाई
सुण्णु	\सुण्.णु\	(सक्रि)	सुनु
सुता	\सु.ता\	(ना)	घाँटीमा लगाइने चाँदीको गहना
सुद्धि	\सुद्धि.दि\	(ना)	बुद्धि
सुन्सान्	\सुन्.सान्\	(ना)	सुनसान, शान्त
सुपारि	\सु.पा.रि\	(ना)	सुपारी
सुप्पो	\सुप्.पो\	(ना)	सुपो, नाड्लो
सुमो	\सु.मो\	(ना)	मौरीको भाले, डाँठ मौरी
सुयो	\सु.यो\	(ना)	सियो
सुरच्छया	\सु.रच्.छया\	(ना)	सुरक्षा
सुरत्	\सु.रत्\	(ना)	अनुहार
सुर्किन्	\सुर्.किन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	सुर्किनु
सुर्क्याउन्	\सुर्.क्याउन्\	(सक्रि)	सुर्किने कस्नु
सुर्क्या गाँठो	\सुर्.क्या गाँ.ठो\	(ना)	सुर्कने गाँठो
सुर्जु	\सुर्.जु\	(ना)	सूर्य

सुरजु केरला लाग्या \सुर.जुके.र.लाला.ग्या\ (टु)	घाम अस्ताउनु
सुरजु मेरमा पुग्या \सुर.जु.मेर्.मापु.ग्या\ (टु)	घाम अस्ताउनु
सुरजुतात् \सुर.जु.जात्\ (वि)	सूर्यको तातो
सुरज्या फुल् \सुर.ज्याफुल्\ (ना)	सूर्यमुखी फूल
सुर्ता१ \सुर्.ता\ (ना)	तिर्सना
सुर्ता२ \सुर्.ता\ (ना)	सुर्ता, फिक्री
सुल् \सुल्\ (ना)	शूल, पेट घोचु, दिसा पिसाब बन्द हुनु
सुल्पा \सुल्.पा\ (ना)	तमाखु खाने सुल्पो
सुसाट् \सु.साट्\ (ना)	खोला तथा सल्लाघारी सुसाएको आवाज
सेकि \से.कि\ (ना)	सेखी
सेक्कु \सेक्.कु\ (सक्रि)	सेक्नु
सेक्वा \सेक्.वा\ (ना)	जिम्बु, डुन्डु
सेपो \से.पो\ (ना)	मुसलको टुप्पामाठोकेको दाँत भएको धातु
से:ला बस्दु \से:लाबस्.दु\ (अक्रि)(मा)	सिँयालमा बस्नु, छहारीमा बस्नु
से:ला बस्सु \से:लाबस्.सु\ (अक्रि)(रि)	सिँयालमा बस्नु, छहारीमा बस्नु
सेलि \से.लि\ (ना)	आरती, पञ्चबत्ती
सेलिन् \से.लिन्\ (अक्रि)	सेलाउनु
सेलो \सेलो\ (ना)	पिँडालुको कोटिकार
से:लो \से:लो\ (ना)	छाया
सेल्१ \सेल्\ (ना)	सेल
सेल्२ \सेल्\ (ना)	बाबर
सेवा१ \से.वा\ (ना)	स्याउ
सेवा२ \से.वा\ (ना)	सेवा, टहल
सोइद्दु \सो.इद्.दु\ (सक्रि) (रि)	अन्नका दाना हातले सोहोर्नु
सोइरन् \सोइ.रन्\ (सक्रि)	अन्नको बाला, कोसा आदिबालाबाट सोहर्नु
सोइर्दु \सो.इर्.दु\ (सक्रि) (मा)	अन्नका दाना हातले सोहर्नु
सोइटो \सोट्.टो\ (ना)	बोडी
सोइयाउन् \सोज्.इयाउन्\ (धारू. सोइ)\ (सक्रि)	सोइयाउनु, सोइयो पार्नु
सोतर् \सो.तर्\ (ना)	सोतर, गाईभैँसीलाई सुत्नका लागि ओच्छयाइने स्याउला
सोतर्याम्म \सो.त.र्याम्.म\ (क्रिवि)	लम्पसार
सोतो \सो.तो\ (ना)	सोतो, सानो खोलो
सोदासोद् \सो.दा.सोद्\ (ना)	सोधासोध, सोधपुछ, सोदापुछि

सोबा	\सो.बा\	(ना)	शोभा, सुन्दरता
सोबिस्ता	\सो.बिस्.ता\	(ना)	सुबिस्ता, सुविधा
सोरा	\सो.रा\	(ना)	गोतियार
सोराइ	\सो.राइ\	(ना)	मिठो सम्झना
सोर्यासाइनो	\सो.र्यासाइ.नो\	(ना)	नाता जोड्नु, जोडेको साइनो, भनिदिएको साइनो
सोवाइ	\सो.वाइ\	(ना)	एक प्रकारको गहना
सोला	\सो.ला\	(ना)	सोला (हान्नु), सास्ती
सोलाहाण्णु	\सो.लाहाण्.णु\	(अक्रि) (मिक्रि)	सोला हान्नु
सोसक्	\सो.सक्\	(वि)	शोषक, सोस्ने
सोसा	\सो.सा\	(ना)	सास
सोस्ति	\सोस्.ति\	(ना)	स्वस्ति, बाहुनबाट ठकुरी जातिलाई गरिने अभिवादन
स्यज्ज्यदान	\स्यज्.ज्य दान\	(ना)	शय्यादान
स्या१	\स्या\	(ना)	देवताको पूजा
स्या२	\स्या\	(ना)	हलाले जोतेको रेखो
स्या३	\स्या\	(ना)	मसी
स्या४	\स्या\	(ना)	स्याहा श्रेस्ता
स्याट्ट	\स्याट्.ट्ट\	(क्रिवि)	सुटुक्क
स्याल्	\स्याल्\	(ना)	स्याल
स्यालःझो	\स्या.लअ.झो\	(वि)	धूर्त, स्याल जस्तै छट्टु
स्याः लाउन्	\स्याः लाउन्\	(अक्रि) (टु)	देवताको पूजा गर्नु
स्यालाःझा कल्जा	\स्यालाः.झाकल्.जा\	(वि)	स्यालको जस्तो आँट भएको
स्वप्न	\स्वप्.न\	(ना)	सपना
स्वप्नदोस्	\स्वप्.नदोस्\	(ना)	स्वप्नदोष, सपनामा वीर्यपात हुनु
स्वाइँस्वाइँ	\स्वाइँ.स्वाइँ\	(क्रिवि)	तेज गतिले हिँड्नु
स्वा	\स्वा\	(ना)	सुगा
स्वाइनि	\स्वाइ.नि\	(ना)	स्वास्नी, श्रीमती, महिला
स्वाइनिन्	\स्वाइ.निन्\	(ना)	स्वास्नीहरू, श्रीमतीहरू, आइमाईहरू
स्वागत्	\स्वा.गत्\	(ना)	स्वागत
स्वाडो	\स्वा.डो\	(ना)	तरकारी लगाउन प्रयोग हुने जमिन

ह

हं	\हं\	(नि)	केही कुरा सोधेर एकिन गर्न प्रयोग हुने शब्द गरिने शब्द
हइ१	\हइ\	(नि)	लौ हुन्छ भन्ने भाव
हइ२	\हइ\	(विबो)	मन्जुरी, तुलना, प्रत्युत्तरमा आउने शब्द
हइकम्	\हइ.कम्\	(ना)	हैकम
हइकल् माला	\हइ.कल्.मा.ला\	(ना)	एक प्रकारको गहना
हइजा	\हइ.जा\	(ना)	हैजा
हइभागि	\हइ.भा.गि\	(क्रिवि)	शङ्काको भाव
हइरान्	\हइ.रान्\	(वि)	हैरान
हइरानि	\हइ.रा.नि\	(ना)	हैरानी
हउलो	\हउ.लो\	(ना)	हुस्सु, कुहिरो
हउस्	\ह.उस्\	(ना)	रहर
हउसला	\हउ.सला\	(ना)	हौसला
हउस् मगज्	\ह.उस्म.गज्\	(ना)	हौसला, खुसी मन
हकार्दु	\ह.कार्.दु\	(सक्रि) (रि)	हकार्नु, हप्काउनु
हकार्दु	\ह.कार्.दु\	(सक्रि) (मा)	हकार्नु, झपार्नु
हखि	\ह.खि\	(ना)	सोझो गरी काठ चिर्न प्रयोग गरिनेकालो रड र धागो
हगउन्	\ह.गउन्\	(ना)	रगतमासी
हगाउन्	\ह.गाउन्\	(सक्रि)	हगाउनु
हगुवा	\ह.गु.वा\	(वि)	हगुवा, तारन्तार हगिरहने
हगुल्टो	\ह.गुल्.टो\	(ना)	अगुल्टो
हगु	\हग्.गु\	(अक्रि) (रि)	दिसा गर्नु
हगु	\हग्.दु\	(अक्रि) (मा)	दिसा गर्नु
हग्दयाघउर्	\हग्.दयाघउर्\	(ना)	शौचालय
हग्न्याउडो	\हग्.न्याउ.डो\	(ना)	चर्पी
हग्वा	\हग्.ग्वा\	(वि)	हगुवा, हगिराख्ने
हङ्सकर्	\हङ्.स.कर्\	(ना)	दार्चुला जिल्लामा रहेका भोटे जातिका विशेष देवता
हचक्क	\ह.चक्.क\	(क्रिवि)	डर
हचुवा	\ह.चु.वा\	(ना)	हचुवा
हजारि फुल्	\ह.जा.रिफुल्\	(ना)	सयपत्री

हजुर्	\ह.जुर्\	(ना)	ठुलाबडा मान्यजनलाई सम्बोधन गर्दा भनिने शब्द
हट्	\हट्\	(ना)	हठ, जिद्दी
हडइनि१	\ह.डइ.नि\	(ना)	शरीरमा
हडइनि२	\ह.डइ.नि\	(नायो)	शरीर मै, जिउ मै
हडाम्म	\ह.डाम्.म\	(अनु)	डकार निकाल्दाको आवाज
हडिहडि	\ह.डि.ह.डि\	(विस्म)	कुकुर भगाउँदा भनिने शब्द
हडो	\ह.डो\	(ना)	काठको ठुलो गोला अथवा मुढो
हड्खाइ	\हड्.खाइ\	(ना)	हड्खाइँ, जीउ दुख्ने काम
हड्खाइमुड्खाइ	\हड्.खाइमुड्.खाइ\	(ना)	टाउको देखि पैतालासम्म दुख्ने काम
हड् छन्ज्याँ	\हड्.छन्.ज्याँ\	(क्रिवि)	शरीर रहुन्जेल
हड्डि	\हड्.डि\	(ना)	हड्डी, हाड
हःड् तान्नु	\हःड्.तान्.नु\	(सक्रि)	जिउ तान्नु, शरीर तन्काउनु
हड्ताल	\हड्.ताल\	(ना)	हड्ताल, काममा अवरो
हःड् धुन्	\हःड्.धुन्\	(सक्रि)	नुहाउनु
हड्धोइमुड्धोइ	\हड्.धोइमुड्.धोइ\	(ना)	पुरै शरीर नुहाउनु
हड्पन्	\हड्.पन्\	(सक्रि)	हड्पु, अर्काको सम्पत्ति लिनु
हड्प्या	\हड्.प्या\	(ना)	दूध जमाउने काठको भाँडो, दूध जमाउने हर्पे
हड्फोड्	\हड्.फोड्\	(वि)	शरीर दुखाउने किसिमको, काम नलाग्ने, बेकम्मा
हड्बडाउन्	\हड्.ब.डाउन्\	(अक्रि)	हतारिनु
हड्या	\ह.ड्या\	(वि)	हाडैहाड भएको
हड्हडानो	\हड्.ह.डा.नो\	(वि)	निकै साहो
हणाम्म	\ह.णाम्.म\	(अनु)	नबुझेर बोल्नु
हणिया	\ह.णि.या\	(ना)	हँडिया, माटाको भाँडो, घडा
हतउडो	\ह.तउ.डो\	(ना)	हतौडो
हतउरो	\ह.तउ.रो\	(ना)	सानो गाग्री
हतमसार्	\हत्.म.सार्\	(क्रिवि)	हातले बाटो छामेर
हतारिन्	\ह.ता.रिन्\	(अक्रि)(कर्मवाच्य)	हतारिनु
हतरूपत्	\ह.तर्.प.तर्\	(ना)	हतारपतार, हतपत
हतिण्णो	\ह.तिण्.णो\	(ना)	कुनै भाँडाको घाँटीमा बाँधिएको हातले समात्ने काठको बिँड
हत्केलो	\हत्.के.लो\	(ना)	हत्केलो
हत्गडि	\हत्.ग.डि\	(ना)	हत्कडी
हत्चेपो	\हत्.चे.पो\	(ना)	जोगाएर राखेको वस्तु

हत्विणि	\हत्.त्वि.णि\	(ना)	हन्बेर्नो, तातेका भाँडा समाउन प्रयोग गरिने कपडा वा पात
हत्या१	\ह.त्या\	(ना)	हत्या
हत्या२	\ह.त्या\	(वि)	एकहाते दुहान, हतुवा गाई भैंसी
हत्याउन्	\ह.त्याउन्\	(सक्रि)	हत्याउनु, वशमा पार्नु
हत्यापुछडि	\ह.त्या.पु.छ.डि\	(ना)	खसीबोका काटेपछिको पछाडिको भाग
हत्यानि	\ह.त्या.नि\	(ना)	ढोई, पोथी हात्ती
हत्यामुठो	\ह.त्या.मु.ठो\	(ना)	हल्सारो अथवा एकहाते गाईवस्तुलाई दुहुँदा दिइने घाँस
हत्यारो	\हत्.त्या.रो\	(वि)	हत्यारो, ज्यानमारा
हद्बद्या	\हद्. ब.द्या\	(क्रिवि)	बढी हतारिनु
हन्सपरान्	\हन्.स.प.रान्\	(ना)	मनको प्रबल इच्छा
हन्हनि	\हन्.ह.नि\	(क्रिवि)	धेरै ज्वरो आउनु
हन्दराइन्	\हन्.द.राइन्\	(ना)	कपडा डढेको गन्ध
हन्दरो	\हन्.द.रो\	(ना)	पुल्लो, धेरै बेर सम्म बाल्नका लागि बनाइने बाटुलो कपडा
हबिगत	\ह.बि.गत्\	(ना)	हबिगत, शक्ति, तुजुक, आर्थक स्थिति
हबेलि	\ह.बे.लि\	(ना)	हवेली, महल
हम्	\हम्\	(सर्ब)	हामी
हराउनि	\ह.राउ.नि\	(ना)	जरिवाना
हराउन्१	\ह.राउन्\	(अक्रि \ सक्रि)	हराउनु
हराउन्२	\ह.राउ.नु\	(सक्रि)	परास्त गर्नु, हराउनु
हरामि	\ह.रा.मि\	(वि)	हरामी
हरिकीर्तन	\ह.रि.किर्.तन्\	(ना)	हरिकीर्तन
हरिणि	\ह.रि.णि\	(ना.स्त्री)	पोथी हरिण
हरिण्	\ह.रिण्\	(ना)	हरिण
हरि न खबरि	\हरि न ख.ब.रि\	(ना)	रेखदेख नगरिएको अवस्था
हरिबोधनि	\ह.रि.बो.ध.नि\	(ना)	हरिबोधिनी एकादशी
हरिसयनि	\ह.रि.सय.नि\	(ना)	हरिशयनी एकादशी
हरे	\हरे\	(अ)	अपसोच
हरेलि	\ह.रे.लि\	(अ)	हरियो देखिने
हरेलिसँग्राति	\ह.रे.लिसँग्.रा.ति\	(ना)	साउने सङ्क्रान्ति
हर्केलि	\हर्.के.लि\	(वि.स्त्री)	खुसी रहने

हर्केलो	\हर्.के.लो\	(वि.पु)	खुसी रहने
हर्ताल्	\हर्.ताल्\	(ना)	हडताल
हर्पन्	\हर्.पन्\	(वि)	सधै खुसी रहने
हर्यालइरात्	\ह.र्या.लइरात्\	(ना)	साउन महिनाको रात, वर्षाऋतुको रात
हर्सि	\हर्.सि\	(ना)	चनौटो, चन्दन घोट्ने बाटुलो ढुङ्गो
हलक्क	\ह.लक्.क\	(क्रिवि)	छिटो छिटो बढ्नु
हलाहल्	\ह.ला.हल्\	(क्रिवि)	खलाखल
हलोभाणो	\ह.लो.भा.णो\	(ना)	गोरु जोत्न चाहिने हलोजुवा आदि सामग्री
हल्कउन्	\हल्.कउन्\	(सक्रि)	हल्लाउनु
हल्काउन्	\हल्.काउन्\	(सक्रि)	हल्लाउनु
हल्कारा	\हल्.का.रा\	(ना)	हल्कारा, हुलाकी
हल्कि	\हल्.कि\	(वि.स्त्री)	हलुङ्गी
हल्गोरु	\हल्.गो.रु\	(ना)	हलगोरु
हल्दयापानि	\हल्.दयापा.नि\	(ना)	हलेदो रडको पानी
हल्दो	\हल्.दो\	(ना)	बेसार
हल्बल्ल	\हल्.बल्.ल\	(ना)	हलगोरु
हल्यानो	\ह.ल्या.नो\	(ना)	फाली ठोक्न खोपेको हलाकोखाँच
हल्युणो	\ह.ल्यु.णो\	(ना)	हल्लुँडो
हल्ला	\हल्.ला\	(ना)	हल्ला
हल्लेक्	\हल्.लेक्\	(ना)	एक हल जमिन
हसउड्या	\ह.सउ.ड्या\	(वि)	हसाउने, हाँसो लगाउने
हसक्क	\ह.सक्.क\	(क्रिवि)	दुर्गन्ध आउनु
हस्तकला	\हस्.त.क.ला\	(ना)	हस्तकला
हस्तलिपि	\हस्.त.लि.पि\	(ना)	हस्तलिपि
हस्तलेख्	\हस्.त.लेख्\	(ना)	हस्तलिपि, हातको लेखोट
हस्ता	\हस्.ता\	(ना)	हस्ता नक्षत्र
हस्ते	\हस्.ते\	(नायो)	मार्फत
हस्याङ्फस्याङ्	\हस्.याङ्.फस्.याङ्\	(क्रिवि)	अस्तव्यस्त भएर
हाँकोडाँको	\हाँ.को.डाँ.को\	(ना)	हाइफाइ
हाँच्	\हाँच्\	(ना)	चोट
हाँस्सु	\हाँस्.सु\	(अक्रि)	हाँस्नु
हाक् न झर्को	\हाक्.न.झर्.को\	(ना)	चिन्ता न डर
हाडो	\हा.डो\	(ना)	हाँगो

हाडोबिडो	\हा.डो.बि.डो\	(ना)	हाँगोबिँगो
हाः चडि हाः	\हाः.चडि.हाः\	(विस्म)	चरा हकाउँदा भनिने शब्द
हाजिर्	\हा.जिर्\	(वि)	हाजिर, उपस्थित
हाड्	\हाड्\	(ना)	हाड, हड्डी
हाड्खोर्	\हाड्.खोर्\	(ना)	हाडखोड
हाड्नाता	\हाड्.ना.ता\	(ना)	हाडनाता, रगतको नाता
हाणा	\हा.णा\	(ना)	हाँडे, गल्फुले
हाणोचिण्णो१	\हा.णो.चिण्.णो\	(ना)	हाँडोचिन्डो
हाणोचिण्णो२	\हा.णो.चिण्.णो\	(ना)	चुक राख्ने भाँडो
हाणाहाण्	\हा.णा.हाण्\	(ना)	हानाहान
हाण्णु	\हाण्.णु\	(सक्रि)	हान्नु
हाद्दु	\हाद्.दु\	(अक्रि) (सक्रि) (रि) हार्नु	
हार्दु\हार्.दु\	(अक्रि) (सक्रि) (मा) हार्नु		
हातो	\हा.तो\	(ना)	केराको काइँथो
हात्पात्१	\हात्.पात्\	(ना)	विश्वासिलो व्यक्ति
हात्पात्२	\हात्.पात्\	(ना)	हातपात, हात हालाल
हात्मुख्	\हात्.मुख्\	(ना)	हातमुख
हात्मुखलाग्दु	\हात्.मुखलाग्.दु\	(अक्रि)	हुर्कनु
हात्लागि	\हात्.ला.गि\	(ना)	हातलागी, लाभ
हात् साद्दु	\हात्साद्.दु\	(सक्रि)	कुनै काम निप्ट्याउन तत्काल सहयोग गर्नु
हात्हाल्दु१	\हात्हाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	हात हाल्नु, मारपिट गर्नु
हात्हाल्दु२	\हात्हाल्.दु\	(सक्रि) (मा)	काममा सहभागी हुनु
हात्हाल्लु१	\हात्हाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	हात हाल्नु, मारपिट गर्नु
हात्हाल्लु२	\हात्हाल्.लु\	(सक्रि) (रि)	काममा सहभागी हुनु
हात्थु	\हात्.थु\	(अक्रि) (मामाली भेद) हाँस्नु	
हानि	\हा.नि\	(ना)	हानि
हान्थाप्	\हान्.थाप्\	(ना)	हानथाप, तँछाड मछाड
हाम् फाल्दु	\हाम् फाल्.दु\	(अक्रि)(मिक्रि)	हाम फाल्नु
हाम् फाल्नु	\हाम्फाल्.नु\	(अक्रि) (मिक्रि)	हाम फाल्नु
हाम् फाल्लु	\हाम् फाल्.लु\	(अक्रि)	हाम फाल्नु
हार्१	\हार्\	(ना)	हार, पराजय
हार्२	\हार्\	(ना)	गलाको हार

हार३	\हार\	(ना)	मकैको हार
हार्दिक	\हार.दिक्\	(वि)	हार्दिक, भित्री मन देखि
हार्मनि	\हार.म.नि\	(ना)	हारमोनियम
हालत्	\हा.लत्\	(ना)	अवस्था
हालिमुहालि	\हा.लि.मु.हा.लि\	(ना)	एकलौटी खटन
हाल्	\हाल्\	(ना)	हालखबर
हावापानि	\हा.वा.पा.नि\	(ना)	हावापानी
हाहाकार्	\हा.हा.कार्\	(ना)	हाहाकार, विपत्ति
हाहामइ लाग्दु	\हा.हा.मइलाग्.दु\	(टु)	लहैलहैमा लाग्नु
हिउँन्	\हिउँन्\	(ना)	हिउँद
हिउँपइरो	\हिउँ.पइ.रो\	(ना)	हिउँ पहिरो
हिक्क	\हिक्.क\	(ना)	हिक्क
हिक्मत्	\हिक्.मत्\	(ना)	हिम्मत
हिङ्लो	\हिङ.लो\	(ना)	पिड
हिट्टिबाट्टि	\हिट्ट.टि.बाट्ट.टि\	(ना)	भर्खरको बालकलाई हिँडाउने काम
हिट्टोइरन्	\हिट्ट.टोइरन्\	(अक्रि)	हिँडिरहुनु, एकाएक जानु
हितकारि	\हित.का.रि\	(वि)	हितकारी, भलो गर्ने
हितचिन्तक	\हित.चिन्.तक्\	(वि)	हितचिन्तक, हित चिताउने
हित्तचित्त	\हित्त.त.चित्त.त\	(ना)	हित्तचित्त, मन मिलेको
हिन्हिनाउन्	\हिन्.हि.नाउन्\	(अक्रि)	घोडा कराउनु
हिपाजति	\हि.पा.ज.ति\	(वि)	हिफाजती
हिपाजत्	\हि.पा.जत्\	(ना)	हिफाजत, सुरक्षित गरेर राख्नु
हिमाल्	\हि.माल्\	(ना)	हिमाल
हिमान्चल्	\हि.मान्.चल्\	(ना)	हिमालय प्रदेश
हिमालय	\हि.मा.ल.य\	(ना)	हिमालय
हिम्नदि	\हिम्.न.दि\	(ना)	हिमनदी
हिम्चुलि	\हिम्.चु.लि\	(ना)	हिमालचुली
हिम्मत् हारा	\हिम्.मत्हा.रा\	(वि)	हिम्मतहारा
हिरण्	\हि.रण्\	(ना)	हिरिन, मर्ने बेलामा मुखमा राख्ने सुन
हिरण्यमय	\हि.रण्.य.म.य\	(वि)	हिरण्यमय, सुनैसुनको
हिरा	\हि.रा\	(ना)	हिरा
हिसाब्	\हि.साब्\	(ना)	हिसाब
हिसाब् किताब	\हि.साब्कि.ताब्\	(ना)	हिसाबकिताब

हिस्सेदार	\हिस्.से.दार\	(वि)	हिस्सेदार, अंशियार
हिनत्व	\हि.नत्.त्व\	(ना)	हीनत्व, हीनता
हिन्	\हिन्\	(वि)	हीन, नीच
हिनबुद्धि	\हिन्.बुद्.दि\	(वि)	हीनबुद्धि, मूर्ख
हुकुम्	\हु.कुम्\	(ना)	हुकुम, आज्ञा
हुक्का	\हुक्.का\	(ना)	हुक्का
हुक्काँ	\हुक्.काँ\	(अनु)	गाई, गोरुको आवाज
हुक्काउन्	\हुक्.काउन्\	(अक्रि)	साँढे, गोरुले कराउनु
हुड्को	\हुड्.को\	(ना)	हुड्को, हुड्केली गीति नृत्यमा बजाइने बाजा
हुड्क्या	\हुड्.क्या\	(ना)	हुड्को बजाएर नाचगान गर्दै जीवन निर्वाह गर्ने व्यक्ति
हुड्क्या नाच्	\हुड्.क्यानाच्\	(ना)	हुड्केली नृत्य
हुतिहारा	\हु.ति.हा.रा\	(वि)	हुतीहारा, आँट नभएको
हुनाबि	\हु.ना.बि\	(ना/वि)	हुनामी, जे हुनु छ भएर नै छाड्ने
हुनिज्ञानि	\हु.नि.ज्ञा.नि\	(ना)	जन्म र मरण
हुरि	\हु.रि\	(ना)	हुरी, बेगको हावा
हुरिबतास्	\हु.रि.ब.तास्\	(ना)	हुरी बतास, आँधी- बेहेरी
हुलाकि	\हु.ला.कि\	(ना)	हुलाकी
हुलियाटइट्	\हु.लि.या.टइट्\	(ना)	बिजोग, कडाइ गर्नु
हुलो	\हु.लो\	(ना)	गजबार, आग्लो
हुल्लिकला:	\हुल्.लि.क.ला:\	(ना)	कोलाहल
हुस्सु१	\हुस्.सु\	(वि)	हुस्सु, पटमूर्ख
हुस्सु२	\हुस्.सु\	(ना)	हुस्सु, कुहिरो
हेक्का	\हेक्.का\	(ना)	हेक्का, स्मृति
हेट्	\हेट्\	(ना)	हृदय
हेड्मास्टर्	\हेड्.मास्.टर्\	(ना)	प्रधानाध्यापक
हेरउन्या	\हे.रउ.न्या\	(वि)	हेराउने काम गर्ने (व्यक्ति)
हेरान्	\हे.रान्\	(ना)	हेराइ, रमिता
हेरालि	\हे.रा.लि\	(वि.स्त्री)	हेरविचार गर्ने
हेरालिगणालि	\हे.रा.लिग.णा.लि\	(ना)	ज्योतिषीलाई देखाएर हेर्ने, गन्ने काम
हेरालो	\हे.रा.लो\	(वि.पु)	हेरविचार गर्ने
हेला	\हे.ला\	(ना)	हेला, अपमान
हेलासार्	\हे.ला.सार्\	(ना)	हेलचेक्रयाइँ, मतलव नगर्नु
होस्	\होस्\	(ना)	होस, याद, चेतना

होबि	\हो.बि\	(ना)	गुफा
ह्यउरो	\ह्यउ.रो\	(ना)	धोको, तीव्र इच्छा
ह्य	\ह्य\	(ना)	अम्ल पित्त

४=४ दार्चुलेली भाषाका उखानहरू

दार्चुलेली भाषाका उखानहरूलाई निम्नानुसार वर्णानुक्रममा प्रस्तुत अर्थ दिइएको छ।

अ

- अंसको झकडा, बंस रयासम्म (अंशको झगडा वंश रहेसम्म) - वंश रहेसम्म झगडा रहन्छ।
अंसबन्डाको लफडा, भाइभाइका बखेडा - जग्गा, जमिनको लफडाले भाइहरूमा झगडा गराउँछ।
अक्ककल लइ उमेर लइ भेट नाइहुनि - बुद्धि र उमेरको भेट हुँदैन।
अगाइन बामुन भइसाइनि खिर - पेट भरिएको मान्छेलाई खिर जस्तो मिठो वस्तु पनि तुच्छ लाग्छ।
अगायो भुणन्छ डाणापारि खउ, भोको भुणन्छ डाणावारि खउ (अघाको भन्छ डाँडापारि खाउ, भोको भन्छ डाँडावारी खाउ) - भोको पेटको पीडा कसैले बुझ्दैन।
अगास थुक्या आफनाइ मुख छिटा - अर्कालाई नराम्रो सोच्दा आफैलाई नराम्रो हुनु।
अग्वा अगाइयो, पछवा पछाइयो - अगाडि बढ्ने बढ्यो, पछि रहने रहि हाल्यो।
अडालिको मया, भाडलो पानि - अडाल हालुन्जेलको माया र भडालाको पानी एकैछिनका लागि हुन्छ।
अटिन्नाले हग्या मरन्छ - अटिन्नो हग्यै हग्यै, रगत निकाल्यो भने मर्छ।
अति भया खति हुन्छ - धेरै भए क्षति हुन्छ।
अदघडो बिद्या, जियो काल - अल्पज्ञान मरेजस्तै हुन्छ।
अदिन्या किला, सुदिन्या पिला - भाग्य बिग्रे किला हुन्छन् भने सप्रेमा पिला हुन्छन्।
अधर्मि देवता, कुकर्मि पण्णा, घरकि बेदना कोइ नाइँ जाण्णा - घरको बेदना कसैले थाहा पाउँदैन।
अनाला गाइकि तेलपउरया घाँस - अन्धा गाईलाई जे दिए पनि ठिक हुन्छ।
अनिकालो पोइ, मारदेला कोइ - बल्ल पाएको चिज हराएर जाला।
अनिकालमाइ विउ जोगउन, हुलहालमाइ जिउ जोगउन - भिडभाडमा जिउ जोगाउनु महान हुन्छ।
अनेरामुणो काम, खोला गित - अँध्यारोमा गरेको कामको कुनै अर्थ हुँदैन।
अन्धालाइ दिउँलो नभुण्णु, राणिलाइ लिउँलो नभुण्णु - अन्धालाई दिने र विधुवालाई लिने कुरा गर्नु पर्दैन।
अन्नकि बासिले चउलानि पिन - चामलको चौलानी पिएर सास राख्नु।
अपजसेइ राणका, सिउँणि लिखा - अपजस पाउने आइमाईको सिउँदोमा लिखा पर्छन्।
अ भणन्याँ अलङ्कार बुइझु (आँ गर्दा अलङ्कार बुइनु) - सानो कुराबाट ठुलो कुरा थाहा पाउनु।
अभागिले खान्ज्या रिस उठन्छ - भाग्य नभएको मान्छेलाई खाने बेला रिस उठ्छ।
अबेलाकि घरिना, कुबेलाकि किरसान - समयमा काम नगर्ने आइमाई।

अरिडग्याला मामा न भान्ज – रिसाहा, चोर डाकाले कसैलाई देख्दैन।
 अरूकि लकडि, बाजकि बोकडि – अरू चिजको दाउरा र बाजको बोकडो एक समान हुन्छन्।
 अरू धेक्या जोस चड्डि, हडम्भो मासु नाई – रिस धेरै आउने तर जिउमा सासकास केही नहुनु।
 अर्खाकि ब्वारि अडोइ सिक, आफ्ना भाणा पोइल - आफ्नो काम छोडेर अर्कालाई सिकाउन खोज्नु।
 अर्खाको लाटो हसउँनो, आफ्नो लाटो रोयउनो – अर्काको लाटोलाई देखेर हास्ने, आफ्नो लाटोलाई देखेर रुनु।
 अर्खा गउ कुकुर भुक्नो मुइ राणो चित्तु दुख्यो – अर्काले बनाएको देख्दा रिस मान्नु।
 अर्खा गहना लउनु, नाक, कान दुखउनु - एकछिनका लागि लगाएर फिर्ता गर्दा दुख मात्र पाइनु।
 अर्खा घरो गेडो गाड्नु, आफ्ना घरो मोडो गाड्नु – अर्कोसँग माग्नु मरे समान हुन्छ।
 अर्खा पाया दुइ माना खउ, आफ दयु त मरिझउ – अर्काको सितैमा खान पाए खुसी हुने तर आफू दिनलाई मर्ने।
 अर्गेलि नगददु, पुरख्यउलि नछाड्नु – पुर्खाको अर्ति उपदेश मानेर अगाडि बढ्नु, धेरै जान्ने नहुनु।
 अल्सिका जति जोसिन जाण्णो (अल्छीका जति जैसीले जान्दैन) - अल्छि मान्छेले कुराबाट नै भुल्याउँछ।
 अल्सेरी ब्वारीका सात घर बाँजा – अल्छी बुहारी सात ठाउँ गएर पनि काम लाग्दैन।
 अल्सिको काम, बार हात लामो (अल्छीको काम कहिले जाला घाम) – अल्छीले कामलाई लम्ब्याउँछ।

आ

आँखा ताडि मर - आँखा तानेर मर्नु।
 आँजि त कलियुगले पउ नाई टेकिराख्यो – कलियुगको समय आएकै छैन।
 आँटिका आगा ढाटिको केइ नाई चल्लो – साहसी व्यक्ति अगाडि झुटो बोल्नेको केही लाग्दैन।
 आँसि आफनितिर काटन्छे – आफ्नो मान्छे आफ्नै हुन्छ।
 आग लाइबटि पानिकि दौड्नु (आगो लागेपछि पानी खोज्न थाल्नु) - झगडा गराएर मिलाउन खोज्नु।
 आग लागउ, बज्जर पडउ – जे भए हुन्छ, भइराखोस्।
 आगाइ पानिको बइराम – आगो र पानी दुवै विपरीत हुन्।
 आगाको तितो निको, पाछाको मिठो निको – कुरा खसोकास हुनुपर्छ। चिल्ला हुनुहुँदैन।
 आगा नजिको घि गलन्छ – आगोको अगाडि राखेको घिउ पग्लिन्छ।
 आगा पाछा अन्त, चइतमाइ जन्त – विवाह नहुने महिना चैतमा विवाह गर्न खोज्ने अरू बेला चुपचाप रहनु।
 आगा पाछा लेक, मद्दिब्यार एक – सबै एक हुनु।
 आगोलइ सोरोलइ नानो नभुण्णु – आगो र सोरो प्रतिशोधी चरित्रका हुने भएकाले सानो देख्नु हुँदैन।
 आगोलइ पुतारि लइ नानि नाई हुना – आगो र आइमाई सानी भएपनि विगाने काम प्रशस्त गर्छन्।
 आगो बाल्दिया रोटा हाल्लु, गारो हाल्दिया बान्नो चिण्णु – आगो बाले रोटी पाक्छ, गारो बनाए दिवाल चिण्ण सकिन्छ।

आज व्याउलि, भोलि व्याउलि, पोरूबटि हमुजसि होउलि – एक दुई दिन दुलही हुन्छ। पछि हामी जस्तै हुन्छ।

आठ खस्या, नउरोस्या – खस्याका ठाउँ ठाउँमा रोस्या(चुला) हुन्छन्। एकले पकाएको खाँदैनन्।
आदो खाइ सभा पस्सु, चोतो खाइ वन पस्सु – अदुवा खाए बास्ना र मुला खाए गन्ध आउने भएकाले टाढा हुनु।

आनालाकि चोट कानला – अन्धालाई कता हाने भन्ने थाहा हुँदैन।

आफ खानि, चेला चुठउनि – बच्चाको निहुँमा आफूले खाएर बच्चालाई चुठाउनु।

आफ तलिमुणि, तिडडो मथिमाइ – आफ्नो स्थान कहाँ हो भन्ने थाहा नपाउने कुरा ठुला गर्ने।

आफ नमरया, चेडो नाइँ धेकिनो – आफूलाई नपरी केही थाहा हुँदैन।

आफ नमरया, स्वर्ग नाइँ धेकिनो - आफूलाई नपरी थाहा हुँदैन।

आफ बड्डो मरिग्यो, गनपट्ट गरिग्यो - बुढो मेरेर गएपनि झन्झट राखेर गयो।

आफ मान्स जोगि, खानाको भोगि - काल केही नगर्ने मिठो खान खोज्ने।

आफनाइ खुट्टामाइ तिखउनो हाण्णु – आफैलाई हानी पुर्याउनु।

आफना चेला चेट्यापाल – आफ्नो सन्तानको काम महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

आफ्नो हात, जगन्नाथ - आफूसँग भएपछि जे गर्न पनि हुन्छ।

आयो बाग, हाल्यो कला – आपत पर्दा आत्तिनु।

आल खाइ, पेडा धाक लउन्या – केही नहुनेले ठुलो कुरा गर्नु।

आसरा मान्स, ओइलो खेति – आश्वासनले धोखा दिन्छ।

इ

इजा तिरोन बुवा तिरो (न आमापट्टिको न बाउपट्टिको) – कसैको केही नहुनु।

इजा दुद खाइ नाइ भ्यो, बाबा घुणो चुसिबटि हुन्छ त (आमाको दुध चुसेर भएन, अब बाबुको घुँडो) – धेरै काम गरेर भएन, अब यो गरी के हुन्छ।

इजाबाबा गल्यु बाट्टान, मुइ सुच्चाले मद्दु - अर्थहीन काम गर्नु।

इजाबाबा मन चेलाचेलिनमाइ, चेलाचेलिनको मन ढुडामुणानमाइ (आमाबाबुको मन छोराछोरीमाथि छोराछोरीको मन ढुङ्गा मुढामाथि) - छोरीछोरी आमाबाबुलाई माया गर्दैनन्। आमाबाबु छोराछोरीलाई जस्तै भएपनि माया गर्छन्।

इत्ति हो सेरिइकि रोपाइँ, इत्ति हो भात खाये – थोरै रोपाइँ गर्ने जमिन हुनु र भात पनि प्रशस्त खान नपाइनु।

इसइ मुख अमृत, इसइ मुख बिख – मुखले नै राम्रो नराम्रो हुन्छ।

इसो त बइरि दोस्मानकि लइ जन हउ - दुःख, आपत्ति कसैलाई नपरोस्।

इख नभयो मान्स, बिख नभयो स्याप – मान्छेमा ईख हुनुपर्छ।

उ

उइत गिठा, उइत तिता – तीता गिठाको काम छैन।

उइलका पिणउ बेच्या, अइलका जमदारि – पहिलेका केही नभएका अहिले जमिनदार हुनु।
 उइ साँचि, उइ झुटि – झुटो, साँचो बराबर हुनु।
 उजडिडि किरमुलि प्वाँख – उजड्ने बेलामा कमिलालाई प्वाँख लाग्छ।
 उतनोइ त मानो, ढकनामाइ गानो – सानो मानो फेदमा गानो राख्नाले थोरै सामान अट्नु।
 उदारो पाया ढेर्या डुम हात्ति खाँदा – कथित दलित जाति उधारो दिए जति पनि खाइदिन्छन्।
 उन गाड बगाइ उब गाड हेदो – बैगुनी लाई खोलामा बगाएर माथितिर हेर्नु।
 उसेइ त बानर रूखझान नाईजाण्णो, वाइमाइ खामालाया कि भलमति होलि – बाँदर रूख जान सिपालु हुन्छ।
 उज्याला दिन बसी बिताइ, जुन्यालि रात बिस्कन सुकाइ – दिनभर बसी राख्ने रात परेपछि काम गर्न तम्सिनु।

ए

एक कान, दुइकान मइदान – सबै ठाउँमा कुरा पुग्नु।
 एक कानले सुण्यो, अर्खा कानले उडायो – कुराको महत्त्व नराख्नु।
 एक कुरडि भुण्णु, अर्खि कुरडि गद्दु – कामकुरो एकातिर राखेर अर्कै काम गर्नु।
 एका घर सिन, अर्खा घर खुट्टा तान्नु - निहूँ खोज्ने काम गर्नु।
 एक फेर पाल्लामाइ लइ भात पाकन्छ – एकचोटी जे पनि गर्न सकिन्छ।
 एकलो कति टेकलो – एकलोसँग बल हुँदैन।
 एक तिरकि घोडि, एकतिरकि नेपडि – काम एकातिर गर्ने अर्कै तिर।

ओ

ओइलो खेतो, आसरा मान्स - झुटा आश्वासनले काम बन्दैन।
 ओडार नपउन्याले भणार पायो, कर्च्या थोलले सिलोक गायो – नपाउनेले पाएपछि घमण्ड धेरै गर्छ।
 अउरकि कल अउरसित ग्वान्यालकि कल काखिसित – बाहिर केही गर्न नसक्ने घरमा बाग हुने।
 अउरले घोडा चड्या, आफुले धुरि चड्दु - अवस्था अनुसार काम गर्नु।

क

कइजा मरि, काला टुटि - होहल्ला गर्ने चिज हराएपछि शान्त वातावरण हुनु।
 कइकि भइन सुण्णु, कइकि चाँचरि - कसका कुरा सुन्ने, सबैका आ-आफ्नै कुरा छन्।
 कउवा करउनो रन्छ, पिना सुकदोइ रन्छ – बोल्ने बोल्दै गर्छ, दुःख पाउनेले पाइराख्छ।
 कउवा वोलायो, सिन्दुलो आयो - एउटालाई बोलाउँदा अर्को आउनु।
 कनका रूझउनु गेदा भुल्यउनु – बच्चालाई जुनसुकै उपायद्वारा पनि भुल्याउन सकिन्छ।
 कभइ नपउन्याले पायो, चपाइ चपाइ खायो – केही नपाउनेले महत्त्वपूर्ण वस्तु पाउँदा घमण्ड गर्छ।
 कभइ मेरि व्वारि मुखइ नाइ धुनि, कभइ मुख धारा धाराइनि – मन लागे धेरै काम गर्ने, नलागे केही नगर्ने।

कल नभ्या दोसरो ब्या गद्दु, रिन नभ्या जमानि बस्सु – दुई बिहा र ऋण तनाव दिने मुख्य वस्तु हुन्
 कसा कसा काँ ग्या मुसा चेला दरबार – योग्य व्यक्ति हराएर अयोग्य व्यक्ति मुख्य ठाउँमा पुग्नु।
 कासा को वि रुघा, कलो वि ठट्टा – रुघा लागे खोकी लाग्छ भने ठट्टा गरे झगडा हुन्छ।
 काट्या घाइन नुन छिट्टु – दुःखमा दुःख दिनु।
 कानि मेरा मनइ नाइ, कानि पछन निनुइ नाइ – मन नपरे पनि नभएर नहुनु।
 कानी कि खोजन्छि दुई आँखा तानि – आँखा नभएकोले आँखा खोज्नु।
 काम गदया डरले जोगि भयो जोगि भया दोसरा दिन भोकइ रयो – इलम नभएकोले भोकभोकै रहनुपर्छ।
 काम नाइ काज नाइँ खान्या बेला लाज नाइँ – काम केही नगर्ने खाने बेला अगाडि आउनु।
 काला बाकराकि भट्टु बुकाये – छिटोछिटो खानु।
 कि खोजन्छइ काना ? आँखो – कानो मान्छेले आँखा खोज्नु।
 कि पडिबरे जानिन्छ, कि पड्याबटि जाणिन्छ – पढेर र परेर मान्छेले वास्तविक कुरा बुझ्छ।
 कि बिगाडन्छ थुतुनो, कि बिगाडन्छ मुतुनो – थुतुनो र मुतुनोले विगार्छ, सचेत रहनुपर्छ।
 कुकुर चेला, बिल्ला चेला मुइ राणिका लइ चेला- सबैका छोरा हुन्छन्, मान्छेका काम नलाग्ने छोराले के गर्ने
 कुकुर जिडसेया तिडडो काट, पुतारि जिडसेया जुडि काट - कुकुरलाई जिस्क्याए तिघ्रा काट्छ, स्वास्नीले टुपी काटिदिन्छ।
 कुकुर हाणिण, पउना तर्सउनि - कुकुरलाई हाने जस्तो गरेर पाहुनालाई भगाउन खोज्नु।
 कुकुरा घरो कपास - महत्त्व नबुझेपछि कपसाको मूल्य रहदैन।
 कुकुर घि नाइ पच्चो – राम्रो कुरा कसैलाई पच्चैन।
 कुकुरा पुछडइनि ठेल्वा बाध्या बाडा बाडोइ -जति सोझोगरे पनि कुकुरको पुच्छर सोझो हुँदैन।
 कुकुर बिल्ला जसा - झगडा गर्नमा जोड
 कुच्चाले झाड्डु झाड बयालो लइयो - पन्स्याउनु पर्ने फोहरलाई हावाले उडाएर लैजानु।
 कुरडि कि खान, पानि कि चपउनु – कुरा र पानी भर हुँदैन।
 कुरडि सुण्णु बुडाको, आगो ताप्नु मुडाको – बुढा मान्छेको अर्ति र मुढाको आगो हितकारी हुन्छन्।
 कुलकि चेलि ल्यउनु, मुलको पानि खानु – राम्रो घरको छोरी र मुहानको पानी राम्रा हुन्छन्।
 कुवा भेक्ता कुवानि रया – कमजोर मानिस कमजोर नै रह्यो।
 कोइ दिन सासुका कोइ दिन ब्वारिका – सासुका दिन पछि बुहारीका दिन आउँछन्।
 कोडि जिउ प्यारो, अपुताइ धन प्यारो – कुष्टरोगीलाई शरीर प्यारो हुन्छ भने सन्तान नहुनेलाई धन प्यारो।
 कोल गयो चिल्लो, घट्ट गयो फुसरो - सङ्गत गुणको फल।
 कोला पुरइनो गइलो – कमजोरलाई दबाउनु।

ख

खसरा चाकमाइ मलमलकि धोति- अष्टयारो ठाउको मिठो कुरा।

खस्यउडा बामुन, डुम्यउडा पिपल – खस्याको ठाउँको बाहुन र डुम भएको ठाउँको पिपलको अर्थ हुँदैन।
 खस्स्यालि उरेयो डुम सात कानला माटो खान्छ – गल्ती काम सिकेको डुमले धोखा खान्छ।
 खाइझा भुण्णा भोकोइ गये बाटाझाइ पस्तालइ – सम्झाएको नगरे पछुताउनु पर्छ।
 खाइ न पाइ छालाकि टोपि – काम गरेर पनि हात केही नलाग्नु।
 खाए पिए तेरा घर, बस्सु आए मेरा घर - खाना खाएर मेरो घरमा बस्न आउनु।
 खान जाण्या केलाको पात, न त पुडपुडा हात – अवसर समात्न सक्नु।
 खान साँच्यो आफुलाई, काम साँच्यो अरूलाई – आफूले खाना खाने तर काम अरूलाई गराउने।
 खानु खिरइ हो, हाण्णु मुण्डाइ हो – मिठो खाना खिर हो। ठाउँकोमा हाने मान्छे ठहरै रहन्छ।
 खान्या भ्या खा नति घिच – खाने भए खाउ नत्र नखाउ।
 खायापिया धो, हिट्याबस्या मया – खाएपछि अघाउँछ भने उठबस गरे माया प्रेम बढ्छ।
 खायो कि जाणउ, भोकाकि बात – खाएर अघाएकोलाई भोकले मरेको व्यक्तिको पीडा थाहा हुँदैन।
 खुर्सानिको खुराड, जुल्फिको पोसाड – खुर्सानीले पेट भरिदैन। जिलेबी पोषिलो हुँदैन।
 खेत खान्या मुसो, चोट पउन्या भेक्तो – गल्ती गर्ने एउटा सजाय पाउने अर्को।
 खोला पानि खान्या मर्यो, बेण्णा पानि खान्या जियो – बिउ छरेको खेतमा जमेको पानीले सास राख्छ।

ग

गट्टि राण निका सुइना - खराब आइमाईलाई राम्रा सपना हुनु।
 गरिबकि स्वाइनि सबइकि बउजु – गरिव स्वास्नी मान्छेलाई भाउजू भनी स्वार्थ सिद्धि गर्नु।
 गाँस पुग्यो खान, काल पुग्यो महु – भाग लागेको खानुपर्छ भने कालले साँचे मर्नुपर्छ।
 गोरको दिन्या मननाइँ बाच्छा पिन्या मननाइँ – एक अर्काको काम गर्ने मन नहुँनु।
 गोर सोभान्या घाणो, बल्ल सोभान्या जुँ – गाईलाई घण्ट र गोरूलाई जुवाँ सुहाउँछ।
 गालि पउन्या मन भ्या बाटामाइ हगि आए – बाटोमा दिसा पिसाप गरे गाली पाइन्छ।
 गुदि गाडि नरवा, खोसडो गाडि परवा – फल पाउने एउटा हुन्छ भने अपजस अर्काको टाउकोमा पर्नु।
 गेदा न्यउरा सिन, पउना न्यउरा खान – बच्चाको निहँले सुत्न पाइन्छ भने पाहुनाको निहँमा मिठो खान पाइन्छ।
 गोर बुढो भ्या काठो खोजन्छ, मान्सु बुढो भ्या न्यउरो खोजन्छ – बुढेसकालमा गाईले भीर र बुढोले निहँ खोज्छन्।
 गउको मुख्या बटहग्वा – इज्जत नभएको मान्छे नै गाउँको मुखिया हुनु।

घ

घटघट ज्ञान, फलफल स्वाद – व्यक्ति अनुसार ज्ञान हुन्छ भने फल अनुसारको स्वाद पाइन्छ।
 घरकि मुर्गि दाल बराबर – घरमा भएको चिज जतिबेला पनि प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ।
 घरकि हरउनि, वनकि पयउनि – जहाँको त्यही रहनु।

घर घरिना, राज मन्त्रिको – घर आइमाईले चलाउँछ भने राज्य मन्त्रिले चलाउँछ।
घर चाइना गउ नदिन, गउ नचाइन्या भाइर नदिन – आफूलाई चाहिने चिज अरूलाई नदिनु।
घरमुणिको बाग, बनमुणिको स्याल – घरमा बाग हुने बाहिर स्याल जस्तो भएर बस्नु।
घरिना भ्या घर हुन्छ – घरकी आइमाई राम्रो भए घर राम्रो हुन्छ।
घि नानो चउडाट ठुलि – अयोग्य व्यक्तिले कुरा ठुला गर्नु।
घोकन्ति विद्या, धावन्ति खेति – धेरै पढे विधा र धेरै धाएपछि मात्र खेतिपाति हुन्छ।
घोडि एकतिर, नेपडि एकतिर – काम भएतिर नलागि अन्तै लाग्नु।

च

चट मगनि, फट ब्या - छिटोछिटो काम गर्नु।
चडो आफनि घोल आफुइ धेकउन्छ – आफ्नो बेइज्जत आफै गर्नु।
चाइन्ज्याँका भाणा, नचाइन्ज्याँका डाणा – काम परेको बेला आफ्ना, नभए पराया भन्नु।
चानो भाट माल गयो, चानो त सडगै – आफ्नो कर्म आफैसँग हुन्छ।
चुट्टि बारकि छउ – काम सिद्धिने बेलामा बिग्रिनु।
चेलिबेटिका माइति माइति, कुकुरा देलिदेलि – छोरीका सबै माइती हुन्छन्। कुकुर सबैका घरमा पुग्छ।
चेलो पाल्यो ब्वारि दुःख, बल्लु पायो भइसि दुःख – बिग्रेको छोरा र गोरूले सबैलाई दुःख दिन्छ।
चोरा धित, लभारा मित – चोरका कुरा साँचा हुँदैनन्।

छ

छनाइ मुख नाकले पानि खान – आफूभन्दा जेठा घरमूली हुँदाहुँदै किन जान्ने हुनु।
छनि जोइको भग्वा राणो – भएर पनि नभए जस्तो हुनु।
छन्चरकि छाड, माडलकि भेट – शनिबारको बिदाई र मङ्गलबारको भेटघाट राम्रो हुँदैन।
छन्ज्याँसम्म जोइपोइ, तइपाछा कोइ न कोइ – प्राण रहन्जेल सबै आफ्ना नत्र कोही न कोही।
छाटा कुकुर बाग खान्छ – सुझबुझ नगरी काम गर्नेले दुःख पाउँछ।
छाइकि झान, पारो लुकउनु – काम गर्ने हो भने किन डराउनु।
छाक छाड्डु मडाकि, सिकार छाड्डु जडाकि – सन्तति सुधार्न वितेको बेलामा मासु र छाक छाड्नुपर्छ।
छोटो बडउ जन, बडो घटउ जन – अयोग्य योग्य नहोस्, योग्य व्यक्ति अयोग्य नहोस्।

ज

जइका चेला, उइका गउता रेला (जसका छोरा उसको धन) – छोरा धेरै हुनेले धन मनग्य कमाउँछ।
जइका बेसा नाइँ, उइकि ठुलि नालि – खान नपुग्नेले फुर्ति धेरै लाउँछ।
जइका सिता खाया, उइका गित गउनु (जसको सिता खानु, उसको गीत गउनु) – नुन खानेको गुण लगाउनु पर्छ।
जइकि आगा, उइकि जागा – अगाडि पुग्नेले ठाउँ पाउँछ।

जइको पोइ नाई, उइको कोइ नाई – श्रीमान् आफ्नो नभए उसको अरू कोही हुँदैन।
जइ थालिमाइ खायो, उइ थालिमाइ चुट्टु – गुण लगाउनेलाई दोष दिनु।
जइ हड निन आइ उइ हड सिन – आफूलाई सुविधा हुने गरी काम गर्नु।
जन्जाल हइ कडगालइ भलो – झन्झट हुनु भन्दा त भोकमरी नै राम्रो।
जतिइ काला, उतिइ मेरा बुवा साला – राम्रा भएका जति सबै मेरा।
जब खाइ हण्डर, तब आइ चेत – ठेस खाएपछि बुद्धि आउँछ।
जसातसा खाना हइ फाणोइ निको, जसितसि पुतारि हइ राणोइ निको – कमसल खाना भन्दा फाणो मिठो हुन्छ। बदमास स्वास्नी भन्दा त बिहा नगरी बस्नु राम्रो हुने।
जसो मडो, उसाइ मलामि – मूल्य अनुसारको महत्त्व।
जर्म्या जसो सोक के नाई, कोडिका जसो रोग के नाई – कोखबाट जन्मेको सन्तानको चिन्ता र कुष्ठरोगको पीडा कष्टकर हुन्छ।
जाँगर न सागर, खान्या बेला आँ गर – अल्छी गरी बस्ने खानलाई मिठो खोज्ने।
जाँ ल्वार वाई आसि कार - लुहार भएकै ठाउँमा हसियामा सान लगाऊ।
जाँ सुयो वा धागो – लोम्ने स्वास्नीसँगै हुनु।
जाण्याकि ल्या साँक, नजाण्याकि ल्या चोता गानो – योग्य र अयोग्य व्यक्तिको चेतनाले कामलाई देखाउँछ।
जात फाल्लु गउता झोलमि – कमसल वस्तुका लागि इज्जत फाल्नु।
जोइपोइकि कल, खोलारोडा भल – लोम्ने स्वास्नीको झगडा, परालको आगो।
जोणाकि रिस खातडामाइ – एकसँग रिसाएर अर्कैसँग पोख्नु।

झ

झिक उमल्या कउल झान्छ - अति गरे खति हुन्छ।
झिक खाया मल, थोको खाया बल – ठिक्कको खानाले तागत दिन्छ।
झिक गडो रोए मार, थोका गडो खोए मार – धेरै खेतले सास्ती दिन्छ भने थोरै खेतले खुवाउँछ।
झिक जोडा चिले नाई, झिक रिन्या भुटो नाई – धेरै जुम्रा हुनेलाई चिले र ऋण हुनेलाई चिन्ता हुँदैन।
झिक बिल्ला मुसा नाई मददा – धेरै जान्ने भए काम हुँदैन।

ट

टाढा घाम ताप्दु, नेड आगो ताप्दु – घामलाई टाढाबाट र आगोलाई नजिकबाट तात्नु पर्ने।

ठ

ठक्कर नखाया बुद्धि नाई अउनि - धोखा खाएपछि बुद्धि आउँछ।
ठुल्कि नपउन्त्या नान्कि नबेयउन्त्या - बिबाहका लागि योग्य केटी नपाइनु सानीसित विवाह नगर्नु।
ठुलाबडा तम, रजबार हम - आफू ठुलो भएर पनि अर्कालाई ठुलो देखाएर खिसि गर्नु।

ठुला सेल नबस्सु, नाना कानि नचड्डु – सानालाई नहेप्नु, ठुलालाई नपुज्जु।
ठेकम्भो खाइ, टुप्पामाइ खल्लो – तितो र अमिलो स्वाद एउटैमा पाइनु।

ड

डर लाग्दा मान्सका घिन लाग्दि कुरडि – फटाहा, जालीले कसैले नपत्याउने कुरा गर्नु।
डाड पड्यो तेरा हात न खा भुण्णया को छ – सबै थोक आफूसँगै हुनु।
डुणा हाला, काना पाजि – अपाङ्ग व्यक्तिले गरेको पाज कसैले थाहा पाउँदैन।
डुब्दया बेला घाम – अस्ताएको मान्छेको केही काम हुँदैन।
डुमा घरो बास, नलखुट्टाकि आस – काम नलाग्ने व्यक्तिको घरको बाँस अर्थहीन हुन्छ।

ढ

ढुडा थोपड्या घर, रुप्या थोपड्या ब्या - बिहा गर्न र घर बनाउन प्रशस्त रूपैया चाहिन्छन्।
ढुडा भर माटो, माटा भर ढुडो – एक अर्काको भर पर्नु।
ढुडो खोज्दा देबता मिल्यो – खोज्दै हिड्दा उत्तम वस्तु फेला पर्नु।
ढुडा साँचो नाइँ, पानि फाचो नाइँ – ढुङ्गाको साँचो र पानीको फाचो हुँदैन।

त

तइ राजा मुइ रानि को ल्यालो गाडको पानि – अर्काले काम गरिदेला भनी आफूले पनि काम नगर्नु।
तइ हाण्या जसो गरे मुइ रोया जसो गर्लो – बाहना गर्नु।
तइ पन्तो पानि नाइ – त्यो चिज चाहिँदैन।
तडिका तउड, बिन तडिका गिठा – इलमीले सबथोक गर्छ।
तम कासि गयाका, हम कासि भयाका – यथार्थ वस्तु चिन्ने ठाउँमा रहेकाले झुटो कसैले भन्न सक्दैन।
तमाखो खार मिठो, जुवाको हार मिठो – जुवामा हारेको र सिद्धिने बेलाको तमाखको खार मिठो हुन्छ।
तल्लो बाटो मेरोइ, मल्लो बाटो मेरोइ – अत्यन्त कमजोर अवस्था।
तातो दुद निल्ला जसो न ओखाल्ला जसो – के गरूँ ? कसो गरूँको स्थिति।
तात्तोइ खउ, जलि मरि झउ - छिटोछिटो काम फत्ते गर्नु।
तिना हाता तिल – भाग्य सप्रेका बेला सबै आफ्ना हुन्छन्।
तुइ धुरि, मुइ बलेसि – एकले अर्कालाई सहयोग गर्नु।
तेल थोका चणचणि झिक – अयोग्य व्यक्तिले धेरै फूर्ति लाउनु।

थ

थोक्काइ दिना जोगि झिक्कुइ साजि घस्सान् – केही दिनका हाकिमले फूर्ति धेरै लाउनु।
थोक्काइ खान सन्तोकि हुन – सन्तोषले खाएको खानाले आनन्द दिन्छ।
थोडा खाना, बनारसका रहना – थोरै, मिठो खानाले बनारसमा बसेको जस्तो आनन्द दिन्छ।

द

दमाइको थुक चोखो, बामुनको मुख चोखो – दमाईको थुक र बाहुनको बोलीलाई शुद्ध मान्नु।
दिउ आफु नाडो, नदिउ माग्याको मुख बाडो – आफूसँग भए नभएको माग्नेले जान्दैन।
दिउसकि रानि, रातकि बेमानि - देखिने सोझो, गर्ने बदमासी।
दिदि गइ मरि, भिना डाणापारि – दिदी नभए भिनाजुको साइनो नै हुँदैन।
दिनभर लुटिपुटि, बासाइतक चेला कुटि – स्वार्थ सिद्धि भएपछि पर फाल्नु।
दिन तेल दिन्ज्या नखान्या, रात कोल चाट्या – दिनेबेला ठुलो पल्टिने राति चोर्न खोज्ने।
दियो बिसद्दु, माग्यो नबिसद्दु – अरूसँग मागेको चिज बुझाउनु पर्छ।
दिन्याकि आस, हाण्याकि भइ – दिने मान्छेको आस हुन्छ। नदिनेको हुँदैन।
दुःख दुःख मुल्या चेलाका जुडा आइथ्या, तिनलइ बलिग्या – भएर पनि काम नलाग्नु।
दुइ धरो पउनो भोकइ रन्छ - दोधारे मानसिकतामा रहनु हुँदैन।
दुइ स्वाइनिको पोइ, कुना बसि रोइ – श्रीमती धेरै भए श्रीमानले दुःख पाउँछ।
दुद दिन्या गोरकि लात्ति सउनु – दिने चिजको दुःख पनि सहन सक्नुपर्छ।
दुब्लो को छ ? खोलस्याल – कमजोर खोल्सीको मान्छे छ।
देवता हेरि पुजा, मान्स हेरि कुरा – देवताको शक्ति अनुसारको भक्ति हुन्छ। मान्छे अनुसारका कुरा हुन्छन्।

ध

धन लइ नाइ, धर्मलइ नाइ - केही पनि नहुनु।
धन हुन्याको मन नाइ, मन हुन्याको धन नाइ – पैसा हुनेसँग मन हुँदैन, मन हुनेसँग पैसा हुँदैन।
धर्मकर्म डाँडामि, चामल हाल भाणामि – भोगविलासमा रमाउनु।
धारमाइकि जुन जसो – ओरालो लागेको अवस्था।
धेक्दामाइ हिरो, पड्डामाइ जिरो – देख्नमा राम्रो भएपनि पढ्नमा केही नभएको।
धेक्दाको निको, दिनाको चामडो – अत्यन्त लोभी।
धेक्यो नाइ हुनो, लेख्यो हुन्छ – देखर हुँदैन, कर्ममा भएको हुन्छ।
धोबिको कुकुर घरको न घाटको- केही काम नलाग्ने।

न

न आफु जाण्या न अर्खाले भुण्यो माण्या – आफ्नै सोचेको काम गर्ने जिद्धिले सास्ती व्यहोर्नुपर्छ।
नउलि ब्वारिका, नउपुला घाँस – नयाँ नयाँ विवाह भएकी दुलहीले धेरै काम गर्नु।

नकटा नाक नाइ, हन्दरो मुसो नाइ- इज्जत नभएकोले के गरे के हुन्छ ?
 न गरि खानु न धेकि सउनु – न गरेर न देखेर सुख छ।
 नडमथि मासु नाइ, छेत्ति मथि गउ नाइ – यो भन्दा माथि केही उपाय छैन।
 नङ्गा कुदै मइदान – केही नभएको नाङ्गै हिड्छ।
 नडरकि राण मुइजसि होइझउ – अरु पनि म जस्तै होउन।
 नपउन्याले केला पायो, बोकडाइ खायो – केही नपाउनेले पायो। नछिलिकन खायो।
 न रयो बाँस, न बज्यो बासुलि – अस्तित्व नै रहेन।
 नउ लियो सइतान हाजिर – नाम भन्ने वित्तिकै मान्छे हाजिर हुनु।
 नाच्चु नजाण्या, पटकना बाँच – अयोग्य व्यक्तिले आँगनलाई दोष लगाउनु।
 निर्गन्गु मोटा, नाफा न टोटा - गुण नभएका केही गर्न नसक्ने मोटा जिउका मान्छेबाट फाइदा न घाटा
 नहुनु।
 न्यु खोज्दो बामुन, पितर खोज्दा सराद – बाहुनले जजमानी कहाँ छ भनी खोज्नु।

प

पइल्लि खायो दालभात, पाछा खोज्यो जातभात - सबै थोक गरिसकेपछि नालीबेली खोज्नु।
 पइल्लि लादा काम, पाछा राजा काम – खाना खाएपछि मात्र काम गर्नु।
 पउना न्यउरा खान, गेदा न्यउरा सिन - पाहुना आए खान पाइन्छ। बच्चाको निहुँमा सुत्न पाइन्छ।
 पक्का चेला धक्का क्या – विवेकपूर्ण कार्यले धोका पाइदैन।
 पड्डा त पड्यो, गुण्यो नाई – उपाधि हात लाए पनि व्यवहार सिकेन।
 परभात धोयो मुख, बुवा गर्यो ब्या – समय मै काम गर्नुपर्छ।
 पहाड खान पुजि, माल खान जुजि – देवताको पूजाले पहाडमा सिद्धि हुन्छ। मधेशमा मिहिनेत काम लाग्छ।
 पानि ल्यउनु मुलको, चेलि ल्यउनु कुलको – चेली कुलको र पानी मूहानको हुनुपर्छ।
 पानि मथिमाइको ओबानो – आफू चोखो बन्न खोज्नु।
 पानि हइ पन्यालि कुरडि – अर्थहीन कुरा गर्नु।
 पाप धुरिबठे करान्छ – पापकर्म एक नएक दिन देखिन्छ।
 पापो मइल धरमले पखाल्लु – प्रशस्त पाप गर्ने अनि धर्म गरेर शुद्ध छु भनी देखाउनु।
 पिठि पछन जसोइ हुन्छ – जे जस्तो पो हुन्छ।
 पुतारिले टोक्यो बउस्या, पालाले टोकेकि खुर्सानि – श्रीमतीले चलाएको श्रीमान र शीतले खाएको खुर्सानी
 काम लाग्दैनन्।
 पुतारि होइगइ दादकि, रिस होइगइ मेरि – दादाकी श्रीमती भएकीले म केही गर्न सक्दैन।
 पुराना पातलि झड्डु, नयाँ पातले पलुन – चोला फेरु।
 पुसो केलो, बइरि को चेलो - हिउँदको केराले बिगाड गर्छ।
 पेट चेलो, हात कन्ज्यउडि – अगाडि नै फल पाउनका लागि हात छोडेर बस्नु।

फ

फलामले फलाम काट्टो – आफनाले आफैलाई धोका बिगार्छ।
फुचेरा मुख मेलो फुल – गलत मान्छेलाई बोल्न नसकने बनाउनु।
फुल फलन्ति, कोपिला हँसन्ति आज मुखि, भोलि तुइ जसि हुन्छ – जस्तो हो त्यस्तै भई देखापर्नु।

ब

बउस्या पुतारिकि कल, खोलारोडा भल – लोग्ने स्वास्नीको झगडा, परालको आगो।
बड्डा मर्या, भाषा सर्या - बुढा मरे भाषा सछ।
बल्लु कि सपड्यो भेला गिरक्याबटे – गोरूलाई ठेस लागेपछि सुधर्यो।
बल्यो आगो सपड तापदान् – भाग्य सप्रेका बेला सबै आफ्ना हुन्छन्।
बसि ग्यो त पडिग्यो, उठिग्यो त हिडिग्यो – अल्छी गरे काम हुँदैन। नगरे काम हुन्छ।
बाकरि खान बेति, बइस खान चेति - उमेरमा होस् पुग्दैन। विचार गर्नुपर्छ।
बाकरो खायो स्वाँस, हुलो हाल्यो ब्यानल – समस्या परेपछि पछुगताएर के गर्ने।
बागकि छालामाइ, स्यालकि रजाइ – ठुलाबडाको ठाउँमा सानोले रजाइ गर्नु।
बाग बुडो, स्याल तरूनो – शक्ति समाप्त भएपछि कमजोरले पनि हेप्छन्।
बाटो भुल्या दिनको फेर, अक्कल भुल्या जुनिको फेर – विवेकले काम गर्नुपर्छ। मति बिगार्नु हुँदैन।
बाठो ठगन्छ अर्खालाई, लाटो ठगन्छ बुवालाई – चलाखले काम सजिलै गर्छ भने लाटोले घरकालाई नै
ठगछ।
बाठो कउवा गु खान्छ – धेरै चलाखी गर्नेले धोखा खान्छ।
बाठो तितरो, आफनाइ पासा पडन्छ – अनावश्यक बठ्याइले धोखा खान्छ।
बाडिवालो पल्ला खोला, बिन बाडिको ओल्ला खोला – ज्ञान भएकोले ठाउँ नपाई अज्ञानीले ठाउँ
पाउनु।
बिन बतासइ पात नाइ हल्लनो – कुरा नगरी कुराको हल्ला चलदैन।
बुवाको बाबरो वर्ष – बुवा मरेको वर्ष कठिन हुन्छ।
बुवा मर्यो आदा मुल्या, इजा मर्या पुरोइ मुल्या – आमा नभए छोराछोरीलाई सास्ती पर्छ।
बामनकि कामन – बाहुन धेरै डराउँछन्।
बामनको मुख सुददु, गाईको गोबर सुददु – गाईको गोबर र बाहुनको बोली पवित्र हुन्छ।
बामन बाज्या पाउलागि, बोक्क्याको पडिखुट्टो पउलाकि – बाहुन बाजेसँग बोकाको खुट्टा माग्नु।
बामनमथि जात नाई, जुडिमथि हात नाई – बाहुन भन्दा ठुलो जात र जुडि भन्दामाथि कोही हुँदैन।
बामनले च्याउ खायो न स्वाद पायो – नगरेको कामको अनुभव हुँदैन।
बार मुसा खाइको बिल्लो केदारि – गलति गरेर पनि शुद्ध मानिनु।

बार बर्समाइ खोलो फर्कन्छ - एकदिन अवश्य दिन फर्कन्छ।
 बार बर्स रामायण पढाया, सिता कइकि जोइ - मूर्खलाई जति सिकाए पनि उस्तै हुन्छ।
 बार बर्ससम्म कुकुरा पुछड ठेल्वा बाध्या आजि बाडा बाडोइ - मूर्खलाई जति सिकाए पनि हात केही
 लाग्दैन।
 बार भाग बिद्या, अठार भाग चतुराइ - मान्छेमा ज्ञान, विधा, विवेक र चलाखीपन हुनुपर्छ।
 बिरामो न्यु रूगा, कलो न्यु ठट्टा - रूघाले विरामी गराउँछ भने मजाकले झगडा।
 बिराला ख्याल ख्याल, मुसा परान - विरालाले खेल्दाखेल्दै मुसाको ज्यान जान्छ।
 बिसउनु पल्कयो बोज्या, डुमुनि पल्कयो खस्स्या - खस्या र भरियाको स्वभाव एकनासको हुनु।
 बुडो बउलियो, कुडो बउलियो - घरमूलीमा विवेक भएन भने घर बरबाद हुन्छ।
 बुडो मददोइ रयो, कुरो सददोइ रयो - भाषा सदैँ जान्छ।
 बुराला भ्यालइ धान ओखलइ ज्ञान, लड्यालि भ्यालइ चेलिले घरूइ खान - छोरीले आफ्नै घर
 खानुपर्छ।
 बोए भुणिका धान, भए भुणिका चेला - काम नलाग्ने छोराहरूले के गर्ने।
 बोक्या ठुलो भया आफनाइ मुख मुतन्छ - ज्ञान नहुनेले केही बुझ्दैन।
 बोल्ला जसो न बास्सा जसो - केही गर्न नमिल्ने।
 बोल्लि न चाल्लि पकपक कन्दि - सकि नसकि आफै गर्न खोज्नु।
 ब्यउलो मरउ, ब्यउलि मरउ, बामुन दक्षिणा धान - बाहुनलाई जे पनि दक्षिणा मात्र चाहिन्छ।
 ब्या गर्या गोडा पासो, चेला भ्या गला पासो - गृहस्थीले जन्जालमा पर्छ।
 ब्वारिका मुत्ताइबठे जाणिन्छ - व्यवहारबाटै बहारीको चाल पाइयो।

भ

भइसाकि तिस, खस्स्याकि रिस - भैँसीलाई तिस र खस्यालाई रिस धेरै आउँछ।
 भया भुणि अग्गास नउड्डु, गया भुणि पत्ताल नछिददु - आत्तिने र मात्तिने काम गर्नु हुँदैन।
 भला सड ग्या पान चपाये, गट्टासड ग्या कान कटाये - सङ्गत गुणको फल।
 भाइ भए भरस, गाई भए गोरस - भाइ भए भर हुन्छ भने गाई भए दूध, दही पाइन्छ।
 भाइ फुट्या, पराया लुट्या - भाइहरूमा झगडा भए फाइदा अरूले लिन्छ।
 भाग पुग्यो खान, काल पुग्यो मददु - आफ्नो कर्म अनुसार फल पाइनु।
 भागिको चानो ठुलो, अभागिको मुतुनो ठुलो - भाग्यमानीको निधार ठुलो र अभागिको मुतुनो ठुलो
 हुन्छ।
 भागि चेलाका, भुत कमारा - भाग्यमानीका शत्रु पनि आफ्ना हुन्छन्।
 भागि चेलाकि, खणेकि खान - भाग्यमानीको चारैतिर अवसर नै अवसर।
 भात छाडि कर्कला हात - काम एकातिर आफू अन्तैतिर।
 भायमाइको साडु, बिल्लामाइको ढाडु - साडु र विल्लाको ढाडु एकै हुन्।

भारि छाडिदिया जगात क्याइको – जिम्मेवारीबाट पन्छिनु।
 भारि नपाया गधा अउडान्छ – काम नपाए आभारा भइन्छ।
 भुइसा पल्क्यो बल्लु, अर्खाकि स्वाइनि पल्क्यो बउस्या – व्यभिचारीको बानी छुटाउन कठिन हुन्छ।
 भुकन्या कुकुर काट्दइन – धेरै वोल्नेले काम गर्दैन।
 भुणि पउ, भुणाइ पउ – भनाइ पाउने काम गर्नु।
 भोक न भकारि सोक न सुर्ता – केही पनि आशा छैन।
 भोका पाद, खाया डगार – खाएर अघाएकोलाई भोकाको पीडा थाहा हुँदैन।
 भोज ज्ञान आगा, खोज ज्ञान पाछा – खानलाई अगाडि र खोजी कार्यमा पछाडि जानुपर्छ।

म

मददु व्यारकि ट्वा - मर्ने बेलामा फूर्ति आउँछ।
 मददु ब्यारो हरियो काकडो – अन्तिम बेला मान्छेले जोश निकाल्छ।
 मनका लड्डु घिउसित खानु – मनमनै कल्पनामा रमाउनु।
 मन तातिमाइ पुछड साजिमाइ – काम केही नगर्ने कुरा ठुला गर्ने।
 मसान कुरया मडो पाइन्छ – कुरि राखे मिहिनेत गरे फल पाइन्छ।
 मरया पाछा, डुमइ राजा – आफू नभए जे हुन्छ।
 मल्लि मारमा झाइ झिक्कुइ चानि लागि – धेरै गुण लगाउन खोज्दा पछुताउनु।
 माइतो कुकुर लइ प्यारो – माइतका सबै कुरा प्यारा हुन्छन्।
 मागि जागि मग्वा ब्या – काम चलाउनु।
 माटा भर ढुडो, ढुडा भर माटो – एक अर्काको भर पर्नु।
 माटा धन गाढा, हाडो धन गाड – जमिनमा गरेको लगानी खेर जादैन।
 मामा धन, फुपको सराद – मामासँग भएको सम्पत्ति काम लाग्दैन।
 मार्या पाप, पाल्या पुण्य – जस्तो काम उस्तै फल।
 मास पिस्सा, घुन पिसियो – सबै एउटै ठाउँमा परे।
 मुइ सुच्चु मुणाकि, तिखउनो सुचन्छ घुणाकि – राम्रो सोच्दा नराम्रो हुनु।
 मुखइनि राम राम, पिठि पछाडि तथानाम – मुखले चिल्लो घस्ने पछाडि कुरा काट्ने।
 मुखसित दुखा गर्या, आँखा खुचाइ पाया – कुरा नबुझेसँग कुरा गर्दा दुःख पाइनु।
 मुतको तातो, खायापछिको जाडि – पिसापको तातो र खानापछिको जाडो उस्तै हुन्।
 मुल्यालाई दिउँलो नभण्ण, राणिलाई लिउँलो नभण्ण – आमाबुवा नभएकोलाई दिने र राणीलाई लिने कुरा घातक हुन्छन्।

य

येइ कानले सुण्णु, उइ कानले उडउनु – काम कुरोको मतलव नगर्नु।

ये हातकि बुर्कि रया, तइ राणकि लइ बुर्कि रलि – एकले अर्कालाई सहयोग गर्नु।

र

रातभरि करायो, दक्षिणा हरायो – सम्झाएर पनि केही लागेन।

रिन लाग्याकि नडदु, दिन लाग्याकि डदु – भाग्य बिग्रे डर हुन्छ। ऋणको डर हुँदैन।

रिस खा आफु, बुद्धि खा अउर - रिसले आफैलाई नास गर्छ भन्ने बुद्धिले अरूलाई।

रूप राजालाई, सिप कमारालाई – राजासँग रूप मात्रहुन्छ भने सिप कमारासँग हुन्छ।

रूप्या गण्णा सउ फेर, मान्स चिन्नु एक फेरा – व्यवहारले मान्छे चिनिन्छ। रूपैयालाई गनेर दुरुस्त राख्नुपर्छ।

ल

लगनि बेला हगन – काम परेको बेला अड्को आइपर्नु।

लगन पाछा पोत्या कि काम – काम सिद्धिएपछि मूल्यवान वस्तुको पनि अर्थ हुँदैन।

लाटाइ सेल्लो सिकायो सेल्लो रयो – एकोहोरो काममा लागि रहनु।

लाटा देसो, गाणो तन्नेरि – केही नभएको ठाउमा गाणो पनि जान्ने हुन्छ।

लाटिका ब्याकि हजार खाँचा – काम गर्न खोज्दा बाधा अड्चन आइलाग्नु।

लाटो खान्छ एक बल्ड्याड, बाठो खान्छ तिन बल्ड्याड - सोझोले कम दुःख र बाठोले बढी दुःख पाउँछ।

लादाकि लइ गादाकि लइ – आफू र आफ्नाका लागि पनि।

लहेबाग मेरि खुट्टि – आत्मसमर्पण गर्नु।

व

वन आग लाग्यो सपइ धेक्दान, मन आग लाग्यो कोइ नाइ धेक्दो – मनको वेदना कसैलाई थाहा हुँदैन।

विनासकाले विपरित बुद्धि – विनास हुने वेला बुद्धि बिग्रन्छ।

विरबलकि खिचडि पकाये – काम कुरो त्यस्तै हो।

स

सउ हइ ब्याज प्यारो, चेला हइ नाति प्यारो – मुख्य वस्तु भन्दा बोनसलाई बढी माया गर्नु।

सउताको चेलो, मुटुको किलो – सौताको छोरोले दुःख दिन्छ।

सजसज बोल्लो, कलेजो पोल्लो – कुरा चपाएर बोल्ने, मनमा चस्का लगाउने।

सपडि गइ सिद्धकि, बिगडि गइ नाथकि – भए हुन्छ नभए केही छैन।

सपइ तउड, हमलइ दउड – सबैसँगै हामी पनि जाऊ।

सर खान्छ भुणि बाड हाल्यो, बाडलि सर खायो – विश्वास गरेकोले नै धोका दिनु।

सस्तो बेसा छेरपाटि लउन्छ – कमसल कार्यले अधोगतितर्फ धकेल्छ।
 साब्लो तातन्ज्याँ सुया परान – समयमै काम नगर्दा वस्तु गुम्न सक्छ।
 सात पुस्ता सोरो, चउद्ध पुस्ता मित – सोरोको सात र मितको चौद्ध पुस्तासम्म साइनो हुन्छ।
 सान्नाखाइ राजा भुण्यो ठउर ठउर बाडो – राम्रो भन्ने नै नराम्रो भयो।
 सालिको प्यारो भिना, कुकुरो प्यारो पिना – सालीलाई भिनाजु र कुकुरलाई पिना मनपर्छ।
 सास छन्ज्याकि आस – प्राण हुन्जेल सम्म आशा गरिन्छ।
 सिकाया स्याल पराल खानान् – सिकाएको मान्छेले उस्तै काम गर्छ।
 सिकाएको बुद्धि, कोथला सामल – अरुले सिकाएको बुद्धिले काम गर्दा पूर्णता नपाइन सक्छ।
 सिनबिन्ज्याँका गेडा, बुडिन बिन्ज्याँका चेला – बुढो अवस्थाका छोराहरुलाई हुर्काउन मै समय लाग्छ।
 सियो कि नडउनु, मर्यो कि माददु – सुतेकोलाई नड्गाएर जानु र मरेकोलाई मार्नु अर्थहीन हुन्छ।
 सुणि सुतक, धेकि गरहण – सुनेको जुठो लाग्छ भने देखेर ग्रहण लाग्छ।
 सुनारकि सय चोट, ल्वारकि एकइ चोट – धेरै प्रयत्न गर्दा पनि नभएको काम एउटै प्रयासबाट फत्ते हुनु।
 सुयो तिखारिबटिको तिखो, काणो आफइ तिखो – हुने विरूवाको चिल्लो पाता।
 सुयो होइ छिर्यो, मुसल होइ आयो – काम खोज्दा नरम भई प्रवेश गर्छ भने पछि आफै बलियो हुन्छ।
 सोझा अउलाले घि नाइँ अउनो – छलछाम गरेर काम गर्न खोज्नु।
 सोरो सोरो काट, लुवा लुवा काट – आफ्नाले आफैलाई धोका दिन्छ।
 स्याला झा चोच – बाहना बनाउनु।
 स्वाइनि निकि अर्खाकि, चेलो निको आफ्नो – श्रीमती अर्काकी राम्री देखिन्छ भने छोराछोरी आफ्ना राम्रा।

ह

हगुल्टा नठोस्ज्याँ नाइँ बल्ला – ठक्कर लागे दिमाग खुल्छ।
 हग्यो पानिन, उतरयो मथिमाइ – मूर्खसँग कुरा गरे हराएर जान्छ।
 हलो भ्या हलेना कतिप – आफूसँग चिज भए सहयोगी धेरै पाइन्छन्।
 हाड नभयो जिबडो लटपटिन्छ - प्रमाण नपाए कुरा बिगिन्छ।
 हाण्या मरन्छ, बोल्या टरन्छ – विवेकले काम गर्दा सड्कट टरेर जान्छ।
 हाण्या हात समउनु, बोल्या कि समउनु – हान्नेलाई रोक्न सकिन्छ भने बोल्नेलाई सकिदैन।
 हात चाट्टु दियो, कुना लपक – अवसर प्रदान गर्दा दुरूपयोग गर्नु।
 हिट्या बस्या मया, खाया पिया धो – उठबसले प्रेम बढ्छ भने खाँदा अघाइन्छ।
 हुन्या बेला बल्लु ब्यान्छ – भाग्य सप्रे सबै काम सहजै हुन्छ।
 हुन्या गउ हिडलो, नहुन्या गउ चुच्चु – राम्रो र नराम्रो ठाउँको पहिचान आफ्नै किसिमको हुन्छ।

माथि प्रस्तुत गरिएका शब्द, टुक्का, उखानलाई व्याकरणिक कोटिका आधारले निरूपण गरी नेपाली भाषामा अर्थ दिने कार्य अनुरूप यस शोधको अध्ययन गरिएको छ।

४.५ निष्कर्ष

वर्णानुक्रममा व्यवस्थित यस चौथो अध्यायमा दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको व्याकरणात्मक कोटिको विश्लेषण गरिएको छ। यस भाषाका शब्दहरूको उच्चारण व्यवस्थालाई तिर्यक चिह्न भित्र प्रस्तुत गरी स्पष्ट पारिएको छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरू वर्णानुक्रममा राखेर तिनको प्रयोगको अवस्थाका आधारमा व्याकरणिक प्रयोगको उल्लेख गरिएको छ। शब्दकोशको प्रयोगलाई आधारमानी शब्दहरूको वर्णानुक्रम र चिह्न प्रयोगलाई व्यवस्थित गरिएको छ। यस अध्यायमा सङ्कलन गरिएका शब्दहरूलाई नेपाली भाषामा अर्थ निर्धारण गर्नुका साथै कतिपय शब्दयुग्मका अनेकार्थ र पर्यायवाची शब्दहरू समेत उल्लेख गरिएका छन्। व्याकरणिक रूपमा शब्दको पदवर्ग, धातुरूप, सकर्मक, अकर्मक, लिङ्ग, वाच्य छुट्टयाइएको छ।

दार्चुलेली भाषामा ओकारान्त लागेका शब्दले पुलिङ्ग शब्दलाई जनाउँछ भने इकारान्त शब्दले स्त्रीवाचक शब्दलाई जनाउँछ। जस्तै: नानो थोरो भयो। नानी थोरी भई। दार्चुलेली भाषामा केही ओकारान्त लागेका वस्तुवाचक शब्दहरू जस्तै: मोट्टो, फोलो, जुको, पटिडो, डोको, कसुणो, सुप्पो आदि पुलिङ्ग हुन्छन्। त्यसैगरी केही जन्तुवाचक शब्द जस्तै: बल्लु पुलिङ्ग मात्रै हुन्छ। प्राकृतिक रूपमा स्त्रीलिङ्ग भए पनि क्रियापदको सङ्गति मिलाएर हेर्दा भाले हुने स्थिति जस्तै: 'कालो गोर ब्यायो', 'कालो पडो भाज्यो', 'ठूलो कुइयो आयो' आदि दार्चुलेली भाषाका शब्दमा पाइन्छ। यसमा नाम र क्रियाको प्रयोगको संरचनामा उभ्याएर हेर्दा स्त्रीलिङ्ग पुलिङ्ग भएर प्रयोग भएको पाइन्छ। शब्द स्त्रीलिङ्ग भएर पनि पुलिङ्गमा प्रयोग भई भाषिक व्यवहार सम्पादन गर्ने स्थिति दार्चुलेली भाषाका शब्दमा पाइनु दार्चुलेली भाषाको विशेषता मानिन्छ।

दार्चुलेली भाषामा कुनै शब्द जीवतात्विक स्त्रीलिङ्गी भएपनि व्याकरणात्मक स्त्रीलिङ्गी हुँदैनन्। भौतिक, शारीरिक वा साइनो बुझाउने शब्दहरू स्त्रीलिङ्गी भएपनि वाक्यमा प्रयोग हुँदा व्याकरणात्मक रूपले स्त्रीलिङ्गी प्रयोग हुँदैनन्; जस्तै: 'मेरा 'कान्सा इजा आया', 'मेरा आमा आया' भई आदरार्थीको रूपमा प्रयोग हुन्छन्। कुनै सधैँ पुलिङ्गी हुने, कुनै आदरार्थी स्त्रीलिङ्गी, कुनै सामान्यार्थी र आदरार्थी, कुनै सामान्यार्थी कहिल्यै पुलिङ्गी नहुने, आदरार्थी पनि नहुने शब्दहरू पनि दार्चुलेली भाषामा पाइन्छन्। दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त 'ठुल्दि' शब्दको प्रयोग 'मेरि ठुल्दि आइ', 'मेरि ठुल्दि आइन्', 'मेरा ठुल्दि आया' को प्रयोग क्रमशः सामान्यार्थी, पुलिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, आदरार्थीको रूपमा व्याकरणमा प्रयोगमा आएका पाइन्छन्।

अध्याय पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ विषय प्रवेश

दार्चुलेली भाषाको शब्दकोश शीर्षकको शोध प्रबन्धलाई पाँच अध्यायमा विभाजन गरिएको छ। अध्याय एक देखि पाँच सम्म क्रमशः शोध परिचय, दार्चुलेली भाषाको समाज भाषा वैज्ञानिक स्वरूप, दार्चुलेली भाषाको व्याकरण, सङ्कलित शब्दहरूको व्याकरणात्मक कोटिको विश्लेषण, सारांश र निष्कर्षलाई यस अध्यायमा प्रस्तुत गरिएको छ।

५.२ सारांश

दार्चुलेली भाषा सुदूरपश्चिम प्रदेशको दार्चुला जिल्लामा बोलिने भाषा हो। २०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालका १२३ वटा भाषाहरू मध्ये पर्ने दार्चुलेली भाषा पनि एक हो। दार्चुलेली भाषामा ६ वटा स्वर वर्ण र ३० वटा व्यञ्जन वर्ण रहेका छन्। अन्य भाषामा नभएको 'ण' वर्ण दार्चुलेली भाषामा रहेको पाइन्छ। यस शोधको अध्याय दुईमा समाज भाषा वैज्ञानिक स्वरूपको अध्ययन गरिएको छ। यसमा शिक्षित-अशिक्षितले प्रयोग गर्ने भाषिक व्यवहार, उच्च र निम्न वर्गका बिचको बोली, उमेरका आधारमा भाषिक व्यवहार, लोम्ने, स्वास्नीको सम्बन्धगत भाषिक प्रयोग, तल्लो र माथिल्लो नाता बिचको सम्बन्ध, मान्छे र धामीका बिचको भाषिक सम्बन्धगत आधारमा सामाजिक स्वरूपलाई समेटिएको छ। दार्चुलेली देवबोलीमा चिचोलाई बाख्रो, बोका, नेजालाई ध्वजा, डल्लिलाई जमिन, माटो, किडोलाई भूतप्रेत आदि किसिमले प्रयोग गरिएको पाइन्छ। धामी झँक्रीले बिणोमा बसी बोल्दा आफ्नै मौलिक किसिमका शब्द - शब्दावलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ।

दार्चुलेली भाषाको व्याकरण अन्तर्गत वर्ण, सन्धि, समास, द्वित्व, लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव, वाच्य आदि दिइएको छ। दार्चुलेली भाषामा ह्रस्व र दीर्घ सम्बन्धी समस्या भएकोले दीर्घ उच्चारण हुने वर्ण, शब्दलाई विसर्ग (:)चिह्न दिएर जनाउने काम गरिएको छ। जस्तै: डाङ् - डाङ्, डा:ड - मुर्द्धा लैजादा हालिने कला:। दार्चुलेली भाषाका कतिपय शब्दहरूमा लगातार दुईपटक 'आ' उच्चारण हुन्छ। जस्तै: वा:लो, ब्या:लो, ब्या:र, न्वा:न्नु आदिमा स्वर दीर्घता पाइन्छ। दार्चुलेली भाषाका क्रियापदहरूमा 'र' द्वित्व भई 'द' हुन्छ। जस्तै:अखर् + दु = अखद्, निखर् + दु = निखद्, झुरिमर् + दु = झुरिमद् भएर सन्धि भएको पाइन्छ। त्यसैगरी ए, इ, य, ग का अगाडि भाग्यो - भाज्यो भएर प्रयोग भएको पाइन्छ। नेपालीमा गाँस् + छ = गाँस्छु हुने शब्द निर्माणको प्रक्रिया दार्चुलेली भाषामा गाँछ् + छु = गाच्छु हुने गर्दछ। यसमा भाषाविद् ग्रास्मनको नियम लागु भएको छ। यसरी 'स' ध्वनि 'छ' मा परिवर्तन भएर समीभवन भएको छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूमा बत्थु, नत्थु अकर्मक क्रियापदहरू क्रमशः बस् + थु = बत्थु, नस् + थु = नत्थु भएर 'स' वर्ण 'त' मा परिवर्तित भई निर्माण भएको पाइन्छ।

दार्चुलेली भाषामा ड, न, म नासिक्यान्तमा भाषिका भेद देखिएको छ। रकारान्तमा अन्त्य धातुमा पनि दुवै भाषिकामा भेद देखिएको छ। णकारान्तमा अन्त्य हुने धातुमा र मूर्धन्य वर्णद्वारा निर्मित धातुमा भाषिका भेद देखिएको छैन। यी दुवै भाषिकामा रकारान्त र नासिक्यान्त धातु भेद पाइन्छ। मालिकार्जुन पुरानो र मालिकार्जुनको रूपबाट रिठाचौपाताको भेद बनेको पाइन्छ। मालिकार्जुनका मान्छे रिठाचौपाता बसाइ सरेका वा अन्य कुनै कारणबाट यसो भएको अनुमान गर्न सकिन्छ।

रकारान्तमा पहिलो मालिकार्जुनमा 'न' अनुनासिकीभवन भएको छ। यो अनुनासिकीभवन 'नु' चाहिँ 'दु' भएको छ। मालिकार्जुनमा पहिलो परिवर्तन भयो; जस्तै: अखरनु – अखरदु, लधरनु – लधरदु। यसरी नकारान्तमा अनुनासिकीभवन भएको पाइन्छ।

मालिकार्जुनबाट रिठाचौपाता भेद व्युत्पन्न भयो। व्युत्पन्न हुँदा 'र' पनि उड्यो। 'र' को दाहिने पट्टि द्वित्व भई परागत समीभवन भएको देखिन्छ, जस्तै: अखरदु – अखद्दु, लधरदु- लधद्दु। मकारान्त र नकारान्तमा धातुको जुन अन्तिम व्यञ्जन 'न' छ; त्यो बदलियो र देब्रेपट्टिको जस्तो भई प्रगत समीभवन भयो। 'र' पछाडिको 'दु' जसरी बदलियो; त्यसरी नै यसमा 'न' वर्ण 'द' मा बदलिएको देखिन्छ। रकारान्त र नासिक्यान्त धातु दुइटैबाट मालिकार्जुन भाषिकाका धातु बन्ने बेलामा अनुनासिकीभवन भएको पाइन्छ, जस्तै: सुड्नु- सुड्दु।

'न' र 'ण' को ध्वनिवैज्ञानिक व्यहोरा मिल्दैन। नासिक्यान्त पछाडिको 'न' वर्ण 'द' मा बदलिनु विषमीभवन हो; जस्तै: तान्नु- तान्दु, बुन्नु-बुन्दु, छिन्नु-छिन्दु, बन्नु- बन्दु आदि। यो अवस्था णकारान्तमा मिल्दैन। णकारान्त बाहेक अरू ठाउँमा सर्वत्र 'न' वर्ण 'द' मा बदलिन्छ; जस्तै: सुड्नु-सुड्दु, रुड्नु-रुड्दु मा चाहिँ समीभवन भएको छ।

भाषिका बन्ने नियममा पहिलो भाषिका मालिकार्जुनमा 'नु' विषमीभवन भएको पाइन्छ। दोस्रो भाषिका रिठाचौपाता भाषिकामा धातुको अन्त्यमा जुन व्यञ्जन छ; त्यसैमा व्यञ्जनान्त हुन्छ। अरू धातुमा खाली समीभवन हुन्छ। विषमीभवन मालिकार्जुनमा र समीभवन रिठाचौपाता भाषिकामा पाइन्छ। धात्वन्त व्यञ्जन जुन हो; त्यसैमा द्वित्व भएको पाइन्छ। रिठाचौपाताको समीभवन नियम नै दार्चुलेली भाषामा सर्वत्र लागू भएको पाइन्छ। रिठाचौपाताको समीभवनमा ग्रास्मनको नियम लाग्छ। ग्रास्मनको नियम महाप्राणान्त धातुमा छ। महाप्राणान्त धातुमा द्वित्व हुँदा देब्रेपट्टि अल्पप्राण र दाहिनेपट्टि महाप्राण हुन्छ; जस्तै: गाछ्छु- गाँच्छु, डाड्छु – डाड्छु, बत्थु – बत्थु आदि। मूर्धन्य ध्वनि द्वित्व भएको पाइन्छ; जस्तै: छोड्नु – छोड्दु, अउनु- अउणु आदि।

दार्चुलेली भाषा र भाषिकामा धातुको कोशीय रूप बन्दा सन्धि नियम लागेको देखिन्छ। सन्धि नियम आधारभूत रूपमा दुई किसिमका रहेका पाइन्छन्। एउटा विषमीभवन र अर्को समीभवन भएर सन्धि नियम लागू भएको पाइन्छ। समीभवन र विषमीभवन हुँदा एउटै रूपबाट दुई रूप भएको पाइन्छ। कही 'नु' मा विषमीभवन र कही 'नु' मा समीभवन पाइन्छ। अनुनासिकीभवन भएर विषमीभवन भएको पाइन्छ।

दार्चुलेली भाषामा ओकारान्त लागेका शब्दले पुलिङ्ग शब्दलाई जनाउँछ भने इकारान्त शब्दले स्त्रीवाचक शब्दलाई जनाउँछ। जस्तै: 'नानो थोरो भयो', 'नानी थोरी भई' दार्चुलेली भाषामा ओकारान्त लागेका केही वस्तुवाचक शब्दहरू जस्तै: मोट्टो, फोलो, जुको, पटिडो, डोको, कसुणो, सुप्पो आदि पुलिङ्ग हुन्छन्। त्यसैगरी जन्तुवाचक केही शब्द जस्तै: बल्लु पुलिङ्ग मात्रै हुन्छ। प्राकृतिक रूपमा स्त्रीलिङ्ग भए पनि क्रियापदको सङ्गति मिलाएर हेर्दा भाले हुने स्थिति जस्तै: 'कालो गोर ब्यायो', 'कालो पडो भाज्यो', 'ठूलो कुइयो आयो' आदि दार्चुलेली भाषाका स्त्रीलिङ्गी शब्द हुन् तर यसमा नाम र क्रियाको वाक्यगत प्रयोगको संरचनामा उभ्याएर हेर्दा स्त्रीलिङ्गी शब्दको प्रयोग पुलिङ्गी शब्दका रूपमा भएको पाइन्छ। शब्द स्त्रीलिङ्ग भएर पनि पुलिङ्गमा प्रयोग भई भाषिक व्यवहार सम्पादन गर्ने स्थिति दार्चुलेली भाषाका शब्दमा पाइनु दार्चुलेली भाषाको विशेषता मानिन्छ।

दार्चुलेली भाषामा कुनै शब्द जीवतात्विक स्त्रीलिङ्गी भए पनि व्याकरणात्मक स्त्रीलिङ्गी हुँदैनन्। भौतिक, शारीरिक वा साइनो बुझाउने शब्दहरू स्त्रीलिङ्गी भए पनि वाक्यमा प्रयोग हुँदा व्याकरणात्मक रूपले स्त्रीलिङ्गी प्रयोग हुँदैनन्; जस्तै: 'मेरा 'कान्सा इजा आया', 'मेरा आमा आया' भई आदरार्थीको रूपमा प्रयोग हुन्छन्। कुनै सधै पुलिङ्गी हुने, कुनै आदरार्थी स्त्रीलिङ्गी, कुनै सामान्यार्थी र आदरार्थी, कुनै सामान्यार्थी कहिल्यै पुलिङ्गी नहुने, आदरार्थी पनि नहुने शब्दहरू पनि दार्चुलेली भाषामा पाइन्छन्। दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त 'ठुल्दि' शब्दको प्रयोग 'मेरि ठुल्दि आइ', 'मेरि ठुल्दि आइन्', 'मेरा ठुल्दि आया' को प्रयोग क्रमशः सामान्यार्थी, पुलिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, आदरार्थीको रूपमा व्याकरणिक रूपले प्रयोगमा आउँछन्।

दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्गी बनाउने प्रत्ययहरू 'आकारान्त', इकारान्त, निकारान्त छन्। आकारान्तमा 'फिरन्ता', इकारान्तमा 'काकि', निकारान्तमा 'रिथिनि, सउकार्नि' आदि शब्दहरू दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त हुन्छन्। यी बाहेकका कतिपय शब्दहरू अर्थले पनि स्त्रीलिङ्गी हुन्छन्। कतिपय शब्दहरूको अन्तिम रूप नहेरेर त्यसै पनि स्त्रीलिङ्गी हुन्छन् भने कतिपय शब्दहरूको शब्दकोशीय प्रविष्टि नै चाहिने हुन्छन्; जस्तै: 'मेरि भास् निकि छ', 'मेरि भुणाइ निकि छ' वाक्यमा प्रयुक्त 'भास्' र 'भुणाइ' शाब्दिक लिङ्गका आधारमा स्त्रीलिङ्गी नाम शब्द हुन्। यसरी दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू रूपतत्त्वका आधारमा, अर्थका आधारमा, परम्पराका आधारमा र शाब्दिक लिङ्गका आधारमा गरेर चार किसिमले प्रयोग भएका पाइन्छन्।

दार्चुलेली भाषाको कर्मवाच्य र भाववाच्यको शब्द व्याकरण पनि नेपालीको भन्दा फरक देखिएको छ। नेपालीमा कर्मवाच्य र भाववाच्य जनाउने 'इ' प्रत्यय एउटै छ तर दार्चुलेलीमा भाववाच्य जनाउन 'इ' प्रत्यय लाग्दैन। जस्तै: नेपालीमा चिप्लो बाटोमा लडिन्छ हुन्छ भने दार्चुलेलीमा चिप्लो बाटोमा लोटिझान्छ हुन्छ। त्यसैगरी नेपाली र दार्चुलेलीमा उडुस मारिन्छ, भात खाइन्छ हुन्छ तर नेपालीमा मान्छे हाँसिन्छ वाक्य दार्चुलेलीमा मान्छे हाँसिझान्छ हुन्छ। यसरी नेपालीमा सकर्मक, अकर्मकमा 'इ' प्रत्यय प्रयोग हुन्छ। दार्चुलेलीमा सकर्मक, बनाउन 'इ' प्रत्यय लाग्छ। अकर्मक भाव वाच्य बनाउन रञ्जक 'झानु'

धातु बनाएर संयुक्त क्रियाबाट मात्र भाव वाच्य व्यक्त भएको पाइन्छ। नेपाली भाषामा 'इ' थपेर भाववाच्य बन्ने प्रक्रिया भन्दा भिन्न स्वरूप दार्चुलेली भाषामा देखिन्छ। नेपाली भाषामा अकर्मक क्रियाको भाववाच्य र सकर्मक क्रियाको भाववाच्य पाइन्छ भने दार्चुलेली भाषामा सकर्मक क्रियाको भाववाच्य पाइदैन। दार्चुलेली भाषामा भाववाच्यका वाक्यलाई निर्माण गर्दा भूतकाललिक 'यो' 'इ' का रूपहरू थप्नुपर्ने हुन्छ। जस्तै: केटी देखिगइ।

दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति भूत र अभूत दुवै कालमा पाइन्छ। नेपाली र हिन्दी भाषामा भूतकालमा मात्र ऊर्जावत् पदसङ्गतिको प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा भूत र अभूत दुवै काल, मानवीय, मानवेतर, मानवेतर जन्तुवाचक, मानवेतर अजन्तुवाचक सकर्मक, अकर्मकमा ऊर्जावत् पदसङ्गति रहेको पाइन्छ। थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन्। नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ।

दार्चुलेली भाषामा क्रियाको पदसङ्गति र नामको पदसङ्गति ऊर्जावत् रहेको छ। अकर्मक क्रिया चाहिँ कर्तासँग हुन्छ भने सकर्मक क्रिया कर्मसँग हुन्छ। कर्मको पछाडि विभक्ति आयो भने चाहिँ कर्ता र कर्मसँग पनि नभई क्रियाको अन्य पुरुष एकवचन हुन्छ। पदसङ्गति लिङ्ग, वचन र आदरार्थीमा देखिन्छ। मानवीय कर्मसँग जस्तो पदसङ्गति हुन्छ, मानवेतर जन्तुसँग पनि त्यस्तै पदसङ्गति हुन्छ।

शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा राखेर उच्चारण झोक्का छुट्याइएको छ। दार्चुलेली भाषाका शब्दहरूको पदवर्ग उल्लेख गरिएको छ। दार्चुलेली भाषाका क्रियापदहरूलाई सकर्मक र अकर्मकमा छुट्याइएको छ। यस भाषाका शब्दहरूको सन्धि विच्छेद गरिएको छ। नेपाली भाषाका शब्दमा टिप्+ 'नु' टिप्नु, चाख् + नु 'चाख्नु' भए जस्तै दार्चुलेली भाषामा 'नु' का ठाउँमा 'दु' लागेर शब्द बनेको पाइन्छ। जस्तै: टिप् + दु 'टिप्दु', चाख् + दु 'चाख्दु' जस्ता क्रियापदहरू बनेका पाइन्छन्।

दार्चुलेली भाषामा आकारमा मानवीय र मानवेतर नाममा आ, आन् प्रत्यय लागेर बहुवचन बोधक शब्द बनेका पाइन्छन्। असङ्ख्येय नाम धेरै जनाउन, खण्डमा जनाउन पनि 'आ', 'आन' को प्रयोग हुँदैन तर सङ्ख्येय नाम जनाउन 'आ', 'आन' को प्रयोग हुन्छ, जस्तै: सुन्तला दानान् किडो लाग्यो। त्यसैगरी अचारको पित्को, मसिको थोप्लो, सुपारीका टुक्रा, नुनका ढिका आदि गन्न नसकिने भएकाले 'आन' को प्रयोग हुँदैन। असङ्ख्येयलाई सङ्ख्येय बनाउन कोटिकारको बहुवचनमा 'आन' प्रयोग हुँदैन, जस्तै: तीन बाच्छा आया, तीन बाच्छिन् आइन्, दुई मुल्यान् आया, दुई मुलाइन् आइन् भएर भाषिक प्रयोग भएको पाइन्छ।

लिङ्ग व्यवस्थाका आधारमा नेपाली भाषा र दार्चुलेली भाषामा नामिक शब्दको रूपमा भिन्नता देखिएको छ। निर्जीव वस्तुमा जोडिएर आउने क्रियापदमा लिङ्ग भेद देखिएको छ। यो नेपाली

व्याकरणको भन्दा भिन्न पक्ष हो। प्राकृतिक रूपमा पोथी भएर पनि क्रियापदको सङ्गतिमा पुलिङ्ग भएर आउने नाम शब्दको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा भएको पाइन्छ। वचनको व्यवस्थाका आधारमा नेपाली भाषाका बहुवचनबोधक सर्ग 'हरू' को सट्टा 'राठ' र 'न' सर्गहरूको प्रयोग भएको छ। नेपालीमा आदरका तीन तह देखि पाँच तहसम्म रहे पनि दार्चुलेली भाषामा पुलिङ्गमा दुई र स्त्रीलिङ्गमा आदरका तीन तह रहेका छन्।

५.३ निष्कर्ष

नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ले यस भाषालाई छुट्टै भाषाको मान्यता दिएको छ। दार्चुलेली भाषा नेपाली भाषाको निकट रहेको छ। यसको वर्णमाला नेपाली भाषासँग मिल्दो जुल्दो भएपनि 'ण' वर्ण दार्चुलेली भाषामा रहेको छ। 'ण' वर्णको प्रयोग 'म' र 'न' वर्णका सट्टामा भएको छ। **दार्चुलेली भाषाको 'ण' वर्ण छ। नेपाली भाषामा 'ण' वर्ण नभएर पनि लेखिन्छ भने दार्चुलेलीमा 'ण' वर्ण भएकाले नेपाली भाषाभन्दा फरक भाषाका रूपमा रहेको छ ।** त्यसैगरी संस्कृतको 'आन' प्रत्यय जस्तै: 'वाचकान', 'पाठकान' मा आएको प्रत्यय दार्चुलेली भाषामा 'गेदान्', मुल्यान्, गोरबाच्छान् जस्ता शब्दमा समेत प्रयोग गरिएको छ। यो कुरा संस्कृतमा जस्तै नेपाली भाषामा पाइँदैन तर दार्चुलेली भाषामा कारक, बहुवचन र कर्म जनाउनका लागि प्रयोग हुने गरिएको पाइन्छ।

५.४ भावी अनुसन्धानका लागि शीर्षकहरू

- क. दार्चुलेली भाषाको वर्ण वैज्ञानिक अध्ययन
- ख. दार्चुलेली भाषाको वाक्य वैज्ञानिक अध्ययन
- ज. दार्चुलेली भाषाको ध्वनि व्यवस्थाको अध्ययन

पारिभाषिक शब्द र अर्थ

अनुनासिक	नाके आवाज हुने ध्वनि
अभिलक्षण	खास वस्तुको विशेषता, लक्षण
अभूतकाल	वर्तमान र भविष्यत् जनाउने काल
ऊर्जावत्	सकर्मक क्रियाको कर्म र अकर्मक क्रियाको कर्ता एकातिर र सकर्मक क्रियाको कर्ता अर्कातिर परेर सङ्गति हुने भाषिक प्रक्रिया
उर्जावत्व	सापेक्षता
कृदन्त	धातुमा कृत प्रत्यय गाँसिएर बनेका व्युत्पन्न शब्द
कोटि	व्याकरणात्मक कोटि
कोटिकार	वस्तु वर्गीकरण गर्ने शब्द
द्विस्वर	दुवै स्वरको संयुक्त रूपमा उच्चारण गरिने स्वर
द्विस्वरान्त	दुइटा स्वरमा अन्त हुने शब्द
धातु	क्रियाको मूल तत्त्व
निषेधार्थक	निषेध अर्थ जनाउने
पदसङ्गति	वाक्यमा लिङ्ग, वचन, पुरुष आदिको मेल राख्ने काम
लघुतम युग्म	शब्दका सबभन्दा साना अर्थपूर्ण जोडा
संयुज्यता	संयुज्य हुने अवस्था, संयोजनीयता
सन्ध्यक्षर	सन्धि भई बन्ने स्वर वर्ण
सर्ग	शब्दका अधि पछि जोडिने फुर्को
व्यञ्जनान्त	व्यञ्जन वर्णको अन्तमा आउने

परिशिष्ट 'क'

शब्द सङ्कलनका स्रोत र सम्बन्धित सन्दर्भको स्थलगत कार्य

क्र.सं.	नाम	उमेर	जात	शिक्षा	व्यवसाय	स्थान
१.	नारायणी विष्ट	६८	ब्राह्मण	साक्षर	व्यापार	मा.न.पा. ६
२.	रूपसिंह धामी	६५	क्षेत्री	एस.एल.सि.	खरिदार	औतालेक
३.	महेन्द्रराज पन्त	६७	ब्राह्मण	स्नातक	इन्जिनियर	पस्ती.
४.	जयदेव विष्ट	७३	ब्राह्मण	साक्षर	पुजारी	ले.गा.पा.१ रिठा
५.	भीमराज भट्ट	७८	ब्राह्मण	स्नातक	सेवा निवृत्त	ले.गा.पा.कुणि
६.	कृष्णा सिंह	६५	क्षेत्री	साक्षर	गृहिणी	मार्मा, पारपडा
७.	भुरी कुँवर	७९	क्षेत्री	साक्षर	गृहिणी	मार्मा,
८.	दानसिंह धामी	५५	क्षेत्री	साक्षर	समाजसेवी	सिप्टी
९.	अम्बादत्त जोशी	५४	ब्राह्मण	एच.ए.	सेवारत	ले.गा.पा. मैखोली
१०.	गगरे लुहार	६६	लोहार	निरक्षर	आरन चलाउने	मिलमिली
११.	अमरसिंह धामी	५१	क्षेत्री	स्नातक	नगर प्रमुख	मा.न.पा.
१२.	मानसिंह धामी	४८	क्षेत्री	स्नातकोत्तर	प्राध्यापक	मा. गा.पा. गोठ्युडी
१३.	कम्मान साउँद	६२	क्षेत्री	साक्षर	व्यापारी	गोकुले
१४.	गोपाल सिंह धामी	५६	क्षेत्री	स्नातक	वडा अध्यक्ष	मा.न.पा.६ पनेबाँज
१५.	पुष्पराज विष्ट	३६	ब्राह्मण	स्नातक	सई	ले.गा.पा १, बगजेवला
१६.	नारद अवस्थी	७९	ब्राह्मण	शास्त्री	पुजारी	मा.गा.पा. गोठ्युडी
१७.	गन्धक दमाई	३७	दमाई	साक्षर	टेलर	किड्यापातल
१८.	परमानन्द धामी	५६	क्षेत्री	एस.एल.सि	देउडा गायक	ग्वानी
१९.	गंगा जोशी	७९	ब्राह्मण	निरक्षर	फगारी	काकडा
२०.	राजेन्द्र विष्ट	३८	ब्राह्मण	स्नातक	अ.हे.ब.	मा.गा.पा. नायल
२१.	चमेली देवी गिरी	६८	क्षेत्री	निरक्षर	गृहिणी	मा.गा.पा.लिमा

परिशिष्ट 'ख'
रूजुकर्ताको विवरण

क्र.सं.	रूजुकर्ताको नाम	उमेर	जात	शिक्षा	पेसा	लिङ्ग	स्थान
१.	जयदेव जोशी 'दार्चुले'	४८	बाहुन	स्नातक	कृषि कार्यालय ना.सु.	पुरुष	शैल्य शिखर गोकुले
२.	परमल महारा	४९	क्षेत्री	स्नातकोत्तर	प्राध्यापक	पुरुष	लटिनाथ, जुङ्या
३.	हिरासिंह धामी	७५	क्षेत्री	साक्षर	कृषि	पुरुष	मालिकार्जुन, बसेडी
४.	गणेशराज जोशी	५५	बाहुन	स्नातकोत्तर	प्राध्यापक	पुरुष	महाकाली न.पा. काकडा
५.	रमुवा लुहार	५२	दलित	साक्षर	कृषि	पुरुष	शैल्य शिखर, मिलमिली
६.	शारदा धामी	४५	क्षेत्री	स्नातक	शिक्षिका	महिला	मालिकार्जुन, मड

परिशिष्ट 'ग'
नेपालको नक्सा

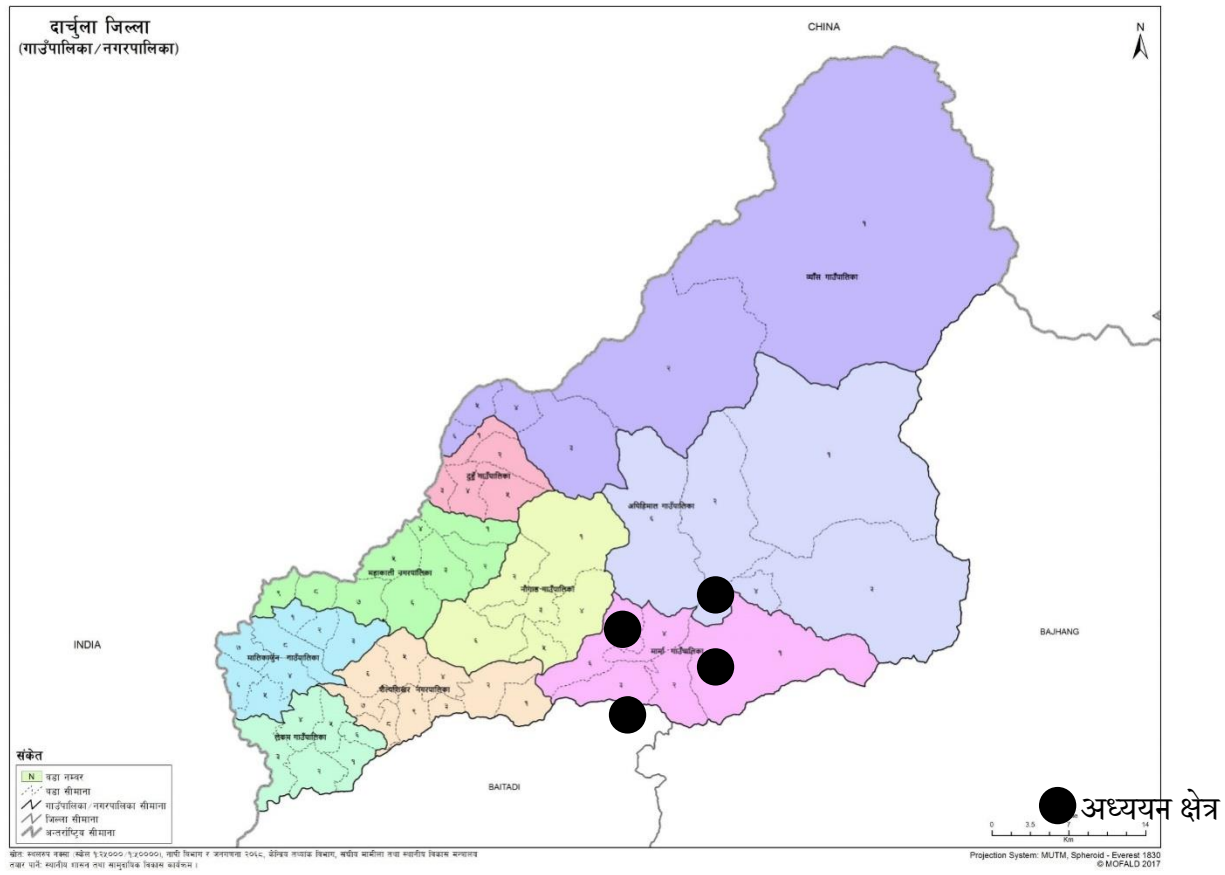

परिशिष्ट 'घ'

सुदूरपश्चिम प्रदेशको नक्सा

परिशिष्ट II दार्चुला जिल्लाको नक्सा

सन्दर्भ सामग्री सूची

- Atkins, B.T., & Rundell, M. (2008). *The oxford guide to practical lexicography*. Oxford University Press.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Mouton.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. The MIT Press.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Pisa Lectures. Foris.
- Chomsky, N. (1995). *Minimalist program*. The MIT Press.
- Granger, S., & Paquot, M. (2012). *Electronic lexicography*. Oxford University Press.
- Fontenelle, T. (2008). *Practical lexicography a reader*. Oxford University Press.
- Hartmann, R. R. K., & James G. (1998). *Dictionary of lexicography*. Routledge.
- Hullen, W. (2004). *A History of Roget's thesaurus*. Oxford & IBH.
- Hullen, W. (2006). *English Dictionaries 800-1700: The Topical Tradition*. Oxford & IBH.
- Hullen, W. (2009). *Networks & Knowledge in Roget's Thesaurus*. Oxford & IBH.
- Patkar, M. M. (1981). *History of Sanskrit lexicography*. Munshiram Manoharlal.
- Regmi, D.R. (2021). *A Sociolinguistic Survey of the Language of Nepal: A Synopsis, Volume \: Indo- Aryan, Dravidian and Austro- Asiatic Language (Including a sociolinguistic typology of the Tibeto - Burman languages spoken in Nepal)*.
- Sapkota, S. (2013). *A Sociolinguistic Survey of Dotyali, AChhami, Baitadeli and Darchuleli. Kathmandu: A report submitted to Linguistic Survey of Nepal (LinSun), Central Department of Linguistics, Tribhuvan University*.
- अधिकारी, सूर्यमणि, (२०५६), नेपाली भाषाको इतिहास, भुँडीपुराण प्रकाशन।
- अधिकारी, सूर्यमणि, (२०६१), खस साम्राज्यको इतिहास, भुँडीपुराण प्रकाशन।
- अवस्थी, महादेव, (२०५८), बैतडेली भाषाका केही पक्ष, एकता प्रकाशन।
- कुवँर, अमरसिँह, (२०७६), दुहुँ दर्पण, दार्चुला: सम्पाल ब्रह्मा धार्मिक पर्यटकीय स्थल संरक्षण समिति।
- गौतम, देवीप्रसाद, (२०४९), नेपाली भाषा परिचय, साझा प्रकाशन।
- घोडासैनी, खगेन्द्र प्रसाद, (२०६४), अछामी भाषिकाको शब्दकोश निर्माण, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, त्रि.वि.
नेपाली शिक्षा विभाग कीर्तिपुर।
- चटौत, आर. डी. प्रभास, (२०५८), डोट्याली बृहत शब्दकोश, बेलु विश्व प्रतिष्ठान।
- चन्द, वीर बहादुर, (२०५१), डोटेली शब्दभरण, जगदम्बा छापाखाना।
- चालिसे, विजय, (२०६५), डोटेली लोक संस्कृति र साहित्य, साझा प्रकाशन।
- जिल्ला समन्वय समिति, (२०७४), दार्चुला जिल्लाको परिचय, darchula.gov.np.
- जोशी, गोकर्ण, (२०७८), स्कोलार्स जनरल, स्कोलार्स एशोसिएसन अफ नेपाल।
- जोशी, गणेश, (२०७४), सुदूर पश्चिमका उखान, भुँडीपुराण प्रकाशन।

दुङ्गाना, लावण्य, (२०५३), आधारभूत शब्दावलीका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण. स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, त्रि.वि. केन्द्रीय विभाग।

तमोट, काशीनाथ, (२०२८), डोट्याली शब्द सँगाल्दै जाँदा, मधुपर्क, वर्ष ४, अङ्क ३, पृ. ३५- ३६।

तिमिल्सिना, यमनाथ, (२०५०), संख्या तथा सार्वनामिक शब्दका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग।

धामी, भवेन्द्र, (२०७३), लेकमेली उपभाषिका र नेपाली भाषाबिच पदसङ्गतिगत अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, कैलाली क्याम्पस।

धामी, भोजसिंह, (२०६९), दार्चुलेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, जनज्योति क्याम्पस।

निरौला, यज्ञेश्वर, (२०५०), क्रियाको रूप तत्त्वका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग।

पण्डित, लक्ष्मीराज, (२०६९), बझाङ्गी नेपालीको अध्ययन, विद्यावारिधि तह, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय।

पनेरू, नेत्रप्रसाद, (२०६१), डोटेली शब्द घटक, नवदुर्गा अपसेट प्रेस।

पन्त, डिल्लीराम, (२०६१), डडेल्धुरेली भाषिका: एक अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग।

पन्त, दिलानन्द, (२०६१), श्री शैल मालिकार्जुन लोक महाकाव्य, श्री शैल मालिकार्जुन संरक्षण समिति।

पन्त, दिलानन्द, (२०६७), दार्चुलाको इतिहास, वेङ्कटेश अफसेट प्रेस।

पन्त, नवराज, (२०७२), दार्चुलेली भाषिका एक अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, जनज्योति बहुमुखी क्याम्पस।

पन्त, श्रीधर, (२०६७), डोट्याली व्याकरण, वेङ्कटेश छापाखाना।

पराजुली, हरिप्रसाद शर्मा, (२०३६), बैतडेली भाषिकाको ध्वन्यात्मक शब्द सङ्कलन, स्नातकोत्तर तह, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग।

पाण्डेय, गंगादत्त बैद्यराज, (२०६०), हमरी पुर्ख्यौली तथा लोकसंस्कृति, फारबेष्ट अफसेट प्रेस।

पाण्डेय, चूडामणि, (२०६९), बैतडेली भाषिकामा शब्दकोश निर्माण, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग।

पोखरेल, बालकृष्ण, (२०२२), राष्ट्रभाषा, साझा प्रकाशन।

पोखरेल, बालकृष्ण, (२०५५), राष्ट्रभाषा (दोस्रो संस्क), भुँडीपुराण प्रकाशन।

पोखरेल, माधव प्रसाद, (२०६४), ध्वनिविज्ञान र नेपाली भाषाको ध्वनि परिचय, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान।

पोखरेल, माधव प्रसाद, (२०५६), नेपाली वाक्य व्याकरण, एकता प्रकाशन।

प्रतिष्ठान, नेपाल प्रज्ञा, (२०५५), नेपाली बृहत शब्दकोश, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान।

बडू, तारा कुमारी, (२०६१), दार्चुलेली स्थानीय भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, त्रि. वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग।

बम, कुलासिंह, (२०७६), सुदूरपश्चिम प्रदेशको बहुभाषिक शब्दकोश, शुभलक्ष्मी अफसेट प्रेस।

बम, सुरेन्द्र, (२०६२), बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग।

बराल, टीका प्रसाद, (२०६८), तत्सम नेपाली व्युत्पत्ति शब्दकोश, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।

बिनाडी, बद्री शर्मा, (२०५५), डोटेली भाषिकाको शब्दकोश, जोराघाटी प्रकाशन।

भट्ट, गणेश दत्त, (२०६१), बैतडेली भाषिकाको एक अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित, त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग।

भट्ट, देवराज शर्मा, (२०६१), डोटेली मूल भाषा विवेचन अर्थात् पडाडी व्याकरण, वेङ्कटेश छापाखाना।

भट्ट, नारायणी, (२०६९), बैतडी जिल्लाको पिपलकोट क्षेत्रमा बोलिने उपभाषिकाको शब्दवर्गगत अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, सुदूर पश्चिमाञ्चल क्याम्पस।

भट्ट, नारायणी, (२०७८), बैतडेली भाषाका शब्दहरूको कोशीय अध्ययन, विद्यावारिधि तह, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय।

भट्ट, भीमदेव र भट्ट अर्जुनदेव, (२०१८), बैतडीका केही स्थानीय शब्द, अन्नपूर्ण प्रेस।

भट्ट, वासुदेव भाइसाब, (२०६६), डोटी प्रदेशको लोक वाङ्मय कोश, साझा प्रकाशन।

भण्डारी, पारसमणि र पौड्याल सालिकराम, (२०६७), सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।

महाकाली साहित्य सङ्गम, (२०७४), आधारभूत डोट्याली व्याकरण, महाकाली साहित्य सङ्गम।

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, (२०७८), राष्ट्रिय जनगणना, राष्ट्रिय तथ्याङ्क विभाग।

विभाग, सूचना, (२०३१), मेचीदेखि महाकाली, सूचना विभाग।

शाही, हर्क बहादुर, (२०७०), अछामी भाषिकाको अध्ययन, विद्यावारिधि तह, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय।

सिंजापति, रामविक्रम, (२०५४), बैतडेली भाषिका शब्दसङ्ग्रह, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान।